Національна академія наук України
Інститут української мови

Р.О. КОЦА

ДИНАМІКА ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ужгород 2021

УДК 811.161.2’367.623.3
К 75

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту української мови НАН України (протокол № 6 від 31 травня 2021 року)

Відповідальний редактор
доктор філол. наук, професор *П.І. Білоусенко*

Рецензенти:
доктор філол. наук *С.О. Вербич*
доктор філол. наук, професор *І.Б. Царалунга*
кандидат філол. наук, доцент *Т.В. Сіроштан*

Коца Р.О. Динаміка лексико-словотвірних типів складних прикметників в українській мові. Ужгород, 2021.

У монографії досліджено процес становлення та розвитку основних лексико-словотвірних типів складних прикметників в українській мові від праслов’янської доби до сучасності.

Для мовознавців, учителів, студентів філологічних факультетів.

© Інститут української мови НАН України, 2021
© Р.О. Коца, 2021

ISBN 978-617-7798-56-8

ВСТУП

Одним із найактивніших способів поповнення словникового складу будь-якої мови є словотворення, адже в силу своєї природи воно органічно пов'язане з живими процесами розвитку лексики, зумовленого постійними змінами в суспільному житті. Із виникненням нових понять з'являються слова на їх позначення. Водночас виходять з ужитку лексеми разом із тими явищами, які втратили свою актуальність. І цей процес є природним та безперервним.

У новітній історичній дериватології визначальним є системний підхід до вивчення мовних явищ, який послідовно враховує причиново-наслідкові закономірності співіснування та тенденції їх розвитку, обґрунтовані фактичним матеріалом. Завдання комплексного дослідження дериваційних процесів у діахронії полягає в тому, щоб розкрити шляхи формування словотвірної системи мови загалом і окремих частиномовних класів слів зокрема, простежити зміни, яких зазнали словотвірні типи щодо активації чи згасання їхньої продуктивності, встановити критерії залучення твірних основ та афіксальних засобів до словотвірних процесів, осмислити зовнішні та внутрішні причини мовних трансформацій.

Серед усього різноманіття слів об'єктом дослідження обрано складні прикметники, оскільки складання разом з афіксацією були й залишаються найпродуктивнішими способами творення нових слів у всіх слов'янських мовах. У 60-х роках XX ст. з'являється низка праць, у яких складні слова розглядалися в різних аспектах: досліджено питання походження іменників-композитів (М. Я. Плющ, С. П. Плющ, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко), словотвірну структуру й семантику складних слів сучасної української мови (Н. Ф. Клименко), процеси утворення композитів як один зі способів формально-

граматичної реалізації семантичної структури речення (К. Г. Городенська), складні терміни (М. П. Богуцька, А. А. Бурячок, Л. С. Гончаренко, В. С. Марченко, В. М. Овчаренко); проаналізовано гармонійну побудову складних слів у контексті теорії «золотої» пропорції (Л. Є. Азарова); схарактеризовано словоскладання як спосіб номінації і предикації (Т. І. Кочеткова) тощо. Основну увагу мовознавці зосереджували на теоретичних засадах формування складних слів (Л. А. Булаховський, Є. О. Василевська, В. В. Виноградов, В. О. Горпинич, Н. С. Родзевич, Н. Ф. Клименко, М. Я. Плющ, Г. М. Віняр, А. М. Нелюба та ін.). Історичному дослідженню складних слів присвячені праці С. П. Самійленка, С. П. Бевзенка, А. А. Дем'янюк, В. М. Ліпич, К. В. Каунової, Л. В. Вялкіної та ін. Водночас, незважаючи на велику кількість монографій, дисертацій, статей, об'єктом уваги в яких було широке коло питань, пов'язаних з історією виникнення, структурою, морфемною будовою, семантикою складних слів, процесами творення, відмежування від одиниць інших рівнів мови, у теорії складних слів ще й на сьогодні існує багато нерозвіданих та суперечливих проблем. Натомість, питання формування лексико-словотвірних типів складних прикметників, їх функціонування на різних етапах розвитку української мови не висвітлено в мовознавстві. З огляду на це, запропоноване дослідження є актуальним.

У монографії простежується історія формування складних прикметників від праслов'янської мови і до кінця XX ст. Предметом дослідження виступають ад'єктиви, утворені способами словоскладання (юкстапозити) та основоскладання (композити). Оскільки словоскладання майже не характерне для прикметників, основна увага зосереджена на історії формування й розвитку лексико-словотвірних типів композитних ад'єктивів різної структури (власне складних, складносуфіксальних, складнонульсуфіксальних). Для здійснення всебічного аналізу динаміки складних

прикметників поєднано три основні принципи дослідження композиції: формальний, словотвірний та семантичний.

Виникнення нових у структурному відношенні слів, зміна характеру словотвірних зв'язків між твірними основами, формантів із твірними основами різних типів, розширення чи звуження семантичного навантаження певних моделей — ці та інші явища, розглянуті в контексті системи, дають змогу визначити основні закономірності й тенденції розвитку словотвірної системи прикметника, пояснити причини мовних змін як реакцію мови на події у суспільному, духовному, культурному, економічному житті народу, як фактор тиску системи на характер змін її елементів. Для кращого розуміння зовнішніх впливів на розвиток української мови у дослідженні подано короткий опис історичних умов, у яких функціонувала наша мова в той чи той період.

Українська мова, як і будь-яка інша, відображає специфіку національної ментальності. Адже ніщо не входить у мову інакше як через слово [Вендина 2002, с. 6]. Саме в семантичній структурі слова міститься величезна інформація про систему цінностей будь-якого народу. Однак світогляд носіїв мови віддзеркалюється не тільки в лексиці та фразеології, але й на інших мовних рівнях, зокрема й словотвірному. Утворенню слова з властивою йому семантикою передує «мисленнєве препарування об'єкта номінації» [Кочерга, с. 43]. Скажімо, абстрагування та узагальнення викликають потужний розвиток дериваційних процесів. У монографії словотвірні явища принагідно розглядаються крізь призму мовної картини світу та реконструкції системи цінностей. Адже складні слова чи не найбільше віддзеркалюють «ідіоетнічні особливості мовної категоризації світу, специфіки національної ментальності, унікальної для мовомислення українського народу» [Кочерга, с. 41].

Розділ 1

ОСНОВО- ТА СЛОВОСКЛАДАННЯ В ДЕРИВАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ

Один із найвідоміших і найдавніших способів словотвору в українській мові — це складання. Вітчизняне мовознавство визначає статус складних слів передусім з погляду порівняння їх зі звичайними первісними простими словами, які служать словотвірним матеріалом комбінування твірних основ як компонентів складних слів. Перші дослідження таких похідних у мовознавстві з'являються на основі зіставлення слів з одним коренем, простих за будовою, зі словами, твірна основа яких має більше одного кореня. Давні первісні лексеми, будучи кореневими, сприймалися як прості за будовою [Азарова Л. Є. Композитні утворення… (далі — Азарова 1), с. 124]. Будь-яке ускладнення слова (також і словотворчими афіксами) переводило похідне у розряд складних. Зокрема, у трактаті «О осмихъ частехъ слова» залежно від зображення на письмі («начєртанїє») ім'я характеризується як «просто», коли складається з однієї частини мови (*Петръ*, *Павелъ*), «сложно» — з двох частин (*Доброславъ* — із *добро* і *слава*), «пресложно» — з трьох частин мови (*бл҃повѣстникъ*, *злопрїѧтенъ*) [Німчук 1985, с. 25]. У «пресложных» іменниках автор вважає префікс частиною мови (очевидно, прийменником).

Поділ слів за «начєртанїѧми» («простоє», «сложєнноє» та «прєсложєнноє») знаходимо й у граматиках Л. Зизанія та М. Смотрицького. До простого Л. Зизаній відносив слово, яке «въ части значаѱїѧ ра(з)дѣлитисѧ нєможєтъ. ꙗко, слово» [Зизаній, с. кд҃ зв.], «сложноє» — «ра(з)дѣлитисѧ можєтъ. ꙗко, бл҃(с)вєнъ» [Там само], «прєсложноє» — «ѿ трєхъ частій сложє(н)но бываєтъ, ꙗко прєблагословєнъ» [Зизаній, с. кє҃].

За визначенням М. Смотрицького, до «простого начєртанїѧ» належать лексеми, що складаються з одного слова. «Сложєнноє» «двома рєчєнма состоѧѱєє имѧ познаваєтсѧ» [Смотрицький, с. гд҃], тобто таке, яке складається з двох слів. «Трєми рєчєнми сложєнноє имѧ» [Там само] називається «прєсложєнноє». Отже, поділ слів за «начертанїѧми» М. Смотрицький здійснював залежно від кількості слів, що входили до його складу. Наприклад: *славный* — *прєславный* — *прєпрославєнный* (прикметник), *ємлю* — *приємлю* — *восприємлю* (дієслово), *славнѡ* — *прєславнѡ* — *прєпрославнѡ* (прислівник) та ін. Просте слово автор граматики ускладнював чи, точніше, поширював спочатку одним префіксом, а потім двома. У процесі розвитку мовознавства відбулося переосмислення таких явищ. Префікс вважається словотворчим формантом, а не окремим словом, тому називати такі похідні складними немає підстав. Однак у XVII ст. М. Смотрицький, як і його попередники, автори інших європейських граматик XVI — XVII ст., вважав префікси прийменниками.

Отже, у староукраїнських граматиках давні, первісні слова, будучи кореневими, вважалися простими за будовою. Будь-яке ускладнення кореневих слів афіксами сприймалося як процес утворення складних слів. Тільки в середині XIX ст., коли починається поділ прийменників на дві групи — ті, які пишуться зі словами окремо, і ті, що пишуться зі словами разом, та з'являються назви на позначення другої групи, виникає необхідність в уточненні поняття «складні слова». Зокрема у

граматиці І. Левицького, яка вийшла друком у Перемишлі 1840 р. під назвою «Грамматика ꙗзика русского въ Галиціи. Розложенна на пытанѧ и ötъповѣди», складним називається те слово, яке «составленне зъ двохъ або бôльше слôвъ, на пр. *родословїє*, *книгопродавець*, *воєначальникъ*» [Левицький, с. 14]. У багатьох граматиках II пол. XIX — поч. XX ст. (М. Осадци, Г. І. Шашкевича, П. М. Дячана, О. М. Огоновського) вчення про словотвір було подано в окремому розділі [Горда 2016, с. 5].

Граматисти початку XX ст. вдосконалили набутки попередників-мовознавців у питаннях визначення поняття «складання». С. Й. Смаль-Стоцький та Ф. Ґартнер у «Граматиці руської мови» (Відень, 1914 р.) складанням («зложенє») називають такий спосіб словотвору, коли «два старі пнї зложать ся в один новий, н. пр. *великдень*, *листопад*» [Смаль-Стоцький, с. 34], причому «найзвичайнїйше зложенє творить ся таким робом, що до одного імени долучує ся зпереду друге або іменний пень»:

1) «імя + імя» (*тогорічний*, *один-єдиний*);

2) «пень іменний + імя» (*богомільний*, *білобокий*, *білолиций*, *клишоногий*, *рівнозвучний*, *чорнобривий*, *чорноокий*) [Смаль-Стоцький, с. 45].

До складних слів С. Й. Смаль-Стоцький та Ф. Ґартнер відносять також похідні, твірними для яких виступають «цілі гадки», особливо форма наказового способу дієслова з іменником (*пройдисвіт*, *завернигoлова*) [Там само]. У межах цього словотвірного способу граматисти розглядають і сполучення заперечної частки **не** зі словами різної частиномовної належності, наприклад: *ненавидіти*, *неслава*, *незрячий*, які зараз не кваліфікуються як складні.

В «Українській граматиці» (Київ, 1917 р.) Є. К. Тимченка «зложенню слів» присвячений цілий параграф [Тимченко, с. 88—90]. За визначенням автора, складними називаються такі слова, що утворилися «із знаменних частей мови (ймення, часівника, прислівника)» [Тимченко, с. 88]. Є. К. Тимченко звернув

увагу й на те, що компоненти складних слів поєднуються між собою за допомогою **о** або **е**, які дослідник вважав утраченими суфіксами **ъ** та відповідно **ь**, наприклад: *хитромудрий — хытръ-мудръ-и*. При цьому другий член, «коли він творить речівник відчасівниковий або прикметник від речівника, звичайно не має залежного вживання і здебільшого буває чистим пнем, напр., *гречко-сій*, *біло-бокий*, *велико-дній*» [Тимченко, с. 88]. Мовознавець також зупинився і на формальній структурі складних слів, виділивши, зокрема, такі сполучення: «прикметник з речівником» (*чорно-морський*, *біло-бокий*), «числівник з речівником і прикметником» (*семи-літній*, *три-кутний*), «прикметник з прикметником», де перший член, на думку автора, має форму прислівника (*біло-рожевий*, *тихо-мирний*) [Тимченко, с. 90] та ін.

Окремий підрозділ про складні слова («зложені слова») у розділі про словотвір міститься в «Нормах української літературної мови» (Львів, 1941) О. Н. Синявського [Синявський, с. 107—110]. На думку дослідника, «складні слова в словотворі української мови, як уже при нагоді й сказано, не мають великого поширення, хоч усе ж такі слова трапляються, а з розвитком літературної мови чимраз більше з’являється й нових складних слів, звичайно, за зразками складних слів народньої мови» [Синявський, с. 107]. Найбільше складних слів буває серед іменників, потім ідуть прикметники, дуже обмежені способи й обсяг складання в дієсловах та прислівниках [Синявський, с. 108]. О. Н. Синявський виділяв декілька типів творення складних іменників та прикметників. Зокрема, складні прикметники утворюються чотирма способами:

1) прикметник + іменник з прикметниковим закінченням, іноді ще з наростком **-н-** (*багатолистий*, *рясношерстий*, *білозубий*, *однобарвний*, *третьорядний*, *чужоземний*);

2) іменник (рідко прикметник) + дієслівний пень, звичайно з наростком **-н-** (*доморобний*, *вікопомний*, *словолюбний*, *маломовний*, *огнепальний*);

3) іменник + іменник або прикметник (*качконогий*, *клишоногий*, *космогрудий*, *кругосвітній*, *життєздатний*, *одноденний*, *двоногий*);

4) прикметник + прикметник (*жовтогарячий*, *темнозелений*, *славнозвісний*, *архітектурно-будівельний*) [Синявський, с. 109].

У «Нормах…» однакові за будовою слова, зокрема з першою числівниковою та другою іменниковою основами, потрапляють до різних словотвірних типів: *однобарвний*, *третьорядний* (тип 1), *одноденний*, *двоногий* (тип 2).

О. Н. Синявський звернув увагу і на авторські неологізми, які називав «непостійними» складними прикметниками. Їхнє використання «надає мові особливого стилістичного відтінку» [Там само].

Отже, у граматичних описах української мови І пол. ХХ ст. питанням словоскладання приділено більше уваги, порівняно з попередніми періодами. До складних слів граматисти відносять похідні, які поєднують у собі два чи більше простих слова або їхні основи, чи тільки кореневі морфеми. У працях цього періоду знаходимо перші спроби поділу композитів на різновиди залежно від структури мотивувальних та мотивованих слів.

Активне дослідження складання як способу словотворення починається з 60-х років ХХ ст. Українські лінгвісти досліджували композити в різних аспектах. Словотвірну структуру й семантику складних слів у сучасній українській мові вивчала Н. Ф. Клименко; процеси творення складних слів як один із способів формально-граматичної реалізації семантичної структури речення розглядає К. Г. Городенська. У працях Я. Б. Рудницького, І. І. Ковалика, В. М. Русанівського, Н. С. Родзевич, В. О. Горпинича, Є. А. Карпіловської та ін. утворення складних слів тлумачиться як наслідок лексикалізації назв понять, виражених словосполученнями, що супроводжується зміною форми (структури) та семантики одиниць, які виступають як

компоненти складних слів. Питання про складні терміни знайшло відгук у працях М. П. Богуцької, А. А. Бурячка, Л. С. Гончаренко, В. С. Марченка, В. М. Овчаренка, Е. І. Огар, І. М. Кочан. Історичному дослідженню складних слів присвячені праці М. Я. Плющ, П. П. Плюща, С. П. Самійленка, В. В. Німчука, В. М. Ліпич, А. А. Дем'янюк та ін. Функціонуванням композитів і юкстапозитів у художніх текстах цікавилися М. Т. Доленко, Л. П. Павленко, О. М. Рудь, Н. М. Журавльова, Н. М. Сологуб та ін. Стилістичні можливості окреслених лексем у різних контекстах фрагментарно описано у розвідках О. Д. Пономарева, С. Я. Єрмоленко, О. С. Шевчук, І. М. Кочан, А. П. Коваль. Мовознавці Т. А. Коць, О. А. Стишов, О. А. Мітчук, О. М. Турчак, Н. О. Попова, Л. В. Туровська, Л. М. Василькова та ін., досліджуючи лексику сучасних ЗМІ, принагідно звертають увагу на структурно складні загальновживані одиниці, неологізми, запозичення, оказіоналізми. Останнім часом з'явилися праці, у яких мовознавці вивчають складні лексичні утворення на основі англійської (С. С. Воробйова), французької (П. О. Чуча), німецької (Ю. Й. Мацкуляк) мов.

2. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ

У сучасному мовознавстві одним із дискусійних і найбільш актуальних є питання про термін на позначення процесу творення складних за структурою лексем: **словоскладання** чи **основоскладання**. Немало дослідників ототожнюють їх (В. М. Немченко, В. О. Виноградов та ін.), що проявляється у кодифікуванні термінів. Зокрема на думку О. С. Ахманової, основоскладання — це те ж, що й словоскладання [Ахманова]. В. П. Григор'єв, І. В. Каллістова, Л. П. Павленко та ін. вважають, що найбільш точним є термін «словоскладання», оскільки складні слова утворюються поєднанням двох слів в одне лексичне ціле, тому що основи як самостійні одиниці в мові не існують і в свідомості

мовного колективу «складність» слів усвідомлюється через зіставлення з відповідними самостійними простими елементами, тобто словами, а не основами [Ліпич 2007, с. 8]. Проте більшість учених усе-таки наголошує на необхідності розмежування понять «основоскладання» та «словоскладання», відводячи кожному з них окреме місце в системі словотворення (Н. Ф. Клименко, Н. С. Родзевич, К. Г. Городенська, М. Я. Плющ, О. І. Моїсєєв, В. О. Горпинич та ін.). У цьому випадку для всіх способів творення складних слів пропонується узагальнений термін «складання», який уже використовується на позначення інших понять (О. І. Моїсєєв). Беручи до уваги різні твірні елементи, виділяють два типи похідних одиниць: **складені слова —** поєднання кількох слів у єдину лексичну одиницю (*вічнозелений*, *синій-синій*) і **складні слова —** похідні, що утворилися поєднанням кількох основ у цілісну лексичну одиницю (*чорнобривий*, *кривоногий*) [Горпинич 1999, с. 128]. Розмежування основоскладання й словоскладання дозволяє виявити характерні тенденції словотвору певної мови, з'ясувати синтаксичну та семантичну основи формування різнотипних складних слів [Ліпич 2007, с. 9].

Значний внесок у вчення про складання належить Н. Ф. Клименко, яка вважала, що 10% словникового складу мови становлять складні слова, більшість з яких утворилася основоскладанням. «Спершу виникло словоскладання, далі на його ґрунті сформувалось основоскладання, якому властивий більший ступінь зв'язку між компонентами» [Клименко 1991, с. 67]. Цей спосіб творення складних слів дослідниця називала «центром, навколо якого відбувається перехід слів чотирьох різновидів: простих, композитів, юкстапозитів, абревіатур» [Словотвір, с. 316]. «Композити в сучасній мові зазнають декомпозиції, бо за певними ознаками наближаються до простих афіксальних лексем: *злодій*, *злодіяка*, *злодіячити*, *злодюга*, *злодюжка*. Від юкстапозитів утворюються й композити: *медик-хірург* — *медикохірургічний*. Не засвідчено жодної абревіатури, утвореної

від юкстапозитів. Від композита через абревіатури часто утворюються словоформи типу: *машино-тракторна станція* — МТС. Від абревіатури через основоскладання утворюються композити: *книгокульторг*, *політвідділець*. Немає нормативних юкстапозитів, які безпосередньо мотивовані абревіатурами, що можна пояснити тісним зв'язком компонентів, поєднаних фонемами *о*, *е*, *и*» [Словотвір, с. 316].

Н. С. Родзевич, досліджуючи будову складних слів та вживання композитів у художній літературі, встановила найбільш активні принципи (способи) словоскладення:

1) морфологічний — з'єднання слів (основ або коренів) у складних словах за допомогою сполучного голосного **о** або **е** (*брунькоцвіт*, *самохідка*, *бронебійка*);

2) синтаксико-морфологічний — сполучення слів у структурно-складну одиницю, в основу будови якої покладено морфологічний принцип, а в основу змісту — синтаксичне словосполучення (*трудодень* ← *трудовий день*);

3) синтаксичний — сполучення компонентів складного слова у формі зв'язку дієслова з додатком (імперативний зворот). Найтиповішим прикладом цього принципу є слова, що утворилися зі сполучення дієслова в наказовій формі й іменника (*горицвіт*, *вертихвістка*, *шибайголова*);

4) нейтральний — сполучення слів у складному слові шляхом їх співположення без звичайного граматичного оформлення (*мати-земля*, *завод-велетень*) [Родзевич, с. 12—18].

Таке уточнення способів словотворення і встановлення їхньої продуктивності, безсумнівно, актуальне. Способи творення складних слів, накреслені Н. С. Родзевич, характерні для української мови. Усе ж здається, що перші два способи варто було б об'єднати в один, тому що вони тісно пов'язані між собою, їх окреме вирізнення видається недоцільним [Азарова Л. Розгляд композитних утворень… (далі — Азарова 2), с. 11]. Синтаксичний спосіб словотворення Н. С. Родзевич розуміє надто

вузько, бо згадує лише «імперативний зворот». Різні типи зрощень, утворені від застиглих словосполучень, чомусь залишилися поза увагою дослідниці. Варто зазначити, що перші два способи мають стосунок до основоскладання, третій можна кваліфікувати як зрощення, а четвертий — як юкстапозицію [Мислива-Бунько, с. 10].

І. Г. Матвіяс спосіб творення складних слів шляхом поєднання основ за допомогою інтерфіксів вважав теж словоскладанням. Дослідник виділяв два типи складних слів, які утворені: а) зрощенням окремих частин словосполучення в одне слово: *позаторік*, *трикутник*; б) зближенням елементів словосполучення: *хліб-сіль*, *часто-густо* [Матвіяс 1962, с. 11—12].

Отже, у лінгвістиці сформувалися різні підходи до визначення способів творення складних слів та термінів на їх позначення. У монографії спосіб творення складених слів нази-вається словоскладанням, складних слів — основоскладанням; узагальнений термін для обох цих видів — складання.

3. СЛОВОСКЛАДАННЯ ТА ЙОГО РІЗНОВИДИ

Словоскладання — спосіб словотворення дво- або кількакореневих похідних шляхом поєднання окремих слів чи словоформ [Українська мова. Енциклопедія (далі — УМЕ), с. 640]. Похідні такого типу називаються **юкстапозитами** (від франц. juxtaposition — ‘розміщення поряд’, від лат. juxta — ‘поряд, біля’ і positio — ‘положення’). Сам термін запровадив А. О. Білецький [Белецкий], підтримала його Н. Ф. Клименко [Клименко 1984], а згодом він став поширеним у працях інших українських мовознавців.

Найчастіше словоскладання використовується для творення складних прислівників (*щовечора*), досить характерне для іменників (*бета-проміння*, *механік-конструктор*) і мало — для прикметників (*радий-радісінький*). Складання прикметників функціонально еквівалентне афіксації, що є основним засобом

вираження стилістично забарвлених значень, порівняймо: *важкий-преважкий* і *важенний*, *старий-старий* і *старезний* [УМЕ, с. 640]. Отже, юкстапозитні прикметники рідко бувають стилістично нейтральними словами і найчастіше виражають значення підсиленої ознаки (*темний-темний*).

Розглядаючи словотвірну структуру юкстапозитів та класифікуючи їх на групи, Н. Ф. Клименко використовувала такий прийом, як розгорнення складних слів у словосполучення. Відповідно до цього вона виділяла два типи юкстапозитів, компоненти в яких або синтаксично координуються (сурядний зв'язок), або синтаксично підпорядковані (підрядний зв'язок) [Клименко Н. Ф. Морфологічна… (далі — Клименко Морф.), с. 95—98]. До першого типу належить група слів, які можна об'єднати сполучником **і** (зазвичай, відзначаються поєднанням двох лексично однорідних або цілком протилежних іменникових, прикметникових, займенникових, прислівникових основ: *хліб-сіль*, *перший-ліпший*, *такий-сякий*, *тишком-нишком*) чи **як** (твірні основи можуть поєднувати в собі постійну ознаку, виділену переважно на основі схожості при порівнянні чи зіставленні предмета з іншим: *ліжко-диван*, *хата-читальня*, *жар-птиця*) [Там само]. Другий тип юкстапозитів становлять іменники, що трансформуються в атрибутивні словосполучення (тобто перший компонент легко перетворюється на прикметник): *чар-зілля* → чарівне зілля [Там само]. До юкстапозитів Н. Ф. Клименко зарахувала кількаосновні складні слова з різним формальним вираженням. Отже, її визначення широке, бо воно, по-перше, охоплює складні утворення зі слів та словоформ, а по-друге, не обмежує їхнє оформлення правописом через дефіс [Радомська, с. 251]. Такий підхід до витлумачення юкстапозиції як складання не лише кількох оформлених слів, а й форм слів, дозволив виділити юкстапозитні прикметники на зразок *вічнозелений*, *гострозаразний*, *удаванохворий*, які відрізняються від прикметників, утворених зрощенням, значенням підсиленої ознаки, юкстапозитних дієприкметників (*легкоза-*

своюваний, *всевидящий* та ін.), юкстапозитних займенників (*абиякий*, *абичий* та ін.), юкстапозитних прислівників (*насамперед*, *насамкінець*), юкстапозитних сполучників (*немовбито*, *неначебто*) та юкстапозитних вигуків (*добридень*, *добривечір*).

Л. Є. Азарова при дослідженні структури складених слів основну увагу звертає не на синтаксичні, а на семантичні відношення між компонентами похідного слова: 1) як рівноправні в значеннєвому плані, коли іменники утворені зі сполучень сурядного характеру і поєднують у собі як антонімічні, так і синонімічні відношення (*південь-північ*, *ввіз-вивіз*, *розтяг-стяг*, *спогади-думи*, *стежки-доріжки*, *повторення-відтворення*); або 2) як нерівноправні, логікозалежні й синтаксичні відношення між ними послаблені. За другої умови іменники-юкстапозити утворюються за моделлю апозитивного типу, на що вказує конкретизація одного компонента за допомогою другого (*лікар-еколог*, *лікар-терапевт* і под.) або взаємна конкретизація компонентів (*інженер-технолог*, *штукатур-маляр*) [Азарова 2005, с. 82]. На засадах теорії «золотої» пропорції дослідниця визначила лінгвальний статус, диференційні ознаки юкстапозитів та особливості відмежування їх від апозитивних словосполучень у сучасній українській літературній мові, до яких відносить такі: а) постійна номінативність; б) ідіоматичність лексичного значення юкстапозита, денотативна співвіднесеність; в) цілісне оформлення слова, яке забезпечує різноаспектна відтворюваність закладеного в ньому лексичного значення; г) синонімія слів і компонентів юкстапозитів; ґ) наявність поряд з ними синонімів [Азарова 2005, с. 102; Азарова 2009, с. 241].

Трактування терміна «юкстапозит» у працях Л. Є. Азарової вужче, порівняно з тлумаченням Н. Ф. Клименко. Воно охоплює лише ті одиниці, що утворені внаслідок складання кількох окремих слів без сполучного голосного, до того ж обов’язковою ознакою їхнього оформлення є правопис через дефіс [Радомська, с. 254]. Однак саме такий підхід став панівним у дослідженнях

українських мовознавців. Зокрема, його обґрунтовано й зреалізовано в працях Г. М. Віняр, О. А. Лисенко, К. Г. Городенської, Л. Є. Азарової, О. А. Стишова, К. В. Каукової, Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо, К. В. Брітікової, В. В. Нагель, І. Я. Мисливої-Бунько та ін.

Новий підхід до трактування структури складених слів залежно від їхньої семантики запропонував В. О. Куценко. Дослідник виокремлює два типи іменникових юкстапозитів, беручи до уваги не значення ізольованих компонентів, а їхню співвіднесеність / неспіввіднесеність із реалією об'єктивної дійсності (денотатом), яку позначає дволексемний дериват: 1) одиниці з денотативно односпрямованими компонентами, серед яких розрізняють слова трьох зразків: «означуване — означення», синонімічні зрощення і слова-повтори; 2) одиниці з денотативно різноспрямованими компонентами, які поділяються на юкстапозити-фразеологізми і біноміни [Куценко, с. 83—85].

Кардинально протилежної думки щодо природи юкстапозитів, за якою складні найменування, утворені внаслідок словоскладання, кваліфікують як одиниці несловотвірного рівня мови, дотримується А. М. Нелюба [Нелюба]. Дослідник зазначає, що тільки композити безсумнівно й однозначно можна зарахувати до словотвірних явищ, оскільки для їхнього творення «безпосередньо застосовуються словотворчі засоби, спрацьовує словотвірна модель, формуються словотвірний тип і словотвірне значення» [Нелюба, с. 184]. Що ж до юкстапозитів, то він виділив три способи появи цих номенів: 1) зрощення (*добрезнаний*, *вічнозелений*); 2) прикладковикористання (*радіус-вектор*, *дівчина-листоноша*); 3) редуплікація (*добрий-добрий*, *синій-синій*, *радий-радісінький*) [Нелюба, с. 169]. Дослідник проаналізував ці явища крізь призму процесів словотвірної номінації і зробив висновок, що всі вони «постали не словотвірним шляхом, без застосування словотвірних ресурсів (словотворчий засіб, словотвірна модель), не мають сформованого реального словотвірного зна-

чення і за всіма ознаками (семантичними, структурними) належать до одиниць інших (не-словотвірних) рівнів мови: синтаксичного чи проміжних» [Нелюба 2006, с. 184].

В основному прикметники-юкстапозити утворюються шляхом редуплікації. **Редуплікація** (лат. reduplicatio — ‘подвоєння’) — це повне або часткове повторення кореня, основи або всього слова, іноді афікса без зміни чи з деякою зміною їхнього звукового складу як спосіб творення нових слів [УМЕ, с. 568]. Спираючись на таке визначення, можна виділити рівневі різновиди редуплікації: звукова (повтор звуків), словотвірна (повтор морфем), синтаксична (повтор слів). Більшість похідних, утворених повторенням мовних одиниць, не має номінативної функції (*буль-буль*, *сину-сину*, *ай-ай*, *так-таки-так*). Виняток становлять іменники (*терем-теремок*) і прикметники (*радий-радісінький*). Такі номени за способом появи, за використаними засобами й особливостями їх структурування-поєднання, комплексом значень мало чим відрізняються від словосполучень на зразок *раз у раз*, *одним один*, *валом валити* чи інших структурно подібних утворень, у яких відсутній повтор і які постали внаслідок утинання в колишніх словосполученнях єднальних сполучників **і** чи **а** (*хліб-сіль*, *батько-мати*, *стукати-гуркати*, *такий-сякий*); а іменникові номени зразка *терем-теремок* навіть ближче стоять до номенів прикладкової моделі «іменник + іменник» [Нелюба, с. 181].

У прикметників редуплікативні форми є досить регулярними. За своїм значенням вони наближені до аналітичних форм найвищої міри якості, але ускладнені експресивністю. Саме ця риса прикметників-юкстапозитів заважає їх остаточній граматикалізації [УМЕ, с. 569] і відрізняє їх від прикметників, утворених зрощенням, котрі здебільшого виражають ознаки дії [УМЕ, с. 842].

Традиційно в українському мовознавстві під терміном **зрощення** розуміють лексико-синтаксичний спосіб словотворення, який від чистого словоскладання відрізняється тим, що

слова, утворювані зрощенням, в усіх формах повністю тотожні за морфемним складом еквівалентному словосполученню [УМЕ, с. 219]. При цьому зберігається також синтаксичний зв'язок компонентів та їх послідовність у структурі словосполучення і складного слова (*вічнозелений*, *довготривалий*, *маловідомий*) [УМЕ, с. 219].

Я. Грім вважає, що це «невласне словоскладання» (на відміну від поняття «власне словоскладання»), яке виникає шляхом злиття слів, що вживаються як одна синтагма [цит. за: Тараненко 1982, с. 23]. Намагаючись установити різницю між складним словом і словосполученням (на зразок рос. *мало известный* і *малоизвестный*), В. М. Жирмунський акцентує увагу на тому, що «визначення слова і його меж — це великі труднощі, які навряд чи можна подолати індивідуальними зусиллями автора статті»* [Жирмунский, с. 3]. У цьому сенсі науковець мав рацію, адже «підтвердити єдність синтагми у випадках зрощення досить важко» [Нелюба, с. 181]. Про такі труднощі говорила і В. Ю. Франчук. Зокрема, досліджуючи структурно-семантичні особливості деяких складних прикметників на взірець *надмірно синій* і *непроглядно-білий*, авторка недвозначно стверджувала, що «різниця між словосполученнями і відповідними складними прикметниками настільки невиразна, що важко визначити їх приналежність до певної групи» словосполучення чи складного слова [Франчук, с. 119].

Складне слово «не можна розглядати як просту суму двох чи трьох слів. З'явилася нова одиниця, смисловий зміст якої ємніший, ніж значення окремих компонентів. Тут кількість дає ніби нову смислову якість» [Потиха, с. 163]. Виходить, що для складного слова характерна більша смислова ємність цілого, ніж окремих його частин; нова смислова якість, порівняно з вихідним словосполученням. Якщо розглянути слова і словосполучення

* Тут і далі переклад цитат наш — *Р. К.*

вищесказаний і *вище сказаний*, *маловідомий* і *мало відомий*, то за своїми значеннями вони нічим не відрізняються, окрім, способу написання (разом чи окремо). З цього можна зробити висновок, що та чи та правописна особливість переважно ґрунтується на «договірних засадах» і не зумовлена безпосередньо реальними особливостями чи статусом одиниць.

Однією з ознак складного слова, яку визначає З. А. Потіха, є те, що частини поєднуються за допомогою з'єднувальних морфем. Якраз така властивість є диференційною для виділення різновидів і віднесення їх до словотвірних чи несловотвірних. У цьому контексті цікаве спостереження В. В. Лопатіна щодо відокремлення складних слів і зрощень. Науковець виводить останні за межі складних слів і визначає специфіку зв'язку компонентів зрощення порівняно з вихідним словосполученням: «Якщо зв'язок компонентів складного слова виражається особливою синтаксичною морфемою — інтерфіксом (у словах на зразок рос. *луноход*, *центробежный*, *путепровод*), то для слів-зрощень (рос. *долгоиграющий*, *тяжелобольной*, *впередсмотрящий*, *умалишенный*) характерний інший спосіб такого зв'язку: синтаксичний зв'язок компонентів відповідного словосполучення (зв'язок керування і прилягання) транспонується в таких утвореннях на рівень слова» [Лопатин 1977, с. 56]. Отже, така ознака виводить зрощення за межі складних слів, тому що в них відсутні будь-які з'єднувальні морфеми [Нелюба, с. 182].

Крім того, у зрощеннях немає словотвірного значення, як і немає словотворчого форманта, що його виражає. «Саме словотворчі засоби (інтерфікс, суфікс, конфікс) у таких і подібних словах прислуговуються до формальної цілості слів (основ), що входять до твірного словосполучення. І, навпаки, відсутність таких унеможливлює формальну цілість, а звідси відсутність будь-яких труднощів у написанні в першому випадку і неабияких труднощів — у другому» [Нелюба, с. 182]. Отже, А. М. Нелюба чітко говорить про те, що явище зрощення не належить до словотвірної

номінації (принаймні до словотвірних процесів). А всі похідні, утворені зрощенням, «постали не словотвірним шляхом, без застосування словотвірних ресурсів (словотворчий засіб, словотвірна модель), не мають сформованого реального словотвірного значення і за всіма ознаками (семантичними, структурними) належать до одиниць інших (не-словотвірних) рівнів мови: синтаксичного чи проміжних» [Нелюба, с. 182].

Про неправомірне віднесення зрощення до словотвірної номінації говорить і В. О. Горпинич, зауважуючи про нерозрізнення синтаксичної деривації (зміна частиномовної належності похідного) і синтаксичної номінації (називання словосполученням, зрощенням, реченням і под.) [Горпинич 1999].

Досить помітним явищем в українській мові є **похідні прикладкового типу**. Появу таких одиниць пов'язують зі словотвором, а саме з одним зі словотвірних способів — словоскладанням (як і зрощення-злиття). В основі такого бачення лежать всього два критерії: 1) слова як одиниці творення; 2) операції з цими словами — складання. На підставі таких критеріїв до словотвірних можна віднести і процеси творення словосполучень (*зелений гай*, *працюється добре*, *п'ятий рік*). Однак, це не єдині ознаки, що споріднюють юкстапозити зі словосполученнями; такими спільними ознаками, зокрема, є розчленованість змісту, синтаксична підрядна (точніше підпорядна) залежність самостійних компонентів (від одного можна поставити запитання до іншого) тощо.

Слова прикладкової моделі, звичайно, мають свої особливості порівняно зі зрощеннями чи словосполученнями. Зокрема:

- у складі таких номенів два чи більше самостійних слова, що належать до однієї частини мови і не оформлені як єдине слово;
- відсутність з'єднувального голосного;
- кожен складник має свій наголос;

· вільний порядок розміщення компонентів;

· зміна обох (за невеликими винятками) компонентів за відмінками і числами [Нелюба, с. 182].

Отже, за основними ознаками ці похідні ближче стоять до словосполучень. Тому З. Ф. Кравченко називає їх «зближеннями» («збліжэння») і відносить до проміжних явищ між словосполученнями й композитами [Краўчанка, с. 115].

До творення таких номенів традиційно залучаються іменники. Однак серед інноваційних слів цього типу можна помітити нове явище — залучення до творення юкстапозитів абревіатур як означальних препозиційних компонентів: *VIP-персона*, *VIP-аналітик*, *VIP-електорат*, *PR-кампанія*, *PR-провокація*, *PR-прийом*, хоча ще двадцять років тому Н. Ф. Клименко зазначала, що «жодного юкстапозита від абревіатур не зафіксовано» [Клименко 1984, с. 44].

У монографії складеними називаються прикметники, утворені поєднанням слів і словоформ у єдину семантико-структурну одиницю. До них відносяться похідні, що виникли шляхом редуплікації чи зрощення.

4. ОСНОВОСКЛАДАННЯ ЯК СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ

Найпродуктивнішим способом творення складних слів у сучасній українській мові є **основоскладання** — «спосіб словотвірної номінації, що полягає в поєднанні елементів твірної основи за допомогою словотворчих засобів» [Нелюба, с. 183], внаслідок якого постають композити. Залежно від словотворчих засобів А. М. Нелюба виділяє два різновиди основоскладання: 1) інтерфіксальне — поєднання елементів складної твірної основи за допомогою матеріально вираженого чи нульового інтерфікса; 2) конфіксальне — творення деривата за допомогою

одночасного використання інтерфікса і суфіксального форманта, які в сукупності становлять своєрідний конфікс.

Уже в 60-х — 90-х роках XX ст. дослідники звертали увагу на те, що частини композита поєднуються між собою за допомогою певних словотворчих елементів, які отримали назву сполучні голосні. У складному слові вони поряд з іншими голосними також утворюють склад: *бурякорізка*, *сінокіс*, *землеустрій*, *водолаз*, *хвилеріз*. Водночас поєднання складників у композитах може відбуватися і без сполучного голосного, наприклад, *стопкран*, *Миргород*, *трикутник*, *трьохсотліття*. Відповідно до цього О. С. Шевчук виділяє такі характерні ознаки основоскладання:

1) поєднання основ (а не слів);

2) наявність інтерфіксів;

3) основа на приголосний приєднується до другого компонента за допомогою сполучних голосних (*працездатність*, *прапороносець*);

4) основа на голосний сполучається з другим компонентом без інтерфікса (*кінофільми*) [Шевчук, с. 30].

В. В. Лопатін бачить у цьому накладання інтерфікса й уважає, що цей спосіб творення може супроводжуватися суфіксацією: *чорноморець*, *рідколісся*, *гуртожиток* [Лопатин 1977]. Деякі вчені, зокрема М. Я. Брицин, І. Г. Матвіяс, називають спосіб творення складних слів шляхом поєднання основ за допомогою інтерфіксів словоскладанням [Брицин М. Я. Порівняльна граматика… (далі — ПГУРМ), с. 101; Матвіяс 1962, с. 11—12].

У межах основоскладання дериватологи виділяють чисте (власне) складання та складання, поєднане з суфіксацією (матеріально вираженою і нульовою).

При власне складанні до словотворчого форманта входять: 1) інтерфікс, який вказує на зв’язок компонентів складного слова й сигналізує про втрату ним морфологічного значення поперед-

нього компонента; 2) закріплений порядок компонентів; 3) єдиний основний наголос; 4) єднальне словотвірне значення, що зводиться до поєднання значень мотивувальних основ [Ліпич 2007, с. 11].

При цьому перший компонент виступає у вигляді чистої основи, а другий компонент — у вигляді самостійної основи. Н. Х. Нізаметдінова виділяє три основні риси власне складних слів залежно від особливостей твірних основ: 1) співвіднесеність останнього компонента з самостійним словом, що існує у мові певного конкретного періоду; 2) лексична і синтаксична сполучуваність цього слова (другого компонента) з першим компонентом; 3) наявність тільки сполучного словотвірного значення [Низаметдинова 2004, с. 11—12].

В українській мові основоскладання перебуває в тісній взаємодії з суфіксацією. У такому випадку до словотвірного значення композита додається словотвірне й категоріальне значення форманта. В. В. Лопатін називає такий спосіб словотворення змішаним [Лопатин 1977, с. 85].

При поєднанні основоскладання з нульовою суфіксацією утворюються складнонульсуфіксальні похідні. Одним із перших на складні прикметники такого типу звернув увагу В. В. Лопатін, який відзначав, що у прикметників продуктивний тип — складення з нульовим суфіксом, другим компонентом яких є основа іменника такої ж семантики, як мотивувальна основа простих прикметників на зразок рос. *безрукий*, *беззубый* [Лопатин 1966, с. 85.]. Цю думку підтримала й О. А. Земська [Земская, с. 288—289].

Т. Г. Біленко приділяє увагу оказіональним нульсуфіксальним прикметникам у числі інших композитів, аналізуючи їхній яскравий емоційно-експресивний заряд у поетичній мові [Біленко, с. 7]. Інші дослідники, які вивчали композитні прикметники, увагу на форманті або взагалі не зосереджували (І. С. Беркещук [Беркещук], Н. В. Гаврилюк [Гаврилюк 2000; Гаврилюк 2007], О. О. Жижома [Жижома 2003; Жижома 2009],

О. М. Рудь [Рудь]), або не відносили їх до складнонульсуфіксальних через неприйняття ідеї про нульовий суфікс (А. А. Дем'янюк [Дем'янюк], Н. Г. Пирога [Пирога]). Таким чином, складнонульсуфіксальні ад'єктивні деривати як окремий об'єкт вивчення досить довго не були в полі зору науковців, залишаючись у контексті дослідження загальних проблем композиції. У 2014 р. вийшла монографія О. А. Олексенко та О. І. Мізіної «Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості нульсуфіксальних атрибутивів» [Олексенко, Мізіна], у якій розглянуто прикметникові деривати, утворені формантами з нульовим суфіксом, і виділено відповідні способи словотвору; визначено квантитативні характеристики словотвірних типів складнонульсуфіксальних ад'єктивних дериватів та їх типологію за формальною мотивацією; на широкому фактичному матеріалі сучасної української мови з'ясовано стильову поширеність однокореневих та композитних ад'єктивів із нульсуфіксальним формантом, зокрема їх місце в конфесійному, науковому і художньому стилях [Олексенко, Мізіна].

До форманта, що бере участь у складнонульсуфіксальному словотворі прикметників, відносять порядок слідування основ, єдиний наголос, матеріально не виражений (нульовий) суфікс, закінчення прикметника, інтерфікс **-о-**, **-е-**, **-и-** (зрідка без нього), морфонологічні явища (усічення) або їх відсутність [Олексенко, Мізіна].

При дослідженні композитів до уваги береться і тип граматичного зв'язку між компонентами. У «Курсі сучасної української літературної мови» М. А. Жовтобрюха і Б. М. Кулика розрізняється два способи сполучення основ: сурядний (*зубробізон*) і підрядний (*миловар*, *життєпис*) [Жовтобрюх, Кулик, с. 218]. Два різновиди виділяв також С. П. Бевзенко. На його думку, при сурядному зв'язку маємо поєднання рівноправних компонентів, а при підрядному — один компонент залежить від другого [Бевзенко 1960, с. 216]. В. О. Горпинич го-

ворить про три різновиди основоскладання: а) утворення похідних слів на основі сурядного поєднання окремих слів: *лісостеп*; б) утворення похідних слів зі словосполучень: *сільське господарство → сільськогосподарський*; в) утворення похідних слів зі слів, які безпосередньо не поєднуються в словосполучення: *пароплав, фотоательє, паровоз* [Горпинич 1999, с. 87—89]. Н. Ф. Клименко наголошувала на тому, що композити утворюються не від будь-яких словосполучень, а лише від тих, «де є тісний зв'язок між його членами» [Клименко 1984, с. 85].

Композити з підрядним зв'язком у свою чергу поділяються на підгрупи за характером семантичних відношень між складниками: об'єктними, атрибутивними та обставинними.

Крім того, складні слова поділяють на групи, залежно від частиномовної належності їх компонентів. Зокрема, Н. Ф. Клименко виділяла три типи композитів-прикметників:

1) обов'язковим компонентом словосполучення є дієслова, що підпорядковують собі прислівники (*тиховійний*), іменники (*приладобудівний*), займенники (*всепереможний*), прикметники (*животворний*), неозначено-кількісні числівники (*багатозначний*);

2) прикметники, які узгоджуються з іменниками (*білосніжний*), підпорядковують собі іменники з прийменниками (*мавпоподібний*) або сполучаються з прислівниками (*різновисокий*);

3) словосполучення, до складу яких входять іменники, визначені іменниками в родовому відмінку (*собакоголовий*), іменниками в місцевому відмінку (*ластоногий*), займенниками (*всебічний*), числівниками (*десятирічний*) [СУЛМ, с. 374].

Т. Б. Лукінова виділяє три типи, залежно від частиномовної належності другого компонента (іменник, прикметник, дієслово) [Вступ, с. 191—193].

А. П. Грищенко, досліджуючи історичний словотвір прикметників, виділяв шість типів композитів. До них мовознавець відносив похідні, утворені на основі:

1) атрибутивних (прикметниково-іменникових) словосполучень: *легкодушный* (Б.-Н., 206), *кривоноги(й)* (Сл. Лекс., 198);

2) об'єктних словосполучень: *богобоиный* (ПЄ), *трава кровоутолитє(л)ная* (Сл. Лекс., 244);

3) числівниково-іменникових словосполучень: *єдинодє(н)ни(й)* (Сл. Лекс., 216), *коликогуби(й)* (343);

4) сурядних прикметникових сполучень: *тє(м)нозєлєны(и)* (АЖ, 44), *бѣлица чє(р)нобѣлая* (Сл. Лекс., 104);

5) сурядних іменникових сполучень: *пища макомєдовая* (Сл. Лекс., 127);

6) порівняльних зворотів: *грєбєнови(д)ни(й)* (Сл. Лекс., 303), *звѣрови(д)ни(й)* (196) [Грищенко, с. 180].

Запропонована А. П. Грищенком класифікація — не зовсім досконала, оскільки, по-перше, не відбиває повної картини структури складних прикметників, і, по-друге, у ній сплутані різні принципи класифікацій (формальний і семантичний).

Одне із актуальних питань мовознавства — вирішення проблеми морфемного членування композитів. А. М. Нелюба та В. О. Горпинич стверджують, що складні слова мають одну твірну основу (*біл-...сніг-* — *білосніжний*) як і прості, відповідно дериват уміщає всю семантику твірної основи [Нелюба, с. 184; Горпинич 1999, с. 115]. Спробу пояснити морфемну будову композитів зробила і Н. Ф. Клименко. Вона вважала, що морфемна будова композита зумовлена синтаксичною природою його мотивації. Оскільки композити мотивуються переважно двочленними словосполученнями, тому більшість із них має двокореневу структуру [Клименко 1984, с. 4]. На основі порівняння ступенів афіксального перетворення композитів і простих слів Н. Ф. Клименко зробила висновок, що слова, утворені основоскладанням, стримують афіксальне розростання слова [Клименко 1984, с. 4].

Отже, на семантичну і словотвірну структуру композитів впливають: а) особливості лексичної сполучуваності слів, актуалізованих у словосполученнях; б) тип (пряме, переносне, спеціальне; вільне, фразеологічне) лексичних значень, співвідносних зі складними словами морфологічно простих слів; в) якісний склад лексичної семантики слів, поєднаних у словосполучення, наявність у ньому певних семантичних компонентів, здатних оцінювати предмет чи якість дії і завдяки цьому поєднуватися з іншими компонентами значення; г) специфіка синтаксичної сполучуваності кожної частини мови; ґ) характер номінативного значення компонентів словосполучення, їх предикативність чи ознаковість [Клименко 1984, с. 244].

Особливістю композитів є наявність внутрішнього й зовнішнього синтаксису. Внутрішній синтаксис — це специфічний порядок розташування елементів, їх зв'язок, який ґрунтується на тому, що пояснювальний член словосполучення в композиті обов'язково виступає в препозиції, тобто стоїть перед тією основою, яку він пояснює [Клименко 1984, с. 243]: *чорні брови — чорнобривий*. Зовнішній синтаксис визначається зв'язком лексем у реченні. Якщо композит виражений іменником, то в реченні він виступає підметом (*лісоруб поспішає*), може мати означення-прикметник (*суворий лісоруб*) і може виражати суб'єктні відношення у словосполученні (*сокира лісоруба*).

Розглянуте вище трактування композитів в українському мовознавстві базувалося на тому, що ці складні слова утворені на основі словосполучень. Новий підхід до трактування композитів запропонувала К. Г. Городенська. Вона розглядає процес творення композитів «як формально-граматичну реалізацію семантичної структури речення» [Городенська, с. 27—34]. Мовознавець доводить, що складні іменники української мови виступають формально-граматичним втіленням семантичної структури одного чи двох елементарних речень. Наприклад: П (дія) + А об. + А діяч; П (дія) + А рез. + А діяч (де об. — об'єкт, рез. — резуль-

татив): *дроворуб* — той, хто рубає дрова; *солекоп* — той, хто копає сіль; *верстатобудівник* — той, хто будує верстат.

Л. Є. Азарова запропонувала методологію гармонійної побудови складних слів. Вона розглядала структуру композитів і юкстапозитів як упорядкування складників таких номінацій певною системою досконалих співвідношень, базовим серед яких виступає пропорція, що відповідає поділу цілого на дві частини і називається «золотою» [Азарова 2000].

Неоднозначність трактування явища основоскладання призводить до різних тлумачень поняття **композит**, яке у лінгвістичній літературі сприймається в широкому й вузькому розумінні. У широкому розумінні — це складне слово, утворене з двох або кількох слів, основ чи коренів, об'єднаних в одну лексичну одиницю, яка набула формально-граматичних і семантичних ознак окремого слова [Ганич Д. І. Словник… (далі — СЛТ), с. 259]. У вузькому значенні, композит (від лат. compositus — 'складений, складний') — похідне складне слово, утворене способом основоскладання [Клименко 1984, с. 4].

Термін «композит» набув широкого вжитку в кінці 80-х — на початку 90-х років XX ст., хоча був відомий із 60-х років. Щодо цієї назви існує досить багато суперечностей. Однією з основних причин неоднакового трактування поняття «композит» різними авторами є те, що їхні визначення ґрунтуються на різних засадах і принципах. Виходячи із сказаного вище, можна виділити чотири основні підходи до розуміння композита: 1) за основу береться морфемна структура слова: наявність двох чи більше кореневих морфем; 2) на перший план висувається семантична єдність компонентів складання; 3) в основу трактування композитів покладено співвіднесеність складного слова зі словосполученням; 4) складні слова розглядаються як такі, що утворилися за принципом аналогії.

Як бачимо, дослідники переважно розглядають композити однобічно, що не дозволяє відтворити цілісну картину. На нашу

думку, для того, щоб здійснити всебічний аналіз складних слів, необхідно поєднати хоча б три основні принципи дослідження композиції: формальний, словотвірний та семантичний.

Отже, структурно-семантичний аналіз композитів (ССАК) слід проводити поетапно.

1. На першому етапі ССАК спрямований на ***встановлення формальної похідності складних слів*** шляхом трансформації їх у синтаксичні словосполучення, компоненти яких співвідносні з основами композита.

2. ***Семантико-словотвірна класифікація складних слів***, в основу якої покладено метод перифразування, який здійснюємо в усіх можливих випадках. Словотвірна перифраза будується з двох частин — означуваної та означальної. В означуваній частині перифрази виступає узагальнювальне слово — вказівний займенник *той*, а в означальній — підрядне речення, яке включає формальний корелят, а при потребі — додаткові компоненти.

3. ***Групування композитів за типом граматичного зв'язку між компонентами*** (сурядним чи підрядним). Композити з підрядним зв'язком поділяються на підгрупи за характером семантичних відношень між складниками: об'єктними, атрибутивними та обставинними. У межах кожної підгрупи на підставі спільних формальних структур словотвірних перифраз формуються словотвірні типи композитів, за З. М. Волоцькою, — сукупності похідних, що характеризуються однаковими семантичними співвідношеннями з твірними.

4. ***Відображення формальної структури***, тобто визначення частиномовної належності компонентів, позначення наявності чи відсутності словотворчих засобів. Усі компоненти формальної структури умовно позначаємо літерами: І — іменниковий (компонент), П — прикметниковий, Ч — числівниковий, Д — дієслівний, З — займенниковий, Присл. — прислівниковий, суф. — суфікс.

5. Завершальним етапом структурно-семантичного аналізу композитів є ***співвіднесення їхньої формальної та семантичної похідності.***

Наприклад, прикметник *лівобережний:*

1) лівий берег;

2) той, який розташований на лівому березі;

3) компоненти поєднані підрядним зв'язком, виражають атрибутивні відношення;

4) «прикметник + **-о-** + іменник + **-н-**»;

5) композит має значення 'місце розташування предмета'.

*****

Складні слова серед новоутворень становлять значну частину лексики сучасної української мови, який постійно збільшується. Вони мають цілком очевидні й специфічні семантико-структурні ознаки, певні умови й особливості функціонування.

У 80-х роках XX ст. Н. Ф. Клименко зазначала, що такі лексеми становлять 10 відсотків словникового складу української мови [Клименко 1984, с. 9]. Проте нині засвідчується зростання цих одиниць у нашій мові [Коваль, с. 25], а за твердженням О. А. Стишова, «найактивнішим способом словотвору на сучасному етапі розвитку української мови (після суфіксації) є композиція» [Стишов, с. 25]. Адже назви, утворені шляхом осново-, словоскладання чи скорочення слів, мають кілька вагомих переваг перед іншими номінаціями. По-перше, вони завжди компактніші за розміром та ємніші за значенням, ніж словосполучення, порівняння чи навіть речення, на основі яких будуються. По-друге, «за багатьох комунікативних ситуацій виникає необхідність у висловленні двох ідей однією лексемою, словом»

[Стишов, с. 26]. А звідси випливає закон економії лінгвальної енергії. По-третє, складні слова, порівняно з простими, мають «більші стилістичні можливості, більшу пізнавально-оцінну силу, більшу понятійну й естетичну місткість» [Азарова, с. 25].

Розділ 2

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

Суфіксація і словоскладання прикметників були властиві для словотвору індоєвропейської прамови [Вступ, с. 175]. Уже в той час існували типи складних імен, за якими творилися як іменники, так і прикметники. Ці типи були успадковані праслов'янською мовою, де словоскладання набуло подальшого розвитку. Складні прикметники продовжували творитися за тими ж моделями, що й іменники [Вступ, с. 177], і мали таку загальну особливість — двочленну безафіксну структуру [Šlosar, s. 11], тобто поєднання двох коренів без суфіксів і префіксів. Композит був оформлений тільки морфемою відповідної частини мови — закінченням. Обидві частини поєднувалися інтерфіксом, у ролі якого, як правило, виступав основотворчий голосний першого компонента композита [Šlosar, s. 11]: для *ŏ-основ та *ā-основ сполучним голосним був **-о-**, для *jŏ-основ — **-е-** (як наслідок зміни jo > je), для *ŭ-основ — **-ъ-** (ŭ > ъ), для *ĭ-основ — **-ь-**. Основотворчий приголосний основ на приголосний цю функцію виконувати не міг, тому перший компонент композитів приєднувався за допомогою голосного **-о-**. Отже, перші ад'єктивні компоненти сполучалися з другою основою за допомогою голосних **-о-** та **-е-**, оскільки серед прикметників переважали *ŏ / ā-основи та *jŏ / jā-основи; у першого числівникового

компонента сполучний голосний залежав від того, від якої частини мови утворився числівник.

Інакшим було використання сполучних голосних у тих випадках, коли першою основою був числівник. Початкові основотворчі голосні тут замінювалися формою родового відмінка. Протягом усього історичного періоду розвитку слов'янських мов це була панівна форма для числівників 5 — 99 у функції першого компонента складних слів [Šlosar, s. 17]. Таке явище зумовлено поступовим виокремленням числівника зі складу імен у самостійну частину мови [Šlosar, s. 17]. У композитах скоріше, ніж у простій формі, проявилася специфіка числівників. Таким чином маємо редукцію їхніх відмінкових форм з (частковим) перенесенням закінчення на предмет, який обчислюється [Lamprecht, Šlosar, Bauer, s. 164].

Уже старослов'янська мова з першим числівниковим компонентом *ĭ-основи відображає перехідний стан: частина композитів має сполучний голосний **-ь-** (як у праслов'янській мові), частина — форму родового відмінка, наприклад: *дєсѧтистроуньнъ* / *дєсѧтьстроуньнъ* (SJS I, 476).

Ще однією особливістю сполучних голосних у складі композитів була поступова заміна **-е-** на **-о-** при першій прикметниковій основі.

У пізньопраслов'янський період композитотворення доповнюється суфіксацією, що сприяє утворенню складних слів різних типів та значень. Отже, наприкінці праслов'янської доби було суттєво підвищене смислове навантаження композитів: перший компонент (як і раніше) доповнював, уточнював лексичне значення, суфікс однозначно виражав словотвірну категорію утворення [Šlosar, s. 15].

З часом у морфологічній структурі прикметника з'явилися деякі особливості, пов'язані зі специфікою їх функціонування [Вступ, с. 175]. Як наслідок відокремлення прикметників від іменників, виникає певна різниця в продуктивності тих чи тих

моделей словотворення в іменників, з одного боку, та у прикметників — з іншого. Дослідник історії чеської мови Д. Шлосар виділяє шість словотвірних типів складних прикметників у праслов'янській мові:

1) «прикметник + інтерфікс + іменник» (**gol-o-bord-ъ*);
2) «числівник + інтерфікс + іменник» (**jedin-o-ok-ъ*);
3) «займенник + інтерфікс + іменник» (**svoj-e-vol-ьn-ъ*);
4) «займенник + інтерфікс + дієслово» (**vьs-e-mog-ǫt-jь*);
5) «іменник + інтерфікс + дієслово» (**krъv-o-jěd-ьnъ-jь)*;
6) «прикметник + інтерфікс + дієслово» (**mal-o-orst-ьlъ-jь*).

Перші чотири типи він відносить до давніх праслов'янських, оскільки вони повністю відповідають безафіксній двокомпонентній структурі. Існування двох інших Д. Шлосар ставить під сумнів, тому що у старочеській мові безафіксні похідні є спорадичними, більшість прикметникових композитів цього типу складносуфіксальна [Šlosar, s. 15].

У монографії слова згруповані залежно від формальної структури та частиномовної належності компонентів. Відповідно до цього у праслов'янській мові виділяємо три основні словотвірні типи складних прикметників, у межах кожного з яких існують свої підтипи.

1. ПРИКМЕТНИКИ-КОМПОЗИТИ З ДРУГИМ ІМЕННИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ

Найбільш продуктивними виявилися композити, пов'язані з синтаксичними сполуками, які складалися з іменника і препозитивного атрибута, що виражав якісну ознаку. Сюди належали здебільшого складні прикметники з функцією бахувріхі, тобто ті, які мали здатність виражати значення належності, володіння, називати предмет за характерними для нього рисами, ознаками (наприклад, за частинами тіла, за вбранням тощо) обома основами, що входили до складу композита. Наприклад: ***bělobokъ(jь)***

‘білобокий’ (ЭССЯ 2, 68) ← *bělъ + *bokъ, ****bělobordъ(jь)*** ‘білобородий’ (69) ← *bělъ + *borda, ****bělokvětъ(jь)*** ‘з білими квітками’ (71) ← *bělъ + *květъ, ****bosonogъ(jь)*** ‘босоногий’ (ЭССЯ 2, 222; SP I, 338) ← *bosъ + *noga, ****kortъkověkъ(jь)*** ‘недовговічний’ (ЭССЯ 11, 101) ← *kortъkъ + *věkъ, ****kosobokъjь*** ‘кособокий’ (148) ← *kosъ(jь) + *bokъ, ****krasьnoperъjь*** ‘який має гарне пір’я’ (ЭССЯ 12, 108) ← *krasьnъ + *pero, ****krivonogъ(jь)*** ‘кривоногий’ (166) ← *krivъ + *noga, ****lupookъjь*** ‘банькуватий’ (ЭССЯ 16, 186) ← *lupъ + *oko, ****lьgъko(s)kridlъ(jь)*** ‘легкокрилий’ (ЭССЯ 17, 73) ← *lьgъkъ(jь) + *kridlo, ****milolikъ(jь)*** ‘мило-лиций’ (ЭССЯ 19, 38) ← *milъ + *likъ, ****novoročьnъ(jь)*** ‘ново-річний’ (ЭССЯ 25, 234) ← *novъ + *rokъ.

До композитів цього типу відносимо й інші похідні, зокрема з такими основами:

***bъldo-**: **bъldonogъjь* ‘клишавий’ (Шульгач IV, 153), **bъldookъjь* ‘з великими, випуклими очима’ (153);

***bъlso-**: **Bъlsobokъ(jь)* (Шульгач IV, 168), **Bъlsogolvъ(jь)* (168);

***bьrlo-**: **bьrlookъjь* ‘косоокий’, ‘з більмом на оці’ (ЭССЯ 3, 170);

***čьlpo-**: **Čьlponogъ(jь)* (Шульгач IV, 309), **Čьlponosъ(jь)* (309), **čьlpogǫzъ(jь)* ‘хиткий’ (309), **čьlpouxъ(jь)* ‘з великими, відстовбурченими вухами’(309);

***čьlvo-**: **Čьlvočelъjь* (Шульгач IV, 340);

***dъlgo-**: **dъlgobordъ(jь)* (SP III, 257), **dъlgoęzykъjь* (Шульгач V, 85), **dъlgogrivъ* (SP III, 256), **dъlgovęzъ(jь)* (ЭССЯ 5, 208), **Dъlgoxvostъ(jь)* (Шульгач V, 85) (композити-праантропоніми на ***dъlgo-** див.: Шульгач V, 85—90, Шульгач II, 354—358);

***gnilo-**: **Gnilorogъ(jь)* (Шульгач V, 61);

***golo-**: **golobokъ(jь)* (ЭССЯ 6, 210), **golobordъ(jь)* (210), **gologolvъ(jь)* (210), **gologǫzъ(jь)* (211), **Goločelъ(jь)* (Шульгач V, 323);

***koče-**: **Kočelaръ(jь)* (Шульгач V, 315), **kočenogъ(jь)* ‘у якого одна нога коротша’ (315), **kočerǫkъ(jь)* ‘криворукий’ (315);

***koso-**: **kosobokъ(jь)* (ЭССЯ 11, 148), **kosolapъjь* (150), **kosonogъ(jь)* (150), **kosookъ(jь)* (150), **kosorogъ(jь)* (150), **kosorǫkъjь* (151);

***krasьno-**: **krasьnolicь(jь)* / **krasьnolikъ(jь)* (ЭССЯ 12, 107);

***krivo-**: **krivobedrъ(jь)* (Шульгач IV, 20), **krivobokъ(jь)* (ЭССЯ 12, 165), **krivogolvъ(jь)* (165), **krivokorkъ(jь)* ‘кривоногий’ (166), **krivokъrkъ(jь)* ‘який має криву шию’ (166), **krivonosъ(jь)* (166), **krivookъ(jь)* (167), **krivopętъ(jь)* (167), **krivopьrstъ(jь)* (167), **krivorogъ(jь)* (167), **krivorǫkъ(jь)* (167), **krivoustъ(jь)* (169), **krivozorkъjь* (169), **krivozǫbъ(jь)* (169);

***krǫto-**: **krǫtobergъ(jь)* (ЭССЯ 13, 32),**krǫtorogъjь* (33);

***kъlče-**: **Kъlčebordъ(jь)* (Шульгач IV, 275), **Kъlčegolvъ(jь)* (275), **Kъlčenogъ(jь)* ‘людина без однієї ноги’ (275), **Kъlčeokъjь* (275);

***kъldo-**: **Kъldobokъ(jь)* (Шульгач IV, 230), **Kъldouxъ(jь)* (232);

***kъlno-**: **kъlnonogъ(jь)* ‘кульгавий’ (Шульгач IV, 289), **Kъlnookъ(jь)* (289), **Kъlnošьjьjь* (289);

***kъlpo-**: **Kъlporǫkъ(jь)* ‘з покаліченою рукою’ (Шульгач IV, 301), **Kъlpouxъ(jь)* ‘клаповухий’ (301);

***kъlso -**: **Kъlsolapъjь* (Шульгач IV, 314);

***kъlše-**: **kъlšenogъjь* ‘клишоногий’ (Шульгач IV, 264), **Kъlšeušьjь* (264);

***kъlto-**: **Kъltonogъ(jь)* ‘кульгавий, з кривими ногами’ (Шульгач IV, 333), **Kъltoǫsъ(jь)* (333), **kъltorǫkъ(jь)* ‘з ампутованою рукою’ (333);

***kъrče-**: **kъrčenogъ(jь)* ‘з кривими ногами’ (Козлова, 206), **kъrkonosъ(jь)* / **kъrčenosъ(jь)* ‘коротконосий, кривоносий, курносий’ (206);

***kъrno-**: **kъrnodupъjь* (ЭССЯ 13, 232) рос. діал. *курдупый* ‘з довгим тулубом і короткими ногами’, **kъrnogǫzъ(jь)* (232), **kъrnoxvostъjь* (232), **kъrnokridlъjь* (232), **kъrnolapъjь* (232), **kъrnorogъ* (232), **kъrnorǫkъ(jь)* (233);

***kъrto-**: **kъrtojęzykъ(jь)* (Козлова, 129), **kъrtonogъ(jь)* (129) укр. діал. *куртоногий* ‘кульгавий’, **kъrtonosъ(jь)* ‘курносий’ (129);

***lasko**-: **laskosьrdъ(jь)* (ЭССЯ 14, 40);
***lěvo**-: **lěvorǫkъjь* (ЭССЯ 15, 29);
***lixo**-: **lixorǫkъjь* ‘однорукий’ (ЭССЯ 15, 95);
***lopo**-: **loponogъjь* (ЭССЯ 16, 60), **lopouxъjь* ‘з великими відстовбурченими вухами’ (68);
***loxmo**-: **loxmonogъjь* ‘з волохатими ногами’ (ЭССЯ 15, 251), **loxmouxъjь* ‘роззява; з обвислими вухами’ (252);
***l’uto**-: **l’utosьrdъ(jь)* (ЭССЯ 15, 228);
***milo**-: **milokrъvъ(jь)* ‘приємний, симпатичний’ (ЭССЯ 19, 37), **milolikъ(jь)* / **milolicьjь* (37), **milosьrdъ(jь)* (42), **milovidъ(jь)* (45);
***moldo**-: **moldolikъjь* (ЭССЯ 19, 169);
***orzьno**-: **orzьnokvětьnъ(jь)* (ЭССЯ 36, 27), **orzьnolikъ(jь)* (28), **orzьnorodьnъ(jь)* (28), **orzьnosьrstъ(jь)* (29);
***ostro**-: **Ostrobordъ(jь)* (Шульгач V, 57), **Ostročubъ(jь)* (57), **Ostroglazъ(jь)* (57), **Ostrogolvъ(jь)* ‘гостроверхий’ (58), **Ostrogǫbъ(jь)* (58), **Ostrokopytъ(jь)* (58), **Ostrokostъ(jь)* (58), **Ostronosъ(jь)* (58), **ostrookъ(jь)* (58), **Ostrorogъ(jь)* (59), **Ostrorǫkъ(jь)* (59), **Ostrouxъ(jь)* (59), **Ostrovьrxъ(jь)* (59), **ostrozorъ(jь)* (60), **ostrozǫbъ(jь)* (60);
***pъrko**-: **pъrkonosъ(jь)* ‘кирпатий’ (Шульгач V, 109), **pъrkolapъ(jь)* укр. діал. ‘який має ваду ніг’ (109);
***suxo**-: **Suxobokъ(jь)* (Шульгач III, 333);
***tupo**-: **Tupočelъ(jь)* (Шульгач II, 323);
***tъlsto**-*: *Tъlstorogъ(jь)* (Шульгач V, 62), **Tъlstogǫbъjь* (Шульгач II, 370), **Tъlstokorъjь* (370), **Tъlstokosъjь* (370);
***xromo**-: **xromonogъ(jь)* ‘кульгавий’ (ЭССЯ 8, 100);
***vьrlo**-: **vьrlookъjь* ‘вирлоокий’ (ЭССЯ 3, 170).

У ролі другої основи, як правило, виступали іменники на позначення частин тіла людини чи тварини. Перші прикметникові основи у таких випадках уточнювали їхній зовнішній вигляд (форму, розмір, аномальність щодо норми тощо).

Першим компонентом складних прикметників часто були кольороназви. Наприклад: **bělobrъvъ(jь)* (ЭССЯ 2, 69),

**Běloglazъ(jь)* (Шульгач V, 21), **bělogolvъ* (SP I, 233), **Běloglǫbъ(jь)* (21), **Bělogrǫdъ(jь)* (22), **bělogъrdlъ(jь)* (ЭССЯ 2, 70), **běloxvostъ(jь)* (70—71), **Bělokopytъ(jь)* (Шульгач V, 23), **Bělokorъ(jь)* (23), **bělokosъ* (SP I, 234), **Bělokozъ(jь)* (Шульгач V, 23), **bělokridlъ(jь)* (ЭССЯ 2, 71), **Bělokurъ(jь)* (Шульгач V, 24), **Bělolapъ(jь)* (24), **bělolikъjь* (ЭССЯ 2, 71), **Bělolъbъ(jь)* (Шульгач V, 24), **bělonogъ(jь)* (ЭССЯ 2, 71—72; SP I, 234), **Bělonosъ(jь)* (Шульгач V, 25), **běookъ(jь)* (ЭССЯ 2, 71—72), **běloǫsъ(jь)* (ЭССЯ 2, 73; SP I, 235), **Běloperъ(jь)* (Шульгач V, 26), **Bělopolъ(jь)* (26), **Bělorogъ(jь)* (26), **bělorǫkъ(jь)* (ЭССЯ 2, 74), **Bělotělъ(jь)* (Шульгач V, 27), **Běloux(jь)* (27), **Běloustъ(jь)* (27), **bělovolsъ* (SP I, 237), **bělozǫbъ(jь)* (ЭССЯ 2, 76), **bělozorъ* (SP I, 234), **Čьrnobordъ(jь)* (Шульгач II, 348), **čьrnobrъvъ* (SP II, 235), **čьrnogolvъ* (ЭССЯ 4, 154; SP II, 235), **čŕ̥nookъ* (SP II, 236), *čŕ̥novolsъ* (237), **modrookъ(jь)* ‘синьоокий’ (ЭССЯ 19, 101), **Rębonosъ(jь)* (318), **Rębǫosъ(jь)* (318), **Rębǫrǫkъ(jь)* (318), **Rębošьjь(jь)* (318), **Žьltonogъ(jь)* (Шульгач II,379), **Žьltopętъ(jь)* (379) та ін.

До складу прикметникових композитів могли входити як прості, так і ускладнені суфіксами ад’єктивні основи:

***korto-** / ***kortъko-**: **kortonogъ* (ЭССЯ 11, 99), **kortošьjьjь* (99), **kortъkonogъ(jь)* (99), **kortъkonosъ(jь)* (99), **kortъkookъ(jь)* ‘короткозорий’ (99), **kortъkorǫkъ(jь)* (99);

***lьgo-** / ***lьgъko-**: **lьgosьrdъjь* (ЭССЯ 17, 67), **lьgъko(s)-kridlъ(jь)* (73), **lьgъkosьrdъjь* (74);

***rědo-** / ***rědъko-**: **Rědobordъ(jь)* (Шульгач I, 257), **Rědo-zǫbъ(jь)* (257), **Rědъkozǫbъ(jь)* (257);

***širo-** / ***širokо-**: **Širobokъ(jь)* (Шульгач V, 74), **Širogorъ(jь)* (74), **Širogǫzъ(jь)* (74), **Širolapъ(jь)* (74), **Širolъbъ(jь)* (74), **šironogъ(jь)* (74), **Šironosъ(jь)* (74), **Širookъ(jь)* (74), **Širo-pętъ(jь)* (74), **Širouxъ(jь)* (74), **široustъ(jь)* (74), **Širokobokъ(jь)* (75), **Širokobordъ(jь)* (75), **Širokobr’uxъ(jь)* (75) (список компо-

зитних прикметників з основою ***širok-*** див.: Шульгач V, 75—77);

žido- / ***židъko-***: **Židokorvъ(jь)* (Шульгач I, 258), **Židъkonogъ(jь)* (259) тощо.

У праслов'янський період формуються антонімічні пари основ. Зокрема, для позначення надмірної ваги використовується основа ***pъlno-***: **pъlnolikъ(jь)* (Шульгач VI, 95), **pъlnovidъ(jь)* (95), значення 'худий' передає основа ***suxo-***: **Suxobokъ(jь)* (165), **Suxorebrъ(jь)* (168), **Suxorǫkъ(jь)* (168) та ін. Для позначення невеликого розміру використовувалася основа ***malo-***: **malogolvъ(jь)* (ЭССЯ 17, 167—168), **Malonosъ(jь)* (Шульгач VI, 174), антонімічною до неї були ***vele-*** чи ***veliko-***: **veleokъ(jь)* (Шульгач VI, 194), **Velenogъ(jь)* (194), **Veleuxъ(jь)* (194), **velikookъ(jь)* (195), **velikopьrstьnъ(jь)* (195), **Velikorogъ(jь)* (195), **Velikorǫkъ(jь)* (195). Для характеристики ширини предмета використовувалися основи ***tъlsto-*** / ***tьnъko-***: **Tъlstobrъvъ(jь)* (Шульгач VI, 217), **Tъlstouxъ(jь)* (220), **tьnkonosъ(jь)* (222), **tьnkouxъ(jь)* (222), **tьnkovьrxъ(jь)* (222).

Проаналізований реконструйований матеріал праслов'янської доби вказує на те, що вже в той час основи складних слів могли передавати різну семантику. Наприклад, основа ***skǫdo-*** (від прикметника *skǫdъ(jь) 'невеликий за розміром') могла мати значення 'рідкий' (****skǫdobordъ(jь)*** 'рідкобородий' (Шульгач VI, 127), ****skǫdovolsъ(jь)*** 'з рідким волоссям' (127)) або 'хворий' (****skǫdonogъ(jь)*** 'з хворими ногами' (127), ****skǫdorǫkъ(jь)*** 'з хворими руками' (127)) чи мати переносну семантику — ****skǫdoumьnъ(jь)*** 'нерозумний' (127).

У праслов'янський період прикметники-композити набували переносного значення за рахунок метафоризації одного чи двох компонентів складного слова. Наприклад: ****bystroglazъ(jь)*** (Шульгач VI, 21), ****bystrookъ(jь)*** 'який добре бачить' (22), ****bystronogъ(jь)*** 'швидкий' (22), ****Dobronogъ(jь)*** 'швидкий, меткий' (154), ****mokroglazъ(jь)*** 'плаксивий' (161), ****pustoglazъ(jь)***

‘безсовісний’ (113), ***Pustogolvъ(jь)** ‘дурний’ (113), ***pъlnogolvъ(jь)** ‘зарозумілий’ (95), ***Tvьrdolъbъ(jь)** ‘упертий’ (210), ***Tъlstogǫbъ(jь)** ‘хто надмірно ображається’ (218), ***tъlstoęzykъ(jь)** ‘недорікуватий’ (218), ***Veleustьnъ(jь)** ‘красномовний’ (194), ***velezǫbьnъ(jь)** ‘зажерливий’ (194), ***vysokodumьnъ(jь)** ‘пихатий’ (224), ***vysokosьrdъ(jь)** ‘пихатий’ (224) тощо.

Імовірно, саме в цьому лексико-словотвірному типі ще в праслов’янську добу почали утворюватися складносуфіксальні прикметники, на що, зокрема, вказують такі похідні, як ***Bělokonьnъ(jь)** (Шульгач V, 23), ***Bělokopytьnъ(jь)** (23), ***lьgъkověrьnъ(jь)** (ЭССЯ 17, 75), ***lixomyslьnъjь** (ЭССЯ 15, 94), ***Mělъkozьrnъjь** (Шульгач V, 317) та ін. При цьому похідні, в яких другу частину становили назви на позначення частин тіла, були, як правило, безсуфіксними; в інших моделях з другою іменною основою утворення складного прикметника нерідко супроводжувалося суфіксацією (найчастіше це був суфікс **-ьn-**). Саме цей тип складних прикметників був вихідним для утворення складних іменників рівнозначного складу компонентів, наприклад: **zoltogolvъ*.

До окремої групи належали складні прикметники, утворені поєднанням числівникової та іменникової основ. Похідні такого типу передавали кількісні характеристики предметів, явищ тощо. Наприклад: ***edьnonogъ(jь)** ‘одноногий’ (ЭССЯ 6, 16) ← *edьnъ + *noga, ***edьnookъ(jь)** ‘з одним оком’ (17) ← *edьnъ + *oko, ***edьnorǫkъ(jь)** ‘однорукий’ (17) ← *edьnъ + *rǫka, ***edьnorogъ(jь)** ‘однорогий’ (17) ← *edьnъ + *rogъ, ***d(ъ)vogubъ(jь)** ‘подвійний’ (ЭССЯ 5, 191) ← *d(ъ)va + *gubъ, ***Tribokъ(jь)** ‘трибокий’ (Шульгач III, 334), ***Trьrogъ(jь)** ‘трирогий’ (Шульгач V, 62), ***četvernogъ** / ***četveronogъ** ‘четвероногий’ (SP II, 180), ***Pętibokъ(jь)** ‘п’ятибокий’ (Шульгач III, 334), ***Sedmibokъ(jь)** ‘семибокий’ (334), ***osminogъ(jь)** ‘який має вісім ніг’ (ЭССЯ 36, 49), ***oba pola/ъ/y** ‘з обох сторін’ (ЭССЯ 26, 90) ← *oba + *polъ, ***malolětъ(jь)** (ЭССЯ 17, 168) / ***malolětьnъ(jь)** (168—169),

malol'udьnъ(jь) ‘малолюдний’ (169), ***malolistъjь*** ‘той, який має мало листя’ (169), ***malovodьnъ(jь)*** ‘маловодний’ (172) та ін.

Наявність похідних такого типу у всіх слов’янських мовах свідчить про його праслов’янське походження. Це був варіант прадавнього типу бахувріхі складу прикметник + інтерфікс + іменник [Šlosar, s. 56], що вказував на кількісні характеристики означуваного предмета. Неоднакова форма першого, числівникового компонента вказує на його пізніше виникнення, однак ще у межах праслов’янської мови [Šlosar, s. 56].

При другій іменниковій частині першим компонентом, крім прикметникової та числівникової основи, могла бути займенникова. Причому займенник виконував роль тільки першого компонента складного слова.

Коло займенникових основ було дуже обмежене. Найчастіше це основи ***kъžьdo-***, ***jьno-***, ***svoje-*** та деякі інші, котрі виражали узагальнені ознаки предметів. Наприклад: ***kъžьdodьnьnъ(jь)*** ‘щоденний’ ← *kъžьdo + *dьnь, ***svojevolьnъ*** ‘свавільний’ [Šlosar, s. 15], ***jьnočędъ(jь)*** (ЭССЯ 8, 231) ← *jьnъ + *čędo ст.-сл. *иночѧдъ*.

У старослов’янській мові особливого поширення набуває словотвірний тип складних прикметників з першою основою **вьсє-**, яка була калькою з грецької παν [ЕСУМ I, с. 433]: *вьсємилостивъ* (SJS I, 366), *вьсєславьнъ* (367), *вьсєчьстьнъ* (368), *вьсємогы* (SJS I, 366; ССС, 162) та ін. Похідні такого типу наявні в усіх слов’янських мовах, наприклад, укр. *всемогучий*, рос. *всемогущий*, чеськ. *všemohouci*, слвн. *vsemogočen*, блр. *усемагутны*, болг. *всемогъщ*, однак переконливо говорити про їхнє праслов’янське походження не можна. З іншого боку, старослов’янська мова в утворенні композитів повинна була спиратися на якусь модель, що вже існувала, розвиваючи далі її можливості [Šlosar, s. 14]. В. П. Шульгач, зокрема, до праслов’янських антропонімів відносить такі утворення з ***vьse-***, як ***Vьsedobrъ*** (Шульгач V, 292), ***Vьsegъrdъ*** (293), ***Vьsel'utъ***

(293), ***Vьsemǫdrъ*** (293).

При другій іменниковій частині першим компонентом інколи буває також основа іменника. Більшість таких похідних виражають ознаку предмета за схожістю до інших предметів, а у своїй семантиці мають обов'язковий елемент порівняння, наприклад: ***Kononogъ(jь)*** (Шульгач V, 48), ***kozobordъ(jь)*** (ЭССЯ 12, 25), ***kukonosъ(jь)*** 'у якого ніс, як гачок' (ЭССЯ 13, 91) ← *kuka 'гачок' + *nosъ, ***kъrponosъ(jь)*** 'кирпоносий' (ЭССЯ 13, 91) ← *kъrpa + *nosъ, ***lopatonogъjь*** 'з ногами, схожими на лопату' (ЭССЯ 16, 49), ***lǫkonosъ(jь)*** 'з кривим носом' (145), ***rogonogъ(jь)*** (Шульгач V, 62), ***Rogonosъ(jь)*** (62), ***Rogouxъ(jь)*** (62), ***Vъlkobordъ(jь)*** (Шульгач II, 374).

У праслов'янській мові складні прикметники могли творитися і за допомогою першого дієслівного компонента, який приєднував до себе іменникову основу, наприклад: ***Dьržirǫkъ(jь)*** (Шульгач II, 359) ← *dьržati + *rǫka, ***ležebokъ(jь)*** 'ледачий' (ЭССЯ 14, 165) ← *ležati + *bokъ, ***lomonosъ*** 'зі зламаним носом' (ЭССЯ 16, 20) ← *lomiti + *nosъ, ***matagolvъ(jь)*** 'дурний' (ЭССЯ 18, 6) ← *matati + *golva, ***matanogъ(jь)*** 'кульгавий' (ЭССЯ 18, 6) ← *matati + *noga, ***Vislobokъ(jь)*** (Шульгач III, 334), ***Vьrtogolvъ*** (Шульгач V, 271). Похідні такого типу вказували на процесуальність ознаки.

2. ПРИКМЕТНИКИ-КОМПОЗИТИ З ДРУГИМ ПРИКМЕТНИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ

З другою прикметниковою основою у праслов'янській мові поєднувалися переважно прислівники: ***Malodobrъ(jь)*** (Шульгач VI, 173), ***Velemǫdrъ(jь)*** (193), ***vysokoutьnъ(jь)*** 'гордий, пихатий' та ін. Якщо другим компонентом складних прикметників був прикметник, він не зазнавав жодних змін, зберігаючи всі свої форми, які одночасно ставали формами всього композита [Вступ, с. 178].

До цього типу Т. Б. Лукінова відносить також утворення типу «основа прикметника + прикметник», наприклад: ***dorgomilъ(jь)*** (ЭССЯ 5, 75) ← *dorgъ + *milъ (рос. *дорогомилый человек* ‘высокоценимый и любимый’), ***l’uboradъ*** (ЭССЯ 15, 178) ← антропонімічне складання прикметників *l’ubъ і *radъ, ***milodorgъ*** / ***milъdorgъ*** (ЭССЯ 19, 37) ← *milъ + *dorgъ (утворений від прикметників *милий* і *дорогий*, зберігся у сучасних сербській та хорватській мовах *мȉлодрāг* ‘ім’я, яке молода дає наймолодшому чоловікові у домі’), ***miloradъ*** (38) ← *milъ + *radъ (болг. *милорад* ‘сентиментальний’), ***Bělorusъ(jь)*** ‘світлорусий, білявий’ (Шульгач V, 26). Компоненти таких композитів, на відміну від описаних всіх інших типів, поєднані між собою сурядним зв’язком і є рівноправними.

Цікавий з погляду структури композит ***bogumilъ*** ‘милий Богу’ (ЭССЯ 2, 159), утворений на основі сполучення іменника та прикметника зі збереженням форми непрямого відмінка іменника.

Прикметник ***mъrgoslěpъjь*** (ЭССЯ 20, 239) утворений поєднанням основи дієслова *mъrgati та прикметника *slěpъ (д.-руськ. *моргослѣпыи* ‘який має гнійні очі, підсліпуватий’, рос. діал. *моргослепый* ‘який погано бачить’, укр. *моргосліпий* ‘який моргає очима частіше, ніж звичайно’ (Гр. II, 444), блр. діал. *моргослéпу* ‘підсліпуватий’). Імовірно, це експресивне новоутворення східнослов’янського поширення [ЭССЯ 20, с. 239].

3. ПРИКМЕТНИКИ-КОМПОЗИТИ З ДРУГИМ ДІЄСЛІВНИМ КОМПОНЕНТОМ

До третього типу належать складні прикметники з другим дієслівним компонентом, який виступав у вигляді основи дієслова або частіше дієприкметника. Першим компонентом таких композитів у праслов’янській мові, як правило, був прислівник, наприклад: ***novoženъ*** ‘щойно одружений, молодий’ (ЭССЯ 26, 8) ← *novъ + *ženiti sę, ***novožilъ(jь)*** ‘який недавно

оселився’ (ЭССЯ 26, 8) ← *novъ + *žilъ(jь) (дієприкметник на l від дієслова *žiti), ***krivoględъ(jь)*** ‘косоокий’ (ЭССЯ 12, 165) ← *krivъ + *ględěti, ***krivolękъjь*** ‘криво загнутий’ (166) ← *krivъ + *lękt’i, ***milodanъ*** ‘милостиво дарований’ (ЭССЯ 19, 37) ← *milъ + *danъ (дієприкметник минулого часу пасивного стану від дієслова *dati), ***maloorstьlъ(jь)*** ‘малого зросту’ (ЭССЯ 17, 170) ← *malъ + *orstъlъ (дієприкметник на l від дієслова *orsti), ***krivomъlvъ(jь)*** ‘який обмовляє інших, зводить наклепи’ (Шульгач IV, 22) ← *krivo + *mъlviti, ***širokomъlvьnъ(jь)*** ‘багатослівний’ (Шульгач V, 75) ← *široko + * mъlviti.

Пізніше виникає нова модель творення складних прикметників, де з другим дієслівним компонентом поєднується основа іменника, наприклад ***krъvojědьnъjь*** ‘кровоядний’ (Шульгач IV, 11), ***medotočьnъ(jь)*** ‘медоточний’ (ЭССЯ 18, 56) (можливий також книжний вплив гр. μελί-ρρυτος, особливо в переносному значенні). Названі композити мали у своєму складі суфікс **-ьn-**. Зазначимо, що ця словотвірна модель набула великого поширення і стала найпродуктивнішою на сучасному етапі існування всіх слов’янських мов: укр. *приладобудівний*, *морозостійкий*, рос. *машиностроительный*, блр. *кнігавыдавецкі*, *лістападаўскі*, слвц. *svetlomilný*, чеськ. *krkolomný*.

Малопродуктивним був тип з прикметниковою або займенниковою основою у першій частині: ***Samojědьnъ(jь)*** ‘самоїдний’ (Шульгач IV, 14).

4. РЕДУПЛІКАЦІЯ

Крім описаних вище трьох типів, складні слова в індоєвропейській прамові виникали також шляхом подвоєння, або редуплікації основ [Вступ, с. 177]. Редуплікація (лат. reduplicatio ‘подвоєння’) — це повне або часткове повторення кореня, основи або всього слова, іноді афікса без зміни чи з деякою зміною їхнього звукового складу як спосіб творення нових

слів [УМЕ, с. 568]. Серед таких похідних виділяють композити, в яких двічі повторюється одна й та ж прикметникова основа або прикметник, ускладнений префіксом, наприклад: укр. ***старий-старий***, ***поганий-препоганий***.

Цей тип успадкувала праслов'янська мова, а за нею і всі слов'янські. Однак, як зазначає Д. Шлосар, у праслов'янській мові редуплікація відігравала периферійну роль [Šlosar, s. 14].

Чисте подвоєння характерне для праслов'янських вигуків (**la-la*, **l'u-l'u*, **ga-ga*), деяких іменників (**gaga*, **gorgorъ*, **kolkolъ*) та дієслів (**kokotati*, **xorxoriti*, **xǫxnati*, **gǫgnati*, **dъrdoriti*) [Тишина, 93].

Серед іменників найчастіше трапляються редупліковані ономатопеї з дитячого мовлення: ****mama*** 'мама' (ЭССЯ 17, 183), ****dada*** 'старша особа родини' (ЭССЯ 4, 181; SP II, 326), макед. *дада* 'старша сестра, сестричка', пол. діал. *dåda* 'бабуся, дідусь', болг. діал. *дáда* 'старша сестра, нянька', д.-руськ. *дадѧ* 'брат батька чи матері' та ін.; випадки повного (інтенсивного) подвоєння звуконаслідувального кореня: ****golgolъ*** (ЭССЯ 6, 205) ст.-сл. *глаголъ*, болг. діал. *глагул* 'мова, дар мови', слвц. *hlahol* 'звук, звучання', ****kolkolъ*** (ЭССЯ 10, 137) д.-руськ. *колоколъ*, а також інші редупліковані форми, зокрема: ****molmolъ*** (ЭССЯ 19, 190) слвн. *mlámol* 'прірва', ****mormorъ*** (ЭССЯ 19, 237) слвн. *mramor* 'капустянка', ****mormora*** (ЭССЯ 19, 236) слвц. *mramora* 'привид', ****porpor*** (Фасмер III, 353) рос. *прапор* тощо.

Редуплікація використовувалася також при творенні дієслів, які здебільшого були звуконаслідувальними. Всі вони мали експресивний відтінок і утворювалися за однією моделлю — подвоєння кореня типу ToR-ToR [Rejzek]: ****golgolati***, ****golgoliti*** 'говорити', ****polpolati*** 'мерехтіти', ****korkorati*** 'імітація звуків, типу каркати, крякати', ****bolboliti*** 'говорити дурниці, балакати', ****tortoriti*** 'швидко говорити, тараторити', ****mormorati*** 'гризти' та ін. У слов'янських мовах дієслова цього типу не є поширеними: вони засвідчуються пам'ятками досить пізно або обмежені у

функціонуванні тільки діалектами [Rejzek]. Окрім названої моделі, праслов'янські редуплiковані дієслова представлені ще іншими типами, які, однак, є менш продуктивними, зокрема: ***tǫtoněti** 'звучати', ***gǫgъnati** 'гугнявити' тощо.

На сучасному етапі розвитку української мови редуплікативні форми у прикметників є досить регулярними. Редуплікація прикметників функціонально еквівалентна афіксації, що є основним засобом вираження стилістично забарвлених значень, порівняймо: *важкий-преважкий* і *важенний*, *старий-старий* і *старезний* [УМЕ, с. 640]. Отже, описана група прикметників за своїм значенням наближена до аналітичних форм найвищої міри якості, але ускладнена експресивністю.

*****

Складання — це один із найдавніших способів творення слів. Перші моделі творення композитів виникли ще в індоєвропейській прамові й були спільними для іменників та прикметників. Їх успадкувала, значно розвинувши, праслов'янська мова, причому вже в цей час проходить відокремлення іменників та прикметників і відповідно — способів їх творення. У цей період відбувається формування основних словотвірних типів прикметників-композитів:

1) прикметникова основа + **-о-** + іменникова основа + нульовий суфікс / **-ьn-**: **bělobokъ(jь), *dъlgobordъ(jь), *lьgosьrdъjь, *tьnkonosъ(jь), *velezǫbьnъ(jь), *Bělokonьnъ(jь)*;

2) числівникова основа + **-о-** / **-ь-** / **-і-** + іменникова основа + нульовий суфікс / **-ьn-**: **d(ъ)vogubъ(jь), *edьnonogъ(jь), *malolětъ(jь)* / **malolětьnъ(jь)*;

3) займенникова основа + **-о-** / **-е-** + іменникова основа + суфікс **-ьn-** (рідше — нульовий суфікс): **kъžьdodьnьnъ(jь), *svojevolьnъ, *jьnočędъ(jь)*;

4) іменникова основа + **-о-** + іменникова основа + нульовий суфікс: **rogonogъ(jь), *Vъlkobordъ(jь)*;

5) дієслівна основа + **-о-** / **-е-** (як правило) + іменникова основа + нульовий суфікс: **ležebokъ(jь), *lomonosъ*;

6) прислівникова основа + прикметник: **vysokoutьnъ(jь), *Malodobrъ(jь)*;

7) іменникова основа + прикметник: **bogumilъ*;

8) прикметникова основа + **-о-** + прикметник: **milodorgъ, *Bělorusъ(jь)*;

9) прислівникова основа + **-о-** + дієслівна основа + нульовий суфікс / **-ьn-**: **maloorstьlъ(jь), *krivomъlvъ(jь)*;

10) іменникова основа + **-о-** + дієслівна основа + суфікс **-ьn-**: **krъvojědьnъjь*;

11) займенникова основа + **-о-** / **-е-** + дієслівна основа + суфікс **-ьn-**: **Samojědьnъ(jь)*.

Структура праслов'янських прикметникових композитів указує на те, що перші п'ять типів репрезентують найдавніший словотвірний тип творення прикметникових композитів, а саме — атрибутивно-іменний. Інші (дієслівні) типи творення складних прикметників, очевидно, хронологічно пізніші, оскільки більшість із них представлена суфіксальними дериватами.

Праслов'янські типи прикметників-композитів мали різну продуктивність, характеризувалися неоднаковою активністю, але саме вони стали основою, на якій сформувалися моделі творення складних прикметників у всіх сучасних слов'янських мовах і українській мові зокрема. Кожна з них протягом віків розвивала, вдосконалювала їх залежно від своїх лексичних та граматичних особливостей. Тому нині можна зробити висновок: 1) типи творення складних слів, котрі характерні слов'янським мовам на сучасному етапі, мають однакове походження, отже, характеризуються низкою спільних рис; 2) вони мають також і відмінні риси, властиві тільки їм особливості, що зумовлено самостійним розвитком кожної слов'янської мови. Отже, українська мова

успадкувала з праслов'янської основні типи творення складних прикметників, значно розвинула і збагатила їх новими словотвірними моделями за весь період свого розвитку.

Розділ 3

СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XI – XIII СТ.

988 року Київська Русь прийняла християнство. Поширення нової релігії на її території відбувалося одночасно з поширенням писемності. Християнські ментальні компоненти поступово стають невід'ємним складником давньоукраїнської* мовної картини світу, і відбувається це з «активним засвоєнням церковно-книжних мовних одиниць, з виробленням власне давньоруських засобів вираження найважливіших теологічних понять на основі вже існуючих, пов'язаних з язичницькими уявленнями про світ» [Никифорова 2006, с. 113—114]. Ще перші перекладачі намагалися знайти найбільш оптимальні засоби передачі релігійно-етичних понять. Одним із таких засобів стали складні слова. З одного боку, вони повністю відповідали грецькій науковій традиції і стали кальками грецьких складних слів, а з іншого, втілюючи дві ідеї в одному слові, могли найяскравіше передати аксіологічну орієнтованість висловлювання; мали прозору внутрішню форму, котра дозволяла в межах слова співвідносити елементи різних понять, зв'язаних так чи інакше і в системі нових поглядів на світ. Така перекладацька техніка була зумовлена впливом монументального стилю візантійської літератури того часу й ідеологічно мотивувалася стремлінням книжників створити єдину слов'яно-грецьку православну

* На позначення мови Київської Русі, за термінологією В. В. Німчука, використовуємо назву «давньоукраїнська мова».

культуру [Соломоновская, с. 114]. Однією з рис цього стилю стала велика кількість композитів, що й отримало відображення у виконаних у той час перекладах.

Саме зі старослов'янської композити були запозичені й давньоукраїнською мовою. Нині у слов'янському мовознавстві існують різні погляди щодо походження складних слів у мові русичів XI — XIII ст. Зокрема, В. І. Пономарьов вважає, що з грецької мови через посередництво старослов'янської (церковнослов'янської) запозичувалася ціла словотвірна модель [Пономарев]. Л. В. Вялкіна наголошує на тому, що запозичувалися не стільки словотвірні моделі, скільки окремі слова, на основі яких і складалася модель в цілому [Вялкина 1975]. Г. О. Ніколаєв стверджує, що запозичені складні слова «відкрили приховані потенції словотвірної системи» мови, а калькування «активізувало процеси композитотворення» у давньоруській мові [Николаев]. Деякі вчені, зокрема Н. Х. Нізаметдінова, відносить до грецьких кальок тільки половину складних слів [Низаметдинова 1996]. Досліджуючи вплив грецької мови на давньоруське словотворення XI — XIII ст., дослідниця констатує: 1) «в давньоруській мові існували моделі складних слів, активність яких значною мірою була стимульована калькуванням грецьких складних слів»; 2) «широке використання синонімії при калькуванні, а також передача грецьких складних слів шляхом перестановки компонентів і утворення складних слів на місці грецьких простих слів і словосполучень свідчить про існування у давньоруській мові традиції словоскладання, яке сягає глибокої давнини» [Низаметдинова 2014, с. 127]. Яскравим свідченням цього є зібраний матеріал праслов'янської доби.

Незважаючи на велику кількість різноманітних поглядів стосовно походження складних слів, незмінним залишається те, що основні моделі творення складних слів, і прикметників зокрема, були сформовані ще в праслов'янській мові [Коца 2013]. Однак у той період словоскладання не набуло особливого поши-

рення, а самі словотвірні моделі були малопродуктивними. Тому на початкових етапах розвитку давньоукраїнської мови композити не були характерними для її лексичної системи і сприймалися як штучні утворення. Вони найчастіше траплялися у складі певних традиційних форм та виразів, оскільки під час перекладу калькувалися не окремі слова, а слова у складі конкретної синтагми. Хоча композити і були чужорідними елементами для давньої української мови, водночас на етапі входження в мову вони відповідали вимогам паратактичної структури висловлювання. Саме це і сприяло тому, що вже на поч. XII ст. калькування з грецької набуває активного розвитку. Перші переклади сильно залежали від оригіналів і були в основному послівними, а найпоширенішим способом калькування на ранніх етапах стало морфологічне [Новак 2012]. Враховуючи те, що модель складання основ була споконвічно властива праслов'янській мові, це полегшувало передачу подібних морфемних структур. Однак такі тексти важко сприймалися слов'янами, тому перекладачі починають максимально наближувати переклади до системи давньоукраїнської мови. У цей час спостерігається і розширення словотвірних засобів при перекладі грецьких слів. На думку Н. Х. Нізаметдінової, калькуючи грецькі складні слова, перекладач максимально використовує лексичне та афіксальне багатство своєї рідної мови [Низаметдинова 2014, с. 127]. Порівнявши грецькі оригінали та їхні церковнослов'янські переклади, можна виділити такі закономірності:

1. Одне й те саме складне грецьке слово чи його частина могли передаватися низкою синонімічних слов'янських складних слів чи їх частин. Наприклад, грецька частина **ομο-** 'спільний, однаковий', як правило, передавалася слов'янським **ѥдино-**. Однак у ряді випадків використовувалася основа **коупьно-** 'разом'. Зокрема ***коупьнодоушьныи*** 'одностайний' (XII / XIV СДРЯ IV, 337), *не суть чл҃вѣци и братьꙗ* ***купнодш҃ьни*** (XII / XIV

ФСт., 111 г), ***коупьносъмысльныи*** ‘однодумець’ (XII / XIV СДРЯ IV, 337).

2. Одне й те саме слов’янське складне слово слугувало перекладом групи грецьких слів. Наприклад: **μέρας** τῶν **ψυχῶν** οἰκονόμος — *ꙗко же по истинѣ ч҃лвкъ. б҃ии. и* ***великодѿиныи*** *строитель* (XI / XIV ГБ, 191 в—г); μεγάλα δυναμενων — ***великомогоущии*** (XII ЖФСт., 75 зв.), ἐν μικρῷ πράγματι — ***маловещенъ*** (XII / XIV ФСт., 100 а), ὀλιγοστός ὁ χρόνος — ***малолѣтьныи*** (XII / XIV ФСт., 19 б).

3. В окремих випадках переклад грецьких складних слів був пов’язаний з образним переосмисленням їхньої семантичної структури [Низаметдинова 2004, с. 37]. Наприклад, церковнослов’янізм ***жєстосрьдъ*** є перекладом грецького θηριώδης (‘звір’ + ‘вигляд, зовнішність’), яке означало ‘дикий, лютий’.

4. Грецьке слово з препозицією опорного компонента в більшості випадків передавалося шляхом перестановки компонентів чи (рідше) іншими способами [Низаметдинова 2004, с. 38]. Наприклад: φιλαδελφια (де φιλεω ‘любити’, а αδελφός ‘брат’) перекладалося як ***братолюбие***.

5. Одне й те саме грецьке слово передавалося низкою словотвірних синонімів: μεγαλόψυχοι — *великодоуш**ьн**ыи* (XI СДРЯ I, 382) / *великодоуш**евьн**ыи* (1284 СДРЯ I, 382) / *великодоуш**ив**ъ* (XI СДРЯ I, 382); μεγαλοπρεππες — *великолѣп**ьн**ыи* (XI СДРЯ I, 383) / *великолѣпыи* (XI СДРЯ I, 383); μεγαλο- — **веле-** / **велико-**.

Крім того, перекладаючи ті чи інші слова, автори намагалися знайти найточніший відповідник, тому в текстах часто трапляються структурно подібні композити, спостерігається їхня взаємна заміна залежно від контексту. Як правило, це помітно при перекладі грецьких слів з першим компонентом **ευ-**. Найчастіше його відповідником стає старослов’янське **благо-**, рідше — **бого-**, що пояснюється понятійними зв’язками семантичних полів ‘Бог’ і ‘благо’ у новій слов’янській картині світу,

яка формувалася багато в чому під впливом церковно-книжних текстів. Наприклад: ***благолѣпыи*** (XI СДРЯ I, 188) і ***боголѣпьныи*** (XIII СДРЯ I, 258).

Водночас зазначимо, що в давньоукраїнській мові запозичується не модель, а окремі слова, створені за певною моделлю. «Закріплення в мові великої кількості слів з однаковою структурою дало змогу виділити структурні типи. Спочатку це були структурні типи тільки запозичених слів, але пізніше за цим зразком почали утворюватися власне давньоруські слова, які вже не були кальками. Тепер можна говорити про запозичення моделі загалом» [Вялкина 1974, с. 188]. Значний матеріал пам'яток XI — XIII ст. дає підстави стверджувати, що у зазначений період модель складного слова була не тільки живою, але і продуктивною категорією мови [Аверина, с. 167]. Отже, можемо погодитися з М. О. Новаком, який вважав, що «словотвірна модель composita була споконвічно властива праслов'янській мові, що полегшило не тільки сприйняття, але і творчий розвиток морфемних структур грецького оригіналу» [Новак 1975, с. 175].

Структурні та семантичні зв'язки складних слів з грецькими еквівалентами очевидні, однак, потрапляючи в систему іншої мови, будь-які лексичні одиниці піддаються асиміляції цій системі, що проявляється в усіх аспектах їхнього функціонування. В XI — XIII ст. низка запозичень з грецької вже не сприймаються як такі: вони цілком засвоєні давньоукраїнською мовою.

Значення композитів визначається не тільки їх місцем у синтаксичній побудові, але й семантикою елементів словосполучення, яке лягло в основу складного слова. Будучи результатом семантичної та синтаксичної компресії, складні слова включають у своє значення семантику декількох слів. Як показує зібраний матеріал, у текстах давньоукраїнської писемності досить часто фіксуються складні слова, які передають складні поняття нового знання загалом і християнської картини світу зокрема. Вся

література того періоду характеризується особливою релігійністю, а релігійність, як зазначає А. О. Матюнова, стає «домінуючим екстралінгвальним фактором, який впливає на процес номінації у цей період» [Матюнова, с. 49]. Більшість церковно-дидактичних творів XI — XIII ст. були перекладними, тому основна частина складних прикметників була кальками з грецької, які з'явилися у давньоукраїнській мові через посередництво старослов'янської.

Що стосується старослов'янізмів, то варто зазначити, що багато з них міцно «вросло» у давньоукраїнську мову вже з найдавніших часів. Деякі настільки сильно закріпилися в мові, що почали з'єднуватися з власне українськими суфіксами й префіксами. Наприклад, слов'янізм *благо* дуже рано витіснив з використання давньоукраїнське слово *бологo* (цей корінь, правда, зберігся у назві міста Бологоє, що у Тверській області РФ). Слово *бологo* — 'добро' виявлено у небагатьох давніх пам'ятках, наприклад, у «Руській правді»: *ему* ***бологo*** *дѣлъ и хоронилъ товаръ его* [Коца 2012, с. 260].

У цьому процесі вирішальну роль відігравало значення. Оскільки доля старослов'янізму, як нам відомо, сильно залежала від частоти його використання в церковно-книжних пам'ятках, очевидно, що слова абстрактного значення чи слова, тісно пов'язані з релігійною тематикою, перемагали синонімічне власне слово. Зазначимо, що більшість композитів з абстрактним значенням не мали синонімів у живій мові. Наприклад: ***благовѣрьныи*** (XII СДРЯ I, 172), ***боголюбивыи*** (XII 259), ***велемоудрыи*** (XII 379), ***ѥдиносоущьныи*** (XI СДРЯ III, 194) та ін. Саме цей факт і полегшував поступове входження таких слів у світські жанри й у давньоукраїнську мову зокрема.

Напродуктивнішими серед складних слів релігійної тематики були утворення на **благо-**, **бого-**, **добро-**, **зъло-** та ін. Це пов'язано з тим, що для слов'ян, і українців зокрема, характерне сприйняття дійсності відповідно до моральних орієнтирів хри-

стиянського віровчення, які перш за все формуються на основі уявлень про добро і зло. Наприклад: *и принесеса жьртва чиста господеви и* ***блговоньна*** (XII—XIII Ск. БГ, 14 г), *и проводиша и со* ***блгопохвалными*** *пѣ(с)ми и кадилы* ***добровоньными*** (XIII / 1425 ПСРЛ II, 304), *родиса снъ* ***блгоч(с)тивому*** *и* ***х(с)олюбивому*** *князю Костантину* (XIII / 1377 ПСРЛ I, 147 зв.), *князю Всеволоду* ***блговѣрну*** *и* ***бобоязниву*** (XII / 1377 ПСРЛ I, 130 зв.), *ѡ тои* ***боизбранои*** *цркви* (XIII / 1545 КПП, 133 г), *яже* ***добропрелюбныа*** *Бмъ мл(с)тна* (XIII / 1425 ПСРЛ II, 302 зв.), *отъ кого* ***зълострастьноу*** *съмьрть прия* (XII—XIII Ск. БГ, 16 а—б), *въ* ***злохытру*** *бшю не внидеть премудро(с)* (XIII / 1377 ПСРЛ I, 168).

Серед композитів-старослов'янізмів трапляються й утворення з іншими початковими елементами, зокрема: *га ха сна бжїа* ***єдиночадааго*** (1037—1050 / XV Іл. Сл., 199 б), ***вселукавыи*** *дьяволъ не хотаи добра* (XII / 1425 ПСРЛ II, 193), *и сь пѣньи* ***гласохвалными*** (199 зв.), *молиса къ* ***всемогущему*** *Бу* (XII / 1377 ПСРЛ I, 124 зв.), *по смрти же великаго князя Романа.* ***приснопамятнаго*** *самодержьца всеа Роуси* (XIII / 1425 ПСРЛ II, 245), *ѡ(т)* ***велелѣпныя*** *славы* (XIII / 1554 КПП, 135—136) та ін.

Поряд з прославленням християнства важливу роль у літературі Київської Русі відігравало також засудження язичництва як вимерлої традиції. Будь-який опис світу, характеристика людини тощо пов'язані з загальною опозицією середньовічного християнського світогляду: праведне — грішне. Тому поряд з іменами високої релігійної семантики, атрибутів позитивної конотації у пам'ятках фіксуються складні слова, пов'язані з відображенням язичницьких вірувань, найменування негативних рис людини: ***блудолюбьныи*** 'схильний до блуду' (1076 СДРЯ I, 235), ***бѣсообразьныи*** 'схожий на біса' (XII СДРЯ I, 367), ***грѣхолюбивыи*** 'схильний грішити' (XII СДРЯ II, 398).

Композити сприймалися як урочисті, незвичайні, тому і займали особливе місце у структурі давньоукраїнських текстів. Переважна більшість таких слів мала релігійно-символічний

зміст. Отже, складні слова — кальки з грецької — вливалися в давньоукраїнську мову через посередництво старослов'янської. Спочатку вони з'являлися в перекладних та оригінальних релігійно-повчальних творах. Згодом поширювалися й на оригінальну світську літературу, зокрема літописи, але залишалися властивістю писемно-книжної мови.

У більш пізніх літописних зводах кількість складних прикметників збільшується. У цих творах вибір слова був зумовлений необхідністю передачі певних понять, пов'язаних з двома полюсами середньовічного сприйняття дійсності [Ерофеева 2006, с. 86]. Мова йде про необхідність характеристики як духовного, так і матеріального життя. Композити таким чином починають використовуватися для відображення релігійної та інших сфер людського життя: трудової, соціальної, політичної, воєнної тощо. Цей факт свідчить про поступову асиміляцію композитів у лексичну систему давньоукраїнської мови, а характер контекстів, у яких вони починають використовуватися, вказує на поступове стирання стилістичної маркованості цих лексем. Однак такі утворення хоча і фіксуються в літописах, представлені одиничними прикладами: *и серебро паволокы съсуды* ***разноличныꙗ*** (1118 / 1425 ПВЛ, 24 зв.), *вслѣдуꙗ стопамъ* ***высокомысленымъ*** *ѡ(т)цемъ* (XII / 1377 ПСРЛ I, 71), *ѿ* ***маловременнаго*** *и суетнаго свѣта сего* (XII / 1425 ПСРЛ II, 189 зв.), *жемьчюгомъ оукраси ю* ***мьногоцѣнньнымъ*** (206), *въструбимъ, яко во* ***златокованыя*** *трубы* (к. XII / XVII ДЗ, 414), *яко умъ* ***крѣпкодушьный*** *имѣють людіє въ градѣ* (XIII / XVI ГВЛ, 670), *Мокыа вєликого* ***слѣпоокого*** (623), *доколѣ хощєтє трьпѣти* ***иноплємєньныхъ*** *князей дръжаву* (668).

Композити-прикметники виражали складні ознаки предметів, осіб, явищ тощо і стосувалися різних сфер життя: як духовного, так і матеріального.

Залежно від структури складні прикметникові утворення можна поділити на два типи:

1) утворення, компоненти яких поєднані способом сурядності (тобто коли компоненти рівноправні);

2) утворення, компоненти яких поєднані способом підрядності (тобто коли один компонент залежить від другого).

Найпоширенішим у давньоукраїнській мові був другий тип. Похідні, компоненти яких поєднані способом сурядності, дуже рідкісне явище в опрацьованих пам'ятках Київської Русі XI — XIII ст.

Складні прикметники, виявлені у пам'ятках XI — XIII ст., поділяємо на:

1) власне складні слова;

2) складносуфіксальні;

3) складнонульсуфіксальні.

1. ВЛАСНЕ СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ

Композити творяться за наявними у мові зразками, або моделями, а самі моделі виробляються на основі синтаксичних конструкцій різних типів. Джерелом деривації конкретного складного слова може бути певна синтаксична конструкція (чи ряд синтаксичних конструкцій), можливість згортання яких у складне слово зумовлена існуванням певної моделі складних слів, що, за словами Н. Х. Нізаметдінової, є узагальненою, типізованою формулою вираження екстралінгвальних відношень, представлених у цій конструкції [Низаметдинова 2004, с. 20].

Однак не всі складні прикметники відповідають певним синтаксичним конструкціям. Деякі виникають у мові одразу за аналогією, а їх утворення пов'язано з поступовою асиміляцією грецьких кальок на давньоукраїнському ґрунті. Найчастіше таке явище спостерігаємо серед складних прикметників з першими основами **благо-**, **добро-**, **зъло-**, **веле-**, **велико-**, **мало-**, **мъного-**, **вьсе-**. Старослов'янський компонент таких композитів поступово асимілюється, втрачає своє первісне значення і починає сприйма-

тися як своєрідний префікс, котрий вказує на ступінь вияву ознаки.

Бог у свідомості русичів асоціювався з абсолютним добром. М. О. Лоський зауважував, що «Бог відкривається в релігійному досвіді не тільки як абсолютна повнота буття, але ще і як вища абсолютна цінність, як само Добро у всіх смислах цього слова» [Лосский, с. 50]. Відповідне уявлення про Бога реалізується в пам'ятках за допомогою лексем *добро* — 'все позитивне, хороше, корисне, приємне' та *благо* — 'добро'. Обидва поняття «благо» і «добро» орієнтовані на найвищі, божественні цінності. Різниця між ними в тому, що *добро* властиве людині, тоді як *благо* — Богу. Стилістичне протиставлення цих понять відображається в закріпленні лексеми *благий* за вираженням духовного, небесного, божественного, а лексеми *добрий* — за вираженням земного, матеріального, людського прояву життя. Добро, за визначенням К. Р. Добрушиної, — це найвища оцінка стану душі, це найкращий початковий імпульс людського діяння. Благо — це найвища кінцева оцінка пройденого шляху, до досягнення якого приводить тільки Божий промисел [Добрушина, с. 39]. З'являються й оцінювальні лексеми, серед яких і композити з першими компонентами **добро-** та **благо-**, котрі містять у своїй семантиці позитивні конотації. Словотвірне значення таких похідних можна описати перифразою 'дуже + відповідний прикметник'. Наприклад: ***благооумьныи*** 'дуже розумний, мудрий' (XII СДРЯ I, 211), ***благовеликъ*** 'величний, величезний' (XI / XIV СДРЯ I, 169), ***благоприꙗтьнъ*** 'дуже приємний' (1076 СДРЯ I, 195), ***благодостоиныи*** 'достойний' (XII / XIV СДРЯ I, 182), ***благоизкоусьнъ*** 'прославлений, оточений повагою' (XI / XIV СДРЯ I, 187), ***благокрѣпъкъ*** 'сильний' (XII / XIV СДРЯ I, 188), ***благолѣпыи*** 'благопристойний' (XI / XIV СДРЯ I, 188), ***благомоудрыи*** (XII / XIV СДРЯ I, 189), ***благопокорьливъ*** 'покірний, слухняний' (XII / XIV СДРЯ I, 193), ***благопокорьнъ*** 'покірний' (XII СДРЯ I, 193), ***благокрасьныи*** 'гарний' (XI / XIV

СДРЯ I, 187), ***благоразоумьныи*** ‘розумний’ (XIII СДРЯ I, 196), ***благосъвѣстьныи*** ‘сумлінний, добросовісний’ (XII / XIV СДРЯ I, 207), ***добролѣпьныи*** ‘дуже гарний’ (XII СДРЯ III, 8), ***добропокорьливъ*** / ***добропокорьнъ*** ‘слухняний’ (XI / XIV СДРЯ III, 11), ***доброприꙗтьнъ*** ‘приємний’ (XI / XIV СДРЯ III, 11), ***доброразоумивыи*** / ***доброразоумьныи*** ‘розумний’ (XII СДРЯ III, 12), ***доброчьстивыи*** ‘порядний’ (1076 СДРЯ III, 17) тощо.

Благо- і **добро-** у складі таких композитів втрачають своє первісне значення і вже не мають прямого посилання на релігійну картину світу. Мова йде про те, що *благо* — це щось найвище, найцінніше в межах певної ідеології, яке в релігійній картині світу прирівнюється Богу. Тому такі похідні характеризують не самого Бога, а людину, чиї дії та вчинки відповідають замислам Божим. Наприклад: *и сила* ***б҃лговелика*** (XI / XIV ГБ, 171 а), *быти во всѣ(х) свои(х)* ***б҃лгоискусну*** (170 г), *и толико сѧ стыжю* ***б҃лгокрасныꙗ*** *тоꙗ вашеꙗ ризы* (87 г), ***б҃лгооумныи*** *к҃нзь Ѥрополкъ* (XII / 1425 ПСРЛ II, 111 зв.), *приꙗлъ еси кнѧже Андрѣю мужьству тѣзоимените братома* ***б҃лгооумныма*** (206 зв.), *цѣловати* ***добролѣпьныхъ*** *твоихъ сѣдинъ* (XII—XIII Ск. БГ, 280), ***б҃лгоразу(м)ныи*** *кнѧ(з) Юрги* (XIII / 1377 ПСРЛ I, 156), *моудро пришелъ еси въ* ***б҃лготишноѥ*** *пристанище* (XIII / 1554 КПП, 2 г).

Зрідка складні прикметники з першим компонентом **благо-** могли підсилювати значення негативної ознаки: ***благогорькъ*** ‘неприємний’ (XIII / XIV СДРЯ I, 176), ***благодьрзыи*** ‘відвертий’ (XI / XIV СДРЯ I, 183). Однак основною їхньою функцією було підсилення вияву позитивної ознаки. Для вираження негативної семантики починають використовуватися прикметники з першим компонентом **зъло-**: ***зълострастьнъ*** ‘нестерпний, болісний’ (XII—XIII СДРЯ III, 423), ***зълочьстивыи*** ‘нечестивий’ (XII СДРЯ III, 425). Адже все, що суперечить добру — це зло. Є. М. Трубецькой писав: «зло є не що інше, як активне заперечення добра» [Трубецкой, с. 311]. Бог і диявол у свідомості руси-

чів завжди протиставлені. Зло як уособлення сатани завжди супроводжується негативною оцінкою.

Більша частина використання композитів з першою основою **зъло-** припадає на контексти, в яких так чи інакше простежується диявольська природа зла. Однак приносити нещастя може не тільки сатана, дуже часто це людина, яка чинить зло через спокусу антихристом. Вона може не тільки сама здійснювати ганебні, погані вчинки, а й схиляти до цього інших. Це споріднює її з дияволом, свідчить про темний складник природи людини. Отже, композити на **зъло-** відображають все недобре, погане, лихе: ***злохытрыхъ*** *помышления* (XII К.Тур. Пр., 300), *отъ кого* ***зълострастьноу*** *съмьрть прия* (XII—XIII Ск. БГ, 16 а—б), *въ* ***злохытру*** *б҃шю не внидеть премудро(с)* (XIII / 1377 ПСРЛ I, 168).

Першим компонентом складних прикметників давньоукраїнської мови часто виступає **веле-** / **вель-**: *ѡ(т)* ***велелѣпныя*** *славы* (XIII / 1554 КПП, 135—136), ***велегласнѣйши*** *трубы глаголь* (440). Досить часто, зокрема у словнику І. І. Срезневського, фіксуються паралельні варіанти таких похідних: ***велегласьныи*** / ***вельгласьныи*** (Срезн. I, 233/239), ***веледушьныи*** / ***вельдꙋшьныи*** (Срезн. I, 233/239), ***велелѣпыи*** / ***вельлѣпыи*** (Срезн. I, 233 / 240) та ін.

Псл. *vele- пов’язане з *velь(jь) ‘великий’, ‘дуже’ [ЕСУМ I, с. 345]. Звідси і значення дериватів: перший компонент **веле-** служив для підкреслення збільшеної ознаки, вираженої другим компонентом складного прикметника. Наприклад: ***велегласьныи*** ‘дуже голосний, гучний’ (XI / XIV СДРЯ I, 378), ***велелѣпьныи*** ‘дуже гарний’ (XI / XIV СДРЯ I, 379), ***велемоудрыи*** (XII / XIII—XIV СДРЯ I, 379) / ***велемꙋдрыи*** (Срезн. I, 233), ***велеоумьныи*** ‘дуже розумний, мудрий’ (XII—XIII / к. XIV СДРЯ I, 380), ***велеславьныи*** ‘прославлений’ (XII—XIII / к. XIV СДРЯ I, 380). У цьому випадку **веле-** виконує роль прислівника, котрий у композитному похідному поєднується з прикметником.

На збільшений вияв ознаки, названої другим компонентом, вказували також складні прикметники з першою основою **вьсе-**. Як правило, вони підсилювали значення позитивної ознаки: ***вьсеблагыи*** / ***вьсеблаженыи*** ‘сповнений блага’ (XII СДРЯ II, 271), ***вьсебогатыи*** ‘сповнений багатства’ (Срезн. I, 467), ***вьсевѣрьныи*** ‘щиро віруючий’ (XII / XIII СДРЯ II, 271), ***вьседоушевьныи*** ‘чистосердечний’ (XI / XIII—XIV СДРЯ II, 272), ***вьседобродѣтельныи*** ‘сповнений доброчинності’ (XI / XIII—XIV СДРЯ II, 272), ***вьсеименитыи*** (XIII СДРЯ II, 274; Срезн. I, 468), ***вьсекрасьныи*** ‘сповнений краси’ (Срезн. I, 469), ***вьсемилостивыи*** ‘сповнений милості’ (1076 СДРЯ II, 275), ***вьсеправьдьныи*** ‘сповнений праведності’ (Срезн. I, 470), ***вьсесильныи*** ‘могутній, сповнений сили’ (XII СДРЯ II, 278), ***вьсеславьныи*** ‘сповнений слави’ (Срезн. I, 470), ***вьсесьрдьчьныи*** ‘сердечний’ (XII СДРЯ II, 279), ***вьсечьстьныи*** ‘гідний найвищої поваги, шани’ (XII СДРЯ II, 280), ***вьсесвѧтыи*** (Срезн. I, 470). Частина **вьсе-** могла також підсилювати значення негативної ознаки, наприклад: ***вьсезълыи*** ‘сповнений усілякого зла’ (XII / XIV СДРЯ II, 273; Срезн. I, 468), ***вьсекъзньныи*** ‘витончений у підступах’ (XII СДРЯ II, 274) / ***вьсекозненыи*** (Срезн. I, 468), ***вьсельстьныи*** ‘сповнений брехні’ (XII СДРЯ II, 274), ***вьселоукавыи*** ‘надзвичайно підступний’ (к. XI СДРЯ II, 274) / ***вьселѹкавыи*** (Срезн. I, 469).

Композити цієї групи увійшли в давньоукраїнську мову спочатку як старослов’янізми — грецькі кальки з першою частиною παν. Їхнє словотвірне значення виводилося зі сполучення займенника *все* з певним іменником: ‘сповнений того, що названо другим іменниковим компонентом’. Але дуже скоро цей тип творення складних прикметників став надзвичайно поширеним. Якщо звернути увагу на приклади, то можна помітити, що майже всі прикметники на **вьсе-** цієї групи мають відповідники без цієї частини, котрі вживаються як самостійні слова. Тобто частина **вьсе-** починає приєднуватися до власне прикметників, причому прикметник міг містити у своєму складі будь-які суфікси, що

брали участь у процесі словотворення на попередніх стадіях. Цей факт дав можливість С. О. Нікіфоровій говорити про наявність у такому випадку власне префіксального способу творення [Никифорова]. Однак, беручи до уваги, що частина **вьсе-** є самостійним словом, вважаємо, що такі слова належать до власне складних слів.

Щодо стилістичних особливостей, то такі деривати виконували роль означення. Причому прикметники позитивної конотації служили для прославлення Бога, а також вираження похвали високошанованим особам. Наприклад: ***всемилостивое*** *ѡко б҃а* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 185 б), ***всесилнаго*** *и мл(с)рдааго г(с)а* (168), *ты* ***всемощенъ*** *ѥси. оубожа и ба҃тѧ. оумерщвѧꙗ и ѡживлѧꙗ* (XII / 1377 ПСРЛ I, 120), *кнѧзь Аньдрѣи ѿ млады версты Х(с)а возлюби. и* ***всепреч(с)тую*** *ѥго м҃трь* (124), *и похваливше* ***всимл(с)тваго*** *б҃а приемши ѿ б҃а на поганыꙗ побѣдоу* (XII / 1425 ПСРЛ II, 234 зв.), *и похвали* ***всемл(с)тваго*** *б҃а* (204 зв.), *ѡже цѣлова* ***всеч(с)тнаго*** *х(с)а* (166 зв.), *много бо зла створиша ти ѡканнии Половци Рускои земли. того ради* ***всемл(с)твыи*** *б҃ъ хотѧ погубити* (XIII / 1377 ПСРЛ I, 153). А прикметники негативного значення вживалися, як правило, з іменниками *дьяволъ*, *бѣсъ*, наприклад: ***всекозненыи*** *же дыꙗволъ не хотѧ любви межю братьею* (XII / 1425 ПСРЛ II, 119 зв.), ***вселукавыи*** *дыꙗволъ не хотѧи добра всѧкому хр(с)тьꙗну и любви межи бра(т)ею* (193), ***вселоукавыи*** *бѣсе* (XIII / 1554 КПП, 188 в).

Складні прикметники давньоукраїнської мови вказували також на ступінь вияву ознаки. До них належать композити з першими компонентами **много-**, **велико-**, **высоко-** і **мало-**.

Старослов'янізми з першим компонентом **много-** досить послідовно відображали грецькі смислові моделі стосовно початкового πολύ: ***многообразьнъ*** — πολυτρόπων 'який має багато образів'. Початкове слов'янське **много-** перекладач вибирав відповідно до семантики слова 'много' — псл. *mъnogъ 'багато, численно' [ЭССЯ 20, с. 229—231]. Однак уже в ранніх

давньоукраїнських текстах можна відзначити розпад семантики початкового **мъного-** і формування нових семантичних відношень на власне слов'янському ґрунті. Поряд зі складними прикметниками, де початкове **мъного-** вказувало на численність вияву якогось явища, з'являються композити, які у своїй структурі реалізують суперлативну семантику: 'ознака, названа другим компонентом, виявляється інтенсивно': *налѣзе бисеръ* ***многоцѣньныхъ*** (1116 / 1377 ПВЛ, 18), *жемьчюгомъ оукраси ю* ***мьногоцѣньнымъ*** (206), *ѡ добрыхъ жена(х) ре(ч) драгъши єсть каменьꙗ* ***многоцѣньна*** (25 зв.), ***многостр(с)тныи*** *и печалны азъ* (1117 / 1377 ПМ, 83), *нєдостоиныи и* ***многогрѣшныи*** *рабъ Б҃жии Лаврентеи мни(х)* (XII / 1377 ПСРЛ I, 172), *ѿ сѣти* ***многолукаваго*** *дьꙗвола* (XII / 1425 ПСРЛ II, 203 зв.), *и оукраси ю дивно* ***многоразличными*** *иконами* (183), *в* ***многостр(с҃)тьноую*** *ризоу ѡболкъсѧ* (129 зв.), *гдѣ рѧдъ полъчьныи. гдѣ кони и ѡроужьꙗ* ***многоцѣньнаꙗ*** (224 зв.), *и створи ц҃рквь сию в памѧть собѣ. и оукраси ю иконами* ***мноцѣньными****… и оудививъ ю сосуды златыми и* ***многоцѣньными*** *(повѣша)* (205 зв.), *Господи боже мои* ***многомилстивыи*** (XII—XIII Ск. БГ, 286), ***многомилостивоє*** *тѣло святаго и блаженааго Христова* (286), *написа же ѥму сиꙗ книгы худъ(ш) и недостоиныи. и* ***мног(о)грѣшныи****. и чересь силу безаконьныи* (1269 ЗЙ, 65—69 р.), *такого…* ***многогрѣшнаго*** *положилъ ѥси сдѣ* (XIII / 1554 КПП, 106 б—в), ***многокозньныи*** *врагъ* (8 а, 8 б—в), *и воня подобна араматъ* ***многоцѣнныхъ*** (XIII / XVI ГВЛ, 777).

У цьому випадку препозитивний компонент **мъного-** рівноцінний прислівнику *дуже*, а модель творення таких композитів виглядає так: «прислівник + прикметник»: ***мъногогрѣшьныи*** 'дуже грішний' (XI СДРЯ V, 61), ***мъногокъзньныи*** 'підступний' (XII / XIV СДРЯ V, 63), ***мъноголоукавыи*** 'підступний, брехливий' (XII СДРЯ V, 63), ***мъногомилостивыи*** 'милосердний' (XII СДРЯ V, 64), ***мъногомѧтежьныи*** 'буремний, неспокійний' (XII СДРЯ V, 64),

мъногооумьныи ‘дуже розумний’ (XI / XIV СДРЯ V, 71), ***мъногоразличьныи*** ‘різноманітний’ (1076 СДРЯ V, 68), ***мъногоцѣньныи*** ‘надзвичайно цінний’ (XII СДРЯ V, 72).

Поняття краси у свідомості середньовічної людини було сповнене вищим, духовним змістом, а не тільки естетичним [Вендина 2002, с. 68]. Краса, перш за все, — поняття моральне, пов’язане з категоріями добра і блага. Тому гарна людина — це людина добра, наділена високими морально-етичними якостями. У такій функції часто виступали складні прикметники з першими основами **велико-** та **высоко-**, які вказували на високу міру вияву ознаки. Композити з першим компонентом **велико-** здебільшого виражали оцінку характеру людини, її поведінки: ***великодостоиныи*** ‘достойний найвищою мірою’ (XIII СДРЯ I, 382), ***великомогущии*** ‘могутній’ (XII СДРЯ I, 383), ***великочьстьнъ*** ‘дуже достойний’ (XI / XIV СДРЯ I, 384), ***великогласьныи*** ‘голосний’ (XIII СДРЯ I, 382).

Складні прикметники з першою основою **высоко-** слугували для підкреслення якої-небудь ознаки якісного плану, при цьому актуалізували значення якості людського характеру. Вони не просто вказували на гарну чи погану якість, а підкреслювали ще вищий ступінь її вияву [Клименко Н. Ф. Взаємозв’язки… (далі — Клименко Вз.), с. 36]: ***высокомоудрьныи*** ‘зарозумілий’ (XIII СДРЯ II, 251), ***высокооумьныи*** ‘зарозумілий’ (XII / XIV СДРЯ II, 252) .

За походженням це були церковнослов’янізми, кальки з грецької, однак вони органічно вписалися у давньоукраїнську мову й літературу, надаючи текстам певної урочистості та пишності: *м҃ти же добьлѧ. юже законъ въспитѣ.* ***великоч(с)тну*** *и любьзну на стр(с)ти сдѣла* (XI / XIV ГБ, 137 в), *мꙋжь нѣкто ѡ(т) бл҃городьныихъ и* ***великомогоущихъ****. ѡ(т) рима пришьдъ* (XII ЖФСт., 75 зв.), *іѡ҃ну.* ***великодостоиномоу*** *въ градѣ гл҃амѣмь* (1296 СДРЯ I, 382).

На високий ступінь вияву ознаки вказував і композит ***крѣпъкоразоумьнъ*** ‘дуже розумний’ (XIII СДРЯ XIV, 322).

Зменшений ступінь вияву ознаки, а саме малу її міру, передавала основа **мало-**. Такі композити мали здебільшого негативну конотацію, вказували на щось незначне, нікчемне: ***маловещьнъ*** ‘дріб’язковий’ (XII / XIV СДРЯ IV, 494), ***маловѣрныи*** ‘який сумнівається у вірі’ (XI / XIV СДРЯ IV, 494), ***малодоушьныи*** ‘слабовольний’ (XI СДРЯ IV, 495), ***малолѣпьныи*** ‘незначний’ (XII СДРЯ IV, 496), ***малословесьнъ*** ‘який чіпляється до дрібниць’ (XI / XIV СДРЯ IV, 497). Наприклад: *оучити ненаказаныꙗ. оувѣштати* ***малодшьныꙗ***. *слоужити больнымъ. ногы свѧтыихъ оумывати* (Ізб. 1076, 104), *ты же боишисѧ знаменьꙗ немощи дѣлѧ вещныꙗ. ꙗко тъщива м҃ти и* ***маловѣрна*** (XI / XIV ГБ, 32 а), *есть бо* ***малодшьнымъ*** *великое же избыти мукы. а бл҃годшьны(м) же и получити взда(н)ꙗ* (30 а), *бл҃готвори(т) [бог] си бл҃годѣꙗньꙗ … дае(т) сладцѣ. не же еже инии вземлю(т). точью не* ***малословесенъ*** *обличисѧ. еже мало просити. и дающаго не достоино* (37 в), *сего ради да не будеть в васъ никто же всепагубно дерзъ. ласкордьствуꙗ на сластолюбие. грѣхолюбивъ. всестрастенъ. срамодоушенъ. скверненъ. тативъ. любо ли* ***маловещенъ*** (XII / XIV ФСт., 100 а), *възрите на птица нб(с)ныꙗ… и ѿц҃ь намъ нб(с)ныи кормить ꙗ. не паче ли вамъ* ***маловѣрнии*** (54 б), *яко* ***малодушна*** *блюдящася о прєданіи града* (XIII / XVI ГВЛ, 668). Деколи значення композитів змінювалося залежно від суфікса, який брав участь у їх творенні. Наприклад, ***малодоушьныи*** ‘слабовольний’ (XI СДРЯ IV, 495) і ***малодоушевьнъ*** ‘зневірений’ (XII—XIII СДРЯ IV, 495).

Оскільки Трійця була своєрідним ідеалом світобудови, символом чогось найвищого, найправильнішого, то *три* як її символ отримує здатність передавати найвищий ступінь вияву ознаки. Зокрема, ***трисвѧтыи*** (Срезн. III, 998) — це не просто ‘святий’, а ‘пресвятий’, ***триѥдиныи*** ‘який становить триєдність’ (995), ***трьклятыи*** ‘проклятий’ (з відтінком підсилення), адже

найстрашніше — бути тричі проклятим, ***треблаженъ*** ‘преблаженний’. Наприклад: *и сътворимъ скинїѧ* ***триѥдинѫ*** (1056—1057 ОЄ, 284 б), *иже* ***трьс҃тмь*** *гла(с)мь ѿ сѣрафимъ въспѣваѥмъ* (к. XII—п. XIII Сл. В., 1), *ты вл҃дыко приими оустъ насъ грѣшныхъ* ***трьс҃тоую*** *пѣ(с҃)* (1 зв.), ***треблажени*** *не видѣвшие вѣровавше* (1106—1108 / 1495 ХД, 114), *оканьный ч(с)тныи отче* ***треблѫжныи*** *пастуше* (1117 / 1377 ПМ, 84 зв.), ***трьклятыи*** *Святопълкъ* (XII—XIII Ск. БГ, 284), ***трьклятыи*** *прииде съ множьствъмь печенѣгъ* (296), *блаженъ и* ***треблаженъ*** *сподобивыйся положенъ быти* (XIII / 1554 КПП, 422). **трь-** як формант найвищого ступеня прикметників застосовувався і в старослов’янській мові ***трьблажєнъ***, ***трьвєличьствьнъ***, і в сучасній російській мові ***тресвятой***, ***тресветлый*** [ЕСУМ V, с. 637].

Отже, власне складні прикметники у давньоукраїнській мові виконували такі семантичні функції:

1) підсилювали значення позитивної ознаки (**благо-**, **добро-**, **вьсе-**, **веле-**);

2) підсилювали значення негативної ознаки (**благо-**, **зъло-**, **вьсе-**);

3) вказували на ступінь вияву ознаки (**велико-**, **высоко-**, **мъного-**, **мало-**, **три- / тре-**).

У ролі першого компонента таких похідних могли виступати основи іменних частин мови (іменник, займенник, числівник), які на давньоукраїнському мовному ґрунті асимілювалися, втрачали своє первісне значення і перетворювалися на своєрідні префікси-модифікатори. Такі похідні творилися за зразком уже встановленої і закріпленої у давньоукраїнській мові старослов’янської моделі, водночас розширюючи словотвірну базу, а отже, і структурні можливості.

2. СКЛАДНОСУФІКСАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКИ

У роботі складні слова згруповано залежно від формальної структури та частиномовної належності компонентів: 1) складносуфіксальні прикметники з другим іменниковим компонентом; 2) складносуфіксальні прикметники з другим прикметниковим компонентом; 3) складносуфіксальні прикметники з другим дієслівним компонентом; 4) складносуфіксальні прикметники з першим дієслівним компонентом (**любо-**) (розглядаються окремо як специфічна, не властива сучасній мові група композитів).

Складносуфіксальні прикметники з другим іменниковим компонентом

Найпродуктивнішим у давньоукраїнській мові, як і в праслов'янській, виявився тип складних прикметників з основою іменника в другій частині й основою атрибутивного імені чи займенника в першій. Такий тип демонструє «функційне навантаження композита як слова, здатного відображати предметність та ознаковість у межах однієї лексичної одиниці», а також виконує важливе прагматичне завдання давнього релігійного тексту — «презентувати максимально дискретно нову картину світу, виявити та номінувати суттєві ознаки фрагменту дійсності чи суміжність різних фрагментів» [Никифорова 2009, с. 82].

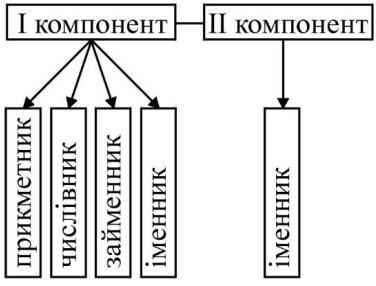

У ролі першого компонента складного слова могли виступати основи прикметника, числівника, займенника та іменника. Відповідно до цього виділяємо чотири основні типи композитів з другим іменниковим компонентом.

Розглянемо детальніше кожен тип.

Перший компонент — прикметник. Найчастіше першим компонентом складних прикметників цього типу виступає основа прикметника. Такі похідні підкреслювали зовнішні ознаки предметів, найчастіше вказуючи на їхню якість, а їхнє словотвірне значення можна визначити як ‘об’єкт має якість, визначену першим компонентом’ [Клименко Морф., с. 101].

Кожен народ по-своєму сприймає та уявляє навколишній світ, що, безумовно, відбивається на його світогляді. Давня українська література розвивалася в тісному зв’язку з конфесійною культурою. Оцінка будь-якого явища в давньоукраїнському тексті, чи то повчання, житіє, літопис, відбувалася через призму релігійного світогляду. Зважаючи на це, у мові поступово закріплюються слова та вирази, які чітко асоціюються у свідомості людей з релігійно-етичними цінностями, які перш за все формуються на основі уявлень про добро і зло. Тому найпоширенішими серед складних слів були композити з першими компонентами **благо-**, **бого-**, **добро-**, **зъло-**.

Композити з початковим компонентом **благо-** пройшли певну еволюцію у своєму значенні. Перші похідні такої структури були запозичені книжним шляхом зі старослов’янської мови. Це кальки з грецької, де функціонували слова з першою частиною εὐ-, що означало ‘добре’. У старослов’янській мові його відповідником стало **благо-**. Головною особливістю цієї групи композитів є те, що прикметник *благий* у їхньому складі вживається у своєму первісному значенні — показує, яким Бог постає перед людиною і світом. Відповідні композити, як правило, уточнюють ці характеристики та вживаються як епітети при назвах Бога, Богородиці, Христа та інших релігійних понять.

Найчастіше, однак, вони стосувалися самої людини, але тільки в тому випадку, коли її наміри були благі, богоугодні. Наприклад: *есть бо малодушьнымъ великое же избыти мукы. а* ***блгодушьны(м)ъ*** *же и получити взда(н)ꙗ* (XI / XIV ГБ, 30 а), *дѣти*

тамо доблии великодшиви и мтре ***блгородны блгоплоднаꙗ*** *прозѧбеньꙗ ч(с)тнолюбиви* (133 в), *игумени ѿ всѣхъ манастыревъ. с черноризцы придоба. и людьє* ***блговѣрнии*** (1116 / 1377 ПВЛ, 70 зв.), *желаньє* ***блговѣрныхъ*** *наслаж(а)єть дшю* (1118 / 1425 ПВЛ, 25), *ѿ* ***блговѣрных*** *мужь* (45 зв.), *Иосифа* ***благообразьнааго*** (XII К.Тур. Сл., 310).

Цікавою особливістю було використання в давньоукраїнських літописах складних прикметників з першими компонентами **благо-**, **добро-** як епітетів при слові *князь*, *княгиня*: *молисѧ ѡ* ***блговѣрнѣмь*** *каганѣ* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 195 а), ***благороденъ*** *ѿ* ***блгородны(х)*** *каганъ* (185 а), ***блговѣрныи*** *кнзь Всеволодъ* (1118 / 1425 ПВЛ, 76 зв.), ***блговѣрнаꙗ*** *кнѧгини Ѡлена* (XII / 1425 ПСРЛ II, 118), *[князь] бѧше же кротокъ.* ***блгонравенъ***. *манастырѣ любѧ* (200 зв.), *чт(с)ныи* ***бл(а)говѣрныи*** *и х(с)олюбивыи славнъи Изѧславъ Мьстиславечь* (168 зв.), *и сяде на столѣ дѣда свого и ѿца своего сии* ***блговѣрныи*** *кнзь Ростиславъ* (180 зв.), ***благовѣрный*** *и христолюбивый, вєликий князь Володимєръ* (XIII / XVI ГВЛ, 769), ***благовѣрный*** *князь христолюбивый вєликый вълодимєрьскый* (734), *къ* ***благовѣрному*** *князю нашему Ярославу* (XIII / 1554 КПП, 412), *писаша сꙗ книгы сиꙗ при цр(с)твѣ* ***блговѣрнаго*** *ц(с)рѧ володимѣра* (1269 ЗЙ, 4 р.). Такі випадки дозволили Т. І. Вендінiй припустити, що «поняття добра у середньовічному суспільстві було соціологізоване, оскільки з добром пов’язувалося соціальне походження людини, а також його майно, тому знатна людина обов’язково повинна бути доброю, здатною творити добро» [Вендина 2002, с. 74].

В окремих випадках **благо-** втрачає свій первісний зв’язок з Богом, а утворені похідні вказують на посилений вияв позитивної ознаки, наприклад: ***благовоньныи*** ‘який приємно пахне’ (XI / XIV СДРЯ I, 171), ***благоплодьныи*** ‘який має хороші плоди’ (XI / XIV СДРЯ I, 191). Як правило, такі композити виступають означеннями до неживих предметів: *с кадѣлы* ***блговоньными*** (1118 / 1425

ПВЛ, 105), *коупи* ***бл(г)овоньноу*** *мастє* (1283 ЄЄ, 8 зв.), *фимъянь* ***благовонный*** (XIII / 1554 КПП, 448).

Згідно з християнським віровченням джерелом добра є Бог. Тому закономірно, що у пам'ятках складні прикметники з першою основою **добро-** вживаються як традиційні епітети при назвах Господа, характеризуючи не тільки його самого, але і його вчинки: ***доброприлюбныа*** *бг҃омъ милостынѧ* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 190 а).

Поняття добра незмінно пов'язане з людиною, про що говорилося вище. Тому композити на **добро-** насамперед характеризують людину, її вчинки, помисли, результати людської діяльності тощо: ***добровѣрьныи*** 'вірний' (XI / XIV СДРЯ II, 482), ***добронравьныи*** (XII—XIII СДРЯ III, 9) та ін. Наприклад: *и всѧкъ ѡбычаи* ***добронравенъ*** *имѣꙗшеть* (XII / 1425 ПСРЛ II, 206 зв.), *тако плакаашеся о* ***доброродьнѣмь*** *тѣлѣ* (XII—XIII Ск. БГ, 282).

Композити з першою основою **добро-** можуть вживатися і при іменниках — назвах неістот. При цьому вони позначають щось просто хороше, приємне, корисне: ***добровоньныи*** 'який приємно пахне, запашний' (XI СДРЯ II, 482), ***добролозьнъ*** 'який має гарні лози' (XI / XIV СДРЯ III, 8), ***доброплодьныи*** 'який дає добрі плоди' (XII СДРЯ III, 10), ***добропѣсныи*** 'який мелодійно співає' (XIII СДРЯ III, 12) та ін.

Противагою добру є зло. Це дуже яскраво відображається в лексиці. Тож більша частина композитів з першим компонентом **зъло-** контекстуально несе значення, в яких так чи інакше простежується диявольська природа зла. Тому не дивним є те, що складні прикметники цієї групи дуже часто вживаються як епітети до назв сатани: *диꙗволъ* ***зълокъзньныи*** (Ізб. 1076, 243), ***злоначалныи*** *врагъ нашь дьꙗволъ* (XIII / XIV СДРЯ III, 419), *ко врагу и супостату животу ихъ дьꙗволу.* ***злоначалнѣи*** *змиѣ* (XII / XIV ФСт., 76 г). Також композити на **зъло-** в давньоукраїнській мові відображають стани людини, яка перебуває під впливом злої сили. Вона може не тільки сама

здійснювати ганебні, погані вчинки, а й схиляти до цього інших. Це ріднить її з дияволом, свідчить про злу природу людини: ***зъловольныи*** ‘який має злі наміри’ (XII СДРЯ III, 414), ***зъловѣрьныи*** ‘який дотримується неправильного, хибного віровчення’ (XII СДРЯ III, 415), ***зъломысльныи*** ‘який має злі помисли’ (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 418). Вважається, що зла людина гірша за біса, оскільки не боїться ні людського, ні Божого гніву, не боїться хреста, така людина — уособлення всього негативного, що є у земному світі. Таким чином, композити на **зъло-** відображають все недобре, погане, лихе: ***зловѣрных*** *искусник* (XII К. Тур. Пр., 296).

Негативні риси характеру людини передавали також складні прикметники з іншими основами, зокрема: ***жестосьрдьныи*** ‘жорстокий’ (XII СДРЯ III, 252), ***лютоболѣзньнъ*** ‘несамовитий, лютий’ (XI / XIII—XIV СДРЯ IV, 485), ***лютообразьнъ*** ‘суворий’ (XII—XIII СДРЯ IV, 486), а також композити з першою основою **лъже-**: ***лъжебожныи*** ‘несправжнє божество’ (XI / XIII—XIV СДРЯ IV, 438), ***лъжеименитыи*** ‘хибний’ (XI / XIV СДРЯ IV, 439), ***лъжеименьныи*** ‘хибний’ (XII СДРЯ IV, 439), ***лъжесловесьныи*** ‘брехливий’ (XII СДРЯ IV, 440), ***лъжесловьнъ*** ‘брехливий’ (XII / XIV СДРЯ IV, 440), ***лъжеславьныи*** ‘неправильний, невірний’ (XI / XIV СДРЯ IV, 440). Наприклад: *нъ нє всѣмъ жрьти нї пакы* ***лъжеимєнїтыимъ*** *ѥгуптьскыимъ б҃гомъ* (Ізб. 1073, 160 зв. а), *и что бѣсованиѥ сего хоужьше и* ***лютоболѣзньно****? и что г҃лю геѡноу? и древле геѡны болѣзнь сдѣ и срамъ и смѣхъ пріноса и моукы и см҃рти многіа* (XI / XIII—XIV ГА, 78 а), *еже же оубо таковыхъ* ***ложьбожныхъ*** *проповѣдатель* (40 б), ***лжеименитии*** *с҃тми. с҃тльства недостоини. но с҃тмъ татьѥ суще* (XI / XIV ГБ, 180—181), *не требѣ ти еже навазати выю дѣтищю бѣсовьскы(х) врачевании.* ***лжеимены(х)*** *хранилища* (32 б), *тогда възможе(м) расужати. истиньныи свѣ(т) и* ***лжеславныи*** (42 г), *да не будеть в васъ*

никто же всепагубно дерзъ … ли извѣтьникъ … ли ***лжесловенъ****. ли москолудивъ* (XII / XIV ФСт., 100 а).

Словотвірне значення таких похідних дорівнює перифразі ‘той, який має ПІ’. Наприклад: ***благовиньнъ*** (к. XII СДРЯ I, 170) ← блага вина: ‘той, який має благу вину і под.’; ***благовольныи*** (XII СДРЯ I, 170) ← блага воля; ***благовоньныи*** (XII СДРЯ I, 171) ← блага вонь; ***благовѣрьныи*** (XI СДРЯ I, 172) ← блага вѣра; ***благозаконьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 186) ← благии законъ; ***благоличьныи*** (XII / XIV СДРЯ I, 188) ← благии ликъ: ‘прекрасний’; ***благомолитвьныи*** (1076 СДРЯ I, 189) ← блага молитва; ***благонравьнъ*** (XII СДРЯ I, 190) ← благии нравъ; ***добровольныи*** (XII СДРЯ II, 481) ← добраꙗ воля, ***добронравьныи*** (XII СДРЯ III, 9) ← добрыи нравъ, ***добросъмысльныи*** (XIII СДРЯ III, 13) ← добрыи смыслъ, ***зъловѣрьныи*** (XII СДРЯ III, 415) ← злаꙗ вѣра, ***зъломысльныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 418) ← злые мысли та ін.

Структурно композити цієї групи були тісно пов’язані зі своїми грецькими відповідниками. Насамперед таке явище зумовлене природою прикметника як частини мови. Бо саме через свою частиномовну належність ад’єктиви тісніше зв’язані з синтагмою, а отже, і з формулами, які є основними елементами текстотворення. Однак існування словотвірних синонімів одного й того самого похідного яскраво свідчить про процес адаптації таких грецьких словотвірних моделей у давньоукраїнській мові. Водночас можна говорити про запозичення власне дериваційної моделі й творення за нею нових похідних уже в давньоукраїнській мові.

Середньовічне уявлення про велике і величність було сильно персоніфіковане, оскільки «вони були сутнісними характеристиками Бога» [Вендина 2002, с. 193]. «Великъ» як релігійне поняття пов’язувалося з Божою величністю. Тому в старослов’янській мові основа **велик-** сполучалася у складних словах тільки з двома коренями: **-лѣп-** і **-доуш-**, що мали безпосередній стосунок до Бога. Адже, як наголошує Т. І. Вендіна,

«співвідносячися з красою і душею, *великое* примножує їх» [Вендина 2002, с. 193]. Використовувалися названі композити також у давньоукраїнській мові. Значення прикметника ***великодоушьныи*** ‘благородний, наділений духовною величністю’ (XI / XIV СДРЯ I, 382) пов’язане не тільки з семантикою основи **велик-**, але й середньовічним уявленням про душу. Вона може бути сильною, і тоді людина творить милосердя, а також милостива і щедра [Вендина 2002, с. 221]: *дѣти тамо добили.* ***великодушиви*** *и мтре благородны. блгородны. блгоплодная прозабеныа. ч(с)тнолюбиви. истиньно подвижници* (XI / XIV ГБ, 133 в), *наша же оучтли ꙗко мнози свободи. велико дарова(н)е именую(т). ꙗко же нынѣ бословець свого оца* ***великодушьна*** *прозва* (50 в), *ꙗко же по истинѣ члвкъ. бии. и* ***великодушныи*** *строитель* (191 в—г). Із синонімічним лексичним значенням використовувався прикметник ***крѣпъкодоушьныи*** (XIII СДРЯ IV, 322): *оувѣдавъши же неч(с)твии. ꙗко оумъ* ***крѣпкодушьныи*** *имѣють. людье во гра(д). словесы лестьными не возможно бѣ гра(д) приати* (XIII / 1425 ПСРЛ II, 263 зв.), *яко умъ* ***крѣпкодушьный*** *имѣють людіє въ градѣ* (XIII / XVI ГВЛ, 670).

Прикметник ***великолѣпьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 383) означав не просто ‘прекрасний’, а ‘величний’: *ничто же сице бу* ***великолѣпно****. ꙗко же слово ѡчищено и боша звершена* (XI / XIV ГБ, 124 а), *и вечеравъше по ѡбычнѣмь молчании* ***великолѣпнымь*** *оуставлениюмь, къ млтвамъ пакы въкоуп сбираютьса* (XI / XIII—XIV ГА, 146 б).

Названі композити були кальками грецьких складних слів з першою частиною **μεγαλο-** ‘великий’ (БДГС). Про їх адаптацію на давньоукраїнському мовному ґрунті свідчить велика кількість словотвірних синонімів. Зокрема, прикметник ***великодоушьныи*** (XI / XIV СДРЯ I, 383) мав ще такі форми, як ***великодоушевьныи*** (XIII СДРЯ I, 383) та ***великодоушивъ*** (XI / XIV СДРЯ I, 383), а паралельно з композитом ***великолѣпьныи*** (XI / XII—XIII СДРЯ I,

383) використовувався складнонульсуфіксальний варіант ***великолѣпыи*** (XI / XIV 383).

У давньоукраїнських текстах функціонують складні прикметники з першим компонентом **велико-**, які поєднуються й з іншими основами. Вони так само є кальками складних грецьких слів на **μεγαλο-** і вказують на ‘великий вияв чогось, що названо другим компонентом’. Наприклад: ***великомысльныи*** μεγαλοφρονος ‘мудрий’ (XI / XIV СДРЯ I, 383), ***великославьныи*** μεγαλόδοξοι ‘широко відомий’ (XII / XIV СДРЯ I, 383). Словотвірне значення таких дериватів можна сформулювати як ‘такий, що має (наділений, сповнений) ПІ’, наприклад: ***великомысльныи*** ‘сповнений великими думками’, ***великославьныи*** ‘наділений великою славою’, у тексті: *по сем же матущаꙗсѧ к собі оумачи и ицѣли. словесъ врачеваныꙗ* ***великомысленаго*** (XI / XIV ГБ, 159 г), *да всегда тѣмъ г҃лю.* ***велікославни*** *ѥсте. много(ч)тьни и преч(с)тнии. страдалци свершении* (XII / XIV ФСт., 49 в).

Близькі до них за значенням були композити-прикметники з першою частиною **высоко-**: ***высокомысльныи*** ‘сповнений високих помислів’ (XII СДРЯ II, 251), наприклад, *вслѣдуꙗ стопамъ.* ***высокомысленымъ*** *ѡ(т҃)цемъ* (1116 / 1377 ПВЛ, 71).

Аналогічне словотвірне значення виражали й композити, утворені за допомогою першої основи **веле-** / **вель-**. Наприклад: ***вельмысльныи*** (Срезн. I, 241) ← великі думки, ***веледоушьныи*** (XI / XIV СДРЯ I, 378) ← велика душа, ***велеокыи*** (Срезн. I, 234) ← великі очі. Частина **веле-** була перекладом грецького **μεγαλο-** ‘великий.’ Використання **веле-** замість **велико-** надавало складним прикметникам додаткового семантичного навантаження: це не просто великий за розміром вияв ознаки, це великий за своєю суттю, ємністю вияв тієї чи іншої якості. Тобто, ***вельмысльныи*** — це не ‘той, хто має великі думки’, а ‘поважний, мудрий, глибокодумний’; ***веледоушьныи*** — це не просто ‘людина з великою душею’, це ‘людина, яка покірливо переносить нещастя, пробачає

образи’. Що стосується прикметника ***велеокыи***, то тут збереглися і первинне значення ‘який має великі очі’, і переносне — ‘який добре бачить’.

Велике значення в добу Київської Русі мала релігія. У цей час особливо актуалізується поняття віри, яке в мовній свідомості середньовічної людини було пов’язане з глобальною опозицією істинної, правої віри та віри хибної, неправильної [Вендина 2002, с. 79]. На словотвірному рівні це виявило себе у творенні таких складних прикметників, як ***правовѣрьныи*** та ***иновѣрьныи***. Семантика сполучення *правая вѣра*, покладеного в мотивувальну основу композита ***правовѣрьныи*** (XI СДРЯ VII, 439), вказувала на правильність вибору, а власне дериват мав значення: 1) ‘той, який сповідує праву віру’; 2) ‘який ґрунтується на правилах істинного віровчення’. Вживання цього слова не обмежується тільки релігійними чи морально-дидактичними творами, а й поширюється на літописання: *създа на* ***правовѣрьнѣи*** *ѡсновѣ* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 191 б), *с҃на же ѥдиносѫштьна и събєзначальна о҃цю и б҃а истина и творьца всѣхъ* ***правовѣрьнѣ*** *оуставивъ* (Ізб. 1073, 23 зв. а), *и како с҃тии* ***правовѣрнии*** *и҃ри пролꙗша крови своꙗ. стражюще за люди своꙗ* (XII / 1425 ПСРЛ II, 128 зв.), *ꙗкоже и вси* ***правовѣрнии*** *ц(с)ри пострадаша. и приꙗша възмьздие* (189 зв.), ***правовѣрнымъ*** *кр(с҃)тнъмъ* (215 зв.), ***правовѣрнии*** *человѣци* (1106—1108 / 1495 ХД, 74), *с* ***правовѣрными*** *попы* (110), *всего еси испольнена землѧ роускаꙗ о* ***правовѣрьная*** *вѣра хр(с)тиꙗньскаꙗ ѿселѣ до оугоръ* (XIII / XV Сл. ПРЗ, 243 зв.), *хулящим вѣру грєчскую* ***правовѣрную*** (XIII / XVI ГВЛ, 703).

Значну групу серед виявлених у пам’ятках давньоукраїнської мови XI — XIII ст. складних прикметників становлять композити, запозичені з церковнослов’янської мови, з першою основою **ѥдино-**. За семантикою вони поділяються на дві групи: 1) ‘*єдиний* у вияві якої-небудь ознаки’; 2) ‘*однаковий* з ким-небудь за якоюсь ознакою’. Така досить суттєва різниця у

значенні пояснюється, насамперед, походженням самих дериватів. Необхідно взяти до уваги, що всі церковнослов'янізми, а раніше старослов'янізми, були кальками з грецької мови. Порівнявши складні прикметники на **ѥдино-**, виявлені в пам'ятках давньоукраїнської мови XI — XIII ст., з їхніми грецькими оригіналами, було встановлено, що перекладачі використовували **ѥдино-** у двох випадках: 1) для перекладу грецького **μονο-**, що означало 'тільки один'; 2) для перекладу грецького **ομο-**, яке мало значення 'спільний, той самий, однаковий'. Наприклад: ***ѥдиносоущьныи*** ομοούστος 'який має єдину сутність', ***ѥдиноплеменьныи*** ομόφυλος 'спільного, одного з ким-небудь племені', ***ѥдиночадыи*** μονογευής 'який є єдиною дитиною', ***ѥдинокаменьныи*** μονόδροπος 'зроблений з одного цільного каменя'.

Старослов'янський прикметник *ѥдинъ* походить з праслов'янського *edinъ / *edьnъ, що становить собою посилення форми *jьnъ (*inъ) 'один' займенниковою проклітикою *ed- (*ed-inъ) [ЭССЯ 6, с. 12]. Спочатку функція сполучення *ed-inъ була обмежувально-видільною: 'саме один, якраз один' [Там само]. Пізніше *ed-inъ розвиває нові значення, так чи інакше пов'язані з розширенням семантики основи *jьnъ. А саме:

1) один: один ('одиничний');

2) один: тільки один ('єдиний');

3) один: один для всіх ('спільний, однаковий');

4) один: один як ціле ('цілісний, неподільний').

Отже, широкий спектр значень прикметника *ѥдинъ* дозволив перекладачам використовувати його при перекладі складних грецьких слів різної структури.

Невелику групу становлять складні прикметники із загальною семантикою 'єдиний, тільки один': ***ѥдинородьныи*** у значенні 'єдиний у батьків' (XI / XIV СДРЯ III, 192), ***ѥдиночадьныи*** 'єдина дитина' (XII СДРЯ III, 196). Наприклад:

овъ оубо единого приводи(т) оуспѣшно. аще и ***ѥдиночадна*** *и ѡ(т) обѣщаньꙗ. и на нь же обѣщаньꙗ* (XI / XIV ГБ, 133 г).

Зрідка у складних прикметників наявне значення одиниці як єдиного цілого, а похідні передають узагальнене значення ‘цілісності’. Наприклад, композит ***ѥдинокаменьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 188) означав ‘той, який зроблений з цільного каменя’: *таче положивъ основаньѥ два і҃ коша, ꙗже х҃ъ блг(с)ви, и дрѣва ч(с)тьна и с҃тхъ лющи на оутверженьѥ и схранение предивного и* ***ѥдинокаменьнаго*** *столпа* (XI / XIII—XIV ГА, 210 а—б).

Описані вище складні прикметники були кальками складних грецьких слів з першим компонентом **μονο-**.

Велику групу становлять складні прикметники з узагальненою семантикою ‘один для всіх’, з-поміж яких виокремлюємо дві підгрупи. До першої належать композити зі значенням ‘той, який є спільним у чомусь, що позначено другим компонентом складного слова’. Наприклад: ***ѥдиноплеменьныи*** ‘одного з ким-небудь племені’ (XI / XIV СДРЯ III, 192), ***ѥдинородьныи*** у значенні ‘спільний за походженням, одного з ким-небудь роду’ (XII—XIII СДРЯ III, 192), ***ѥдиноутробьныи*** ‘народжений однією матір’ю’, тобто ‘який має одну, спільну з кимось матір’ (XII / XIV СДРЯ III, 195). Про спільність вияву ознаки у названих похідних свідчить використання в сучасній російській мові префікса **со-** в однокореневих похідних, зокрема, *соплеменный* / *соплеменник*, *сородич*.

Цікавим є поєднання семантики ‘єдиний’, ‘цілісний’ та ‘спільний’ у прикметників ***ѥдиновольныи*** (XI / XIV СДРЯ III, 185), ***ѥдиносильныи*** (XI / XIV СДРЯ III, 193), ***ѥдинославьнъ*** (XI / XIV СДРЯ III, 193), ***ѥдиносоущьныи*** (1076 СДРЯ III, 194), ***единотѣлесьныи*** (XII / XIV СДРЯ III, 195). Всі вони використовувалися як епітети до Святої Трійці й означали ‘той, який має єдину волю, єдину силу, єдину славу, єдину сутність, єдине тіло’. Трійця, як відомо, є уособленням єдності трьох іпостасей —

Отця, Сина і Святого Духа. Кожному з них притаманні названі риси, однак тільки в триєдності вони здатні виявляти себе повною мірою. Наприклад: *преже бо лѣтна та трі лица. и* ***ѥдиноволна*** *и* ***ѥдиносилна*** *во истину. ѥдина волѧ ѥдина сила трии* (XI / XIV ГБ, 127 а), *ꙗко же мнитсѧ си(м) злымъ вѣрце(м) въ ѡ҃ца и с҃на и с҃тго д҃ха* ***ѥдіносущна*** *же и* ***ѥдинославна*** (127), *троицѫ нѥраздѣльноу* ***единоб҃жественѫ*** (1037—1050 / XV Іл. Сл., 199 б), *и с҃тою* ***єдиносущною*** *Тр(о)цею* (15), ***єдиносѫщєнъ*** (176 а), *славимъ* ***єдиносѫщнꙋю*** *троицѫ* (194 а), *стыи же д҃хъ б҃г соушть животворив и* ***ѥдиносоуштьнъ*** *о҃цю и с҃ноу* (23 зв. б), *с҃на же* ***ѥдиносѫштьна*** *и събезначальна о҃цю и б҃а истина и творьца всѣхъ* (Ізб. 1073, 23 зв. а), *о о҃ци и с҃нѣ и с҃тѣмь доусѣ не пытати. нъ* ***ѥдиносоуштьноу*** *с҃тоую троицѫ съ дрьзновениѥмь глаголати* (Ізб. 1076, 104 зв.), *Тр҃цю* ***єдиносущную*** (1118 / 1425 ПВЛ, 43).

Найбільшу групу складають похідні зі значенням ‘той, який однаковий (подібний, схожий) з ким-небудь у чомусь, що виражено другим компонентом складного слова’. За походженням вони є кальками складних грецьких слів з першою частиною **ομο-**. Наприклад: ***ѥдинодоушьныи*** ‘однаковий думками з ким-небудь; згодний’ (XII СДРЯ III, 187), ***ѥдиновѣрьныи*** ‘однакової з ким-небудь релігії’ (XI СДРЯ III, 186), ***ѥдинокѥстьствьныи*** ‘подібний за природою, сутністю’ (XI / XIV СДРЯ III, 188), ***единоименитьнъ*** / ***единоименьныи*** ‘котрий має однакове з ким-небудь ім’я’ (XI / XIV СДРЯ III, 188), ***ѥдиномысльныи*** ‘однаковий з кимось за способом мислення’ (XII СДРЯ III, 190), ***ѥдинонравьныи*** ‘однаковий за способом життя, за високими моральними якостями’ (XI / XIV СДРЯ III, 191), ***ѥдинообразьныи*** ‘однаковий з ким-небудь за видом’ (XII СДРЯ III,191), ***ѥдиносъмысльныи*** ‘котрий дотримується тієї самої думки’ (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 195), ***ѥдиностольнъ*** ‘котрий має однакове з ким-небудь право на престол’ (XI / XIV СДРЯ III, 193), ***ѥдиноꙗзычьныи*** ‘котрий розмовляє тією самою мовою’ (XI / XIV СДРЯ III, 198). Вони були досить поширеними в церковній та

перекладній літературі. Наприклад: *не ꙗвѣ ли ва(м).* ***единоименитна*** *мнѣ. и единодшна. иконописца слово вообрази* (XI / XIV ГБ, 210 в), *инъ бо не о чюжи(х) но о* ***единоес(с)твены(х)*** *вѣдѣ гл҃емо* (45 г), *прашаю оубо* ***единоименита*** *ми. почто егда тебе требова не приде. да бы ми пособи(л)* (211 б), *зове(т) бо сѧ с҃нъ ꙗко своиственъ есть о҃цю по сущьству единоча(д). ꙗко* ***единонравенъ*** *родисѧ* (26 а), *ти и* ***ѥдиностолни*** *противнаꙗ же повелѣвающе ти противостолни* (180 в), *и не дѣти токмо хвалѧху с҃того. но ве(с) ꙗзыкъ согл҃сно славлѧху. и согл(с)но оубо* ***ѥдиноꙗзычнии****. противно ѥже инѣмъ. ови оубо елинскы. ови же сурскы* (189 б), *даꙗ благодать ближним си.* ***единообразнымъ*** *и мирскимъ. и тако единопокорьникомъ вашеꙗ братьꙗ* (XII / XIV ФСт., 98 в). Значний ступінь використання описаних складних прикметників у конфесійних пам’ятках сприяє швидкому засвоєнню їх і давньоукраїнською мовою. Про це, зокрема, свідчить фіксація таких похідних у літописах: *радуитасѧ нб(с)наꙗ жителѧ. въ плоти анг҃ла быста.* ***единомысленаꙗ*** *служителѧ верста* ***единообразна****. с҃тымъ* ***единодшьна*** (1116 / 1377 ПВЛ, 47), *сии же б҃гостоудныи Кончакъ. со* ***единомыслеными*** *своими. приѣхавше к Переꙗславлю* (XII / 1397 ПСРЛ I, 215 зв.), *тогда же кнѧзь съ* ***единомысленою*** *кнѧгинею* (XII / 1425 ПСРЛ II, 242 зв.).

Серед композитів з узагальненою семантикою ‘однаковий, схожий, подібний’ виділяється група прикметників, типу ***ѥдиномоудрьныи*** ‘однаковий за способом мислення’ (XI / XIV СДРЯ III, 189), ***ѥдиноравьныи*** ‘однаковий за способом життя’ (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 192), ***единоразумьнъ*** ‘однодумець’ (к. XII СДРЯ III, 192), ***ѥдинооумьныи*** ‘однаковий за способом мислення; згідний’ (XI / XIV СДРЯ III, 195). Похідні такого типу творення були досить поширеними у церковнослов’янській мові, зокрема: ***единомощный*** (СЦСЯ I, 390), ***единомудрый*** (391), ***единославный*** (391), ***единосильный*** (391), ***единострадальный*** (392), ***единочестный*** (392), і означали ‘однаково сильний, муд-

рий, славний тощо’. Перераховані прикметники були кальками грецьких слів з першим компонентом **ομο-** ‘той самий’, наприклад: ομοσθενής ***единомощный*** ‘однаковий з ким-небудь за силою’.

Деякі з них, зокрема ***ѥдиномоудрьныи*** (СДРЯ III, 189), траплялися і в агіографічних творах давньоукраїнської мови: *и в трехъ лици(х) вмѣстити бж(с)тво.* ***ѥдіномудрении*** *вѣрою. ѥдиноревници о блговѣрьи* (XI / XIV ГБ, 126 г), деякі, наприклад, ***ѥдиносильныи*** (XI / XIV СДРЯ III, 193), ***ѥдинославьнъ*** (XI / XIV СДРЯ III, 193), змінили свою семантику і вживалися як епітети до Святої Трійці. Водночас в опрацьованих пам’ятках XI — XIII ст. виявлено нові, не засвідчені у словниках церковнослов’янської мови, слова, утворені за цією ж моделлю: ***ѥдиноравьныи*** ‘однаковий за способом життя’ (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 192), ***единоразумьнъ*** ‘однодумець’ (к. XII СДРЯ III, 192), ***ѥдинооумьныи*** ‘однаковий за способом мислення; згідний’ (XI / XIV СДРЯ III, 195). На нашу думку, такі прикметники вже не були прямими запозиченнями, а утворювалися перекладачами, письменниками на власне давньоукраїнському мовному ґрунті за поширеною на той час схемою. Отже, мова йде вже не про запозичування окремих слів, а про запозичення давньоукраїнською мовою цілої словотвірної моделі. Частина **ѥдино-** починає приєднуватися до власне прикметників, стаючи таким чином своєрідним прислівником-префіксоїдом, який вказує на однаковий вияв ознаки, названої другим компонентом складного слова. Словотвірне значення подібних похідних можна передати так: ‘той, який однаково + прикметник + з ким-небудь, чим-небудь’. Наприклад: *просто привле(ко)ша к собѣ. стии* ***единоравна*** *състрадалца. и проповѣдника слову проповѣдници* (XI / XIV ГБ, 177 а), ***единооумноѥ*** *начало раслаби* (92 а).

Прикметники-композити, утворені на основі прикметниково-іменникового сполучення характеризували не тільки людину, її зовнішність, вчинки тощо, але й виражали риси предметів, при цьому вказуючи на присвоєння їм найяскравішої

ознаки. Наприклад: ***златохрамьнъ*** ‘який володіє багатим, прикрашеним золотом будинком’ (XI / XIV СДРЯ III, 387), ***новомѣсѧчьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ V, 422), ***чюждестраннии*** *овци* (XIII / 1554 КПП, 462), ***мѧкъковълныи*** ‘з м’якої вовни’ (XII / XIV СДРЯ V, 114), *к тѣмъ взищють. поꙗсъ шевеныхъ и с грамотами* ***доброшелкъныхъ мѧкъковолныхъ*** *мантии и многоцѣнныхъ драгихъ. добровъзрачьныхъ одѣвающе(с) риза(х)* (XII / XIV ФСт., 10 а).

Серед виявлених нами у пам’ятках XI — XIII ст. похідних трапляються композити, які передають й інші значення, зокрема:

· часовий вимір предмета: ***великовозрастьныи*** (XII СДРЯ I, 381), *соуетнаго и* ***маловременьна(г҃)*** *сего вѣка* (XII / 1425 ПСРЛ II, 128 зв.), ***дълговременныи*** (XIII СДРЯ III, 118), ***дълголѣтьныи*** (XI СДРЯ III, 119), ***древлеродьнъ*** ‘давній’ (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 78);

· узагальнення і водночас нівелювання багатьох ознак: *звѣрьє* ***розноличнии*** (1117 / 1377 ПМ, 79 зв.), *како ѡбрази* ***розноличнии*** *въ чл҃вчскыхъ лици(х)* (79 зв.), *рыбы и ѡвощь* ***разноличьныи*** (1118 / 1425 ПВЛ, 47), *и серебро паволокы съсуды* ***разноличныꙗ*** (24 зв.), *и всѧ оузорочь* ***разноличнаꙗ*** (XII / 1425 ПСРЛ II, 186 зв.);

· узагальнення й уподібнення ознак: ***равьнодоушьнъ*** ‘байдужий’ (СДРЯ IX, 448), ***равьномощьныи*** ‘однаковий з ким-небудь за силою’ (448), ***равьномѣрьныи*** ‘однакової міри’ (449), ***равьнообразьныи*** ‘ідентичний’ (449), ***равьносильныи*** ‘однаковий з ким-небудь за силою’ (449), ***равьнославьныи*** ‘котрий дотримується однакових з ким-небудь поглядів у питаннях віри’ (449), ***равьнооумьнъ*** ‘однаковий по розуму’ (450), ***равьночислнъ*** ‘однаковий за кількістю’ (450), ***равьночьстьныи*** ‘який має однакову повагу’ (452). Складні прикметники з першою основою **равьно-** зіставляють ознаки предметів, однакових за розміром, величиною, кількістю, якістю, роллю. Це свідчить про те, що порівняння предметів, речей, явищ здійснюється в мові на основі

не лише їх протиставлення, а й ототожнення [Клименко Вз., с. 40]. У давньоукраїнській мові основа **равьно-**, як правило, використовувалася для підкреслення якісної тотожності предметів.

Подеколи складні прикметники могли розвивати переносні значення, що відбувалося за рахунок метафоризації основ, покладених у словотвірну базу композита. Наприклад, ***младооумьныи*** (XI / XIV СДРЯ IV, 550), утворений від сполучення ‘молодий ум’, означав ‘нерозумний’: *ими же оживлю* ***младооумнаго*** *слово(м) еретика. пакы то же пр҃ркъ водою ѡгнь вожже* (XI / XIV ГБ, 138 б); ***льгкооумьныи*** ‘легковажний’ (XII—XIII СДРЯ IV, 445).

Прикметникові композити описуваної групи утворені за схемою «прикметник + іменник + суфікс». Як правило, у процесі творення таких композитів брав участь суфікс **-ьн-**, який був основним і зустрічався у переважній кількості похідних: *и малаꙗ лѣторасль ѡна виноградъ і* ***добролозна*** *бы* (XI / XIV ГБ, 122 б), *при* ***бл҃городьнѣмъ*** *кнѧзи Всеволодѣ державному Русьскыꙗ землѧ* (1116 / 1377 ПВЛ, 69 зв.), *сьи же* ***бл҃говѣрныи*** *к҃нзь Ростиславичь С҃тославъ бѣ оукрашенъ всякою добродѣтелью* (XII / 1425 ПСРЛ II, 196 зв.—197), *и всѧкъ ѡбычаи* ***добронравенъ*** *имѣꙗшеть* (206 зв.), *кто жену поимаеть* ***злобразну*** (к. XII / XVII ДЗ, 418), *и ꙗко моуро* ***добровоньно*** (XIII / 1554 КПП, 182 б), *пѣвше над нимъ. ѡбычныа. пѣ(с҃). и проводиша и со* ***бл҃гопохвальными*** *пѣ(с)ми и кадилы* ***добровоньными*** (XIII / 1425 ПСРЛ II, 303 зв.), ***великодоушьныи*** (XI / XIV СДРЯ I, 383), ***дълговременныи*** (XIII СДРЯ III, 118), ***разьноличьныи*** (Срезн. III, 59), ***новомѣсѧчьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ V, 422), ***златохрамьнъ*** (XI / XIV СДРЯ III, 387).

Поодинокими є утворення з іншими суфіксами, зокрема:

-евьн- (***благодоушевьныи*** (XII / XIV СДРЯ I, 182)),

-ив- (***благочьстивыи*** (XI СДРЯ I, 216)),

-ив-ьн- (***благочьстивьнъ*** (XII СДРЯ I, 217)).

Багато з таких прикметників мали відповідники і з суфіксом **-ьн-**: *благодоуш**евьн**ыи / благодоуш**ьн**ыи* (СДРЯ І, 182), *благочьст**ив**ыи / благочьст**ьн**ыи* (219) і вживалися як паралельні варіанти.

Перший компонент — числівник. Кількісні відношення, об'єктивні й конкретні у своїй основі, в пізнавальній практиці відображаються як точно, так і приблизно. Відповідно до цього аналізовані квантитативні семи, чи лексеми з кількісним значенням, поділяємо на дві групи. До першої групи відносимо слова, що вказують на точне числове значення (композити, першою основою яких виступає кількісний, порядковий чи збірний числівник), до другої — ті, які співвідносяться з приблизними кількісними характеристиками об'єктів, явищ, процесів (композити, утворені на основі сполучення неозначено-кількісного числівника з іменником).

Найбільшу групу серед виявлених у пам'ятках похідних становлять композити, що ґрунтуються на словосполученні кількісного числівника та іменника. Вони здебільшого відзначаються семантичною прозорістю і вказують на кількісні ознаки предметів (у широкому розумінні), які є їх складовими частинами [Клименко Вз., с. 23]. Це може бути:

1) кількість: ***дъвобрачьныи*** (XII СДРЯ III, 112), ***двоѥкровьныи*** (Срезн. І, 641) / ***дъвокровьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 115), ***дъвогласьнъ*** (XI / XIV СДРЯ III, 112), ***дъвоименитыи*** (XII СДРЯ III, 114), ***дъвоѩзычьныи*** (1076 СДРЯ III, 116), ***двозьрньныи*** (Срезн. І, 641), ***дволиствьныи*** (641), ***двоножьныи*** (642), ***двоплодьныи*** (642), ***пѧтигривеньныи*** (Срезн. II, 1795), ***седмеросвѣтильныи*** (Срезн. III, 321), ***седмобратьныи*** (321), ***четвероконьчьныи*** (1505), ***четвероличьныи*** (1506), ***четвероножьныи*** (1507), ***четвероообразьныи*** (1507), ***четвероскꙋтьныи*** (1507), ***шестокрильныи*** / ***шестокрылатыи*** (1589);

2) частина чого-небудь: ***пѧтьчисльныи*** (СДРЯ IX, 432), ***седмерочисльныи*** (Срезн. III, 321), ***седмочисльныи*** (322), ***тричастьныи*** (1000), ***тричисльныи*** (1000), ***четверочисльныи*** (1507), ***четыридесѧтечисльныи*** (1514);

3) міра ознаки (вага, об'єм, довжина тощо): ***тривьрстьныи*** (Срезн. III, 993), ***сътократьныи*** (846), ***трилакотьныи*** (997);

4) часові проміжки: ***осмодьневьнъ*** (XI / XIV СДРЯ VI, 172), ***пѧтьлѣтьныи*** (СДРЯ IX, 430), ***сътолѣтьныи*** (Срезн. III, 846), ***тридьневьныи*** (994), ***трилѣтьныи*** (998), ***четеродьневьныи*** (1505), ***четыридесѧтидьневьныи*** (1514);

5) форма організації об'єкта, вираженого мотивувальним іменником: ***двоконьныи*** (Срезн. I, 641), ***сътограньныи*** (Срезн. III, 845), ***тригребьныи*** (993), ***тристълпьныи*** (999), ***трокѹгъльныи*** (1001), ***четвероколесьныи*** (1505), ***четвероконьныи*** (1505), ***четероѹгъльныи*** (1507) та ін.

Н. Ф. Клименко запропонувала чотири типові формули тлумачення складних прикметників з кількісним значенням у сучасній українській літературній мові. Їх можна застосувати і до похідних давньоукраїнської мови:

1) 'який має': ***дъвоименитыи*** 'який має два імені' (XII СДРЯ III, 114), ***седмобратьныи*** 'який має сім братів' (Срезн. III, 321);

2) 'який складається': ***пѧтьчисльныи*** 'який складається з п'яти одиниць' (СДРЯ IX, 432), ***четвероскѹтьныи*** 'який складається з чотирьох шматків тканини' (Срезн. III, 1507);

3) 'який є мірою': ***тривьрстьныи*** 'який є мірою в три версти' (Срезн. III, 993);

4) 'який триває': ***пѧтьлѣтьныи*** 'який триває п'ять років' (СДРЯ IX, 430).

Такі прикметники мають в основному пряме значення — вказують на точну кількість чого-небудь у предметів, явищ тощо — і є стилістично нейтральними. Наприклад: *чая* ***тридневнаго*** *въскресения* (XII К.Тур. Сл., 322), *уже* ***четвьродневна*** *умьрша*

(314), *добрѣ пойте ему съ въсклицанием въ* ***десятострунѣ*** *псалтыри* (XIII / 1554 КПП, 588).

У пам'ятках XI — XIII ст. засвідчені також випадки використання складних прикметників з переносним значенням. Метафоризація значення прикметника загалом відбувалася за рахунок метафоризації числівникового компонента. Насамперед це пов'язано з віруваннями слов'ян. У давньому світі числа, крім основного, мали ще таємне, містичне значення, на якому великою мірою будувалася езотерична система знань наших предків. Такий символічний нумералізм проявив себе й у процесі словотворення складних прикметників, що відбилося на семантиці похідних одиниць.

Серед виявлених композитів переносне значення мають прикметники з числівниками *дъва / дъвѣ*, *триѥ / три*, *съто*, *тысꙗча* у ролі першої частини складного слова. Зокрема, числівники *съто* і *тысꙗча* починають вказувати не стільки на точну кількість, скільки на приблизну, дуже велику. Наприклад: ***сътократьныи*** (Срезн. III, 846), ***сътожрьтвеныи*** (845).

Основне значення прикметників з числівником *дъва / дъвѣ* була передача ознаки «на основі виділення двох ознак означуваного слова, названих твірним іменником» [Исупова, с. 5]: ***дъвобрачьныи*** 'який мав два шлюби' (XII СДРЯ III, 112), ***дъвоименитыи*** 'який має два імені' (XII СДРЯ III, 114), ***дъвокровьныи*** 'двоповерховий' (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 115). Такі прикметники утворювалися на основі сполучення числівника *дъва* й конкретного іменника та мали виключно кількісну семантику. Наприклад: *вы створите собѣ храмы* ***двокровны*** (XI / XIV ГБ, 123 г), *полны стьгны с҃таꙗ* ***двокровнии*** *храми и трекровнии* (176 г).

Поєднання числівника *дъва* з абстрактним іменником приводило до втрати числівником кількісного значення. У таких випадках роль структурного компонента **дво-** полягала у «вираженні протиставлення, суперечливості явищ, названих мо-

тивувальним іменником» [Салерно, с. 114], а значення самого прикметника — це результат семантичної взаємодії лексем у межах співвідносної ідіоми. До таких композитів належать ***дъвоѥвѣрьнъ*** ‘сумнівний’ (XIII СДРЯ III, 112), ***дъворазоумьнъ*** ‘невизначений, лукавий’ (к. XII СДРЯ III, 115), ***дводꙋшивыи*** ‘котрий має сумніви’ (Срезн. I, 639), ***двомысливыи*** ‘двоєдушний’ (641), а також прикметник ***дъвоѩзычьныи*** (1076 СДРЯ III, 116), котрий поряд з прямим значенням ‘який розмовляє на двох мовах’, міг означати ‘лукавий’. Вони мотивуються сполученнями *дъвѣ вѣры*, *дъва разоума*, *дъвѣ доуши*, *дъвѣ мысли*. На думку Т. В. Салерно, у результаті семантичної взаємодії цих іменників з числівником *дъва* / *дъвѣ* відбувається переосмислення їхнього значення, унаслідок якого композити отримують семантику ‘моральна позиція в протиставленні своїй протилежності’, а числівник *дъва / дъвѣ* поряд з цими іменниками використовується абстраговано від свого лексичного значення ‘вказівка на кількість’ і стає знаком протилежності, контрасту, суперечливості понять, виражених мотивувальним іменником [Салерно, с. 116]. Отже, у цьому випадку яскраво виявило себе давнє метафоричне значення числа *два* як символу протилежних, суперечливих начал: адже все у світі має своє друге обличчя, свою протилежність.

Описана група складних прикметників мала не тільки переносне значення, але й була стилістично забарвленою. Більшість з них була церковнослов’янського походження (часто кальками з грецької) і, позначаючи неморальне поєднання в одній особі різних емоцій і життєвих настанов, вживалася, на думку В. С. Іванова, переважно в християнській лексиці, яка описує і ганьбить людські недоліки [Иванов, с. 101]: *въ дроуга мѣсто не боуди врагъ. Имѧ бо лоукаво поношениѥ. <на>слѣдить. тако и грѣшьныи и* ***дъвоѩзычыи***. *Д҃ша лоукава погоуби<ть> сътворьшааго* (Ізб. 1076, 136 зв.), *мниши бога* ***двовѣрна***? (XIII / 1554 КПП, 618).

Трійка у давніх слов'ян була символом світової єдності, формулою творення світу та моделі Всесвіту, центром якого було Сонце: ***трисолнечныи*** 'який сяє світлом трьох сонць' — *на свѣтъ* ***трислн҃чьнаго*** *божьства* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 194 а). Тільки *три* приводить до єдності, до органічно цілісної одиниці. Протилежні начала об'єднуються і знаходять свою злагоду в третьому — синтезі, що у християнстві втілюється в образі Святої Трійці (Отець, Син, Святий Дух). Єдність тіла та душі в людині, три іпостасі — це догмат Трійці. Так число *три* стає священним числом християнства. З'являються й складні слова, які відображають вірування наших предків: ***триличьныи*** (Срезн. III, 998) / ***триобразьныи*** 'який являється в трьох образах' (998), ***триꙋпостасьныи*** 'який має три іпостасі' (1000), ***трисъставныи*** 'який має три іпостасі' (XIII / 1554 КПП, 456). Наприклад: *свѣтлостию* ***трисъставнаго*** *божества озарении быхом* (XIII / 1554 КПП, 456). І хоча основа **три-** у кожному з названих випадків передавала кількісне значення, вона була безпосередньо пов'язана зі Святою Трійцею. Це стало передумовою розвитку її метафоричного значення.

На позначення одиничності у складних прикметників використовувався компонент **ѥдино-**, який поряд зі значеннями 'єдиний', 'однаковий, спільний для кого-, чого-небудь' вказував також на кількісний вияв ознаки, а саме на її одиничність: ***единогласьнъ*** 'одномовний' (1116 СДРЯ III, 187), ***ѥдинокрильнъ*** 'з одним крилом' (XII / XIII СДРЯ III, 189), ***единопоꙗсьнъ*** 'з одним поясом, легко озброєний' (XI / XIV СДРЯ III, 192), ***единочастьныи*** 'який складається з однієї частини' (Срезн. I, 816). Наприклад: *его же въ книга(х) цр(с)твии обрѣтаю добропоꙗсны. и* ***единопоꙗсны*** *зовомы. воины поꙗшемы. о едино(м) оболче(н)и* (XI / XIV ГБ, 67 б), *и быша ч҃лвци мнози и* ***ѥдиногла(с)ни*** (1118 / 1425 ПВЛ, 35 зв.), ***ѥдинокрильнъ*** *бо ѡрьлъ възлетѣти на высоту не можеть* (XII / XIII СДРЯ III, 189).

Складні ад'єктиви кількісної семантики, тобто з прямим лексичним значенням, утворювалися за такими двома схемами:

1) «числівникова основа + інтерфікс + конкретний іменник + суфікс **-ьн-**»: ***пѧтьлѣтьнии*** (СДРЯ IX, 430), ***дъвоѩзычьныи*** (1076 СДРЯ III, 116), ***дъвогласьнъ*** (XI / XIV СДРЯ III, 112).

2) «числівникова основа + інтерфікс + конкретний іменник + суфікс **-евьн-**»: ***осмодьневьнъ*** (XI / XIV СДРЯ VI, 172), ***тридьневьныи*** (Срезн. III, 994), ***четеродьневьныи*** (1505), ***четыридесѧтидьневьныи*** (1514). Суфікс **-евьн-** використовувався для утворення складносуфіксальних прикметників від другої основи *дьнь*. Поряд з такими формами існували похідні з суфіксом **-ьн-**, наприклад, ***осмодьньныи*** (XI / XIV СДРЯ VI, 172), які відрізнялися від них не тільки структурно, але й семантично. Прикметники, які містили у своєму складі суфікс **-евьн-**, указували на часовий проміжок і мали значення 'той, який триває певну кількість днів, названу числівниковим компонентом'. Прикметники з суфіксом **-ьн-** означали 'той, який відбувається на день, названий числівниковою основою'. Наприклад, ***осмодьневьнъ*** 'який триває вісім днів', ***осмодьньныи*** 'який відбувається на восьмий день'. Як бачимо, у першому випадку в процесі словотворення брав участь кількісний числівник, а в другому — порядковий. Тип словотворення, де роль першої основи виконує порядковий числівник, у давньоукраїнській мові був розвинений досить слабо, а в обстежених пам'ятках, окрім названого ад'єктива, виявлено похідні тільки з компонентом **пьрво-**.

Одиничними випадками є використання інших суфіксів, зокрема **-ит-** (***дъвоименитыи*** (XII СДРЯ III, 114)) чи **-ат-** (***шестокрылатыи*** (Срезн. III, 1589)).

Складні ад'єктиви з метафоричним значенням утворювалися від абстрактних іменників за такими схемами:

1) «числівникова основа + інтерфікс + абстрактний іменник + суфікс **-ьн-**»: ***дъвоѥвѣрьнъ*** (XIII СДРЯ III, 112), ***дъворазоумьнъ*** (к. XII СДРЯ III, 115), ***двогнѣвьныи*** (Срезн. I, 639);

2) «числівникова основа + інтерфікс + абстрактний іменник + суфікс **-ив-**»: ***дводѹшивыи*** (Срезн. I, 639), ***двомысливыи*** (641).

У процесі творення складних прикметників з кількісним значенням брали участь числа першого десятка (*дъва / дъвѣ*, *триѥ / три*, *четыре / четыри*, *пѧть*, *шесть*, *семь*, *осмь*, *девѧть*, *десѧть*), *четыридесѧть*, *съто*, *тысѧча*. Традиційно числівники включалися в структуру складного прикметника у вигляді основи, яка поєднувалася з іншою основою за допомогою інтерфікса.

Від числівника *дъва / дъвѣ* утворювалися три форми: **дво-**, **двоѥ-** та **дву-**. Початковий елемент **дво-** включав у себе виділену зі словоформи родового відмінка *двоу* основи **дв-** та інтерфікса **-о-**. На ранніх етапах розвитку давньоукраїнської мови прикметники на **дво-** були кальками з грецької мови. Про це, на думку Т. В. Ісупової, свідчить регулярність відповідності першого елемента іншомовного оригіналу та давньоукраїнського **дво-** [Исупова, с. 5]. Тому дослідниця називає прикметники на **дво-** «зразками церковної книжності» [Исупова, с. 7]. Однак пізніше така словотвірна модель стає продуктивною і за її допомогою починають утворюватися прикметники на основі власного мовного матеріалу, наприклад ***дъвооунькыи*** (XII / XIII СДРЯ III, 116), які не пов’язані з іншомовними еквівалентами. Широке використання композитів з основою **дво-**, поширення їх у текстах часів Київської Русі мало великий вплив на формування моделей з іншими числівниками в ролі першої основи. За аналогією до них з’являються прикметники на **шесто-**, **седмо-**, **осмо-**, де в сучасній мові використовується інтерфікс **-и-**: ***шестокрилъ*** (Срезн. III, 1589), ***седмобратьныи*** (321), ***осмодьневьнъ*** (XI / XIV СДРЯ VI, 172).

Походження елементу **двоѥ-** на сьогодні залишається не цілком ясним. На думку Т. В. Ісупової, він складався з виділеної зі словоформи родового відмінка *двою* основи **двоj-** та інтерфікса **-е-** [Исупова, с. 7], наприклад, ***двоѥкровьныи*** (Срезн. I, 640), і був співзвучним до форми збірного числівника. Аналіз текстів, у

яких, починаючи з XV ст., фіксуються прикметники на **двоє-** (ділова документація, літописи), дозволив дослідниці говорити про належність цієї лексики до того мовного шару, що відображав усну загальнонародну мовну практику [Исупова, с. 7]. Такі форми існували задовго до їхнього використання в текстах, однак проникнення їх у літературну мову з якихось причин було ускладнене [Исупова, с. 7].

Водночас необхідно звернути увагу на те, що ще в праслов'янській мові існували прикметники з числівниковими коренями першого десятка й з формантами **-oj-** (*dъvojь, *trojь, *obojь) і **-er-** / **-or-** (*četverъ / *četvorъ — *desęterъ / *desętorъ). Такі числівникові утворення відбивають один з найдавніших етапів розвитку уявлень про число й кількість у слов'ян [Лукінова, с. 243] і належать до давнього, праслов'янського шару лексики. Вони вказували лише на позначення кількості конкретних предметів, а згодом на сукупність неоднорідних, чимось неоднакових предметів. Вузькість семантики спричинила витіснення таких форм кількісними числівниками, які здатні виражати абстрактне число або «узагальнену» кількість та становлять вищий ступінь абстракції [Лукінова, с. 242]. Тому збірні числівники, хоча і підтримувалися живорозмовною практикою давніх русичів, поступилися місцем у книжній мові кількісним.

На нашу думку, тут доцільніше говорити не про використання форми співзвучної зі збірним числівником, а про використання в ролі першої основи збірного числівника. Такі числівники існували в мові слов'ян споконвічно й саме з живорозмовної мови проникали в писемні пам'ятки. Цю думку підтверджує і використання словоформ **троє-**, **четверо-**, **семеро-**. Наприклад: ***троєѹгъльныи*** (Срезн. III, 1001), ***четвероколесьныи*** (1505), ***седмеросвѣтильныи*** (321). Саме ця модель стала панівною у творенні складних прикметників з числівником *четыре / четыри* у ролі першого компонента.

Початкові елементи **дву-** / **двою-** використовувалися дуже рідко, хоча названа форма є досить давньою. Про це зокрема свідчить прикметник ***двоюрідний***, утворений від сполучення *дъвою родоу* [ЕСУМ II, с. 19]. Загалом для прикметників з основами числівників *дъва / дъвѣ*, *триѥ / три*, *четыре / четыри* процес засвоєння структурного компонента, формально ідентичного словоформі родового відмінка, ускладнювався граматичною близькістю цих числівників з прикметниками в системі давньоукраїнської мови. Як зазначає Т. В. Ісупова, «прикметники ніколи не були представлені в структурі композитів у флективному варіанті. Традиційно прикметники включаються в структуру складного слова у вигляді основи, з'єднаної з наступною основою інтерфіксом» [Исупова, с. 4]. Тому ми маємо форми **тр-и-**, **тр-е-** / **тр-ь-**, **четыр-и-**: ***тричастьныи*** (Срезн. III, 1000). Використання інтерфікса **-и-** серед названих числівників найбільш характерним було для творення складних прикметників з числівниковою основою *триѥ / три*, для *четыре / четыри*, як уже зазначалося, переважала форма, співзвучна з формою збірного числівника **— четверо-**.

У числівника *пѧть* використовувалися форми **пѧти-**, яка характерна й для сучасної української мови: ***пѧтигривеньныи*** (Срезн. II, 1795), а також **пѧть-**: ***пѧтьчисльныи*** (СДРЯ IX, 432). Форми на **-ь-** були властивими також для числівників **десѧть-**, **тысѧщь-**: ***десѧтьстроуньныи*** (XIII СДРЯ II, 462).

Існування паралельних варіантів першої числівникової основи, відсутність єдиної усталеної моделі творення такого типу похідних свідчили про те, що в період давньоукраїнської мови відбувався процес формування словотвірного типу композитних ад'єктивів з кількісним значенням. Визначальну роль у ньому відігравали такі чинники: 1) вплив книжної традиції; 2) проникнення живорозмовних елементів; 3) аналогія.

Варто зазначити, що композитів з порядковим числівником у ролі першої основи значно менше, порівнюючи з попереднім

різновидом. Складні прикметники, які ґрунтуються на сполученні порядкового числівника *пьрвыи* та іменника, вказували на ‘порядковий номер (1 комп.) того, що позначено 2 комп.’ [Клименко Морф., с. 102], а саме:

1) ‘який стосується чого-небудь першого по рахунку’: ***пьрвочадьныи*** ‘перша дитина’ (СДРЯ IX, 369);

2) ‘початковий’: ***пьрвоначальныи*** (СДРЯ IX, 365), ***пьрвообразьныи*** (366);

За структурою це були складносуфіксальні похідні з суфіксом **-ьн-**.

У процесі творення композитних прикметників з квантитативним значенням поряд з кількісними та порядковими числівниками могли також брати участь неозначено-кількісні (*мъного*, *мало*). Перша частина **мъного-** вказувала на приблизно велику чи неозначено велику кількість. За походженням це були старослов’янізми, які досить послідовно відображали грецькі смислові моделі у відношенні до початкового πολύ: ***мъногообразьнъ*** / ***мъногообразьныи*** πολυτρόπων ‘який має багато образів’ (1076 СДРЯ V, 65): ***многообразныѧ*** *сила ризы* (XIII / 1554 КПП, 168 а), на що вказує і С. О. Нікіфорова [Никифорова]. Початкове слов’янське **мъного-** вибиралося перекладачем відповідно до семантики слова *мъного* — псл. *mъnogъ ‘багато, численно’ [ЭССЯ 20, с. 229—231].

Однак уже в ранніх давньоукраїнських текстах спостерігається застосування композитів такої структури, утворених на власне слов’янському ґрунті: ***мъногобожьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ V, 59), ***мъноговременьныи*** (XII / XIV СДРЯ V, 60), ***мъноговѣтвьнъ*** (1076 СДРЯ V,60), ***мъноговещьныи*** (XII СДРЯ V, 60), ***мъногодьневьнъ*** (XI / XIV СДРЯ V, 61), ***мъноголѣтьныи*** (1076 СДРЯ V, 63), ***мъногоплодьныи*** (XII СДРЯ V, 67), ***мъногочислнъ*** (XII СДРЯ V, 73), ***мъногочадьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ V, 73), ***мъногоцвѣтьныи*** (XI / XIV СДРЯ V, 72). Чисельність вияву ознаки у таких випадках підкреслювалася конкретним

значенням смислової основи (іменники *времѧ*, *дьнь*, *плодъ* та ін.), а також прислівниковим значенням основи **мъного-** (‘багато’), що також вказувала на множинність вияву ознаки, а не на його інтенсивність. Наприклад: *и древеса* ***многоплодовита*** *овощнаа стоать* (1106—1108 / 1495 ХД, 48), *и нивы* ***многоплодны*** (66), *земля добра и* ***многоплодна*** (54), *нивы* ***многоплодовиты*** (86), ***многовещныѩ*** *имуще раны* (1116 / 1377 ПВЛ, 74), *и мирную державу и цр(с)тво ч(с)тьно и* ***многолѣтно*** *во всѧ вѣки вѣкомъ аминъ* (XII / 1425 ПСРЛ II, 209 зв.).

Структурно такі композити належали до складносуфіксальних і творилися за двома схемами:

1) «**мъного-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-**»;

2) «**мъного-** + іменникова основа + суфікс **-овит-**».

Особливістю описаної групи прикметників-композитів було те, що іменники, поєднувані з основою **мъного-**, могли бути перелічені, як і в сучасній українській мові [Клименко Вз., с. 39], і вступали в антонімічні відношення з кількісними числівниками або неозначено-кількісним числівником *мало*. Наприклад: ***мъногодьневьнъ*** (XI / XIV СДРЯ V, 61) — ***осмодьневьнъ*** (XI / XIV СДРЯ VI, 172), ***мъноголѣтьныи*** (1076 СДРЯ V, 63) — ***пѧтьлѣтьныи*** (СДРЯ IX, 430) — ***малолѣтьныи*** (XII СДРЯ IV, 496), ***мъногоплодьныи*** (XII СДРЯ V, 67) — ***двоплодьныи*** (Срезн. I, 642), ***мъногочислнъ*** (XII СДРЯ V, 73) — ***пѧтьчислныи*** (СДРЯ IX, 432).

Ад’єктивні композити з першим компонентом **мало-** реалізували значення ‘у невеликій кількості, небагато’ (у широкому смислі). Виявлені в пам’ятках композити передавали:

1. Часові ознаки, а саме ‘недовготривалість дії’, наприклад: ***маловременьныи*** ‘короткочасний’ (XII СДРЯ IV, 494), ***малолѣтьныи*** ‘короткочасний’ (XII СДРЯ IV, 496), ***малогодьныи*** ‘короткочасний’ (1076 СДРЯ IV, 495). Загалом час у середньовічній Русі сприймався як щось мінливе, непостійне. Саме на такий змінний характер часу вказували й названі лексеми: *аште*

хочеши бес троуда добро творити. то поминаи ꙗко троудъ ***малогодьнъ*** *ѥсть. а мьзда вѣчьнаꙗ* (Ізб. 1076, 76), *еда гда кдѣ сица ч(с)тота. законна же и стѣньна.* ***малогодными*** *покропы ползующи. и попеломъ телечнымь посѣвающи ос(к)вернѧющаꙗсѧ* (XI / XIV ГБ, 14 г), *по всѧ д҃ни хотѣлъ быхъ свободитисѧ ѡ(т)* ***маловременнаго****. и суетнаго свѣта сего* (XII / 1425 ПСРЛ II, 189 зв.), ***малолѣтни*** *суще. малочастнии житьѥмъ. ли паче .з҃. ми десѧть лѣтъ. ли осми десѧть будеть наша жизнь. ни во что же ѥсть къ будущему вѣку* (XII / XIV ФСт., 19 б), *что прочее ре(ч)мъ мы ꙗко во истину оуб҃зии и нищии. немощнии и невзмужани. слаби и неразумиви.* ***малолѣтни****. и малострадални на пощенье* (163—164).

2. Кількість вияву ознаки, а саме ‘малу міру’: ***малогрѣшьныи*** ‘який має мало гріхів’ (к. XII СДРЯ IV, 495), ***маломощьныи*** ‘який має мало сили, тобто слабкий’ (XIII / к. XIV СДРЯ IV, 497), ***малосъмыслньныи*** ‘який має мало розуму, нерозумний’ (XI / XIV СДРЯ IV, 498). Наприклад: *се же рекохъ круподшьны(х) ра(д). и* ***малосмыслены(х)*** *да оув(і)дѧ(т) ꙗко не остави(т) г(с)ь взискающи(х) ѥго* (XI / XIV ГБ, 184 в).

Такі композити утворювалися складносуфіксальним способом: «основа числівника **мало** + іменникова основа + суфікс **-ьн-**».

В опрацьованих пам’ятках XI — XIII ст. виявлено відносно небагато складних прикметників з першим числівниковим компонентом. У їхньому творенні брали участь кількісні числівники першого десятка, а також *съто*, *тысꙗча*, порядкові, збірні, неозначено-кількісні числівники *мъного*, *мало*. Композити такої структури, як правило, мали пряме значення і вказували на кількісний вияв ознаки. Метафоризація семантики спостерігається здебільшого в прикметників з основою числівників *дъва / дъвѣ* та *триѥ / три*, що пов’язано з символічністю цих чисел у слов’янських віруваннях. Саме ця група була стилістично маркованою і використовувалася переважно як оцінювальна лексика в релігійних текстах.

Водночас варто наголосити, що в описуваний період ще не було усталеної моделі творення ад'єктивних композитів з першим числівниковим компонентом. Використання різних інтерфіксів, різних форм основи від одного й того самого числівника, різних способів творення від того самого числівниково-іменникового сполучення при творенні похідних яскраво свідчило, що в XI — XIII ст. тільки відбувався процес формування такої словотвірної моделі.

Перша частина — основа займенника. Досить часто першою частиною складних прикметників виступала основа займенника: *не къ врагомъ бжїємъ* ***иновѣрныимъ*** (1037—1050 / XV Іл. Сл., 169 б), ***всемирное*** *ѡ(т) мртвыхъ воскр(с)нье* (XI / XIV ГБ, 123 а), *и сътвори въ тои клѣтьцѣ* ***всенощьноѥ*** *пѣниѥ* (XII—XIII Ск. БГ, 19 б), *доколѣ хощєтє трьпѣти* ***иноплємєньныхъ*** *князей дръжаву* (XIII / XVI ГВЛ, 668) та ін.

Серед займенникових основ найчастіше виступають **ино-** та **все-**. Частина **ино-** (***ino-**) походить з праслов'янського *(j)inъ, що первісно означало 'один', а згодом розвило значення 'інший', яке й закріпилося за названою одиницею. Похідні такої структури мають значення 'не такий, як названо другим компонентом складного слова'. Наприклад: ***иноплеменьныи*** 'не того, іншого племені' (XI / XIV СДРЯ IV, 159), ***иновѣрныи*** 'іншої віри' (XI СДРЯ IV, 156), ***иноличьныи*** 'іншого кольору' (к. XII СДРЯ IV, 158), ***инородьнъ*** 'інакший' (XIII СДРЯ IV, 160), ***иностраньнъ*** 'іноземний' (1116 СДРЯ IV, 160), ***иномысльныи*** 'який має іншу думку' (Срезн. I, 1104). Серед композитів такої структури трапляються прикметники як повної, так і короткої форми. Всі вони утворені за такою словотвірною моделлю: «займенникова основа **ин-** + інтерфікс **-о-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-**». Функціонують вони в різних за стилем та жанром пам'ятках: *не къ враго(м) бїимъ* ***иновѣрны(м)****. но самѣ(м) снмъ е(г)* (1037—1050 / XIV—XV Іл. Сл., 160), *слышаще* ***иновѣрнии*** *спса глща. ꙗко оць мѧ посла. помышлѧю(т) злѣ* (XI / XIV ГБ, 75 б),

ꙗко ***иностранни*** *бѣша пре(ж) соуша* (1118 / 1425 ПВЛ, 40 зв.), ***иновѣрных*** *скверник* (XII К.Тур. Пр., 296), *и г(с)ь за ны побѣдить стр(с)ти. ꙗко же и* ***иноплеменныꙗ*** *ꙗзыкы* (XII / XIV ФСт. XIV, 34 г), *изиди ѡ(т) мене* ***иновѣрне*** *и неч(с)тве* (XIII / 1554 КПП, 148 б—в), ***иновѣрный*** *той арменинъ* (524), *поганым же и* ***иновѣрным*** *всѣм попечение от бога* (616), *от* ***иновѣръных*** *человѣкъ искаше помощи* (590), *слышавъ же Мьстиславъ Глѣбовичь. нападение на гра(д)* ***иноплеменьны(х)****. приде на ны со всими вои* (XIII / 1425 ПСРЛ II, 264).

Деколи складні прикметники такої структури могли отримувати переносне значення. Зокрема, композит ***иноꙗзычьнъ*** (XI СДРЯ XIV, 161) означав ‘той, який розмовляє іншою, чужою мовою’: *не персомъ сдолавающе. ни иноꙗ никакоꙗ же страны* ***иноꙗзычны*** *потреблꙗюще. но на ц҃ркві воюющe* (XI / XIV ГБ, 162 б). У цьому випадку ***иноꙗзычьнъ*** використаний для перекладу грецького βαρβαρικόν ‘варварський’ (БДГС). Словом ***иноꙗзычьнъ*** (від грецького διγλώσσος ‘двомовний’) також могли називати лукаву людину: *не слови шьпътникъ. и ꙗ<зы>къмь своимь не лоукоуи. зазоръ бо зълъ и* ***<и>ноꙗзычьнѣмь*** (Ізб. 1076, 136—136 зв.).

Частина **вьсе-** засвоєна зі старослов’янської мови, а ст.-сл. *вьсе* у свою чергу — це калька з грецької παν ‘весь, цілий’ [ЕСУМ I, с. 433]. Такі похідні вказували на те, що прикметник ‘стосується всього того, що названо другим компонентом’: ***вьседьневьныи*** / ***вьседьньныи*** ‘який триває увесь день’ (XII СДРЯ II, 272), ***вьселѣтьныи*** ‘який стосується року в цілому’ (Срезн. I, 469), ***вьселюдьскыи*** ‘всенародний’ (XI / XIV СДРЯ II, 274), ***вьсемирьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ II, 275) / ***вьсьмирьныи*** (Срезн. I, 474) ‘який стосується всього світу’, ***вьсеродьныи*** ‘який поклав початок усьому людському роду’ (XII СДРЯ II, 277), ***вьсенощьныи*** (Срезн. I, 470). Такі композити утворювалися за схемою «займенник **вьсе** + іменникова основа + суфікс». Загалом у процесі творення названих композитів брав участь суфікс **-ьн-**,

виняток становить прикметник ***вьселюдьскыи***, утворений за допомогою суфікса **-ьск-**. Наприклад: ***всемирное*** *ѡ(т) м҃ртвыхъ воскр(с)нье* (XI / XIV ГБ, 123 а), ***вседеньныи*** *постъ дьржати* (XII К.Тур., 113), *и сътвори въ тои клѣтьцѣ* ***всенощьноѥ*** *пѣниѥ* (XII—XIII Ск. БГ, 19 б).

Перший компонент — основа іменника. Першим компонентом описуваного типу складних прикметників інколи була й основа іменника. Більшість таких похідних виражали ознаку предмета за схожістю до інших предметів, а у своїй семантиці мали обов'язковий елемент порівняння, який, як правило, підкреслювався постпозитивними компонентами **-видьныи**, **-образьныи**, **-подобьнъ**: ***боговидьныи*** (Срезн. I, 129), ***боговидьныи*** *нравъ* (Ізб. 1073, 47), ***богообразьныи*** (Срезн. I, 133), ***змииобразьныи*** (XIII СДРЯ III, 391), ***златообразьнъ*** (XI / XIV СДРЯ III, 386), ***златоподобьныи*** (XII / XIV СДРЯ III, 386), ***ангелообразьнъ*** (XI / XIV СДРЯ I, 86), ***ароматообразьнъ*** (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 93), ***бѣсообразьныи*** (XII СДРЯ I, 367), *мню бо б҃шю крѣпку и* ***златообразну****. и нынѣ оутвержену на бл҃гоч(с)тье* (XI / XIV ГБ, 77 б), *ѡ(т) нелицемѣрнаго послушаньꙗ. и* ***златоподобнаго*** *смиреньꙗ* (XII / XIV ФСт., 219 г), ***человѣкоподобнаго*** *ти образа* (XIII / 1554 КПП, 414), ***свѣтообразнаго*** *своего лица* (466).

Наведені композити — це синонімічні структури із загальним значенням 'схожий на'. Конкретизаторами значення виступають перші компоненти — основи іменників. За допомогою таких композитів можна точно й незвичайно передати якісні характеристики предметів та явищ. Творення подібних дериватів А. П. Прокопець називає «метафоричною деривацією», оскільки в ролі мотиваторів у більшості випадків виступають слова з прямим значенням, а метафора виникає в результаті словотвірного процесу [Прокопец, с. 108]. Отже, під час деривації відбувається переосмислення сем мотивувальних основ. Нині в мовознавстві похідні такої структури відносять до складних прикметників,

утворених на основі сполучення іменника та прикметника. Це пов'язано з тим, що в результаті довготривалого та регулярного використання основ **-видьныи**, **-образьныи**, **-подобьнъ** у численних актах словотворення протягом тривалого періоду розвитку мови відбувається абстрагування їхнього лексичного значення. Однак у період побутування давньоукраїнської мови лексичне значення цих основ прослідковується досить яскраво, а словотвірне значення утворених прикметників виводиться зі сполучення іменника з іменником. Тому вважаємо за доцільне відносити їх до композитів, утворених на основі іменниково-іменникового сполучення, коли це стосується зазначеного вище періоду.

Рідше композити, співвідносні з іменниково-іменниковими словосполученнями, вживалися без названих постпозитивних частин. Зокрема: ***громогласьныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ II, 394) 'подібний до грому; як голос грому', ***раболичьнъ*** (СДРЯ IX, 436) 'схожий на раба'.

Складносуфіксальні прикметники з другим прикметниковим компонентом

Досить часто в складних ад'єктивах другою частиною є прикметник, який може поєднуватися з прислівниковою та іменниковою основою. Відповідно до цього виділяємо два структурні різновиди таких похідних.

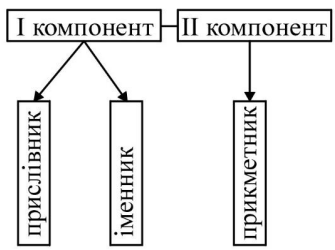

Роль першого компонента складного слова у праслов'янській мові виконували переважно прислівники. Така модель була продуктивна і в XI—XIII ст., а утворені похідні могли вказувати на:

1) ступінь вияву ознаки: ***доблеоумьныи*** ‘стійкий у своїх поглядах, переконаннях’ (XIII СДРЯ II, 477), ***поустошьномоудрьнъ*** ‘нерозумний’ (СДРЯ IX, 306), ***поустошьнославьныи*** ‘базікало’ (306);

2) вимір ознаки: ***приснoблаженыи*** ‘споконвічно блаженний’ (СДРЯ VIII, 563), ***прежевѣчьныи*** ‘споконвічний’ (139), ***прежелѣтьнъ*** ‘вічний’ (141);

3) якісні характеристики предмета: ***обоюдоуостръ*** / ***обоюдоостръ*** ‘загострений з обох боків’ (XI / XIV СДРЯ V, 519).

Утворювалися вони за схемою «прислівник + прикметник» і активно використовувалися в давньоукраїнській літературі різних жанрів. Наприклад: *тьлѣюмыхъ въ скорбехъ* ***доблеоумныи*** (XIII / 1554 КПП, 163в), *поразивъ Ѥглома, ц(с)рѧ Моавьска, мечемь* ***ѡбоюдоѡстромь*** (XI / XIII—XIV ГА—XIV, 73 а), *кнѧже мы сѧ доискахомъ ѡружьемь ѡдиною стороною <остромь> рекоша саблѧми. а сихъ ѡружье* ***ѡбоидуѡстро*** *рекше мечь* (1116 / 1377 ПВЛ, 6), *оружия* ***обоюдуостра*** (XII К.Тур. Сл., 320), *се же бѣаше само б҃жье слово.* ***прежевѣчноѥ*** *невидимое. непостижимоѥ бесплотное* (XI / XIV ГБ, 9 б), *ꙗкоже гл҃тьсѧ б҃ъ вѣчьныи. но и* ***прежевѣчныи****. и вѣки бо створи* (54 в).

У ролі першого компонента в давньоукраїнській мові виступала також основа іменника. Такі композити творилися на основі порівняння і мали значення ‘якість (другий компонент) чогось схожа до об’єкта, позначеного першим компонентом’.

Центральним, ключовим об’єктом давньої християнської картини світу був, безумовно, Бог. Тому й не дивно, що частина **бого-** стає типовим кореневим елементом таких складних слів, які, на думку С. О. Нікіфорової, яскраво демонструють атрибуцію сутності Бога в концепції світу слов’янина-неофіта [Nikiforova, с. 16]. Наприклад: ***богокрасныи*** (XII СДРЯ I, 257), ***богокрѣпъкыи*** (XII / XIV СДРЯ I, 257), ***боголѣпьныи*** (XI СДРЯ I, 258), ***боголюбьзныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 260), ***богомирьныи*** (XII СДРЯ I, 261; Срезн. I, 132), ***богомоудрыи*** (XII СДРЯ I, 262),

богомѹжьныи (Срезн. I, 133), ***богомьрзъкыи*** (XII СДРЯ I, 261), ***богоненавистьныи*** (XI / XIV СДРЯ I, 263; Срезн. I, 133), ***богонечьстивыи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 263; Срезн. I, 133), ***богопагѹбьныи*** (Срезн. I, 134), ***богоприꙗтьныи*** (XIII СДРЯ I, 265), ***богопротивьныи*** (Срезн. I, 134), ***богостоудьныи*** (XII СДРЯ I, 269) / ***богостѹдьныи*** (Срезн. I, 136), ***богоѹгодьныи*** (XII Срезн. I, 136), ***богооумьныи*** (XII СДРЯ I, 271), ***богочьстивыи*** (Срезн. I, 137), ***богочьстьныи*** (137). Будь-яка характеристика предмета чи особи, виражена через названі композити, мала відношення до Бога або носила елемент порівняння з ним. Тобто: ***богомьрзъкыи*** — це ‘противний Богу’, ***богоприꙗтьныи*** — ‘приємний Богу’, а ***боголѣпьныи*** — ‘гарний, як Бог’, ***богомоудрыи*** — ‘мудрий, розумний, як Бог’.

На ранньому етапі розвитку давньоукраїнської мови, коли старослов’янізми, грецькі кальки тільки запозичувалися в її лексичний склад і використовувалися як готові одиниці, порівняння з Богом було обов’язковим структурним елементом описуваної групи композитів. Пізніше складні прикметники з препозитивною частиною **бого-** розвивають нове значення. Наявність компонента **бого-** починає вказувати не просто на ознаку стосовно Бога, а на найвищу міру вияву цієї ознаки. Наприклад: ***богомоудрыи*** — це не просто розумний, а вищого ступеня розумний, це не просто володіння знанням, а знання вищої істини, це не просто розум, благо, це поєднання добра, істини, правди, любові, це, в решті решт, праведність. Таким чином, первинне значення ‘розумний, як Бог’ замінюється більш широким ‘той, який розуміє божественну мудрість, сповнений божественної мудрості’. І, як наслідок, ***богомудръ*** стає гіперонімічним атрибутом святого, перетворюючись на узагальнювальний, місткий засіб характеристики праведника: *радуите(с) Борисе и Глѣбе* ***б҃омудраꙗ*** (1118 / 1425 ПВЛ, 52), ***б҃омоудрыи*** *кнѧзь Рюрикъ* (XII / 1425 ПСРЛ II, 243), ***богомоудрымъ*** *дѣломъ показа* (243 зв.), *Феодосие* ***богомудре*** (XIII / 1554 КПП, 448).

Такі композити мають сильно виражений аксіологічний статус: виступаючи в ролі означення при іменниках, переважно назв істот, вони підкреслюють важливі для середньовічної свідомості цінності, пов'язані з вираженням божественної ідеї: ***бг҃очестивыихъ*** *епископъ* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 203 а), ***бг҃олѣпныи*** *Рафаилъ ѿ единыꙗ рыбы оурѣза оутрьникы бѣснующисѧ ѡтроковицю ицѣли* (1118 / 1425 ПВЛ, 100 зв.), *и вдохноувъ. мысль бл҃гоу. во* ***бг҃оприꙗтное*** *ср(д)це великомоу к҃нзю Рюрикови* (243), ***богомоудрымъ*** *дѣломъ показа* (XII / 1425 ПСРЛ II, 243 зв.), *сии же* ***бг҃остоудныи*** *Кончакъ* (215 зв.), *создасѧ и сверши(с).* ***бг҃олѣпнаꙗ*** *и великаꙗ ц҃ркы* (XIII / 1554 КПП, 125 б), *во всю бо землю изиидоша по пр҃ркоу* ***бо(г)мирнаꙗ*** *словеса твоꙗ* (XIII / 1425 ПСРЛ II, 244 зв.), *и твоемоу* ***бг҃онеч(с)тивомоу*** *повелению не кланѧемьсѧ* (267 зв.).

У ролі першої основи могли виступати й інші іменники, зокрема: ***душепагубный*** *змий* (XIII / 1554 КПП, 518), ***браконеискоусьнаꙗ*** 'незаймана, непорочна' (XIII СДРЯ I, 303). Словотвірне значення таких прикметників можна передати сполученням прикметника з іменником у родовому відмінку. Наприклад: ***доушепагоубьныи*** 'пагубний для душі' (XII / XIV СДРЯ III, 109), ***доушепользьныи*** 'корисний для душі' (1076 СДРЯ III, 109), ***доушевредьныи*** 'шкідливий для душі' (XIII СДРЯ III, 107) або в місцевому відмінку: ***браконеискоусьнаꙗ*** 'недосвідчена у шлюбі' (XIII СДРЯ I, 303).

Зрідка такі композити виражали якість предмета в її часовому вимірі: *азъ ѥсмь* ***животовѣчныи*** (1283 ЄЄ, 10). У цьому слові знайшло відображення давнє середньовічне уявлення слов'ян про життя як вічність, оскільки світ вічний, як вічний Бог, що його створив [Вендина 2002, с. 200].

Складносуфіксальні прикметники з другим дієслівним компонентом

Дуже поширеними в усіх слов'янських мовах і давньоукраїнській зокрема були складні прикметники з другим дієслівним компонентом. Це давній тип творення прикметників. Він був відомий ще індоєвропейській мові. На це вказував А. Мейє: «один з основних типів індоєвропейських складних слів містив як другу основу ім'я, утворене від кореня з дієслівним значенням» [Мейє, с. 301].

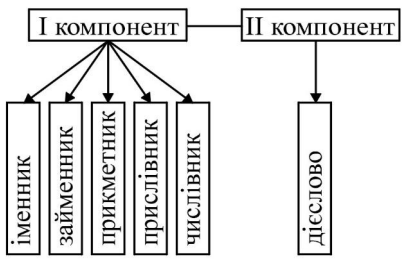

Залежно від частиномовної належності першого компонента тут виділяємо п'ять підтипів.

Перший компонент — іменникова основа. Найчастіше першим компонентом виступає іменникова основа. Похідні такого типу поділяються на декілька підтипів:

1. Іменник — суб'єкт дії: 'дія мислиться і вводиться в композитну основу як властива предмету чи особі'. У структурі композитів у ролі суб'єкта дії фіксується винятково Бог. Отже, тільки головний діючий суб'єкт нової картини світу може бути «згорнутий» у композитне утворення як такий, який не вимагає граматичної експлікації ні за часовими, модальними (дієслівними), ні за суб'єктно-об'єктними (іменними) характеристиками стандартної предикативно повної фрази [Никифорова 2007, с. 148]. Наприклад: ***богоглаголаныи*** 'сказаний Богом' (к. XII / XIV СДРЯ I, 255), ***богоблаженыи*** 'благословенний Богом' (252), ***боговѣщаныи*** (XII СДРЯ I, 255), ***богоданыи*** (XII СДРЯ I, 256) / ***богодатьныи*** (XII СДРЯ I, 256) 'даний Богом', ***богодоуховьныи*** (XII СДРЯ I, 256) / ***богодъхновеныи*** (XII СДРЯ I, 256) / ***богодъхновеньныи*** (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 256) /

богодъхновьныи (XIII СДРЯ I, 256) ‘натхненний Богом’, ***богозъваныи*** ‘покликаний Богом’ (XII / XIV СДРЯ I, 257), ***богозьданъ*** ‘створений Богом’ (XIII СДРЯ I, 257), ***богоизбьраныи*** ‘вибраний Богом’ (XII СДРЯ I, 257), ***боголюбимыи*** ‘якого любить Бог’ (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 259), ***богонабъдимыи*** ‘якого опікає Бог’ (XII СДРЯ I, 262), ***богонаписаньныи*** ‘написаний Богом’ (XII / XIV СДРЯ I, 262), ***богонаоученыи*** ‘навчений Богом’ (XII / XIV СДРЯ I, 262), ***богоначьртаныи*** ‘начертаний Богом’ (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 262), ***богописаныи*** ‘написаний Богом’ (XI / XIV СДРЯ I, 264; Срезн. I, 134), ***богосъзьданыи*** ‘створений Богом’ (Срезн. I, 136), ***богохранимыи*** ‘якого оберігає Бог’ (XII СДРЯ I, 272; Срезн. I, 136) та ін.

Випадки впливу Бога на людину, за словами С. О. Нікіфорової [Nikiforova, с. 117], у старослов’янській мові досить рідкісні, що підтверджує і невелика кількість композитів такої структури в старослов’янській мові. Дослідниця пояснює це тим, що на той час вже досить сильно була розвинена система предикативних відношень у структурах власне синтаксичних — реченнях. Тому середньовічні автори відношення «суб’єкт — дія» передавали через речення, що давало ширші виражальні можливості, порівняно з композитними утвореннями. Однак, у давньоукраїнських текстах ми виявили досить багато відповідних похідних: *въ* ***бгохранимѣмъ*** *градѣ кыевѣ* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 203 а), *цр(с)тво* ***боданое*** (XI / XIV ГБ, 174 г), *и съ* ***бгодхновенными*** *ц(с)ри* (1118 / 1425 ПВЛ, 29), ***богоизволѣну*** *дѣлу* (XII / 1425 ПСРЛ II, 243 зв.), *кнѧзь съ единомысленою кнѧгинею и со* ***бгонабдимыми*** *дѣтми* (242 зв.), ***бгонабдимыѩ*** *си дѣти* (243 зв.), ***богоблаженый*** *Иосифе* (XII К.Тур. Сл., 322), ***боготканыя*** *одежда обнажися* (XII / XV КС, 286), ***богоблаженый*** *Борисъ* (XII—XIII Ск. БГ, 282), ***боблжнаго*** *застоупника тепла* (XIII / 1554 КПП, 10 б), ***богодатьныи*** *намъ даръ* (1 г), ***богодухновеный*** *же Феодосие* (446), ***богоизбраннѣй*** *церкви богородичинѣ* (418), *тои* ***боизбранои*** *цркви* (133 г),

богонареченныа *церкве* (424), *въ* ***богосъзданную*** *и пречистую церковь* (446), ***богохранимаго*** *Констянтина града* (424), ***богоименитым*** *людемъ* (440), ***богоименитый*** *град Киев* (450).

2. Іменник — об'єкт дії. Складні прикметники цієї підгрупи можна розгорнути в сполучення з прямим об'єктом дії. Ясність смислового співвідношення основ, відсутність ускладнених граматичними показниками синтаксичних відношень у потенційному словосполученні сприяли значному поширенню композитів саме такої структури: ***благоглаголивъ*** (XIII СДРЯ I, 175), ***благолюбивыи*** (XII СДРЯ I, 189), ***благоꙗвленыи*** (XII / XIV СДРЯ I, 220), ***блудолюбьныи*** (1076 СДРЯ I, 235), ***богобоиныи*** (XII СДРЯ I, 252), ***боголюбивыи*** (XII СДРЯ I, 259), ***грѣхолюбивыи*** (XII СДРЯ II, 398), ***древодѣльныи*** (к. XII / XIV СДРЯ III, 81), ***доушегоубьныи*** (XII СДРЯ III, 108), ***пѣснльюбьнъ*** (СДРЯ IX, 413). Крім того, це відображає важливі закономірності, характерні для синтаксису давньої української мови, зокрема «ізоморфізм відмінкового значення, прийменника та граматичної валентності дієслова, що його визнають головним у структурі дієслівно-іменного сполучення з синтаксичного погляду, таким, що визначає граматичний зв'язок» [Nikiforova, с. 23].

Найпоширенішими препозитивними основами були **бого-**, **благо-**, **добро-**.

Багато прикметникових композитів указували на Бога як на об'єкт взаємин з людиною. Бог вважався вищою інстанцією, а ранній християнський текст покликаний встановити коло необхідних та обов'язкових дій щодо нього: Бога необхідно любити, носити його в собі, пізнавати, вихваляти, шанувати й боятися, радіти йому і бути угодним. Наприклад: ***богобоиныи*** 'який боїться Бога' (XII СДРЯ I, 252; Срезн. I, 128), ***богоборьныи*** 'ворожий Богу' (XI / XIV СДРЯ I, 253), ***богобоꙗзнивыи*** (XII СДРЯ I, 253) / ***богобоꙗзливыи*** (XIII / к. XIV СДРЯ I, 253) 'який боїться Бога', ***богогнѣвьныи*** 'який прогнівав Бога' (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 256), ***боголюбивыи*** 'який любить Бога' (XII СДРЯ I, 259),

богоносьныи (XII СДРЯ I, 263; Срезн. I, 133) / ***богоносивыи*** (1076 Срезн. I, 133) ‘який носить у собі Бога’. Композити такої структури вказують на Бога як на прямий об’єкт дії.

Щодо XI — XIII ст., то можна говорити не просто про використання старослов’янізмів такої структури в нашій мові, а про запозичення цілої словотвірної моделі, за якою в давній українській мові творилися нові слова. Про це свідчить велика кількість іменниково-дієслівних композитів, виявлених в опрацьованих текстах Київської Русі: *Всѣволодъ … бѣ издѣтьска* ***б҃олюбивъ***. *люба правду* (1116 / 1377 ПВЛ, 72), ***б҃олюбивому*** *бо кнѧзю Ꙗрославу* (52 зв.), *бѣ же кнѧзь моудръ и рѣченъ ꙗзыкомъ. и* ***б҃гобоинъ*** (XII / 1425 ПСРЛ II, 228—228 зв.), *Всеволодоу б҃лговѣрноу ї* ***б҃обоꙗзниво́у*** (213 зв.), *братьꙗ же е(г) и быша добра и* ***б҃голюбива*** (243), ***богобоиныхъ*** *люди* (XII К.Тур., 46), *ѿ миродерь жителѧ* ***б҃голюбныꙗ*** *мл(с)тнѧ* (188), *соборовъ святыхъ и* ***богоносных*** *наших отець* (XII / XV КС, 284), *съ* ***богохвалными*** *пѣсни и кадилы добровоньными* (XIII / XVI ГВЛ, 770).

Крім того, на активний процес словотворення вказує і різноманітність дериватів однієї словоформи. Мова йде про використання різних суфіксів у творенні композита від однієї словотвірної бази. Наприклад: боятися Бога → *богобоꙗз**нив**ыи / богобоꙗз**ньн**ыи / богобоꙗз**лив**ыи*, сказаний Богом → *богоглаго**лан**ыи / богоглаго**лив**ыи / богоглаго**льн**ыи*, надихнутий Богом → *богодоух**овьн**ыи / богодъх**новен**ыи / богодъхн**овеньн**ыи / богодъх**новьн**ыи* та ін.

Велика кількість похідних утворена також за схемою «**благо-**, **добро-** + дієслово + суфікс **-ив-**, **-ьн-**, **-ен-**, **-ельн-**»: ***благоглаголивъ*** (XIII СДРЯ I, 175) ← благо глаголити: ‘красномовний’, ***благолюбивыи*** (XII СДРЯ I, 189) ← любити благо: ‘доброчесний’, ***благоносивыи*** / ***благоносьныи*** (к. XII / XIV СДРЯ I, 190) ← носити благо: ‘натхненний Богом’, ***благопохвальныи*** (XIII СДРЯ I, 194) ← хвалити бога, ***благоволеныи*** (XIII СДРЯ I, 170) ← волити благо: ‘доброзичливий’, ***благоскърбьнъ*** (XII / XIV

СДРЯ І, 198) ← скорбити о благе: ‘скорботний’, ***благоꙗвленыи*** (XII / XIV СДРЯ І, 220) ← являти благо: ‘доброзичливий’, ***доброглаголивъ*** (1076 СДРЯ ІІ, 483) ← добро глаголити: ‘красномовний’, ***добродѣтельныи*** (XIII СДРЯ ІІІ, 6) ← добро дѣꙗти: ‘добродійний’.

Словотвірне значення таких композитів описується перифразою ‘той, який ДІ’, наприклад: ***благодарьныи*** ‘той, який дарує благо’ (XIII СДРЯ І, 178), ***благодатьныи*** ‘той, який дає благо’ (XII СДРЯ І, 180), ***благохвальныи*** ‘той, який хвалить благо’ (XI / XIV СДРЯ І, 214).

Іменниковий компонент **благо-** у похідних цього типу вживається у широкому значенні. Виходячи з семантики композитів, можна сказати, що **благо-** вже не має чисто релігійного спрямування. Поряд із вказівкою на Бога та його діяльність ця основа передає, за визначенням К. Р. Добрушиної, «щось добре для будь-кого (завідомо — для всього світу), оцінюючи з точки зору істинних, вищих цілей існування» [Добрушина, с. 34]. Отже, компоненти **благо-** й **добро-** в названих похідних виступали синонімами. Як правило, у таких композитах другим компонентом були семантично забарвлені дієслова, які одним своїм значенням вказували на те, що з предметом відбувається щось добре (*дарити*, *хвалити*); передавали бажання (*волити*), ставлення до чогось (*любити*, *скорбити*). У ролі другого компонента часто вживалися також дієслова на позначення процесу мовлення (*глаголити*). Назване слово було запозиченням зі старослов’янської, а старослов’янізми, як правило, вживалися зі стилістичною метою, надаючи тексту урочистості, пишноти стилю. Тому не дивно, що композити, утворені зі сполучення «іменник + дієслово», здебільшого мали позитивне значення, використовувалися для похвали чи прославлення осіб, надавали явищам чи предметам найвищої оцінки.

У текстах XI — XIII ст. зафіксовані й інші прикметники на **благо-**, зокрема: ***благословлєнъ*** *гь҃ бг҃* (1037—1050 / XV Іл. Сл.,

168 а), *земля та богомъ обѣтованна и* ***благословена*** *есть* (1106—1108 / 1495 ХД, 70), ***благословена*** *еси в женах* (76), ***благословенъ*** *плод утробы твоея* (76), ***благоуханныя*** *воня* (112), *жена бо разумлива* ***блг(с)влена*** *єсть* (1116 / 1377 ПВЛ, 26), *Ꙗрославомъ* ***блг(с)влнымъ*** (1117 / 1377 ПМ, 78), ***блг(с)нъ*** *еси Х(с)е Бе* (XII / 1425 ПСРЛ II, 198), *всею правьдою же и и блгоговѣниюмь.* ***блгоговѣинымъ*** *мнихомъ велимъ жити* (XII УСт., 218 зв.). На нашу думку, вони не належать до прямих прикметникових композитів, а є суфіксальними похідними від дієслів *благоговѣти*, *благословити*, *благооухати*. Таке словотвірне явище свідчить про поступове закріплення складних слів у давній українській мові, про їх активне входження до її лексичного складу. Адже слова, які ще на початку XI ст. були досить рідкісним явищем, поступово стають твірними для нових похідних.

Всі композити на **благо-** були семантично та стилістично забарвленими й використовувалися з метою надання текстам урочистості та деякої пафосності.

Життя середньовічної людини було зумовлено її вибором земного шляху до спасіння, тобто вибором між добром і злом. Розуміння нею добра багато в чому визначало цінності середньовічного суспільства, його етичні та навіть естетичні норми. Добро — це насамперед благе діяння [Вендина 2002, с. 184]. Тому в текстах часто трапляються складні прикметники саме такої семантики, наприклад: *правящю* ***добродѣтелное*** *житьє* (1118 / 1425 ПВЛ, 60), ***добродѣтелное*** *его житие и послушание* (XIII / 1554 КПП, 498). Водночас добро потрібно не тільки творити, його треба нести людям, зокрема через слово: *устнѣ* ***доброглаголивыя*** (XIII / 1554 КПП, 444). Такі похідні дуже часто містять етичну оцінку дії чи її результату. Наприклад: *и в ч(с)тнѣи* ***добродѣтелнѣи*** *сѣдинѣ* (XIII / 1377 ПСРЛ I, 167 зв.), де маємо вираження пошани до людей старшого віку.

У композитах іменниково-дієслівної структури, так само як і в інших, знайшла відображення споконвічна опозиція добра й зла. Як правило, зло асоціювалося з дияволом, котрий був уособленням усього лихого, поганого: *бѣсы нѣкыꙗ* ***злотворныꙗ*** *призывають* (1284 СДРЯ III, 424).

Другою частиною складних прикметників часто виступали основи **-любьныи** / **-любивыи**, **-носьныи** / **-носивыи**.

Центральне місце в етичній системі цінностей займає любов. Етичне навантаження концепту «любов» сягає корінням християнських ідей, головна з яких, на думку Н. М. Дмитрієвої та Є. М. Линтовської, — «Бог є любов» [Дмитриева, с. 45]. Будучи сутнісним атрибутом Бога, любов поділялася на божественну (до Бога) і земну (до ближнього). Божественна любов є найвищим даром для людини та оцінюється як найпозитивніша людська риса: ***христолюбиви*** *же и сильнѣ вѣрою* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 185 б), *[съподобивыи мѧ грѣшьнааго раба своѥго алѥксоу написати сиѥ ѥуангѥлиѥ] бл҃говѣрьноуоумоу и* ***хрьстолюбивѡмоу****. и б҃гмь чьстимоомоу кнѧзю Ѳеѡдороу* (1095—1117 МЄ, 213 а), ***хр(с)толюбивыхъ*** *вл(д)къ* (1116 / 1377 ПВЛ, 11), *б҃лговѣрныи и* ***хъ(с҃)любивыи*** *кнѧзь Аньдрѣи* (XII / 1425 ПСРЛ II, 205 зв.), ***хр(с)толюбиваꙗ*** *его кнѧгины* (244), *аще ли что* ***х҃олюбивыхъ*** *придеть въ манастыръ почьсти дѣлѧ мних* (XII УСт., 243), ***христолюбивый*** *князь Святославъ* (XIII / 1554 КПП, 422).

У свідомості середньовічної людини земна любов також сприймалася як «піднесене, святе почуття, дароване як благо, послане людині Богом» [Вендина 2002, с. 229]: ***миролюбьныи*** ‘який любить мирське, земне’ (XII / XIV СДРЯ IV, 540). При цьому любов розумілася як духовний зв’язок людини з іншими, кому вона співчуває, тобто етичний смисл любові, на думку Н. М. Дмитрієвої та Є. М. Линтовської, — це благо, дароване Богом, котре містить у собі вміння співчувати і творити добро [Дмитриева, с. 46]: ***братолюбивыи*** (1116 СДРЯ I, 309), ***дроуголюбивыи*** (XII СДРЯ III, 85), ***дѣтолюбивъ*** (XI / XIV СДРЯ

III, 168), ***доушелюбивъ*** (XI / XIV СДРЯ III, 108), ***отьцелюбивыи*** (XII / XIV СДРЯ VI, 308), ***пѣснь нолюбьнъ*** ‘який любить співати; має здібності до співу’ (СДРЯ IX, 413), ***моудролюбивыи*** ‘який прагне бути мудрим’ (к. XII СДРЯ V, 33). У пам’ятках давньоукраїнської мови виявлено багато таких похідних, зокрема: *кн҃зь Ꙗрополкъ кротокъ смиренъ* ***бра(т)любивъ*** (1118 / 1425 ПВЛ, 76 зв.), ***трꙋдолюбивая*** *бчела* (XII К. Тур., 159), *оубѣгаимъ своего сластолюбьꙗ плотнаго. за оумаленье ср(д)ца. за* ***миролюбныи*** *нравъ* (XII / XIV ФСт., 146 б), *Болєславъ …* ***братолюбивый*** (XIII / XVI ГВЛ, 742).

Складні слова визначають прихильність до чогось і як позитивну рису, і як негативну: ***блудолюбьныи*** ‘схильний до блуду’ (XII СДРЯ I, 235), ***грѣхолюбивыи*** ‘який любить гріховне, схильний до гріха’ (XII СДРЯ II, 398), ***златолюбивыи*** ‘який любить золото’ (XI / XIV СДРЯ III, 386), ***златолюбьныи*** ‘корисливий’ (XII СДРЯ III, 386), ***плътолюбивыи*** ‘схильний до тілесного’ (XII / XIV СДРЯ VI, 434), ***позоролюбьныи*** ‘який полюбляє видовища’ (XII / XIV СДРЯ VI, 578). Наприклад: *ѡ(т)коупить же другы* ***златолюбивыꙗ*** *боле. а не х(с)а любѧщаꙗ* (XI / XIV ГБ, 185 б), *сего ради да не будеть в васъ никто же всепагубно дерзъ. ласкордьствуꙗ на сластолюбие.* ***грѣхолюбивъ****. всестрастенъ. срамодушенъ* (XII / XIV ФСт., 100 а), *похотию одьржимъ* ***златолюбьною****. блѣдѣи злата придеть прѣдъ б҃ъ* (XII СДРЯ III, 386).

Любов Бога до людей співчутлива, оскільки Христос ***человѣколюбьныи*** ‘співчутливий’ (Срезн. III, 1490), а його любов обіймає всіх — ***человеколюбивыи*** ‘який любить людство’ (Срезн. III, 1490): ***ч҃лколюбивааго*** *б҃а мнихъ* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 203 а).

Дієслівна основа могла виступати, як видно, у двох формах: **-любьныи** / **-любивыи**, тобто утворюватися за допомогою двох суфіксів **-ьн-** та **-ив-** відповідно. Причому похідні з суфіксом **-ив-** зберігали в семантиці яскраво виражену процесуальну ознаку, а прикметники з суфіксом **-ьн-** відзначалися значно більшою ад’єктивністю, переосмисленням і метафоризацією значення.

Досить часто в ролі другого компонента складних прикметників виступала основа дієслова *носити*, котра, як правило, сполучалася з суфіксом **-ьн-**, зрідка — **-ив-**. Композити такої структури вказували на прямий об'єкт дії, а дієслово виражало своє основне значення — 'узявши кого-, що-небудь у руки або навантаживши на себе, переміщати, доставляти кудись' (СУМ V, 390), наприклад, ***водоносьныи*** 'який носить воду' (СДРЯ I, 454). Крім цього, дієслівна основа могла передавати й іншу семантику:

1) 'мати, містити в собі'. У цьому випадку дієслівний компонент найчастіше сполучався з іменником *доухъ*: ***доухоносьныи*** 'сповнений духовності' (XII СДРЯ III, 103) та ***доухоносивыи*** 'одержимий злим духом' (XII СДРЯ III, 103). Використання різних суфіксів при творенні складних прикметників від однієї словотвірної бази змінювало значення самих похідних. До цієї групи належить також прикметник ***свѣтоносныи*** 'який випромінює світло' (XII СРЯ 23, 153): *бо єсть ваю* ***свѣтоносная*** *н҃бса любы* (1116 / 1377 ПВЛ, 47 зв.), *звѣзду* ***свѣтоносну*** (XII / 1425 ПСРЛ II, 207);

2) 'багатий на щось; рясний': ***плодоносьнъ*** 'родючий' (XII / XIV СДРЯ VI, 430), ***медоносьныи*** 'багатий на мед' (XI / XIII—XIV СДРЯ IV, 517), ***виноносьныи*** 'багатий вином' (XI / XIII—XIV СДРЯ I, 433). Наприклад: *ѥсть бо* ***медоносна*** *и* ***виноносна*** *страна та* (XI / XIII—XIV ГА, 117 а), *и напитоуѥть сады и фюничныхъ родъ различны(х)* ***медоносная****, ѡ(т) ніхъ же множаише гнетомыи ищѣзаѥмыи медъ износѧть* (117 а), ***пло(д)носенъ*** *да буде(т) виногра(д)* (XII / XIV ФСт., 190 б);

3) 'який призводить до чогось': *дати ему испити* ***смертоноснаго*** *зелиа* (XIII / 1554 КПП, 524).

У ролі другого компонента складних прикметників могла виступати й основа **-точивыи** / **-точьныи**. До найуживаніших композитів такої структури слід віднести ***кръвоточивыи*** та ***медоточивыи***. Прикметник ***кръвоточивыи*** (XI СДРЯ IV, 308)

означав ‘виділяти кров, стікати кров’ю’, а ***медоточивыи*** / ***медоточьныи*** — ‘який виділяє мед’ (XIII СДРЯ IV, 517): *Христось* ***кровоточивую*** *исцѣли* (1106—1108 / 1495 ХД, 40), *Что ми* ***кровоточивою*** (XII / XV КС, 286), *что сѧ плачеши дво мти моꙗ… е снъ твои* ***медоточнаꙗ*** *сесца твоꙗ иссавыи млекомъ тѣло свое възраще* (XIII СДРЯ IV, 517). У цьому випадку складні прикметники утворювалися від основи дієслова *точитися* у значенні ‘текти, витікати’. В окремих випадках спостерігається метафоризація композита за рахунок використання названого дієслова у переносному значенні ‘надходити у великій кількості’ (СУМ X, 58): *медоточивыи* / *медоточьныи* ‘облесливий’ (СДРЯ IV, 517): *и … снъ … прихожаше къ прп(д)бьнымъ наслажаꙗсѧ* ***медоточьныихъ*** *тѣхъ словесъ* (XII СДРЯ IV, 517).

Одним з достоїнств людини в часи Київської Русі вважалася здатність творити добрі вчинки. Істинне добро виходить від Бога, однак воно може творитися й зусиллями людини, спонуканням її волі до добрих справ, а також у випадках, коли добро є творчим актом вільної особистості. Слова такої семантики мали позитивні конотації, наприклад, ***миротворьныи*** ‘миротворний’ (XI / XIV СДРЯ IV, 540), ***чꙋдотворьныи*** ‘який творить чудеса’ (Срезн. III, 1549): *чюжелюбивъ мл(с)твенъ … приложю же. и супруженъ. и двьственъ. и* ***миротворенъ****. и мирниченъ. и проважаꙗ ѡ(т) земны(х) на нбснаꙗ. и коликами творить званьꙗ* (XI / XIV ГБ, 192 в), ***чюдотворенаꙗ*** *Мти Биꙗ* (XII / 1425 ПСРЛ II, 196 зв.), *видиши* ***чюдотворныя*** *мощи* (XII К. Тур. Пр., 304), *поклонися* ***чюдотворному*** *гробу* (XIII / 1554 КПП, 452). Однак людина може творити й зло, що також знайшло відображення у складних прикметниках того часу. Зокрема, ***мѧтежетворьныи*** ‘який вносить розбрат’ (СДРЯ V, 118), ***грѣхотворьныи*** ‘який породжує гріх’ (XII СДРЯ II, 398): *взгордѣвшасѧ и противузаконнику. противистасꙗ моисѣюви. зинувши и пожре ꙗ землѧ грѣха ради. малодушнаꙗ и несытнаꙗ и* ***мѧтежетворнаꙗ***

(XII / XIV ФСт. XIV, 130 б—в), ***грѣхотворніи*** *помыслы* (XII К. Тур., 114), *бурнии же вѣтри* — ***грѣхотворении*** *помысли* (21).

Окрім описаних вище, в давньоукраїнських пам'ятках фіксуються також складні прикметники з іншими основами: ***древодѣльныи*** (XII / XIV СДРЯ III, 81), ***доушегоубьныи*** (XII СДРЯ III, 108), ***дѣтородьныи*** (XIII СДРЯ III, 168), *въсрубимъ, яко во* ***златокованыя*** *трубы* (к. XII / XVII ДЗ, 414), ***винопродавьныи*** 'призначений для продажу вина' (XIII СДРЯ I, 433), ***моужеборьныи*** 'який воює з чоловіками' (СДРЯ V, 37), *ничто(ж) вѣща плачю ꙗвлю ѡбраза. ні власть терзаю. ѿ еврипиды же* ***мужеборныꙗ*** *навыче. ни ризъ раздеру* (XI / XIV ГБ, 138 б), ***законопрестоупьныи*** 'який порушує закон' (XII СДРЯ III, 316), *Навходъносоръ* ***законопреступныи*** (1116 / 1377 ПВЛ, 20 Р).

Окрім суб'єктної та об'єктної семантики, складні прикметники, еквівалентні сполученню іменника та дієслова, могли передавати ще й інші відношення, зокрема інструментальні. Похідні такої структури характеризували ознаку предмета з погляду участі в дії предмета, за допомогою якого відбувається ця дія. Наприклад: ***златозарьныи*** 'який осяює золотим блиском' (XII СДРЯ III, 386), *в мѣстѣхъ* ***златозарныхъ***. *в селѣхъ нб(с)ныхъ* (1116 / 1377 ПВЛ, 47 зв.), ***гласохвальныи*** 'хвалити голосом → похвальний' (XII СДРЯ II, 327), *и сь пѣньи* ***гласохвалными*** (XII / 1425 ПСРЛ II, 199 зв.).

Перший компонент — основа займенника. Досить рідко в ролі першої основи виступала основа займенника, як правило, **вьсе-**: *дх҃ъ* ***вьсетворитвьнъ*** (Ізб. 1073, 37), *Ты же страстотерпьче. молисꙗ ко* ***всемогущомоу*** *Б҃у ѡ племени своемь* (XII / 1425 ПСРЛ II, 207), *мнях сие укрыти от* ***всевидящаго*** *бога* (XIII / 1554 КПП, 452), *твои(х) оч҃е* ***всехвалне*** (6 в), *жертва ѡ(т) него приношаше(с) ѡ всѣхъ и за всꙗ* ***всемогоущемоу*** *бб҃у* (201 б). Такі похідні передавали два значення:

1) об'єктні — 'ознака дії, здійснюваної над першим компонентом': ***вьсетворитвьныи*** 'який створив усе' (Срезн. I, 471),

вьсеѹдостоѥныи ‘удостоєний усього’ (Срезн. I, 471), ***вьсемогоущии*** ‘який може все’ (XII СДРЯ II, 275);

2) суб’єктні — ‘ознака дії, здійснювана першим компонентом’: ***вьсехвальныи*** ‘якого усі прославляють’ (XIII СДРЯ II, 279).

Перший компонент — прикметникова основа. В опрацьованих пам’ятках XI — XIII ст. виявлено небагато композитів з першою прикметниковою основою: ***животворѧщааго*** *ѡтъца* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 200 а), *стыи жє б҃хъ б҃г соушть* ***животворивъ*** *и ѥдиносоуштьнъ о҃цю и с҃ноу* (Ізб. 1073, 23 зв. б), *акы нѣкако* ***м҃ртвороженое*** *в ложесна(х) оумираꙗ* (XI / XIV ГБ, 191 а), *в святый Гробъ* ***животворящий*** (1106—1108 / 1495 ХД, 112), *ѿ кладаза. воды* ***живоносныꙗ.*** *ицѣленьꙗ истѣкають вѣрны(м) людемъ на ицѣленьє* (1116 / 1377 ПВЛ, 47), *и да боудть проклѧтъ с҃тою* ***животворѧщею*** *троицею* (Напис 1161), *и сила* ***животворѧщаго*** *кр(с҃)та* (XII / 1425 ПСРЛ II, 119 зв.; 159; 166), *Г҃и б҃же нашь. иже* ***животворѧщею*** *си смертию оумерыи* (к. XII — п. XIII Сл. В., 27 зв.).

Такі похідні, як і в сучасній українській мові, мали значення ‘перебувати в певному стані’, ‘приводити в певний стан’ [Клименко 1984, с. 178]. Утворювалися вони на основі сполучення дієслова з прикметником в орудному відмінку за допомогою суфіксів:

-ьн-: ***живоносьный*** ‘нести живим’ (XII СДРЯ III, 255);

-ен-: ***мьртвороженыи*** ‘народити мертвим’ (СДРЯ V, 96);

-ащ-: ***животворящий*** ‘робити живим’ (1037—1050 / XV Іл. Сл., 200 а).

Перший компонент — прислівник. Давньоукраїнська мова зберегла й розвинула праслов’янську модель творення похідних, де першим компонентом виступав прислівник: ***мимотекущаго*** *и* ***многомѧтежнаго*** *жититтьꙗ* (XII / 1425 ПСРЛ II, 189 зв.), *но молю не жестоци и непокорливи и прекословци не будите. и не погугнюще и ꙗрѧщесѧ. и* ***великог҃ливи****. не смотрѧще на клеветы и на стропты* (XII / XIV ФСт., 2 в), *ꙗко ѥгда вижю*

мниха в добрыхъ ходѧща въ краснаꙗ одѣна. несытьна творѧщасѧ. тонка суща и ***высокодѣлна****. в добрыхъ ходѧща. и в сапозѣхъ измѣчтаны(х)* (37 б), *излазꙗщемъ же анг҃лмъ с҃тыимъ. приходить темьныи бѣсъ. и въсѣваѥть* ***зълосмрадьныи*** *дымъ* (к. XII ЖФСт., 12 зв.), ***приснопамѧтнаго*** *самодержьца всеѧ Роуси* (XIII / 1425 ПСРЛ II, 245), *и б҃немъ* ***многоминоувши(м)*** *прише(д)* (XIII / 1554 КПП, 185 б).

Похідні такого типу вказували на міру, ступінь, якість, спосіб дії: ***высокодѣльнъ*** ‘майстерно зроблений’ (XII / XIV СДРЯ II, 250), ***великоглаголивыи*** ‘який багато говорить’ (XII / XIV СДРЯ I, 381), ***великодарованьныи*** ‘щедрий’ (XII / XIV СДРЯ I, 382), ***вельꙗдьныи*** ‘який багато їсть’ (XI / XIV СДРЯ I, 391).

Серед названого типу виокремлюється група похідних з першою основою **лъже-** ‘неправильно, невірно’. Такі композити вказували на ознаку предмета за дією, яка, на думку мовця, є неправильною, хибною: ***лъженаписаныи*** ‘неканонічний’ (XII СДРЯ IV, 439), ***лъженарицаѥмыи*** ‘якого хибно звеличують’ (XI / XIII—XIV СДРЯ IV, 439). Наприклад: *Ѥлини и Ромѣи <и варъвари> распѧтаго б҃а славѧть, и противоу много* ***лженарицаѥмии*** *б҃зі тр҃ци ѥдинои работающе, бѣсовнии храми разорении быша* (XI / XIII—XIV ГА, 48 г). Названі прикметники були кальками грецьких складних слів з першою основою **ψευδ-** (від гр. ψεῦδις ‘хибний, невірний, брехливий’).

Композити, утворені на основі прислівниково-дієслівного сполучення, передавали також часові відношення. Наприклад: ***дълготьрпѣливыи*** ‘терплячий’ (XII СДРЯ III, 120), ***древлеглаголемыи*** ‘відомий раніше’ (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 78), ***древлесоущии*** ‘який давно існує’ (XI / XIII—XIV СДРЯ III, 78), ***мъногоминоувъшии*** ‘який давно минув’ (XIII СДРЯ V, 64), ***присноживоущии*** ‘вічний’ (СДРЯ VIII, 565), ***присноживыи*** ‘вічний, безсмертний’ (565), ***приснопамѧтьныи*** ‘гідний вічної пам’яті, шани’ (565), ***присносоущьныи*** ‘вічний’ (566), ***присноподвижьныи*** ‘який знаходиться в постійному русі’ (565),

приснотекоущии ‘який постійно тече’ (568), ***приснохваленыи*** ‘якого постійно хвалять’ (568), ***присночьстьныи*** ‘достойний вічного шанування’ (568).

Досить часто роль першої основи виконував прислівник *присно* ‘вічно’: *такоже и* ***приснопамѧтьнаго*** *с҃на своѥго показаше не высокъ имѣти оумъ. добродѣтелью и житию истиньноу прилѣжати* (XI / XIII—XIV ГА, 211 а), *не хоще(т) тобѣ слово [Боже] николиже в то(м) же пребывати. но* ***присноподвижну*** *быти* (XI / XIV ГБ, 81 а), *свѣ(т) еди(н) неприсѧжемъ и непреставлѧе(м) б҃ъ. ни нача(т) ни кончевае(м) ни мѣри(м).* ***присносвѣте(л)*** *тресвѣте(л)* (78 б), *Тецемъ оубо ѥдиномыслено чада к тому монастыреви … оузримъ тамо* ***присносущаго*** *иону … макисииска василья* ***присноживаго*** (XII / XIV ФСт., 42 г), *ꙗкоже и нынѣ плавающе телесными.* ***приснохвалени*** *ѥсте и прехвалнии* (91 б), *по см҃рти же великаго кнѧзѧ Романа.* ***приснопамѧтнаго*** *самодержьца всеѧ Роуси* (XIII / 1425 ПСРЛ II, 245).

Інколи складні прикметники з першою частиною **присно-** могли розвивати багатозначність. Зокрема, композит ***присносоущьныи*** (XI СДРЯ VIII, 566) означав: 1) ‘який існує вічно’ (епітет до Бога): *ѥдино исповѣдаю с҃тыꙗ троицѧ божество. и ѥдино ѥстьство. и ѥдино соущество. и ѥдиноу силꙋ ѥдиноу власть … тоу ѥдиноу вѣдѣ* ***присносоущеноу*** (Ізб. 1073, 51); 2) ‘єдиносущний’: *д҃хъ есть прес҃тыи. ѿцю и с҃ну. подобосущенъ и* ***присносущенъ*** (1118 / 1425 ПВЛ, 42 зв.).

На час дії може вказувати й перша частина **ново-**. У цьому випадку **ново-** означає ‘недавно’: ***новокрьщеныи*** ‘недавно похрещений’ (XII СДРЯ V, 422), ***новописаныи*** ‘недавно написаний’ (XI / XIV СДРЯ V, 423), ***новооумьръшии*** ‘недавно померлий’ (XIII СДРЯ V, 424), ***новоꙗвленыи*** / ***новоꙗвленьныи*** ‘який недавно з’явився’ (XIII СДРЯ V, 425), ***новоприводьнъ*** ‘недавно приведений’ (XI / XIV СДРЯ V, 423), ***новородьныи*** ‘який недавно народився’ (XI / XIV СДРЯ V, 423), ***новорѣзаныи*** ‘недавно

зрізаний’ (XII СДРЯ V, 424), ***новосъзьданыи*** ‘недавно створений’ (XI / XIV СДРЯ V, 424). Наприклад: *чл҃цѣхъ сихъ* ***новопознавшїихъ*** *гд҃а законъ* (1037—1050 / XV Іл. Сл., 191 а), *акы* ***новокоуплєнїи*** *раби* (195 б), *арьꙗне же о вѣрѣ погрѣшеньѥ костантиѥву грамоту имаху. юже б҃ословець* ***новописанаꙗ*** *злодѣиства именова* (XI / XIV ГБ, 191 а), *се же или жены дѣла* ***новоприводни****. или хлѣвець дѣла* ***новокупле(н)****. или супру(г) дѣла воловны(х)* (47 г), *съ анною прославимса … и она оуна ѥдиного б҃оданаго* ***новороднаго*** *и сего. азъ же мужь. .з҃. и си(х) волею б҃у о҃стихъ* (138 в), *лѣпо. бо бѣ адаму. преже расуже(н)ꙗ повинутиса закону б҃ью … не твердо бо е(с)* ***новосозданому*** *расуже(н)е поміслом*ъ (57 в), *да ѡбрете ѥго нынꙗ нежели пьрвѣѥ крѣпльша. Ремении плетеными и лозиѥмь* ***новорѣзаны*** *роуцѣ и нозѣ ѥго. и прочеѥ раздьравъ* (к. XII ЖФСт., 134).

Досить поширеними були композити з першою основою **преже-**, котрі передавали темпоральні відношення: ***прежебывъшии*** ‘минулий’ (СДРЯ VIII, 136), ***прежеглаголимыи*** ‘сказаний раніше’ (140), ***преженамѣненыи*** ‘раніше названий’ (141), ***преженаписаныи*** ‘раніше написаний’ (141), ***преженареченыи*** ‘вище названий’ (141), ***прежепознавшии*** ‘котрий раніше дізнався’ (143), ***прежерожденыи*** ‘який народився раніше’ (148). Наприклад: *по* ***преженаре(ч)ныхъ*** *Асоуриискы(х) ц(с)рь цр(с)твова, ꙗкоже ре(ч)но бы(с), Навходоносоръ* (XI / XIII—XIV ГА, 119 б), *и никтоже когдаже* ***прежерожденыхъ*** *чл҃вкъ ꙗвлаѥтьса с҃нъ преже оумертвіꙗ ѡ҃ча, но ѡ҃ци преже чадъ, с҃нмъ своимъ наслѣдникы имѣнии своихъ ѡставлающе* (51 б—в), *форма оубо е(с) вса(к) чл҃вкъ мнивъ. вѣруꙗ бѣднѣ быти в не(м) воскрс҃нью. слова и нрава добра иже е(с) в не(м) сего оубо толико памати.* ***прежебывши(х)*** *грѣ(х) бе-стр(с)ти ображающа в разумѣ его. препираю(т) быти воскр(с)нью. будущаго в не(м) б҃ья слова* (XI / XIV ГБ, 73 б), *аще что о* ***прежегл҃имѣмь*** *оуже нынѣшнее слово има(т). чюдиса оуже никтоже. не бо то же гл҃ю точью. но о тѣ(х) съдерзаꙗса. и ꙗзыкомь и помысло(м)* (19 б),

зако(н) такъ ѥсть и оученье аттикииское. потщанье смѣсьно. первое прииме(т) і нѣкто ***прежепознавшии(х)*** *и. ли ѿ другъ или ѿ сродникъ* (148 в), *заложи стѣноу каменоу. подъ ц҃рквью с҃того Михаила … приставника. створи б҃оизволеноу дѣлоу. и мастера не проста.* ***преженаписаныꙗ*** *стѣны* (XII / 1425 ПСРЛ II, 243 зв.), *и* ***преженареченыи*** *анастасии пакы приде* (к. XII ЖФСт., 138—138 зв.), *и прииде к немоу* ***преженамѣненыи*** *арменинъ. посѣтитъ ѥ(г)* (XIII / 1554 КПП, 147 в).

Досить часто в пам’ятках фіксуються своєрідні композити-штампи, на зразок ***вышереченыи*** (XIII СДРЯ II, 260), ***прежереченыи*** (XI СДРЯ VIII, 146), ***прежеписаныи*** (143), ***прежепоминаемыи*** ‘вищезгаданий’ (144) та ін.: *Коньць же вьсѣмъ* ***прѣжереченыимъ****. възлюбиши г҃а отъ вьсеꙗ б҃ша* (Ізб. 1076, 60 зв.), *въ* ***прежере(ч)ныхъ*** *временехъ Пика Диꙗ ꙗвисѧ нѣкыи въ западныꙗ страны ѿ колѣна Иафета въ странѣ Агриньстѣи* (XI / XIII—XIV ГА, 22 б), *ничтоже ѥму* ***прежеречены(х)*** *не бѣ на похвалу довлѣти* (XI / XIV ГБ, 198 г), *сѣде на* ***прежереченномь*** *мѣстѣ* (1106—1108 / 1495 ХД, 102), *Василкови же сущю Володимери. на* ***пре(ж)ре(ч)нѣмь*** *мѣстѣ. и ꙗко приближисѧ постъ великыи. и мнѣ ту сущю Володимери. въ ѥдину нощь присла по мѧ кнѧзь Д҃вдъ* (1116 / 1377 ПВЛ, 89), *како бо аще оубѣжимъ. ѿ* ***прежере(ч)ныхъ*** *стр(с)тии. нъ и всѣмъ ср(д)цмъ надѣꙗтисѧ на г(с)а. еже носити вамъ дхв(н)ое оружье. на очіщенье супротивны(х) силъ* (XII / XIV ФСт. XIV, 210—211), *въ* ***прежере(ч)наꙗ*** *лѣта. коли Лестько взѧ Переворескъ. городъ. Львовъ. тоже Лѧховѣ воеваша оу Берестьꙗ* (XIII / 1425 ПСРЛ II, 295 зв.), *въ* ***прєжєрчєнномъ*** *жє лѣтє* (XIII / XVI ГВЛ, 728), *ѿкопавше* ***прежере(ч)ноѥ*** *мѣсто. ѡбрѣтоша тако по словеси бл҃жна(г) .г҃. черньца* (XIII / 1554 КПП, 199 в—г).

Характерною особливістю цієї групи складних прикметників є те, що вони легко піддаються декомпозиції, таким чином стаючи основою для юкстапозитів.

Перший компонент — основа числівника. У пам'ятках XI — XIII ст. виявлено похідні, в яких дієслівна основа сполучається з основою порядкового числівника. Це група ад'єктивів на **пьрво-**, утвореного від основи порядкового числівника *пьрвыи* 'перший', інтерфікса **-о-** та дієслівної основи. Такі похідні могли передавати декілька значень. По-перше, 'той, який відбувається першим, раніше за всіх': ***пьрвобытьныи*** 'який був першим' (СДРЯ IX, 358), ***пьрвозьданыи*** 'створений першим' (362), ***пьрвородьныи*** 'народжений першим' (367), ***пьрвозъваныи*** 'названий першим' (362), ***пьрвосътвореныи*** 'створений першим' (368). Всі названі композити мали релігійну семантику й використовувалися на позначення поняття 'початковий, первісний'. Наприклад: *вѣдѣ и инѣ свѣ(т) имже ѿгнасѧ* ***первобытнаꙗ*** *тма* (XI / XIV ГБ, 26 б), *раздрушисѧ тма* ***первородна*** *гл҃емаꙗ* (63 в), ***прьвозданаго*** *Адама глава* (1106—1108 / 1495 ХД, 36), *Адамъ когда* ***пръвозданный*** *женѣ покорився* (XIII / 1554 КПП, 544).

Ще одна група аналізованих прикметників-композитів мала значення 'той, про якого вже йшла мова; вищезгаданий': ***пьрвоглаголаныи*** (СДРЯ IX, 358), ***пьрвописаныи*** (366), *и смѣшивают с* ***первореченнымъ*** *древом* (1106—1108 / 1495 ХД, 30).

У ролі першої основи могли також використовуватися неозначено-кількісні числівники *мъного* та *мало*. Такі композити вказували на міру виконання дії: ***мъногоглаголивыи*** 'який багато говорить' (XII СДРЯ V, 61), ***богатодательныи*** 'який багато дає' (XII СДРЯ I, 249), ***мъногострадальныи*** 'який багато страждає' (XIII СДРЯ V, 70), ***мъноготьрпѣливыи*** 'який багато терпить' (XIII СДРЯ V, 71), ***малострадальнъ*** 'який мало страждає' (498). Вони були стилістично нейтральні й притаманні для текстів різної жанрової тематики: *идоша на* ***многоглаголиваго*** *Володимирка* (XII / 1425 ПСРЛ II, 116 зв.), ***многострадалное*** *и святое тѣло* (XIII / 1554 КПП, 460), *о преподобнѣм и* ***многострадальнѣм*** *отци Пиминѣ* (598), *о смиреннѣм и* ***многотерпѣливѣм*** *Никонѣ* (490).

Отже, складні прикметники описаного типу творилися за такими моделями:

1) «основа порядкового числівника + інтерфікс **-о-** + основа дієслова + суфікси»:

-ьн-: ***пьрвобытьныи*** (СДРЯ IX, 358);

-ан-: ***пьрвозьданыи*** (СДРЯ IX, 362);

-ен-: ***пьрвосътвореныи*** (СДРЯ IX, 368);

2) «основа неозначено-кількісного числівника + інтерфікс **-о-** + основа дієслова + суфікси»:

-ив-: ***мъногоглаголивыи*** (XII СДРЯ V, 61);

-лив-: ***мъноготьрпѣливыи*** (XIII СДРЯ V, 71);

-альн-: ***мъногострадальныи*** (XIII СДРЯ V, 70);

-ельн-: ***богатодательныи*** (XII СДРЯ I, 249).

Складносуфіксальні прикметники з першим дієслівним компонентом

У пам’ятках давньоукраїнської мови фіксуються слова з першою дієслівною основою **любо-**. За походженням це були кальки з грецької з початковою частиною **φιλο-** (φιλεω ‘любити’). Як правило, при перекладі відбувалася заміна компонентів місцями, оскільки для мови русичів перша дієслівна основа у складних словах не була властивою. Однак пам’ятки засвідчують чимало випадків дослівного перекладу.

Основа **люб-** передає значення ‘залюбки, з пристрастю’, а відповідні композити «мовби регулюють пристрасті людини» [Дмитриева, с. 47]. Більшість з них мають етичну змістову долю й підкреслюють зв’язок любові з базовими етичними концептами середньовічної мовної картини світу: ***любомоудрьныи*** ‘мудрий’ φιλοσώφρονες (XI / XIV СДРЯ IV, 472), ***любодѣльныи*** ‘працелюбний’ φιλεργους (XII / XIV СДРЯ IV, 470), ***любомоудрьствьныи*** ‘мудрий’ (XI / XIV СДРЯ IV, 473), ***любострадьныи*** ‘працелюбний’ φιλόπονον (XII СДРЯ IV, 475), ***люботроудьныи***

‘старанний’ φιλοπόνου (XI / XIV СДРЯ IV, 475), ***любооученьныи*** ‘розумний’ φιλομαοῦς (XIII СДРЯ IV, 475), ***любочьстивыи*** ‘1) честолюбний; 2) щедрий’ φιλότιμον (XI / XIV СДРЯ IV, 476), ***любочьстьныи*** ‘достойний честі’ φιλοτιμον (XI / XIV СДРЯ IV, 476). Якщо друга частина складного слова відповідає євангельським заповідям, тоді композит у цілому вказує на позитивну прихильність. Наприклад: *слышите дв҃ы и срадуітесѧ. паче же іже подвигомъ ѥлико и(х) цѣломудрены же и* ***любомудрены*** (XI / XIV ГБ, 196 в), *не любодѣи гл҃ть зако(н). а ты не мысли ѡ(т) претребива взора и* ***люботруднаго*** *погнѣщаꙗ стр(с)ти* (66 в), *мало межю. и персомъ же судъ вда. губителѧ тамо осужае(т). и ц(с)рѧ* ***любочстива*** *приславъ. мр҃тва възращаѥть и не милуѥма* (190 в), *толицѣми же ꙗзвы приѥмле(т) приходы на (н) ѡ(т) испрошьшаго и тако насобивыми и* ***любоч(с)твыми***. *ꙗко (ж) мнозѣмъ многажды ѡ(т) всѣго вѣка. зълострадавшимъ* (183 в), *сице помышлѧꙗ киприанъ. и тако въоружаꙗ словесы на подви(г) многы страдаща створѧше і вторую мзду си(х) приемле(т). ꙗко обилу и* ***любоч(с)тну*** (200 а), *и съ философъ бесѣдоваше. събираꙗ по бъчелѣ* ***любострадьнѣи***. *ѡ(т) всꙗчьскыхъ красьнаꙗ* (XII ЖФСт., 39 зв.), *люби встанивыꙗ. бл҃гоговѣиныхъ лица. (не)дерзновенныꙗ ч(с)тивыꙗ.* ***любодѣльныꙗ*** *послушливыꙗ* (XII / XIV ФСт., 120 б).

Однак любов може бути не тільки божественною, але й земною, а людина залежить від матеріальних благ, нерідко стає на грішний, нечестивий шлях: ***любогрѣшьныи*** ‘грішний’ ἁμαρτωλοί (XII / XIV СДРЯ IV, 468), ***любосварьныи*** ‘схильний до сварок’ (XII СДРЯ IV, 474), ***любострастьнъ*** ‘схильний до пристрасті’ φιλοπαθοῦντες (XII / XIV СДРЯ IV, 475), ***люботѣлесьныи*** ‘який догоджає тілу, плоті’ φιλοσαρκεῖ (XII / XIV СДРЯ IV, 475). Така семантика похідних знайшла широке відображення в давньоукраїнських текстах, зокрема: *и г(с)ь въ еуа(г)льихъ июдѣемъ. родъ зове(т) лукавыи* ***любодѣинъ***. *ꙗко самого. ѡ(т)вергъшесѧ. истиньнаго жениха* (XI / XIV ГБ, 163 а), *и ѥже*

сп҃стисѧ вамъ належащии намъ печали. в томъ бо ***любогрѣшнии*** *ѥсмь глумѧщесѧ нощь и д҃нь* (XII / XIV ФСт., 56 в), *ихъ же не виде. еда по истинѣ по грѣху моему свое творѧщю. паче же* ***любострастни****. ѡгрѣбающесѧ в паденье грѣховное на поползновение д҃ши* (163 б), *ѥгда нѣгдѣ кто ѡслабѣѥть. ѥгда некдѣ кто нерадити начнеть. и тщасѧ будеть на* ***люботелеснаѧ*** *дерзаниѥмъ* (116 г).

Композити цієї структури містять етичну оцінку людини, її вчинків. Трапляються вони здебільшого в перекладних релігійних чи морально-дидактичних творах. Однак зафіксовані випадки, коли композити є семантично та стилістично нейтральними й передають значення ‘любити щось’ просто як факт. Наприклад: ***любогласенъ*** ‘який любить співати’ (XIII СДРЯ IV, 468), ***люболюбьныи*** ‘сповнений любові’ (XIII СДРЯ IV, 471).

Словотвірне значення описаної групи похідних можна передати перифразою ‘той, який любить + відповідний іменник’.

3. СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКИ

В опрацьованих пам’ятках давньоукраїнської мови XI — XIII ст. виявлена відносно невелика кількість складнонульсуфіксальних ад’єктивних композитів. Залежно від частиномовної належності основ поділяємо їх на дві великі групи, в межах кожної з яких існують свої підгрупи.

Найчастіше в ролі другої основи композитів у давньоукраїнській мові виступав **іменник** (92 % з виявлених похідних належать до цієї групи). Складні прикметники такої структури вказували на ‘ознаку за властивостями того, що названо мотивувальним іменником’. У ролі першого компонента могли вживатися основи прикметника (34 %), числівника (50 %), займенника (1 %) та дієприкметника (1 %).

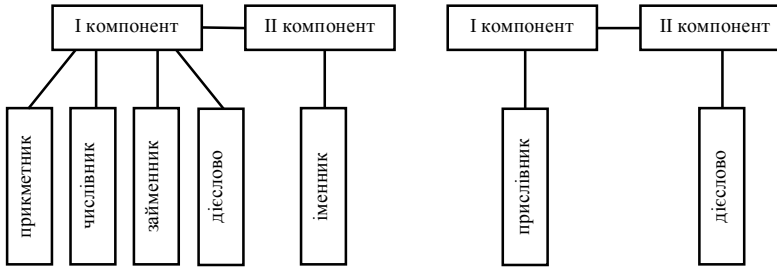

Складні прикметники з першою прикметниковою основою досить часто вказували на зовнішні ознаки людини чи тварини. О. І. Мізіна та О. А. Олексенко аналогічні похідні сучасної української мови відносять до дериватів, що «означають форму та параметричні характеристики соматичного поняття в людини» [Олексенко, Мізіна, с. 91]. Як правило, у цьому випадку роль другої основи виконував іменник на позначення частин тіла: ***велеокыи*** ‘з великими очима’ (Срезн. І, 234), ***голооусъ*** ‘безвусий’ (ХІІІ СДРЯ ІІ, 350), ***простоволосъ*** (СДРЯ ІХ, 186) / ***простовласыи*** (185) ‘з непокритою головою’. Наприклад: *Х(с)ъ бе смаглъ лицемъ добръ брадою. а очима свѣте(л) а сесь мужь* ***голооусъ****. чернъ велми* (ХІІІ СДРЯ ІІ, 350), *ѡже съгренетъ чюжеѥ женѣ повои с головы. или дщьри. ꙗвитсѧ* ***пр(о)стоволоса****. ѕ҃. гр҃нъ старыѥ за соромъ* (СДРЯ ІХ, 186).

Ще одна група складних прикметників цього словотвірного типу вказувала на внутрішні характеристики особи й виражала загальне значення ‘ставлення до людини’. Така семантика представлена емоційно позитивними прикметниками, які утворилися на основі сполучення «прикметник + іменник *сердце*»: ***благосьрдыи*** (ХІІ СДРЯ І, 208) ← благе серце: ‘добросердечний’, ***льгосьрдыи*** ‘незлопам’ятний’ (Срезн. ІІ, 64). Києворуська культура, за словами К. О. Дубровіної, «формувалася у творчому діалозі візантійського християнства та слов’янської міфології, вже тоді виявлялася тенденція, що трактує серце як орган розуміння, як центр, що зводить воєдино думку, волю та віру»

[Дубровіна]. Уже після прийняття християнства серце починає розглядатися як орган, яким ми сприймаємо Бога й через який Бог спілкується з людиною. Ставши таким чином загальнохристиянським символом, серце починає виступати як показник моральності та духовності людини. Такі філософські погляди не могли, безумовно, не відбитися й у мовній практиці давніх русичів. Яскравим прикладом цього є композити з другою основою **-сьрд-**. Похідні прикметники такої структури виражали позитивну оцінку людини, її дій, вчинків та вживалися для похвали, прославлення, звеличення особи: *Всеволодъ же* ***бл҃госердь*** *сыи не хота. кровопролитьꙗ* (XII / 1425 ПСРЛ II, 217 зв.), *князь же Мьстиславъ бяше* ***лєгкосръдь*** (XIII / XVI ГВЛ, 780).

Зрідка композити, утворені на основі прикметниково-іменникового сполучення, вказували на зовнішні ознаки предметів, зокрема ***островьрхыи*** ‘який має гострий верх’ (Срезн. II, 744). Вони були мотивованими і належали, за класифікацією О. А. Олексенко та О. І. Мізіної, до «композитів, що означають особливості елементів будівель і споруд» [Олексенко, Мізіна, с. 112].

Дуже поширеним у пам’ятках XI — XIII ст. був композит ***ѥдиночадыи*** ‘єдина дитина у батьків’ (XII СДРЯ III, 195), утворений поєднанням прикметникової основи **ѥдино-** у значенні ‘один, єдиний’ та іменника *чадо* ‘дитина’. Наприклад: *г҃а х҃а с҃на бжїа* ***единочадааго*** *ѿ* о҃ца (1037—1050 / XV Іл. Сл., 199 б), *в тое же времѧ бл҃говоли Б҃ъ поновлѧꙗ мл(с)ть свою ѡ насъ бл҃годатью* ***единочадаго*** *с҃на своего Г(с)а нашего Іс(с)а Х(с)а* (XII / 1425 ПСРЛ II, 243 зв.), *яко* ***ѥдинъчадаго*** *ѿ о҃ца* (1283 ЄЄ, 1 зв.). Це була церковнослов’янська форма названого композита, яка в давньоукраїнській мові поступово витісняється складно-суфіксальним варіантом.

Отже, складні прикметники описаної групи утворювалися за схемою: «основа прикметника + інтерфікс **-о-** (зрідка — **-е-**) + основа конкретного іменника + нульовий суфікс». Вони здебіль-

шого характеризували зовнішні риси людини, пов'язані з описом частин її тіла, або передавали внутрішній стан особи, виражаючи загальне значення 'ставлення до людей'.

Першим компонентом складнонульсуфіксальних прикметників давньоукраїнської мови також міг бути числівник. Такі композити вказували на кількісні ознаки предметів (у широкому розумінні). Це могли бути:

1) власне кількість: ***дъвооухыи*** (XI / XIV СДРЯ III, 116), ***двоѥногыи*** (Срезн. I, 640), ***четвероногыи*** (1506), ***четыриногыи*** (1514), ***шестокрилъ*** (1589);

2) міра ознаки (вага, об'єм, довжина тощо): ***двꙋсаженыи*** (Срезн. I, 648), ***трикратыи*** (Срезн. III, 997), ***тысѧщькратыи*** (1075), ***дъвооунькыи*** (XII СДРЯ III, 116).

Словотвірне значення композитів такого типу можна передати формулами: 1) 'який має (складається з)': ***двоѥногыи*** 'який має дві ноги' (Срезн. I, 640); 2) 'який є мірою': ***дъвооунькыи*** 'який є мірою в дві унції' (XII СДРЯ III, 116).

Названі прикметники, як і складносуфіксальні, були мотивованими, мали в основному пряме значення — вказували на точну кількість чого-небудь у предметів, явищ тощо — і були стилістично нейтральними. Наприклад: *овѣмъ оубо много нѣка сытость. воды намъ. и до пьꙗньства вина* ***двооухыꙗ*** *чаша* (XI / XIV ГБ, 99 в), *на ѿвращениє* ***четвероногъ*** *птица могущи* (1116 / 1377 ПВЛ, 20 Р), *и песъ родисѧ* ***шестоногъ*** (55 зв.), *скопа печерку малу,* ***двусажену*** (52 зв.).

Однак у деяких композитів спостерігається розвиток метафоричного значення, що насамперед зумовлено метафоризацією семантики кількісного числівника, який входить до їхнього складу. Зокрема, числівники *съто*, *тысꙗча* починають указувати не стільки на точну кількість, скільки на приблизну, дуже велику, наприклад: ***тысѧщькратыи*** 'який повторюється багато разів' (Срезн. III, 1075). Подібне явище спостерігаємо й з іншими числівниковими основами. Зокрема, своєрідне переосмислення

значення отримав прикметник ***четвероногыи*** (Срезн. III, 1506), який у пам'ятках XI — XIII ст. використовувався на позначення тварин, на відміну від плазунів, птахів тощо, дуже часто субстантивуючись: *исполнь сущу* ***четвероногых*** *и всякого гада* (1106—1108 / 1495 ХД, 80), *на ѿвращениє* ***четвероногъ*** *птица могущи* (1116 / 1377 ПВЛ, 20 Р), *что лва злѣи в* ***четвероногих*** (к. XII / XVII ДЗ, 419). Цікаво, що таке значення зберігається й у сучасній українській мові 'який має чотири ноги' (СУМ XI, 368), а сам прикметник вживається як субстантивований синонім до назв тварин.

Складні ад'єктиви кількісної семантики утворювалися за схемою: «основа кількісного числівника + інтерфікс (**-о-**, **-е-**, **-и-**) + основа конкретного іменника + нульовий суфікс»: ***дъвооухыи*** (XI / XIV СДРЯ III, 116), ***двоѥногыи*** (Срезн. I, 640), ***четвероногыи*** (Срезн. III, 1506), ***четыриногыи*** (1514), ***шестокрилъ*** (1589), ***шестоногъ*** (1118 / 1425 ПВЛ, 61 зв.). Названі складнонульсуфіксальні прикметники творилися переважно від назв частин тіла людини чи тварини. Однак подібна модель у давній українській мові ще не була остаточно закріплена, про що, зокрема, свідчить паралельне існування складносуфіксальних та складнонульсуфіксальних похідних, утворених від однієї твірної основи: ***четвероногыи*** (Срезн. III, 1506) — ***четвероножьныи*** (1507), ***шестокрилъ — шестокрильныи — шестокрылатыи*** (1589).

Складнонульсуфіксальні прикметники з першим числівниковим компонентом так само, як складносуфіксальні, могли мати різні форми першої основи. Основа числівника *дъва / дъвѣ* виступала у вигляді **дво-**, **двоѥ-** та **двоу-**, наприклад: ***дъвооухыи*** (XI / XIV СДРЯ III, 116), ***дъвооунькыи*** (XII СДРЯ III, 116), ***двоѥногыи*** (Срезн. I, 640), ***двꙋсаженыи*** (Срезн. I, 648). У числівника *четыре / четыри* спостерігається паралельне використання форми збірного числівника **четверо-** та кількісного з інтерфіксом **-и-** — **четыри-**.

Зрідка в ролі першого компонента виступали порядкові числівники. У пам'ятках зафіксовано слово ***пьрвосвѣтьлыи*** 'той, від якого почалося світло' (СДРЯ IX, 367).

У ролі першої основи складнонульсуфіксальних прикметників міг виступати збірний числівник *обоє*, зокрема, ***обооухыи*** 'який має два вушка (про предмет)' (СДРЯ V, 519), що сполучався з іменником на позначення частини тіла в прямому чи, як у цьому випадку, переносному значенні. Наприклад: *по таковѣмь же гла(с). къ игоуменоу коутьникъ пришьдъ. ѿ него м҃лтвоу приимь. и обиходить около братии. съ* ***обооухою*** *чашею. и даѥть комоуждо въ чашю когождо вина* (XII / XIII УСт., 198 зв.).

Серед займенникових основ найчастіше виступала **ино-**, що походить з праслов'янського *(j)inъ, яке первісно означало 'один', а згодом розвинуло значення 'інший'. Давня семантика названого компонента збереглася тільки в ст.-сл. *иночадъ*, *инорогъ* та рос. *инок*, *иноходь*, *иноходец* [ЕСУМ II, с. 304]. У пам'ятках давньоукраїнської мови виявлено прикметник, запозичений з церковнослов'янської мови — ***иночадыи*** 'який має одну дитину' (XI / XIII—XIV СДРЯ IV, 160): *како оубо можете вѣровати. славоу отъ ч҃лвкъ пріѥмлюште. славы же ꙗже ѿтъ* ***иночадааго*** *не ищете* (Ізб. 1076, 33 зв.—34), *ꙗко* ***иночадыи*** *сынъ и ѿца видѣти не можеть ни б҃хъ с҃тыи с҃на ни анг҃лъ б҃ха ни ч҃лвци анг҃ла* (XI / XIII—XIV ГА, 190 б), ***иночадыи*** *снъ сыи* (1283 ЄЄ, 2), *въ имѧ* ***иночадаго*** *с҃на б҃жьꙗ* (5 зв.).

Першою основою прикметників-композитів у давньоукраїнській мові могло бути дієслово. Такі похідні виражали 'ознаку за зовнішніми анормативними анатомічними показниками' [Олексенко, Мізіна, с. 83]. Наприклад: ***ломоносыи*** 'який має зламаний ніс' (XIII СДРЯ IV, 427), *посла со своею ратью Володъслава* ***Ломоносаго*** (XIII / 1425 ПСРЛ II, 289 зв.).

Отже, прикметники першої групи вказували на якісні та кількісні ознаки предметів, осіб тощо, названих іменниковою

основою, і за структурою поділялися на чотири підгрупи залежно від частиномовної належності компонентів.

Досить рідкісними в пам'ятках XI — XIII ст. були випадки використання складнонульсуфіксальних прикметників з другою **дієслівною** основою (всього 8 % з виявлених похідних утворено за цим словотвірним типом). Такі слова вказували на ознаку предмета чи особи за дією, названою дієслівною основою. Зокрема, прикметник ***просторѣкъ*** 'який розмовляє простою мовою' (1118 / 1425 ПВЛ, 77 зв.), утворений на основі сполучення прислівника *просто* і дієслова *ректи*, вказував на спосіб дії: *бѣ же се мужь не книженъ. и оумомъ простъ. и* ***просторѣкъ*** (1118 / 1425 ПВЛ, 77 зв.).

Словотвірні типи складнонульсуфіксальних прикметників з другим дієслівним компонентом були непродуктивними.

Складнонульсуфіксальні прикметники функціонували вже в XI — XIII ст. і займали повноправне місце в граматичній, лексичній та словотвірній системах давньоукраїнської мови. Хоча їхня кількість була відносно невелика, порівняно зі складносуфіксальними, однак уже в той час вони вирізнялися різноманітністю семантики та словотвірної структури. За формальними показниками поділяємо їх на дві групи, шість підгруп та сім словотвірних моделей:

1) «основа прикметника + інтерфікс **-о-** (рідше — **-е-**) + основа іменника + нульовий суфікс»;

2) «основа кількісного числівника + інтерфікс (**-о-**, **-е-**, **-и-**) + основа іменника + нульовий суфікс»;

3) «основа порядкового числівника + інтерфікс **-о-** + основа іменника + нульовий суфікс»;

4) «основа збірного числівника + інтерфікс **-е-** + основа іменника + нульовий суфікс»;

5) «основа займенника + інтерфікс **-о-** + основа іменника + нульовий суфікс»;

6) «основа дієслова + інтерфікс **-о-** + основа іменника + нульовий суфікс»;

7) «основа прислівника + основа дієслова + нульовий суфікс».

*****

Отже, композити стали саме тими структурними елементами, які на ранніх етапах розвитку давньоукраїнської мови та літератури змогли найчіткіше передавати релігійний світогляд давніх слов'ян. Більшість з них були кальками з грецької мови й прийшли до нас через посередництво старослов'янської мови чи церковнослов'янської як її різновиду на території Київської Русі. Спочатку запозичуються окремі слова певної структури, а згодом вже можна говорити про запозичення цілої словотвірної моделі, за якою починають утворюватися нові слова власне давньоукраїнської мови. Складання не було новим способом творення слів для слов'ян, воно було властиве ще праслов'янській мові, а калькування тільки активізувало цей спосіб творення. Тому композити-церковнослов'янізми, з одного боку, легко засвоювалися мовою русичів, а з іншого, — стали моделлю для творення нових прикметників на власне давньоукраїнському ґрунті. Серед церковнослов'янських основ найпродуктивнішими були **благо-**, **добро-**, **зъло-**, **бого-**, **веле- / вель-**, **велико-**, **высоко-**, **лъже-**, **єдино-**, **ино-**.

Найпоширенішими у давньоукраїнській мові були складні прикметники, утворені на основі підрядного зв'язку основ. Похідні, компоненти яких поєднані способом сурядності, дуже рідкісне явище в опрацьованих пам'ятках Київської Русі XI — XIII ст.

За структурою виявлені в писемних джерелах XI — XIII ст. композити поділяємо на три групи: 1) власне складні прикметники; 2) складносуфіксальні; 3) складнонульсуфіксальні.

Власне складні прикметники у давньоукраїнській мові виконували такі семантичні функції: 1) підсилювали значення позитивної ознаки (**благо-**, **добро-**, **вьсе-**, **веле-**): *благооумьныи*, *доброприꙗтьнъ*, *вьсекрасьныи*, *велелѣпьныи*; 2) підсилювали значення негативної ознаки (**благо-**, **зъло-**, **вьсе-**): *благогорькъ*, *зълострастьнъ*, *вьсезълыи*; 3) вказували на ступінь вияву ознаки (**велико-**, **высоко-**, **мъного-**, **мало-**, **три-** / **тре-**): *великочьстьнъ*, *высокооумьныи*, *мъногомилостивыи*, *малолѣпьныи*, *трисвѧтыи*.

Серед складносуфіксальних похідних виділяємо такі основні словотвірні моделі залежно від частиномовної належності компонентів:

1) «прикметникова основа + інтерфікс **-о-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-** (рідко — **-евьн-**, **-ив-**, **-ивьн-**)»: *добровѣрьныи*, *зъловольныи*, *жестосьрдьныи*, *правовѣрьныи*, *ѥдинородьныи*, *мѧкъковълныи*, *новомѣсѧчьныи*, *великовозрастьныи*, *дълговременныи*, *равьномощьныи*, *льгкооумьныи*;

2) «числівникова основа + інтерфікс + основа конкретного іменника + суфікс **-ьн-** (**-евьн-**, **-ит-**, **-ат-**)»: *ѥдинокрильнъ*, *дъвобрачьныи*, *пѧтигривеньныи*, *четвероножьныи*, *тридьневьныи*, *дъвоименитыи*, *шестокрылатыи*, *пьрвочадьныи*;

3) «числівникова основа + інтерфікс + основа абстрактного іменника + суфікс **-ьн-**, **-ив-**»: *дъвоѥвѣрьнъ*, *дъворазоумьнъ*, *дводꙋшивыи*, *двомысливыи*;

4) «основа неозначено-кількісного числівника (*мъного*, *мало*) + інтерфікс **-о-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-** (**-овит-**)»: *мъногообразьнъ* / *мъногообразьныи*, *мъноговѣтвьнъ*, *маловременьныи*, *малолѣтьныи*;

5) «займенникова основа **ин-** + інтерфікс **-о-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-**»: *иноплеменьныи*, *иновѣрныи*, *инородьнъ*;

6) «займенникова основа **вьс-** + інтерфікс **-е-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-** (**-ьск-**)»: *вьседьневьныи* / *вьседьньныи*, *вьселюдьскыи*;

7) «іменникова основа + іменникова основа + суфікс **-ьн-**»: *боговидьныи*, *змиюобразьныи*, *златоподобьныи*, *громогласьныи*;

8) «прислівникова основа + прикметник»: *доблеоумьныи*, *приснoблаженыи*, *обоюдоуостръ*;

9) «іменникова основа + інтерфікс + прикметник»: *богокрасныи*, *доушепользьныи*, *браконеискоусьная*;

10) «іменникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-ив-**, **-ьн-**, **-ен-**, **-ельн-**»: *богоданыи*, *грѣхолюбивыи*, *доушегоубьныи*, *древодѣльныи*, *дѣтородьныи*, *законопрестоупьныи*, *златозарьныи*;

11) «основа порядкового числівника + інтерфікс **-о-** + основа дієслова + суфікс **-ьн-**, **-ан-**, **-ен-**»: *пьрвобытьныи*, *пьрвосътвореныи*;

12) «основа неозначено-кількісного числівника + інтерфікс **-о-** + основа дієслова + суфікс **-ив-**, **-лив-**, **-альн-**, **-ельн-**»: *мъногоглаголивыи*, *малострадальнъ*;

13) «основа займенника **вьс-е-** + дієслівна основа + суфікс **-ьн-**»: *вьсетворитвьныи*, *вьсехвальныи*;

14) «прикметникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-ьн-**, **-ен-**, **-ащ-**»: *живоносьный*, *мьртвороженыи*;

15) «прислівникова основа + дієслівна основа + суфікс **-ущ-**, **-ащ-**, **-вш-**, **-ив-**, **-ьн-**, **-м-**, **-ан-**, **-лив-**»: *высокодѣльнъ*, *лъженаписаныи*, *дълготьрпѣливыи*, *приснопамѧтьныи*, *новописаныи*, *преженаписаныи*;

16) «дієслівна основа **люб-** + інтерфікс **-о-** + дієслівна основа + суфікс **-ьн-**»: *любогрѣшьныи*;

17) «дієслівна основа **люб-** + інтерфікс **-о-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-**»: *люботроудьныи*;

18) «дієслівна основа **люб-** + інтерфікс **-о-** + прикметник»: *любомоудрьныи*.

Найпродуктивнішим суфіксом, який представлений у всіх словотвірних моделях, був **-ьн-**. Інші форманти, які могли брати участь у творенні складних прикметників, не були продуктивними, за винятком композитів з другою дієслівною основою.

В опрацьованих пам'ятках виявлено значно менше, порівняно з попередньою групою, складнонульсуфіксальних дериватів. Складні прикметники цього словотвірного типу утворювалися за такими основними моделями:

1) «основа прикметника + інтерфікс **-о-** (рідше **-е-**) + основа конкретного іменника + нульовий суфікс»: *велеокыи*, *голооусъ*, *благосьрдыи*, *островьрхыи*;

2) «основа кількісного числівника + інтерфікс (**-о-**, **-е-**, **-и-**) + основа конкретного іменника + нульовий суфікс»: *ѥдиночадыи*, *дъвооухыи*;

3) «основа порядкового числівника + інтерфікс **-о-** + основа іменника + нульовий суфікс»: *пьрвосвѣтьлыи*;

4) «основа збірного числівника + інтерфікс **-о-**, **-е-** + основа іменника + нульовий суфікс»: *четвероногыи*, *обооухыи*;

5) «основа займенника + інтерфікс **-о-** + основа іменника + нульовий суфікс»: *иночадыи*;

6) «основа дієслова + інтерфікс **-о-** + основа іменника + нульовий суфікс»: *ломоносыи*;

7) «основа прислівника + основа дієслова + нульовий суфікс»: *просторѣкъ*.

Складнонульсуфіксальні прикметники здебільшого характеризували зовнішні риси людини, пов'язані з якісним та кількісним описом частин її тіла, або передавали внутрішній стан особи, виражаючи загальне значення 'ставлення до людей'.

Розділ 4

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. ІСТОРИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIV — XVIII ст.

У XIII — XIV ст. дуже ослаблена різноманітними суспільно-політичними подіями Київська Русь починає занепадати. І як наслідок, — її територія підпадає під юрисдикцію кількох держав. Більша частина території України, а саме: Київщина з Переяславщиною, Чернігівщина, Волинь і Північно-Східне Поділля — ввійшли до складу Великого князівства Литовського; Галичина й Південно-Західне Поділля були захоплені Польщею, частина подільських і галицьких земель (Буковина) відійшла до Молдавського феодального князівства, Закарпаття потрапило під владу угорських королів. Саме така політична, економічна й культурна роз'єднаність українських земель викликала розвиток місцевих рис у писемній мові та перешкоджала мовній консолідації [Русанівський В. М. Передмова… (далі — Русанівський УГр.), с. 9].

Велике князівство Литовське значною мірою будувалося на устроєвих і культурно-звичаєвих засадах, що сформувалися й розвинулися в Київській і Галицько-Волинській Русі. Чи не найважливішим було те, що литовська влада в той час не сприймалася як чужа, оскільки навіть у центральному литовському

уряді, при дворі великих князів литовських вживалася розмовна «руська» мова. Ще більшою мірою на цю мову перейшли ті представники литовської династії, які поселилися на білоруських та українських землях і прийняли православну віру. Так поступово руська мова стає офіційною мовою Литовсько-руської держави: її використовують у канцеляріях, судах, нею ж написаний і збірник тодішніх правових постанов, т. зв. Статут Литовський 1529 р. (пізніші видання 1566 і 1588 рр.), Судебник великого князя Казимира IV 1468 р. та ін.

Використання староукраїнської мови в офіційному мовленні сприяло активному розвиткові ділового письменства, «який тим самим став основним мовотворчим ґрунтом загальнонаціональної писемної мови» [Єдлінська 1993, с. 17]. Руська мова Великого князівства Литовського постала на ґрунті літературно-писемної мови Київської Русі, увібравши в себе велику кількість поліських живомовних рис. В. М. Мойсієнко, описуючи цей період, зазначав: «Попри наявність у документах чіткого формуляра та канцелярських штампів, які взагалі притаманні діловому стилю», мова досліджуваних пам’яток «вочевидь ще відображає і продовжує “руську” писемно-літературну традицію попередніх періодів — Галицько-Волинського князівства зокрема та Київської Русі загалом. Водночас у численних описах різних справ нерідко знаходимо виразні прояви місцевої народно-розмовної стихії, які, без перебільшення, можуть слугувати дослідникам історичної діалектології хрестоматією західнополіського мовлення середини XVI ст.» [Мойсієнко 2013, с. 7]. Давньоукраїнська мова, у період становлення її як офіційної у Великому князівстві Литовському із живомовних рис передовсім увібрала найбільшу кількість поліських. Цим і зумовлена певна наддіалектність «руської мови» (початковий етап функціонування) стосовно української та білоруської [Мойсієнко 2013, с. 7].

Такої ж думки дотримується й М. Мозер, зазначаючи: «Руська ділова мова являла собою переробку давньої ділової мови східних слов'ян в оперті на білоруську й українську народні мови та на моделі західної дипломатики» [Мозер Проста мова, с. 82]. Тут необхідно наголосити на тому, що «"Руська мова" не постала на ґрунті живих рис одного із народів — білоруського чи українського і однозначно для українців та білорусів у період входження їх до складу ВКЛ була спільною» [Мойсієнко 2005]. Активно вбираючи в себе елементи розмовної мови, староруська мова водночас також очищалася від застарілих, незрозумілих українському населенню граматичних форм і збагачувалася виробничою, побутовою і суспільно-економічною українською лексикою [Русанівський УГр., с. 9].

Литовсько-руський етап розвитку української мови є надзвичайно важливим, адже так звана актова мова стала, на думку І. Огієнка, «провідником живої нашої мови до мови літературної» [Огієнко 2001, с. 95].

«Руська мова» виконувала функцію державної аж до 1696 р., коли варшавський сойм остаточно постановив заступити її польською та латинською мовами. З плином часу вона також убирала в себе все більше елементів польської мови [Мозер Проста мова, с. 81].

Ділова мова Литовського князівства впливала на подальший розвиток ділового стилю в інших українських землях, де він сформувався також на староруській основі.

У XIV ст. постають юридичні документи й на території України, яка належала Польщі. Мовні особливості тих грамот засвідчують два діалектні масиви — галицький і волинський. Однак розвиток писемної мови в Галицькій Русі і Західному Поділлі (від Червоногорода до Бара і Хмільника) гальмувався асиміляторською політикою шляхетської Польщі [Русанівський УГр., с. 10]. Так поступово в II пол. XIV — XV ст. руське письмо зовсім виходить з діловодства. Зрештою із державницького

вжитку абсолютно зникає церковнослов'янська мова, натомість в урядовій сфері староукраїнську мову виразно витискає латинська, німецька, польська. І не тільки мову, але й саму кириличну графіку через застосування латиниці. Українська ділова мова в цих землях продовжувала функціонувати переважно при укладанні приватних торгівельних угод, заповітів і под.

Молдавські землі довгий час входили до складу Галицького князівства. Тому, коли наприкінці XIV ст. у басейні рік Прута, Дністра й Дунаю виникло самостійне Молдавське князівство, воно успадкувало від попередніх століть руське письмо і руську офіційно-ділову мову. Історики відзначають, що «слов'яно-молдавська писемність, яка склалася в Молдавії на кінець XIV ст., являє собою культурну спадщину писемності Київської і Галицької Русі» [Русанівський УГр., с. 11]. Руська мова як офіційно-ділова мова Молдавського князівства була значною мірою трансформована під впливом українських говірок і увібрала в себе значну кількість молдавських, угорських і південнослов'янських лексичних елементів. Оскільки ділова мова Молдавського князівства і ділова мова Литовської держави базувалися на староруській основі, вони мають багато спільного. Однак між ними є і значна різниця, бо розвивалися вони під впливом різних діалектних масивів [Русанівський УГр., с. 11].

У Закарпатській Русі в XV ст. управління здійснювали призначувані угорськими королями окремі воєводи. Офіційною діловою мовою була латина.

Староукраїнську літературну мову цього періоду використовували для потреб релігії, освіти, науки, нею писали ділові документи, церковно-публіцистичні твори. Вона активно функціонувала у Великому князівстві Литовському, у складі якого протягом XIV — XV ст., як зазначалося вище, перебувала більшість українських земель, а також на території Молдавського князівства. Відтак староукраїнська літературна мова набула широкого застосування в рукописному та, пізніше, друкованому

виявах, у писемній і, треба думати, в усній формах [Царалунга 2017, с. 8].

У XVI ст. українська культура набуває великого поширення. Ось як описує цей період І. Огієнко: «Це була значна культура, і дух українського народу проявив себе великим талантом і на ґрунті літературному, і на ґрунті науковому» [Огієнко 2002, с. 83]. У цей час з'являються перші друковані книги, зокрема Острозька Біблія 1581 р. — найперша повна друкована Біблія серед усього слов'янського світу.

З кінця XVI ст., після Люблінської унії 1569 р., статус української мови докорінно змінився. «Настає нова доба українсько-польської двомовності як наслідок агресивної політики полонізації і водночас відступництва староукраїнської шляхти» [Фаріон, с. 250]. Польща поступово захоплює у свої руки керівництво у польсько-литовській унії, протягом XVII — XVIII ст. запроваджує польське право, а разом із тим і польську мову.

Особливості використання української мови в офіційних сферах життя суспільства детально описав Іван Огієнко: «Число канцелярій стало сильно зростати — це різні канцелярії міські, ґродські й інші, які продовжували писати "руською" мовою. Мова ця невпинно росте, але вже легко приймає в себе полонізми, головно до свого словника; появляються полонізми навіть у мовних формах. Помалу починається не тільки збільшений польський вплив на нашу літературну мову, але й насильна урядова полонізація» [Огієнко 2001, с. 139].

Після так званого золотого віку українського письменства та мови у II пол. XVI — I пол. XVII ст., що його літературна продукція була, за словами М. Мозера, міродайною для всього православного слов'янства [Мозер Мова сх. укр. гр, с. 280], настає XVIII ст., — як відомо, один з найважчих періодів розвитку української мови.

Після указу Синоду від 1720 р. про те, що книжки мають друкуватися тільки такою мовою, яка нічим не відрізняється від московської, над староукраїнською мовою нависла велика загроза. З цього часу починається період суцільної русифікації України.

2. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вже з кінця XIII ст. відбувається поступовий розподіл текстів не тільки за жанрово-стилістичними характеристиками, а й за мовною структурою. Значний масив українських пам'яток XIV — XV ст. характеризується найрізноманітнішими впливами як окремих мовних стихій (білоруської, польської тощо), так і літературно-писемних мов (церковнослов'янської та ін.) [Царалунга 2017, с. 8]. Зокрема, у XIV — XV ст. писемність переважно церковнослов'янською мовою реалізувалася в пам'ятках конфесійних, ораторсько-проповідницьких, житійно-повістевих. Мовою, близькою до живої народної, пишуться офіційно-ділові грамоти [Передрієнко]. Потужним струменем підживлювання народнорозмовного елемента в тогочасній писемній мові була продовжувана міцно вкорінена ще з періоду Київської Русі традиція ведення світської писемності мовою, наближеною до народної, яку в період входження українських і білоруських теренів до складу Великого князівства Литовського сучасники називали руською [Мойсієнко 2013, с. 64].

Протягом XIV — XV ст. в Україні тривала робота щодо забезпечення церкви богослужбовими книгами: переписувалися Євангелія, Псалтирі, Четьї Мінеї. До нашого часу дійшли Київський Псалтир 1397 р. (збер. у Росії), Пандекти Антіоха Чорноризця 1307 р., Часослов XIV ст., Молитовник ужгородський, Повчання Єфрема Сирина 1492 р. (збер. у Російській нац. б-ці), «Ізмарагд», Путенське Євангеліє XIII — XIV ст. (гал.-вол. землі,

збер. у Румунії), Євангеліє Верковича XIII — XIV ст. (гал.-вол. землі, збер. у Сербії), Бибельський Апостол XIV ст., Луцьке Євангеліє XIV ст., Лавришівське Євангеліє XIV ст. (збер. у Білорусі), Луцький Псалтир 1384 р. (збер. у Флоренції), Євангеліє апракос Полікарпове 1307 р. (збер. у Москві), Євангеліє апракос Пантелеймонове 1317 р. (збер. у б-ці АН Росії), Четья Мінея 1489 р., Королевське Євангеліє 1401 р., Ужгородський Півустав поч. XV ст., Мукачівський Псалтир XV ст.

Певний вплив на конфесійні тексти, як зауважив С. Ю. Темчин, чинила руська мова, яка, «отримавши у ВКЛ (Великому князівстві Литовському — *Р. К.*) офіційний статус, проникла також у сферу православної (а пізніше й уніатської) церковної писемності» [Темчин, с. 226]. І все ж церковнослов'янська мова не здавала своїх позицій [Русанівський 2002, с. 49]: між церковнослов'янськими і живомовними елементами точилася постійна боротьба. Це отримало відображення насамперед у графіці. Як відомо, на зламі XIV — XV ст. Україну охопив так званий другий церковнослов'янський вплив, що полягав у поверненні до болгарських джерел, архаїзації та стилістичному виправленні церковної мови. Внаслідок цього, на думку М. Мозера, прірва між церковною та народною мовою в Україні значно поглибилася [Мозер Огляд, с. 45].

У першій половині XVI ст. у конфесійних текстах переважала церковнослов'янська мова. Незважаючи на тісну взаємодію староукраїнської літературної і церковнослов'янської мови, відмінності між ними дедалі збільшувалися, церковнослов'янська мова ставала все менш зрозумілою для людей, спеціально не підготовлених. У зв'язку з цим демократично налаштовані українські книжники доходили висновку про необхідність перекладу культових творів зрозумілою для народу мовою, що загалом відповідало спрямуванням релігійних рухів, активно поширюваних у Західній Європі й Польщі. Першими віхами для розвитку української мови як літературної були Четья Мінея 1489 р.,

позначена помітною присутністю руських елементів у церковному тексті [Мозер Огляд, с. 45].

Якщо з XV — поч. XVI ст. відомі лише спроби надати конфесійним текстам українського мовного колориту, то від середини та другої половини XVI ст. з'являються переклади Святого Письма. Першими творами руською мовою були 23 старозавітні книги, перекладені Ф. Скориною і видрукувані у 1517—1519 рр. у Празі під назвою «Біблія руска». Друга половина XVII ст. залишила нам чимало перекладених українською мовою релігійних книг: Нобельське Євангеліє 1520 р.; Пересопницьке Євангеліє 1556—1561 рр.; Волинське Євангеліє 1571 р.; Хорошівське Євангеліє 1581 р., перекладене В. Негалевським; уривок Літківського Євангелія у старослов'янському тексті; переклад деяких книг Старого Завіту, відомий як Український біблійний кодекс 1596 р. Луки з Тернополя; Крехівський Апостол 1560 р. та ін. Окрім цього, з того часу дійшло до нас декілька десятків учительних Євангелій, написаних староукраїнською мовою. І. Огієнко так характеризує цей період розвитку української мови: «Уже під кінець цього століття богословська література, писана доброю українською мовою, набрала показних розмірів. З того часу (рівночасно з польською мовою) вже на широку міру усталилася українська літературна мова, і в цім була величезна заслуга передусім реформації» [Огієнко 1930, с. 58—59].

У II пол. XVI ст. з'явилася ціла низка нових рукописних проповідницьких збірників, написаних «простою мовою», які стали чи не наймасовішим «духовним чтивом» [Чуба, с. 11]. Ідея перекладу учительних Євангелій староукраїнською мовою виникла разом з ідеєю перекладу канонічних текстів. Вона пов'язана з вимогою загальнодоступності проповіді, зрозумілості її для широкого кола слухачів. Адже традиційне учительне Євангеліє не відповідало новим потребам ані вірних, яких турбувало питання реалізації Божих заповідей у щоденному житті, ані духівництва, насамперед нижчого, яке на ці запитання мало дати

своїй пастві прості зрозумілі відповіді. Сприйняття традиційного тексту додатково ускладнювала й церковнослов'янська мова, добрим знанням якої у II пол. XVII ст. не могли похвалитися ані парохи, ані, тим більше, їхні парохіяни [Чуба, с. 10].

Значення української мови як справжнього знаряддя політичного і релігійного впливу на народні маси через проповідь глибоко усвідомлювали представники ораторсько-проповідницької творчості. М. Смотрицький так сформулював цю думку: «ба(ч)ны(и) и мудры(и) казнодѣѧ мусить памятати, що пѧ(т) сло(в) вырозумѣны(м), анѣ(ж) тмами непонѧты(м) языко(м) в(ъ) науце звлаща до народа мовити — пожите(ч)нѣйшаѧ речъ єстъ» (ЄУ См., 7 зв.).

Євангельські тексти, що цитуються в українських учительних Євангеліях, також подаються в перекладі українською мовою. Враховуючи сааме цей факт, І. Огієнко свого часу зауважив, що в Україні до церкви жива мова вперше увійшла з казанням, у якому й цитати зі Святого Письма перекладалися цією мовою [Огієнко 1930, с. 80].

Осібно від інших проповідницьких текстів стоять Нягівські повчання XVI ст. Вони відрізняються від учительних Євангелій як за змістом, так і за формою. Це, як схарактеризував О. Петров, прості, без претензій настанови в християнській моралі. Найголовніше їхнє завдання — пропаганда слова божого рідною мовою, «попросту», щоб «розумѣли убогыи люде» [Петров, с. 41]. Аналіз мови збірника свідчить про те, що це пам'ятка південномараморського діалекту Закарпаття [Деже, с. 123—242].

Поступово жива народна мова проникає також у сферу художньої літератури. Традиційно в конфесійній, проповідницькій і художньо-панегіричній літературі використовувалася й церковнослов'янська мова [Русанівський 2002, 64], проте українські книжники користувалися нею досить довільно. Ю. Ф. Карський уважав навіть, що в XVI ст. у Західній Русі (в

Україні й Білорусії) легше було знайти людину, яка знала латинську й грецьку мови, ніж церковнослов'янську [Карский, с. 46].

В останній чверті XVI ст. виникає художня література в формі панегіриків і полемічних віршів, спрямованих проти Папи й католицизму. Віршова спадщина XVI — поч. XVII ст., що дійшла до нас у рукописному вигляді, досить незначна. Це, як правило, віршові тексти, вписані до інших писемних пам'яток, як, наприклад, вірш Яна Казимира Пашкевича «Полска квитнет лациною» (1621), вписаний до рукопису Великого статуту Литовського першої редакції (1529) та ін. Основна віршова продукція цього періоду відома зі стародруків. Певна кількість віршів вийшла свого часу окремим виданням [Українське літературне бароко… (далі — УЛБ)]. Автори віршів намагаються писати церковнослов'янською мовою, але оскільки в той час вона не була в усному вжитку, а граматик і словників ще не існувало, то вони раз у раз збивалися на староукраїнську мову [Русанівський 2002, 72].

Перші фіксації українських віршів датуються 70-ми роками XVI ст. Це — пісня-балада «Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш» (1571) та «Пашквіль» Яна Жоравницького (1575), написані фактично народнорозмовною мовою.

Отже, у XVI ст. церковнослов'янська мова вже була досить занедбана [Русанівський 2002, 65], а її занепад продовжується аж до кінця XVI ст.

XVII століття — це, на думку І. Огієнка, золотий вік нашого письменства, нашої культури [Огієнко 2002, с. 85]. У цей час бурхливо розквітає художня література. За жанрами її можна поділити на поезію, драматургію, частково — прозу. Після Брестської унії почалася свара між уніатством і православними єпископами, що знайшло своє відбиття в розвитку полемічної літератури.

У другій половині XVII ст. давня українська драма, що робила свої перші кроки, розвинулася в самостійний жанр художнього письменства. Її представляли твори шкільної драматургії,

як правило, на біблійні сюжети: «Слово про збурення пекла» (сер. XVII ст.), «Дѣйствіє на страсти Христови списанное» (80-ті роки XVII ст.), «Царство Натури Людской» (1698), «Торжество естества Человѣческого» (кін. XVII ст.), «Комедія на день рождества Христова» Д. Туптала, «Про Олексія чоловіка божого» (1637), «Комедія на успеніє Богородиці» Д. Туптала (кін. XVII ст.) та ін. Шкільна драма другої половини XVII ст. є зразком української книжної літературно-писемної мови, у якій відбито тенденції зберігання мовної традиції минулого і відчувається значна орієнтація на народнорозмовну стихію.

Значна роль у розвитку української драматичної писемності належить інтермедіям — одноактним комічним п’єскам, які розігрувалися між діями серйозних драм з релігійним чи історичним сюжетом. Найстарішими творами цього жанру, що дійшли до наших днів, є дві сценки до польської п’ятиактної драми Якуба Гаватовича «Tragaedia» (1619). Трохи пізніші зразки, датовані II пол. XVII ст. — це 9 інтермедій з Дернівського збірника, а також п’єска «Баба, дід і Чорт», вміщена у збірнику кінця XVII — XVIII ст.

Що стосується ділових стилів, то у I пол. XVII ст., незважаючи на полонізацію, традиції української актової мови були збережені. Україномовні справи на Правобережній Україні відносно послідовно фіксуються до середини XVII ст., з II пол. — рідко, а у XVIII ст. їх вже нема [Мойсієнко 2004, с. 34]. Важливою рисою офіційно-ділових документів є те, що їхня мова стає єдиною щодо форми в Правобережній та Лівобережній Україні [Русанівський 2002, 95].

XVII століття внесло істотні зміни в розвиток ораторської прози. Еволюція української проповіді другої чверті XVII ст. тісно пов’язана з розвитком освіти, зокрема з діяльністю братських шкіл і заснованої у цей час Києво-Могилянської академії. Ораторське мистецтво розглядають як окрему науку, його починають викладати у братських школах. Одним із перших відомих

зразків є промова М. Смотрицького, виголошена ним на похоронах свого наставника архімандрита Святодухівського монастиря у Вільні Леонтія Карповича 2 листопада 1620 р. До нового типу належать і казання З. Копистенського, П. Могили, І. Старушича.

З другої половини XVII ст. активізуються українські літописні традиції, започатковані в київську добу. Історичні тексти разом з усною народною творчістю, зокрема історичними піснями та думами, були могутнім засобом виховання патріотизму.

Однією з форм боротьби між двома християнськими течіями після Брестської унії 1596 р. стає полемічне письменство релігійно-ідеологічного змісту. Воно представлене різними жанрами: послання, відкриті листи, теологічні диспути, написані у формі діалогу, трактати, памфлети тощо. Є серед них авторизовані твори, анонімні й підписані псевдонімами.

У полеміці великого значення набуло живе слово, добре зрозуміле широким народним масам. Тому автори використовують не лише лексичні, граматичні та словотвірні варіанти, властиві народнорозмовній практиці, але й широко вживають народну фразеологію, влучне слово.

Однак поряд із цими революційними процесами, що означали наступ світської руської літературної мови на позиції церковнослов'янської, спостерігалося прагнення вберегти останню як мову церкви [Мозер Огляд, с. 47]. У XVII ст. зникає протестантство, що насамперед відбилося на конфесійній літературі й особливо на перекладах Святого Письма на народну мову. Якщо під впливом протестантизму в XVI ст. такі переклади з'являлися один за одним, то у XVII ст. подібні твори поодинокі.

Найактивніше обстоює церковнослов'янську мову І. Вишенський. Він як істинний захисник православного християнства всі інші віровчення сприймав як єресь [Русанівський 2002, с. 79], тому переклади Святого Письма на просту мову засуджував. Відгомін І. Вишенського відчувається у творах М. Смот-

рицького, «Пересторозі», у «Вопросахъ и отвѣтахъ православного зъ папѣжникомъ» 1603 р., у «Совѣтовании о благочестіи» 1621 р. тощо.

Українці вважали церковнослов'янську мову священною, тому дбали про її впорядкованість. З'являються численні граматики й словники, найвідоміші з яких «Грамматіка словенское правилное синтагма» М. Смотрицького (1619), «Лексіконъ славеноросскій» Памва Беринди (1627), «Граматика словенская» І. Ужевича (1643), «Синоніма словенороська» та ін.

Отже, XVII ст. відрізняється від XVI як подальшим розвитком староукраїнської літературної мови, так і великою увагою до священної церковнослов'янської [Русанівський 2002, с. 65]. У XVII — першій чверті XVIII ст. староукраїнська літературна мова досягла свого розквіту: удосконалився її офіційно-діловий стиль, набули поширення навчально-проповідницька проза та полемічна література, активізувався розвиток поезії і драматургії, але вже намітилися певні ознаки «втомленості» цієї мови [Русанівський 2002, с. 128].

XVIII століття в історії української культури відзначене поступовим витісненням староукраїнської мови з усіх сфер життя, її зросійщенням, заборонами, що врешті-решт призвело до її занепаду як літературної мови.

Політика царату, спрямована на подальше обмеження автономії Гетьманщини, — послідовне витіснення української мови з офіційного діловодства та остаточне запровадження на українських землях адміністративно-територіального управління Російської імперії — безперечно, позначилася на оформленні ділової документації XVIII ст. [Горобець 1993, с. 23].

М. Мозер виділяє три періоди розвитку староукраїнської мови XVIII ст.:

1) документи 1700 — 1722 рр. і надалі містять в цілому ще незаторкнуту українську ділову мову, де російському елементові відводиться геть мізерне місце (або й ніякого) в мовному

оформленні тексту на всіх рівнях [Мозер Мова сх. укр. гр, с. 287]. У цей час з'являється такий важливий твір, як козацький літопис Самійла Величка (1720 р.). На цьому етапі спостерігається неперервне продовження україномовного діловодства XVII ст.;

2) 1723 — 1764 рр. (заснування Малоросійської Колегії): російський інтерференційний шар впадає в очі мало не в кожному документі; численні тексти — починаючи головно з 40-х років — вже й годі вважати за українські у властивому сенсі слова, бо український складник у них зведено до розпізнаваного в російських документах українського шару, що його можна б окреслити як субстратний, а не як текстотвірний [Мозер Мова сх. укр. гр, с. 292];

3) 1765 — 1786 рр.: документи пишуться тільки російською, з дуже нечисленними українськими інтерферемами. Можна вважати, що на цьому третьому етапі вже стало доконаним фактом часткове відмирання мови на українських теренах: українська ділова мова припинила існувати [Мозер Мова сх. укр. гр, с. 301].

Після указу Синоду від 1720 р. конфесійна література починає видаватися тільки церковнослов'янською мовою.

Українські письменники намагалися писати так, щоб їх розуміли в Москві. Виникає так звана слов'яноруська мова — штучний витвір, що спирався тільки на церковнослов'янську основу [Русанівський 2002, с. 132]. Жива народна мова зберігалася тільки в усній народній творчості, інтермедіях до різдвяних і великодніх драм.

Отже, староукраїнська літературна мова в XVIII ст. продовжувала функціонувати, але перспективи дальшого розвитку не мала [Русанівський 2002, с. 148]. Нею послуговувалися школярі, мандровані дяки, вчені поети, що користувалися рекомендаціями М. Довгалевського; за традицією, її вживали в ділових документах, зокрема в записах сотенних канцелярій. Народні пісні й рекомендації господарського та медичного характеру, які мали

попит у населення, також писалися староукраїнською мовою. Але друкована продукція нею не видавалася, тому колишня слава староукраїнської мови поступово згасала.

3. ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ПАМ'ЯТКАХ РІЗНИХ СТИЛІВ

ДІЛОВИЙ СТИЛЬ

Складні прикметники у пам'ятках XIV — XV ст.

З усього загалу давніх текстів XIV — XV ст. живе мовлення найповніше відображено в ділових документах, записи в яких здебільшого точно локалізовані й датовані [Царалунга 2017, с. 30]. Необхідність дослідження текстів правових актів минулих епох окреслив ще І. С. Свєнціцький, який здійснив палеографічну й лінгвістичну характеристику галицьких і волинських грамот XIV — XV ст., провів систематизацію документів цього періоду та встановив, що мова західноукраїнських грамот виразно свідчить про певну перемогу народної мови в економічно-правових документах, які й показали високий рівень розвитку народної мови того часу [Свєнціцький, с. 3].

Грамоти XIV — XV ст. — документи спеціального жанру, що відрізняються від інших писемних пам'яток свого часу суспільним призначенням і умовами створення. Історія виникнення тексту окремо взятого документа пов'язана з разовою конкретною подією тогочасного суспільного життя. М. А. Жовтобрюх переконливо довів належність староукраїнських грамот XIV — XV ст. до пам'яток саме літературної мови. Однією з рис дослідник вважав наявність системи мовних штампів тогочасного ділового стилю [Жовтобрюх, с. 63—64].

Безперечно, староукраїнська мова XIV — XV ст. значною мірою формувалася на народній основі, однак поряд з народнорозмовними елементами продовжували активно функціонувати й давні утворення. Великий масив українських пам'яток аналізованого періоду характеризується найрізноманітнішими впливами як окремих мовних стихій (білоруської, польської тощо), так і літературно-писемних мов (церковнослов'янської та ін.) [Царалунга 2017, с. 8]. Тому актуальними постають дослідження реалізації мовної системи в різних жанрах та стилях на певних етапах функціонування, специфіки впорядкування фонетичного, граматичного, словотвірних рівнів мови і впливу різних чинників на ці процеси.

Основоскладання. Кількість складних прикметників, виявлених у староруських грамотах, — невелика. Цей факт дав підстави Л. Л. Гумецькій зробити висновок, що «словоскладення не було продуктивним способом творення прикметників, оскільки більшість складних прикметників перенесена з церковнослов'янської мови» [Гумецька 1958, с. 143]. Справді, більшість композитних ад'єктивів, виявлених у грамотах аналізованого періоду, були церковнослов'янізмами. Таке явище, однак, закономірне. Адже актова мова стала продовженням давньоукраїнської традиції ведення діловодства. Водночас не можемо погодитися з думкою Л. Л. Гумецької, що складні прикметники характеризували книжну мову насамперед у зв'язку зі справами церкви і культу [Гумецька 1958, с. 144]. Аналіз опрацьованих нами пам'яток показав, що, складні прикметники не стільки стосувалися церкви чи культу, скільки були зумовлені особливостями написання ділових документів того часу і, здебільшого, правилами мовного етикету.

Кожна грамота мала чітку структуру, елементи якої були регламентовані. Для українських грамот XIV — XV ст. одним із характерних елементів початкового протоколу було сакраментальне звернення до Святої Трійці або Бога, хоча жодних зако-

номірностей у його вживанні — чи то дарча грамота, чи грамота купівлі-продажу, чи вкладна грамота та ін. — не було [Єдлінська 1964, с. 82—83]. Саме у таких зверненнях і використовувалися традиційні для святих осіб епітети, зокрема: *въ имѣ ѿца и с҃на и с҃тго д҃ха. тр(о)ица с҃таа и* ***єдиносѫщнаа*** (1488 УГр. XV, 124; 127). На XVII ст. таке звернення стало традиційним елементом заповітів [Білан, с. 57—64].

У багатьох молдавських грамотах своєрідними штампами стали закінчення-закляття, найпоширеніші з яких: 1) *а кто порушитъ сїє данїє нашє, то(т) да бѫдєтъ проклѧтъ ѡ(т) г҃а б҃а. и ѡ(т) пр҃ч(с)тїѧ єго м҃трє. и ѡ(т) чєтыри єу(г)л҃истъ. и ѡ(т) ст҃ы(х)* ***б҃гоносны(х)*** *ѡ(т)цъ ижє въ никєи* (1438 УГр. XV, 93), 2) *а кто бы хотѣлъ тоє порушити: или радити на порушєнїє: таковы да є(ст) проклѧтъ ѡ(т) г҃а б҃а: и пр҃ч(с)тыѧ єго м҃три. и ѡ(т) д҃ єу(г)л҃ш(ст). и ѡ(т) в҃і ст҃ы(х) и връховны(х) ап҃(с)лъ. и ѡ(т) ти҃ї ст҃ы(х)* ***б҃гоносны(х)*** *ѡ(т҃)цъ ижє въ никєи* (1429 УГр. XV, 86), 3) *а кто сѣ покуситъ. възѣти илї [...ш]ити. имъ. бу(д)що. ѡ(т) того вышє писаннаго […] да є(ст) проклѣтъ ѡ(т) г(с҃)а б҃а въсєдръжитєлѣ. сътворшаго. нєбо и зємлю и ѡ(т) прѣ(ч)стиа б҃ца. и ѡ(т) в҃і ап҃(с)лъ. и ѡ(т) д҃ єу(г҃)листъ. и ѡ(т) т҃ и и҃і.* ***б҃гоносны(х)*** *ѡтєцъ* (1443 УГр. XV, 96). Як бачимо, складні прикметники були обов’язковими елементами цієї структурної частини.

В офіційних документах того часу виробляється певний мовний етикет. Особливо це стосується моменту називання особи. У грамотах XIV — XV ст., а також і в наступні періоди, зафіксовані надзвичайно розширені, ускладнені звертання до осіб, що виявилося в застосуванні великої кількості епітетів. Серед них і прикметники-церковнослов’янізми, які ще з давніх часів служили для підкреслення найвищих чеснот людини. Це ***благовѣрный*** (бл. 1350 ССУМ I, 97), ***благочьстивыи*** (1448 ССУМ I, 98), ***богоносныи*** (1403 ССУМ I, 104), ***богоспасаємыи*** (1322 ССУМ I, 105), ***богочьстивыи*** (1440 УГр. XV, 136), ***христолюбивыи*** (1350 ССУМ II, 519) та ін. Наприклад: *а*

повєлѣньюємь ***блг҃овѣрнаго*** *ї* ***хр(с)толюбиваго*** *кнѧзѧ вєликого Михаїла кєдиминовича* (1350 Роз. Гр., 8), *при* ***бг҃олюбєзномъ*** *калисти ѥп(с)пи холмъскомъ* (1376 Роз. Гр., 22), *Мл(с҃)тїю бж҃їєю Азъ* ***блг҃очъстивы*** *г(д҃)нь, и рабь вл҃(д)кы моєго ї҃v х҃а* (1429 УГр. XV, 84), *исъ* ***блг҃очьстивою*** *г(д)жєѭ Маринокѭ* (84). У молдавських грамотах XV ст. був навіть своєрідний початок, де перераховувалися всі регалії воєводи, князя тощо. Наприклад: *Въ х҃а б҃а* ***блг҃овѣрни(и)*** *и* ***бг҃оч(с)тивы(и)*** *и* ***х(с҃т)ѡлюбивы(и)*** *и б҃гѡ(м) помазанны(и) и самодрьжавны(и). іѡ Вла(д) воивѡ(д)а м҃л(с)тїѭ б҃жїєѭ и б҃жїємь блгы(м) произволєнїємь* (1440 УГр. XV, 136).

У грамотах названого періоду є композитні прикметники, церковнослов'янізми за походженням, з першою основою **все-**, які також не були новотворами ранньої староукраїнської мови. Це ***всємогущии*** 'сильний' (1478 ССУМ I, 201), ***въсєсвѣтлыи*** 'чистий, щирий' (1449 ССУМ I, 210), ***въсєблагыи*** 'найласкавіший' (1449 ССУМ I, 209), ***въсєхвалныи*** 'преславний' (1488 ССУМ I, 210). Наприклад: *ми* ***въсєблагы(м)*** *произволєниємъ и* ***въсєсвѣтлы(м)*** *и чисты(м) наши(м) сръдцє(м) ... єжє дає(м) и потвєржаємъ* (1449 Cost. II, 377), *ѡ(т) с҃ти(х) сла(в)ни(х). и* ***въсєхвалны(х)****. и връховни(х). ап[...] пєтра и павла* (1488 УГр. XV, 128).

Отже, використання церковнослов'янських за походженням композитів насамперед було мотивовано стилістично й зумовлювалося структурними особливостями побудови грамот.

Відтінок книжності мають складні прикметники ***вєликодєржавныи*** 'який стоїть на чолі великої держави' (1478 ССУМ I, 162), ***вєликопольскии*** 'утворений від сполучення велика Польща; вживався як власна назва' (1370 ССУМ I, 162), ***мимошєдшии*** 'минулий' (1457 ССУМ I, 594): *по(д)писана бысть сия капли(ца повєлѣні)емъ* ***вєликодєржавного*** *короля пресветлого казимира* (1478 ССУМ I, 162), *тихно* ***вєликопольскии*** (1370 Роз. Гр., 18), *о* ***мимошєдшых*** *рѣчєх и члѣнкахъ* (1457 BD II, 257), *и нє имаємь*

тыхъ ***мимошодшихъ*** *дѣлъ и мєрзачокъ поминати* (1458 Роз. Гр., 169).

До живорозмовних складних прикметників належить ***доброволныи*** ‘1) безперешкодний; 2) викликаний власним бажанням’ (XV ССУМ I, 306): *а такѣ жь мы видѣвшє єго м҃лєрдьє к намъ и* ***доброволноє*** *пристаньє дали єсмы приятєлю нашому* (1433 Роз. Гр., 124), *даємъ єго посломъ* ***добровольноє*** *проєханьє чєрєзъ нашу зємлю* (1496 BD II, 405), *засѣд на* ***доброволной*** *дорозе у своемъ имени* (XV Арх. ЮЗР 8 / IV, 27). Цей прикметник функціонував і в давньоукраїнській мові, однак в XI — XIII ст. він мав зовсім іншу семантику — ***доброволныи*** ‘наділений різними чеснотами’ (СДРЯ II, 481), — що була тотожною до значення його грецького відповідника αρετης ‘чесноти’. Наприклад: *и въ ѥдину свою д҃шю собравъ. ѥди(н)* ***доброволныи*** *ѡбра(з)* (XI / XIV ГБ, 178 г). Староукраїнський композит ***доброволныи*** утворився на основі сполучення *добра воля*, а точніше — *з доброї волі*, на що вказує і його семантика. Саме з таким основним значенням він функціонує і в сучасній українській літературній мові — ***добровільний*** ‘який здійснюється, діє і т. ін. з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу; протилежне *примусовий*’ (СУМ II, 324).

Описані вище складні прикметники, виявлені в грамотах XIV — XV ст., належать до композитів, утворених на основі підрядного зв’язку. За структурою поділяємо їх на три групи:

1. Власне складні — вказували на збільшений вияв ознаки, названої другим компонентом, і утворювалися за такими словотвірними моделями:

1) «іменникова основа + прикметник»: ***боголюбєзныи*** (1376 ССУМ I, 104);

2) «займенникова основа **все-** + прикметник»: ***въсєсвѣтлыи*** (1449 ССУМ I, 210), ***въсєблагыи*** (209), ***всечестьныи*** (1440 УГр. XV, 136);

2. Складносуфіксальні:

1) «прикметникова основа + інтерфікс **-о-** + іменникова основа + суфікс **-н-**, **-ив-**, **-ськ-**» (підкреслювали зовнішні ознаки предметів, найчастіше вказуючи на їхню якість, а їхнє словотвірне значення можна визначити як ‘об’єкт має якість, визначену першим компонентом’): ***благовѣрный*** (бл. 1350 ССУМ I, 97), ***благочьстивыи*** (1448 ССУМ I, 98), ***єдиносꙋщныи*** (1472 ССУМ I, 345), ***доброволныи*** (XV ССУМ I, 306), ***вєликодєржавныи*** (1478 ССУМ I, 162), ***вєликопольскии*** (1370 ССУМ I, 162), ***благообразныи*** (1440 УГр. XV, 136), ***богочьстивыи*** (1440 УГр. XV, 136);

2) «іменникова основа + інтерфікс **-о-** + дієслівна основа + суфікс **-н-**, **-ив-**» (вказували на прямий об’єкт дії — об’єктні відношення): ***богоносныи*** (1403 ССУМ I, 104), ***христолюбивыи*** (1350 ССУМ II, 519);

3) «іменникова основа + інтерфікс **-о-** + дієслівна основа + суфікс **-ем-**» (передавали суб’єктні відношення — ‘дія мислиться і вводиться у композитну основу як властива предмету чи особі’): ***богоспасаємыи*** (1322 ССУМ I, 105);

4) «займенникова основа **все-** + дієслівна основа + суфікс **-н-**» (суб’єктні відношення — ‘ознака дії, здійснювана першим компонентом’): ***въсєхвалныи*** ‘якого всі хвалять’ (1488 ССУМ I, 210);

5) «займенникова основа **все-** + дієслівна основа + суфікс **-ущ-**» (об’єктні відношення — ‘ознака за дією, здійснюваною над узагальненим об’єктом’: ***всємогущии*** ‘який все може’ (1478 ССУМ I, 201);

6) «прислівникова основа + іменникова основа + суфікс **-н-**» (вказували на кількісний вияв ознаки): ***многогрѣшныи*** (1437 ССУМ I, 603);

7) «прислівникова основа + дієслівна основа + суфікс» (вказували на спосіб, час, місце дії): ***мимошєдшии*** (1457 ССУМ I, 594);

У грамотах XIV — XV ст. зафіксовано також складні прикметники, утворені на базі сурядного зв’язку: ***угровлахїиский*** та

борисоглебский. Вони означали територіальну чи іменну належність предметів, тобто були відносними прикметниками, утвореними поєднанням двох рівнозначних іменникових основ за допомогою сполучного голосного -**о**- та суфікса -**ск**-. Наприклад: *самодръжавныи Господинъ, Въсеи Земли* ***оугровлахійскои*** (1387 Вен. Гр., 26), *ѹни(з) монастыра* ***бори(с)глебскаго*** (1396 Гр. XIV, 129), *въсєи зємли* ***угровлахїиско(и)*** (1440 УГр. XV, 136), *всѣмь кои живу въ* ***оугровлахїискои*** *земли* (1420 Вен. Гр., 49).

З огляду на сказане вище, а також враховуючи те, що багато пам’яток XIV — XV ст. було видано після 60-х років XX ст., вважаємо неточним твердження Л. Л. Гумецької «За характером синтаксичного зв’язку між компонентами всі без винятку складні прикметники є підрядними словосполученнями [Гумецька 1958, с. 143]».

Словоскладання. Визначальною особливістю стилю ділових документів були певні кліше-штампи. Як правило, вони разом з професійною лексикою та термінами об’єднувалися у мовні конструкції, утворюючи чітку структуру документа [Царалунга 2015, с. 52]. Однак необхідно пам’ятати про те, що кожне міське управління мало й свої особливості.

Актова мова XIV — XV ст. відбиває цікавий етап незавершеності процесу переходу синтаксичних сполучень «прислівник + пасивний дієприкметник минулого часу на -**н**-» до категорії складних прикметників [Гумецька 1958, с.144]. Про це свідчить неоднакове написання цих слів, які ще не цілком усвідомлювалися писарями як одне слово. Сюди належать типові для канцелярського стилю сполучення з прислівниковими основами **виш**-, рідше — **ниж**- та їх варіантами.

Прикметники такої структури фіксуються у грамотах XIV ст., але кількість їх мала: *у тогожь Алехна Ромашковича* ***вышеписаного*** (1342 Гр. XIV, 25), *тыи вси* ***вышеписаныи*** *земли и сѣножати* (1342 Гр. XIV, 25).

Цікавий матеріал дають молдавські грамоти XV ст. У їхній структурі можна виділити характерні майже для всіх документів елементи з аналізованими композитами. По-перше, це речення, в якому воєвода виступає запорукою виконання того, про що йшлося в тексті грамоти: *а на то вѣра нашєго г(с)п҃(д)ства* ***вышє писанного*** *алєксандра воєводы* (1411 УГр. XV, 74), *а на то є(ст) вѣра нашєго г҃ва* ***вышє писанного*** *алєѯа(н)дра воєводы* (1422 УГр. XV, 76), *то є(ст) вѣра* ***вышє писанного*** *г(д҃)ва ми Илїи* (1438 УГр. XV, 92). Отже, частина грамоти, в якій подано підтвердження достовірності основного змісту, зводилася до своєрідних базових формул [Пещак 1979, с. 56]. Друге — підсилення слів воєводи своєю печаткою, що фактично стало традиційною кінцівкою молдавських грамот XV ст.: *а на болшєє потвръждєнїє. тому въсєму* ***вышє писанному****. Вєлѣли єсми … привѣсити пєча(т) наша* (1411 УГр. XV, 74), *а на болшєє потвръж(д)нїє тому въсєму* ***вышє писанному*** (1422, 1427, 1429 УГр. XV, 76, 80, 84), *оутвръж(д)єнїє том(у) въсєму* ***вышє писанному*** *писахомъ: и вѣрѫ нашєго г(с҃)ва* ***вышє писаннаго*** *Алеѯандра воєводы* (1429 УГр. XV, 85), *а на болшїи крѣпостъ тому всєму* ***вышє писанном(у)*** *вєлѣли єсми …* (1434 УГр. XV, 91). До речі, такого змісту записом закінчується і центрально-українська грамота, написана князем Вітовтом у Вільні 1407 р.: *а длѧ твєрдости* ***вышє писаны(х)*** *рєчєи к сєму листу приложили пєчать нашу* (1407 УГр. XV, 35). Таке явище вкотре підкреслює спільність для всіх грамот цього періоду (незалежно від їхньої територіальної належності) традиції написання ділових документів.

Окрім названих випадків, похідні такого типу починають вживатися для своєрідної економії часу й місця у грамоті, тобто для уникнення повторів називання імен, регалій тощо тих осіб чи предметів, про які вже йшла мова. Зокрема: *примѣса къ тѣмъ* ***вышє писаннымъ*** *циганомъ да нє имаєтъ* (1434 УГр. XV, 90), *из тѣ(х) двѣ* ***вышєрє(ч҃)нны(х)*** *чєлѣдє(х) выидєтъ* (91), *тоє въсє да бѫдєтъ тому* ***вы(ш)писанному*** *нашєму манастырю* (1438

УГр. XV, 92), *а кто бы покуси(л) порушити. или възѧти боу(д) ѡ(т) того* ***вышє писаннаго*** (1443 УГр. XV, 97), *тоє въсє* ***вышє писаннѡє*** *слюбуємъ* (1456 УГр. XV, 104), *ми.* ***вишє писа(н)ны(и)****. Стєфа(н) воєво(д)а* (1471 УГр. XV, 119), *а про лепшую справедливость* ***вышеписаних*** *речей* (1490 Пам. I, 138).

Отже, найпоширенішими в мові грамот XIV — XV ст. були прикметники, утворені від сполучення прислівника *више* / *выше* та прикметників, похідних від дієслів *писати* та *ректи* — ***вишєписанїй*** / ***вышєписанныи*** (1393 ССУМ I, 177), ***вышєрєчєнній*** (1434 ССУМ I, 225).

У грамотах XV ст., причому незалежно від місця їх написання, фіксуються випадки вживання канцеляризмів на зразок ***прє(д)рєчони(и)*** замість описаних вище. Наприклад: *и дали єсмо* ***прє(д)рєчону*** *пану* (1407 УГр. XV, 35) — Центральна Україна, *щобы тоє* ***прѣ(д)рє(ч҃)нному*** *монастырю* (1422 УГр. XV, 76) — молдавські грамоти. До того ж, наявні випадки паралельного використання обох типів прикметників навіть в одному й тому самому реченні: *тоє въсє* ***вышє писанноє*** *да будє(т). тому* ***прѧ(д)рєчєнному*** *монастырю* (1443 УГр. XV, 96). Як бачимо, упродовж XIV — XV ст. тільки розпочинається процес вироблення мовних кліше та штампів, характерних для ділового стилю.

В опрацьованих пам’ятках виявлено небагато випадків вживання складних прикметників-канцеляризмів з першою основою **ниже**-: *учи(н)ку* ***нижє(и)мєнованого*** (1499 УГр. XV, 31). Зазначимо, що подібні ад’єктиви впродовж усього періоду розвитку староукраїнської мови характеризувалися значно меншою поширеністю на відміну від складних прикметників з першою основою **вище**- та її варіантів.

Л. Л. Гумецька звернула увагу на те, що певна частина синтаксичних сполучень, аналогічних до наведених вище, не виявляла тенденції переходу до категорії складних прикметників. Такі словосполучення, за її словами, лексикалізовані на другому етапі розвитку української мови, творили неначе складені прикметники

термінологічного характеру [Гумецька 1958, с. 144]. Це були сполучення прислівників *потом*, *напотом* з активним дієприкметником теперішнього (майбутнього) часу від дієслова *бути* на **-уч-** / **-ущ-**, які згодом субстантивувалися: *нинешним и потом будучим* [Гумецька 1958, с. 145].

Однією з особливостей актової мови було використання запозичень, зокрема з чеської, польської мов та латини. Наприклад, у XIV — XV ст. під впливом старочеської мови розвивається словотвірний тип складних прикметників з першою основою **верху-**, рідше — **верх-**, **верхо-**. Порівняймо старочеське *svrchujmenovany* та староукраїнське *вєрхуимєнованыи*. До вживаних у той час складних прикметників такої моделі належать: ***вєрхоувыписаныи*** (1482 ССУМ I, 166), ***вєрхуимєнованыи*** (1437 ССУМ I, 166), ***вєрхумєнованыи*** (1430 ССУМ I, 166), ***вєрхъмєнєныи*** (1434 ССУМ I, 167), ***вєрхоуописаныи*** (1437 ССУМ I, 166), ***вєрхупсанїи*** (1421 ССУМ I, 167), ***вєрхоуписаныи*** / ***вєрхуписаныи*** (1440 ССУМ I, 166), ***вєръхупомєнєныи*** (1475 ССУМ I, 167). Цей тип продовжував бути продуктивним і в XVI — XVII ст., причому розширюється кількість других основ поряд з тими, які були актуальними для словотворення раніше: ***верхмененый*** ‘вищезгаданий’ (1595 СУМ XVI—XVII 3, 236), ***верхумененый*** / ***верхомененый*** (1531 СУМ XVI—XVII 3, 239), ***верхуменованый*** (1572 СУМ XVI—XVII 3, 239), ***верхуписаный*** (1505 СУМ XVI—XVII 3, 240), ***верхупомененый*** (1567 СУМ XVI—XVII 3, 240), ***верхуназначоный*** ‘вищезазначений’ (1564 СУМ XVI—XVII 3, 240), ***верхуописаный*** (1566 СУМ XVI—XVII 3, 240) тощо. Наприклад: *а на твердость тых речей* ***веръхуписаныхъ*** (1505 Арх. ЮЗР 8 / IV, 227), *черезъ тотъ же часъ* ***верху назначоный*** (1564 РЕА II, 133), *ты(х)* ***вє(р)хумєнєны(х)*** *зємли миє(н)я сєла и люди дали* (1566 ВЛС, 1), *тые вси части,* ***верху менованые*** *от мене … на вечност дарованые* (1572 Арх. ЮЗР, 8 / VI, 385), *и даєть мо(ц) ты(м) сыномъ своимъ … тыє вси имє(н)а* ***вє(р)хꙋмєнєныє*** (1578 КЗК,

37), *тыє вси имє(н)ѧ* ***вє(р)хопомєнєныє*** (1578 КЗК, 37 зв.), *по(д) тою(ж) виною* ***вє(р)хꙋ ѡписаною*** (1590 ЛСБ, 141), *уря(д) тє(ж)* ***вє(р)ху мєнова(н)ны(й)*** (1672 ЛРК, 161).

Малопоширеним варіантом основи **верх-** / **верху-** стає **зверху-**: *року и (д)ня* ***зве(р)ху положено(г)[о]*** (1688 АППС1, 249), *року, мѣсяця и дня* ***зве(р)ху написаного*** (1699 АППС1, 381).

Отже, зафіксовані у текстах грамот XIV — XV ст. складні прикметники дозволяють не погодитися з поширеною в мовознавстві XX ст. думкою, що «словоскладення прикметників, як і іменників, було словотворчим засобом, в основному чужим живій народній мові» [Гумецька 1958, с. 144]. Невелика кількість живорозмовних складних прикметників, виявлених у пам’ятках XIV — XV ст., зумовлена, насамперед тим, що у зазначений період ділова мова на живорозмовній основі тільки формувалася, а стиль грамот був ще переобтяжений давньоукраїнською традицією написання. Поступовий розвиток діловодства призвів до розширення лексичного складу грамот. Яскравим підтвердженням цього може стати дуже багатий матеріал староукраїнської мови XVI — XVIII ст. Адже чи могло таке явище, як складання, раптом виникнути в народній мові ні з чого й розвиватися так стрімко та інтенсивно?

Безперечно, мова грамот XIV — XV ст. є українською з великою кількістю ознак живої народної мови. Окремі церковнослов’янізми у структурі тогочасних грамот необхідно розглядати як структурні елементи офіційних текстів, своєрідні традиції ведення діловодства.

Актова мова XIV — XV ст. засвідчила два типи складних прикметників за структурою — утворених способом основоскладання (на основі підрядного та сурядного зв’язків) та способом словоскладання, а саме зрощення.

Прикметники-композити в текстах XVI — XVIII ст.

Особливе місце серед пам'яток офіційно-ділового стилю української мови XVI — XVIII ст. займають актові книги замкових, ратушних, земських канцелярій, що діяли в українських містах і містечках періоду пізнього середньовіччя. Живе мовлення в них відбито найповніше, до того ж ці записи точно датовані та локалізовані.

Характеризуючи лексико-структурні типи складних прикметників, зафіксованих у пам'ятках ділового стилю староукраїнської мови XVI — XVIII ст., звертатимемо увагу на такі елементи: 1) живомовна лексика; 2) церковнослов'янізми; 3) запозичення.

Стилістичні функції складних прикметників

У пам'ятках офіційно-ділового стилю XVI — XVIII ст. окреме місце займають церковнослов'янізми. Вони, як і в попередні століття, дуже часто виконують функцію так званих етикетних епітетів, тобто вказують на поважне, чемне ставлення до особи. У ролі таких означень продовжують виступати прикметники ***благообразный*** 'достойний' (XVI СУМ XVI—XVII 2, 100), ***благородный*** 'який відзначається високими моральними якостями' (1554 СУМ XVI—XVII 2, 101), ***благочестивый*** (п. XVI СУМ XVI—XVII 2,107; Т. Мат. I, 56), ***бл҃гоговѣнный*** 'набожний' (1596 Зиз. Лекс., 27), ***богоносный*** 'відданий Богу, носить Бога в серці' (1501 СУМ XVI—XVII 2, 144; XVII Слав.-Кор., 429), ***боголюбезный*** 'приємний Богу' (1594 СУМ XVI—XVII 2, 140), ***богохранимый*** 'якого оберігає Бог' (1620 Пам. I, 8). Наприклад: *за пановаиіе* ***благочестивого*** *и* ***богохранимого*** *царя православного Михаила Феодровича* (1620 Пам. I, 8), ***благородному*** *и* ***благочес-***

тивому *его милости киръ Андрею Желиборскому, дворянину земли Московской* (1650 Пам. III, 66), ***благородного*** *сына вашого, господаря нашого великого, царевича* (1659 Пам. III, 392), ***благочестивого*** *князя Михаила Корибута Вишневецкого* (1659 Пам. III, 394) та ін.

Особливо часто такі епітети використовуються при назвах церковних посад, зокрема: *нынѣшний* ***боголюбезный*** *епископъ* (1589 Пам. III, 18), *далисмы моцъ* ***благоговѣйному*** *во иеромонасехъ киръ Ісакію* (1620 Пам. I, 10), *гробъ преподобнаго* ***богоноснаго*** *отца нашего Ѳеодосія Печерскаго* (1640 Пам. II, 424), *и изволєнїємъ прєлата н(а)шєго* ***б(о)голюбиваго*** *єп(иско)па Михаила Манꙋила Ѡлшавски* (1755 Рус. пис., 48).

Загалом документи, написані церковними братствами чи особами церковного стану, відрізняються від звичайних актових книг багатством церковнослов'янізмів, особливо в ролі постійних епітетів. Мова таких документів позначена певною регламентованістю лексичного складу, традиційним для релігійної комунікації стилістичним, емоційно-образним навантаженням: *прото* ***в҃м*** *в то(м) ꙋпоминає(м) жєбы* ***в҃м*** *заховалися по* ***бл҃гоч(с)тному*** *хр(с)тия(н)скому ѡбычаю* (1584 ЛСБ, 66), *совѣтомъ* ***богодухновенных*** *святыхъ писанїй* (1586 Пам. III, 4), *и ва(с) вси(х) вє(р)ны(х) и* ***бл҃гопослꙋшны(х)*** *жєлатєлє(и) тою бы(т)но(ст)ю своєю посєтимъ* (1591 ЛСБ, 152), *и на иный способъ* ***богоугоднаго*** *житія, который бы служилъ ку збавенью христіанскому и ку выконанью милосердныхъ учинковъ* (1615 Пам. II, 387), *Реєстръ събранныхъ объще именъ братий еже о Христѣ, обрѣтающихся въ градѣ Луцкомъ и прочаа* ***благородныхъ*** *окрестъ живущих сыновъ восточного православіа* (1617 Пам. I, 3), *православные любо* ***благочестивые*** *христіяне* (1620 Пам. I, 3), *сие* ***богоугодное****, законное, церковное Брацство* (1620 Пам. I, 13), *вся бо писания* ***богодохновенна*** *и полена сутъ к научению* (1624 Пам. I, 51), ***благороднымъ*** *и* ***благочестивымъ*** *въ*

православіи … сыномъ, братіамъ Братства церковного (1628 КМПМ, ї, дод. 301), *на церковь* ***благочестивую*** (1635 Пам. І, 66).

У ролі шанобливих епітетів виступають також складні прикметники з першою основою **велико-** / **велице-** та **веле-**, такі як ***великоименитый*** ‘славний’ (1595 СУМ XVI—XVII 3, 216), ***великоласкавый*** (1577 СУМ XVI—XVII 3, 216), ***великоважный*** (1565 СУМ XVI—XVII 3, 215), ***велицеласкавый*** (1591 СУМ XVI—XVII 3, 219), ***велицеповажный*** (1640 СУМ XVI—XVII 3, 220), ***велезацный*** (1572 СУМ XVI—XVII 3, 208). Наприклад: *а яко матцє моєй* ***вєлико ласкавой*** (1577 AS VI, 72), *пєрє(д)* ***вєлєзацными*** *паны* (1584 АЖ, 71), *мнѣ* ***вєлицє ласкавы(м)*** *приѧтєлє(м) мои(м) милымъ* (1592 ЛСБ 1035, 36) тощо.

Загалом необхідно зазначити, що для мови ділових документів характерне нанизування багатьох епітетів: ***всечестный всемирьного животворячого*** *Креста Господня воздвигнути храмъ* ***любочестнымъ*** *и* ***христолюбивымъ*** *иждивеніемъ или накладомъ* ***благочестивыхъ*** *господей тамошнихъ* (1620 Пам. І, 9), *Преосвященному,* ***Боголюбезнѣйшому*** *и* ***всесвѣтлому*** *господарю киръ Филарету* (1625 Пам. ІІ, 402), *юже святые и* ***приснопамятные*** *пресвѣтлые прародителіе твого* ***всесвѣтлаго*** *царскаго величества* (1640 Пам. ІІ, 424), *православнѣйший,* ***благочестивѣйший, боговѣнчанный, великодержавный, всесвѣтлый*** *царю, государу* (1640 Пам. ІІ, 423), ***всесилнаго*** *Бога молитствую, да* ***всесвѣтлое*** *царское твое величество, съ пресвѣтлою* ***боговѣнъчанною*** *царскою твоею съпружницею и* ***богоданными всесвѣтлыми, багрянородными*** *царскаго ти величества отраслми* (1640 Пам. ІІ, 423), ***ясневелможній*** *м҃цѣ п҃не гетманъ і кавалеръ Даніилъ Апостолъ, мнѣ* ***всемилостивѣйшій*** *і* ***единонадежній*** *п҃не патроне і великій добродѣю* (1732 ДДГ, 87).

Дуже часто в мові грамот епітети-церковнослов’янізми вживаються при назвах релігійних понять, що якнайповніше розкриває їхній глибинний сакральний зміст. Таке явище

значною мірою зумовлено особливостями релігійної картини світу, світоглядом українців загалом і писарів зокрема.

Композити-епітети при назвах релігійних понять тісно пов'язані з системою християнських цінностей, вони досить регламентовані і, як правило, постійні та однотипні. Зокрема, Трійцю називають ***живоначалною***, ***единосущною***, ***животворящою***, ***всесвятою***. Наприклад: *во имѧ свѧтоє*, ***животворѧщоє***, *нєроздєлимоє Тройцы аминь* (1514 AS III, 108), *во имя Святыя* ***живоначальныя единосущныя*** *и нераздѣлимыя Тройцы* (1616 Пам. II, 391), *въ честь* ***живоначальныя*** *нераздѣлимыя святыя Тройцы* (1631 Пам. II, 410), *ласкою и милосердіем* ***всесвятои*** *и* ***живоначальной*** *Тройцы* (1632 Пам. I, 57), *и гриховъ своихъ сповѣдавшєсѧ* ***всєсвѧщєнной*** *єѵхаристий тайни* (1743 Рус. пис., 42).

Характеристика божественних істот пов'язана з апріорним визнанням Бога, а також з незаперечною святістю всього, що від нього походить [Лук'янчук]. Для цього використовуються такі слова, як ***всемогущий*** (СУМ XVI—XVII 5, 29), ***всесильний*** (32), ***всесвѧтый*** 'пресвятий' (про Духа Святого) (31), ***всещедрый*** (33), ***человѣколюбный*** та ін. Як бачимо, особливо активно при назвах Бога використовуються епітети, складні слова з першою основою **все-**. Вони не тільки стверджують істинність Бога, але й вказують на його велич, могутність, доброту, відображають ставлення до людини. Наприклад: *смиреніе наше от благодати и дара и области* ***всесвятого*** *и* ***живоначалнаго*** *Духа* (1586 Пам. III, 3), *въ имя … приснодѣвы Маріа* ***всеблаженной***, *любочестнымъ и христолюбивымъ иждивеніемъ* (1593 Пам. III, 37), *Господь нашъ Иісусъ Христосъ, вся яже къ спасенію нашему многаго ради и* ***человѣколюбнаго*** *милосердія свого на земли совершаяй и къ вольной* ***человѣкоспасительной*** *страсти грядый* (1616 Пам. II, 391), *благодать* ***всесвятаго животворящаго*** *утѣшительнаго Духа* (1620 Пам. II, 396), *безначальный* ***единосущный*** *Сынъ* (1631 Пам. II, 406), ***всесилная*** *благодать Христова* (1632 Пам. I, 55),

всещедрый *же и милостивый Господь Богъ нашъ* (1640 Пам. II, 426), *иж кгды Богъ* ***всемогусчий****, з воли и милосердного декрету своего* (1646 Пам. I, 81), *за старанемъ и промысломъ Бога* ***всемогущого*** (1659 Пам. III, 369).

Активно продовжує вживатися прикметник ***богоспасаємый*** зі значенням ‘той, який знаходиться під опікою Бога’ (1547 СУМ XVI—XVII 2, 149). Стосувався цей композит тільки міст: *до* ***Богоспасаемаго*** *града Киева* (1620 Пам. I, 8), *в томъ* ***богоспасаемомъ*** *граде Луцку* (1624 Пам. I, 35).

Однією зі стилістичних особливостей, яка повною мірою проявила себе в художній літературі, а насамперед полемічній, було використання церковнослов’янізмів з негативною оцінкою для характеристики подій, явищ, осіб, пов’язаних з унією. Причому в таких випадках застосовувалися композити, які в текстах XI — XIII ст. використовувалися для характеристики диявола. Тобто унія у свідомості православних українців асоціювалася зі злом, рівним дияволу в християнській картині світу. Такі приклади знаходимо також у ділових документах: *видячи великое церкви Божое озлобленіе отъ апостатовъ* ***законопреступъныхъ*** (1620 Пам. I, 10), з***лохитрный*** *и коварный древній врагъ* (1621 Пам. II, 401), *отъ* ***злочестивыхъ*** *апостатовъ, нарецаемыхъ унѣятовъ* (1640 Пам. II, 424).

Багато складних прикметників церковнослов’янського походження мали ознаки конкретних понять і були стилістично нейтральними або ж надавали текстам певної урочистості чи піднесеності: *начинаемъ сіе* ***душеспасительное друголюбное*** *съединеніе* (1616 Пам. II, 392), ***многогрѣшный*** *и недостойный рабъ Божій Иванъ Путята* (1616 Пам. II, 394), *а ни книжокъ* ***иновѣрскихъ*** *и геретицкихъ* (1624 Пам. I, 45), *отъ истинныя вѣры своимъ* ***душегубнымъ*** *прельщаютъ прельщеніемъ* (1649 Пам. II, 442).

Актова мова, завдяки своєму призначенню, широко відкриває доступ загальнонародній розмовній стихії [Гумецька

1958, с. 3]. У цьому її величезне значення для історії розвитку української літературної мови.

Писарі, без сумніву, використовували вирази та термінологію, характерні для канцелярського стилю та тодішнього діловодства. Однак крізь ці канцелярські штампи, як зазначав В. В. Німчук, у тканину стандартної офіційно-ділової констатації фактів просочувалися живомовні елементи [Німчук, Симонова, с. 12]. Розмовна лексика фіксується в описах та реєстрації майна, яке передавали у спадщину чи пограбованого злодіями, у розповідях свідків про певні події: *бычков* ***двѹлєтних*** *s* (1553 AS VI, 13), *по(д) ни(м) ко(н)* ***бру(д)носивы(й)*** (1567 ЦБ Лит., 16, 3, 85 зв.), *егънят и козенятъ* ***сеголетнихъ*** *сто тридцять одно* (1578 Пам. III, 89), *покровец плотенковый* ***зелено-белый*** (1621 Арх. ЮЗР 1 / VI, 502), *сє(с) мо(и) нинє(и)ши(и)* ***до(б)рово(л)ны(и)*** *та(с)тамє(н)тъ* (1638 АВМК, 165), *у Ти(ш)ка Бабича: клячу половую* ***доморо(с)лую*** (1650 ДМВН, 205).

Грамоти XVI — XVII ст. характеризуються досить чіткою формальною та внутрішньою (синтаксичною) структурою. Проаналізувавши записи підкоморських книг Правобережної України кінця XVI — початку XVII ст., Н. М. Яковенко прийшла до висновку, що їм властива характерна для ранньої дипломатичної мови Великого князівства Литовського поширено-розповідна форма акта з деталізованим викладом обставин чинності [Яковенко, Німчук, с. 23]. Однак уже з початку XVII ст. спостерігається усталення форми викладу й формалізація запису загалом. З одного боку, це призвело до спрощення (скорочення) викладу, з іншого, — до появи ускладнювальних засобів. У тексті грамоти канцеляризми аналізованого типу найчастіше вживалися у таких випадках:

1) називання особи — суб’єкта грамоти, повні регалії якої були вказані на початку тексу: *тыє по(д)даныє* ***выше помєнєныє*** (1572 Кн. Мас., 84), *пана по(д)чашого и ма(л)жо(н)ки єго мл(с)ти* ***выше(и) мєнованоє*** (АЖГУ 1590, 24 зв.), *мы бировє вєлатински*

вы(ш)шє ѡписанны *даємо сєй правныи листъ дѣла майлѣ(п)шого увѣрєнїа* (1725 Рус. пис., 177);

2) називання особи чи осіб, про яких згадується в грамоті: *єнєраловъ* ***вышъпомєнєны(х)*** (1599 ККПС, 59), *ис комо(р)никомъ моимъ* ***вышє(и) мєнованымъ*** (1600 ККПС, 67 зв.), *за поданьемъ и очевистымъ признаньемъ* ***вышъреченое*** *особы* (1615 Пам. II, 390), *ни(ж)ли* ***ѵышъмєноѵаны(и)*** *єго м(л) Ѵыго(ѵ)ски(и)* (АЖГУ 1635, 240), *ѹпроси(в)ши княжати єго м(л)* ***ѵышъмяноѵаного*** (294 зв.), *а маючи по(д) то(т) час* ***ѵышъмяноѵаны(х)*** *родичоѵъ сѵои(х)* (288), *с притомъност[ю] […] (ж)* ***вы(ш)мєнованого*** *є(г)[о] м(л)* (1639 ККПС, 154), *въ диспозицию и доживотное уживане* ***вышъ речоной*** *цорце моей* (1646 Пам. I, 83), *жєбы* ***вышъ мєнованое*** *товариство креме(н)чуцъкое* (1655 ЛРК, 51), *ска(р)жилъся на* ***звы(ш) рєчєного*** *ву(й)та* (XVII ЛРК, 87), *наѥ(з)дъники* ***вы(ш) рєчоныє*** *и дня* ***вышъ писа(н)ного*** (XVII ДМВН, 204);

3) називання органу, який веде справу, укладає текст грамоти тощо: *пєрє(д)* ***ѵы(ш)мєноѵаны(м)*** *судо(м)* (АЖГУ 1635, 238 зв.), *тєды сторона* ***выжє(и) помєнєная*** *поводовая прє(з) плєнипотє(н)та своєго выжєи помєнєного пана Крышътофа Мишътуръта* (1639 ККПС, 189 зв.);

4) заміна повного переліку свідків: *Которыє пновє* ***вышє(и) мєнєныє*** *за ѡчєви(с)тою а устною про(з)бою ншою и пєча(ти) свои до сє(г)[о] ли(с)ту ншо(г)[о] приложи(ти) рачи(ли)* (1577 ВГ, 192), *и просим, пановє* ***вы(ш)мєнєныє****, абы тоє ѡповєда(н)є и(ж) до кни(г) за(м)ковы(х) записано было* (АЖГУ 1590, 1), *вси* ***вє(р)хмєнєныє*** *свє(т)ки зго(д)нє и ѡ(д)носта(и)нє ув о(д)но слово со(з)нали* (1595 ККПС, 66), *през* ***выжей менованых*** *особъ* (1649 Арх. ЮЗР 3 / IV, 45);

5) називання об’єкта грамоти: *в которо(м)* ***вышє ѡписано(и)*** *сумы* (1570 ВГ, 71), *ѡ(т)ложи(в)ши и(м) тоє* ***вышє(и) помєнєноє*** *сумы пнзє(и)* (1570 ВГ, 115), *дворы и сєла* ***вышє(и) помєнєныє*** (1571 ВГ, 141), *до пи(л)нованъя пяты*

кгру(н)товъ свои(х) ***вышє(и) мєнованы(х)*** (1638 ККПС, 121 зв.), *то(и) крунътъ,* ***вышъ мєнованы(и)*** (1639 АВМК, 184), *привилєювъ и диспозици(и) юри(с) гєрєдитарии(с) добръ* ***вышъ-упомєнєныхъ*** (1639 ККПС, 206), *тєди тиє* ***вишъ мєнованіє*** *краденіє рєчи лицє(м)ъ з собою принє(с)лъ* (1655 ЛРК, 45);

6) скорочення дати (дня, року та ін.): *на то(т) часъ и рокъ,* ***вышєи на(з)начоныи*** (1571 ВГ, 131), *и за ѡною хоробою нє мо(г) є(с)ми-(х) стати на* ***вы(ш)мєновано(м)*** *року до ро(з)граничє(н)ѧ ты(х) кгру(н)то(в)* (1597 ККПС, 35 зв.), *на* ***ѵы(ш)мєноѵаны(х)*** *ро(ч)ка(х)* (АЖГУ 1635, 238), *а кгды дня* ***ѵышъмяноѵаного*** *тоєсть чє(т)ѵє(р)того Ѳєбрꙋари* (286 зв.), *н[а кото]ры(и) то ча(с) и дєнъ* ***вышє(и) помєнєны(и)*** (1638 ККПС, 120), *ижь ѡно(и) Мелешисѣ в се(м) же* ***вышъ мєнованомъ*** *року стала … шкода* (1655 ЛРК, 53), *що и ѡде(р)жали року и д҃ня того(ж)* ***вы(ш) реченъного*** (1677 АППС1, 94), *що є(ст) и записано року и дня* ***з(ъ)вишъ писаного*** (1695 АППС1, 350);

7) посилання на юридичні терміни, кліше: *тымы(ж) словы,* ***вышє(и) рєчоными*** *а нє иначє(и)* (АЖГУ 1590, 4 зв.), *до* ***ѵы(ш)мєнованоє*** *спраѵы приналєжачую* (АЖГУ 1635, 239), *за поданє(м) и ѡчєѵи(с)ты(м) при(з)нанє(м)* ***ѵы(ш)рєчоноє*** *ѡсобы* (АЖГУ 1635, 261).

Досить часто такі похідні поєднувалися в одному реченні: *ѡ то я(ж)* ***ѵы(ш)мєнованы(и)*** *па(н) Ѵыгоѵъски(и) ѵ року тисєча шє(ст)со(т) три(д)ца(т) чє(т)ѵє(р)то(м)* ***ѵы(ш)мєнованую*** *урожоною па(н)ну Марину, цо(р)ку* ***ѵышъмєноѵано(го)*** *пана Ѵалє(н)то(го) Мєтє(л)ско(го)* (АЖГУ 1635, 239 зв.), *А* ***ѵышъмяноѵаны(и)*** *панъ Кгрꙋшєцъки(и),.. са(м) с чєля(д)ю и по(д)даными сѵоими* ***ѵышъмяноѵаны(ми)*** *… року то(го)* ***ѵышъмяноѵано(го)*** (АЖГУ 1635, 269 зв.).

З'являються ускладнювальні синтаксичні засоби, найпоширенішими серед яких у мові грамот стали відокремлені прикладки: *гдє ж-є(м)я,* ***вышє(и) помєнєны(и)*** *Ива(н) Сєнюта* (1576 ВГ, 150), *и мнє,* ***вышє(и) мєнєному*** *Яну Лвовичу* (1577 ВГ,

200), *теди мы,* ***вы(ш) рєче(н)ны(и)*** *вря(д)* (1655 ЛРК, 35), *што мы,* ***вы(ш) помене(н)ни(й)*** *зупо(л)ны(и) уря(д)* (1660 ЛРК, 108), *ставши прє(д) нами,* ***вы(ш) имєнованы(м)*** *урядо(м)* (1671 ЛРК, 157), *теды мы,* ***вышъ записаны(и)*** *ура(д)* (1680 ЛРК, 175), *теди мы,* ***вышъ писани(и)*** *уря(д)* (1682 ЛРК, 182), *пре(д) нами, врядо(м)* ***вы(ш) рече(н)ни(м)*** (1686 АППС1, 233), *мы теды,* ***вышъ реченъни*** *пе(р)сони врядовиє* (1687 АППС1, 224), *пре(д) нами,* ***виш помене(н)їми*** *врядовїми особа(ми)* (1688 АППС1, 257), *мы, теды,* ***вышъ речонъниє*** *пе(р)сони врядовыє* (1688 АППС1, 253), *мы, вря(д)* ***вышъ рече(н)ни(й)*** *городови(й) по(л)та(в)ски(й)* (1690 АППС1, 282), *мы, уря(д)* ***више по(м)янути(й)*** (1695 АППС1, 350), *мы,* ***вышепомянути(й)*** *уряд городови(й)* (1696 АППС1, 360), *мы,* ***выше помянутиє*** *особы урядовиє* (1696 АППС1, 363), *мы, уря(д)* ***више писани(й)*** *городови(й) по(л)та(в)ски(й)* (1698 АППС1, 341).

Аналізовані складні прикметники використовуються також у кінці грамот. У цілому однотипною, традиційною, а у варіантах досить різноманітною виявилася формула дати й місця: *м҃ца* ***вышъмєнованого*** *в року тєпєрєшънємъ* (1598 ККПС, 51 зв.), *мяноѵаны(х) д҃ня и рок҃ѹ* ***ѵышъмєноѵано(г)*** (АЖГУ 1635, 289 зв.), *Писанъ у Ви(ж)ви року и дьніа,* ***вы(ш) помєнонєго*** (1636 АВМК, 146), *Писанъ у Ви(ж)вє року и дъніа,* ***вышє(и) помєнєного*** (1636 АВМК, 141), *Писа(н) у Ви(ж)ви року и дъніа,* ***вышь міанованого*** (1637 АВМК, 148), *дѣялося в лофи(ц)ко(й) ратуши року и (д)ня* ***звы(ш) менованого*** (1657 ЛРК, 90), *дѣялося року і дня* ***ви(ш) менованого*** (1660 ЛРК, 107), *писа(н) в ра(т)ушу ло(х)ви(ц)ко(м) року и днѧ* ***звы(ш) іменова(н)ного*** (1660 ЛРК, 108), *писанъ в Ло(х)вици року и дня* ***зъвишъ ѡписанъного*** (1662 ЛРК, 118), *на чо(м) згоду вчинили року и д҃ня* ***ви(ш) мененован(н)ого*** (1674 АППС1, 32), *дѣялося в По(л)тавѣ року и д҃ня* ***вышъ мененванъно(г)[о]*** (1674 АППС, 34), *дѣялось в По(л)тавѣ року и д҃ня* ***ви(ш)ше писаного*** (1677 АППС1, 247), *що и єсть вписано року и д҃ня* ***вышъ мене(н)ного*** (1683 АППС1, 149), *на врядѣ при*

вы(ш) меновани(х) ѡсоба(х) року и д҃ня ***вышъ положоного*** (1683 АППС1, 150), *дѣяло(с) в По(л)та(в)ско(м) ратуши при* ***вы(ш) мене(н)ни(х)*** *пе(р)сона(х) врядови(х) року и д҃ня* ***вы(ш) положоно(г)[о]*** (1683 АППС1, 158), *що и є(ст) вписано року и д҃ня* ***вышъ положоного*** (1686 АППС1, 234), *що и є(ст) вписано* ***звыш менова(н)но(г)[о]*** *року* (1688 АППС1, 249), *писано в Диканцѣ року и дня* ***выш писаного*** *при ѡсоба(х)* ***выш писани(х)*** (1690 АППС1, 304), *дѣялося в По(л)тавѣ року и дня* ***више(й) спецѣфѣкованого*** (1690 АППС1, 303), *м(с)ця и дня,* ***више написаного*** (1697 АППС1, 349), *писа(н) … року и дня* ***выше намене(н)ного*** (1700 АППС1, 400), *записано року и дня* ***зви(ш) ферова(н)ного*** (1702 АППС1, 409), *м(с)цꙗ и чысла* ***высшє-выражєного*** (1740 АППС2, 247).

Отже, складні прикметники, різні за походженням та словотвірними моделями, займали чільне місце у пам’ятках ділового стилю XVI — XVIII ст.

Лексико-словотвірні типи прикметникових композитів, утворених способом основоскладання

Церковнослов’янські лексичні одиниці широко функціонували в діловому мовленні. Можливо, у цій сфері вони були представлені найбільше після релігійних текстів [Новікова 2013, с. 202]. Переважна більшість з виявлених складних прикметників не була новотворами староукраїнської мови. До них належать композити з основами:

· **благо-**: ***бл҃гоговѣнный*** ‘набожний’ (1596 Зиз. Лекс., 27), ***благовременный*** ‘своєчасний’ (1592 СУМ XVI—XVII 2, 94), ***благопослушный*** ‘покірний’ (1591 СУМ XVI—XVII 2, 100), ***благообразный*** ‘достойний’ (XVI СУМ XVI—XVII 2, 100), ***благочестный*** (1584 СУМ XVI—XVII 2, 109), ***благородный*** (1554 СУМ

XVI—XVII 2, 101), ***благочестивый*** (1509—1633 СУМ XVI—XVII 2, 107);

· **бого-**: ***богодухновенный*** ‘натхненний Богом’ (1592 СУМ XVI—XVII 2, 140), ***богоносный*** ‘відданий Богу, носить Бога в серці’ (1501 СУМ XVI—XVII 2, 144), ***богоспасаємый*** ‘під опікою Бога’ (стосується лише міст) (1547 СУМ XVI—XVII 2, 149), ***богоугодный*** (1586 СУМ XVI—XVII 2, 150), ***богочєстивый*** (XVII Слав.-Кор., 429), ***богохранимый*** (1620 Пам. I, 10);

· **веле-**: ***вєлєлѣпный*** (XVII Слав.-Кор., 432);

· **все-**: ***вселукавый*** (СУМ XVI—XVII 5, 28), ***всемилостивый*** (29), ***всемогущий*** (29), ***всесвѧтый*** (31), ***всесвѣтлый*** (31), ***всесилный*** (32), ***всехвалный*** (33), ***всеславный*** (про апостолів) (32), ***всечестный*** (33), ***всещедрый*** (33);

· **душе-**: ***душегубный*** (к. XVI СУМ XVI—XVII 8, 241), ***душеспасителный*** (1614 СУМ XVI—XVII 8, 242);

· **едино-**: ***єдиносущный*** (СУМ XVI—XVII 9, 68), ***єдинородный*** (66);

· **живо-**: ***живоначалный*** ‘який дає початок життю; життєдайний’ (СУМ XVI—XVII 9, 151), ***животворящий*** (153);

· **законо-**: ***законопреступный*** (1489 СУМ XVI—XVII 10, 65);

· **зло-**: ***злохитрый*** ‘підступний’ (1620 СУМ XVI—XVII 12, 29), ***злочестивый*** (XVI СУМ XVI—XVII 12, 29);

· **ино-**: ***иночадый*** (XVII Слав.-Кор., 454);

· **любо-**: ***любомудрый*** (СУМ XVI—XVII 16, 164) / ***любомудръ*** (XVII Слав.-Кор., 465), ***любочєстєнъ*** (XVII Слав.-Кор., 465);

· **много-**: ***многогрѣшный*** (1671 Пам. I, 124);

· **право-**: ***правовѣрный*** (XVII Слав.-Кор., 490);

· **присно-**: ***приснопамятный*** (1640 Пам. II, 424);

· **-любивый / -любный**: ***христолюбивый*** (1586 Пам. III, 3), ***человѣколюбный*** (1616 Пам. II, 391).

Такі прикметники були часто вживаними, що засвідчено й пам’ятками староукраїнської мови XVI — XVIII ст.: *во (и)мѧ*

Бога, О(т҃)ца ***всємогущєго*** (1578 КЗК, 34), *во (и)мя прєсвятыя,* ***живонача(л)ныя*** *и нєра(з)дєлимыя тро(и)ца* (1578 КЗК, 101), *сє* ***а****, раба божия,* ***многогрє(ш)ная*** *Григо(р)євая Сєнютиная Ляховє(ц)кая Ми(л)ка Патрикиє(в)на* (1578 КЗК, 101), *смиреніе наше от благодати и дара и области* ***всесвятого*** *и* ***живоначалнаго*** *Духа* (1586 Пам. III, 3), *по Божіихъ и* ***любоблагочестивыхъ*** *законехъ* (1593 Пам. III, 37), *ненависть отъ* ***вселукаваго*** *діавола* (1608 Пам. III, 51), *иж бы, піючи в чужихъ студницахъ воды наукъ* ***иноязыческихъ****, вѣры своеи не отпадали* (1608 Пам. III, 51), ***правовѣрнымъ*** *и* ***благочестивымъ*** *христіаномъ* (1615 Пам. II, 386), *отъколя хвала* ***всемогущаго*** *Бога на земли множится* (1616 Пам. II, 392), *сему же убо божественному и спасительному и* ***человѣколюбному*** *поученію* (1616 Пам. II, 391), *святаго славнаго и* ***всехвальнаго*** *апостола Іакова* (1620 Пам. II, 396), *яко* ***маловременная*** *мечтанія суетнаго сего мира презирающи* (1620 Пам. I, 12), *отъ тамо* ***христолюбивыхъ*** *князей и пановъ* (1620 Пам. I, 9), *видячи великое церкви Божое озлобленіе отъ апостатовъ* ***законопреступъныхъ*** (1620 Пам. I, 10), *в панствѣ пресвѣтлаго и* ***христолюбиваго*** *короля Полского* (1623 Пам. I, 17), *волею Бога Отца, благодатію* ***Единороднаго*** *Его Сына Господа нашего Іисуса Христа* (1625 Пам. II, 402), *з ласки Бога* ***всемогусчого*** (1635 Пам. I, 65), *юже святые и* ***приснопамятные*** *пресвѣтлые прародителіе твого* ***всесвѣтлаго*** *царскаго величества* (1640 Пам. II, 424), *ажно Богъ* ***всемогущий*** (1648 Пам. I, 219), *отъ истинныя вѣры своимъ* ***душегубнымъ*** *прельщаютъ прельщеніемъ* (1649 Пам. II, 442), *великаго и* ***правовѣрнаго*** *въ царехъ государя и царя Московского* (1650 Пам. III, 65), ***всемилостиваго*** *Спаса молити* (1659 Пам. III, 395), *прося у вашего царского пресвѣтлого величества милость надъ тѣмъ митрополитомъ показати и пожаловати оного одъ* ***всещедрыя*** *своея десница* (1659 Пам. III, 369), *а през мене,* ***многогрѣшного*** *іеромонаха Іеремѣю Савицького* (1671 Пам. I, 124), ***живонача(л)ния*** *и нераздѣлимия Тр(о)ца*

(1679 АППС1, 250), *Собко, досвѣдчоны(й) сѹт в то(м) жє* ***бг҃мєрско(м)*** *дѣлѣ* (1683 АППС2, 3), *и тво(р)ца* ***всємогу(ш)чого*** *моли(т)вами своими благать* (XVII ДМВН, 218), *такъ то мєне грѣхъ потка(л), и* ***всєдѹщє(в)ни(й)*** *нєприꙗте(л) до того мєне привѣ(л)* (1700 АППС2, 206).

Окремі словотвірні типи могли зазнавати тих чи тих змін, зокрема: 1) залучення синонімічних запозичених основ; 2) розширення словотворчих формантів; 3) поширення самої словотвірної моделі та утворення за нею нових слів.

Поряд із традиційними церковнослов'янізмами з першою основою **веле-**, яка вказувала на значний ступінь вияву ознаки, наприклад, *прекланяюще главы своя смиренныя до* ***велелѣпныхъ*** *стопъ вашего царского величества* (1659 Пам. III, 394), у пам'ятках фіксуються нові похідні, утворені за такою словотвірною моделлю, наприклад, *пєрє(д)* ***вєлєзацными*** *паны* (1584 АЖ, 71). Композит ***велезацный*** 'дуже поважний' (1572 СУМ XVI—XVII 3, 208) утворений поєднанням основи **веле-** у значенні 'дуже' з полонізмом *zacny* 'який має шляхетний характер, величний, вишуканий' (SJP III, 895), отже, — власне складанням.

Цікавий випадок використання церковнослов'янського **веле-** маємо у прикметника ***велезубъный*** (1592 СУМ XVI—XVII 3, 208). У цьому прикладі перша основа вказує на значний ступінь вияву того, що названо другою основою, тобто 'багато зубів'. Однак названий ад'єктивний композит у пам'ятках вживається в переносному значенні з семантикою 'зажерливий': *тако(ж)дє маю на сєбє и на сию єпи(с)копѣю лва* ***вєлєзѹбънаго*** (1592 ЛСБ, 217). Використання саме такої першої основи замість **много- (багато-)** чи **велико-** зумовлено стилістично — дати різку негативну оцінку через використання урочисто-піднесеного слова (у нашому випадку — основи).

Дуже продуктивною у староукраїнській мові XVI — XVIII ст. стала церковнослов'янська модель творення

складних прикметників з першою основою **велико-**. У пам'ятках того часу зафіксовано чимало похідних: ***великоважный*** 'дуже важливий' (1565 СУМ XVI—XVII 3, 215; Т. Мат. I, 91), ***великодержавный*** 'могутній' (к. XVI СУМ XVI—XVII 3, 216), ***великоименитый*** 'славний' (1595 СУМ XVI—XVII 3, 216), ***великоласкавый*** 'дуже ласкавий' (1577 СУМ XVI—XVII 3, 216), ***великообразливый*** 'надто образливий' (1593 СУМ XVI—XVII 3, 217), ***великопилный*** 'нагальний, дуже пильний' (1570 СУМ XVI—XVII 3, 217), ***великоусилный*** 'дуже сильний' (1627 СУМ XVI—XVII 3, 219). Утворені вони власне складанням на основі поєднання основи **велико-** у значенні 'дуже' з відповідним прикметником. Отже, перша основа таких похідних вказувала на збільшений вияв ознаки, вираженої твірним прикметником. Наприклад: *а потомъ з* ***великопилныхъ*** *а долеглыхъ потребъ своихъ* (1570 Арх. ЮЗР 8 / VI, 286), *часомъ на* ***великоважные*** *потребы манастырские и возныхъ отъ вряду мети не можемъ* (1584 Арх. ЮЗР 1 / VI, 76), *а такъ мы … для* ***великоважныхъ*** *… потребъ своихъ* (1593 Арх. ЮЗР 1 / I, 346), *а вм(л) рачишъ ѡ(т) сєбє посылати на мєнє листы* ***вєликоообра(з)ливыє*** *и дотъкливыє* (1593 ЛСБ, 245, 1), *всѣмъ посполите православнымъ такъ духовнымъ яко и свѣцкимъ* ***великоименитого*** *російского роду* (1626 КМПМ I, дод. 279), *и ꙋваживши … мл(с)тє(и) в҃ши(х)* ***вєликоꙋсилнꙋю*** *прозбꙋ* (1627 ЛСБ, 496).

В окремих випадках основа **велико-** поступається місцем польському варіанту **велице-**: ***велицеважный*** 'дуже важливий' (1570 СУМ XVI—XVII 3, 219), ***велицеласкавый*** (1591 СУМ XVI—XVII 3, 219), ***велицеобтѧжливый*** 'звинувачувальний' (1565 СУМ XVI—XVII 3, 219), ***велицепобожны*** (1648 СУМ XVI—XVII 3, 220), ***велицеповажный*** (1640 СУМ XVI—XVII 3, 220). Найчастіше таке явище відображено у пам'ятках з Полісся. Зокрема: *пришла пєрєд нас* ***вєлицє ѡбтѧжливаѧ***, *а плачливаѧ жалоба* (Вільна; 1565 AS VI, 274), *на короткий рок в рєчи … власной, а* ***вєлицє важной***, *то єст ѡ нєвчинєньє личбы з мыта*

(Луцьк; 1570 AS VII, 374), *а то и(х) Монастыръ Густинский Иноко(в)* ***вєлицє побо(ж)ных*** (Чигирин; 1648 ЦДІАК 1407, 61, 1, 1).

Варіантом основи **едино-** виступала форма **єдно-**: ***єдномысльный*** (СУМ XVI—XVII 9, 81), наприклад: *бꙋдꙋчи в домꙋ божо(м) з вм҃(с)тами завшє* ***єдномыслны(й)*** (1607 ЛСБ 410, 1).

У давньоукраїнській мові існувала модель творення складних прикметників на основі сполучення займенникової основи **ино-** та іменникової основи. Характерним і обов'язковим елементом таких похідних був суфікс **-ьн-**, наприклад: ***иноꙗзычьнъ*** (СДРЯ XIV, 161), ***иновѣрныи*** (СДРЯ IV, 156). У староукраїнських текстах поряд із традиційними композитами зафіксовані похідні, утворені складносуфіксальним способом за допомогою суфікса **-ск-**. Наприклад: *а ни книжокъ* ***иновѣрскихъ*** *и геретицкихъ* (1624 Пам. I, 45), *иж бы, піючи в чужихъ студницахъ воды наукъ* ***иноязыческихъ****, вѣры своеи не отпадали* (1608 Пам. III, 51). Як бачимо, у староукраїнський період суфікс **-ск-** розширює свої словотворчі можливості й починає активніше брати участь у складносуфіксальному та конфіксальному способах творення прикметників.

У XVI — XVIII ст. досить активно вживаються складні прикметники власне староукраїнської мови. Зміст грамот вимагав точного та детального опису предметів, тому характерною рисою того періоду стало використання різноманітних композитних ад'єктивів на позначення кольорів, кількості, якості тощо.

За структурою названі композити були дуже різноманітними.

Композити, утворені на основі сурядного зв'язку. Визначальною особливістю староукраїнських ділових текстів порівняно з давньоукраїнським періодом є поява у них складних прикметників, утворених способом основоскладання на основі сурядного зв'язку.

Староукраїнські ділові писемні пам'ятки насамперед вирізняються за частотою фіксації лексем на позначення кольору,

в яких автори прагнули якнайточніше вказати забарвлення предмета, його відтінки, описати колористику мастей подарованої, купленої, проданої, викраденої чи знищеної худоби [Гриценко, с. 12]. Більшість із них виступала означенням до побутових предметів та домашніх тварин [Титаренко, с. 251]: *камен* ***з жолта-белый****, яко старый диямент* (1613 Арх. ЮЗР 1 / VI, 427), *квѣты* ***бѣлопрстрыє*** (1637 Інв. Усп., 53 зв.), *лыжє(ч)ка* ***бѣлосрибрная*** *тоє важы(т) гривну* (6), *з двома корꙋ(н)ками и(с) камы(ч)ками бляха* ***взористозлоти(с)тая*** (49 зв.), *крєстъ дєрєвяны(й) срѣбро(м)* ***взорыстозлоцѣсты(м)*** *ѡправны(й)* (4), *стихариковъ два* ***жолтогорячихъ*** (1677 Пам. I, 118).

Особливо багатогранною за семантикою та структурою була система назв масті свійських тварин, зокрема коней та волів, досліджена й детально проаналізована В. Й. Горобцем [Горобець 1979]. Наприклад: *по(д) ни(м) ко(н)* ***згнєда строка(т)*** (1567 ЦБ Лит., 16, 3, 86), *у тогожъ попа засталъ есми у дому коня* ***зрыжастрокатого*** (1596 Арх. ЮЗР 3 / I, 100), *вола* ***гнедорыжого*** (1637 АБМУ, 13), *молодий дрикганчукъ* ***булаострокатій*** (1747 Дн. Марк. I, 182) та ін.

Загалом дослідник виділяє сім груп прикметників назв кольорів [Горобець 1979, с. 25]. Серед них три — складні слова:

1) назви, які передають колірну ознаку за її інтенсивністю [Горобець 1979, с. 25]: ***свѣтлобуланий*** (1733 Дн. Марк., 289), ***яснобуланий*** (1748 Дн. Марк., 22), ***свѣтлогнѣдий*** (1734 Дн. Марк., 374), ***свѣтлокаштановатий*** (1727 Дн. Марк., 113), ***темнобуланий*** (1741 Дн. Марк., 39), ***темногнѣдий*** (1723 Дн. Марк., 49), ***темнокарій*** (1742 Дн. Марк., 100), ***зрумяночорный*** ‘каштановий’ (СУМ XVI—XVII 12, 189);

2) слова, які виражають проміжні кольори чи відтінки [Горобець 1979, с. 26]: ***воронокарий*** (1747 Дн. Марк., 184), ***гнѣдокарий*** (1748 Дн. Марк., 45), ***жовтобуланий*** (1754 Дн. Марк., 202), ***карогнѣдий*** (1740 Дн. Марк., 330), ***красногнѣдий*** (1740 Дн. Марк., 372), ***брудносивый*** ‘сірий з коричневим’ (1567

СУМ XVI—XVII 3, 77), ***гнедорыжий*** ‘гнідо-рудий’ (1637 СУМ XVI—XVII 6, 229), ***зрыжаплеснивый*** ‘рижо-сірий’ (1567 СУМ XVI—XVII 12, 191);

3) складні назви, перший компонент яких вказує на колір, а другий визначає спосіб забарвлення шерсті [Горобець 1979, с. 26]: ***згнедастрокатъ*** ‘пістряво-гнідий’ (1567 СУМ XVI—XVII 11, 153), ***зрыжастрокатый*** ‘рудо-строкатий’ (1567 СУМ XVI—XVII 12, 191), ***зсивастрокатый*** (1578 СУМ XVI—XVII 12, 195), ***зъсерниставилчатый*** ‘плямисто-сірий’ (1609 СУМ XVI—XVII 12, 224), ***зъсернистаполовый*** ‘плямисто-половий’ (1609 СУМ XVI—XVII 12, 224), ***краснопестреный*** ‘червоно-пістрявий’ (СУМ XVI—XVII 15, 83), ***буланострокатый*** ‘буланий зі смужками’ (Т. Мат. I, 73), ***воронострокатый*** (115), ***рижоперѣстый*** ‘з білими поперечними полосами на рудому полі’ (Т. Мат. II, 272), ***сивострокатый*** (319), ***гнѣдострокатенкого*** *и* ***сивострокатенкого*** (1733 Дн. Марк., 291).

Генетичну базу засвідчених назв складали давні спільнослов’янські слова *бѣлий*, *вороний*, *гнѣдий*, *рижий*, *чорний* та назви, що сформувалися на базі запозичень із тюркських мов (*бурий*, *буланий*, *карий*, *чалий*) [Горобець 1979, с. 26].

Створення в Україні перших текстильних фабрик спричинило удосконалення техніки фарбування, наслідком чого стало розширення назв на позначення колірної гами. Загалом назви кольорів т. зв. фарбарської лексики, виражені складними прикметниками, за семантикою можна поділити на три групи:

1) назви, які позначають колірну ознаку за інтенсивністю [Горобець 1979, с. 69]: ***блѣдожолтый*** (поч. XVII СУМ XVI—XVII 2, 125), ***темнозелений*** (1732 Хан., 37), ***темнокофейний*** (1732 Дн. Марк., 163), ***жолтогорящий*** (1743 Хан., 212), ***бѣлопстрый*** ‘пістряво-білий’ (1637 СУМ XVI—XVII 3, 148), ***жолтогорячий*** (СУМ XVI—XVII 9, 175) / ***жолтогарячій*** (Т. Мат. I, 254), ***блакитносвѣтлый*** (Т., 98);

2) проміжні кольори чи відтінки [Горобець 1979, с. 69]: ***красносѣрий*** (1734 Дн. Марк., 403), ***рудосѣрий*** (1729 Дн. Марк., 310), ***жолтобрунатный*** ‘жовто-брунатний’ (СУМ XVI—XVII 9, 175), ***жолточырвоный*** (175), ***зеленобєлый*** (1621 СУМ XVI—XVII 11, 219), ***бѣлосрѣбрный*** (1637 СУМ XVI—XVII 3, 148), ***зжолтабелый*** (1613 СУМ XVI—XVII 11, 239), ***рудожолтый*** (Т. Мат. II, 299), ***бѣлочєрмный*** (XVII Слав.-Кор., 431), ***жолточєрмный*** (XVII Слав.-Кор., 447);

3) спосіб забарвлення: ***взорыстошкарлатный*** ‘взірчасто-пурпуровий’ (1637 СУМ XVI—XVII 4, 26), ***взористозлотистый*** ‘покритий золотими візерунками’ (1637 СУМ XVI—XVII 4, 26), ***бѣлопасковатый*** ‘який має білі смуги’ (1637 СУМ XVI—XVII 3, 148), ***бѣловзорыстый*** ‘оздоблений візерунком білого кольору’ (1637 СУМ XVI—XVII 3, 147), ***бѣлобляшковый*** ‘обшитий білими бляшками’ (1637 СУМ XVI—XVII 3, 147), ***зеленожолтопасковатый*** ‘який має зелено-жовті смужки’ (1637 СУМ XVI—XVII 11, 219), ***буролисый*** ‘бурий з білими плямами’ (Т., 157).

Такі прикметники у ділових пам’ятках XVI — XVIII ст. найчастіше фіксуються при описі майна: ***рудожолтый*** *отласъ* (1507 Пам. IV, 93), *орарион кытайкы* ***жолтогорячой***, *на немъ кресты єдвабом шитые* (1600 Арх. ЮЗР 1 / VI, 295), *ризы комховыє едвабю* ***жолто-брунатною*** (1619 Арх. ЮЗР 1 / XII, 15), *кили(м) вєлики(и)* ***жо(л)точы(р)воны(и)*** (1637 Інв. Усп., 77).

Уточнення колірних ознак зумовлювалося, з одного боку, самим розвитком фарбівництва у зв’язку з піднесенням промислово-мануфактурного виробництва, а з іншого, — посиленням обліково-розрахункових операцій (на облік ставилася кожна «скотина» з урахуванням масті) [Горобець 1977]. Станом на I пол. XVIII ст. в українській мові вже склалися визначальні структурно-семантичні розряди лексики на позначення кольорів.

Склад композитних назв протягом XVIII ст. виразно поповнився через поєднання основ світлових назв — компонентів **темно-**, **свѣтло-**, **блѣдо-** не лише з первинними, але й вторин-

ними (мотивованими) назвами барв для передавання інтенсивності кольорової ознаки, виразного забарвлення предмета: ***свѣтлооливковий***, ***свѣтлозелений***, ***свѣтлокофейний***, ***темноблакитний***, ***темновишневий***, ***темноголубий***, ***темножолтий***, ***темнокропивний***, ***темнозелений***, ***темнооливковий***, ***темногранатовий***, ***свѣтлогранатовий***, ***свѣтложолтий***, ***блѣдовишневий***, ***свѣтловишневий***, ***темнофиалетовый***, ***свѣтлокоричний***, ***свѣтлопопелястий***, ***свѣтлоблакитний***, ***темнобурий***, ***свѣтлолазоревий***. Засвідчена в актах назва *гранатовий темний* мотивує походження і семантику композита ***темногранатовий*** [Горобець].

Серед складених назв розмаїту групу становлять інновації на позначення суміжних кольорів чи відтінків до основного кольору, що прийнятий за норму: ***красносѣрий***, ***рудосѣрий***, ***рудожолтий***, ***жолтосоломястий***, ***синьорябий***, ***синьокривавий***, ***синьобагровий*** [Горобець]. Наприклад: *Жєрєбцовъ три,.. другій* ***тємногнѣдій*** *лисій;.. трєтій* ***свѣтлогнѣдій*** (1766 ДДГ, 332), *да старая лошадь* ***сивожєлѣзая*** (1766 ДДГ, 332).

Поряд з найпоширенішими випадками використання композитів-кольороназв у пам’ятках також зафіксовано випадки опису рослин за їхнім забарвленням, наприклад: *бѣлица* ***чє(р)нобѣлая*** (1642 Сл. Лекс., 42 зв.).

Отже, група композитів-кольороназв була найчисленнішою серед складних прикметників, утворених за допомогою сурядного зв’язку, в ділових документах староукраїнської мови. Такі похідні виконували дві основні лексико-семантичні функції: 1) уточнювали відтінки кольору: а) вказували на інтенсивність забарвлення (першою основою, як правило, виступали **свѣтло-**, **темно-**, **яскраво-**); б) називали змішані кольори; 2) вказували на спосіб забарвлення.

У пам’ятках ділового стилю староукраїнської мови фіксуються запозичення, що було характерним загалом для української мови того часу. Однією з причин заповнення деяких «прогалин» у колірній гамі за рахунок іншомовних слів та

похідних від них утворень, на думку В. Й. Горобця, було завезення із західної Європи нових предметів зі специфічним забарвленням [Горобець 1977]. Зокрема в опрацьованих пам'ятках виступають такі назви польського походження, як ***бялокуроватый*** 'білявий, біловолосий' (1599 СУМ XVI—XVII 3, 156) < ст.-пол. *białokurowaty* (SP II, 97), ***жолтогоронций*** 'жовтогарячий' (СУМ XVI—XVII 9, 175) < ст.-пол. *żółtogorący* (ЕСУМ II, 204), ***сребнозлоцистый*** 'срібний позолочений' (Т. Мат. II, 356), ***єдвабнозлотый*** 'шовково-золотий (витканий із шовкової і золотої ниток)' (СУМ XVI—XVII 9, 58). Наприклад: *чєловє(к)* … *зросту вєлики(и)*, ***бялокуроваты(и)*** (1599 ТУ, 230), *лє(т)нико(в) пять, ѡди(н) турєцъки(и)*, ***жо(л)токгоро(н)ци(и)*** (1650 ДМВН, 193).

До групи композитів, утворених поєднанням основ за допомогою сурядного зв'язку, відносимо також такі, які вказували на якісну характеристику предметів, зокрема на риси характеру осіб чи характерні особливості предметів. Наприклад: ***долгофортунное*** *повоженье* (1608 АЮЗР II, 46), *архимандритъ* ***свято-великой*** *чудотворной Лавры Печерской Кіевской* (1616 Пам. II, 393), *учител сея школы, мает бытии благочестив, разуменъ*, ***смиренномудрый*** (1624 Пам. I, 48), *всє-ч(єс)тнымъ ѿцємъ архй-дїакономъ*, ***ч(єс)тнѡ-вєлєбнымъ*** *намѣсникомъ* (1769 Рус. пис., 72), ***чєсновєлєбный*** *ѿчє Ігумєнє Хр(и)стос воскр(є)сє!* (1772 Рус. пис., 85). Застосовувалися такі прикметники і для характеристики явищ природи, наприклад, опису погоди: *день былъ вѣтряний и ясний и* ***тепловѣлкготный*** (Дн. Марк. III, 80). Композит ***тепловѣлкготный*** 'волого-теплий' (Т. Мат. II, 388) був полонізмом — ст.-пол. *ciepło wilgotny* (Т. Мат. II, 388).

Ще одну групу становили складні прикметники, які вказували на ознаки предметів чи осіб через їхню національну чи релігійну належність. Зокрема: *грамматику* ***грекословенскую*** *друк(у) Лвовского продалъ* (1626 Арх. ЮЗР I / XI, 369), *для цвиченя въ наукахъ визволенихъ дѣтокъ* ***кгрекорускихъ*** (1672 Пам. II,

468), ***оугроросинскый*** *наро(д) поганилъ* (1767 Рус. пис., 68), *вѣр҃ꙋ х(рис)тїꙗнск҃ꙋ* ***восточнѡ-каѳолйчск҃ꙋ*** (1769 Рус. пис., 74). Схожим до них є композит ***кесарео-цесарскый*** ‘імператорський’ (Деже, 69), що характеризував об’єкт за адміністративним устроєм (формою правління): *и* ***кєсарєво-ц(а)р(с)кою*** *благодатію нарєчєнный* (1768 Рус. пис., 70), *єꙗ вєлйч(єс)тва* ***кєсарово-ап(осто)лко-ц(арс)каго*** (1771 Рус. пис., 83).

Окрему групу становлять композити, які передають темпоральні ознаки предметів. Найпоширенішим першим компонентом виступала основа прикметника *старий* — **старо-**: ***стародавный*** (1627 Бер. Лекс., 33), ***старовѣчны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 13 зв.). Наприклад: *вла(с)ны(й)* ***стародавъны(й)*** *ставъ* (1656 ЛРК, 75), *утвє(р)жєнє посєсши* ***стародавноє*** *єго м(л)* (XVII ДМВН, 254), *граница є(ст)* ***старовє(ч)ная*** *с паны Трипольскими* (1600 ККПС, 94 зв.), *на* ***старода(в)ноє*** *дє(р)жа(н)є и вжива(н)є ты(х) кгру(н)товъ* (93), *на то(м) мє(ст)цу и рєцє И(в)ници былъ* ***старовє(ч)ны(и)*** *мостъ* (1639 ККПС, 149).

Отже, складні прикметники, утворені способом основоскладання на основі сурядного зв’язку, були дуже поширеними в текстах ділового стилю і характеризувалися різноманітністю семантики:

1) вказували на якісні ознаки предметів, осіб, явищ тощо. Серед них чільне місце займали кольоративи;

2) вказували на національну, етнічну належність;

3) передавали часові ознаки.

Складнонульсуфіксальні прикметники. Нульсуфіксація прикметників у поєднанні з основоскладанням не була новим словотвірним способом староукраїнської мови. Деривати такої структури функціонували вже в XI — XIII ст. і займали повноправне місце в граматичній, лексичній та словотвірній системах давньоукраїнської мови. Незважаючи на відносно невелику, порівняно зі складносуфіксальними, кількість, уже в той час вони

вирізнялися різноманітністю семантики та словотвірної структури. Такі похідні здебільшого характеризували зовнішні риси людини або передавали внутрішній стан особи, виражаючи загальне значення ‘ставлення до людей’. Документи актової мови XVI — XVIII ст. засвідчили розвиток такого способу словотворення, а виявлені в пам’ятках складнонульсуфіксальні прикметники характеризуються значно більшою різноманітністю, насамперед у семантичному плані.

Найбільша кількість композитів, як і раніше, утворювалася на основі прикметниково-іменникового сполучення за словотвірною моделлю: «основа прикметника + інтерфікс **-о-** + основа конкретного іменника + нульовий суфікс». Складні прикметники описуваної структури вказували на ‘ознаку за властивостями того, що названо мотивувальним іменником’ [Олексенко, Мізіна, с. 83].

Дуже часто в ролі першої основи складного слова виступали назви кольорів, вказуючи на ‘ознаку за кольором того, що названо мотивувальним іменником’, наприклад: ***белокопытый*** (1587 СУМ XVI—XVII 2, 72) / ***бѣлокопитый*** (Т., 171), ***белоногий*** (1596 СУМ XVI—XVII 12, 72), ***бѣлохвостый*** (Т., 171) та ін. Такі деривати були семантико-синтаксично мотивованими [Олексенко, Мізіна, с. 85] і вказували на колірну ознаку тварини. Вони, як правило, позначали масть свійських тварин. В. Й. Горобець кваліфікує їх як назви суміжного типу, що становлять словосполучення, в яких «підпорядковуючий складник визначає основний колір шерсті, а другий складник вказує на відхилення у забарвленні певних частин тіла тварини» [Горобець 1979, с. 26]: *жовтобуланий* ***бѣлогривий*** (1753 Дн. Марк., 177), *вороній* ***бѣлоногій*** (1724 Дн. Марк., 90), *темногнѣдий* ***бѣлоногий*** (1742 Дн. Марк., 59), *ясногнѣдий* ***бѣлокопитий*** (1734 Дн. Марк., 374). Наприклад: *У Семена Кисляковича взяли коня шерстю вороного,* ***белокопытого*** (1587 Арх. ЮЗР 6 / I, 176), *засталъ есми коней три … одного полового,.. третего плеснивого,* ***белоногого*** *съ петномъ* (1596 Арх. ЮЗР 3/ I, 99—100), *купилем коня гнѣдого*

бѣлокопитого (1674 Т., 81), *кобила* ***бѣлохвостая*** (1737 Т., 171). Отже, у структурі таких композитів перша основа вказує на колір, друга (іменникова) основа корелює з назвами частин тіла тварини.

Іменникова основа могла також позначати частини тіла людини, наприклад: ***бѣлоусый*** (1649 СУМ XVI—XVII 3, 148), ***бѣлоголовъ*** (1649 СУМ XVI—XVII 3, 148), ***чорноокій*** (Т. Мат. II, 484). Композити з першою основою **бѣло-** належали до напівмотивованих, оскільки вказували на колір волосся людини як синонім до *сивий* [Олексенко, Мізіна, с. 85]. Часто композити зазначеної структури фіксуються як антропоніми: *Иванъ* ***Бѣлоголовъ*** (1649 РВЗ, 378 зв.), *хвєдо(р)* ***бєлоꙋсый*** (1649 РВЗ, 328 зв.).

Близькі за значенням до цієї групи слова, які описують зовнішність людей чи тварин за особливостями тілобудови. При цьому до уваги беруться такі ознакові характеристики, як форма, розмір, зовнішній вигляд тощо. Наприклад: ***вєликогубы(й)*** (1642 Сл. Лекс., 44), ***великоокъ*** (1642 СУМ XVI—XVII 3, 217), *ocula-t(us)*, ***вєликоѡкъ*** (1642 Сл. Лекс., 289), ***великорогый*** (Т., 208), ***высоконогій*** (Т. Мат. I, 155), ***довгорукий*** (1649 СУМ XVI—XVII 8, 70) / ***долгорукїй*** (XVII Слав.-Кор., 444), ***долгоногїй*** (XVII Слав.-Кор., 444), ***долгошиий*** (1567 СУМ XVI—XVII 8, 106), ***скороноги(й)***, ***о(с)троно(г)*** (1642 Сл. Лекс., 7 зв.), *ра(к)* ***скороноги(й)*** (1642 Сл. Лекс., 50). Н. Ф. Клименко віднесла композити такого типу до кількісно-оцінної лексики, що виражає кількісні ознаки. Вони слугують на позначення міри неозначено великої / малої ширини, товщини, висоти тощо [Клименко 1984, с. 200].

Прикметники з основою **голо-** були напівмотивованими і вказували на зовнішню характеристику тварини чи людини за якістю її волосяного покриву, а точніше — його відсутності: ***гологузый*** ‘безхвостий’ (Т. Мат. I, 180), ***гологузые*** *куры* (1589 АЮЗР II, 189), ***гологлавый*** (к. XVI СУМ XVI—XVII 7, 4) / ***гологоловый*** (Т., 552) ‘лисий’.

Для вираження невідповідності порівняно з прийнятою нормою використовувалися складні прикметники з першою основою **криво-** та другим іменниковим компонентом: ***кривобокий*** (СУМ XVI—XVII 15, 109), ***криворукий*** (110), ***кривоший*** (111), ***кривощокий*** (111), ***кривогубый*** (XVII Слав.-Кор., 462), ***кривоногий*** (СУМ XVI—XVII 15, 109) / ***крывоногїй*** (СУМ XVI—XVII 15, 156) / ***кривоногїй*** (XVII Слав.-Кор., 462), ***кривоносий*** (СУМ XVI—XVII 15, 109) / *risimus*, ***кривоноси(й)*** (1642 Сл. Лекс., 355), ***кривоокий*** (СУМ XVI—XVII 15, 109) / ***кривоокій*** (Т. Мат. I, 385) / *toru(us)* ***кривоѡки(й)*** (1642 Сл. Лекс., 400) ‘косоокий’. Ці деривати характеризували людину за зовнішніми анормативними анатомічними показниками [Олексенко, Мізіна, с. 93], тобто вказували на певну фізичну ваду, і часто субстантивувалися, лягаючи в основу власних назв, зокрема антропонімів: *Иванъ* ***Кривоший*** (1582 Арх. ЮЗР 6 / I, 115), *Лу(к)я(н)* ***Кривощоки(и)*** (1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 18 зв.).

До цієї групи відносимо також деривати ***пласконосый*** (Бер. Лекс., 174), ***тупоносый***, ***пласконосый*** (XVII Слав.-Кор., 520), ***разноокій*** (Т. Мат. II, 265), *былъ той Анастасій* ***разноокій***, *одно око было бѣлое, а другое чорное* (Т. Мат. II, 265).

На характеристику істоти за зовнішніми анормативними показниками вказує також прикметник ***карнаухий*** ‘з відрізаними або короткими вухами’, утворений на основі дієслівно-іменникового сполучення: *три конѣ: єди(н) чали(й)* ***ка(р)наухи(й)*** (XVII ЛРК, 51), а також прикметник ***коилогривый*** ‘який має сплетену гриву’ (СУМ XVI—XVII 14, 170), *трєти(и) ко(н) рыжи(и)* ***ко(и)логривы(и)*** (1584 АЖ, 117).

Окрему групу становлять композити, що означають частини тіла людини за сприйняттям на дотик (тактильні характеристики) та зоровим сприйняттям [Олексенко, Мізіна, с. 94]: ***жєстококожїй*** (XVII Слав.-Кор., 447), ***твєрдовласый*** (517), ***твєрдокожїй*** (517), ***твєрдоустый*** (518), *конь* ***твєрдоустый*** (460).

Серед складнонульсуфіксальних прикметникових дериватів, що характеризують зовнішній вигляд людини чи тварини, чимала кількість утворена на основі числівниково-іменникового сполучення. Вони, як правило, вживаються в прямому значенні, підкреслюючи нормативні анатомічні показники істоти, при цьому кількість констатується безвідносно до оцінки [Олексенко, Мізіна, с. 122]. Наприклад: ***двоногий*** (1642 СУМ XVI—XVII 7, 203) / ***двоногїй*** (XVII Слав.-Кор., 442) / ***двоноги(й)*** (1642 Сл. Лекс., 41 зв.), ***єдинооκїй*** (СУМ XVI—XVII 9, 66) / ***єдиноѡкїй*** (XVII Слав.-Кор., 446), ***єдинорогїй*** (446), ***чєтвєроногїй*** (537), ***двозубый*** (1642 СУМ XVI—XVII 7, 202).

Є й такі, що вказують на невідповідність анатомічній нормі, тобто позначають певну фізичну ваду істоти, що супроводжується конотацією з негативною оцінкою [Олексенко, Мізіна, с. 122]: ***єдинорукїй*** (XVII Слав.-Кор., 446), ***чєтвєроглавый*** (537), ***шєстогубый*** (538), ***чєтвєрозубый*** (537).

Як у давньоукраїнській, так і в староукраїнській мові зафіксоване паралельне використання складних прикметників з матеріально не вираженим (складнонульсуфіксальних) та матеріально вираженим (складносуфіксальних) словотворчим формантом від однієї й тієї ж основи, зокрема: ***двозубный / двозубый*** (1642 СУМ XVI—XVII 7, 202), *овцы* ***двозубнїи*** (1642 Сл. Лекс., 41) / *мотика* ***двозубая*** (1642 Сл. Лекс., 302) , ***чєтвєроногїй*** (XVII Слав.-Кор., 537) / ***четвероножный*** (Т. Мат. II, 480). Однак у XVI — XVIII ст. перевага, все-таки, надавалася нульсуфіксальним похідним.

Такі композити, як правило, вживалися в прямому значенні, а їх творення пов’язано з прагматичною необхідністю відображення будови певних предметів, явищ [Олексенко, Мізіна, с. 120]. Однак трапляються випадки переносного вживання числівникових основ у значенні необмеженої кількості, наприклад: ***сторукїй*** ‘багаторукий’ (XVII Слав.-Кор., 512). Досить часто метафоризації підлягають складні прикметники з

неозначено-кількісним числівником у ролі першої основи, такі як ***малоногїй*** (XVII Слав.-Кор., 466), ***малоѡкїй*** (466), ***многоногїй*** (468), ***многоѡкїй*** (468).

Перша числівникова основа аналізованих прикметникових композитів — похідна від кількісного числівника й у більшості дериватів приєднується до другої за допомогою інтерфікса **-о-**. Виняток становлять форми **двоє-** та **четверо-**, де роль першого компонента виконує збірний числівник: ***двоєчастый*** ‘який складається з двох частин’ (1540 СУМ XVI—XVII 7, 202), ***чєтвєроногїй*** (XVII Слав.-Кор., 537), ***чєтвєроглавый*** (537), ***чєтвєрозубый*** (537). Наприклад: *держачи* ***двоєчастоє*** *болото Цєвлє по правѹ* (1540 AS IV, 237). На одиничність вияву ознаки вказує перша числівникова основа **єдино-**: ***єдинорогїй*** ‘який має один ріг’ (XVII Слав.-Кор., 446).

Отже, зафіксовані в ділових документах староукраїнської мови композитні прикметники, утворені складнонульсуфіксальним способом, поділяються на три семантичні групи:

1) похідні, утворені на базі прикметниково-іменникового сполучення, де перша основа є назвою кольору, а друга — частини тіла тварини;

2) похідні — назви для характеристики будови тіла тварини чи людини, утворені на базі прикметниково-іменникового сполучення, рідше — дієслівно-іменникового;

3) похідні, утворені на базі числівниково-іменникового сполучення на позначення кількісних ознак предметів.

Складносуфіксальні. Прикметники-композити, утворені складносуфіксальним способом, становили найпоширенішу й семантично та структурно розгалужену групу похідних.

1. Як і в попередні періоди найбільше похідних утворювалося на основі **прикметниково-іменникового** сполучення. Перевага таких композитів є закономірною, адже саме вони реалізують первинні функції прикметників — означення до

іменника. Семантично ці слова становили досить однорідну групу композитів, що підкреслювали зовнішні ознаки предметів та засвідчували процес перетворення тимчасових ознак на постійні [Словотвір, с. 375].

Однією з найпоширеніших лексем у ділових текстах був прикметник ***доброволный*** ‘який здійснюється, діє і т. ін. з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу’ (1517 СУМ XVI—XVII 8, 52): *яко* ***доброво(л)ную*** *кѹплю свою а продажу мою* (1578 КЗК, 60), *самѹю* ***доброво(л)нѹю*** *правдѹ вамъ повѣдаю* (1689 АППС2, 58). Найчастіше він вживався у складі певних сталих словосполучень, що відображало особливості ділової мови того часу. Наприклад:

· ***доброволный*** листъ (тестаментъ, контрактъ): *в сє(с)* ***доброво(л)ны(и)*** *ли(ст) и ѡпи(с) мо(и)* (1577 ВГ, 190), *прє(д)сѧ сє(с) листь, запи(с) нашь* ***доброво(л)ныи*** (1578 КЗК, 97 зв.), *ку тому моєму* ***доброво(л)ному*** *тєстамє(н)ту* (1578 КЗК, 34 зв.), *дала сє(с) мо(и) ли(ст) а запи(с)* ***доброво(л)ныи*** *вєчисты(и) по(д) моєю пєча(т)ю* (1578 КЗК, 92), *сознаваю си(м) листо(м)* ***доброво(л)ны(м)*** *запысо(м) мои(м)* (1608 Купч. Гр., 956), *сє(с) мо(и) нинє(и)ши(и)* ***до(б)рово(л)ны(и)*** *та(с)тамє(н)тъ* (1638 АВМК, 165), *листъ* ***доброѵолны*** (1678 КОЗУ, 52), ***доброволній*** *контрактъ* (1766 ДДГ, 93);

· ***доброволное*** сознанье (признанье): *такого* ***доброво(л)ного*** *и(х) со(з)нанья* (XVII ЛРК, 21), *во всемъ его устнымъ и* ***добровольнымъ*** *сознаньемъ своимъ ствердивши* (1615 Пам. II, 386), *тоє єго* ***доброѵолъно*** *со(з)нанъє* (АЖГУ 1635, 287), *за при(з)на(н)є(м) єго* ***доброво(л)ны(м)*** *въ зълодє(й)ствє* (1660 ЛРК, 110), *ѡ(т) Вовдѣ* ***доброво(л)ноє*** *созна(н)є слышачи* (1683 АППС2, 8).

На основі прикметниково-іменникового словосполучення утворювалося похідне на позначення якості предмета за ознакою ‘чужий — свій’: ***чужостороного*** *ч҃лвка Дмитра* (1691 АППС1, 310).

Прикметники-композити передавали ознаки предметів за формою, кольором тощо. Наприклад: ***долговатогранистый***

‘який має довгасті грані’ (1637 СУМ XVI—XVII 8, 104), ***чирвонобарвяний*** ‘червоний’ (Т. Мат. II, 481).

Проаналізовані композити мали пряме значення. Поряд з такими похідними у пам’ятках зафіксовано також складні прикметники, утворені на основі метафоризації семантики твірного сполучення. Зокрема, ***твердошиный*** (1608 Пам. III, 52) та ***каменосердечный*** (СУМ XVI—XVII 14, 29). Композит ***твердошиный*** вказував на внутрішні характеристики людини, а саме на ознаку за особливостями її поведінки, і утворювався за схемою «прикметникова основа + інтерфікс + іменникова основа + суфікс **-н-**». Наприклад: *невѣрный и каменосръдный*, ***твердошийный*** *народъ* (1608 Пам. III, 52).

Композит ***каменосердечный*** (СУМ XVI—XVII 14, 29) / ***каменосръдный*** (1608 Пам. III, 52) ‘бездушний’ утворювався складносуфіксальним способом на основі прикметниково-іменникового словосполучення за допомогою суфікса **-н-**. Ще з давньоукраїнського періоду поєднання експресивного прикметника з іменником *серце* у складному слові служило для вираження ознаки з семантикою ‘ставлення до людей’: *прикладомъ невѣрныхъ жидовъ въ Львовѣ, невѣрный и* ***каменосердечный*** *твердошиный народ, будучи отверъженыи от лица Божіа, ратунок своим отвсюду подали* (1608 Арх. ЮЗР 1 / XII, 528), *невѣрный и* ***каменосръдный***, *твердошийный народъ* (1608 Пам. III, 52).

2. Зміст ділової документації зумовлював використання композитів, першою основою яких виступав кількісний, порядковий чи збірний **числівник**, адже саме такі лексеми вказують на точне числове значення.

Найбільшу групу серед виявлених в опрацьованих пам’ятках староукраїнської мови похідних становлять композити, що ґрунтуються на словосполученні кількісного числівника та іменника, що було характерним і для давньоукраїнської мови. Вони здебільшого відзначаються семантичною прозорістю (про

що вже йшла мова у попередньому розділі), вказують на кількісні ознаки предметів (у широкому розумінні), які є їх складниками. Це може бути:

1) кількість: ***двунитный*** (Т. Мат. І, 202), ***двуличный*** ‘однаковий з двох боків (про тканину), двосторонній’ (1554 СУМ XVI—XVII 7, 213), ***двопрестолний*** (1766 ДДГ, 93), ***двакротный*** (1599 СУМ XVI—XVII 7, 195), ***трикротний*** (1599 ККПС, 65), ***седмочислений*** (1698 АППС1, 437), ***двокормъный*** (1642 СУМ XVI—XVII 7, 203);

2) міра ознаки (вага, об’єм, довжина, вартість тощо): *пляшка* ***чєтирокопѣєчная*** (1766 ДДГ, 336), ***двукгарцовый*** ‘який містить два гарці’ (1578 СУМ XVI—XVII 7, 213), ***дволакотный*** (1642 СУМ XVI—XVII 7, 203) / ***дволоктевый*** (1633 СУМ XVI—XVII 7, 203) ‘який має довжину у два лікті’;

4) часові проміжки: ***двунеделъный*** (1650 СУМ XVI—XVII 7, 213), ***двулетный*** / ***дволетный*** (1553 СУМ XVI—XVII 7, 213), ***деветолѣтный*** (1630 СУМ XVI—XVII 7, 216), ***третелетний*** (1578 ЖКК І, 158);

5) форма організації об’єкта, вираженого мотивувальним іменником: ***пятоголосний*** (1677 Пам. І, 121), ***шестоголосний*** (1677 Пам. І, 121).

Як бачимо, не змінилося й основне словотвірне значення аналізованих похідних, виражене типовими формулами ‘який має’, ‘який складається’, ‘який є мірою’, ‘який триває’.

Такі прикметники мають в основному пряме значення — вказують на точну кількість чого-небудь у предметів, явищ тощо — і є стилістично нейтральними. Наприклад: *бычков* ***двѹлєтних*** *s҃* (1553 AS VI, 13), *свирєпъ* ***трєтєлє(т)ныхъ*** *сорокъ а* ***двѹлє(т)ныхъ*** *три(д)ца(т) и двє* (1578 ЖКК І, 158), *аксамиту три штуки* ***двунитного*** (1596 АЮЗР І, 265), *о стъруте* ***двакротное*** *отца аръхимандърита* (1599 Арх. ЮЗР 1 / VI, 254), *и за привола(н)ємъ* ***трикро(т)нымъ*** *на дню пє(р)шомъ* (1599 ККПС, 65), *на томъ же* ***двунеделъномъ*** *теръмине поставили*

(1650 Арх. ЮЗР 3 / IV, 467), *по такому теди* ***седмочисленомъ*** *свѣдоцтвѣ* (1698 АППС1, 437), *здѣлать в(ъ) маєтносты єго... цєрковъ* ***двопрєстолную*** (1766 ДДГ, 93).

У ділових пам'ятках XVI — XVIII ст. не засвідчені випадки використання складних прикметників з переносним значенням, що цілком закономірно спричинено змістом самих документів.

Складні ад'єктиви кількісної семантики утворювалися за такою схемою: «числівникова основа + інтерфікс + конкретний іменник + суфікс **-н-** (зрідка — **-ен-**)».

У процесі творення складних прикметників з кількісним значенням брали участь, в основному, числа першого десятка. Набуває поширення основа **дву-**: *петрахиль адамашковый зеленый старый, якобы* ***двуличный*** (1583 Арх. ЮЗР 1 / I, 183), *сє(и)мо(м)* ***дѵунєдє(л)ны(м)*** (АЖГУ 1635, 239).

Продовжують функціонувати зафіксовані в пам'ятках давньої української мови форми числівників **шесто-**, **седмо-**, **осмо-**: *партесъ* ***шестоголосныхъ*** *трое... партесы старые* ***осмоголосные*** (1677 Пам. I, 121), *на аренду* ***шестолетнюю*** *маетностей* (1646 Пам. I, 82).

За аналогією до них виникають форми **четыро-**, **пято-**, **девето-**: *пляшка* ***чєтирокопѣєчная*** (1766 ДДГ, 336), *партесъ церковныхъ* ***пятоголосныхъ*** *двое старыхъ* (1677 Пам. I, 121), *вє(д)лє та(к)* ***дєвєтолѣ(т)нєй*** *єго прє(д) п(н) рѡмано(м) ѡбє(т)ницѣ* (1630 ЛСБ 1052, 1 зв.).

В опрацьованих актових документах староукраїнської мови не виявлено складних прикметників з першою основою — порядковим числівником, за винятком церковнослов'янізму ***первородний***. Наприклад: *сынови моєму* ***пє(р)воро(д)ному*** (1577 ВГ, 183).

У процесі творення композитних прикметників з квантитативним значенням поряд з кількісними та порядковими числівниками могли також брати участь неозначено-кількісні. Продовжують функціонувати складні прикметники з першими основами **много-** та **мало-**, які вказували на приблизно велику

кількість або невелику кількість відповідно: ***многолѣтний***, ***маловременний***. Наприклад: *яко* ***маловременная*** *мечтанія суетнаго сего мира презирающи* (1620 Пам. I, 12), *да за молитвами его во* ***многолѣтномъ*** *здравіи* (1659 Пам. III, 370), ***многолѣтного*** *в щастю панованя желаючи* (1660 Пам. III, 411). Як видно з наведених прикладів, поряд із кількісним значенням названі композити отримували темпоральну семантику.

Водночас набуває поширення основа **колко-**, у якій реалізується зіставлення неозначеної кількості з точною [Клименко Вз., с. 29], наприклад: ***колкокротный*** (СУМ XVI—XVII 14, 185), *яко(ж) за* ***ко(л)ко кро(т)ны(м)*** *упомина(н)ємъ умоцованы(и) п҃на по(д)судко(в) моцы до права нє указа(л)* (1599 ККПС, 183).

3. Продовжують функціонувати прикметники-композити з першою **займенниковою** основою **все-**: ***вседневный*** (СУМ XVI—XVII 5, 26) / ***всє(д)нєвны(й)*** ‘щоденний’ (1642 Сл. Лекс., 20 зв.), ***всенародний*** ‘загальнонародний’ (1608 Пам. III, 51). Такі похідні вказували на те, що прикметник ‘стосується всього того, що названо другим компонентом’ і утворювалися за схемою: «займенникова основа **все-** + іменникова основа + суфікс **-н-**». Наприклад: *не хотячи* ***всенародное*** *славы* (1608 Пам. III, 51), *молитву* ***вседневную*** (1671 Пам. II, 467).

Розвивається новий тип прикметників-композитів, утворених складносуфіксальним способом на основі займенниково-іменникового словосполучення. Особливістю цієї групи дериватів було те, що вказівний займенник (який виконував роль першої основи) мав форму непрямого відмінка: ***сеголетній*** (Т. Мат. II, 316), ***сегорочный*** (316). Названі похідні передавали часові ознаки, що додатково підсилювалося семантикою мотивувального іменника — *лѣто*, *рік*: ***сегорочный*** *платъ* (1538 АЮЗР I, 102), *поросят* ***сеголетнихъ*** *пятеро* (1578 Пам. III, 87), *егънят и козенятъ* ***сеголетнихъ*** *сто тридцять одно* (1578 Пам. III, 89), *и всєго* ***сєголѣтно(го)*** *засѣвкꙋ половинꙋ* (1701 АППС2, 225).

Похідні прикметники такої структури могли також передавати локальну семантику, наприклад: ***сьогосѣлный*** / ***сьогосѣлский*** ‘цього села’ (Деже, 161). У закарпатських пам’ятках займенникова основа має форму **сього-**.

4. У староукраїнській мові продовжує розвиватися праслов’янський тип творення складних прикметників з другим **дієслівним** компонентом та першою **прислівниковою** основою. Такі деривати могли позначати різноманітні значення, зокрема способу дії, міри, ступеня вираженої ознаки, часові. У ділових документах найбільше представлені похідні з темпоральною семантикою. У їх творенні брав участь прислівник *близько*, а словотвірне значення таких прикметників можна сформулювати як ‘той, що скоро, швидко зробить певну дію, названу другою основою’. Наприклад: ***близкоприйдучий*** ‘який скоро наступить’ (1550 СУМ XVI—XVII 2, 115), ***близкоприпалий*** ‘який скоро наступить’ (1563 СУМ XVI—XVII 2, 115), ***близкопришлый*** ‘який скоро наступить’ (1552 СУМ XVI—XVII 2, 115), ***близкопрошлый*** ‘який недавно минув’ (1552 СУМ XVI—XVII 2, 115). Такі композити були досить поширеними в грамотах, актових книгах тощо й представлені на різних територіях України. Наприклад: *тыи товары ѡтдасть на свєтого Пєтра,* ***близкоприйдѹчого****, маю дати* (Вільна; 1550 AS VII, 9), *готовыми грошми нє заплатили и на ѡный рок, по сємой сѹботє* ***близкопришлый****, нє ѡтдали* (Володимир; 1552 AS VII, 122), *дочку свою панну Богдану на рокъ* ***близкоприпалый*** *за мене в малженство выдали* (Луцьк; 1563 АрхЮЗР 8 / III, 32), *на дє(н) свєтого Дми(т)ра, свѧта* ***бли(з)копришлого*** (Кременець; 1578 КЗК 73 зв.), *в то(м) жє сєлѣ … року* ***бли(з)копрошълого*** *… и року тєпєрє(ш)нєго* (Житомир; 1650 ДМВН, 204).

5. Одним з найпоширеніших лексико-структурних типів складних прикметників з другим дієслівним компонентом були деривати, що позначали дію, здійснювану над об’єктом, вираже-

ним першим компонентом. До таких належить композит ***водовозний***: ***водовозная*** *тєлѣга одна* (1766 ДДГ, 333).

Прикметник ***доморослый*** ‘вирощений удома, у своєму господарстві’ (1547 СУМ XVI—XVII 8, 121) утворений на основі **іменниково-дієслівного** сполучення і передає локальні відношення, тобто вказує на дію, що здійснюється в місці, яке позначено першим компонентом [Клименко Морф., 99]. Наприклад: *коня вороного* ***доморослого*** (1650 ДМВН, 206), *у Ти(ш)ка Бабича: клячу половую* ***доморо(с)лую*** (1650 ДМВН, 205).

Отже, у ділових документах описуваного періоду використовувалися складні прикметники різного походження і структури. Церковнослов’янізми не були новотворами староукраїнської доби й застосовувалися як готовий мовний матеріал. Композити живорозмовного походження представлені п’ятьма структурними типами (залежно від частиномовної належності основ):

1) «прикметникова основа + інтерфікс + іменникова основа + суфікс **-н-**»;

2) «числівникова основа + інтерфікс + основа конкретного іменника + суфікс **-н-** (зрідка — **-ен-**)»;

3) «займенникова основа (**все-**, **сего-** / **сього-**) + іменникова основа + суфікс **-н-**»;

4) «прислівникова основа + основа дієслова + суфікс **-уч-**, **-л-**»;

5) «іменникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-н-**, **-л-**».

Складні прикметники, утворені способом словоскладання. Зрощення

Пам’ятки ділового стилю староукраїнської мови відбивають процес формування такого лексико-синтаксичного способу складання слів, як зрощення. Нові слова утворюються на базі синтаксично вільного словосполучення, компоненти якого

зливаються в єдину цілісну лексичну одиницю без будь-яких формально-граматичних змін [Горпинич 1999, с. 130]. Синтаксичний зв'язок компонентів такого слова транспонується на рівень слова [Лопатин 1977, с. 56]. Ознака словоєдності виражається тільки на письмі [Нелюба, с. 181], а відсутність словотворчих засобів (інтерфікс, суфікс) унеможливлює формальну цілісність. Звідси труднощі у написанні, а також різне написання таких дериватів.

Перша прислівникова основи **вище-** мала дуже багато варіантів:

выш-: *почавъши ѡ(т) тоє границы* ***вышмєнєноє****, которую єсмо увєли в ричъку Ивъницу* (1598 ККПС, 46), ***вышменованы(и)*** *су(д)* (XVII ЛРК, 21), *во всихъ тыхъ пунктахъ* ***вышречоных*** (1638 Пам. I, 69), *за чы(м) мы,* ***вы(ш)менова(н)ны(й)*** *врѧ(д)* (1683 АППС2, 2 зв.);

вышъ-: *который же то листъ заручный его королевское милости, за поданем* ***вышъреченое*** *особы* (1620 Пам. I, 18), *и помочъниками сѵоими* ***ѵышънаписаными*** (АЖГУ 1635, 297), *а тая сума* ***вышъпомененая*** (1646 Пам. I, 87), ***вышъ рєчє(н)ны(и)*** *су(д)* (XVII ЛРК, 23), *мєжы* ***вышъ мєноваными*** *добрами* (XVII ДМВН, 262);

вышь-: *и дєлъ ро(в)ны(и) з* ***вышьмєнованы(х)*** *має(т)ности поступилъ* (1598 ККПС, 49), *ижь прошлого тижьнѧ в се(м)* ***вышь мєновано(м)*** *року* (1655 ЛРК, 50);

выше-: *съ тѣмъ же* ***вышепомянутымъ*** *игуменомъ Іоасафомъ* (1694 Пам. II, 675), *по всѣ(х) ты(х)* ***выше описа(н)ны(х)*** *свѣдите(л)ства(х) лю(д)ски(х)* (1700 АППС1, 399);

вышше-: ***вышшенамѣненый*** (1597 СУМ XVI—XVII 6, 118), *ѡ(н) са(м) да(л)* ***выш(ш)є рєчєн(н)омꙋ*** *жыдови вшытко што малъ* (1769 ОБ, 118);

вышей-: *тоє имє(н)є* ***вышє(и) мєнованоє*** (1577 ВГ, 163), *з моєю пєча(т)ю и с пєча(т)ми ты(х) ѡсо(б) за(ц)ны(х)* ***вышє(и) помєнєны(х)*** (1577 ВГ, 209), *пя(т) брато(в), имєны* ***вышє(и)***

рєчє(н)ыє (1577 ВГ, 205), *иж на тєпєрє(ш)ниє роки зємъскиє* ***вышє(и)написаныє*** (1578 КЗК, 45 зв.), *п҃ни є(р)молиная и(з) сы(н)ми своими* ***вышє(и) мєнєными*** (АЖГУ 1590, 21 зв.), ***вышейвсказаный*** (1635 СУМ XVI—XVII 6, 108), ***вышейвыображоный*** (1580 СУМ XVI—XVII 6, 109), ***вышейзначеный*** (1567 СУМ XVI—XVII 6, 109), ***вышейназначоный*** (1572 СУМ XVI—XVII 6, 109);

вышшей-: *Которыє пановє а приятє(ли) наши* ***вы(ш)шє(и) помєнєныє*** *за про(з)бою моєю … и пєча(ти) сво(и) приложи(ти)* (1576 ВГ, 151);

вишь-: ***вишь менови(и)*** *вря(д)* (XVII ЛРК, 22);

вишъ-: *писа(н) в Ло(х)вицѣ року м҃ца и дня* ***вишъ писаного*** (1680 ЛРК, 176), ***вишъ менова(н)ни(й)*** *гетманъ рукою власною* (1700 АППС1, 400);

више-: *и всѣ пищу* ***вишєрєчєнную*** *имутъ* (1739 ГГ, 3).

Основа **виш-** та її варіанти могла ускладнюватися й виступати у формі **звыш- / звышъ-**: ***звышереченый*** (1591 СУМ XVI—XVII 11, 130), ***звышменованый*** (1580 СУМ XVI—XVII 11, 130), ***звышпомененый*** (1572 СУМ XVI—XVII 11, 131), ***звышнаписаный*** (1613 СУМ XVI—XVII 11, 130), ***звышписаный*** (1585 СУМ XVI—XVII 11, 131), ***звышречоный*** / ***звышреченый*** (1593 СУМ XVI—XVII 11, 131), ***звышъучиненый*** (1584 СУМ XVI—XVII 11, 132), ***звышъименованый*** (1596 СУМ XVI—XVII 11, 131), ***звышферованный*** (1702 АППС1, 409)

Найчастіше в цьому випадку другою частиною складного прикметника виступали прикметники *менованый*, *помененый*: *воло(к) чотыри* ***звы(ш) помєныны(х)*** *на Стрывяжи* (1577 ВГ, 170), *тую суму пнзє(и)* ***звы(ш) мєнєную*** (177), *поня(л) за сєбє в ма(л)жо(н)ство* ***звы(ш) помєнєную*** *Раину* (182), ***звы(ш) мєнєны(и)*** *су(д)* (188), *мы тую ча(ст) имє(н)я* ***звышъ помєнєно(г)[о]*** *продамо* (192), *у ты(х) во вси(х)* ***звы(ш) помєнєны(х)*** *сєлє(х)* (203), *пєрє[д] судомъ на року* ***звышъмєновано(м)*** (1600 ККПС, 105 зв.), *панъ бєлъски(и)* <,> *противъко* ***звышъпомєнєнымъ***

ѡсобомъ свє(д)читъ и ѡповєдає(т) (1639 ККПС, 195), *ѡ(д) кня(ж) є(г)[о] м(л) <…> по(з)ванымъ* ***звышъмєнованымъ*** (1639 ККПС, 195 зв.), *казалисмо тоє записа(т) в ратушу року и днѧ* ***звышъ менованого*** (1656 ЛРК, 74), ***зъвышъ менованый*** *гетманъ рукою власною* (1692 Пам. II, 473), *то(т)* ***звы(ш) помєнє(н)ы(и)*** (XVII ЛРК, 77). Зрідка — інші: *Братство* ***звышъреченное*** (1591 Пам. III, 32), *писа(н) … року і днѧ* ***звы(ш) іменова(н)ного*** (1660 ЛРК, 108), *в року* ***звышънаписаномъ*** (1641 Пам. I, 71), *писа(н) року и дня* ***звышъ ѡписа(н)ного*** (1656 ЛРК, 70).

У XVI ст. староукраїнська мова, а особливо її офіційно-діловий стиль, зазнає значного впливу польської мови. Окрім окремих слів, руська мова переймає цілі словотвірні моделі чи їх частини, зокрема словотвірні типи складних прикметників з першими основами **велце-**, **ясно-** та ін. Сюди належать також похідні з першою основою **выжей-**, рідше її варіанти **выж-**, **выжъ**, **выже-**. Пор. ст.-пол. *wyżej mianowany* зі староукраїнським ***выжейменованый*** (СУМ XVI—XVII 5, 161): *всє(м) на то(т) дє(н) и рокъ* ***выжє(и) мєнованы(и)*** (1639 ККПС, 158 зв.), *мы тєды,* ***выже(й)мєнова(н)ный*** *врѧдъ* (1683 АППС2, 4), *ми, прето,* ***виже менова(н)ниє*** *ѡсобы ма(й)стратовиє* (1702 АППС1, 409). Така модель стає досить поширеною, за нею утворюється чимало слів, зокрема: ***выжейвыражоный*** ‘вищеназваний’ (СУМ XVI—XVII 5, 161), ***выжейнаписаный*** (161), ***выжеписаній*** (161), ***выжейпомененый*** (161), ***выжменованый*** (163).

Найбільше випадків використання складних прикметників, утворених з використанням польської прислівникової основи, фіксується у пам’ятках з Волині та Житомирщини, а також інших територій: *дня* ***выжей написаного*** (Луцьк; 1633 Арх. ЮЗР 6 / I, 495), *мы, ура(д)ники* ***выжє(и) помєнєныє*** (Житомирщина; 1638 ККПС, 181), *рєа(с)сумуючи пє(р)шую,* ***выжє(и) выражоную*** *… протєстацию* (Ісаїки; 1643 ДМВН, 252), *речи* ***выжъменованые*** *з возомъ, з конемъ вси забрали* (Володимир; 1650 Арх. ЮЗР 3 / IV, 417). Значно менше їх у ділових документах зі Східної України:

продала пасеку ... и тот ***выжеписаній*** *грунтъ* (Чигирин; 1630), *мы теды,* ***выже(й) рече(н)ниє*** *посланиє* (Полтавщина; 1686 АППС1, 228).

У ролі другої основи виступали прикметники, утворені від дієслів *писати / написати, описати, означати, менити, меновати, именовати, поменовати, припоминати, ректи, преректи, привести, спецификовати, назначати, припомнити, положити, значити, упоменути.* Наприклад: ***вышенаписаный*** (1585 СУМ XVI—XVII 6, 111), ***вышеозначоный*** (1617 СУМ XVI—XVII 6, 111), ***вышеописаный*** (1537 СУМ XVI—XVII 6, 111), ***вышеписаный*** (1501 СУМ XVI—XVII 6, 111), ***вышепомененый*** (1507 СУМ XVI—XVII 6, 112), ***вышереченый*** (1506 СУМ XVI—XVII 6, 113), ***вышпереченый*** (1597 СУМ XVI—XVII 6, 117), ***выщспецификованый*** ‘вищеназваний’ (1649 СУМ XVI—XVII 6, 122).

Як і в попередні періоди, основа **ниже-** не відзначалася високою продуктивністю у сполученні з прикметниками дієслівного походження. Найпоширенішими складними прикметниками, зафіксованими в пам’ятках староукраїнської мови, були ***нижеименованый*** / ***нижеменованый***, рідше використовувалися ***нижевыражоный***, ***нижеподписаный*** та ***нижепомененый***. Наприклад: *до спра(v)* ***нижє(и) мєноvаны(х)*** (АЖГУ 1635, 238), ***нижє(и) мєновано(г)[о]*** *Трохима Куриловича* (1638 АВМК, 173), *до справы* ***нижє(и) мєнованоє*** (1639 ККПС, 153 зв.), *в справє* ***нижє(и) помєнєно(и)*** (1639 ККПС, 152), *в справѣ* ***ниже виражоно(й)*** (1681 ЛРК, 180), *справа* ***нижє(и) по(д)писа(н)ная*** (XVII ЛРК, 78), *троицы* ***нижє(и) мєновано(и)*** (XVII ДМВН, 217), *мы,* ***нижей по(д)писавшиєся*** (1723 АППС1, 431), *пред нами,* ***ниже именованною*** *старшиною* (1725 АППС1, 438), ***нижєпо(д)писавшойся*** *старшынѣ* (1740 АППС2, 247 зв.).

Такі ад’єктиви в реченні мали різні функції, наприклад:

· виконували роль прикладки: *пред насъ,* ***нижей именнованную*** *старшину полковую* (1712 АППС1, 444), *прє(д) нами,* ***нижємєнован(н)ою*** *ста(р)шиною* (1723 АППС2, 238 зв.),

· заміняли список свідків: *на што мы вси* ***нижеменованные*** *персоны* (1616 Пам. II, 392),

· називали об'єктів грамоти: *по ро(з)ныє ѡсобы* ***нижє(и) мєноваными*** (АЖГУ 1635, 277),

· були просто своєрідними штампами, частинами структури документу: *а то v справа(х) двo(х)* ***нижє(и) мєноваными(х)*** (АЖГУ 1635, 238), *яко в справє* ***нижє(и) мєновано(и)*** *при(н)ципалъно(и)* (1639 ККПС, 159), тобто фактично виконували всі ті функції, що і їхні відповідники з основою **виш-**, але у значно вужчому плані.

У ролі словотвірних синонімів до описаного типу похідних виступали складні прикметники з першими основами **впрод-**, **пред-**, **вперед-**: *а с порадою и позволє(н)ємъ ты(х)* ***впєрє(д) мєнованы(х)*** *приятєлєи* (1571 ВГ, 129), ***впєрє(д) мєнованого*** *є(г)[о] млс҃ти пн҃а Васи(л)я Загоро(в)ского* (1571 ВГ, 136), *до которы(х)* ***прє(д)рєчоны(х)*** *имєнє(и)* (1571 ВГ, 141), *воєвода и строста* ***впро(д) рєчоны(и)*** (1577 ВГ, 153).

Важко уявити мовну систему, яка б складалася лише з питомої лексики, адже власне в групі запозиченої лексики відображається й зберігається впродовж століть інформація про характер відносин, інтересів, спільної діяльності наших предків з іншими народами, які можна виявити шляхом аналізу запозичень [Гонтарук, с. 78].

За спостереженнями Л. Л. Гумецької, запозичення актової мови XIV — XV ст. — це значною мірою польські та чеські лексеми і через них — латинські та германські елементи [Гумецька 1976, с. 71—73]. Насамперед це зумовлено суспільно-історичними умовами, в яких функціонувала актова мова на українських землях, що в той час перебували в складі Литовсько-Польської держави. Староукраїнська мова XVI — XVII ст. більше позначена польським впливом.

Запозичена лексика, як правило, проходила морфологічну обробку. Про окремі запозичення говорилося вже принагідно при

описі певних словотвірних моделей. Окремо можна сказати про поширене використання полонізму ***вєрыгодныи*** (1389 ССУМ І, 167), ***вѣрыгодный*** < ст.-пол. *wiarygodny* ‘гідний довір’я’ (1538 СУМ XVI—XVII 6, 158). Наприклад: *припросиломъ до того людей добрыхъ* ***вѣры годныхъ*** (1571 Арх. ЮЗР 1 / І, 39), *проданє дѣілосє при людєхъ добрыхъ и* ***вѣрогодъныхъ*** (1639 АВМК, 184), ***вєри го(д)нiє*** *ѡсобы* (XVII ЛРК, 29), *маючи при собє сторону и шля(х)ту людє(и) добры(х),* ***вєри годныхъ*** (1650 ДМВН, 209), *тоє ся дѣяло в дому вуита правного лоукача При людє(х)* ***вѣры го(д)ны(х)*** (1691 АО, 198), *чл҃вка зацного и* ***вѣри годного****, Микитꙋ Василєнъка* (1690 АППС2, 78 зв.).

Також відзначимо полонізми ***злотогловный*** < ст.-пол. *złotogłowny* (СУМ XVI—XVII 12, 26), ***злотогловoвый*** < ст.-пол. *złotogłowowy* (1593 СУМ XVI—XVII 12, 27), ***злотогловый*** < ст.-пол. *złotogłowy* ‘глазетовий’ (1593СУМ XVI—XVII 12, 27). Наприклад: *на нихъ окладки* ***злотогловные*** (1593 Арх. ЮЗР 1 / І, 366), *поручей паръ 11,* ***злотогловoвыхъ*** *паръ 6* (1593 Арх. ЮЗР 1 / І, 368), *патрахилей всихъ 11, то есть: чирвоныхъ* ***злотогловыхъ*** *2, съ пасаманами золотыми 1* (1593 Арх. ЮЗР 1 / І, 366). Паралельно вживалися видозмінені форми ***злотоглавный*** (1558 СУМ XVI—XVII 12, 26) / ***злотоглавній*** (Т. Мат. І, 324), ***злотоглавовый*** (1567 СУМ XVI—XVII 12, 26; Т. Мат. І, 324), ***злотоглавый*** (1550 СУМ XVI—XVII 12, 26). Наприклад: *шата* ***злотоглавная****, жꙋпан и газꙋка* (1558 AS VI, 214), *жупанъ* ***злотоглавовый****, делея* ***злотоглавовая*** (1567 Арх. ЮЗР 8 / III, 150), *оксамиту зеленого рытого, на нихъ окладки* ***злотоглавные*** (1593 Арз. ЮЗР 1 / І, 366), *поп … вошол в церковъ и оказал ми ризы* ***злотоглавые*** (1619 Арх. ЮЗР 8 / III, 554), *перла брамованыи и* ***злотоглавовыи*** (АЮЗР І, 76).

Отже, опрацьовані пам’ятки ділового стилю XVI — XVIII ст. засвідчують подальший розвиток такого способу словотвору прикметників, як складання. У діловому письменстві й надалі широко представлені церковнослов’янізми

чи власне староукраїнські слова, утворені за церковнослов'янськими моделями. Характерною рисою староукраїнської мови стало збільшення кількості складних прикметників, утворених способом основоскладання на основі сурядного зв'язку, чільне місце серед яких займають похідні на позначення кольорів. Набуває розвитку складнонульсуфіксальний спосіб творення складних прикметників, найпоширенішими серед яких виявилися такі словотвірні моделі: 1) похідні, утворені на базі прикметниково-іменникового сполучення, де перша основа є назвою кольору, а друга — частина тіла тварини; 2) похідні, що є назвами для характеристики будови тіла тварини чи людини, утворені на базі прикметниково-іменникового сполучення, рідше — дієслівно-іменникового; 3) похідні, утворені на базі числівниково-іменникового сполучення на позначення кількісних ознак предметів.

Як і в попередній період розвитку української мови, найбільш поширеним і розгалуженим типом творення складних прикметників залишається складносуфіксальний. Композити живорозмовного походження представлені п'ятьма типами (залежно від частиномовної належності основ):

1) «прикметникова основа + інтерфікс + іменникова основа + суфікс **-н-**»;

2) «числівникова основа + інтерфікс + основа конкретного іменника + суфікс **-н-** (зрідка — **-ен-**)»;

3) «займенникова основа (**все-**, **сего-**) + іменникова основа + суфікс **-н-**»;

4) «прислівникова основа + основа дієслова + суфікс **-уч-**, **-л-**»;

5) «іменникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-н-**, **-л-**».

Чільне місце у пам'ятках ділового стилю займають кліше-штампи з першими основами **виш-** / **ниж-** та їх різновидами.

КОНФЕСІЙНИЙ ТА ХУДОЖНІЙ СТИЛІ

Власне складні прикметники

У староукраїнській мові продовжують функціонувати власне складні прикметники, перші основи яких (здебільшого, церковнослов'янізми за походженням) вказували на ступінь вияву ознаки. До них відносимо як давньоукраїнські утворення, так і нові похідні, утворені за відповідними словотвірними моделями.

Основа **веле-** досить часто виступала першою частиною складних прикметників давньоукраїнської мови і служила для підкреслення збільшеної ознаки, вираженої другим компонентом складного слова. Наприклад, ***велеоумьныи*** 'дуже розумний, мудрий' (СДРЯ II, 380). У пам'ятках староукраїнської мови виявлено всього два композити-церковнослов'янізми такої структури. Це ***вєлєлѣпный*** 'дуже гарний' (XVII Слав.-Кор., 432) та ***велеславный*** 'преславний' (1598 СУМ XVI—XVII 3, 210). Наприклад: *и славити прєчтноє и* ***вєлєлѣпноє*** *имѧ твоє* (XIV Уж. П., 87 а), ***вєлєславный*** *всєдє(р)житє(л) и истинный бг҃ъ* (1598 Отп. КО, 10). Подібна словотвірна модель не отримує розвитку в XIV — XVIII ст.

Словотвірними синонімами до основи **веле-** виступали основи **бує-** та **зацне-** . Частина **бує-** < псл. **bujь* у значенні 'сильний' (ЭССЯ 3, 85; ЕСУМ I, 314) вказувала на надмірний ступінь вияву ознаки і була близькою за значенням до прислівника *дуже*. Наприклад: ***буємудрий*** 'дуже розумний' (1642 Сл. Лекс., 296; СУМ XVI—XVII 3, 92). Основа **зацне-** < пол. *zacny* 'який має шляхетний характер, величний, вишуканий' [SJP III, s. 895] не просто передавала високий ступінь вияву ознаки, а використовувалася здебільшого зі стилістичною метою — для вираження пошани, поваги, надання урочистості стилю тощо. Зокрема: ***зацневрожоный*** 'шляхетний, благородний' < ст.-пол. *zacnie urodzony*

(СУМ XVI—XVII 11, 39), ***зацнесильний*** ‘дуже сильний’ (Т. Мат. I, 296), ***зацнесильное*** *войско* (1622 Сак., 18), ***зацнеславетный*** ‘дуже славний’ (1630 СУМ XVI—XVII 11, 39).

На збільшений вияв ознаки, названої другим компонентом, вказували і складні прикметники з першим компонентом **все-**. У староукраїнській мові продовжують функціонувати такі прикметники-церковнослов’янізми, як ***всєблажє(н)ный*** (XVII Слав.-Кор., 437), ***всебогатный*** (СУМ XVI—XVII 5, 23), ***вседобротливый*** ‘благий (про Бога)’ (26), ***вседѣтелный*** ‘всесильний’ (26), ***всекрасный*** (27), ***вселукавый*** (28), ***всемилостивый*** (29), ***всемилосердный*** (29), ***всесвѧтый*** ‘пресвятий (про Духа Святого)’ (31), ***всесвѣтлый*** (31), ***всесилный*** (32), ***всеславный*** (32), ***всечестный*** (33), ***вседобрый*** (26), ***всекрѣпокъ*** ‘дуже міцний’ (27), ***всемудрый*** (30), ***всечистый*** (33), ***всещедрый*** (33), ***всесовершенный*** ‘найдосконаліший’ (XVII Слав.-Кор., 437; СУМ XVI—XVII 5, 32), ***всєцѣлъ*** (XVII Слав.-Кор., 437), ***вселютный*** (XVII Слав.-Кор., 437; СУМ XVI—XVII 5, 28), ***всеправедный*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 17), ***всесмиренный*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 17). Наприклад: *ѡ(т)ложѣмъ ѡ(т) сєбє всѧкъ помыслъ сквєрьныи* ***всєдѣтєлноє*** *лоукавъство* (1489 Чет., 314 зв.), *о* ***всємл(с)тивая*** *госпожє бцє мріє, ты намъ лѣствица на нбо* (19 зв.), *нє во всєи бо зємли явиласѧ* ***всєсвѣтлая*** *звєзда* (121), *слово ѡ ѡ(т)кровѣнии стго оца архіппа пѹстынника и паламарѧ* ***всєславно(г)*** *храма* (6 зв.), *съ Єдінороднымъ Єго Сыномъ и* ***всесвятымъ*** (1581 ПОБ, 14), ***всєславномѹ*** *і вєликолѣпномѹ, блгочєстивомѹ жє и православа(в)номѹ г(с)дрю и вл(д)цѣ остро(з)скомѹ* (1598—1599 Апокр., 185), *благати и молити* ***всємл(с)тивогѡ*** *Ба* (1627 Коп. Ом., рз), *просѣмо* ***всємилосєрдного*** *Бга* (1637 УЄ Кал., 782), *в чом* ***всємѹдрый*** *Бгъ дорогѹ оучинилъ жидѡм* (239), *і о(т)* ***всєнєправє(д)ны(х)*** *мужє(и) мѧ избави* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 17), *сохраня(и) бжє людє(и) блгоч(с)тивыхъ: ѡ(т) тѣхъ то ігръ бєзчє(ст)ны(х) и* ***всєнєчє(с)тивы(х)*** (318 зв.), ***всєсмирє(н)ны(и)*** *о(т) тєбє да(н)ны(и) вѣкъ* (17), *смирє(н)но мли(мъ) за ны(х) тѧ*

всєщє(д)ра *б҃га* (50 зв.), *при* ***всесилной*** *помощи б[о]жієй* (1720 Вел., 103 б), *подалъ намъ …* ***всесилную*** *свою помощъ* (105 б), *при* ***всекрѣпкой*** *помощи б[о]жой* (208 б), *положили упованіє на* ***всещедрого*** *б[о]га* (219 б), *зміи* ***всєлукавіи*** (1739 ГГ, 4 зв.), *и подъ крѣпкую, и* ***всєсилную*** *руку свою ца(р)скую* (31 зв.), *чрєзъ* ***в(ъ)сєчє(ст)ного*** *г(с)пдина* (XVIII ПЛ, 17), *рѣчи сія,* ***всеблагїя*** (1744 ВА II, 127), *о, колики убо ликы могутъ восхвалити вѣрность тую,* ***всесвятую*** (1744 ВА II, 142).

За поширеною у попередній період словотвірною моделлю в староукраїнській мові утворюються нові слова, зокрема: ***всєпрєчєстный*** (XVII Слав.-Кор., 437), ***всєравный*** (XVII Слав.-Кор., 437), ***всємилый*** *ѿчє намѣснику* (1740 Рус. пис., 25), *при* ***всенадежнои*** *помощи б[о]жественной* (1720 Вел., 108 б).

Ще в давньоукраїнський період існувала група складних прикметників з першими основами **велико-** та **высоко-**, котрі вказували на високу міру вияву ознаки. Вони продовжують функціонувати й у староукраїнську добу. Композити на **велико-** здебільшого оцінювали властивості характеру людини, її поведінки: ***великославный*** (1619 СУМ XVI—XVII 3, 218), ***великочестный*** (1616 СУМ XVI—XVII 3, 219), ***великолѣпный*** (XVII Слав.-Кор., 432; 1489 СУМ XVI—XVII 3, 216), ***вєликому(д)рый*** (XVII Слав.-Кор., 432), ***вєликоразꙋмны*** (1627 Бер. Лекс., 14) / ***великоразумный*** (1627 СУМ XVI—XVII 3, 218). Наприклад: *видѣниє світло* ***вєликолѣпноє*** (1489 Чет., 78), *всєславномꙋ і* ***вєликолѣпномꙋ***, *бл҃гочєстивомꙋ жє и правосла(в)номꙋ г(с)дрю и вл(д)цѣ остро(з)скомꙋ* (1598—1599 Апокр., 185), *который правдивє створитєлѧ своєго знаєтъ, и …* ***вєликочєстноє*** *имѧ єго славитъ* (1616 УЄ Єв., 4), *тылко в само(м)* ***вєликославно(м)*** *Римѣ* (1619 Гр. Сл., 190), *широкїй и* ***вєликославный*** *языкъ Славєнскїй* (1627 Бер. Лекс., 3), *тулуб, одѣт в* ***великолѣпное*** *… одѣяніе* (XVIII Г. Ск. I, 110), *богатая сія и* ***великолѣпная*** *фигура солнце* (к. XVIII Г. Ск. II, 25).

У такому значенні часто виступали полонізми, де роль першої основи виконували польські основи **велице-** (< ст.-пол. *wielice* ‘дуже, вельми’ [SSP X, s. 151; SJP III, s. 702]) або **вельце-** (< ст.-пол. *wielce* ‘дуже’ [SSP X, s. 151; SJP III, s. 702]). Наприклад: ***велицепобожны*** (1648 СУМ XVI—XVII 3, 220), ***велицерозмаитый*** (1619 СУМ XVI—XVII 3, 220), ***велцезацный*** (1619 СУМ XVI—XVII 3, 224), ***велцеласкавый*** (1614 СУМ XVI—XVII 3, 224), ***велцемилостивый*** (1648 СУМ XVI—XVII 3, 224).

Найчастіше такі похідні трапляються в грамотах, актових, земських, судових книгах тощо. Значно менше їх у церковно-релігійній та художній літературі. Зокрема: *можнаѧ єстъ єстєствꙋ створєномꙋ правдивє зрозꙋмѣти* ***вєлицєрозмаитꙋю*** *мꙋдрость* (1619 Гр. Сл., 292), ***вєлцє зацный*** *и мнѣ на(д)дєръ милый Панє Ѳєодѡрє* (185), *наяснѣ(й)ши(й) вєлъможны(й) и прєдславны(й) ц҃рꙋ моско(в)ски(й) а намъ* ***вєлъцє мило(с)тивы(й)*** *панє и добродѣю* (1648 ВУР фотокоп. № 12).

У давньоукраїнській мові складні прикметники з першою основою **высоко-** служили для підкреслення однієї якої-небудь ознаки якісного плану, при цьому, як правило, актуалізували значення якості людського характеру. Вони не просто вказували на гарну чи погану якість, а підкреслювали ще вищий ступінь їх вияву. Такий тип власне складних прикметників отримує продовження й у староукраїнський період. Сюди відносимо такі похідні, як ***высокоꙋмны*** (1627 Бер. Лекс., 14), ***высокогласны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 18), ***высокогро(м)ны(й)*** (18 зв.). Як і раніше, їхнє використання зумовлювалося необхідністю надати текстам певної урочистості чи пишноти стилю. Наприклад: *з своєй власной* ***високоумнои*** *гордости* (1720 Вел., 114).

За аналогією до цієї словотвірної моделі під впливом розвитку офіційно-ділового етикету та епістолярного стилю виникають так звані етикетні епітети. Зокрема: ***высокоповажный*** (Т. Мат. I, 155), ***высокопочътєнному*** *г҃пдину* (XVIII ПЛ, 18).

Продуктивна й поширена в церковнослов'янській і давньоукраїнській мові словотвірна модель складних прикметників з першою основою **благо-** для вираження високої міри вияву ознаки не отримує розвитку в староукраїнський період. Окремі слова продовжують вживатися в релігійних текстах, полемічних творах і художній літературі, де їхнє використання було стилістично мотивованим та зумовлювалося вимогами жанру текстів і прагненням авторів до урочистості та пишномовності: *ра(д)уисѧ козмо* ***блг҃оразумный*** *защитничє пєчалнымъ* (1489 Чет., 69 зв.), *яко апостола* ***благоразумна*** (1581 ПОБ, 5), *а которая мудрость зъ высокости, первѣй есть чиста потомъ же мирна, кротка,* ***благопокорлива****, полна милости и овоцовъ добрыхъ* (1603 Пит., 106), *гды хто живєтъ Бг҃ѹ во вшєлѧкой свѧтобливости и справєдливости и правдѣ, и ставаєтсѧ жертвою дх҃овною* ***блг҃опрїѧ(т)ною*** *бг҃ви* (1620 См. Каз., 11 зв.), ***блг҃оразумны(х)*** *читє(л)нико(в)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 195).

Своєрідне «плетіння словес», характерне для літератури бароко, сприяло виникненню й неологізмів, утворених за аналізованою моделлю. Але такі явища є поодинокими: *и вѣтры тог(д)а* ***блг҃опрохладны*** *лѹчали просїаваєми, И всѧко птичє стадо по(д) н҃бсє(м) поє(т) сла(д)кими пѣнїами* (1591 Просф., 70).

Як правило, основа **благо-**, продовжуючи давньоукраїнську традицію, вказує на високий ступінь вияву ознаки: ***благопрїѧтный*** 'приємний' (1620 СУМ XVI—XVII 2, 100), ***благоразумный*** 'розважливий' (1489 СУМ XVI—XVII 2, 101), ***благочестный*** 'праведний' (1623 109), ***благомощный*** 'дуже сильний' (XVII Слав.-Кор., 427), ***благонарочитый*** 'дуже знаменитий, відомий' (427), ***благопотрєбный*** 'необхідний' (427). Однак все частіше спостерігається нейтралізація семантики першої основи, а словотвірне значення таких похідних починає дорівнювати значенню твірного іменника: ***благолѣпный*** 'гарний' (1619 СУМ XVI—XVII 2, 99), ***благопокорливый*** 'покірний' (1603 СУМ XVI—XVII 2, 100), ***благопослушный*** 'покірний' (1639 СУМ

XVI—XVII 2, 100), ***благополучный*** ‘щасливий’ (XVII Слав.-Кор., 427), ***благострастный*** ‘пристрасний’ (427), ***благоумный*** ‘розумний’ (428), ***бл҃гопріѧ(з)ный*** ‘приємний’ (1596 Зиз. Лекс., 30). Такі прикметники використовувалися й у текстах іншої стильової тематики, зокрема літописах: *здє положили за вєщъ* ***бл҃го-по(т)рє(б)ну*** (1739 ГГ, 11 зв.).

Уже в ранніх давньоукраїнських текстах спостерігається розпад семантики початкового **много-**. Поряд зі складними прикметниками, де початкове **много-** вказувало на численність вияву якогось явища, з’являються композити, які у своїй структурі реалізують суперлативну семантику: ‘ознака, названа другим компонентом, виявляється інтенсивно’. Композити такої структури продовжують функціонувати й у староукраїнський період: *я тыжь* ***многогрєшныи***, *слоуга, або рабь б҃жїи* (1556—16561 ПЄ, 482), *роукою* ***многогрєшнаго*** *раба* (123 зв.), *жєна. котораѧ то мѣла скляницю мира* ***многоцєннаго*** (109 зв.), *банкоу олѣю нарда пистикїѧ* ***многоцѣнны*** (183 зв.), *аз же,* ***многогрѣшныи*** *и недостоиныи* (1581 ПОБ, 11), *нынєшни(х)* ***многомѧтє(ж)ны(х)***, *и б҃гопроти(в)ны(х) часо(в)* (1587 См. Кл., 19), *марїа взѧ(в)ши коубо(к) мира.* ***многоцѣннаго*** (1588 СУЄ, 50 б), ***многогрѣшный*** *Инокъ Васїанъ Саковичъ* (1622 Сак., л҃ѳ), *камень* ***многоцѣнный*** (1659 Гал., 126), *і* ***многоцѣнны(х)*** *много высящы(х) сукмано(в)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 286 зв.), *перстенковъ* ***много-цѣннихъ*** (1720 Вел., 104), *докончилъ в Чигринѣ* ***многотруднаго*** *и* ***многопечалного*** *житія свого* (184 б), *такъ ихъ заразъ* ***многоплодная*** *зродила козацкая ма(т)ка* (1739 ГГ, 25 зв.), *вєлєбный ѿчє Ігѹмєнє, Намъ* ***много-любимый*** (1768 Рус. пис., 69).

У названих випадках основа **много-** вказувала на значний ступінь вияву ознаки. Однак необхідно зазначити, що в староукраїнський період такий спосіб творення композитів втрачає свою продуктивність і поширеність.

У словнику П. Беринди зафіксовано випадок заміни основи **много-** у значенні ‘високий ступінь вияву ознаки’ основою

богато-: ***богатоꙋмєнъ*** ‘дуже розумний’ (1627 Бер. Лекс., 176). Набуває поширення композит ***дорогоцѣнный*** (1620 СУМ XVI—XVII 8, 144), що являвся словотвірним синонімом слова ***многоцѣнный***: *маючого з самыхъ* ***дорогоцѣ(н)ны(х)*** *камєнїй оуби(р)* (1607 Лѣк., 42), *знашли* ***дорогоценꙋю*** *Цр(с)твїа Нб(с)ногѡ Перлꙋ* (1634 Мог. Пр., спє҃), *яко* ***дорогоцѣнный*** *камень* (1659 Гал., 126 зв.).

Зменшений ступінь вияву ознаки, а саме малу її міру, передавала основа **мало-**. Такі композити носили здебільшого негативну конотацію. У староукраїнських текстах продовжують функціонувати давні утворення: ***маловѣрный*** ‘який сумнівається у вірі’ (XVII Слав.-Кор., 466), ***малодушный*** ‘слабовольний’ (XVII Слав.-Кор., 466). За їх зразком утворюються нові похідні: ***малобачный*** ‘необачний’ (Т. Мат. I, 190), ***малогодный*** ‘недостойний’ (Т. Мат. I, 419), ***маломожный*** ‘немічний’ (Т. Мат. I, 419), ***малопотребный*** (Т. Мат. I, 419). Наприклад: ***малобачны*** *были на правду отступникове* (1621 Коп. Пал., 706).

Розуміння Бога як найвищої доброти та вершини моральності дало підстави основі **добро-** й надалі виступати символом найвищого прояву чого-небудь, а у випадку складних прикметників — служити для вираження надмірного ступеня вияву ознаки. Зокрема: ***добролѣпный*** ‘чудовий’ (1489 СУМ XVI—XVII 8, 56), ***доброплодный*** ‘плодовитий’ (1489 СУМ XVI—XVII 8, 56), ***добросладокъ*** ‘солодкий’ (1489 СУМ XVI—XVII 8, 56), ***доброчесный*** ‘почесний, справедливий’ (1489 СУМ XVI—XVII 8, 58). Похідні такого типу активно вживаються у церковно-релігійних творах: *анг҃лъ … нє брѣглъ ни ѡдра ни трѧпєзы, ни вина* ***добросладъка*** (1489 Чет., 38 зв.), *зємлѧ радости исполнишьсѧ* ***доброплодными*** *цвѣты поу(т) постилає(т)* (315 зв.), *вси зрѧщє єго слізна плакахоусѧ ѡ* ***добролѣпнємъ*** *тѣлѣ єго* (239), *ты єси … нєвѣрнымъ врагомъ соупостатъ* ***доброч(с)тного*** *народа* (228 зв.).

Додавання частини **зло-** до прикметника підсилювало вияв його негативної ознаки. У староукраїнський період продовжують

функціонувати церковнослов'янізми ***злоковарный*** 'підступний' (1596 СУМ XVI—XVII 12, 15), ***зломудръный*** 'псевдомудрий' (1618 СУМ XVI—XVII 12, 15), ***злострасный*** 'нечестивий' (поч. XVII СУМ XVI—XVII 12, 21) та неологізми ***злонарочный*** (XVII Слав.-Кор., 448), ***злопьяньчивъ*** 'питущий' (1489 СУМ XVI—XVII 12, 17). Напрклад: *всєго бо злѣє жєна* ***злопьяньчива*** (1489 Чет., 271 зв.), *во* ***злокова(р)нꙋю*** *жє б҃шꙋ … нє вни(и)дє(т) прм(д)ро(ст)* (п. 1596 Виш., 224), *таковаго хꙋлєнїѧ и заблꙋжєнїа ѡ(т)ню(д) нє прїймаєтъ ц҃рквъ наша въсто(ч)наѧ.., и нє знаєтсѧ до таковыхъ* ***зломꙋдръныхъ*** *ч҃лкѡвъ, и простотѣ и(х) посмѣваєтсѧ* (1618 Зерц., 18), *ѡнъ нєзбожного ахава и* ***злостр(с)нꙋю*** *єзавєль скаралъ* (п. XVII Проп. р., 247). Такий тип творення прикметників не набув поширення в староукраїнський період.

Отже, власне складні прикметники досить часто вживалися в текстах конфесійного та художнього стилю, однак такий словотвірний тип не дуже активно поповнювався новими похідними.

Складносуфіксальні прикметники

Найбільша кількість складних прикметників, як і раніше, утворювалася способом «основоскладання + суфіксація». Залежно від частиномовної належності компонентів у староукраїнській мові виділяються такі лексико-словотвірні типи й моделі:

Тип	Перший компонент	Другий компонент
I	прикметник	іменник
	числівник	
	займенник	
	іменник	
II	іменник	прикметник
	прислівник	

III	іменник	дієслово
	прислівник	
	числівник	
	займенник	
	прикметник	
IV	дієслово	іменник
		дієслово

Складносуфіксальні прикметники з другим іменниковим компонентом

Активно продовжував функціонувати й поповнювати лексичний склад староукраїнської мови тип складних прикметників з основою іменника в другій частині й основою атрибутивного імені чи займенника в першій. У ролі першого компонента складного слова, як і раніше, могли виступати основи прикметника, числівника, займенника та іменника. Відповідно до цього виділяються чотири основні типи композитів з другим іменниковим компонентом.

1. Найчастіше першим компонентом складних прикметників цього типу виступала основа **прикметника**. Такі похідні підкреслювали зовнішні ознаки предметів, найчастіше вказуючи на їхню якість.

Загальна спрямованість церковно-релігійної та художньої літератури XIV — XVIII ст. зумовлювала широке використання церковнослов'янізмів загалом і церковнослов'янських основ, які брали участь у творенні складних прикметників названого періоду, зокрема. Адже релігійна лексика «не лише номінує реалії, пов'язані з вірою й церквою, але є виразником невичерпно багатого духовного світу українців, їхніх високих моральних переконань, працьовитості і побожності як життєвого кредо» [Зелінська, с. 160].

Традиція широкого використання композитів на **благо-** в церковно-релігійних творах отримала продовження й у староукраїнську добу. Переважна більшість із них була церковнослов'янізмами і перейшла в староукраїнську мову як готовий мовний матеріал, наприклад: ***благовѣрный*** 'правовірний' (1489 СУМ XVI—XVII 2, 94), ***благодушенъ*** (1627 СУМ XVI—XVII 2, 98) / ***благодушный*** (XVII Слав.-Кор., 426) 'добродушний', ***благонравный*** 'доброчесний' (1636 СУМ XVI—XVII 2, 100), ***благочестивый*** 'побожний' (1509—1633 СУМ XVI—XVII 2, 107; Т. Мат. I, 56), ***благоязычный*** 'красномовний' (XVII Слав.-Кор., 428).

Характерною особливістю цієї групи композитів було те, що прикметник *благий* у їхньому складі повністю втратив прив'язаність до Бога і почав означати щось найвище, найцінніше в межах певної ідеології, яке в релігійній картині світу прирівнювалося до Бога. Такі похідні характеризували вже не самого Бога, а людину, її розум, душу, характер, дії та вчинки, котрі є гідними, морально й етично досконалими. Це так зване внутрішнє благо: *ѡнъ жє* ***блг҃овѣрныи*** *моу(ж) агринъ, оуготовивъ каноунъ свєчи и тємьянъ* (1489 Чет., 95 зв.), ***блг҃овѣрны(м)*** *жє с҃щєникомъ и всѣмъ христолюбивымъ людємъ* (1598—1599 Апокр., 185), *и всѣм вєспол* ***блг҃онравным*** *Спꙋдєѡ(м) … здоровѧ доброго* (1636 МІКСВ, 316), ***блгочст[и]выи*** *мужь Демко* (1634 Панькевич, 145).

Окрім внутрішнього блага, людині притаманне також благо зовнішнє, тобто все те, що властиве не людині, а її оточенню. Як правило, це були композити, які характеризували світ речей і природи: ***благовременный*** 'своєчасний' (XVII Слав.-Кор., 426), ***благовонный*** 'ароматний' (XVI СУМ XVI—XVII 2, 93), ***благоплодный*** 'родючий' (1600—1601 СУМ XVI—XVII 2, 100). Епоха бароко стала важливим періодом в еволюції вчення про людину, коли традиційна теологічна проблема «Людина — Бог» переросла у світоглядну проблему «Людина — Бог — Всесвіт». Тому речі (матеріальний світ) і природа (оточення людини) стали

закономірними складниками людського блага, зокрема земної життєдіяльності людини, що споріднюють її з природою, наприклад: ***бл҃говрємєнную*** *помощъ получити ѡ(т) ва(с) бл҃гоч(с)тивы(х) христїянъ* (1592 ЛСБ, 198), *Церковь есть различного жития цвѣтущий* ***благоплодный*** *и добровонный рай* (1600—1601 Виш., 168), *от которого духа источника … чистого ли или мутнаго,* ***благовоннаго*** *ли или смердячого* (1608—1609 Виш., 209), *сладость ѡ(т) дрєва, вшєлѧкихъ плѡдовъ … сладѡсть и цвѣтѡвъ,* ***бл҃гѡвонны(х)*** (1646 Перло, 4—4 зв.).

У староукраїнський період відбувається зміщення центру мірила доброчинності зі сфери релігійної до сфери моральної. Оскільки людина — це ідеальна істота, створена Богом, то вона повинна бути досконалою, а отже, наділеною найвищими моральними якостями. У цьому руслі й відбувається переосмислення семантики деяких похідних. Зокрема, композит ***благородный*** (1489 СУМ XVI—XVII 2, 101) поряд зі значенням ‘знатний’ починає використовуватися для характеристики людини, яка ‘відзначається високими моральними якостями’: *была ѡдна дв҃ица … красна оубо лицє(м). багата жє и* ***бл҃городна*** (1489 Чет., 60 зв.), *нѣсть* ***благороден*** *ни простецъ, нѣсть любомудръ,.. ни невѣжа* (1624 Пам. I, 36). Саме таке значення збереглося як основне за аналізованою одиницею в сучасній українській літературній мові (СУМ I, 193).

Прикметник ***благообразный*** (XVI СУМ XVI—XVII 2, 100) навпаки звужує свою семантику: якщо у церковнослов’янській мові він міг означати: ‘1) гарний; 2) благопристойний; 3) почесний, відомий’ (СЦСЯ I, 53), то в староукраїнський період його основним і єдиним значенням стає ‘достойний’: ***бл҃гоѡбразныи*** *совѣтникъ* (1556—16561 ПЄ, 195 зв.), *Пр҃ч(с)таѧ до нєго рєкла:* ***бл҃гоѡбразныи*** *Іѡсифє, кто(ж) можє кро(м) тєбє тоє вчинити?* (XVI УЄ Трос., 79), *по которых* ***благообразных*** *и подвижныхъ [мужехъ] ленивыє и недобрыє настали* (1605—1606 Перест., 26).

У цей період за аналогією до композитів, які вже існували, та за усталеною й дуже продуктивною в церковнослов'янській мові моделлю утворюються нові слова. Це ***благодержавный*** 'благочинний' (1627 СУМ XVI—XVII 2, 98), ***благопобѣдный*** 'переможний' (1627 СУМ XVI—XVII 2, 100), ***благофортунный*** 'щасливий' (1720 Вел., 193) і ***благоплємєнный*** (XVII Слав.-Кор., 427) як синонім до прикметника *благородный* у значенні 'знатний'. Такі похідні виникли на позначення прагнень і бажань людини, не пов'язаних з морально-етичними цінностями: ***Бл҃годєржавн(и)*** (1627 Бер. Лекс., 205), *аґаѳонік:* ***бл҃гопобѣдны(и)*** (172), ***благофортуннаго*** *в добрих и отчизнѣ полезних замислах ваших повоженя* (1720 Вел., 193).

У староукраїнську добу благом вважається все те, що стало для людини бажаним, і кожен обирає те, що йому більше до вподоби. Звідси широка сполучуваність основи **благо-** з назвами істот, предметів, різних абстрактних понять. Як і раніше, прикметник *благий* у складі композитів має позитивну семантику. Протягом XIV — XVIII ст. спостерігається чітка стильова диференціація у використанні складних прикметників з першою основою **благо-**. У ділових документах, а також приватних листах такі слова вживаються рідко, за винятком певних усталених фраз, на зразок звертань, де вони використовувалися як шанобливі епітети. У художніх та релігійних текстах вони продовжують бути поширеними. Переважна більшість із них була церковнослов'янізмами, тільки чотири композити, виявлені в опрацьованих пам'ятках, були новотворами староукраїнської мови. Водночас не всі складні прикметники з першою основою **благо-**, які зафіксовані в пам'ятках XI — XIII ст., трапляються в староукраїнських текстах. Це, зокрема: ***благовольныи*** 'вчинений з доброї волі' (СДРЯ I, 170), ***благозаконьныи*** 'сформований на добрих законах' (186), ***благоличьныи*** 'прекрасний' (188), ***благомолитвьныи*** 'пов'язаний з молитвою' (189), ***благоподобьнъ*** 'поважний' (192) та ін.

Однією з провідних філософських проблем староукраїнської літератури стає колізія добра і зла. На думку О. Ю. Зелінської, семантично опозиційні лексеми дають змогу відобразити протилежні грані людського життя, існування добра і зла, необхідність кожній людині постійно робити вибір у житті [Зелінська, с. 255].

Складні прикметники з першою основою **добро-**, як і раніше, використовувалися здебільшого на позначення моральних чеснот людини. У староукраїнській мові продовжують активно вживатися церковнослов'янізми ***доброволный*** (XVII Слав.-Кор., 443; СУМ XVI—XVII 8, 52), ***доброславный*** 'який має добру славу' (1627 СУМ XVI—XVII 8, 56), ***добропобѣдный*** 'прославлений перемогами' (1489 СУМ XVI—XVII 8, 56), ***добродушный*** (XVIII Г. Ск. I, 115), ***добронравный*** (1720 Вел., 192 б), ***добросердечный*** (1758 Г. Ск. I, 77). Наприклад: *прєстависа ст҃аа славная* ***добропобѣднаа*** *м҃чнца х(с)ва парасковгия въ нинєшний д҃нь* (1489 Чет., 66 зв.), ***доброволноє*** *згоржє(н)є свѣта* (1632 Евх., 4), *ꙗкѡ ... мꙋкꙋ* ***доброволнꙋю*** *и см҃рть на Кр(с)тѣ за на(с) по(д)натꙋю* (1634 Мог. Пр., с҃оє), *убозство длѧ Х҃а* ***доброволноє*** (1659 Гал., 53 зв.), ***доброво(л)ны(х)*** *посто(в)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 289), *от* ***добронравного*** *и благосерднаго отца о добродія нашого* (1720 Вел., 192 б), *лучше у одного разумнаго и* ***добродушнаго*** *быть в любви и почтеніи, нежели у тысячѣ дураков* (XVIII Г. Ск. I, 115), ***добросердечное*** *слово колет сих звѣрей* (1758 Г. Ск. I, 77), ***добросердечныи*** *и прозорливыи люде* (XVIII Г. Ск. I, 128).

У цей час з'являються й новотвори, зокрема, ***добропамятный*** 'який залишає добру пам'ять про себе' (Т. Мат. I, 211): ***добропамятный*** *вождь нашъ и гетманъ Богданъ Хмелницкій* (1720 Вел. II, 111).

Пам'ятки староукраїнської мови фіксують випадки переосмислення давньої, зокрема церковнослов'янської, семантики та виникнення у складних прикметників нових значень. Наприклад, композит ***доброродный*** перестає використовуватися у значенні

‘гарний’ (СЦСЯ І, 330), а стає словотвірним синонімом прикметника *благородний* у значенні ‘знатний’ (1489 СУМ XVI—XVII 8, 56): *с҃на агрикова василья межи всѣ(х) выбрали понєжє* ***доброродєнъ*** *бѣ и красєнъ видѣниє(м)* (1489 Чет., 96). Окрім цього, у нього з’являється зовсім нове значення ‘родючий; здатний давати великий урожай’ (к. XVI СУМ XVI—XVII 8, 56): *абы были яко* ***доброро(д)ноє*** *полє подуваючи и(з) сєбє вдѧ(ч)ныи ѡвощи и пожиткы* (к. XVI УЄ № 31, 205). Однак словотвірна мотивація в останньому випадку є прислівниково-дієслівною — ‘який добре родить’.

Продовжує функціонувати композит-церковнослов’янізм ***добровонный*** ‘який гарно пахне’ (1489 СУМ XVI—XVII 8, 53). Найчастіше він виступає означенням до предметів: *дабы ѡ(т) мѣста того гдѣ сохранєнъ кр(с)тъ х(с)въ явитисѧ дыму* ***добровонну*** *изыити* (1489 Чет., 203).

Загальна категорія, що охоплювала все негативне, відображалася у понятті «зло». Його породження та існування, як і раніше, пов’язувалося з дияволом — ***злоначальный*** ‘який породжує зло’ (1637 СУМ XVI—XVII 12, 16): *хитрый и* ***злоначалный***, *нєпрїѧтєль наш дїаволъ* (1637 УЄ Кал., 118).

Найбільше складних прикметників утворювалося на основі прикметниково-іменникового сполучення, де друга основа вказувала на те, що мовець вважав злим. Наприклад: ***зловидный*** (1646 СУМ XVI—XVII 12, 6) ← злий вигляд: ‘злий’, ***зловѣрный*** (Т. Мат. І, 323; 1489 СУМ XVI—XVII 12, 7) ← зла віра: ‘неправедний, грішний’, ***зломысленый*** (Т. Мат. І, 323; 1489 СУМ XVI—XVII 12, 16) ← злі думки: ‘сповнений злих намірів’, ***злоноровный*** (1489 СУМ XVI—XVII 12, 16) ← ‘злостивий’, ***злонравный*** (1596 Зиз. Лекс., 49; XVII Слав.-Кор., 448; 1637 СУМ XVI—XVII 12, 16) ← ‘лиходійний’.

Якщо раніше поняття зла було невід’ємною характеристикою диявола, то в епоху бароко на перший план виступає людина. Композити з основою **зло-**, як правило, використовувалися

для характеристики поведінки особи, що порушує закріплені християнською релігією, мораллю, філософією базові цінності, що склалися в процесі розвитку людства. Отже, зло нерозривно пов'язане з поняттям гріха. Наприклад: *єсть бъ нашь на нбси ємоу(ж) мы слѹжимъ и тымъ имає(м) побєдити* ***зломыслєноую*** *твою волю* (1489 Чет., 140), *бжья бо сила поспішила ѡсифѹ и пилатовоу жєстокѹю бшю* ***злоноровнѹю*** *оумѧгчила* (326), ***злѡнравныхъ*** *и бєзрозѹмныхъ образѡборцѡвъ* (1637 УЄ Кал., 78), *ѡ якѡ покажєсѧ тамо грѣшнаѧ дѹша, сама* ***злови(д)на*** (1646 Перло, 150), *аз(ъ) єсмь єди(н) грѣшны(и) и* ***ѕлонра(в)ны(и)*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 7 зв.), *вся(к) чє(р)нєцъ та(к)* ***злонра(в)-ны(и)*** (39 зв.), *вє(л)ми тыє людє є(ст)* ***ꙁлонравны*** (44 зв.), *и* ***злонра(в)но(и)*** *би(д)лины* (144 зв.).

Окрім цього, у текстах, особливо XVI — XVII ст., простежується негативне ставлення до іншої (не православної) релігії, аж до повного заперечення її: *на конци книги нашолъ єсми двѣ словє написаны ѡканного нєсторъя* ***зловѣрного*** (1489 Чет., 49 зв.), *гєрєтикѡ(в)* ***зловѣрны(х)*** (1646 Перло, 154 зв.), *роспятъ… отъ* ***зловѣрных*** *жидовъ* (XVII Рук. хр., 190).

У староукраїнській мові з'являються неологізми, утворені за схемою «**веле-** у значенні 'великий' + іменникова основа + суфікс **-н-**»: ***велеглавъный*** 'багатоголовий' (1598—1599 СУМ XVI—XVII 3, 208), ***велезубъный*** 'багатозубий (пер. зажерливий)' (1592 СУМ XVI—XVII 3, 208). Використання **веле-** замість **велико-** надавало складним прикметникам додаткового семантико-стилістичного навантаження, а саме сприяло метафоризації їхнього значення. Зокрема, *змышляете сами неякогось смока* ***велеглавъного*** *и намъ его приписуете?* (1598—1599 Відп. ПО, 1091).

Складні прикметники, церковнослов'янізми за походженням, з першою основою **юдино-** були неодмінним складником давньоукраїнської мови XI — XIII ст. Виявлені в основному в перекладних богослужбових текстах, а також в оригінальних церковно-релігійних творах, у перекладах з грецької мови творів

візантійських та інших письменників, значно менше — в літописах, вони були переважно стилістично нейтральними і виконували суто номінативну функцію — позначали поняття нової для слов'ян християнської релігії. Семантика, структура та стилістичні особливості похідних такого типу не змінюються докорінно й у староукраїнський період.

Прикметникові композити з першою основою **єдино-**, зафіксовані у пам'ятках конфесійного та художнього стилів XIV — XVIII ст., поділяємо на ті ж лексико-структурні групи, що й у давньоукраїнській мові.

У групі складних прикметників загальної семантики 'єдиний, тільки один' продовжують активно функціонувати давні утворення: ***єдинородный*** (СУМ XVI—XVII 9, 66; XVII Слав.-Кор., 446) у значенні 'єдина дитина у батьків' та ***єдиночаденъ*** (СУМ XVI—XVII 9, 68). Наприклад: *с҃на б҃жиꙗ* ***єдинороднаго*** (XIV Уж. П., 66 б), *и видѣли єсмо славоу єго. славоу яко* ***єдинороднаго*** *ѿ ѿ҃ца* (1556—1561 ПЄ, 342), *възлюбиль б҃ъ свѣ(т). ижє и с҃на своє[г]о* ***єдинороднаго*** *даль* (350 зв.), *б҃а ѿ҃ца. навѣкы ѿ҃роуючого. зь* ***єдинородным*** *сномъ* (339 зв.), *сы(н) єго* ***єдиноро(д)ны(й)*** (1587 См. Кл., 15), *въ имѧ х҃а с҃на б҃жїа* ***єдиноро(д)наго*** (1588 СУЄ, 16 б), *б҃ъ ѿ҃ць нб(с)ныи. посла(л)* ***єдиноро(д)наго*** *с҃на своєго* (11 а), *анѣ* ***єдиноро(д)ного*** *с҃на своєго нє пожаловалъ* (1607 Лѣк., 68), *при* ***единороднѣй*** *сей истиннѣ* (1766 Г. Ск. I, 152). У цей період у використанні переважає складнонульсуфіксальна церковнослов'янська форма прикметника *единочадый* (СЦСЯ I, 390), а не його суфіксальна давньоукраїнська *ѥдиночадьныи* (СДРЯ III, 196): *ꙗко* ***єдиночадаго*** *ѿ ѿ҃ца* (XIV Уж. П., 64 а), *да(м) за тєбє* ***єдиночадоую*** *мою д҃щєрь* (1489 Чет., 30 зв.).

Давньоукраїнський прикметник ***единедьржавьнъ*** 'єдинодержавний' (СДРЯ III, 184) не виявлено в опрацьованих нами пам'ятках.

Водночас виникають нові композити з обмежувально-видільною функцією, а саме: ***единовладный*** (Т. Мат. I, 242) /

єдиновластєнъ ‘який у своїх руках безроздільно зосереджує всю владу’ (1587 См. Кл., 34) та ***єдиночинный*** ‘який відповідає єдиним правилам; уніфікований’ (СУМ XVI—XVII 9, 68). Наприклад: *єсть* ***єдиновластєнъ*** *и сопрєстолєнъ* (1587 См. Кл., 34). Утворені вони за традиційною словотвірною моделлю: «основа **єдино-** + іменникова основа + суфікс **-н-**», отже, є складносуфіксальними похідними.

У староукраїнський період розширюється коло похідних, де основа **єдино-** передає розуміння одиниці як єдиного цілого, а похідні мають узагальнене значення ‘цілісності’. До цієї групи відносимо полонізм ***єдностайный*** < ст.-пол. *jednostajny* (СУМ XVI—XVII 9, 82; Т. Мат. I, 244), у значенні ‘єдиний, цілісний’. Наприклад: *въ(з)мѣмо(ж)* ***є(д)ностайноую*** *вѣрꙋ до сєбє и пойдѣмо за … с҃номь б҃жїи(м)* (к. XVI УЄ № 31, 143 зв.), *вєдꙋчи насъ тымъ до* ***єдностайного*** *ѡ(т)дава(н)ѧ хвалы г҃оу б҃гꙋ* (1604 Охт., 8), *уживаня уставѣчного и* ***единостайного*** *не маютъ* (1621 Коп. Пал., 787), *всѣ* ***едностайними*** *голоси на ней вотовали* (XVII Рук. хр., 365), *нє могꙋтъ всѣ* ***єдноста(и)ны(х)*** *посто(в) заховати* (сер. XVII Кас., 64).

Як і в попередній період, найбільшу групу серед складних прикметників з першою основою **єдино-** становлять композити узагальненої семантики ‘один для всіх’, з-поміж яких так само виокремлюємо дві підгрупи.

До першої належать композити зі значенням ‘той, який є спільним у чомусь, що позначено другим компонентом складного слова’. Сюди відносимо давні утворення у значенні ‘який має спільне походження; одного роду’ ***єдинородный*** (СУМ XVI—XVII 9, 66; XVII Слав.-Кор., 446), ***єдиноутробный*** ‘народжений однією матір’ю’ (СУМ XVI—XVII 9, 68), тобто ‘який має одну, спільну з кимось маму’. Наприклад: *братїя* ***єдиноу(т)робнїи*** (1642 Сл. Лекс., 8). В опрацьованих нами староукраїнських пам’ятках не зафіксовано церковнослов’янізм ***єдиноплеменный***.

У староукраїнській мові спостерігаємо виникнення словотвірних синонімів ***єдинородный / єднородный*** (СУМ XVI—XVII 9, 81) за рахунок заміни церковнослов'янської форми **єдино-** її полонізованим відповідником **єдно-**.

Усталюється як постійний епітет при назвах Трійці та інших божественних істот прикметник ***єдиносущий*** (СУМ XVI—XVII 9, 67) / ***єдиносущный*** (1472 ССУМ I, 345; СУМ XVI—XVII 9, 68). У староукраїнський період паралельно використовуються дві форми названого ад'єктива, однак досить суттєва перевага все-таки надається суфіксальному варіанту. Наприклад: *Ї҃с Х҃с Бжїй* ***єдиносущный*** *Оцу явиса плотїю на земли* (1624 Коп. Передм., 95), *слово ѡ(т)чєє* ***єдиносꙋщноє*** (1646 Перло, 28), *д҃хъ с҃тый єсть правдивымъ б҃гомъ* ***єдиносущным(ъ)*** *о҃цу и с҃ну* (1659 Гал., 23 зв.). За аналогією до названого композита утворюється і набуває поширення, особливо в церковно-релігійних творах, прикметник ***єдиноистотный*** (СУМ XVI—XVII 9, 63) / ***єдноистный*** (СУМ XVI—XVII 9, 81) 'який становить одну істоту (про Трійцю)': *ижъ тѣло Христосъ Господь нашъ* ***едноистное*** *принялъ* (1603 Пит., 41), *вѣрꙋютъ въ с҃тою нєра(з)дѣлїмꙋю и* ***єдино истотнꙋю*** *тр(о)цꙋ* (1618 Зерц., 43), *с҃тымъ и животворащимъ* ***єдиноистотнымъ*** *свои(м) Д҃хо(м)* (1637 УЄ Кал., 920).

Однією з характерних барокових рис, про що йшла мова вище, було утворення неологізмів. Зокрема, ***єдиноꙋстныє*** *слова Х҃вы* (1587 См. Кл., 15).

Названі новотвори (***єдиноистотный***, ***єдиноꙋстный***) творилися за традиційною церковнослов'янсько-давньоукраїнською словотвірною моделлю: «**єдино-** + іменникова основа + суфікс **-н-**».

Найбільшу групу становлять похідні зі значенням 'той, який однаковий (подібний, схожий) з ким-небудь у чомусь, що виражено другим компонентом складного слова'. Сюди належать прикметники-церковнослов'янізми ***єдинодушный*** 'одностайний' (СУМ XVI—XVII 9, 63), ***єдиновѣрный*** 'одновірний; однакової з

ким-небудь релігії’ (СУМ XVI—XVII 9, 62), ***єдиноименный*** ‘однойменний’ (СУМ XVI—XVII 9, 63), ***єдномысльный*** ‘однаковий з кимось за способом мислення’ (СУМ XVI—XVII 9, 81). Наприклад: ***єдиновѣрныхъ*** (1587 См. Кл., 10), *прѹзи … зѣлѧ. або трава,* ***єдиноимє(н)на*** *сара(н)чи, бо на тѹю цвѣ(т) єи подобє(н)* (1627 Бер. Лекс., 103), ***єдиновѣрную*** *жону собѣ мѣти* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 95), *з нє* ***єдновѣ(р)нымъ*** *іноє бєрє(т)сѧ* (95 зв.), *под* ***єдиновѣрнимъ*** *православнимъ государемъ* (1720 Вел., 192 б), *и вамъ* ***єдиновѣрнимъ*** *православнимъ християномъ* (217 б), *своимъ согласнимъ и* ***єдинодушнимъ*** *словом* (191 б).

Утворюються українізовані форми до церковнослов’янських основ, зокрема ц.-сл. ***єдїнообразный*** (СУМ XVI—XVII 9, 69) — ***єдиновиденъ*** (СУМ XVI—XVII 9, 61) ‘який має однаковий вигляд; однаковий з вигляду’. Наприклад: *възники сытыє і* ***єдїноѡбразныє*** *спрягаю(т)* (1596 Виш., 264), *вода …* ***єдинѡви(д)на*** *бѹдѹчи, розмаѣтыѣ скѹтки выдаєтъ … огєнь* ***єдиновидєн*** *єст, а … грѣєтъ, палитъ, сѹшит* (1637 УЄ Кал., 216—262).

Прикметник ***єдиногласный*** (СУМ XVI—XVII 9, 62) функціонує зі своєю церковнослов’янською семантикою. Так, ***единогласный*** ‘1) співголосний в голосах і звуках; 2) згодний в думках’ (СЦСЯ I, 390) — ***единогласьнъ*** ‘який розмовляє тією самою мовою’ (СДРЯ III, 187) — ***єдиногласный*** ‘одностайний’ (СУМ XVI—XVII 9, 62). Наприклад: *чистил тебѣ и других, тебѣ ровных и* ***единогласных*** (1608—1609 Виш., 223).

Такі похідні утворювалися складносуфіксальним способом: «основа прикметника **єдин-** / єдно- + інтерфікс **-о-** + основа іменника + суфікс **-н-**».

У пам’ятках староукраїнської мови зафіксовано небагато похідних зі словотвірним значенням ‘той, який однаково + прикметник + з ким-небудь, чим-небудь’, на відміну від XI — XIII ст., де цей тип був не тільки поширеним, але й продуктивним. Сюди відносимо ***єдиномудренный*** ‘який має спільні по-

гляди, однодумець’ (СУМ XVI—XVII 9, 64), ***єдиномысленый*** (64) / ***єдиномыслєнный*** (XVII Слав.-Кор., 446) ‘однодумець’, ***єдиносилный*** (1632 Евх., 21) та ***єдиноч(с)тный*** (1632 Евх., 21). Наприклад: *не малыи головнѣ были Потѣй Ипатій и Рогоза и иныи ихъ* ***единомысленныи*** (1621 Совѣт., 131), *въ той абовѣмъ Игнатій и Фотій згодны и* ***единомислны*** *были* (1621 Коп. Пал., 745), ***єдиносилному***, *и* ***єдиноч(с)тном҃ Бг҃*** (1632 Евх., 21).

Для підкреслення якісної тотожності предметів у староукраїнській мові частіше використовувалася основа **равно-**. Наприклад: ***равновладный*** (Т. Мат. II, 263), *тыи вси суть* ***равновладныи*** *пастыри* (1621 Коп. Пал., 491), ***равнодушный*** (Т. Мат. II, 263), ***равнолѣтє[н]*** (1642 Сл. Лекс., 12 зв.), ***ра(в)номѣ(р)ны(й)*** (12 зв.), ***ра(в)нонощєдє(н)ствє(н)*** (12 зв.), ***равноѡбра(з)ны(й)*** (12 зв.), *сты(х)* ***ра(в)носложны(й)*** (4 зв.), ***равноу(м)ны(й)*** (12 зв.).

Продовжує функціонувати церковнослов’янізм ***равноапостольный*** (1556—16561 ПЄ, 450 зв.): *с҃того и* ***равноап(ст)лъного*** *ѿца нашєго авръкїа* (1556—16561 ПЄ, 450 зв.), *с҃ты(х), и* ***равноап(ст)льны(х)*** *ц҃рєи костѧ(н)тина и єлєны* (466 зв.), *от св[я]того и* ***равноапостолного*** *кн[я]зя Владимира* (1720 Вел., 108).

Поряд з таким значенням основа **равно-** могла також вказувати на фізичну характеристику людини чи тварини, а саме особливості її тілобудови. Наприклад: ***равноножны(й)*** ‘який має рівні ноги’ (1642 Сл. Лекс., 12 зв.). Як бачимо, у цьому випадку прикметник *равный* мав значення не ‘однаковий’, а ‘рівний’.

Особливістю староукраїнського періоду було функціонування двох паралельних форм першої основи — церковнослов’янської **єдино-** та старопольської **єдно-**.

Продовжує розвиватися словотвірний тип прикметників, що заперечують значення ‘однаковий, той самий’, висуваючи на перший план якісну і кількісну неоднаковість предметів [Клим. Вз., с. 41]. У такій ролі виступали похідні з першою основою **разно-**, зокрема: ***разноличный*** (XVII Слав.-Кор., 500), *закрывалась она, будто под* ***разновидным*** *маскарадом* (1766 Г. Ск. I,

148). Утворювалися вони складносуфіксальним способом за допомогою суфікса **-н-**.

Питання релігії залишалося актуальним і в часи побутування староукраїнської мови, особливо загострюючись у кінці XVI ст., що пов'язано з прийняттям Брестської унії. Цей період, відомий в українській літературі під назвою «полеміка», вніс насамперед нове розуміння давніх утворень. Зокрема, композит ***правовѣрный*** (XVII Слав.-Кор., 490) тепер позначав не просто християнина, а православного християнина. Наприклад: *але кровю и головами* ***правовѣрныхъ*** *Россовъ* (1621 Совѣт., 129), *ч҃лвѣка* ***правовѣрногѡ*** (1659 Гал., 5 зв. нн.), *на погребѣ кождогѡ хр(с)тїанина* ***правовѣрнагѡ*** (524), *мы жє* ***правовѣ(р)ныє*** *салъ и мясъ вжыва(и)мо* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 148). Поряд з цим продовжує функціонувати композит ***иновѣрный*** (СУМ XVI—XVII 13, 138), а також виникає новий складний прикметник — ***кривовѣрный*** 'єретик' (Т. Мат. I, 385), наприклад: ***кривовѣрнымъ*** *помагалъ* (1598—1599 Апокр., 1562).

У староукраїнський період спостерігається розвиток словотвірної моделі складносуфіксальних похідних з першою основою **велико-** та поповнення лексикону новими словами. Як правило, такі похідні вказували на соціальну оцінку людини. Тут виділяємо групу прикметників, що визначали належність до аристократичного роду: ***вєликоможныхъ*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 9 зв.; Деже, 8), ***великородный*** (к. XVII-п. XVIII КЗ, 9 зв.), а також групу так званих шанобливих епітетів, що застосовувалися при називанні осіб: ***великовладный*** (Т. Мат. I, 91), ***великодержавный*** 'могутній' (к. XVI СУМ XVI—XVII 3, 216), ***великосановный*** 'знатний' (1587 СУМ XVI—XVII 3, 218), ***великокоронный*** (1720 Вел., 92). Наприклад: *и на мѣсцє оны(х)* ***вєликосановны(х)****, и многосла(в)ны(х) прє(д)ко(въ) своихъ* (1587 См. Кл., 1 зв.), *сынъ* ***вєликодєржавнаго*** *Го(с)подара Мо(л)довлахичїйского Симєѡна Могилы* (1647 Епіт. Мог., 154), *такъ сла(в)ны(х) и прєславны(х) и* ***вєликородныхъ*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 9 зв.), *ц҃рє(и)* ***вєлико-***

дє(р)жавныхъ (9 зв.), *до п[а]на Николая Потоцкого гетмана* ***великокоронъного*** (1720 Вел., 92).

Досить часто у староукраїнській мові зустрічаються випадки семантичної кореляції лексем з основами **велико-**, **высоко-** і **благо-** у прикметників, що позначають належність до аристократичного роду: *великородный — высокородный — благородный*. Наприклад: *яко то розмаитых п҃новъ* ***бл҃городныхъ*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 9 зв.), *зъ многими знаменитими и* ***високородними*** *панами* (1720 Вел., 99 б), ***вєликороднiє*** *п҃новє* (1739 ГГ, 9 зв.; 18).

Близькими до них за функцією були складні прикметники, утворені поєднанням основи **велико-** з іменником на позначення країни, народу. Наприклад: *принял прєстолъ* ***вєликороссiйского*** *княжєнiя* (1740 ЛК, 36), *многая шляхта* ***великополская*** (1720 Вел., 172 б). Такі прикметники особливого поширення набули з розвитком історичного жанру, з появою численних козацьких літописів.

У староукраїнській мові стає продуктивним словотвірний тип ад'єктивних композитів для анатомічної характеристики людини, а саме відображення великого розміру певних частин її тіла: ***вєликогла(в)ны(й)*** 'з великою головою' (1642 Сл. Лекс., 50), ***великоперстный*** 'який стосується великого пальця' (320). У цей час спостерігається рівноправне функціонування складносуфіксальної та складнонульсуфіксальної моделі творення таких похідних. Порівняймо: ***вєликогубы(й)*** (1642 Сл. Лекс., 44), ***великоокъ*** (1642 Сл. Лекс., 289; СУМ XVI—XVII 3, 217), ***великоногъ*** (1642 СУМ XVI—XVII 3, 217), ***вєликоногъ*** *риба мо(р)ская* (1642 Сл. Лекс., 321).

Внутрішні риси людини характеризує композит ***вєликодушный*** (XVII Слав.-Кор., 432), запозичений староукраїнською мовою з попереднього періоду її розвитку. Наприклад: *мужественними и* ***великодушними*** *вспомагали мя силами своими*

(1720 Вел., 191 б), *дѣлает нас* … ***великодушными*** (1766 Г. Ск. І, 147).

З'являються деривати на позначення приблизно великої кількості, наприклад: ***великочисленный*** (Т. Мат. І, 91), *ужасая* ***великочисленнаго*** *войска полскаго* (1720 Вел., 231).

У творах І. Вишенського знаходимо прикметник ***великобѣдный*** (1598 СУМ XVI—XVII 3, 215): *ѡ(т) и(х)* ***вєликобѣдного*** *мꙋчєнїа* (1598 Виш., 285). Можливо, він був авторським неологізмом і використовувався для передачі семантики 'великий; значний за силою вияву'.

Продовжує функціонувати давній тип творення прикметників-композитів з першою основою **высоко-**, які передавали значення 'великий вияв чогось, що названо другим компонентом': ***высокомечтателный*** 'сповнений високих мрій' (1599—1600 СУМ XVI—XVII 6, 51), ***высокодумный*** 'сповнений високих думок; розумний' (Т. Мат. І, 155), ***высокомысльный*** 'сповнений високих помислів' (1620 СУМ XVI—XVII 6, 52; Т. Мат. І, 155), ***высокоумливъ*** (1627 СУМ XVI—XVII 6, 54) / ***высокоумливый*** (Т. Мат. І, 155), ***высокомѣрны(й)*** (1642 Сл.Лекс., 18). Зокрема: ***високодумная*** *и гордостию велією вознесшаяся шляхта полская* (1720 Вел., 86 б).

Продовжує вживатися словотвірний варіант прикметників на позначення осіб знатного роду поряд з основами **велико-** та **благо-**, наприклад: *зъ многими знаменитими и* ***високородними*** *панами* (1720 Вел., 99 б). Подібну семантику отримав і композит ***високодержавний***: *под* ***високодєржавнꙋю*** *рꙋкꙋ госꙋдара* (1740 ЛК, 44 зв.).

Надзвичайно широко в церковно-релігійних та художніх творах представлена народнорозмовна лексика. Вона дає додаткові відомості про матеріальну культуру українців, які жили в староукраїнську добу, їхній побут, заняття, звичаї та світогляд. Зокрема: ***крутобережный*** 'з крутими берегами' (Т. Мат. І, 388), ***щирозлотный*** 'з чистого золота' (Т. Мат. ІІ, 506), ***среброоправ-***

ный ‘який має срібну оправу’ (Т. Мат. II, 356) тощо. Наприклад: *инши мѣстца то Плесовій, то Прогнойный, то* ***крутобережній*** *будутъ* (Вел. III, 484), *всяки(и)* ***щырозло(т)ны(и)*** *посу(д) н҃бо маєтъ* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 46), ***щирозлотній*** *канакъ* (1720 Вел., прил. I), *з сѣдломъ турецкимъ з* ***срѣброоправнимъ*** (1720 Вел., 158 б).

Досить часто складні прикметники, утворені на основі прикметниково-іменникового сполучення, могли розвивати переносне значення, насамперед за рахунок метафоризації семантики першої основи. Наприклад: ***быстроумный*** ‘ласий, жадібний’ (1607 СУМ XVI—XVII 3, 114), ***глубокоуменъ*** ‘дуже розумний’ (1627 СУМ XVI—XVII 6, 223), ***вєсєлословный*** ‘дотепний’ (XVII Слав.-Кор., 432), ***голословный*** ‘необґрунтований; голослівний’ (1621 СУМ XVI—XVII 7, 6), ***златоструйный*** ‘повний щедрот’ (к. XVI СУМ XVI—XVII 11, 250), ***кроткословный*** (СУМ XVI—XVII 15, 144) / ***краткословны*** (СУМ XVI—XVII 15, 89) ‘небагатослівний’, ***легкомислный*** ‘несерйозний’ (Т. Мат. I, 399), ***мудроязычный*** ‘красномовний’ (XVII Слав.-Кор., 469), ***тяжкосєрдный*** ‘бездушний’ (XVII Слав.-Кор., 520), ***сладкогласный*** ‘улесливий’ (XVIII Г. Ск. I, 92), ***сладкозвонный*** ‘приємний на слух’ (XVIII Г. Ск. I, 92), ***сладкомысльный*** ‘приємний’ (1632 Евх., 31).

Похідні такого типу досить часто були авторськими неологізмами та вживалися в художньо-публіцистичних творах з певною стилістичною метою. Наприклад: ***златоструйны[и]*** *поток, любимици, пійте, отческую ж вѣру хранити умѣйте* (к. XVI УП, 75), ***краткословны*** *отвѣт Феодула* (1600—1601 Виш., 159), *Ч҃лкъ … готовый на лако(м)ство. нєнасычоный на срєбрєлюбство.* ***быстроумный*** *на нєсытость* (1607 Лѣк., 113), *слухай, отступнику, правъ церковныхъ, а не на* ***голословныхъ*** *своихъ снахъ полегай* (1621 Коп. Пал., 644), *але то штоденныи отступницкіи плетки,* ***голословныи*** *басни* (702), *же не* ***кроткословнымъ****, але зъ достопохвалнымъ пристоитъ ми показати словомъ* (1135), *гды лютню длѧ пѣснїй прїймꙋєт,* ***слодкомыслнихъ****, вєсолыхъ и*

над(д)єр оутѣшны(х) (1632 Евх., 31), *и иних єму подобних и* ***легкомислних*** *Поляковъ* (1720 Вел., 93 б), *панадиричними* ***хитрословесними*** *албо рачей суєзлосними … речами* (114), ***легкомислнимъ*** *способомъ* (224), *доколѣ ты* ***тяжкосерд****?* (1757 Г. Ск. I, 69), *в нем весь духовный узриш плод, как в* ***чистовидных*** *зерцалѣ вод* (XVIII Г. Ск. I, 84), *кричат по залѣ музы* ***сладкогласны*** (92), *взор* ***яростномечній*** *кидает* (100), *кромѣ* ***чистосердечнаго*** *милосердія к ближним твоим* (150), *псалтырь и гусли* ***сладкозвонны*** (185).

У ролі першого компонента могла виступати основа прикметника колірної семантики чи слова на позначення відтінків. Наприклад: *и вездѣ небо* ***темнозрачно*** *стало* (XVIII Г. Ск. I, 91). У церковно-релігійних творах особливо часто фіксується прикметник *золотий*, який у християнстві мав символічне значення — співвідносився з Богом, Богородицею, святістю, силою і світлом Христа та ін. У староукраїнських пам’ятках зафіксовано три форми названого кольоратива: церковнослов’янська **злато-**: ***златоглавовый*** (1596 СУМ XVI—XVII 11, 249), ***златозарный*** (1489 СУМ XVI—XVII 11, 249), ***златоцвѣтенъ*** (1627 СУМ XVI—XVII 11, 250); польська **злото-**: ***злотоглавный*** ‘глазетовий’ (1558 СУМ XVI—XVII 12, 26), ***злотоглавній*** (Т. Мат. I, 324) та повноголосна українська **золото-**: ***золотоверхий*** (1590 СУМ XVI—XVII 12, 146), ***золотоглавный*** (Т. Мат. I, 336). Наприклад: *илья* ***златозарная*** *лоуча* (1489 Чет., 236 зв.), ***золотоглавный*** *шнуръ* (XVII Рук. хр., 48), *кунтушъ* ***злотоглавній*** (1720 Вел. I, 48).

Ще одну групу становлять складні прикметники з першою основою **досто-** / **достойно-**, що передавали семантику ‘достойний, гідний чогось, що названо другою іменниковою основою’. Ця словотвірна модель відрізняється від попередніх тим, що опорним словом виступає прикметник дієслівного походження, який керує іменником: ***достовѣрный*** (XVII Слав.-Кор., 444), ***достойнопочесный*** ‘гідний почестей’ (1565 СУМ XVI—XVII 8, 171), ***достопохвалный*** ‘гідний похвали’ (1621 СУМ XVI—XVII

8, 173), ***достохвалный*** ‘достойний хвали’ (1625 СУМ XVI—XVII 8, 173). У їх творенні брав участь суфікс **-н-**. Наприклад: *але зъ* ***достопохвалнымъ*** *пристоитъ ми показати словомъ* (1621 Коп. Пал., 1135), *ꙋмєрла онаѧ* ***достохвалнаѧ*** *Сарра* (1625 Коп. Каз., 15).

Складні прикметники, утворені на основі прикметниково-іменникового сполучення, могли передавати й т е м п о р а л ь н і відношення. Як правило, іменникова основа таких похідних передавала часові поняття, а прикметникова — їхню характеристику, здебільшого — тривалість чи протяжність. Наприклад: ***вечнославный*** (1637 СУМ XVI—XVII 4, 9) / ***вѣчнославный*** (1616 СУМ XVI—XVII 6, 166) ‘удостоєний вічної слави’, ***долговѣчный*** (XVII Слав.-Кор., 444; 1621 СУМ XVI—XVII 8, 104), ***старозаконный*** (Т. Мат. II, 361), ***прошлолѣтный*** (1720 Вел., 127 б), ***прошлорочный*** (1720 Вел., 207 б), ***староверный*** (XVIII Г. Ск. I, 179).

Коло композитів часової семантики було досить обмежене: *якъ* ***вѣчнославна*** *и животоплатна, цнота єст* (1616 УЄ Єв., 2—3 ненум.), *потомъ мѣлъ оглядати потомство свое* ***долговѣчное*** (1621 Коп. Пал., 377), *всє штоко(л)вєкъ єстъ доброє и збавєнноє …* ***вѣчнославноє*** *и бг҃ꙋ любоє … тоє самоє мыслимо* (1637 УЄ Кал., 341—341 зв.), *Авраамови, патріарсѣ* ***старозаконному*** (1659 Гал., 17; 524), *и лѣтъ* ***до(л)говѣчныхъ*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 37 зв.), *с* ***прошлолѣтнихъ*** *унѣверсаловъ наших* (1720 Вел., 127 б), ***прошлолѣтного*** *оного Виленского трактату* (207 б), ***прошлорочнимъ*** *трактатомъ* (207 б), *поколь* ***старовѣрное*** *твое пепелное сердце* (XVIII Г. Ск. I, 179).

2. Композити, утворені на основі **числівниково-іменникового** сполучення, передавали кількісні ознаки предметів. Найбільшу групу складних прикметників такої семантики у староукраїнській мові становили похідні, утворені поєднанням основи кількісного числівника та іменника. Вони були семантично різноманітними і вказували на: 1) власне кількість; 2) часові проміжки; 3) міру ознаки; 4) форму предмета; 5) частину чого-небудь.

В описуваний період збільшується коло кількісних числівників, що виступали в ролі першої основи складного прикметника. У давньоукраїнській мові цю функцію виконували числа першого десятка, а також *четыридесѧть*, *съто*, *тысѧча*. У староукраїнській мові з'являються похідні з числівниками 12, 30, 60.

Ад'єктивні композити з першою основою — кількісним числівником, як і раніше, були здебільшого стилістично нейтральними і мали пряме значення. Переносне значення характерне для основ **дво-**, **тре-**, **сто-**, **тисяча-**. Наприклад: *нє* ***двоєдꙋшнымъ*** *ср(д)цємъ, алє щирымъ* (1637 УЄ Кал., 633), *муж* ***двоедушен*** *есть искуситель* (к. XVIII Г. Ск. II, 35), *блаженное оное естество, называемое у богословов* ***трисолнечное*** (XVIII Г. Ск. I, 127), *ищут в денгах, в* ***столѣтном*** *здоровьѣ* (XVIII Г. Ск. I, 139).

Для староукраїнської мови залишається характерним використання основ збірних числівників у ролі кількісних при творенні складних прикметників з кількісним значенням. І це закономірно, оскільки збірні числівники функціонували в староукраїнській мові досить активно. На думку Г. І. Гримашевич, вони утворювали своєрідні паралелі до власне кількісних числівників у межах одиниць і частково десятків [Гримашевич, с. 210—239.].

Відбуваються зміни у функціонуванні числівникових основ. Мова йде про використання тих чи тих форм основ числівників для творення композитів.

На позначення одиничності вияву ознаки в староукраїнській мові використовувалася здебільшого основа **єдино-**: ***єдиновѣтвний*** 'який має одну гілку' (1642 Сл. Лекс., 272; СУМ XVI—XVII 9, 62), ***єдинодєнный*** (XVII Слав.-Кор., 446), ***єдиноженный*** 'одношлюбний' (1642 Сл. Лекс., 272; XVII Слав.-Кор., 446; СУМ XVI—XVII 9, 63), ***єдинолѣтє(н)*** (1642 Сл. Лекс., 23 зв.), ***єдинолѣ(т)но*** *заточєнїє* (1642 Сл. Лекс., 1), ***єдино-***

го(д)ныи *с҃нъ съ(и)* (1556—16561 ПЄ, 342 зв.), *чрез своихъ не* ***єдинокротних*** *пословъ* (1720 Вел., 221 б).

У творенні таких похідних брав участь суфікс **-н-**, зрідка — **-евн-**: ***єдинодневный*** ‘одноденний’ (СУМ XVI—XVII 9, 62).

У цей час застосовується також основа **єдно-**, функціонування якої підтримувалося тісними контактами української мови з польською: *баранка* ***єднолѣтногѡ*** (1659 Гал., 126 зв.).

У текстах XVIII ст. з’являються похідні з основою **одно-**: *мнѣ вѣрте, я муж* ***однословный*** (XVII—XVIII Інтерм.), *библіа есть змій, хоть* ***одноглавный****, хоть седмиглавный* (к. XVIII Г. Ск. II, 29). Процес заміни основи **єдино-** у значенні ‘один’ починається, очевидно, наприкінці XVII ст. — початку XVIII ст. Зокрема у творах Климентія Зіновіїва спостерігаємо паралельне використання основ **єдно-** та **одно-**: *Ѡ* ***ѡднокихъ*** *людєхъ* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 51 зв.) — *гды(ж) половину свѣта* ***єдноѡчны(и)*** *можє(т) зрѣт(ъ)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 51 зв.).

Для передачі ознаки ‘на основі виділення двох ознак означуваного слова, названого твірним іменником’, як і в попередній період використовувалися основи від числівника *два* — **дво-**, **двоє-**, **дву-**. Однак необхідно підкреслити той факт, що у староукраїнській мові основа **дво-** стає панівною (75 % похідних, виявлених в опрацьованих пам’ятках, утворені за цією словотвірною моделлю). Найпоширенішим суфіксом залишається **-н-**: ***двоглавный*** (1642 Сл. Лекс., 41; XVII Слав.-Кор., 442), ***двогласный*** ‘який поєднує два голосні звуки’ (XVII Слав.-Кор., 442; СУМ XVI—XVII 7, 200), ***двоженный*** (1642 Сл. Лекс., 41; СУМ XVI—XVII 7, 202), ***двоконный*** (1642 Сл. Лекс., 41), ***двокормъный*** ‘який має дві корми (про корабель)’ (1642 СУМ XVI—XVII 7, 203), ***двокра(т)ны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 41), ***дволакотный*** (1642 СУМ XVI—XVII 7, 203), ***дволѣтный*** (1642 Сл. Лекс., 41 зв.; XVII Слав.-Кор., 442; СУМ XVI—XVII 7, 203), ***двомѣрилный*** ‘двовимірний’ (1642 СУМ XVI—XVII 7, 203), ***двомѣсячный*** (1642 Сл. Лекс., 41 зв.; XVII Слав.-Кор., 442), ***двони(т)ны(й)***

(1642 Сл. Лекс., 41), ***дворочный*** (1620 СУМ XVI—XVII 7, 208; Т. Мат. I, 202), ***дворурный*** (Т. Мат. I, 202), ***двосупружнїи*** (1642 Сл. Лекс., 41), ***двотєлє(с)ны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 41), ***двоязы(ч)-ны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 414; XVII Слав.-Кор., 442).

Зрідка у творення таких похідних брали участь інші суфікси, зокрема:

-енн-: ***двоименный*** (1642 Сл. Лекс., 41 зв.; СУМ XVI—XVII 7, 202);

-ев-: ***дволоктевый*** (1633 СУМ XVI—XVII 7, 203);

-ск-: ***двоморский*** (1489 СУМ XVI—XVII 7, 203).

Такі композити мали пряме значення і були стилістично нейтральними: *мѣстцє* ***двоморскоє***, *гдє сѧ двѣ морѧ сходѧ(т)* (1489 Чет., 209), ***двострочное*** *съгласіе* (1581 ПОБ, 14), *зми(й)* ***двоглавны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 20 зв.), *колє(с)ница* ***двоко(н)ная*** (41), ***двонеделеноє*** … *время* (1720 Вел., 170), *по* ***дворочномъ*** *пановану надъ пустою тогобочною Украиною* (1720 Вел. II, 546), *двѣ фузіи, една* ***дворурная***, *а другая поединковая* (1720 Вел. IV, 115), *церковъ войсковая наметная* ***двощоглная*** (118), *по* ***дволѣт-номъ*** *плѣнєніи искупиша єго козаки* (1739 ГГ, 5 зв.).

Натомість у російській мові активність використання словотвірної структури з **дво-** поступово зменшується, й у XV — XVII ст. вже немає підстав говорити про її актуальність, а ті малочисленні лексеми з початковим **дво-** словотвірна система сприймає як реліктові утворення [Исупова, с. 7]. У російській мові того часу починає переважати основа **двое-**. В українській мові основа **двоє-** вживалася дуже рідко: ***двоєвратны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 41).

Збільшується кількість складних прикметників з основою **дву-**: ***двугарцовый*** ‘який містить два гарці’ (1578 СУМ XVI—XVII 7, 213), ***двуличный*** ‘однаковий з двох боків (про тканину)’ (1554 СУМ XVI—XVII 7, 213), ***двунитный*** ‘сплетений з двох ниток’ (Т. Мат. I, 202). Досить часто у ролі другої основи виступали іменники на позначення часового проміжку:

двулетный (1623 СУМ XVI—XVII 7, 203, 213), ***двунеделъный*** (1650 СУМ XVI—XVII 7, 213), ***двурочнї*** (I пол. XVII СУМ XVI—XVII 7, 208). Однак похідні такої структури здебільшого зустрічаються в текстах ділового письменства: *бычков* ***двѹлєтних*** *с҃* (1553 AS VI, 13), *сє(и)мо(м)* ***дѵунєдє(л)ны(м)*** (АЖГУ 1635, 239).

Від основи числівника *три* / *тры* усталилися дві форми — **три-** та **тре-**. Перша була стилістично нейтральною, а похідні з нею мали пряме значення: ***тридневный*** (1588 СУЄ, 57 б), ***трилистный*** (XVII Слав.-Кор., 519), ***трилѣтный*** (XVII Слав.-Кор., 519) / ***трилѣтній*** (Т. Мат. II, 399), ***трикротный*** (Т. Мат. II, 399), ***триперсоналный*** (400). Наприклад: *вє(д)лоу(г)* ***тридн҃євнаго*** *встанѧ и(з) м҃ртвы(х) с҃на б҃жїа* (1588 СУЄ, 57 б), ***трикротное*** *запрѣнье* ***трикротнымъ*** *злѣченьемъ добрый лѣкаръ злѣчилъ* (1621 Коп. Пал., 427), *и на покой позволилъ* ***трилѣтній*** (XVII Рук. хр., 332), ***трычислє(н)на*** *вєщъ sѣло ми ско(р)бъ наношаєт)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 61), ***трилѣтную*** *о(т)роковицу* (76 зв.), ***трилѣтна*** *єму на(и)шла трясовица* (312 зв.), *козатєцъ … ѡ(т)гонітъ* ***триднє(в)ную*** *фрыбру* (XVIII ЛГП, 101), *возми мнѣ юницу* ***трилѣтну*** (к. XVIII Г. Ск. II, 26).

Основа **тре-** досить рідко вказувала на пряму кількісну семантику прикметників: ***треплетеный*** ‘сплетений втроє’ (Т. Мат. II, 398), ***тресущный*** ‘який складається з трьох сутностей (про Трійцю)’ (XVII Виш., 35), ***треконечный*** ‘який має три кінці’ (XVIII Г. Ск. I, 100). Наприклад: *поворозокъ* ***треплетеный*** (1621 Коп. Пал., 721), *от* ***тресущнаго*** *божества побѣждени будете* (XVII Виш., 35), *сичит с устен язик* ***треконечній*** (XVIII Г. Ск. I, 100). Як правило, основа **тре-** передавала збільшений ступінь вияву ознаки: ***трещасливий*** ‘дуже щасливий’ (Т. Мат. II, 398), ***треблаженный*** ‘преблаженний’ (1659 Гал., 517). Зокрема: *о* ***трещасливыи*** *вы, которыхъ очи видѣли того пресвѣтлого деспота* (1621 Коп. Пал., 1139), ***треблаженноє*** *древо, на нем же распѧть сѧ Х҃с царъ* (1659 Гал., 517), *о* ***треблаженна*** *стать, всего паче словесе* (1757 Г. Ск. I, 61).

Майже повністю виходить з ужитку основа **троє-**: *сим* ***троеличным*** *огнем ражженное сердце* (1766 Г. Ск. I, 151). Натомість зафіксовано випадок використання форми **трех-**: *славимо* ***трехсоставного*** *Божества* (1581 ПОБ, 8).

Від числівника *чотири* / *четыре* в староукраїнській мові усталюється форма **четверо-**, яка переважала в XI — XIII ст.: ***чєтвєроднєвный*** (XVII Слав.-Кор., 536), ***чєтвєролѣтный*** (536), ***чєтвєромѣсячный*** (536). Наприклад: *Лазаря* ***четвероднєвна*** *мертвеца словом изъ гроба выводить* (XVII Туптало, 15), *а ижє на хєровимѣ(х) сѣдаи б҃ъ. то и(х)* ***чєтвєролично*** *писанїє гл҃єть. и придано на(м) чєтвєрообы(ч)но д҃-образно єѵ(г)лїє єдинѣмь б҃хомъ дръжимо* (1556—1561 ПЄ, 126 зв.), *камєнь* ***чєтвєроуголный*** (XVII Слав.-Кор., 456), *при фєбрѣ* ***чє(т)вєроднєвной*** (XVIII ЛГП, 39), *туремнимъ* ***четвероднєвнимъ*** *между злодѣями вязенємъ* (1720 Вел., 187 б).

З інтерфіксом **-о-** закріпилися й основи **шесто-**, **осмо-**, **десѧто-**. Наприклад: ***десѧторожный*** (1598 СУМ XVI—XVII 8, 3), ***десѧторочный*** (1616 СУМ XVI—XVII 8, 3), ***десятолѣтный*** (1642 Сл. Лекс., 41 зв.; СУМ XVI—XVII 7, 255), *тринадцятъ каравановъ великихъ* ***шестоколныхъ*** (1720 Вел., 78), ***шестомилноє*** *обрѣтаєтся пути разстоянїє* (99 б), *тринадцят каравановъ великих* ***шестоконнихъ*** (106 б), ***шестолѣтноє*** *время* (127 б), ***осмолѣтних*** *полских на разнихъ мѣстцах битвахъ* (158 б), *чрезъ* ***осмълѣтноє*** *время* (208 б), *наша* ***десятоглавна*** *бесѣда* (1766 Г. Ск. I, 145).

Прикметник з основою **шести-** трапляється в творах Г. Сковороди: *по* ***шестимѣсячном*** *зимнем мракѣ* (XVIII Г. Ск. I, 177).

Від основи числівника *семъ* / *седмъ* творилися такі форми, як **седмь-**, **седмо-**, **седми-**: ***сєдмьмѣсячный*** (XVII Слав.-Кор., 505), *Нилъ принѧлъ* ***сєдможродлыхъ*** *южъ наѹкъ высоки(х)* (1632 Евх., 10), *через помененноє* ***седмонеделноє*** *время* (1720 Вел., 110). Причому форма **седми-**, так само як **шести-**, зафіксована у творах Г. Сковороди: *сей* ***седмиглавный*** *дракон* (1776 Г. Ск. II, 7),

уподобляется ***седмилампадному*** *свѣщнику* (к. XVIII Г. Ск. II, 23), *сіе* ***седмивзорное*** *око* (23), *то и стол, и дом* ***седмистолпный*** (27), *библіа есть змій, хоть одноглавный, хоть* ***седмиглавный*** (29). Збірна форма **семеро-** в опрацьованих староукраїнських пам'ятках не засвідчена.

Від числа *девят / девет* утворювалися два типи основ: кількісна **девето-** та збірна **девятеро-**: ***деветолѣтный*** (1630 СУМ XVI—XVII 7, 216), ***девяторичный*** (1642 СУМ XVI—XVII 7, 218), ***девятонеделное*** *время* (1720 Вел., 170 б), ***девѧтеровидный*** 'який вказує на існування 9 розрядів' (1646 СУМ XVI—XVII 7, 219), *а вы яснѡзритєлнимъ оумомъ вашимъ* ***Дєвѧтєрѡви(д)нїи*** *Н҃бса пролєтѣли* (1646 Перло, 51 зв.).

Для прикметників-композитів староукраїнської мови характерним був інтерфікс **-о-**. За його допомогою утворювалися похідні й від інших числівникових основ: *ꙗко(ж)* ***стокротноє*** *добродѣйство* (1607 Лѣк., 143), ***шєстдєсятолѣтный*** (XVII Слав.-Кор., 537), ***стократный*** (512), ***стокро(т)ны(и)*** *пожыто(к)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 168 зв.), *в такъ долгой* ***дванацятолѣтной*** *бурѣ* (1720 Вел., 263), ***тридєсятолѣтній*** *миръ розорвавъ* (1740 ЛК, 55 зв.).

Отже, у XIV — XVIII ст. у творенні складних прикметників з кількісним значенням приблизно однаково беруть участь основи кількісних та збірних числівників. Функціонування паралельних варіантів (як правило, семантично та стилістично нейтральних) свідчило про те, що в староукраїнський період ще не було усталеної словотвірної моделі ад'єктивних композитів кількісної семантики.

Порядкові числівники досить рідко брали участь у творенні складних прикметників. Вони вказували на 'порядковий номер того, що позначено твірним іменником'. Зокрема: ***второзаконный*** (XVII Слав.-Кор., 437), *абы того зошлого ч҃лка през нашѣ тыи м҃лтвы* ***третеденныи*** *троѧкое дѣйство ... было очищено* (1627 Коп. Ом., р҃з).

Серед давніх утворень продовжили функціонувати композити з основою **перво-**, що передавали загальне значення ‘початковий’, наприклад: ***пєрвоначалного*** *архипастира своєго* (1739 ГГ, 4 зв.), *бл҃гословєніє* ***пєрвоначалного*** *архипастира* (1740 ЛК, 40), *он есть голова и* ***первоначалное*** *основаніе* (XVIII Г. Ск. I, 170).

Серед збірних числівників варто згадати ще основи **обое-** / **обо-**: ***обоєде(с)ны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 19), ***ѡборучны(й)*** (12 зв.), ***обостронный*** (Т. Мат. II, 17), що вказували на парність. Наприклад: *старшина* ***обосторонная*** (1740 ЛК, 49).

У ролі першого компонента складних прикметників продовжують і надалі виступати неозначено-кількісні числівники. Багато складних прикметників у той чи інший спосіб запроваджують поняття норми та її виміру, оцінки якого-небудь явища, здійснюваного в певному діапазоні [Клим. Вз., с. 27]. Такі похідні в сучасній українській мові Н. Ф. Клименко називає кількісно-оцінними.

Основа **много-** вказувала на неозначено велику кількість, тобто передавала квантитативні характеристики предметів, осіб, явищ тощо. Найчастіше вона сполучалася з іменниками на позначення предметів, які можуть бути переліченими. Зокрема: ***многожєнный*** ‘який має багато дружин’ (XVII Слав.-Кор., 468), ***многодневный*** ‘який триває багато днів’ (1720 Вел., 187), ***многолиственный*** ‘який має багато листя’ (1625 Коп. Каз., р҃si) та ін. Наприклад: *древо барзо высокое и в добродѣтелехъ* ***многолиственное*** (1625 Коп. Каз., р҃si), *Хмелницкий, бридячися уже* ***многолѣтною*** *и* ***многокровною*** *войною* (1720 Вел., 121 б), *зачимъ упрейме в[а]шой гетманской мосцѣ…* ***многолѣтнего*** *доброго здоровя* (139 б), ***многодневную*** *под Хотѣнємъ отправовалъ щасливе войну* (187), *з такъ* ***многолюднимъ*** *посполитимъ рушєннє(х)* (1739 ГГ, 23 зв.), *о* ***многолѣтномъ*** *вельможной милости панской здравіи* (XVIII ПЛ, 18), ***многолѣтного*** *сподобилася узнавати возрасту* (XVIII ПЛ, 27), *во* ***многоводних*** *слезах несходних* (XVIII Г. Ск. I, 98).

У староукраїнській мові паралельно з основою **много-** у випадку вказівки на протяжність ознаки у часі використовувалася основа **долго-**: ***долгодневный*** (1616 СУМ XVI—XVII 8, 105), ***долголѣтный*** (1606 СУМ XVI—XVII 8, 105). Наприклад: *слава людзкаѧ єстъ коро(т)каѧ … Слава за(с) Б҃жаѧ* ***долголѣтнаѧ*** *и вѣчнаѧ єстъ* (1688 Рад. Вінець, рн҃s зв.), *Здоровя и* ***до(л)голѣтъно(г)*** *Прєбывания в҃ши(м) м҃л(с)тя(м)* (1606 ЛСБ, 403), *и* ***долголѣ(т)ныє*** *цноты, и оуставичныє посты* (1607 Лѣк., 94), *до* ***до(л)годнє(в)нои*** *болѣзни приводитъ* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 316 зв.).

У художній літературі того часу фіксуємо випадки метафоричного використання композитів такої структури, наприклад: *во* ***многоводних*** *слезах несходних* (XVIII Г. Ск. I, 98). Нерідко автори створюють свої власні неологізми за моделлю, що існує. Зокрема: ***многородный*** *народъ* (1621 Коп. Пал., 1140), *твоѧ слава в молчаню нѣкгды не зостане, Покы Днѣпръ з Днѣстром* ***многорыбные*** *плынѹти бѹдѹтъ* (1622 Сак., м҃и).

У творенні композитів цієї словотвірної моделі брав участь переважно суфікс **-н-**: *ѡрудїя* ***многокружная*** (1642 Сл. Лекс., 23), ***многоѡбра(з)ный*** (XVII Слав.-Кор., 468), *поневажъ на* ***многократнии*** *мои совѣти* (1720 Вел., 91), *и* ***многократними*** *бранми ходящє на татарє* (1739 ГГ, 3), ***многокровный*** (Т. Мат. I, 431); зрідка — **-енн-**: *древо барзо высокое и в добродѣтелехъ* ***многолиственное*** (1625 Коп. Каз., рs҃i), ***многочисленними*** *на Батогу ставши войсками* (1720 Вел., 127 б).

Значення ‘у невеликій кількості’ реалізували складні прикметники з першою основою **мало-**. Вони, як і раніше, передавали:

1) часові ознаки (недовготривалість дії): ***маловременный*** (1620 Пам. I, 12);

2) кількість чи міру вияву ознаки: ***маломощный*** ‘який має мало сили, тобто слабкий’ (1627 Бер. Лекс., 16; XVII Слав.-Кор., 466). Прикметники цього типу були дуже близькими до власне

складних ад'єктивів. Можна припустити, що в староукраїнський період вони утворювалися за схемою «**мало-** + прикметник».

Для реалізації зіставлення неозначеної кількості з точною використовувалися основи **килко-**, **колко-**, **колико-**: ***килкорочній*** (Т. Мат. І, 364), ***коликовидный*** 'багатоманітний' (СУМ XVI—XVII 14, 181), ***колкокротный*** (185), ***коликоторый*** 'деякий' (182). Наприклад: *так што є(ст) грѣх, и* ***коликовидный****, албо вєлиоракїй єстъ: якѡ тє(ж) што суть єгѡ за ѡколичности, и яковоє на нєго лѣкарство?* (1646 Ном., 4 зв.), *чрез* ***килконеделноє*** *время* (1720 Вел., 99 б; 191 б).

3. Узагальнені ознаки предметів передавала перша **займенникова** основа.

У староукраїнський період набуває розвитку словотвірний тип складних прикметників з першою основою **все-** та другим іменниковим компонентом. Такі похідні вказували на повноту обсягу, об'єму предмета чи явища і передавали словотвірне значення 'той, що стосується всього того, що названо другим компонентом': ***вседневный*** (СУМ XVI—XVII 5, 26) / ***всє(д)нєвны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 20 зв.) 'щоденний', ***всемирный*** (1489 СУМ XVI—XVII 5, 29) / ***всємирный*** (XVII Слав.-Кор., 437) 'який стосується всього світу', ***всєродный*** (XVII Слав.-Кор., 437) / ***всеродный*** (СУМ XVI—XVII 5, 31) 'загальнолюдський', ***всенародный*** (30), ***всеночный*** (30) / ***всенощный*** (30), ***всесветный*** (31), ***вседержавный*** 'всесвітній, всемогутній' (25). Наприклад: *посла(н) бы(ст) гаври(л)* ***всємирноє*** *повєдати сп(с)нiє* (1489 Чет., 157 зв.), *намже преславно явися* ***всемирная*** *радость* (1581 ПОБ, 114), *на* ***всємирный*** *соудъ нє зоставѹй* (1607 Лѣк., 1), *ѡ(т)мѣна всѣх ѡныхъ старожитных цєрємонїй ц҃рко(в)ных, то єсть* ***всєнощных*** *ѡ(т)правъ* (1621 Коп. Пал., 228), *а по сѹдѣ твоемъ страшномъ* ***всенародномъ*** (1627 Коп. Ом., р҃оа), *тѣло єи такимъ зацнѣмъ оучтилъ погребомъ, з М҃лтвами и Бдѣнїи* ***всенощными*** (р҃hs), *по вєликомъ, а* ***всєродномъ*** *голодѣ* (1637 УЄ Кал., 753), ***всенароднoє*** *украинскоє стенанiє* (1720 Вел., 91), *пєрєпись била* ***всєнародная***

(1740 ЛК, 47), *у древних бог назывался ум* ***всемірный*** (1766 Г. Ск. I, 145), *как ковчег сверх* ***всемірнія*** *воды, носится* (к. XVIII Г. Ск. II, 18), *взглянем теперь на* ***всемірный*** *мір сей* (14), *ѡкеанъ* ***всесвѣтнеє*** *морє* (XVII Бер., 242).

Використовувалися похідні такого типу і для утворення метафор, зокрема: *увидѣл рано восход прекраснѣйшаго* ***всемірнаго*** *ока* (XVIII Г. Ск. I, 119) — про сонце.

Новим є утворення ***всероссийский***. Наприклад: *самодержца* ***всеросийского*** (1720 Вел., 138 б), *прєстолъ княжєнія* ***всєроссійского*** (1740 ЛК, 36 зв.).

Цікавими з погляду словотвірної семантики є композити на зразок ***всевиновный*** ‘який започаткував усе, є першоосновою, першопричиною усього’ (СУМ XVI—XVII 5, 24) та ***всеконечный*** (СУМ XVI—XVII 5, 27). Займенникова основа **все**- у їхній структурі вказує на узагальнений об’єкт — ‘вина всьому’, ‘кінець всьому’. Наприклад: *потрєба тєжъ на* ***всєконєчномъ*** *ѡ(т)хожєнїи ѡ(т) вѣка сєго очищєнїѧ* (1625 Коп. Ом., 159), *слава … Бг҃ꙋ, бєзначалномꙋ,* ***всєвиновномꙋ,*** *славимомꙋ* (1646 Перло, 169), *слава тєбѣ Х҃є ц҃рꙋ прєславный, Чꙋдный Бж҃є силный* ***всєдєржавный*** (24), ***всеконечноє*** *зънищенє и разоренiє* (1720 Вел., 85 б).

На семантику ‘охоплення ознакою певного класу одиниць’ [Клименко Н. Ф. Однотипність… (далі — Клим. Однотип.), с. 112] вказувала основа **обще**-, наприклад: ***общєнародноє*** *о(т) Рꙋси и козаковъ чєлоби(т)є* (1740 ЛК, 43). Непоширена в староукраїнський період, ця основа передавала значення ‘той, у якому беруть участь всі’, виступаючи в цьому випадку синонімом до основи **все**-.

Серед займенникових основ у староукраїнській мові **ино**- виступає дуже рідко. Похідні такої структури мають значення ‘не такий, як названо другим компонентом складного слова’. В опрацьованих нами пам’ятках виявлено церковнослов’янізми ***иновѣрный*** ‘іншої віри’ (СУМ XVI—XVII 13, 138), ***инородний*** (СУМ XVI—XVII 13, 141), ***иноплеменній*** (СУМ XVI—XVII 13,

141), ***инодушный*** (XVII Слав.-Кор., 454). Наприклад: *михаи(л) возвєстилъ манаєви самсоново за(ч)тьє, и мьстить на* ***иноплємєнныхъ*** *израиля* (1489 Чет., 72), *к(ъ) б҃ша(м)* ***инородны(м)*** *и пога(н)ски(мъ)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 95 зв.), *под* ***иновѣрною****, римской отступнической релѣгіи … Короною Полскою* (1720 Вел., 192 б), *и созиждут сынове* ***инородныи*** *стѣны твоя* (XVIII Г. Ск. I, 143), *палит всю тлѣнь, разоряет* ***иноплеменничія*** *стѣны* (к. XVIII Г. Ск. II, 26).

Композит ***іноземний*** мав дві словотвірні форми ***иноземний*** та ***иноземский***. Наприклад: *і нє ты(л)ко потрєбны они людє(м) вѣ(р)нымъ: алє и* ***іноземны(мъ)*** *бєзбожны(м)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 120 зв.), *и изъ рускихъ и изъ* ***иноземскихъ*** *родовъ* (1720 Вел., 249).

Зафіксовано одиничний випадок використання основи **ино-** у значенні ‘один’: складнонульсуфіксальне похідне ***иночадый*** ‘який має одну дитину’ (XVII Слав.-Кор., 454).

У староукраїнській мові активізується заміна церковнослов’янської основи **ино-** основою **чужо-**. Зокрема: ***чужостороного*** *ч҃лвка Дмитра* (1691 АППС1, 310), *по инних*ъ ***чужозємскихъ*** *странахъ* (1739 ГГ, 3). Такі випадки були досить рідкісними, однак у новітній період розвитку української мови саме основа **чужо-** поступово витіснить основу **іно-**.

Для складних прикметників, співвідносних із займенниково-іменниковими словосполученнями, характерні також часові відношення. Наприклад: ***кождоденный*** (Т. Мат. I, 370; СУМ XVI—XVII 14, 161), ***кождонощный*** (СУМ XVI—XVII 14, 61), ***цѣлодневный*** (Т. Мат. II, 473), ***цѣлоночный*** (473), ***цѣлорочный*** (1720 Вел., 191 б). Характерною особливістю цієї групи була наявність у слові іменникової основи, семантика якої передбачала опис часу. Такі слова досить часто трапляються в пам’ятках: *тежъ и книги, до набоженства и до спѣваня* ***кождоденного*** *… мѣли* (1621 Коп. Пал., 993), *мꙋжъ вєликои былъ статєчности и набожный Ц҃рковногѡ правила особливє* ***кождоношногѡ*** *постє-*

рѣгатєль (1625 Коп. Каз., 30), *приказавши имъ* ***цѣлорочніє*** *отправовати моленія* (1720 Вел., 191 б), *звонєнїє* ***каждодє(н)ноє*** *по дєвꙗ(т) дны можє(т) прєстат(й)* (1767 Рус. пис., 65).

У староукраїнській мові набуває розвитку словотвірна модель складних прикметників на позначення просторових або часових відношень, особливістю якої було те, що займенникова основа отримувала форму родового відмінка. У процесі творення брали участь вказівні займенники *сей*, *той*, а також суфікс **-н-** — ***сегобочный*** (1740 ЛК, 46 зв), ***сегосвѣтній*** (Т. Мат. ІІ, 316), ***тогобочный*** (1720 Вел., 98 б), ***тогосвѣтній*** (1627 Бер. Лекс., 16; Т. Мат. ІІ, 394), а також — ***тоголѣтній*** (Т. Мат. ІІ, 394), ***тогорочный*** (Т. Мат. ІІ, 394): *в томъ* ***тогорочно(м)*** *бою* (1622 Сак., м҃а). Зрідка в пам'ятках фіксується форма з називним відмінком типу ***тойрочный*** (Т. Мат. ІІ, 394), наприклад: *штося явно в* ***тойрочной*** *войнѣ показало* (1622 Сак., 38), а також форма непрямого відмінка з прийменником — *хлѣба* ***повсєднєвного*** (1587 См. Кл., 34).

Поділ України на дві частини — Правобережну та Лівобережну — викликав необхідність номінування та ідентифікації кожної з них. Оскільки межею був Дніпро, а Україна розташовувалася по два боки від нього, то й виникають композити на кшталт *тогобочный* та *сегобочный*. Наприклад: *при* ***тогобочнихъ*** *чигринских гетманах* (1720 Вел., 98 б), *полки* ***тогобочнии*** (200 б), *ичистилъ о(т) нихъ ꙋкраинꙋ* ***сєгобочнꙋю*** (1740 ЛК, 46 зв.). Як бачимо, складні прикметники описаного типу виявлено здебільшого в козацьких літописах.

Функціонування композитів *сегосвѣтній*, *тогосвѣтній* пов'язано, в першу чергу, зі староукраїнськими проповідями, у яких однією з ключових була проблема світу та земного життя. Проповідники поділяли світ на земний, або сей, та потойбічний, або той. Зокрема: ***тогосвѣтными*** *ласканинами уведены* (1621 Коп. Пал., 721), *жебы сѧ ѱастѧмъ* ***тогосвѣтнимъ*** *не вывышалъ* (1622 Сак., м҃г), *абысмо* ***тогосвѣтного*** *живота который єсть горкїй и нендзный не жаловали* (1627 Коп. Ом., р҃ѯв), *гдѣ сꙋть*,

мовачи, Кнѧжата ***тогосвѣтныи****, и которыи владнꙋтъ бестїами земными* (1634 Мог. Пр., сп҃з), *и вамъ* ***тогосвѣтно(и)*** *кары нє жадаю* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 38); *а роскоши* ***сєгосвѣтними*** *бывають подавлєны* (1556—1561 ПЄ, 247), *в помыслє(х)* ***сєгосвєтни(х)*** *мыслачи* (482 зв.), *а выстєрѣ(га)имоса вши(т)кы(х) злостїи* ***сєгосвѣ(т)ни(х)*** (1588 СУЄ, 2 б), *на пожадане* ***сегосвѣтныхъ*** *марностей* (1634 Мог. Пр., сп҃д), *марность* ***сегосвѣтнюю*** *утрачаючи* (Панькеви, 149), *ради суєтія временнаго и благополучія* ***сегосвѣтнаго*** (1720 Вел., 190 б), *и инних всяких* ***сегосвѣтних*** *маловременних суєтствий* (184), *кому нравится нрав сей* ***сегосвѣтній****, не возможет тот в свѣтѣ не быть бѣдній* (XVIII Г. Ск. I, 93), *от* ***сегосвѣтных*** *очистится душков* (179).

У ролі першого компонента складного слова могла виступати основа присвійного займенника *свій*, що могла набувати різних форм — **своя-**, **свое-** і польський варіант **сва-** (пор., пол. *swawolny*). Наприклад: *з оного* ***своєволного*** *бу(й)ства* (1587 См. Кл., 42), *ѡ(н) нє* ***свояволны(и)*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 180 зв.), *Орда* ***сваволная*** (1720 Вел., 133).

4. Тип творення складних прикметників на основі сполучення іменникової основи з **іменниковою** отримав розвиток уже в давньоукраїнській мові. Більшість таких похідних виражали ознаку предмета за схожістю до інших предметів, а у своїй семантиці мали обов’язковий елемент порівняння, який, як правило, підкреслювався постпозитивними компонентами **-видьныи**, **-образьныи**, **-подобьнъ**. Така словотвірна модель продовжує функціонувати та розвиватися й у староукраїнський період: ***змієобразный*** (1587 СУМ XVI—XVII 12, 56), ***гноєвидный*** (1605—1606 СУМ XVI—XVII 6, 231), ***ангєлоподобный*** (XVII Слав.-Кор., 423) та ін.

З’являються складні прикметники, у яких порівняння ознак відбувається не тільки через зіставлення з іншими особами, предметами тощо, але й через подібність за формою: *pectinat(us)*, ***грєбєнови(д)ни(й)*** (1642 Сл. Лекс., 303), ***корытоѡбра(з)ны(й)***

(48), ***яровидный*** (XVII Слав.-Кор., 540), *фигура цыркулная, плоскокруглая*, ***шаровидная*** (к. XVIII Г. Ск. II, 20) або ознакою: ***бѣлообразный*** ‘білий’ (1618 СУМ XVI—XVII 3, 148), ***вєсєловидный*** (XVII Слав.-Кор., 433).

У староукраїнський період не можна говорити про перевагу якоїсь однієї другої основи — **-видный**, **-образный** чи **-подобный**. Однак помітно зменшилася кількість похідних на **-подобный**. Зросла кількість словотвірних синонімів, зокрема: ***ангєлови(д)ный*** (XVII Слав.-Кор., 423) / ***ангєлоподобный*** (423), ***звѣровидный*** ‘наділений у поведінці рисами звіра’ (1598 СУМ XVI—XVII 11, 138) / ***звѣрообразный*** ‘звіроподібний, здичавілий’ (1642 СУМ XVI—XVII 11, 138).

Композити цієї словотвірної моделі могли вживатися зі стилістичною метою: часто автори використовували їх у ролі експресивного означення: *лихи тыє* ***змієобра(з)ныє*** *шєпта(л)ци* (1587 См. Кл., 2 зв.), ***чортоподобнꙋю*** *гордость* (12), *власне якъ Константин Копроним* ***гноєвидный****: кгды крестился, в той час у крестильницу наплюгавил, што то было знаком злым и лихим* (1605—1606 Перест., 30).

Староукраїнська мова засвідчила появу неологізмів, утворених за аналізованою словотвірною моделлю. Як правило, такі композити мали метафоричне значення, а в основі їхньої семантики лежало авторське бачення чи авторське порівняння одного предмета чи ознаки з іншими. Зокрема: *своею бурною хмарою,* ***дождевидным*** *пролитием мечтателнаго мниманья* (1608—1609 Виш., 204) — ‘рясний’; ***молніевидный*** *ангел* (XVIII Г. Ск. I, 139) — ‘швидкий, блискавичний’; *но безчисленный есть* ***тайнообразный*** *мрак божественных гаданій* (к. XVIII Г. Ск. II, 17), *симболическій* ***тайнообразный*** *мір есть книга* (к. XVIII Г. Ск. II, 17) — ‘таємничий’.

Таке ж семантичне явище відбито в церковнослов’янізмі ***златовиднїй*** (1646 СУМ XVI—XVII 11, 249): *пр(и)нєсѣмо ємꙋ в подаро(к), нє злато сказитєлноє, алє дꙋшѣ нашѣ* ***златови(д)нїи***

(1646 Перло, 59 зв.). У наведеному прикладі названий композит має значення ‘чесний’ і вжитий автором для підкреслення протиставлення золота як матеріалу й золота як духовного стану душі.

Зросла кількість складних прикметників, утворених поєднанням іменникової основи з іменниковою, без другої основи **-видный**, **-образный** чи **-подобный**. Такі композити поділяємо на дві групи. До першої належать похідні, що вказують на ‘якість, яку має щось (хтось), що полягає у схожості до об’єкта (1 компонент)’ [Клим. Морф., с. 100]. Словотвірне значення таких прикметників виводимо через порівняння. Наприклад: ***громогласный*** (1631 СУМ XVI—XVII 7, 95) ← голосний, як грім: ‘лункий, дзвінкий’, ***змиєножны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 23) ← ноги, як у змії, ***змиєру(ч)ны(й)*** (22 зв.) ← руки, як у змії, ***ящуроочный*** (Т. Мат. II, 512) ← ‘з очима, як у ящірки’, ***дѣтоумный*** (1776 Г. Ск. II, 8) ← розум, як у дитини.

Такі прикметники притаманні всім стилям, але найбільше — художнім текстам: *с҃того и* ***громогласного*** *ап(ст)ла* (1556—1561 ПЄ, 336), *гдєсѧ одинъ з нєбожных сродзє заюшаєтъ,* ***Громогласный*** *поличокъ Панҹ вытинаєт* (1631 Волк., 5 зв.), *стѣнь тунеядцам, стрекало и поджога* ***дѣтоумным*** (1776 Г. Ск. II, 8).

До другого типу відносимо складні прикметники, утворені на основі сполучення двох іменникових основ, поєднаних способом керування. Наприклад: ***звѣроименитый*** / ***звѣроименный*** (1619 / 1637 СУМ XVI—XVII 11, 138) ← ім’я звіра: ‘який має ім’я від назви звіра’, *вѣ(т)ръ* ***во(с)ходосо(л)нєчны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 25 зв.) ← восход солнца, ***чревоболѣ(з)не(н)*** (1642 Сл. Лекс., 18 зв.) ← болезнь чрева, ***луносвѣтлый*** (СУМ XVI—XVII 16, 111) ← світло луни: ‘осяйний’, ***днѣпронизовый*** (Т. Мат. I, 210) ← низини Дніпра, ***верхоземный*** (Т. Мат. I, 93) ← верх землі: ‘поверховий’, ***свѣтолучный*** (к. XVIII Г. Ск. II, 23) ← луч света: ‘осяйний’, ***свѣтосолнечный*** (к. XVIII Г. Ск. II, 23) ← свет солнца: ‘осяйний’. Наприклад: *по Михайлє наступи(л)* ***звѣроимєнитый*** *Лєвъ Армєни(н)* (1619 О обр., 32—33), ***лѹносвѣтлы(м)***

Клєйнѡта(м) Корибꙋтѡвъ славныхъ, Вѣрнє слꙋжи(т) фортꙋна (1632 МІКСВ, 270), *въ Козаках* ***Днѣпронизовихъ*** (1720 Вел., 85 б), *прочіє [трупи] оставивши* ***верхоземному*** *истлѣнію* (118).

Прикметники-неологізми такого типу характерні для творчості Г. С. Сковороди. Зокрема: ***свѣтолучное*** *солнце* (к. XVIII Г. Ск. II, 23), *сей* ***свѣтосолнечный*** *свѣщник просвѣщает исходы* (23).

Складносуфіксальні прикметники з другим прикметниковим компонентом

У староукраїнський період продовжує розвиватися лексико-словотвірний тип складних прикметників з другою прикметниковою основою. Як і раніше, першим компонентом могли виступати основи іменника та прислівника.

1. Композити, утворені поєднанням **іменникової** основи з прикметниковою, передавали значення ‘якість, схожа на об’єкт, позначений першою основою’. Наприклад: ***ангелолѣпный*** (XVII Слав.-Кор., 423) ← ‘гарний, як ангел’, ***бѣсомудренный*** (1608—1609 СУМ XVI—XVII 3, 153) ← ‘мудрий, як біс’: ‘хитрий, підступний’, ***животнорозумный*** (1646 СУМ XVI—XVII 9, 154) ← ‘властивий людині як живій особистості; свідомий’, ***громогучный*** (Т. Мат. I, 190) ← ‘голосний, як грім’. Наприклад: *тежь и наставников и учителев,* ***бѣсомудренных****, воздушных, поднебесных духов* (1608—1609 Виш., 202), *Бгъ всємогꙋщїй, бшꙋ* ***животнѡрозꙋмнꙋю*** *в продка нашого Адама водхнꙋлъ* (1646 Мог. Пр., 938), *розлегаются голосы* ***громогучныхъ*** *бубновъ* (XVII Рук. хр., 448).

У деяких випадках спостерігаємо побудову композита на основі атрибутивного словосполучення, однак з невластивою для української мови заміною порядку компонентів. Тобто спочатку йшов означуваний іменник, а потім власне означення. Зокрема: ***главочестный*** ‘справедливий’ (1489 СУМ XVI—XVII 6, 213), ***болѣзнотяжкій*** (XVII Слав.-Кор., 430) ← болѣзнь тяжка, ***кри-***

ломощний (1642 Сл. Лекс., 305; СУМ XVI—XVII 15, 118) ← крила мощні: ‘який має міцні крила’. Наприклад: *добрая* ***главоч(с)тная*** *рꙋко, штожь сподобиласѧ єси* (1489 Чет., 38 зв.).

Похідні такого типу могли передавати також об’єктні відношення, прикладом чого можуть служити композити з першою основою **душе-**. Культура бароко повернулася до духу, тобто на перший план виступає «внутрішня людина». Уособленням духовності людини, її внутрішнього світу стало поняття «душа», на що вказує і композит ***душеносный*** ‘сповнений духовності’ (СУМ XVI—XVII 8, 241). Християнство зумовило розуміння душі як морально-етичної сутності, що пов’язує людину з Богом. Тому вже здавна виникає чимало слів, зокрема прикметників, у яких втілюються настанови, своєрідні застереження про те, що можна і чого не слід робити людині, щоб не розірвати цей невидимий ланцюжок з Богом. Деякі з композитів дають позитивну оцінку явища стосовно його впливу на душу, зокрема: ***душеполезный*** ‘корисний для душі’ (1585 СУМ XVI—XVII 8, 242). Корисними для людини, на думку середньовічних мислителів, є перш за все дотримання християнських приписів. Наприклад: *сіе святое евангеліе* ***душеполезное*** (XVI НЄ, 3), *ѿ негѡ* ***б҃шеполезнꙋю*** *пріймали наꙋку на сп҃сеніе и исправленіе наше* (1627 Коп. Ом., р҃ѯз).

Більшість композитів з першою основою **душе-** передають застереження: ***душегубный*** (к. XVI СУМ XVI—XVII 8, 241), ***душевредный*** ‘шкідливий для душі’ (1637 СУМ XVI—XVII 8, 240), ***душепагубный*** (к. XVII-п. XVIII КЗ, 5). Таку оцінку отримує насамперед неправедна поведінка людини, наприклад: *тє(м)ныи* ***дꙋшєврєдного*** *гріха оучинки* (1637 УЄ Кал., 56), *алє и Б҃гъ,* ***дꙋшєгꙋбною*** *тоєю заразою хорꙋючихъ ѡпꙋскаєтъ* (4), *(от)* ***б҃шєпагубны(х)*** *грѣховъ насъ о(т)враща(и)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 5), *онъ бо на* ***б҃шєврє(д)но*** *дѣло научаєтъ* (38), *всѣ* ***б҃шєврє(д)ныє*** *ігры іскоренит(ъ)* (129 зв.), *о(т)* ***б҃шєврєдны(х)*** *дѣлъ слышащы(х)*

ѡ(т)водя(т) (304), *неситност слави и богатства* ***д[у]шевреднаго*** (1720 Вел., 107 б).

Композити описаної групи утворювалися на основі сполучення прикметника з основою іменника *душа*, а їхнє словотвірне значення дорівнює перифразі ‘той, який + прикметник + для душі’.

І надалі в ролі першої основи виступає лексема Бог, тобто будь-яка характеристика предмета чи особи, виражена через композити, мала відношення до Бога: ***боголюбезный*** (1598—1599 СУМ XVI—XVII 2, 140), ***богопротивный*** ‘противний Богу’ (1587 СУМ XVI—XVII 2, 146), ***богомерзкий*** (1587 СУМ XVI—XVII 2, 142) / ***богомерзый*** (1621 СУМ XVI—XVII 2, 142) / ***богомерзеный*** (Т. Мат. І, 61) ‘противний Богу’, ***богоподобный*** ‘подібний до Бога’ (1603 СУМ XVI—XVII 2, 145; XVII Слав.-Кор., 429), ***богоприатныи*** ‘приємний Богу’ (1637 СУМ XVI—XVII 2, 145), ***богопрєданный*** ‘відданий Богу’ (XVII Слав.-Кор., 429), ***богонєнавистный*** ‘ненависний Богу’ (429), ***богоугодный*** (429), або носила елемент порівняння з ним: ***богоразумный*** ‘наділений Божою мудрістю’ (1489 СУМ XVI—XVII 2, 146), ***богомудрый*** ‘наділений Божою мудрістю’ (1605—1606 СУМ XVI—XVII 2, 143), ***богочєстный*** (XVII Слав.-Кор., 429), ***боголѣпный*** (429), ***богомужный*** (429).

Похідні такої структури часто вживалися в конфесійних та художніх пам’ятках XVI — XVIII ст. Зокрема: *ащє хощєтє* ***бг҃овгодни*** *быти будьте жь мл(с)тиви до вбогихъ* (1489 Чет., 362 зв.), *нынєшни(х) многомѧтє(ж)ны(х), и* ***бг҃опроти(в)ны(х)*** *часо(в)* (1587 См. Кл., 19), *г҃ди соблюди такового* ***бг҃опротивного*** *ч҃лкообожєньѧ* (20), *выстєрєгатисѧ таковыхъ* ***бг҃омръзъскихъ*** *блꙋдовъ ꙋмѣймо* (39), *с҃того і* ***богоразу(м)ного*** *мꙋжа* (42), *при бытности …* ***бг҃олюбєзного*** *ц҃рѧ константина* (1598—1599 Апокр., 191), ***богомудры*** *єстє на злоє, а щобы разꙋмѣти доброє, не увѣдали єстє истинны* (1605—1606 Перест., 42), *хвалячи той* ***богопротивный*** *календаръ* (45), *што гды чиню, всего свѣта бо-*

годухновенныхъ и ***богомудрихъ*** *мужевъ на судъ взываю* (1621 Коп. Пал., 688), *якихъ* ***богомерзыхъ*** *блюзнерцевъ … годъ часъ семи вселенскихъ соборовъ повставало* (737), *абысмо таковыхъ за клятіи и* ***богомерзкіи*** *мѣли* (745), *отъ переселившихся …* ***богопротивныхъ*** *Жидовъ* (836), *ѡбрѣжмѡ сѧ прєтѡ и мы братіє* ***богоподобнымъ*** *ѡбрѣзанїємъ* (1637 УЄ Кал., 876), *а тоє слово Б҃жїє, з* ***б҃гѡпрїѧтною*** *Плотїю, названѡ С҃номъ Б҃жїимъ* (1646 Перло, 12), *Ѡ* ***б҃гомє(р)зскихъ*** *баба(х)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 79 зв.), *блуды* ***б҃гомє(р)зскіє*** (80 зв.), ***б҃гомє(р)зского*** *сѧ колоту стєречи* (99), *в нетлѣннихъ* ***б[о]гоугодних*** *тѣлесех своихъ* (1720 Вел., 93 б), *преосвященний и* ***б[о]гоугодний*** *мужъ* (184), *братоубийственной* ***богоненавистной*** *службѣ* (223 б).

2. Прикметники-композити, утворені на основі **прислівниково**-прикметникового сполучення вказують на якість, міру, ступінь вияву ознаки: ***обоюдуострий*** ‘гострий з обох боків’ (1581 ПОБ, 12), ***долгоуважный*** ‘ґрунтовний’ (1633 СУМ XVI—XVII 8, 106), ***долгошедивый*** ‘сивий від глибокої старості’(106), ***давнодавный*** ‘древній’ (Т. Мат. I, 198), ***сипкогрубый*** ‘дуже грубий’ (Т. Мат. II, 321), ***скоробистрій*** ‘дуже швидкий’ (326). Наприклад: *[Богунъ] до Хмелницкого* ***скоробистрими*** *конми посланъ* (1720 Вел., 129), *гласу бысть* ***сипкогрубого*** (1720 Вел II, 513).

У художній, церковно-релігійній та епістолярній літературі трапляються складні прикметники з першою основою **ясне-**, зокрема ***ясневелможный***, ***яснепревелебный***. Такі композити найчастіше вживалися при називанні поважних осіб. Адже, як зазначають М. М. Телеки та В. Д. Шинкарук, «повага є градуювальною величиною і служить мірою вияву внутрішнього схвалення високого становища, яке займає особа в суспільстві. Ввічливість є одним із способів вираження схвальної оцінки статусу іншої особи» [Телеки, Шинкарук, с. 110—111]. Композит ***ясневелможный*** вживався при назвах панів чи козацької старшини, гетьманів, наприклад: ***яснєвєлмо(ж)ного*** *пана гєтмана* (XVIII ПЛ, 28), ***ясневелможний*** *м[о]сцѣ п[а]не хоружий коронний* (1720 Вел.,

94). Прикметник ***яснепревелебный***, як правило, служив для найменування церковної верхівки: ***яснепревелебный*** *єп(с)копе* (1659 Гал., 2 нн.).

Як бачимо, лексико-словотвірний тип прикметників-композитів з другою прикметниковою основою не тільки продовжує функціонувати в староукраїнській мові, але й стає досить продуктивним та поширеним способом поповнення лексичного складу української мови зазначеного часу.

Складносуфіксальні прикметники з другим дієслівним компонентом

У староукраїнській мові набуває розвитку словотвірна модель складних прикметників з другою дієслівною основою. Продовжують функціонувати та розвиватися п’ять основних словотвірних типів, котрі виділяємо залежно від частиномовної належності першого компонента.

1. Найбільшу групу становлять прикметники-композити, еквівалентні словосполученню **іменник** + **дієслово**. За основним словотвірним значенням поділяємо їх на підгрупи.

Іменник як с у б ’ є к т дії виступає в композитних прикметниках досить рідко. Цю роль, як і раніше, виконує тільки основа **бого-**. У староукраїнських пам’ятках фіксуємо церковнослов’янізми: ***боговозлюбленный*** (1598—1599 СУМ XVI—XVII 2, 139), ***боговѣнчаный*** ‘освячений Богом’ (1623 СУМ XVI—XVII 2, 139), ***богоданный*** ‘даний Богом’ (1627 СУМ XVI—XVII 2, 140; XVII Слав.-Кор., 429), ***богодарованный*** ‘подарований Богом’ (1619 СУМ XVI—XVII 2, 140), ***богодухновенный*** ‘натхненний Богом’ (1592 СУМ XVI—XVII 2, 140; XVII Слав.-Кор., 429), ***богозванный*** (1650 СУМ XVI—XVII 2, 140; XVII Слав.-Кор., 429), ***богонадхненый*** (1619 СУМ XVI—XVII 2, 144), ***богонареченный*** ‘названий Богом’ (1627 СУМ XVI—XVII 2, 144), ***богонаученный*** ‘навчений Богом’ (XVII Слав.-Кор., 429), ***богописанный*** ‘написа-

ний Богом’ (1619 СУМ XVI—XVII 2, 145), ***боготворный*** ‘створений Богом’ (1608—1609 СУМ XVIXVII 2, 149), ***боготканый*** ‘витканий Богом’ (1599 СУМ XVI—XVII 2, 149), ***богосозданный*** (XVIII Г. Ск. I, 188), ***богохранимый*** ‘якого береже Бог’ (1720 Вел., 193). Наприклад: *писаніе* ***богодухновенно*** (1581 ПОБ, 10), *абы мѣ(л) на(д) сщєнными митрополитами и на(д)* ***бг҃овозлюблєнными*** *архїєп(с)пы и єп(с)пы* (1598—1599 Апокр., 88), *ѡбнажаєтє сѧ* ***бг҃отка(н)ныа*** *ѡдєжда* (1599 Кл. Остр., 228), *отступление от православной вѣры влѣзло, и чтилище* ***боготворное*** *на земли явилося и покору и науку христову збурило* (1608—1609 Виш., 222), *а що мєнє Разбѡйницы люти, и нємилѡстивыи бѣсѡве ѡбыдрали, и ѡбнажили з* ***бг҃ѡтканои*** *Ризы нєсм҃ртєлности* (1646 Перло, 8), ***б[о]гохранимой*** *православной державѣ* (1720 Вел., 193), *прійдет* ***богообещанный*** *тот день* (XVIII Г. Ск. I, 163), *сія* ***богосозданная*** *стѣна* (XVIII Г. Ск. I, 188).

На основі порівняння утворено неологізм ***детиноигралскїй*** ‘такий, як у дитини’ (1596 СУМ XVI—XVII 8, 4; Т. Мат. I, 241). Як бачимо, іменникова основа *дитина* виступає в ролі суб’єкта дії (тобто ‘грається, як дитина’). І що характерно, І. Вишенський використав непоширений суфікс -**ск**-: *што(ж) ва(м) поможє сивизна, и кра(с)наѧ борода, коли(ж) розоу(м)* ***дєтиноигра(л)скїй*** *маєте* (п. 1596 Виш., 249 зв.—250).

До наступної підгрупи належать похідні, що передавали о б ’ є к т н і відношення і мали словотвірне значення ‘дія (2 комп.), здійснювана над об’єктом, який позначено 1 компонентом’ [Клименко Морф., с. 99]. Наприклад: ***землемѣрный / землемѣрский*** (1619 СУМ XVI—XVII 11, 223), ***вдѧчнопамѧтный*** ‘який пам’ятає про вдячність’ (1631 СУМ XVI—XVII 3, 197), ***братоненавистний*** ‘той, що ненавидить ближніх’ (1637 СУМ XVI—XVII 3, 62), ***винобойный*** ‘призначений для витискання вина’ (1637 СУМ XVI—XVII 4, 67), ***гладоотгнателнїй*** ‘який відганяє голод’ (1642 Сл. Лекс., 16 зв.), ***жаждоутолитє(л)ная*** ‘яка втамовує спрагу’ (1642 Сл. Лекс., 9), ***зернородний*** ‘який дає пло-

ди у вигляді зерна’ (1642 СУМ XVI—XVII 11, 234), *ossifragus*, ***ко(с)толо(м)ни(й)*** (1642 Сл. Лекс., 296), ***жабоястный*** ‘жабоїдний’ (СУМ XVI—XVII 9, 112), ***кровоутолительный*** ‘кровоспинний’ (СУМ XVI—XVII 15, 127), ***муробитный*** ‘стінопробивний’ (Т. Мат. I, 440), ***муроломный*** (Т. Мат. I, 440), ***животодателный*** ‘який дає життя’ (Т. Мат. I, 251; СУМ XVI—XVII 9, 153) тощо. Такі похідні широко представлені у пам’ятках: ***животодателною*** *Христа … кровію* (1621 Коп. Пал., 737), *понєважъ вшєлакоє добродѣ(и)ство ср(д)цꙋ* ***вдачнопамѧтномꙋ*** *ѡказаноє* (1631 Пр. П., 5 ненум.), *нємилосєрдїи и* ***братонєнавистныи****, нємилосєрдомꙋ и ч҃лвкѡнєнавистномꙋ дїаволꙋ подобны сꙋт* (1637 УЄ Кал., 51), *вина в прасах* ***винобойны(х)*** *вытискали* (238), *врачє(ст)ва* ***гладоо(т)[г]нате(л)нїя*** (1642 Сл. Лекс., 16 зв.), ***муробитнихъ*** *приправъ не допущали* (XVII Рук. хр., 375), ***муроломный*** *картанъ* (1720 Вел. II, 413).

Складні прикметники такої структури могли мати метафоризоване значення. Нерідко вони були авторськими неологізмами. Наприклад: ***звѣздоплетный*** ‘сплетений з зірок’ (1618 СУМ XVI—XVII 11, 135), ***идолотворенный*** ‘який стосується облудних цінностей’ (СУМ XVI—XVII 13, 24), ***колѣнопоклонный*** (СУМ XVI—XVII 14, 204), ***колѣноприклоный*** (СУМ XVI—XVII 14, 204). Вони надавали творам певної урочистості чи піднесеності стилю: *подьмо на троуднѣишій поу(т); и б҃гато возмѣмъ и радостно и* ***колѣноприклоныи*** *трꙋды* (1489 Чет., 217 зв.—218), *иже не поклонишася римскаго начальства* ***идолотворенному*** *образу* (1608—1609 Виш., 219), *и такимъ* ***звѣздоплєтнымъ*** *вѣнъцємъ, вѣнча х҃с главꙋ* (1618 Зерц., 55 зв.), *досы(т) вєсєлѧ заживали з потѣхъ дꙋховныхъ: и за* ***колѣнопоклонныѣ*** *працы, и за иншїѣ живота тѧжкости, в постѣ…* (1637 УЄ Кал., 334).

Набуває поширення група прикметникових композитів з другою основою **-родний**. Такі похідні здебільшого називали рослини за їхніми плодами, зокрема: ***желудородный*** (СУМ XVI—XVII 9, 141) про дуб, *дрєво нѣкоє* ***жєлудоро(д)ноє*** (1642

Сл. Лекс., 12), ***икроро(д)ный*** (XVII Слав.-Кор., 454), ***сосно-ро(д)ный*** (510), ***ягодородный*** (539). Однак друга основа в поєднанні з абстрактними іменниками надавала слову переносного значення, а такі похідні позначали певні морально-етичні цінності. Наприклад: *завитай до пєчєрских садѡвъ* ***цнотородныхъ*** (1632 Евх., 33), *для* ***худородных*** *и склонных к любопытству срдец* (1766 Г. Ск. I, 148). Зазначені композити передають образну характеристику, тому більш властиві для художнього стилю.

Окрема група композитів з основою **-родний** передавала локальні відношення (про це йтиметься далі).

Морально-етичні питання, як і в попередній період, займали центральне місце серед порушуваних мислителями бароко проблем. Одвічними й незмінними залишалися такі поняття, як благо, добро, зло, гріх, душа тощо. Тому й у староукраїнській мові зафіксовано чимало композитів з відповідними першими основами.

Багато композитів вказують на Бога як на об'єкт взаємин з людиною. Адже Бог для людини — це своєрідний ідеал, мірило істинності та досконалості: ***богоборный*** 'виступає проти Бога' (1489 СУМ XVI—XVII 2, 139), ***богоносный*** 'відданий Богу, носить Бога в серці' (1489 СУМ XVI—XVII 2, 144; XVII Слав.-Кор., 429), ***богопаръный*** 'який злітає до Бога' (1489 СУМ XVI—XVII 2, 145), ***боголюбивый*** 'який любить Бога' (1547 СУМ XVI—XVII 2, 141), ***богоотступный*** 'який відрікся від Бога' (1606 СУМ XVI—XVII 2, 145), ***боговидный*** 'здатний бачити Бога' (1646 СУМ XVI—XVII 2, 139; XVII Слав.-Кор., 429), ***богочтивый*** 'який шанує Бога' (XVII Слав.-Кор., 429), ***богохвалный*** 'який хвалить Бога' (Т. Мат. I, 61).

Більшість з них була церковнослов'янізмами за походженням, однак трапляються й авторські неологізми, наприклад, ***богодышущий*** — *сіа* ***богодышущая*** *книга и сама стала богом* (к. XVIII Г. Ск. II, 17).

Особливістю аналізованого періоду стала поява українізованих словотвірних синонімів до існуючих церковнослов'янізмів чи перевага у використанні якогось одного порівняно з іншими. Наприклад, на позначення 'той, який боїться Бога' в церковнослов'янській мові вживалися слова *богобоязливый*, *богобоязнивый* та *богобоящійся* (СЦСЯ I, 9), що були й у давньоукраїнській мові — *богобоѧзнивыи*, *богобоѧзньныи*, *богобоѧзливыи* (СДРЯ I, 253). Фіксуються вони й у староукраїнських текстах: ***богобоязнивый*** (1556—1561 СУМ XVI—XVII 2, 139), ***богобоязливый*** (1637 СУМ XVI—XVII 2, 139), ***богобоязнєнъ*** (XVII Слав.-Кор., 429), однак не відзначаються високою частотністю: *а чл҃кь тоть то быль справєдливыи. и* ***бг҃обоязнивыи*** (1556—1561 ПЄ, 214 зв.), *научила церковь христов а вѣрнаго быти простым, а не хитрым;* ***богобоязнивым*** *и мирным, а не жестоким* (1608—1609 Виш., 206), *выгонєны зачстє бывают бѣсовє, и чєрєз людїй розꙋмныхъ и* ***богобоѧзливых*** *силою Хвою споможєныхъ* (1637 УЄ Кал., 620). Натомість набуває поширення давньоукраїнський варіант *богобоиныи* (СДРЯ I, 252; Срезн. I, 128) — ***богобойный*** (1556—16561 СУМ XVI—XVII 2, 138; Т. Мат. I, 60): *вѣдаємо ижє бъ грѣшниковъ нє слоухає(т) алє кто бы быль* ***богобойныи****, а чинилъ волю єго того слоухаєтъ* (1556—1561 ПЄ, 387 зв.), *хр(с)тиа(н)* ***бг҃обо(й)ныхъ*** *и правовѣрны(х)* (1587 См. Кл., 20), *роскохай жє сѧ в то(м) кождый* ***бг҃обойный*** (1607 Лѣк., VI), *все згола чловека при смр҃ти ѡпꙋщаетъ, Нашто колвексѧ ѡнъ на томъ свѣтѣ спꙋщае. Толко идетъ житїе з нимъ* ***бг҃обойное****, Которое мꙋ чинитъ сꙋмнѣне волное* (1622 Сак., н҃), *якѡ* ***бг҃обойной*** *невѣстѣ* (1659 Гал., 524). Є. Тимченко зафіксував ще один варіант названого композита, а саме — ***богобоячій*** (Т. Мат. I, 60).

Хоча кількість самих похідних з першою основою **бого-** не сильно виросла, частота їх використання була досить високою: *г(с)и іс҃(с)ъ х(с)є бє мои. Раздрꙋшилъ єси* ***бг҃оборны(х)*** *столпъ* (1489 Чет., 101), *илья* ***бг҃опаръный*** *// ѡрєлъ* (236—236 зв.), *вси*

бгоносныє *оци со слєза[ми] [в]опиють* (282), *прп(д)бнаго и* ***бгоноснаго*** *ѿца нашого* (1556—1561 ПЄ, 460), *смирєннымь и* ***бголюбивымь*** *єрмонахо(м) Григорыє(м)* (481 зв.), *прєп(д)бныхъ и* ***бгоносных*** *ѡ(т)цєвъ* (1587 См. Кл., 18), ***бгохва(л)ныє*** *… народовє ру(с)кїє* (8), *богопрїимєц Сімєѡнъ … мꙋжъ былъ* ***боголюбивый*** *и справєдливый* (1637 УЄ Кал., 919), *и такъ помрачи сѧ ѡко моє* ***бговидноє****, по(д) брємєнємъ лѣности* (1646 Перло, 168), ***бголюбиваго*** *єп(с)копа* (1659 Гал., 517 зв.), *въ небѣ посредѣ преподобныхъ и* ***богоносныхъ*** *отецъ нашихъ Антоніа и Ѳеодосіа* (XVII Туптало, 133), *благочестивые царие и на небеси и на земли нынѣ от уст* ***богохвалных*** *ся прославляют* (1596 Виш., 32), *сію* ***богоспасаемую*** *кнїгу прочтох аз многогрѣшны іереи Иоанъ Мленъ[?] доселѣ* (Панькевич, 150), *и изволєнїємъ прєлата н(а)шєго* ***б(о)голюбиваго*** *єп(иско)па Михаила Манꙋила Ѡлшавски* (1755 Рус. пис., 48).

Продовжують функціонувати композити з першою основою **благо-** та другим дієслівним компонентом. Однак відповідна словотвірна модель не поповнюється новими словами. У староукраїнських текстах зафіксовані такі прикметники, як ***благодатный*** (1489 СУМ XVIXVII 2, 97), ***благолюбный*** ‘добролюбний, добрий’ (1605 СУМ XVIXVII 2, 99) (форма із суфіксом **-н-** витісняє форму із суфіксом **-в-**, поєднавши її семантику в собі), ***благодарный*** (1615—1616 СУМ XVIXVII 2, 97), ***благоволитєлный*** (XVII Слав.-Кор., 426). Вживалися ці прикметники, як правило, в церковно-релігійних творах, надаючи їм певної урочистості, піднесеності стилю: *радоуисѧ* ***блгодатный*** *роучаю свѣта* (1489 Чет., 156 зв.), *молитва* ***благодарнаѧ****, До пєрсоны Бѡ(з)кои Дха прєстогѡ при концꙋ Похвалы* (1646 Перло, 34 зв.).

У ролі другого компонента часто виступали дієслова на позначення процесу мовлення (*глаголити*, *ректи*): ***блгоглаголивъ*** (1642 Сл. Лекс., 42), ***благорѣчивъ*** (XVII Слав.-Кор., 427). Наведені лексеми були запозичені, а старослов’янізми, як правило, вживалися зі стилістичною метою, надаючи тексту урочистості,

піднесеності, деякої пишноти. У сучасній українській літературній мові подібні похідні не збереглися.

Отже, складні прикметники з першою основою **благо-** та другим дієслівним компонентом були досить поширеними в давньоукраїнській мові, куди потрапили як церковнослов'янські запозичення. Однак у наступні століття така словотвірна модель не набула розвитку, нові похідні за нею не утворювалися, тільки окремі слова продовжували функціонувати в той чи той конкретний період як готовий мовний матеріал.

Поняття добра у свідомості людини пов'язане з намаганням зрозуміти світ, побачити в ньому інших, налагодити соціальні зв'язки. Тільки добрі вчинки наближають людину до Бога, становлять сенс людського блага чи щастя. Відображенням цього в літературі є використання авторами складних прикметників, утворених на основі іменниково-дієслівного сполучення. Саме друга (дієслівна) основа наголошує на тому, що добро (перша основа) потрібно робити, давати, хотіти тощо. Староукраїнські письменники не були новаторами в цій сфері: вони використовували вже готові, усталені в мові церковнослов'янські одиниці, серед яких ***добродѣтєлны(й)*** (1596 Зиз. Лекс., 44), ***доброглаголивый*** 'милозвучний (про мову)' (1596 СУМ XVI—XVII 8, 53), ***добродательный*** 'благодійний' (1627 СУМ XVI—XVII 8, 54). Під впливом польської мови активізується прикметник ***доброхотный*** 'добровільний' < ст.-пол. *dobrochętny* (1637 СУМ XVI—XVII 8, 58). Наприклад: *абы и россовъ, маючихся истинъно ко житію* ***добродѣтелному****, посылати на Аѳонъ* (1621 Совѣт., 132), *Бгъ …* ***доброхотною*** *своєю волєю и силою* (1637 УЄ Кал., 694). До нових утворень належить композит ***добъроурожденый*** 'шляхетний' (XVI СУМ XVI—XVII 8, 65).

Людина як вінець Божого творіння сама вирішує, на який шлях їй стати. Поряд з добрими вчинками вона може творити зло: *языкъ злосливыи …* ***злотвор(ъ)ны(и)*** (XVIII ЛГП, 112). Однак люди, намагаючись не зійти з праведного шляху, прагнули

знайти способи, які здатні відвернути зло. На підтвердження цього є наявність у пам'ятках прикметника ***злоотвратный*** (1642 Сл. Лекс., 16). Наприклад: *врачба* ***злоо(т)вра(т)ная*** (1642 Сл. Лекс., 16).

Одним із великих гріхів вважалося не тільки вчинення зла, але й здатність людини пам'ятати про нього — ***злопамѧтливый*** / ***злопомнивый*** (1637 СУМ XVI—XVII 12, 16). Таких осіб засуджували на рівні з грішниками: *в дорогах справєдливых єстъ животъ, а в дорога(х) людій* ***злѡпамѧтливыхъ*** *єстъ смєрть* (1637 УЄ Кал., 62), *ажє* ***злѡпомнивого*** *ч҃лвка и молитва нє єст Б҃гꙋ приємна* (62).

В утворенні композитів цього типу брав участь суфікс **-н-**, зрідка — **-лив-**, що вказував на протяжність дії у часі.

Аморальна поведінка людини, порушення нею християнських, моральних, філософських засад усвідомлювалася середньовічним суспільством як гріх. У староукраїнський період, а саме в XVI — XVII ст., поняття гріха асоціювалося з певними діями та вчинками. Тому й не дивно, що композити з першою основою **грѣхо-** містять у своїй структурі другий дієслівний компонент. Зокрема: ***грѣхолюбивый*** (1596 СУМ XVI—XVII 7, 105), ***грѣхолюбный*** (1608—1609 СУМ XVIXVII 7, 105), ***грѣхотворный*** (1646 СУМ XVI—XVII 7, 105), ***грѣхородный*** 'схильний до гріхів' (1646 СУМ XVI—XVII 7, 105). Наприклад: *всякия прагненя* ***грѣхолюбивое*** (1596 Виш., 29), *душꙋ мою и пло(т)* ***грѣхоро(д)нꙋю***, *на мꙋки вѣчнїи послат(и)* (1646 Перло, 19 зв.), *абовѣмъ волєю Ѳ(т)цєвскою… звѣтѧжи(л) дїѧвола* ***грѣхотворногѡ*** (97 зв.), *прєто ты ч҃лвчє* ***грѣхолюбывїй***, *нє слухай ради, и хитрои дїѧволскои зрады* (124 зв.), *а на ложи смєртномъ … гды ты пойзришъ, наза(д) сєбє на житїє твоє* ***грѣхолюбноє***, *али за тобою идєтъ, множьствѡ грѣхѡвъ твои(х)* (125).

На думку віруючих, праведна поведінка здатна звільнити, очистити людину від гріха, тож існували такі поняття, як ***грѣхочистителный*** 'очищає від гріхів' (1637 СУМ XVI—XVII 7,

105): *нє присѧгаймѡ анѣ на писмѡ Б҃жєє, анѣ на* ***грѣхочистителнꙋю*** *мꙋкꙋ Х҃а Б҃га нашєго* (1637 УЄ Кал., 30).

Серед важливих категорій, осмислюваних діячами староукраїнського періоду, було й розуміння поняття «душа», що розглядалася як творіння Боже. Однак, як вважалося, стан душі залежить від внутрішніх обставин, тобто від самої людини, її дій та вчинків. Аналіз складних прикметників з першою основою **душе-** показав, що не тільки відбувалася оцінка діяльності людини з погляду її впливу на душу (про це йшлося вище), а й сама діяльність людини впливала на душу. Щодо цього в текстах трапляються такі приклади: ***душеспасенный*** ‘який може врятувати душу’ (1581 СУМ XVI—XVII 8, 242), ***душезбавенный*** ‘душеспасенний’ < ст.-пол. *duszozbawienny* (1620 СУМ XVI—XVII 8, 241; Т. Мат. I, 237), ***душеврачебный*** ‘який лікує душу’ (1646 СУМ XVI—XVII 8, 240), ***душепитателный*** ‘який живить душу’ (1646 СУМ XVI—XVII 8, 242), ***душеспасителный*** ‘який спасає душу’ (1614 СУМ XVI—XVII 8, 242). Наявність у пам’ятках наступних слів засвідчує переконання людей, що врятувати душу, мати на неї позитивний вплив може насамперед віра, боже слово: ***душеспасны*** *стезя* (1581 ПОБ, 14), *всѣ бозскїє б҃ховныє писма, и* ***бꙋєсп҃ситєлныє*** *слова* (1607 Лѣк., 175), ***душезбавенная*** *таемница* (1621 Коп. Пал., 716), *дꙋховныи празникъ … ц҃рквамъ єсть оздоба и окраса, зємного н҃ба* ***дꙋшєзбавєнный*** *цвѣтъ* (1637 УЄ Кал. II, 321), *знайдꙋютсѧ и тобѣ лѣкарꙋ дꙋшєвныи* ***дꙋшєврачєбныѣ*** *Афорїзмы* (1646 Ном., 6 зв.), *ѡбратимъ слово* ***дꙋшєспаситєлноє:*** *до тыхъ котѡрыи в то(и) жє марности тонꙋтъ* (1646 Перло, 123), *от вѣри отческія православнія* ***д[у]шеспаситєлнія*** *кгрекорускія отринули* (1720 Вел., 107 б).

Душу слід оберігати від спокуси, від усього злого, оскільки це може призвести до її знищення — ***душетлѣнный*** ‘який нищить душу’ (1618 СУМ XVI—XVII 8, 242): *такъ впадꙋтъ въ морє гєєны в пащєкꙋ ѡгнєро(д)номꙋ лєвнаѳамꙋ, въ пожрєнїє* ***дꙋшєтлѣнномꙋ*** *Китꙋ* (1646 Перло, 155).

Наведені композити утворювалися складносуфіксальним способом на основі іменниково-дієслівного сполучення. У їх творенні брали участь різноманітні суфікси, серед яких **-н-**, **-енн-**, **-ателн-**, **-ителн-**.

У творах І. Вишенського зафіксовано неологізм, утворений на основі фразеологізму — ***козноплѣтенный*** ‘який ґрунтується на обмані, ошуканстві’ (1615—1616 СУМ XVIXVII 14, 169): *бо и диявол учит, и проповѣдает, и ангелом ся чинит … — а всѣ лжет и всѣх прелщает, и зводит, и змалит, да в свою* ***козноплѣтенную*** *пленницу всѣх засилит и увяжет* (1615—1616 Виш., 244).

В аналізований період продуктивними й часто вживаними були другі основи, серед яких найпоширеніші — **-носный**, **-любный**, **-творный**, **-точный**.

У староукраїнській мові основа **-носный** не тільки залишається активною, але й продутивною. Поповнюється новими похідними семантична група ‘який несе’: ***бременоносный*** ‘який носить тягар’ (1596 СУМ XVI—XVII 3, 69), ***дожденосный*** ‘який несе дощ’ (1642 СУМ XVI—XVII 8, 85), ***росоносный*** (XVIII Г. Ск. I, 157). Зокрема: *тым тяжким и* ***бременоносным*** *сѣдлом кглупства* (1596 Виш., 35), ***росоносный*** *источник и истое сонце* (XVIII Г. Ск. I, 157). Прикметник ***крестоносный*** (СУМ XVI—XVII 15, 98), утворений за цим же принципом, розвиває метафоричне значення: 1) ‘мученицький’: *повергши* ***крестоносный*** *и смиренный образ христов* (1608—1609 Виш., 224) або 2) ‘жертовний’: *гдє* ***крєстоносноє*** *житїє иноческоє* (1596 Виш., 260 зв.).

Поряд з церковнослов’янізмом ***смертоносный — смертоносніє*** *хороби* (1720 Вел., 173), *объяли вкруг мя раны* ***смертоносны*** (1757 Г. Ск. I, 65), *и нѣт* ***смертоноснѣе*** *для общества язвы, как суевѣріе* (1776 Г. Ск. II, 8) — у семантичній групі прикметників зі значенням ‘який призводить до …’ з’являється композит ***болѣзноносный*** (XVII Слав.-Кор., 430).

Поповнюється група складних прикметників зі значенням ‘багатий на щось, рясний’, що пояснюються перифразою ‘який

має, дає’. До них відносимо ***плодоно(с)ны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 17 зв.) та ***цветоносный***. Наприклад: *землю* ***плодоносную*** (1659 Гал., 64 зв.), *ни* ***плодоносный*** *Ніл, ни веселовидный Меандр* (XVIII Г. Ск. I, 125), *нє(д)дєла, ѕ҃,* ***цвѣтоноснаѧ*** (1556—1561 ПЄ, 474), *и такь обьходи всє годовоє число а(ж) до нє(д)* ***цв(ѣ)тоноснои*** (481), *лѣтать по* ***цвѣтоносным*** *лугам* (XVIII Г. Ск. I, 126).

Цікавим з погляду значення є прикметник ***звѣздоносный*** (поч. XVII СУМ XVI—XVII 11, 135), що об’єднав у собі семантику ‘багатий на щось’, ‘який несе’ та ‘який містить’: *по всем голубом* ***звѣздоносном*** *сводѣ* (XVIII Г. Ск. I, 139).

Складні прикметники з другою основою **-носный** передавали об’єктні відношення. Виняток становить композит ***горѣносный*** (1618 СУМ XVI—XVII 7, 44), що означав ‘який піднімається вверх’, тобто передавав локальні відношення. Наприклад: *тогда бы свѣтло(с)ть и(х) і теплота, яко с прирожєна* ***горѣноснаѧ****; всѧ бы сѧ обєрноула взгорѹ и на высотоу приходила* (1618 Зерц., 15).

Зазначимо, що в опрацьованих пам’ятках староукраїнської мови не виявлено похідних з основою **-носивый**.

У давньоукраїнський період світ осмислювався з позицій релігії та християнства, тому любов сприймалася як деяка сакральна сутність. Розуміння любові як такої, що має божественне походження і найдосконалішим виявом якої є любов Бога до людей [Тома, с. 136], спостерігається й у церковно-релігійних та художніх творах староукраїнського періоду. У цей час продовжують функціонувати церковнослов’янські композити ***человеколюбивый*** (1588 СУЄ, 2 а), ***человеколюбный*** (1556—1561 ПЄ, 482 зв.). Наприклад: *всє нєхаи боудєть бл҃гооугодно и подобно твоємоу* ***чл҃колюбномоу*** *мл(с)рдїю* (1556—1561 ПЄ, 482 зв.), *мл(с)тивь є(с) и* ***чл҃колюбивь*** *вл(д)ка* (1588 СУЄ, 2 а), ***чл҃колюбивый*** *єсть Б҃гъ* (1627 Земка Син., р҃п), *одинакая честность* ***человѣколюбныя*** *души* (XVIII Г. Ск. I, 122).

У цей період з’являється новий композит для характеристики любові Бога до людей — ***чадолюбивый*** (1627 Присвята

Й. Тризні, 347). Виникнення його пов'язане з новими віяннями епохи бароко. Зокрема мислителі Києво-Могилянської академії активно критикували аскетизм, оскільки він придушував любов батьків до дітей [Кочубей], що також, на їхню думку, було високою моральною чеснотою: *яко добрий и* ***чадолюбивий*** *отецъ* (1720 Вел., 89 б). Бог у староукраїнських текстах отримує чимало найменувань, одне з яких — це батько всього людства: *якѡ ѿ҃ць* ***чадолюбивый*** *Н҃б(с)ный Монарха* (1627 Присвята Й. Тризні, 347). Отже, любов Бога до людей — це зразок батьківської любові.

Суттю християнського віровчення й, відповідно, найголовнішою із засад, на яких побудована система християнських морально-етичних цінностей, є любов до Бога та до людини. «Любов людини до Бога є незмірною й невичерпною» [Тома, с. 136]: *бл҃говѣрнои и* ***хр(с)толюбивои*** *кн҃гни Козминои Ивановича Жєславскои* (1556—1561 ПЄ, 482 зв.), *звлаща* ***хр(с)толюбного*** *ради ч҃лвѣка* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 196). Не менш важливою є любов людини до ближніх своїх: ***братолюбный*** (1621 СУМ XVI—XVII 3, 61; Т. Мат. I, 68), ***детинолюбный*** (1608—1609 СУМ XVI—XVII 8, 4), ***друголюбивый*** (I пол. XVII СУМ XVI—XVII 8, 212), ***друголюбный*** (1610 СУМ XVI—XVII 8, 212), ***нищелюбный*** (1640 Пам. II, 424). Зокрема: *лагоднимъ и* ***братолюбнимъ*** *напоминанемъ отводили ихъ от того* (1621 Коп. Пал., 772), *а иныи яко* ***друголюбивыи*** *горлицѣ ѡ зємлю сѧ ро(з)бивали* (I пол. XVII УЄ № 29515, 414 зв.).

У творенні цих складних прикметників брали участь, як і раніше, дві основи — **-любный** та **-любивый**. Суфікс **-ив-** у староукраїнській мові ще досить виразно зберігає семантику процесуальності дії. Порівняймо: ***друголюбивый*** 'пройнятий любов'ю до когось; дружній' (I пол. XVII СУМ XVI—XVII 8, 212) та ***друголюбный*** 'дружній' (1610 СУМ XVI—XVII 8, 212).

Однак людина — істота земна, досить часто морально й духовно слабка, тому здатна не тільки на «позитивну» любов. Однією з «негативних» рис є грошолюбство — ***грошолюбивый***

(1596 СУМ XVI—XVII 7, 97; Т. Мат. I, 190), ***злотолюбивый*** (1637 СУМ XVI—XVII 12, 27); прагнення влади — ***властолюбный*** (1600—1601 СУМ XVI—XVII 4, 102). Наприклад: *сє(и)* ***грошолюбивый*** *ино(к) чини(т) гла(с)* (1596 Виш., 248 зв.), *которого во вѣки востати и воздвигнутися от того падежа гордостного и* ***властолюбного*** *не может* (1600—1601 Виш., 179), *а ижъ* ***злотолюбивымъ*** *Кнѧжа ѡноє, быти Х҃с Г(с)дь вѣдал* (1637 УЄ Кал., 706).

Отже, у староукраїнській мові паралельно функціонують і беруть участь у творенні складних прикметників дві основи — **-любный** та **-любивый**, що, як і в давньоукраїнській мові, відрізняються семантично.

У староукраїнський період складні прикметники продовжували утворюватися за участі основи **-творный**. Існування таких похідних підтримувалося не тільки традицією, але й актуалізацією у цей час ідеї «сенсу життя людини як активної творчої діяльності на благо суспільства» [Кашуба, с. 196].

Словотвірне значення таких похідних тлумачиться як ‘той, що викликає, сприяє творенню + іменник’: ***дивотворный*** (1612 СУМ XVI—XVII 8, 13), ***чюдотворный*** (XVII Слав.-Кор., 537), ***радостотворный*** (Т. Мат. II, 264), ***смертотворный*** (335). Наприклад: *с҃тои вєликои Лавры* ***чꙋдотворнои*** *Пєчєрскои* (1632 Евх., 1), *весна з* ***радостнотворними*** *цвѣтами земними* (1720 Вел., 146), *сія* ***радостотворных*** *суббот седмица* (к. XVIII Г. Ск. II, 24).

У староукраїнській мові основа **-творный** стає панівною.

Як другий компонент складного слова продовжує вживатися основа **-точный** / **-точивый** у значенні ‘текти, витікати’. До таких композитів відносимо як загальні ознаки з прямим значенням: ***гноєточивый*** (XVII Слав.-Кор., 440; СУМ XVI—XVII 6, 231), *gramosus,* ***гноєточивъ*** *ѡчима* (1642 Сл. Лекс., 211), ***кровоточивый*** ‘кровотечний’ (СУМ XVI—XVII 15, 127), так і авторські неологізми: ***горкоточный*** ‘викликаний сильним горем’ (1642

СУМ XVI—XVII 7, 29), ***медоточный*** (1632 Евх., 18), ***слезоточный*** (1720 Вел., 198). Наприклад: *ѡцєанъ* ***мєдоточный****, мꙋдрость Бо(з)скихъ рєчїй* (1632 Евх., 18), *слєзы* ***горкоточныє*** *прꙋдко оусꙋшꙋєтъ* (1642 Бут., 5 зв.), ***слезоточнiє*** *не осхли зѣници* (1720 Вел., 198).

Нерідко прикметники такої структури отримували переносне значення. До них можна віднести: церковнослов'янізм ***животочный*** 'чудодійний, життєдайний' (СУМ XVI—XVII 9, 155), ***злототочный*** 'досконалий, блискучий (про мову)' (1616 СУМ XVI—XVII 12, 27). Наприклад: *казнодѣѧ и оучитєль, который … стрꙋѧми* ***злототѡчныхъ*** *слѡв свои(х) … полє цєрковноє поливалъ* (1616 УЄ Єв., 6 ненум.), *напитко(м)* ***животочным****: вєликою, правдивою и завжди тєкꙋчєю рѣкою* (1637 УЄ Кал., 322).

У цей час спостерігається також семантична диференціація основ **-точный** / **-точивый**. Основа з суфіксом **-ив-** вказувала на процесуальність ознаки, такі похідні, як правило, не отримували переносне значення. Суфікс **-н-** надавав прикметникам абстрактності, сприяючи метафоризації значення. Порівняймо: ***кровоточивый*** 'кровотечний' (СУМ XVI—XVII 15, 127): *и сє жєна* ***кровоточиваѧ*** (1556—16561 ПЄ, 46 зв.), *о* ***кровоточивѣи****. ма(р) г҃і лу(к) к҃s* (13 зв.), *Х҃с самымъ доткне(ь)ємъ шаты своеи улѣчилъ невѣсту* ***кровоточивую****, котраѧ всѣ маєтности свои роздала лѣкарѡмъ, а не могла своеи хоробы улѣчити* (1659 Гал., 111), *Исцѣли(л)* ***кровоточивую****, але та(к)же котораѧ мѣла до негѡ оуфност* (1688 Рад. Вінець, тл҃о зв.) — та ***кровоточный*** 'кривавий, кровопролитний' (СУМ XVI—XVII 15, 127): *жила* ***кровоточнаѧ*** (XVII Слав.-Кор., 447).

Складні прикметники з другою дієслівною основою вказували також на непрямий об'єкт дії: ***златътканый*** 'витканий з золота' (поч. XVI XVI—XVII 11, 250), ***златокованный*** 'викуваний з золота' (1599 СУМ XVI—XVII 11, 249), ***дрєводѣлный*** 'зроблений з дерева' (XVII Слав.-Кор., 444). Наприклад: *на колєсница(х)* ***златокованны(х)*** (1599 Кл. Остр., 223).

Складні прикметники, утворені на основі іменниково-дієслівних сполучень, могли передавати часові та просторові відношення. Однак така семантика не була для них характерною.

У пам'ятках засвідчено композит з часовим значенням ***вѣкопомный*** 'незабутній; якого пам'ятатимуть віками' (1642 СУМ XVI—XVII 6, 135): *утвержденіє чести и* ***вѣкопомной*** *слави* (1720 Вел., 191 б), а також з локальним — ***земнородный*** 'народжений на землі' (1598 СУМ XVI—XVII 11, 228), ***небородный*** 'народжений на небі' та ***домолѣжный*** 'ледачий' (1615—1616 СУМ XVI—XVII 8, 121). Наприклад: *толко о рождению небеснаго царя,* ***земнородным*** *на обновление нетлѣния рождшагося, показалем* (1598 Виш., 101—102), *іжъ многии от* ***земнородних*** *всякаго чина человѣковъ* (1720 Вел., 99). У Климентія Зіновія знаходимо речення, побудоване на антонімічному протиставленні — *то(р)жєству(и) н҃нѣ кожды(и)* ***ꙁємноро(д)ны(и)****: и лику(и) а҃гглъ всяки(и)* ***н҃бородны(и)*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 295 зв.).

На основі сполучення локальної семантики 'страждати на хресті' утворено неологізм ***крестострадателный*** 'мученицький' (СУМ XVI—XVII 15, 99): *и безчестием* ***крестострадателное*** *смерти* (1608—1609 Виш., 211).

Серед ад'єктивних композитів староукраїнської мови зафіксовано мало похідних з інструментальним значенням. До них відносимо прикметник ***огнепалный*** (Т. Мат. II, 27).

2. Дуже продуктивним способом творення складних прикметників було основоскладання на базі **прислівниково-дієслівного** сполучення в поєднанні з суфіксацією. Похідні такого типу вказували на міру, ступінь, якість дії.

У ролі першого компонента могла виступати церковнослов'янська основа **веле-**, яка вказувала на надмірний ступінь вияву дії, позначеної другим компонентом. Наприклад: ***велехвалный*** 'багато вихвалюваний' (1646 СУМ XVI—XVII 3, 210): *о*

прєславнаѧ, и ***Вєлєхвалнаѧ****, Прєч(с)таѧ Дв҃цє, бл҃гословєннаѧ Б҃цє* (1646 Перло, 35 зв.).

У староукраїнський період особливого поширення набуває церковнослов'янізм ***велерѣчивый*** 'який багато говорить; багатослівний; наклепницький' (1596 Зиз. Лекс., 37; XVII Слав.-Кор., 432; СУМ XVI—XVII 3, 209). Наприклад: *и нє боу(ди) яко фарїсєи оно(и) що* ***вєлєрѣчивый*** (к. XVI УЄ № 31, 16), ***вєлєрєчивоє*** *свєрѣпство* (1607 Лѣк., 113), *во мѣсто хитрорѣчных силогизм и* ***велерѣчивое*** *реторики тогда учат богоугодномолебный Псалтырь* (1608—1609 Виш., 202), *єсли язы(к) по(в)стѧгаєтъ … нє бꙋдє* ***вєлєрѣчивы(м)*** (сер. XVII Кас., 38 зв.), *пан Сомнас сколько ни* ***велерѣчив****, я в нем вкуса не слышу* (XVIII Г. Ск. I, 163). У цей час відбувається процес формування цього композита, про що, зокрема, свідчить існування декількох його словотвірних варіантів: ***велеречивный*** (к. XVI СУМ XVI—XVII 3, 209) / ***велерѣчницкий*** (1598 СУМ XVI—XVII 3, 210) / ***велерѣчный*** (1599—1600 СУМ XVI—XVII 3, 210). Наприклад: *нє в свара(х) ли,.. прєборєнѧ(х) прокꙋрацки(х) и* ***вєлєрѣчни(ц)ки(х)*** *… увє(с) вѣ(к) свой изнурили єстє* (1598 Виш., 279 зв.), *изучивши грамматичку, и празнословницу* ***велерѣчную****, еже ест рыторичку* (1599—1600 Виш., 154). Як бачимо, навіть один і той самий автор використовує різні форми.

У староукраїнській мові поширюється українізований словотвірний синонім до церковнослов'янізму *велерѣчивый*, а саме — ***великомовѧчий*** 'який багато говорить' (1598—1599 СУМ XVI—XVII 3, 217; Т. Мат. I, 91): *которомꙋ звєрѧти оуста были* ***вєлїкомовѧчїи****, и хр(с)тїанскомꙋ слоухꙋ обридливыи* (1598—1599 Апокр., 186 зв.). Утворений складносуфіксальним способом за такою словотвірною моделлю: «**велико-** + дієслівна основа + суфікс **-ач-**». Однак у цей час активніше використовувався прикметник-церковнослов'янізм. Композит-новотвір ***велемовный*** (1607 СУМ XVI—XVII 3, 209) мав відмінну семантику й означав 'промовистий, показовий': *Чл҃къ... готовый на лако(м)ство*

нєнасычоный на срєбрєлюбство быстроумный на нєсытость, ***вєлємовная*** *спросность* (1607 Лѣк., 119).

До композитів такого лексико-словотвірного типу відносимо також слова ***животекучий*** ‘швидкотекучий’ (СУМ XVI—XVII 9, 153), ***красноглаголный*** (XVII Слав.-Кор., 462) / ***красномовный*** (Т. Мат. I, 383; СУМ XVI—XVII 15, 83) ‘який вміє гарно говорити’, ***прꙋдкобѣжачїй*** ‘який швидко біжить’ (1627 Бер. Лекс., 13), ***кра(т)когливъ*** ‘лаконічний’ (1642 Сл. Лекс., 43) та ін. Наприклад: *лакомячися на поганского* ***красномовнаго*** *Аристотеля* (1608—1609 Виш., 202—203), ***красомовный*** *ораторъ* (1621 Коп. Пал., 956), *вода солодкаѧ и* ***животєкꙋчаѧ****, аж на(д)дєръ обфитаѧ и з бєрєгѡвъ выливаючаѧ* (1637 УЄ Кал., 322).

Складні прикметники названої структури могли мати переносне значення, що відбувалося за рахунок метафоризації як однієї з основ: ***сла(д)коглаголивы(й)*** ‘красномовний і лукавий’ (1642 Сл. Лекс., 42), ***сладкоплиный*** ‘красномовний’ (Т. Мат. II, 329), так і цілого слова: ***хитросвязанный*** (XVII Виш., 33), ***хитротканный*** (1776 Г. Ск. II, 9). Наприклад: *тот узлик* ***хитросвязаный*** *радою божею тобѣ развяжу* (1599—1600 Виш., 33), *мови* ***сладкоплиной*** *до цесара християнского* (1720 Вел., 179), *цвѣты, высыпанные по шелковом полю в* ***хитротканных*** *камках* (1776 Г. Ск. II, 9).

На спосіб виконання дії вказували прикметники ***круговратный*** ‘який здійснюється по колу’ (1489 СУМ XVI—XVII 15, 147), ***высоколиотный*** ‘який високо літає’ (поч. XVII СУМ XVI—XVII 6, 51), ***высокопа(р)ны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 18 зв.) / ***высокопарный*** (Т. Мат. I, 155), ***мимопротекающий*** (XVIII Г. Ск. I, 179). Наприклад: ***кроуговратнымъ*** *тєчѣниєм. ѡбхожашє пото(к) солнєчныи. свѣтлостию* (1489 Чет., 68 зв.), *птахи* ***высоколіотныи*** (1659 Гал., 13), *всяка внѣшность есть* ***мимопротекающею*** *рѣкою* (XVIII Г. Ск. I, 179).

Основа **благо-**, сполучаючись із дієсловами, могла виконувати прислівникові функції, але так само, як і в усіх інших випад-

ках, вказувала на позитивні ознаки. Композит ***благоуханный*** (XVII Слав.-Кор., 428) продовжує функціонувати й у староукраїнській мові: *яко миро* ***благовханно*** *молитва єго* (1489 Чет., 148 зв.), *Ка(с)сїѧ, зѣльє нѣѧкоє,* ***блгоуханъноє*** (1596 Зиз. Лекс., 52).

Поєднуючись із дієслівним компонентом, основи **быстро-**, **давно-**, **долго-**, **завжды-** / **завше-** надавали композитам т е м п о р а л ь н о ї семантики. Зокрема: ***долготерпеливый*** (1596 Зиз. Лекс., 43; 1642 Сл. Лекс., 23; XVII Слав.-Кор., 444), ***давнопрошлый*** (1599 СУМ XVI—XVII 7, 159), ***довготерпѧчій*** (1627 СУМ XVI—XVII 8, 70), ***долготерпячій*** (1627 Бер. Лекс., 31; Т. Мат. I, 219), ***близкопрешлый*** < пол. *blizskoprzeszły* (1628 СУМ XVI—XVII 2, 115) / ***близкопришлый*** (Т. Мат. I, 57) ‘який незабаром буде’, ***быстротекучий*** ‘швидкоплинний’ (поч. XVII СУМ XVI—XVII 3, 114), ***быстроточный*** (XVII Слав.-Кор., 431), ***завждыбытный*** ‘постійний’ (СУМ XVI—XVII 9, 223), ***завшебытный*** ‘споконвічний’ < ст.-пол. *zawsze bytny* (СУМ XVI—XVII 9, 240).

Такі похідні були поширеними й часто траплялися в церковно-релігійних та художніх пам’ятках: *любовъ* ***долготерпелива*** *и милостива* (XVI НЄ, 11), *яко в дѣя(х) нѣки(х), или* ***давнопрошлы(х)*** *часѣ(х)* (1599 Виш., 218), *боудь* ***долготєрпливы(м)*** *на(д) винными* (1607 Лѣк., 147), *ижъ на* ***близкопрєшломъ*** *Сєймѣ* (1628 Апол., 1), *збавєннаѧ єгѡ наѹка єст* ***завждыбытна****, и по всємъ свѣтѣ росходитсѧ* (1637 УЄ Кал., 274), *блгодарѹ тѧ, прє(д)вѣчный, Бєзначалный, нєвидимый, нєпостижимый,* ***завшє бытнїй****, Бжє блгословєнный* (1646 Перло, 23), *стрѹмєнь воды* ***быстротєкѹчєй*** (п. XVIII Проп. р., 3 зв.), *и ты,* ***быстротекущій****, возвратися, Іордане* (1757 Г. Ск. I, 64).

На основі аналізованої словотвірної моделі утворювалися авторські неологізми, часто з переносним значенням, зокрема: ***быстроліотный*** ‘швидкокрилий’ (1642 СУМ XVI—XVII 3, 113), ***быстропарный*** ‘швидкий’ (1757 Г. Ск. I, 61). Наприклад: *орла* ***быстроліотного*** (1642 Бут., 5), *Ты там обновиш радость, как*

быстропарный *орел* (1757 Г. Ск. I, 61), *не надобно для мене никаких лѣтаній, сколько хоч они* ***быстропарны*** (XVIII Г. Ск. I, 185).

Продовжують функціонувати композити з першою основою **ново-**, що вказувала на недавній час виконання дії: ***новокрєщєнъ*** (XVII Слав.-Кор., 477), ***новорождєнъ*** (477), ***нововзниклый*** (Т. Мат. I, 509), ***нововиниклый*** (509), ***новобраный*** (509), ***новозмысленый*** (509), ***новоправленый*** (509), ***новоутворенный*** (510) та ін. Наприклад: ***новоправленый*** *календаръ* (1598—1599 Апокр., 1102), ***нововиникліи*** *легенди* (1621 Коп. Пал., 657), ***новозмысленіи*** *права* (720), ***нововзниклая*** *геретицкая секта* (1057), ***ново(б)ранному*** *гє(т)манну* (1739 ГГ, 33 зв.), *сію* ***новоявлшуюся*** *химєру* (1739 ГГ, 4 зв.), ***новорождєнною*** *дочєрою Ва(р)варою* (XVIII ПЛ, 27).

На ознаку предмета за дією, яка триває вічно, вказували церковнослов'янізми з першою основою **присно-**: ***приснопамятный*** 'якого пам'ятатимуть вічно' та ***присносущный*** 'який існує вічно'. Зокрема: ***при(с)нопамѧтного*** *Іѡва* (1625 Коп. Каз., р҃гі), *по кончинѣ* ***приснопамятного*** *гетмана нашого* (1720 Вел., 208 б), *вижу сквозь мрак* ***присносущное*** *начало* (к. XVIII Г. Ск. II, 18).

Складні прикметники з першою прислівниковою та другою дієслівною основою могли передавати о з н а к у п р е д м е т а з а м і с ц е м д і ї. Наприклад: ***вкупородный*** (XVII Слав.-Кор., 433), ***вкупочинный*** (433).

В утворенні похідних описаної структури брали участь суфікси **-н-**, **-ив-** / **-лив-**, **-л-**, **-уч-** / **-ач-**.

3. Складні прикметники, утворені поєднанням **числівникової** та дієслівної основ, вказували на кількість, міру виконання дії.

Найчастіше першим компонентом складних прикметників виступали основи порядкових числівників. У пам'ятках зафіксовані композити з першою основою **перво-**, що передавала загальну семантику 'той, який відбувається першим': ***пєрворо(д)ный*** (XVII Слав.-Кор., 480), ***первобытный*** (Т. Мат. II, 90),

первозданный (90), ***первомененый*** ‘раніше згаданий’ (90). Наприклад: *с҃того ап(с҃т)ла андрєѧ* ***пръвозваннаго*** (1556—1561 ПЄ, 454 зв.), *наро(д) жидовскїи,* ***пръворо(д)ны(м)*** *сыно(м) є(с) названь* (1588 СУЄ, 11 б), *с҃тыи бо Андрей* ***Первозванный*** *Ап(с)лъ* (1623 Коп. Друга передм., 97), *пре(з) грѣхъ* ***пръвородный*** *Народъ людскїй пекелном҃ м҃чителеви под(д)анымъ и неволнико(м) бы(л)* (1634 Мог. Пр., со҃д), *Але же Адамъ згрѣшивъ и ѡ(т) него грѣхъ* ***первородный*** *на в(ъ)весь нарѡдъ людзїй походитъ* (1659 Гал., 102), *ѡ(т) грѣху* ***первороднаго*** (105), *до* ***первобитного*** *чистого и невредителного єстества* (1720 Вел., 198), *сей есть сын мой* ***первородный*** (XVIII Г. Ск. I, 154), *обидив* ***первороднаго*** *брата — Христа Иисуса* (171).

У ролі першої основи у староукраїнській мові виступає **много-**: ***многомовный*** ‘який багато говорить’ (1596 Зиз. Лекс., 37; 1627 Бер. Лекс., 14; Т. Мат. I, 431), ***многоглаголивый*** (XVII Слав.-Кор., 468) / ***многоглаївїй*** (1642 Сл. Лекс., 10), ***многоличбный*** ‘численний’ (Т. Мат. I, 431), ***многопитный*** ‘який багато п’є’ (431). Наприклад: *турчинъ нашолъ, зъ* ***многоличбнымъ*** *поганствомъ, на Отчизну нашу* (1622 Сак., 320), *былъ удатный и* ***многомовный*** (1621 Коп. Пал., 4730).

У словнику П. Беринди зафіксовано композит з основою **богато-** замість поширеної у той час **много- —** ***богатодаровный*** (1627 Бер. Лекс., 187), який мав значення ‘щедрий’.

4. У XIV — XVIII ст. набуває поширення непродуктивний у давньоукраїнський період тип творення складних прикметників з першою **займенниковою** та другою дієслівною основою. У староукраїнській мові найчастіше першим компонентом композита виступає займенник *все*. Такі похідні, як і раніше, передавали два словотвірні значення:

1) об’єктні — ‘ознака дії, здійснюваної над узагальненим об’єктом’: ***всевидящий*** ‘який бачить усе’ (СУМ XVI—XVII 5, 24), ***вседаровителный*** ‘щедрий’ (25), ***вседержителный*** ‘всемогутній’ (26), ***вседруженъ*** ‘який дружить з усіма’ (26), ***всепожира-***

ючий ‘нищівний’ (31), ***всетворителный*** ‘який може створити все’ (32), ***всемогучій*** (Т. Мат. І, 119), ***всепоядаючій*** ‘який поїдає все’ (1607 Лѣк., 176), ***всеутешителный*** (1587 См. Кл., 34).

Наприклад: ***всєтворитє(л)ныє*** *рꙋки свои* (1587 См. Кл., 20), *словомъ своим* ***всєтворитєлны(м)*** (28), *оного(ж)* ***всєутѣшитєлного*** *параклита* (34), *и(ж) могли спростати* ***всєпожираючомоу*** *поломєню* (1607 Лѣк., 18), ***всєпоядаючїє*** *своє зоубы* (176), *Памфілъ: Всѣ(м) милы(и),* ***всєдрꙋжє(н)*** (1627 Бер. Лекс., 226), *дакꙋючи* ***Всєдаровитєлномꙋ*** *Бгꙋ за зобра(н)є з поль* (1637 УЄ Кал., 238), *то зась Снꙋ слава, гды* ***Всєдєржитєлный*** *Бгъ О(т)цъ, Оцєм быти Х(с)а Га знан бываєт* (313), *призри на ны(х) свои(м) си око(м)* ***всєвидящы(мъ)*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 61 зв.), *и нѣ Бгъ* ***всєвидущій,*** *и* ***всєдаровитіи*** (1739 ГГ, 31 зв.).

Особливо великого поширення набуває церковнослов’янізм ***всемогучий***, який усталюється як постійний епітет до Бога. Пам’ятки фіксують функціонування декількох варіантів: ***всемогучий*** (СУМ XVI—XVII 5, 29) / ***всємогущии*** (ССУМ І, 201), ***всемогущий*** (СУМ XVI—XVII 5, 29; XVII Слав.-Кор., 437). Наприклад: ***всємогоуψї(и)*** *бє нашь* (1588 СУЄ, 55 а), *бгъ* ***всемогучїй*** (1659 Гал., 12; 38 зв.), *Хс, панъ* ***всемогучїй*** (244), *так кроль великїй всего свѣта Бгъ* ***всемогучїй*** (1676 Рад. Огородок, с҃а зв.), ***всемогущии*** *и непостижимии судби б[о]жии в родѣ ч[е]л[о]вѣческомъ сотворити мѣютъ* (1720 Вел., 90 б), *Бга* ***всємогущаго*** (1739 ГГ, 31 зв.).

2) суб’єктні — ‘ознака дії, здійснювана узагальненим суб’єктом’: ***всехвалный*** ‘якого усі прославляють’ (про апостолів) (СУМ XVI—XVII 5, 33), ***всежеланный*** ‘якого усі бажають’ (Г. Ск. І, 84). Похідних такого типу було значно менше: *стго и* ***всєхвалного*** *ап(ст)ла хва* (1556—1561 ПЄ, 335; 465 зв.), *съборь сты(х) и* ***всєхва(л)ны(х)*** *и въховны(х) ап(ст)львь* (468 зв.), *славны(х) и* ***всєхвалныхъ*** *ап(с)лъ Пєтра и Павла* (XVIII ЛГП, 101), *так* ***всежеланный*** *твой приход* (Г. Ск. І, 84).

Набуває розвитку лексико-словотвірний тип складних прикметників з першою основою **само-**, яка вказувала на ‘скерованість дії, названої другою частиною слова’ чи на ‘здійснення чогось без стороннього впливу, без будь-якої допомоги або мимоволі’: ***самотворный*** (1587 См. Кл., 13), ***самохотный*** (XVII Слав.-Кор., 503), ***самовладный*** < пол. *samowładny* (Т. Мат. II, 307), ***самолюбний*** (XVIII Г. Ск. I, 154). Наприклад: *оныхъ* ***самотворны(х)*** *намѣстниковъ б҃жїи(х)* (1587 См. Кл., 13), *римскій папежъ не былъ … монархою и* ***самовладнымъ*** *судіею* (1621 Коп. Пал., 167), *истаяв от* ***самолюбнаго*** *пламя* (XVIII Г. Ск. I, 154).

5. У староукраїнській мові не набув розвитку лексико-словотвірний тип складних прикметників з першою **прикметниковою** та другою дієслівною основою, що передавали значення ‘перебувати в певному стані’, ‘приводити в певний стан’ [Клименко 1984, с. 178].

У пам’ятках зазначеного періоду виявлено церковнослов’янізм ***животворящий*** ‘творити живим’ (СУМ XVI—XVII 9, 153) та його словотвірні варіанти — ***животворивый*** (СУМ XVI—XVII 9, 152) і ***животворный*** (153). Наприклад: *къ стѣи* ***животворѧщеи*** *тр҃цѣ* (XIV Уж. П., 12 б), *силою* ***жывотвориваго*** *духа* (1608—1609 Виш., 223), *по(д) тѣнемъ листѧ тогѡ* ***животворѧщогѡ*** *древа* (1634 Мог. Пр., со҃а), *сілою ч(с)тнаго и* ***живот[во]рѧщаго*** *кр(с)та* (XVIII ЛГП, 101).

Продовжує функціонувати церковнослов’янізм ***живоносный*** (СУМ XVI—XVII 9, 152): *же бы в страшныхъ и чистыхъ и* ***живоносныхъ*** *таемницахъ* (1627 Коп. Ом., р҃н), *а прїймѣмѡ до них* ***живоносныѣ*** *и збавєнныѣ вѡды писма с҃тгѡ* (1637 УЄ Кал., 385).

До новотворів можемо, ймовірно, віднести композит ***слепорожденный*** ‘народжений сліпим’: *кто бы ѡтвориль очи* ***слѣпорож(д)енному*** (1588 СУЄ, 81 а).

Складні прикметники з першою дієслівною основою

Складні прикметники з першою дієслівною основою не є характерними для української мови насамперед через невластивий їй порядок розташування основ у складі композита. У давньоукраїнський період функціонували прикметники з першою основою **любо-** (від дієслова *любити*), що були кальками з грецької мови. Зберігаються вони й у староукраїнських текстах, надаючи їм певної урочистості. В опрацьованих пам'ятках виявлено такі похідні: ***любовещный*** 'сповнений користолюбства' (СУМ XVI—XVII 16, 159), ***любомудрый*** (164) / ***любомудръ*** (XVII Слав.-Кор., 465) 'який прагне до знань', ***любомусикий*** 'який любить музику' (1642 Сл. Лекс., 314; СУМ XVI—XVII 16, 164), ***люботрудный*** 'працелюбний' (1642 Сл. Лекс., 248; СУМ XVI—XVII 16, 166), ***люботщателный*** 'ретельний' (СУМ XVI—XVII 16, 166), ***любоподвижный*** 'подвижницький' (164), ***любочєстєнъ*** 'амбіційний' (XVII Слав.-Кор., 465). Наприклад: *прє(д)почли єстє* ***любовєщноє*** *и* ***любостѧжатє(л)ноє*** *житїє* (1599 Кл. Остр., 228), ***Люботщатє(л)ныи*** *Оучитєлє* (1619 См. Гр., 2), ***любомудрый*** *чителнику* (1621 Коп. Пал., 314), *и многіи въ немъ* ***любоподвижныи*** *свои года* (856), ***любомудрое*** *слово Платоново* (к. XVIII Г. Ск. II, 14).

Основа **любо-** могла також поєднуватися з дієслівними основами: ***любодѣєвый*** 'розпусний' (СУМ XVI—XVII 16, 163), ***любопослушливый*** 'законослухняний' (164), ***любопрепиралный*** 'перекірливий' (185), ***любостѧжателный*** 'сповнений жадібності' (165), ***любоутѣшный*** 'утішливий' (166), ***любоучителний*** 'старанний' (1642 Сл. Лекс., 311; СУМ XVI—XVII 16, 166). Наприклад: *и с* ***любодѣєвыми*** *жєнами. вєсєлѧчосѧ вино(м) многи(м)* (1489 Чет., 271 зв.), *иж ваша милость ухватилися за мирскую (хитрую и сварливую,* ***любопрепиралную****,..) премудрость* (1608—1609 Виш., 205), *моленіемъ* ***любоподражательныхъ*** *братій* (1620

Пам. II, 396), ***любопослушливыи*** *обывателі Шляхецкого и Мѣстского Стану люде и весь православный народъ* (1631 ОЛ, 19—20).

Окремо слід назвати композит ***памятозлобный*** ‘який пам’ятає злобу’ (к. XVII—п. XVIII КЗ, 43 зв.), утворений на основі дієслівно-іменникового сполучення за допомогою суфікса **-н-**. Наприклад: *тѣмъ и* ***памятозлобны(х)*** *х҃ѣ б҃жѣ наставъ на стѣзю сп҃сѣ(н)ную* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 43 зв.).

Отже, перша дієслівна основа поєднувалася, як правило, з другою іменниковою. Винятком були тільки композити, утворені за церковнослов’янськими моделями, де другою основою були дієслова.

Складнонульсуфіксальні прикметники

На ознаку того, що названо мотивувальним іменником, вказували і складнонульсуфіксальні прикметники. Найпоширенішим, як і в попередні періоди, був тип композитів, утворених на основі **прикметниково-іменникового** словосполучення. Такі похідні здебільшого передавали зовнішні ознаки предметів, в основному соматизмів, та вказували на ознакові характеристики людини.

У староукраїнський період другою основою найчастіше виступали іменники на позначення частин тіла людини чи тварини. Перша прикметникова основа мала широку семантичну різноманітність. Серед складнонульсуфіксальних прикметників-композитів виділяємо декілька груп.

Сполучаючись з кольоративом, композити вказували на колірну ознаку того, що названо другою основою: ***бѣлобрадый*** (1599—1600 СУМ XVI—XVII 3, 147), ***чорноокій*** (Т. Мат. II, 484), ***сѣдовласій*** (XVIII Г. Ск. I, 93), ***темноокий*** (XVIII Г. Ск. I, 169). Наприклад: *младенцем* ***бѣлобрадым*** *руским* (1599—1600 Виш., 152), *старик* ***сѣдовласій*** (XVIII Г. Ск. I, 93), *голуб* ***темноокій*** (169). Похідні такого типу в художніх творах використовувалися

переважно для образної характеристики персонажів. Наприклад: *и вса* ***зєлєновласїѧ*** *дрєва, в новыѧ сѧ різы ѡблачат* (1591 Просф., 70), *в по(д)зємныи, Титанє и ты* ***злотовлосы****, Тємныи краи, пꙋсти свѣтло твои косы* (1631 Волк., 25), *за быстрымъ* ***злоторогимъ****, кто єлєнємъ гонитъ* (1632 Евх., 18), *и гдєжъ по плачꙋ радость нєбываєть,* ***Золотоѡкїй*** *гдѣ нє обѧснѧєтъ Титанъ по хмꙋрахъ* (1633 Евфон.,308), *ой ты, птичко* ***жолтобоко*** (1757 Г. Ск. I, 76).

У староукраїнській мові стає продуктивним словотвірний тип ад'єктивних композитів для анатомічної характеристики людини, а саме відображення великого розміру певних частин її тіла: ***вєликогубы(й)*** (1642 Сл. Лекс., 44), ***великоокъ*** (1642 Сл. Лекс., 289; СУМ XVI—XVII 3, 217), ***великоногъ*** (1642 СУМ XVI—XVII 3, 217), ***вєликоногъ*** *риба мо(р)ская* (1642 Сл. Лекс., 321). У цей час спостерігається рівноправне функціонування складносуфіксальної та складнонульсуфіксальної моделі творення таких похідних. Порівняймо: ***вєликогла(в)ны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 50), ***великоперстный*** (320).

У пам'ятках староукраїнської мови засвідчено складний прикметник, який позначає 'велику відстань знизу вгору', а саме: ***высоконогій*** (Т. Мат. I, 155).

Серед похідних, виявлених у конфесійних та художніх текстах староукраїнської мови, виділяємо групу композитів, що характеризували людину за зовнішніми анормативними анатомічними показниками. Зокрема: ***кривоногий*** (СУМ XVI—XVII 15, 109) / ***крывоногїй*** (156), ***гологлавый*** 'лисий' (1596 СУМ XVI—XVII 7, 4), ***разноокій*** (Т. Мат. II, 265). Наприклад: *алє сто(и) ты,* ***крывоногїй*** *ба(ч)ма(ж)ничє, и(з) своєю крывоно(ж)ною ба(ч)магою* (1596 Виш., 234 зв.), *или нє вѣдає(ш), я(к) многопрє(д)стоѧщи(м)* ***гологлавы(м)****, трєпѣ(р)ны(м), и многопѣрным, макгєроносцє(м).., ѡ ц҃р(с)твїи б҃жо(м) … и помє(ч)тати нє можє(т)* (1596 Виш., 238 зв.—239), *былъ той Анастасій*

разноокій, *одно око было бѣлое, а другое чорное* (XVII Т. Мат. II, 265).

Також в аналізованих пам'ятках зафіксовано прикметник, що передавав ознаку частини тіла за сприйняттям на дотик — ***жєстококожїй*** (XVII Слав.-Кор., 447).

Назви частин тіла людини чи тварини, виражені другою іменниковою основою, могли сполучатися з числівником, цим самим вказуючи на кількісні ознаки: ***єдиноокїй*** (СУМ XVI—XVII 9, 66; XVII Слав.-Кор., 446) / ***єдноокий*** (СУМ XVI—XVII 9, 81), ***єдинорогїй*** (XVII Слав.-Кор., 446), ***єдинорукїй*** (446), ***єдноногъ*** (СУМ XVI—XVII 9, 81), ***двозубый*** (1642 СУМ XVI—XVII 7, 202), ***двоногий*** (1642 Сл. Лекс., 41 зв.; СУМ XVI—XVII 7, 203) / ***двоногїй*** (XVII Слав.-Кор., 442), ***четвєроглавый*** (537), ***четвєрозубый*** (537), ***четвєроногїй*** (537), ***шєстогубый*** (538), ***сторукїй*** (512). Наприклад: *єп(с)пь єгипє(т)ский* ***єдноѡкїй*** (поч. XVII УЄ № 236, 38 зв.), *з(ъ) звѣрѧтъ* ***четвероногихъ*** (1659 Гал., 63).

Зазначимо, що у староукраїнський період значно переважає складнонульсуфіксальна модель творення похідних такого типу. Однак в опрацьованих пам'ятках виявлено також складносуфіксальні відповідники названих композитів. Зокрема: *овцы* ***двозубнїи*** (1642 Сл. Лекс., 41), ***четвероножный*** (Т. Мат. II, 480).

Для характеристики зовнішнього вигляду людини чи тварини виступали основи неозначено-кількісних числівників. Друга іменникова основа на позначення частини тіла могла вживатися як із суфіксом, так і без нього. Наприклад: ***многоногїй*** (XVII Слав.-Кор., 468), ***многоѡкїй*** (468), ***малоногїй*** (466), ***малоѡкїй*** (466), ***многоперный*** (Т. Мат. I, 431).

Композитні прикметники з матеріально не вираженим суфіксом однаково активно реалізували свої прямі та переносні значення, що особливо активно проявилося в художніх та ораторсько-проповідницьких творах. Серед таких прикметників виділяємо групу композитів із загальною семантикою 'ставлення до людей'. Це такі, як ***высокосєрдый*** 'добрий, великодушний'

(XVII Слав.-Кор., 438), ***гордосердый*** ‘пихатий’ (1637 СУМ XVI—XVII 7, 23), ***жестокосердъ*** (СУМ XVI—XVII 9, 148) / ***жєстокосє(р)ды(й)*** (1596 Зиз. Лекс., 46) ‘твердий, упертий’, ***ласкосєрдый*** ‘добрий’ (XVII Слав.-Кор., 463), ***миросердый*** ‘милосердний’ (XVIII Г. Ск. I, 89). Наприклад: *а если хто* ***жестокосерд*** *и не вѣрит моему речению* (1600—1601 Виш., 184), *нєчистъ єстъ прє(д) Ґдємъ всѧкъ* ***гордѡсєрдый*** (1637 УЄ Кал., 4), *жив бог* ***миросердый****, я его люблю* (XVIII Г. Ск. I, 89). Загалом прикметники з другою частиною **-сердый** були давніми утвореннями, про що йшла мова у попередньому розділі.

Переносне значення мав композит ***златоустый*** (XVII Слав.-Кор., 452), тобто ‘красномовний’.

До напівмотивованих складних прикметників з переносним значенням належать такі, що означають рухові можливості людини, а саме жвавість, швидкість, рухливість. Наприклад: ***легконогий*** (СУМ XVI—XVII 16, 3), *leuipes*, ***лєгконоги(й)****, скори(й)* (1642 Сл. Лекс., 254), ***скороноги(й)****,* ***о(с)троно(г)*** (7 зв.), ***быстроногїй*** (1603 СУМ XVI—XVII 3, 113) ‘швидкий’, *оутѣкай проу(д)ко* ***быстроногїй*** *коню* (1603 Лям. Остр., 3).

У значенні ‘бідний, який нічого не має’ використовувався прикметник ***простоволосый*** (Т. Мат. II, 250) — *и босы(и) и* ***простоволосы(и)*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 218).

З матеріально не вираженим суфіксом могли утворюватися композити, в основі яких лежало сполучення іменника з іменником. Такі похідні вказували на ознаку предмета, особи тощо асоціативно, через порівняння ознак одного предмета з іншим. Наприклад: ***лвосилый*** ‘який має силу лева’ (СУМ XVI—XVII 15, 249), ***ветроногий*** (1582 СУМ XVI—XVII 4, 5) / ***вѣтроногїй*** (1645 СУМ XVI—XVII 6, 163) ← ноги, як вітер: ‘дуже швидкий’, *которы(х) клє(й)ното(в) …* ***вєтроноги(х)*** *часо(в) ѡ(т)мє(н)ность … загаси(ти)… нє будꙋ(т) могли* (1582 Кр. Стр., 15), ***вѣтроногїй*** *ventipes* (Уж. 1645, 38 зв.).

Композити, утворені на основі сурядного зв'язку

У староукраїнський період розвивається тип складних прикметників, утворених способом основоскладання на основі сурядного зв'язку, тобто компоненти, які входили до складу композита, мали рівноправне значення. Словотвірна семантика таких похідних полягає в поєднанні значень, наявних у основах мотивувальних слів, в одне складне. Є. Б. Новікова формулює її так: 'загальна ознака, що становить суму ознак, названих основами-складниками' [Новікова 2014, с. 135—140.].

Композити, утворені на основі сурядного зв'язку між компонентами, мали різну семантику. Найбільша група — це прикметники, що вказували на ознаку предмета за якістю: ***остродалекий*** (1556—1561 ПЄ, 127), ***лицемерно-фальшивый*** (1608—1609 Виш., 220), ***гордовысокий*** (1621 СУМ XVI—XVII 7, 23) / ***гордовысокій*** (Т. Мат. I, 182) 'пишний, гордий', ***долгощасливый*** 'довгий і щасливий' (1622 СУМ XVI—XVII 8, 106), ***о(с)тро(к)ва(с)ны(й)*** 'гіркуватий' (1642 Сл. Лекс., 5 зв.), ***дивностра́шный*** (XVII Слав.-Кор., 443), ***крывавострашный*** 'пов'язаний з великим кровопролиттям' (СУМ XVI—XVII 15, 154), ***лживолицемѣрный*** 'лицемірний' (СУМ XVI—XVII 16, 31), ***лукавохитрый*** (СУМ XVI—XVII 16, 108), ***тихомирный*** (Т. Мат. II, 392), ***свѣтлоторжественный*** (1720 Вел., 95 б), ***ч(єс)тнѡвєлєбный*** (1772 Рус. пис., 85), ***слабосильный*** (к. XVIII Г. Ск. II, 13), ***мудрократкій*** (1642 Сл. Лекс., 26 зв).

Похідні такого типу були представлені в різних стилях: *пр(о)р(о)чьскаѧ бо бл҃годать провидитєлна сѫщи.* ***остродалєкаа*** *бо види(т), орєлъ єсть* (1556—1561 ПЄ, 127), ***лживолицемѣрнаго*** *езуицкаго живота* (1608—1609 Виш., 220), ***быстропрꙋ(д)ный*** *бѣ(г) свой* (1618 Вѣзер., 14—15), *духъ то абовѣмъ есть* ***гордовысокой*** *думы* (1621 Коп. Пал., 692), *теды ихъ всѣ з трыꙋмфо(м) в Мѣсто впроважали,* ***Долгоѱасливого*** *имъ Цар-*

ства вѣншꙋючи (1622 Сак., м҃в), *о(т)вѣ(т)* ***мудрокра(т)кій*** (1642 Сл. Лекс., 26 зв.), *гдѣ житє(л)ствуєтъ поко(и)* ***тыхоми(р)ны(и)*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 291), *въ любви ближняго часте и много закрадается любви альбо непорядной, альбо* ***лицемѣрно-фальшифой*** (XVII Туптало, 6), *до* ***свѣтлоторжественнаго*** *воскъресенія г[оспо]дня праздника* (1720 Вел., 95 б), *всєч(єс)тнымъ ѿцємъ архй-дїакономъ,* ***ч(єс)тнω-вєлєбнымъ*** *намѣсникомъ* (1769 Рус. пис., 72), ***чєсновєлєбный*** *ѿчє Ігумєнє Хр(и)стос воскр(є)сє!* (1772 Рус. пис., 85), *взглянь на* ***слабосильного*** *звѣрька — человѣка* (к. XVIII Г. Ск. II, 13).

Траплялися випадки метафоризації значення композита, насамперед за рахунок переосмислення семантики однієї з основ. Зокрема, основа **горко-** в складних прикметниках указувала не на вияв ознаки за смаком, а на надмірний ступінь вияву ознаки. Наприклад: ***горкодорогий*** ‘гіркодорогий’ (1596 СУМ XVI—XVII 7, 28), ***горкобыстрий*** ‘сповнений надмірного болю’ (1631 СУМ XVI—XVII 7, 28), ***горкокрвавый*** ‘невтішний’ (1631 СУМ XVI—XVII 7, 28), ***горкотиранскїй*** ‘дуже жорстокий’ (1633 СУМ XVI—XVII 7, 29). Похідні такого типу здебільшого властиві для художнього стилю: *шкатꙋлы з флѧшами, напо(л)нє(н)ными вино(м), ма(л)мазыєю з горѣ(л)кою* ***го(р)кодорогою*** *волоча(т)* (1596 Виш., 256), *ѡ дꙋшє моѧ, чємꙋ нє рыдаєшъ;* ***Горкобыстри(х)*** *слєз з очїй чєм нє выпꙋщаєш* (1631 Волк., 12), ***горкокрвавы(х)*** *слєз точи(т) нє прєстанꙋ* (21 зв.), ***горкотиранскїй*** *южъ намъ нє панꙋєтъ Дєкрєтъ* (1633 Евфон., 308). Композити цієї словотвірної моделі близькі за структурою до прикметників, утворених на основі прислівниково-прикметникового сполучення.

Своєрідну групу слів становили композитні прикметники на позначення кольорів. Між основами таких похідних встановлені відношення градації, що передбачає додавання або віднімання семантичних множників [Словотвір, с. 380]. Тут спостерігалося градуювання кольорів, при якому зіставлені світлі й темні відтінки та використовувалися як перші елементи **темно-**, **ясно-**:

свѣча ***ясносвѣтлая*** (1621 Коп. Пал., 1135), *и кунтушом найпреднѣйшого* ***темнозеленого*** *сукъна французкого* (1720 Вел., 96 б), ***ясносвѣтлый*** (Т. Мат. II, 512). Таке градуювання могло засвідчувати й сполучуваність кількох різних кольорів: ***злотозеленый*** (1633 СУМ XVI—XVII 12, 27): *нєхай* ***злотозєлєный*** *Топазинъ приносѧть* (1633 Евфон., 303).

Прикметникові основи, що позначали кольори, могли уточнюватися іншими основами: ***єдвабнозлотый*** ‘шовково-золотий (витканий із шовкової і золотої ниток)’ (СУМ XVI—XVII 9, 58), ***красносвѣтлый*** ‘світлоносний’ (1608—1609 СУМ XVI—XVII 15, 83), ***бѣлодробный*** ‘дрібний білий’ (Т. Мат. I, 80), ***бѣловдячный*** ‘ніжно-білий’ (80). Наприклад: *вмѣсто* ***красносвѣтлой*** *денницы, темный, мрачный и померклы, лукавый диявол преименован бысть* (1608—1609 Виш., 217).

Композитні прикметники, утворені на основі сурядного зв’язку між основами, могли також передавати ознаки за місцем розташування (локальні відношення): ***во(д)нозє(м)ніи*** *звѣриє* (1642 Сл. Лекс., 20 зв.) та часові ознаки чи ознаки за протяжністю у часі (темпоральні відношення): ***стародавный*** (1627 Бер. Лекс., 33), ***старовѣчны(й)*** (1642 Сл. Лекс., 13 зв.; Т. Мат. II, 360). Наприклад: *при* ***стародавныхъ*** *волностяхъ своихъ зоставати* (1642 Сл. Лекс., 18), *в(ъ)* ***старовѣчны(х)*** *книга(х)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 41 зв.), *в* ***старода(в)нємъ*** *вѣку* (83), *при ненарушимомъ захованю* ***старовѣчнихъ*** *єя правъ* (1720 Вел., 140 б), *от древних и* ***старовѣчних*** *временъ* (187 б).

Різні політичні, соціальні, економічні події, що відбувалися в староукраїнську добу, мали безперечний вплив на словотворення. У цей час набуває розвитку модель прикметникових композитів зі значенням національно-територіальної, мовної, релігійної належності. Культурні діячі описуваного періоду не оминули питання церковної унії та релігії, тому з’являються такі похідні, як ***кгрекоруский***, ***латиноримский***, ***православновосточний***, ***православно-католический***. Наприклад: *в костелѣ* ***лати-***

норимъскомъ (1621 Совѣт., 128), *кролєваѧ наꙋкъ, Мінєрва* ***православно-каѳоличєскаѧ*** (1632 Евх., 3), *на ц҃рковъ с҃тую* ***правословнокаѳолическую*** (1659 Гал., 1), *вѣру н[а]шу православную* ***кгрекорускую*** (1720 Вел., 93), *и по вѣрѣ* ***православно҃восточнои*** (1739 ГГ, 31 зв.).

Перша основа могла також вказувати на назву держав, націй, мов. Функціонування таких прикметників зумовлювалося тісними контактами України з іншими країнами, а також з самоідентифікацією українців як самостійної нації: ***украиномалоросийский***, ***украинополский***, ***оугроросинскый***. Наприклад: *Руссомъ и Козакам* ***Украиномалоросійскимъ*** (1720 Вел., 85 б), *браттѣ и сестръ ваших и наших* ***украиномалоросийских*** (105 б), *со всѣмъ народомъ* ***Украино Малоросийскимъ*** (139), *рушилъ з своихъ станций порубежнихъ* ***украинополскихъ*** *внутръ Полщи* (136 б), ***оугроросинскый*** *наро(д) поганилъ* (1767 Рус. пис., 68).

4. СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРИКМЕТНИКІВ-КОМПОЗИТІВ

Конфесійний стиль

У першій половині XVI ст. у конфесійних текстах переважала церковнослов’янська мова. Незважаючи на тісну взаємодію староукраїнської літературної і церковнослов’янської мови, відмінності між ними дедалі збільшувалися, церковнослов’янська мова ставала все менш зрозумілою для людей, спеціально не підготовлених. У зв’язку з цим демократично налаштовані українські книжники доходили висновку про необхідність перекладу культових творів зрозумілою для народу мовою. Якщо з XV — поч. XVI ст. відомі лише спроби надати конфесійним текстам українського мовного колориту, то від середини та другої половини XVI ст. до нас дійшли твори, спеціально перекладені українською мовою.

Мова перекладених конфесійних текстів має важливе значення для вивчення мови певної епохи. Перекладалися й переписувалися такі тексти різними людьми, що походили з різних територій, по-різному володіли літературною мовою, відбивали різні мовні тенденції й смаки та різні літературні манери, належали до різних писарських шкіл тощо.

Одним із найдавніших перекладених українською мовою конфесійних текстів, що зберігся до наших днів і до того ж точно датований, є Четья Мінея 1489 р. На думку В. В. Німчука, церковнослов'янські та українські елементи в пам'ятці співіснують [Німчук 2015, с. 25]. Аналогічне явище спостерігаємо й у Пересопницькому Євангелії та інших староукраїнських перекладах з церковнослов'янської мови [Німчук 2015, с. 25]. Особливо таке явище помітне в застосуванні складних прикметників. Більшість із них були постійними епітетами й використовувалися для називання божественних істот: *къ стѣи* ***животворѧщеи*** *тр҃цѣ* (XIV Уж. П., 12 б), *ст҃ѣи* ***живоначалнѣи*** *тр҃цѣ* (18 б), *ꙗко* ***єдиночадаго*** *ѿ ѿ҃ца* (64 а), *г҃а і҃са с҃на б҃жиꙗ* ***єдинороднаго*** (66 а), *о* ***всємл(с)тивая*** *госпожє б҃цє м҃ріє, ты намъ лѣствица на н҃бо* (1489 Чет., 19 зв.), *б҃а ѿ҃ца. навѣкы ц҃роуючого. зь* ***єдинородным*** *сномъ* (1556—1561 ПЄ, 339 зв.), *и видѣли єсмо славоу єго. славоу яко* ***єдинороднаго*** *ѿ ѿ҃ца* (342), *възлюбиль б҃ъ свѣ(т). ижє и с҃на своє[г]о* ***єдинороднаго*** *даль* (350 зв.) та ін.

Так само традиційно при назвах осіб вживалися шанобливі епітети-церковнослов'янізми: *ѡнъ жє* ***бл҃говѣрныи*** *моу(ж) агринъ, оуготовивъ каноунъ свєчи и тємьянъ* (1489 Чет., 95 зв.), *ра(д)уисѧ козмо вси* ***б҃гоносныє*** *о҃ци со слєза[ми] [в]опиють* (282), *дописана єсть пръша часть науки. книгы єв(г)лєи с҃тои з д҃ха с҃того выложоной* ***б҃огласнымъ*** *ма(т)ѳєѡ(м)* (1556—1561 ПЄ, 123 зв.), ***бл҃гоѡбразныи*** *совѣтникъ* (195 зв.), *прп(д)бнаго и* ***б҃гоноснаго*** *ѿ҃ца нашого* (460), *с҃ты(х), и* ***равноап(ст)льны(х)*** *ц҃рєи костѧ(н)тина и єлєны* (466 зв.), *съборь с҃ты(х) и* ***всєхва(л)ны(х)*** *и връховны(х) ап(ст)львь* (468 зв.), *и при* ***бл҃говєрномь***, *и* ***хр(с)то-***

любивомь *кн҃ѕю їѡаннє* (481 зв.), *смирєннымь и* ***бг҃олюбивымь*** *єрмонахо(м) Григорыє(м)* (481 зв.), *я тыжь* ***многогрєшныи****, слоуга, або рабь бж҃їи* (482), ***блг҃овєрнои*** *и* ***хр(с)толюбивои*** *кн҃гни Козминои Ивановича Жєславскои* (482 зв.).

Подекуди перекладачі, намагаючись надати релігійним текстам урочистості й піднесеності, свідомо застосовують як власне церковнослов'янізми: *яко миро* ***благовханно*** *молитва єго* (148 зв.), так і навмисно стилізовані під церковнослов'янську мову прикметники: *добрая* ***главоч(с)тная*** *рꙋко, штожь сподобиласѧ єси* (1489 Чет., 38 зв.), ***кроуговратнымъ*** *тєчѣниєм. ѡбхожашє пото(к) солнєчныи. свѣтлостию* (68 зв.), *г(с)и іс҃(с)ъ х(с)є бє҃ мои. раздрꙋшилъ єси* ***бг҃оборны(х)*** *столпъ* (101), *нє во всєи бо зємли явиласѧ* ***всєсвѣтлая*** *звєзда* (121), *радоуисѧ* ***блг҃одатный*** *роучаю свѣта* (156 зв.), *подьмо на троуднѣишій поу(т); и бг҃ато возмѣмъ и радостно и* ***колѣноприклоныи*** *трꙋды* (217 зв.—218), *илья* ***бг҃опарънымъ*** *// ѡрєлъ* (236—236 зв.), *илья* ***златозарная*** *лоуча* (236 зв.), *нє оузложи хоулы на бг҃а, но благодари єго.* ***блг҃осєрдъ*** *бо єсть* (300 зв.), *пр(о)р(о)чьскаѧ бо блг҃одать провидитєлна сѫщи.* ***остродалєкаа*** *бо види(т), орєлъ єсть* (1556—16561 ПЄ, 127), *повєдаю(т) бо ѡрла* ***острозритєлна*** *быти* (127), *с҃того и* ***громогласного*** *ап(ст)ла* (336).

Частина церковнослов'янізмів, що використовувалася на позначення людських чеснот чи недоліків, уже усталилася — була знайома читачам та слухачам і не сприймалася як чужорідний елемент. Зокрема: *на конци книги нашолъ єсми двѣ словє написаны ѡканного нєсторъя* ***зловѣръного*** (1489 Чет., 49 зв.), *принѧлъ моучитєль бєзаконноє повєлѣниє. ѡ(т)* ***законопрєстоупного*** *ц҃рѧ* (60 зв.), *ащє хощєтє* ***бг҃овгодни*** *быти будьте жь мл(с)тиви до вбогихъ* (362 зв.), *бж҃ья бо сила поспішила ѡсифꙋ и пилатовоу жєстокꙋю бѣшю* ***злоноровнꙋю*** *оумѧгчила* (326), *а ч҃лкь тоть то быль справєдливыи. и* ***бг҃обоязнивыи*** (1556—16561 ПЄ, 214 зв.), *вѣдаємо ижє бъ грѣшниковъ нє слоухає(т) алє кто бы быль* ***богобойныи****, а чинилъ волю єго того слоухаєтъ* (387 зв.).

Серед композитних ад'єктивів у конфесійних текстах, звичайно, переважають церковнослов'янізми за походженням, що зумовлено змістом творів та стилем їх написання, який можна назвати піднесеним конфесійним стилем. Однак у церковних творах наявні також і живорозмовні за походженням складні прикметники, зокрема: *посла(н) бы(ст) гаври(л)* ***всємирноє*** *повєдати сп(с)ніє* (1489 Чет., 157 зв.), *всєго бо злѣє жєна* ***злопьяньчива*** (271 зв.), *в помыслє(х)* ***сєгосвєтни(х)*** *мыслачи* (1556—1561 ПЄ, 482 зв.) та ін.

Намагання перекладачів наблизити текст до народної мови проявилося, зокрема, у заміні церковнослов'янських основ (насамперед **благо-**) основою **добро-**: *анг҃лъ … нє брѣглъ ни ѡдра ни трапєзы, ни вина* ***доброслаДъка*** (1489 Чет., 38 зв.), *прєстависа ст҃аа славная* ***добропобѣднаа*** *м҃чнца х(с)ва парасковгия въ нинєшний д҃нь* (66 зв.), *ты єси … нєвѣрнымъ врагомъ соупостатъ* ***доброч(с)тного*** *народа* (228 зв.), *зємла радости исполнишьса* ***доброплодными*** *цвѣты поу(т) постилає(т)* (315 зв.). Цей процес перебував ще тільки на стадії зародження, про що свідчить паралельне функціонування в конфесійних текстах однокореневих слів з церковнослов'янською основою та староукраїнським її відповідником. Наприклад: *принєсєса жертва чи(с)та* ***блг҃ово(н)на*** *б҃оу* (1489 Чет., 246) — *дабы ѡ(т) мѣста того гдѣ сохранєнъ кр(с)тъ х(с)въ явитиса дыму* ***добровонну*** *изыити* (203); *видѣниє світло* ***вєликолѣпноє*** (1489 Чет., 78) — *вси зрящє єго слізна плакахоуса ѡ* ***добролѣпнємъ*** *тѣлѣ єго* (239); *была ѡдна д҃вица … красна оубо лицє(м). багата жє и* ***блг҃ородна*** (1489 Чет., 60 зв.) — *с҃на агрикова василья межи всѣ(х) выбрали понєжє* ***доброродєнъ*** *бѣ и красєнъ видѣниє(м)* (96).

Художній стиль

Ораторсько-проповідницька проза, учительні Євангелія. Староукраїнське ораторське письменство XIV — I пол.

XVII ст. представлене в основному творами церковно-релігійного змісту, представниками якого є так звані учительні Євангелія, проповіді, казання.

У II пол. XVI ст. з'явилася ціла низка нових рукописних проповідницьких збірників, написаних «простою мовою», які наприкінці XVI — у I пол. XVII ст. стали чи не наймасовішим «духовним чтивом» [Чуба, с. 11].

Завдання казань було те саме, що й у давньоукраїнській проповіді: розтлумачити прихожанам поняття й приписи християнського віровчення та повчати їх у дусі церковної моралі, але простою і зрозумілою для людей мовою. Українські книжники XVI —XVII ст. бачили в проповіді один із чинників духовного становлення народу, тому в проповідях не оминають проблеми сучасності. Їхня увага зосереджена на людині в її буднях, на ставленні до Бога та ближніх. У проповідях можна знайти чимало тогочасних реалій [Чуба, с. 12].

Занепад учительної літератури в середині XVII ст. збігся в часі з розвитком барокового проповідництва. У зв'язку з новими вимогами до ораторських творів у XVII ст. з'являються проповіді, відмінні від учительних Євангелій. Крім повчального й повчально-викривального змісту, чим відзначався старий тип казань, у проповідях нового типу значне місце займає панегіризм. Проповідь нового типу передбачала уславлення видатних людей, а найчастіше персонажів християнської міфології. Проповіді цих авторів, «блискучі, повні поверхової ерудиції і … нудні», такі близькі в часі з учительними Євангеліями, а водночас такі далекі за змістом, цілями і тематикою, поступово заступили на казальницях повчання «для люду» з рукописних збірників [Чуба, с. 27].

Ораторське письменство, зокрема церковна проповідь, відіграло значну роль у становленні української літературної мови на народнорозмовній основі. Прагнення зробити проповідь зрозумілою для широкого кола прихожан примусило внести до церкви живу українську мову. Проповіді учительних Євангелій

не відзначалися особливою вигадливістю, але, як писав В.Н. Перетц, через широку їх популярність розширюється право народнорозмовної мови вживатися у міркуваннях про серйозні речі [Перетц, с. 8].

Хоча мова учительних Євангелій зазвичай є народною, вона характеризується значним книжним елементом, особливо великою кількістю складних слів, з певною часткою церковнослов'янізмів та полонізмів.

Переважне місце в учительних Євангеліях та проповідях займає релігійна лексика. Визначальною ознакою звертань у проповіді є те, що номінування адресатів відбувається переважно за релігійною ознакою: *Прч(с)таѧ до него рекла:* ***блгоѡбразныи*** *Іѡсифе, кто(ж) може кро(м) тебе тое вчинити?* (XVI УЄ Трос., 79), ***блговѣрны(м)*** *же сщеникомъ и всѣмъ* ***христолюбивымъ*** *людемъ* (1598—1599 Апокр., 185). Типовими є звертання, виражені словосполученнями, у яких один із компонентів або й обидва ідентифікували слухачів як православних християн [Зелінська, с. 99]: *хр(с)тиа(н)* ***бгобо(й)ныхъ*** *и* ***правовѣрны(х)*** (1587 См. Кл., 20), *члвѣка* ***правовѣрногѡ*** (1659 Гал., 5 зв. нн.), *на погребѣ кождогѡ хр(с)тїанина* ***правовѣрнагѡ*** (524).

Поряд із прославленням православної віри: *твердость вѣры* ***блгочестивои*** *и православнои* (1627 Коп. Ом., роа), *на цркоѵъ стую* ***православнокаѳолическую*** (1659 Гал., 1), — спостерігаємо негативне ставлення до інших релігій, зокрема, євреїв чи уніатів: *отъ переселившихся …* ***богопротивныхъ*** *Жидовъ* (1621 Коп. Пал., 836), *причомъ и теперъ стоячи, на тую* ***кривоприсяжную*** *и покутную унею не призваляемо* (503), ***кривоприсяжное*** *отступнитство* (693).

Обов'язковим компонентом кожної проповіді, як і будь-якого твору релігійного змісту, було звернення до осіб християнського культу: Бога, Ісуса Христа, Богородиці, святих. Лексика на позначення найвищих божественних осіб християнського культу міцно вкоренилася у свідомості українського народу й стала

виразником його духовної культури, увійшла до системи нової української мови, ставши органічною частиною її словникового складу [Зелінська, с. 104]. Однак поряд з традиційними найменуваннями святих, зокрема: *бъ ѡ҃ць нб(с)ныи. посла(л)* ***єдиноро(д)наго*** *с҃на своєго* (1588 СУЄ, 11 а), *наро(д) жидовскїи,* ***пръворо(д)ны(м)*** *сыно(м) є(с) названь* (11 б), *въ имѧ х҃а с҃на б҃жїа* ***єдиноро(д)наго*** (16 б), *с҃тымъ и животворѧщимъ* ***єдиноистотнымъ*** *свои(м) Д҃хо(м)* (1637 УЄ Кал., 920), використовуються також позначені посиленою експресією епітети. В учительних Євангеліях найчастіше спостерігаємо звернення до Бога як першоджерела всього. Він є втіленням різних сакральних ознак, серед яких сила, міць, милосердя, розум тощо. Наприклад: ***всємогоуѱї(и)*** *б҃є нашь* (1588 СУЄ, 55 а), *дѧкꙋючи* ***Всєдаровитєлномꙋ*** *Б҃гꙋ за зобра(н)є з поль* (1637 УЄ Кал., 238), *в чом* ***всємꙋдрый*** *Б҃гъ дорогꙋ оучинилъ жидѡм* (239), *то зась С҃нꙋ слава, гды* ***Всєдєржитєлный*** *Б҃гъ О(т)цъ, О҃цєм быти Х(с҃)а Г҃а знан бываєт* (313), *Б҃гъ …* ***доброхотною*** *своєю волєю и силою* (694), *просѣмо* ***всємилосєрдного*** *Б҃га* (782), *благати и молити* ***всемл(с)тивогѡ*** *Б҃а* (1627 Коп. Ом., р҃з) та ін. Проповідники XVII ст. використовують метафоричні звертання до Бога, складником яких є прикметникові композити: *І҃с Х҃с Бжїй* ***єдиносущный*** *Оцу явисѧ плотїю на земли* (1624 Коп. Передм., 95), *так кроль великїй всего свѣта Б҃гъ* ***всемогучїй*** (1676 Рад. Огородок, с҃а зв.), *якѡ ѡ҃ць* ***чадолюбивый*** *Н҃б(с)ный Монарха* (1627 Присвята Й. Тризні, 347), *Х҃с, панъ* ***всемогучїй*** (1659 Гал., 244).

Бог — це вища доброта, вершина моральності, і шлях наближення до нього пролягає через доброчинні дії — любов, добро, справедливість тощо: *гды хто живєтъ Б҃гꙋ во вшєлѧкой сватобливости и справєдливости и правдѣ, и ставаєтсѧ жертвою дховною* ***блг҃опрїѧ(т)ною*** *б҃гви* (1620 См. Каз., 11 зв.). Тому однією з характерних рис проповідницьких творів стало возвеличення і прославлення людських чеснот та осіб, наділених ними. Наприклад: *якъ* ***вѣчнославна*** *и* ***животоплатна****, цнота єст* (1616

УЄ Єв., 2—3 ненум.), *богопрїимєц Сімєѡнъ … мѹжъ былъ* ***боголюбивый*** *и справєдливый* (1637 УЄ Кал., 919), *всє штоколвєкъ Єстъ доброє и збавєнноє,..* ***вѣчнославноє*** *и Б҃гѹ любоє* (1011). Найважливішою християнською чеснотою є любов до Бога, адже *любовъ* ***долготерпелива*** *и милостива* (XVI НЄ, 11). Часто, на думку О. Ю. Зелінської, земний вимір цієї любові не може кваліфікуватися як чеснота [Зелінська, с. 154]: *въ любви ближняго часте и много закрадается любви альбо непорядной, альбо* ***лицемѣрно-фальшифой*** (XVII Туптало, 6).

Проповідники намагалися насадити читачам і слухачам норми християнської моралі. Тому поряд із прославленням чеснот у текстах казань спостерігаємо різке засудження негативної поведінки людини: *и нє боу(ди) яко фарїсєи оно(и) що* ***вєлєрѣчивый*** (к. XVI УЄ № 31, 16), *ꙗ(к) б҃ъ с҃тыи рачи(л) карати, людїи* ***злочєстивы(х)*** (1588 СУЄ, 52 б), *нєчистъ єстъ прє(д) Г҃дємъ всѧкъ* ***гордѡсєрдый*** (1637 УЄ Кал., 4), *тє(м)ныи* ***дѹшєврєдного*** *гріха оучинки* (56), *по Міхаилѣ настѹпил* ***звѣроимє(н)ный*** *Лєв Армєнин* (77), ***злѡнравныхъ*** *и бєзрозѹмныхъ образѡборцѡвъ* (78), *нє чистъ … єстъ … кождый* ***высокомыслный*** (165). Такі люди, на думку проповідників, стають подібними до диявола: *нємилосєрдїи и* ***братонєнавистныи***, *нємилосєрдомѹ и* ***ч҃лвкѡнєнавистномѹ*** *дїаволѹ подобны сѹт* (1637 УЄ Кал., 51).

У староукраїнський період диявол виступав уособленням всього зла на світі та наділявся найнегативнішими рисами. Зазвичай, у ролі епітетів у таких випадках використовувалися складні прикметники з першою основою **зло-**: *хитрый и* ***злоначалный***, *нєпрїѧтєль наш дїаволъ* (1637 УЄ Кал., 118), *тогды єгѡ* ***злохитрый*** *дїаволъ гѹбит* (809).

Загалом в учительних Євангеліях, а особливо в барокових казаннях, яскраво постає негативний образ пекла: *гдѣ сѹть, мовачи, Кнѧжата тогосвѣтныи, и которыи владнѹтъ бестїѧми земными* (1634 Мог. Пр., сп҃з). На думку Р. Бізіор, це зумовлювалося прагненням авторів-проповідників «викликати у людей

неприємні емоції при згадці про нього [пекло — *Р. К.*] і запобігти скоєнню переступів. Таким чином, весь комплекс мовних засобів, що створював його страхітливий образ, мав утилітарний характер, бо слугував утриманню суспільного порядку, моральності публічної і приватної» [Bizior, с. 39].

Однак функція церковної проповіді XVII ст. не обмежувалася тільки тим, щоб дати християнинові богословські знання, навчити його основам віри; проповідники повинні були давати також практичні настанови про те, як віра в Бога має бути реалізована в житті кожного християнина. Нерідко, за спостереженням М. А. Корзо, це подавалося у формі конкретних норм, зразків і моделей поведінки [Корзо, с. 14]. Наприклад: *выстєрєгатисѧ таковыхъ* ***бгомръзъскихъ*** *блꙋдовъ ꙋмѣймо* (1587 См. Кл., 39), *нєпорѧ(д)ный живо(т)* ***злохитры(м)*** *чини(т) чл҃ка* (1623 Мог. Кн., 14 зв.), *в дорогах справєдливых єстъ животъ, а в дорога(х) людій* ***злѡпамѧтливыхъ*** *єстъ смєрть* (1637 УЄ Кал., 62), *ажє* ***злѡпомнивого*** *чл҃вка и молитва нє єст Бг҃ꙋ приємна* (62), *дꙋховныи празникъ … цр҃квамъ єсть оздоба и окраса, зємного н҃ба* ***дꙋшєзбавєнный*** *цвѣтъ* (321), *выгонєны зачстє бывают бѣсовє, и чєрєз людій розꙋмныхъ и* ***богобоѧзливых*** *силою Хвою споможєныхъ* (620), *нє* ***двоєдꙋшнымъ*** *ср(д)цємъ, алє щирымъ* (633), *ѡбрѣжмѡ сѧ прєтѡ и мы братіє* ***богоподобнымъ*** *ѡбрѣзанїємъ* (876).

Сенсом життя є вічне життя в Царстві Небесному. Воно може бути дароване людині Богом за праведне життя на землі [Зелінська, с. 144]. Тому проповідники закликають дотримуватися вчення Божого: *въ(з)мѣмо(ж)* ***є(д)ностайноую*** *вѣрꙋ до сєбє и пойдѣмо за … с҃номь б҃жїи(м)* (к. XVI УЄ № 31, 143 зв.), адже воно є вічним і всеосяжним: *сіе святое евангеліе* ***душеполезное*** (XVI НЄ, 3), *ѿ негѡ* ***бꙋшеполезнꙋю*** *пріймали наꙋку на сп҃сенїе и исправленїе наше* (1627 Коп. Ом., р҃ѕ҃з), *єгѡ наꙋка єст* ***завждыбытна****, и по всємъ свѣтѣ росходитсѧ* (1637 УЄ Кал., 274). Нерідко автори учительних Євангелій порівнюють християнське вчення з водою, з її здатністю давати людині життя. Наприклад:

напитко(м) ***животочным****: вєликою, правдивою и завжди тєкꙋчєю рѣкою* (1637 УЄ Кал., 322), *а пріймѣмѡ до них* ***живоносныѣ*** *и збавєнныѣ вѡды писма с҃тгѡ* (385).

Отже, релігійна лексика «не лише номінує реалії, пов'язані з вірою й церквою, але є виразником невичерпно багатого духовного світу українців, їхніх високих моральних переконань, працьовитості і побожності як життєвого кредо» [Зелінська, с. 160].

Літературну діяльність староукраїнських письменників к. XVI — XVIII ст. пронизує дух філософського пошуку, прагнення до вдосконалення техніки слова [Гнатюк, с. 130]. Вони намагаються передати складний смисл в одному слові, що приводить до утворення великої кількості неологізмів, особливо серед складних слів. Поява неологізмів — складних прикметників книжного характеру, особливо характерна для казань: ***чортоподобнꙋю*** *гордость* (1587 См. Кл., 12), *ѡ ѡрлє* ***высокозрачный*** (п. XVII Проп. р., 32 зв.), *духъ то абовѣмъ есть* ***гордовысокой*** *думы* (1621 Коп. Пал., 692), *за королемъ* ***Кривоустовымъ*** *Болеславомъ* (1014), *Б҃гъ всємогꙋщїй, д҃шꙋ* ***животнѡрозꙋмнꙋю*** *в продка нашого Адама водхнꙋлъ* (1646 Мог. Тр., 938), *птахи* ***высоколіотныи*** (1659 Гал., 13). «Творчу думку епохи бароко пробуджують переносні смисли слова» [Гнатюк, с. 130], особливою поширеністю відзначаються метафори: *древо барзо высокое и в добродѣтелехъ* ***многолиственное*** (1625 Коп. Каз., p҃si). Дуже часто у повчаннях проповідники вдаються до порівнянь, залучаючи землеробські реалії, близькі простому слухачеві: *абы были яко* ***доброро(д)ноє*** *полє подуваючи и(з) сєбє вдѧ(ч)ныи ѡвощи и пожиткы* (к. XVI УЄ № 31, 205). На думку В. Андріанової-Перетц «уподібнення уявлень, пов'язаних з новою релігією, до землеробських образів робило їх більш зрозумілими для тих, хто долучався до християнської віри» [Андрианова-Перетц, с. 60].

Водночас проповідники не цуралися і термінологічної лексики, що сприяло інтелектуалізації проповіді [Зелінська, с. 185]. Найчастіше автори вдавалися до термінів судочинства — суду

людському протиставлено Суд Божий як найвищий та найсправедливіший [Зелінська, с. 185], як такий, що охоплює всіх і всюди: *Соудъ страшный на ономъ* ***всегосвѣтнемъ*** *Трибꙋналѣ Б҃жомъ* (1627 Коп. Ом., р҃о), *а по сꙋдѣ твоемъ страшномъ* ***всенародномъ*** *онѡмъ* (р҃оа).

Поряд із книжною значне місце в ораторсько-проповідницьких творах займає народнорозмовна лексика та складні прикметники зокрема: ***винобойный*** ‘призначений для витискання вина’ (1637 СУМ XVI—XVII 4, 67), ***доброродный*** ‘родючий’ (1489 СУМ XVI—XVII 8, 56), ***єдноокий*** (поч. XVII СУМ XVI—XVII 9, 81), ***тридневный*** (1588 СУЄ, 57 б) та ін. Наприклад: *хлѣба* ***повсєднєвного*** (1587 См. Кл., 34), *вє(д)лоу(г)* ***тридн҃євнаго*** *встанѧ и(з) м҃ртвы(х) с҃на б҃жїа* (1588 СУЄ, 57 б), *вина в прасах* ***винобойны(х)*** *вытискали* (1637 УЄ Кал., 238), *єп(с)пь єгипє(т)ский* ***єдноѡкїй*** (поч. XVII УЄ № 236, 38 зв.).

Художня література. У XV ст. поширюється емоційно-експресивний стиль, т. зв. плетеніє словес. Для нього характерні неологізми. Вони виражені складними словами і виконують спільну функцію — прагнуть до абстрагування зображуваного. Григорій Цамблак, Іоанн та інші автори, що користувалися «плетенієм словес», вживають складні слова дуже часто: *язык* ***иноязычнаго*** *и племя* ***иноплеменнаго*** (Цамблак) Вони не тільки перекладають їх з грецької і використовують слов’янські, але, значною мірою, створюють свої власні неологізми, хоча й за грецькими зразками [Пелешенко, с. 100].

Художня література зароджується в останній чверті XVI ст. у вигляді панегіриків і полемічних віршів, спрямованих проти Папи і католицизму [Русанівський 2002, с. 71]. Передбарокова поезія небагата на художні засоби. Епітети, за висловом В. М. Русанівського, освячені книжною мовою [Русанівський 2002, с. 72], а головною особою, до якої звернені очі поетів [Русанівський 2002, с. 71], є Ісус Христос. Як і в конфесійній літературі, тут

поширені складні слова: ***многоцѣнный*** *бисер*, ***душегубный***, ***славолюбный***, ***твердосердечній*** [Русанівський 2002, с. 71].

Незважаючи на те, що автори намагалися писати церковнослов'янською мовою, вони не могли уникнути народнорозмовного впливу. Зокрема у вірші Яна Жоравницького читаємо: *Чи єсть в Луцку* ***бѣлоглова***, *Як та пани ключникова?* (УП, 60).

Українські поети першої половини XVII ст. включилися в полемічну боротьбу. Стиль і поетика української віршової продукції цього періоду розвивалася в напрямку насиченості образами, збільшення їх кількості й емоційного впливу на читача. Панегірично-полемічна література багата на епітети. До одного іменника може відноситися одразу декілька епітетів [Русанівський 2002, с. 105]: *Слава тебѣ Христе, цару преславний, Чудный боже*, ***вседержавный***, *Сыну божій предвѣчный, У хвалах аггельских уставѣчный* (УП, 245), *хто такъ вѣритъ, то правдивый єсть хр(с)тїанин*, ***правовѣрный***, ***блг҃очєстивый***, *и правдивый Сынъ* (1646 Перло, 12).

Більшість складних слів, що використовувалися в художній літературі, були церковнослов'янізмами: ***многогрѣшный*** *Инокъ Васїанъ Саковичъ* (1622 Сак., л҃ѳ), *гдєса одинъ з нєбожных сродзє заюшаєтъ*, ***Громогласный*** *поличокъ Панꙋ вытинаєт* (1631 Волк., 5 зв.), *ѡцєанъ* ***мєдоточный***, *мꙋдрость Бо(з)скихъ рєчїй* (1632 Евх., 18), *сладость ѡ(т) дрєва, вшєлакихъ плѡдовъ … сладѡсть и цвѣтѡвъ*, ***блг҃ѡвонны(х)*** (1646 Перло, 4—4 зв.), *душꙋ мою и пло(т)* ***грѣхоро(д)нꙋю***, *на мꙋки вѣчнїи послат(и)* (19 зв.), *єсли язы(к) по(в)стагаєтъ … нє бꙋдє* ***вєлєрѣчивы(м)*** (сер. XVII Кас., 38 зв.).

Оскільки в цей період християнська теологія визначала й рамки функціонування суспільної думки, то коло образів більшості українських поетичних творів рідко виходила за межі біблійної та іншої літератури церковного змісту: *ꙗкъ Ревнителю вѣры* ***Блг҃очестивои*** (1622 Сак., м҃и), *все згола чловека при смрти ѡпꙋщаетъ, Нашто колвексa ѡнъ на томъ свѣтѣ спꙋщае. Толко*

идетъ житїе з нимъ ***бгобойное****, Которое мꙋ чинитъ сꙋмнѣне волное* (1622 Сак., н), *а тоє слово Бжїє, з* ***бгѡпрїꙗтною*** *Плотїю, названѡ Сномъ Бжїимъ* (1646 Перло, 12), *слава тєбѣ Хє црꙋ прєславный, Чꙋдный Бжє силный* ***всєдєржавный*** (24), *о прєславнаꙗ, и* ***Вєлєхвалнаꙗ****, Прєч(с)таꙗ Двцє, блгословєннаꙗ Бцє* (35 зв.).

Хоча церковнослов'янізми серед складних прикметників у художній літературі переважали, однак фіксуємо також народно-розмовні елементи: *штося явно в* ***тойрочной*** *войнѣ показало* (1622 Сак., 38), *турчинъ нашолъ, зъ* ***многоличбнымъ*** *поганствомъ, на Отчизну нашу* (320), *и босы(и) и* ***простоволосы(и)*** (к. XVII—п. XVIII КЗ, 218), *закрывалась она, будто под* ***разновидным*** *маскарадом* (1766 Г. Ск. I, 148).

Улюбленими образами письменників є сонце, місяць, зірки, світло як символи істинної віри, а також орел, лев як символи сили. Наприклад: *Сын божій предъвѣчный той у вѣчной славѣ паче солнца сіяет, той нас* ***свѣтоноснім*** *безсмертіем одѣваєт* (УП, 277), *орла* ***быстроліотного*** (1642 Бут., 5), *радꙋйтєсꙗ Гнѣ Ап(с)лѡвє, Вы Нб(с)ныи* ***высокѡпарнїи*** *ѡрлѡвє* (1646 Перло, 46), *увидѣл рано восход прекраснѣйшаго* ***всемірнаго*** *ока* (XVIII Г. Ск. I, 119) — про сонце.

Для створення художніх образів автори часто вдаються до прикметникових композитів колірної семантики. Порівняймо: *в по(д)зємныи, Титанє и ты* ***злотовлосы****, Тємныи краи, пꙋсти свѣтло твои косы* (1631 Волк., 25), *за быстрымъ* ***злоторогимъ****, кто єлєнємъ гонитъ* (1632 Евх., 18), *нєхай* ***злотозєлєный*** *Топазинъ приносꙗть* (1633 Евфон., 303), *и гдєжъ по плачꙋ радость нєбываєть,* ***Золотоѡкїй*** *гдѣ нє обꙗснꙗєтъ Титанъ по хмꙋрахъ* (308), *пр(и)нєсѣмо ємꙋ в подаро(к), нє злато сказитєлноє, алє дꙋшѣ нашѣ* ***златови(д)нїи*** (1646 Перло, 59 зв.), *ой ты, птичко* ***жолтобоко*** (1757 Г. Ск. I, 76), *старик* ***сѣдовласій*** (XVIII Г. Ск. I, 93), *голуб* ***темноокій*** (169).

Загалом староукраїнська художня творчість відзначається великою кількістю неологізмів, що виникли як наслідок праг-

нення авторів якнайточніше, щонайвлучніше передати ознаки предметів, осіб, явищ тощо. Наприклад: ***жабоястый*** *народ* (УП, 128), *ноч* ***чорнооблач(н)ая*** (УП, 138), ***зеленовласыя*** *дерева* (УП, 141), *вѣтры* ***благопрохладные*** (УП, 141), ***пламенноносныи*** *серафимы* (УП, 281), *которы(х) клє(й)ното(в) …* ***вєтроноги(х)*** *часо(в) ѡ(т)мє(н)ность … загаси(ти)… нє будꙋ(т) могли* (1582 Кр. Стр., 15), *оутѣкай проу(д)ко* ***быстроногїй*** *коню* (1603 Лям. Остр., 3), *тєбє ѡ Ꙋ(т)чє, цнѡ(т)* ***высоколєтныхъ*** (1618 Вѣзер., 15), *теды ихъ всѣ з трыꙋмфо(м) в Мѣсто впроважали,* ***Долгоѱасливого*** *имъ Царства вѣншꙋючи* (1622 Сак., м҃в), *твоѧ слава в молчаню нѣкгды не зостане, Покы Днѣпръ з Днѣстром* ***многорыбные*** *плынꙋти бꙋдꙋтъ* (м҃и), *слєзы* ***горкоточныє*** *прꙋдко оусꙋшꙋєтъ* (1642 Бут., 5 зв.) ‘викликаний сильним горем’, ***златоструйны[и]*** *поток, любимици, пійте, отческую ж вѣру хранити умѣйте* (к. XVI УП, 75) ‘повний щедрот’ тощо.

Найвідомішим представником побутової поезії був Климентій Зіновіїв. Його можна було б назвати «натуралістом»: він пише про те, що бачить [Русанівський 2002, с. 105], про все, на що була спрямована його увага в навколишньому світі. Однак К. Зіновіїв — автор-моралізатор, тому на передній план у його творах виступають слова, що характеризують людину, її ставлення до інших і навколишнього світу [Русанівський 2002, с. 113]. Більшість складних прикметників, використаних у його творах, — церковнослов’янізми: *(от)* ***бшєпагубны(х)*** *грѣховъ насъ о(т)враща(и)* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 5), *і о(т)* ***всєнєправє(д)ны(х)*** *мужє(и) мѧ избави* (17), *смирє(н)но м҃ли(мъ) за ны(х) тѧ* ***всєщє(д)ра*** *б҃га* (50 зв.), *призри на ны(х) свои(м) си око(м)* ***всєвидящы(мъ)*** (61 зв.), *блуды* ***бгомє(р)зскіє*** (80 зв.), *всѣ* ***бшєврє(д)ныє*** *ігры іскоренит(ъ)* (129 зв.), *сохраня(и) б҃жє людє(и)* ***блгоч(с)тивыхъ:*** *ѡ(т) тѣхъ то ігръ бєзчє(ст)ны(х) и* ***всєнєчє(с)тиви(х)*** (318 зв.) та ін. Знаходимо в його творах і окремі неологізми, зокрема: *тѣмъ и* ***памятозлобны(х)*** *х҃є б҃жє наставъ на стєзю сп҃сє(н)ную* (к. XVII—п. XVIII КЗ, 43 зв.).

Староукраїнський період розвитку української мови ознаменувався творчістю Г. Сковороди. Більшість складних прикметників, зафіксованих у його творах, була церковнослов'янізмами, що виступали засобом урочистої емоційності. Наприклад: *ты сад напой,.. током вод* ***благочестивых*** (XVIII Г. Ск. I, 85), *как выгонит овцы в* ***благовонне*** *поле* (96), *и созиждут сынове* ***инородныи*** *стѣны твоя* (143), ***любомудрое*** *слово Платоново* (к. XVIII Г. Ск. II, 14), *сіа* ***богодышущая*** *книга и сама стала богом* (17), *вижу сквозь мрак* ***присносущное*** *начало* (18), *богатая сія и* ***великолѣпная*** *фигура солнце* (25). Таким композитам притаманна особлива поетичність, стилістична виразність і піднесеність.

Окрім цього, Г. Сковорода використовує церковнослов'янські слова з метою створення знижувальних стилістичних характеристик та надання поетичним рядкам відтінків іронії, сатири, сарказму [Корнієнко, с. 11.]. Наприклад: *но с недостатком* ***благоразумная*** *животина* (XVIII Г. Ск. I, 118), *старался их сею* ***высокопарною*** *філософіею ощасливить* (118), *шатался в сем* ***высокородном*** *догматѣ* (118), *род мой происходит от самых* ***благородных*** *бобров* (127), *пан Сомнас сколько ни* ***велерѣчив****, я в нем вкуса не слышу* (163).

Для Г. Сковороди, глибокого знавця традицій староукраїнської книжної культури, мовотворчість була не лише матеріалізацією лінгвокреативного мислення, а й можливістю по-новому — крізь призму новоствореного слова — наблизитися до таємниць двонатурного світу в трьох його іпостасях [Гнатюк, с. 331]. Тому у творах письменника знаходимо чимало неологізмів: *Ты там обновиш радость, как* ***быстропарный*** *орел* (1757 Г. Ск. I, 61), ***краснозрачныя*** *лѣса, стези отворите* (64), *взор* ***яростномечній*** *кидает* (XVIII Г. Ск. I, 100), *по всем голубом* ***звѣздоносном*** *сводѣ* (139), *по сію сторону земля* ***скотопитателна****, а у нас скот* (140), *стѣнь тунеядцам, стрекало и поджога* ***дѣтоумным*** (1776 Г. Ск. II, 8), ***волосожарные*** *лучи* (к. XVIII

Г. Ск. II, 25), *свобода бѣсноватых — совсѣм нас превращает в* ***плотомудрствующія*** *скоты* (36) та ін.

Мислитель конструює й оригінальний вид оксиморона — складні прикметники, мотивовані сурядними сполуками з прикметниками-антонімами [Гнатюк, с. 348]: *прощайте навѣки,* ***дурномудрыя*** *дѣвы* (Г. Ск. I, 281), *оно* ***глупомудрым*** *сердцам видится добром — по естеству же своему есть лукавое* (312), *чрез непослушаніе человѣк* ***глупомудрою*** *дѣлается мартышкою* (438), *взглянь на* ***слабосильного*** *звѣрька — человѣка* (к. XVIII Г. Ск. II, 13).

В основі композитів, виявлених у творах Г. Сковороди, часто лежить світова символіка, сонячна емблематика. Особливе місце філософ надає образу швидкоплинної річки. Наприклад: *и ты,* ***быстротекущій****, возвратися, Іордане* (1757 Г. Ск. I, 64), *всяка внѣшность есть* ***мимопротекающею*** *рѣкою* (XVIII Г. Ск. I, 179), ***свѣтолучное*** *солнце* (к. XVIII Г. Ск. II, 23), *сей* ***свѣтосолнечный*** *свѣщник просвѣщает исходы* (23).

Драматургія. Мова шкільної драми II пол. XVII ст. є зразком української книжної літературно-писемної мови, у якій відбито тенденції зберігання мовної традиції минулого й відчувається значна орієнтація на народнорозмовну основу. Книжна традиція проявляється в утвердженні абстрактної лексики, біблійних та античних образів. З кінця XVII — початку XVIII ст. у драмах спостерігається заступлення староукраїнської літературної мови церковнослов'янською. Більшість складних прикметників, виявлених у драматичних творах цього періоду, була книжними: *всіх* ***словенороссійських*** *стран князь і повелитель* (Ф. Прокопович «Владимир», 1705 р.), ***великоіменитіє*** *і* ***благороднії*** *слишателіє* (Там само), *виділ єси, когда мя* ***злославний*** *убиваше мучитель, і стріл* ***огневидних*** *отнюд не пустил єси* (Там само), *празник громний,* ***велегласний*** (Там само), *нині біх в дебрех непроходних і созвах безчисленних, лютих,* ***страхородних*** *сонм духов нізчетний* (Там само), *вложу в мисль єму* ***христо-***

ненависні *помисли* (Там само), *о княже* ***всезлатий***, ***вседрагий***, ***вселюбимий***, ***всемощний***, *багатий* (Там само), *преч лютая от мене зима отступила, а* ***благоприятная*** *весна наступила* («Милость Божіа», 1728 р.), *ко тебі, о* ***всеблагий*** *боже* (Там само), *право рекл єси, друже* ***вселюбезний*** (М. Довгалевський «Комическоє дійстіє», 1736 р.), *скоро іспустил Христос глас* ***животворящий*** (Г. Кониський «Воскресеніє мертвих», 1746—1747 рр.), *возпой пісні* ***всеутішні*** (Там само), *восприймет от алмазов вінець* ***многоцінний*** (Там само) [Українська література… (далі — УЛ XVIII)].

Значна роль у розвитку української драматичної писемності належить інтермедіям, мова яких проста, позбавлена пишності та художньої вигадливості. Тому складні прикметники в таких творах фактично не вживалися.

Передмови й післямови. З розвитком книгодрукування набуває поширення такий писемний жанр, як передмови й післямови до друкованих текстів. Значна заслуга в їх вивченні належить Ф. І. Тітову, зокрема велику цінність має представлений ним том унікальних зразків до книг, виданих у друкарні Києво-Печерської лаври [Тітов].

Тематично більшість передмов до українських стародруків XVI — XVII ст. належали до антикатолицької публіцистики, де знайшла відображення національно-визвольна боротьба українського народу проти полонізації та унії. Однак при всій ідейно-стильовій близькості передмов та післямов з полеміко-публіцистичними трактатами вони все ж суттєво відрізнялися. Ті ж самі ідеї в передмовах висловлювалися простіше, опускалися виклади релігійних догматів, суперечок тощо.

Автори прославляють православ’я, надаючи йому найвищої оцінки: *писаніе* ***богодухновенно*** (1581 ПОБ, 10), ***всесвѣтлыхъ*** *обоего завѣта писаній* (1), ***всесвѣтлыхъ*** *Писаніи* (14). При цьому часто створюють метафоричні образи, використовуючи як відомі,

так і самостворені складні прикметники. Наприклад: ***скиптродръжавный*** *пророкъ* (1581 ПОБ, 2), *паче всякого меча* ***обоюдуостра*** (12), ***лꙋносвѣтлы(м)*** *Клєйнѡта(м) Корибꙋтѡвъ славныхъ, Вѣрнє слꙋжи(т) фортꙋна* (1632 МІКСВ, 270)

У передмовах та післямовах, як і в інших церковно-релігійних чи полемічних текстах, композитні ад'єктиви вживаються традиційно при назвах божественних істот та в ролі етикетних епітетів. Наприклад: *яко апостола* ***благоразумна*** (1581 ПОБ, 5), *отъ царей и князей* ***благочестивыхъ*** (12), *съ* ***Єдінороднымъ*** *Его Сыномъ и* ***всесвятымъ*** (14), ***чл҃колюбивый*** *єсть Б҃гъ* (1627 Земка Син., р҃п), *Т҃с Х҃с Бжїй* ***єдиносущный*** *Оцу явисѧ плотїю на земли* (1624 Коп. Передм., 95), *с҃тыи бо Андрей* ***Первозванный*** *Ап(с)лъ* (1623 Коп. Друга передм., 97).

Особливою рисою аналізованого жанру було звертання до читачів, повагу до яких намагалися висловити автори передмов та післямов. У цих випадках застосовувався весь арсенал художніх засобів, серед якого і складні прикметники, наприклад: ***благочестивый*** *читателю* (1581 ПОБ, 1), *и всѣм вєспол* ***блг҃онравным*** *Спꙋдєѡ(м) … здоровѧ доброго* (1636 МІКСВ, 316).

Церковно-релігійна публіцистика полемічного характеру. Однією з форм боротьби між двома християнськими течіями стає полемічне письменство релігійно-ідеологічного змісту. Воно представлене різними жанрами: послання, відкриті листи, теологічні диспути, написані у формі діалогу, трактати, памфлети тощо. Є серед них авторизовані твори, анонімні та підписані псевдонімами.

У полеміці великого значення набуло живе слово, добре зрозуміле широким народним масам. Тому письменники використовують не лише лексичні, граматичні та словотвірні варіанти, властиві народнорозмовній практиці, але й широко вживають народну фразеологію, влучне слово: *алє сто(и) ты,* ***крывоногїй*** *ба(ч)ма(ж)ничє, и(з) своєю* ***крывоно(ж)ною*** *ба(ч)магою* (1596

Виш., 234 зв.), *младенцем* ***бѣлобрадым*** *руским* (1599—1600 Виш., 152).

Одним із яскравих представників цього жанру був І. Вишенський. Він у всьому, в тому числі і в мові, — традиціоналіст [Русанівський 2002, с. 80]. Тому церковнослов'янська мова, яку він добре знав і обстоював «як знаряддя істинної святості» [Русанівський 2002, с. 80], переважає у всіх його творах: ***благочестивые*** *царие и на небеси и на земли нынѣ от уст* ***богохвалных*** *ся прославляют* (1596 Виш., 32), *Церковь есть различного жития цвѣтущий* ***благоплодный*** *и добровонный рай* (1600—1601 Виш., 168), *а если хто* ***жестокосерд*** *и не вѣрит моему речению* (184), *научила церковь христова вѣрнаго быти простым, а не хитрым;* ***богобоязнивым*** *и мирным, а не жестоким* (1608—1609 Виш., 206), *отступление от православной вѣры влѣзло, и чтилище* ***боготворное*** *на земли явилося и покору и науку христову збурило* (222) та ін.

І. Вишенський — визначний творець яскравих неологізмів, переважну більшість з яких становлять складні слова, утворені або за зразками народнорозмовних лексем, або за прикладом скалькованих з грецької мови старослов'янізмів: *што(ж) ва(м) поможє сивизна, и кра(с)наѧ борода, коли(ж) розоу(м)* ***дєтиноигра(л)скїй*** *маєте* (п. 1596 Виш., 249 зв.—250), *шкатѹлы з флѧшами, напо(л)нє(н)ными вино(м), ма(л)мазыєю з горѣ(л)кою* ***го(р)кодорогою*** *волоча(т)* (1596 Виш., 256), *философского* ***высокомє(ч)татє(л)ного*** *ни слыха(х)* (1599—1600 Виш., 203), *своею бурною хмарою,* ***дождевидным*** *пролитием мечтателнаго мнимaнья* (1608—1609 Виш., 204), *и безчестием* ***крестострадателное*** *смерти* (211) тощо.

Частина їх виступає засобом урочистості й піднесеності, коли мова йде про Ісуса Христа, православну церкву та все, що з ними пов'язане: *тогда да учат* ***богомолебного*** *и* ***праведнословнаго*** *Часословца* (1608—1609 Виш., 202), *во мѣсто хитрорѣчных силогизм и велерѣчивое реторики тогда учат* ***богоугодно-молеб-***

ный *Псалтырь* (1608—1609 Виш., 202). В основному ж неологізми І. Вишенського служать створенню негативної оцінки не лише зниженого, але й сатирично-викривального плану: *тежь и наставников и учителев,* ***бѣсомудренных****, воздушных, поднебесных духов* (1608—1609 Виш., 202), *бо и диявол учит, и проповѣдает, и ангелом ся чинит … — а всѣ лжет и всѣх прелщает, и зводит, и змалит, да в свою* ***кознoплѣтенную*** *пленницу всѣх засилит и увяжет* (1615—1616 Виш., 244).

Особливо часто в ролі частини складного слова І. Вишенський вживав слова *слава, ложь, гроші, ідол, хитрий, любов*: ***лживо-лицемѣрнаго*** *езуицкаго живота* (1608—1609 Виш., 220), *иж ваша милость ухватилися за мирскую (хитрую и сварливую,* ***любопрепиралную****,..) премудрость* (1608—1609 Виш., 205), *тот узлик* ***хитросвязаный*** *радою божею тобѣ развяжу* (1599—1600 Виш., 33).

Відгомін писань І. Вишенського відчувається у творі «Отвѣтъ Клирика острожского Ипатію Потею» (1598), у творах М. Смотрицького, у «Вопросахъ и отвѣтахъ православного зъ папѣжникомъ» (1603), у «Пересторозі» (1605—1606), у «Палінодії» З. Копистенського (1620—1622), у «Совѣтованіе о благочестіи» (1621) та ін.

Полемічні тексти рясно усипані церковнослов'янізмами: *абы мѣ(л) на(д) сщєнными митрополитами и на(д)* ***бг҃овозлюблєнными*** *архїєп(с)пы и єп(с)пы* (1598—1599 Апокр., 88), ***блг҃овѣрны(м)*** *жє с҃щєникомъ и всѣмъ* ***христолюбивымъ*** *людємъ* (185), *змышляете сами неякогось смока* ***велеглавъного*** *и намъ его приписуете?* (1598—1599 Відп. ПО, 1091), ***вєлєславный*** *всєдє(р)житє(л) и истинный бг҃ъ* (1598 Отп. КО, 10), ***богомудры*** *єстє на злоє, а щобы разꙋмѣти доброє, не увѣдали єстє истинны* (1605—1606 Перест., 42), *хвалячи той* ***богопротивный*** *календаръ* (45). Однак церковнослов'янська лексика в полемічних творах тісно переплетена з українською. Дуже часто спостерігаємо явище заміни церковнослов'янських основ староукраїнськими.

Зокрема: *котором҃ звєрѧти оуста были* ***вєлїкомовѧчїи****, и хр(с)тїанском҃ слоух҃ обридливыи* (1598—1599 Апокр., 186 зв.) — ***великомовѧчий*** ‘який багато говорить’ (СУМ XVI—XVII 3, 217) замість ***великоглаголивыи*** (СДРЯ I, 381); *абы и россовъ, маючихся истинъно ко житїю* ***добродѣтелному****, посылати на Аѳонъ* (1621 Совѣт., 132) — ***добродѣтєлны(й)*** (1596 Зиз. Лекс., 44) замість ***благодѣтьльныи*** ‘який чинить добро’. Дуже часто автори вдаються до церковнослов’янських моделей при творенні неологізмів. Однією з улюблених словотвірних моделей була: «**любо-** + іменна / дієслівна основа + суфікс». Наприклад: *прє(д)почли єстє* ***любовєщноє*** *и* ***любостѧжатє(л)ноє*** *житїє* (1599 Кл. Остр., 228), *и многіи въ немъ* ***любоподвижныи*** *свои года* (1621 Коп. Пал., 856) та ін.

Особливістю полемічних творів була нестриманість у нагромадженні слів — однотипних словотвірних утворень, часто складником яких виступають композитні прикметники: ***всєславном҃*** *і* ***вєликолѣпном҃****,* ***блгочєстивом҃*** *жє и правосла(в)ном҃ г(с)дрю и вл(д)цѣ остро(з)ском҃* (1598—1599 Апокр., 185), *а которая мудрость зъ высокости, первѣй есть чиста потомъ же мирна, кротка,* ***благопокорлива****, полна милости и овоцовъ добрыхъ* (1603 Пит., 106).

Історико-мемуарна проза. З II пол. XVII ст. активізуються українські літописні традиції, започатковані в київську добу. Історичні тексти разом з усною народною творчістю, зокрема історичними піснями та думами, були могутнім засобом виховання патріотизму.

Літописні тексти XVI — XVII ст. в Україні складалися освіченими людьми як духовного, так і світського стану, вихованцями відомих навчальних закладів, представниками освіченого міщанства та козацтва. Тексти цього періоду — це переважно стислі порічні записи, а також більш широкі розповіді, свідками яких були самі автори.

Традиційно складні прикметники використовувалися при називанні осіб: ***блгочєстивы(м)*** *игѹмєно(м) кирилло(м) костантино(в)ски(м)* (1509—1633 Остр. л., 128), *до п[а]на Николая Потоцкого гетмана* ***великокоронъного*** (1720 Вел., 92), ***ясневелможний*** *м[о]сцѣ п[а]не хоружий коронний* (94), *зъ многими знаменитими и* ***високородними*** *панами* (99 б), ***добропамятный*** *вождь нашъ и гетманъ Богданъ Хмелницкій* (111), *под* ***єдиновѣрнимъ*** *православнимъ государемъ* (192 б), *от* ***добронравного*** *и* ***благосерднаго*** *отца о добродія нашого* (192 б), ***блговѣрного*** *князя Свмєона Олєлковича* (1739 ГГ, 2 зв.), ***вєликородніє*** *пновє* (9 зв.; 18), ***блгочєстиваго*** *ца твоєго* (31 зв.). У літописах проявилася характерна для всіх стилів староукраїнської мови етикетна традиція оформлення звертань.

Усталеними залишаються й епітети при назвах божественних осіб, зокрема Бога: *при* ***всесилной*** *помощи б[о]жієй* (1720 Вел., 103 б), *положили упованіє на* ***всещедрого*** *б[о]га* (219 б), *и нѣ Бгъ* ***всєвидущій***, *и* ***всєдаровитіи*** (1739 ГГ, 31 зв.), *Бга* ***всємогущаго*** (31 зв.) та ін. За походженням вони були церковнослов'янізмами чи утвореними за церковно-слов'янськими моделями.

Питанню віри староукраїнські літописці надавали особливого значення. Загалом тексти фіксують традиційне трактування православ'я як праведного віровчення. Наприклад: *от вѣри отческія православнія* ***д[у]шеспасителнія кгрекорускія*** *отринули* (1720 Вел., 107 б), ***б[о]гохранимой*** *православной державѣ* (193), *и вамъ* ***єдиновѣрнимъ*** *православнимъ християномъ* (217 б), *и по вѣрѣ* ***православновосточнои*** (1739 ГГ, 31 зв.).

Визначальною рисою староукраїнського літописання стало переважання в ньому народнорозмовної лексики. Це саме стосується і прикметникових композитів. Зокрема, в текстах знаходимо описи різних побутових речей: ***щирозлотній*** *канакъ* (1720 Вел., прил. I), *и кунтушом найпреднѣйшого* ***темнозеленого*** *сукъна французкого* (96 б), *з сѣдломъ турецкимъ з* ***срѣброоправнимъ*** (158 б).

Складні історичні умови, в яких існувала Україна, а саме поділ її на частини, викликав необхідність появи слів на позначення цих понять, наприклад: *при* ***тогобочнихъ*** *чигринских гетманах* (1720 Вел., 98 б), *полки* ***тогобочнии*** (200 б), *чистилъ о(т) нихъ* ***ꙋкраинꙋ сѥгобочнꙋю*** (1740 ЛК, 46 зв.). Тут також маємо слова, що відбивають стосунки України з іншими державами: *рушилъ з своихъ станций порубежнихъ* ***украинополскихъ*** *внутръ Полщи* (1720 Вел., 136 б). Такі лексеми широко представлені насамперед у козацьких літописах, що зумовлено змістом цих творів.

У XVI — XVIII ст. фіксуємо випадки заміни церковнослов'янських основ староукраїнськими, зокрема **ино-** → **чужо-**: *и изъ рускихъ и изъ* ***иноземскихъ*** *родовъ* (1720 Вел., 249) / *по иннихъ* ***чужозѥмскихъ*** *странахъ* (1739 ГГ, 3).

Складні прикметники у творах цього жанру реалізують як свої прямі значення, так і переносні. Не цураються автори і власних неологізмів для надання творам більшої урочистості, образності тощо. Наприклад: *панаꙋиричними* ***хитрословесними*** *албо рачей* ***суѥзлосними*** *… речами* (1720 Вел., 114), *слонце* ***златозрителніѥ*** *свои по вселеной распростерло лучи* (133), *весна з* ***радостнотворними*** *цвѣтами земними* (146), *мови* ***сладкоплиной*** *до цесара християнского* (179), ***слезоточніѥ*** *не осхли зѣници* (198).

Отже, українські письменники, як би вони не намагалися писати тільки народною мовою, не могли уникнути церковнослов'янізмів, оскільки вже не відрізняли їх від власне народних слів, до того ж, інколи використання церковнослов'янізмів вимагав і сам текст, особливо високого стилю [Шимко, с. 78—79.].

Церковнослов'янська мова значною мірою сприяла розвиткові українського художнього стилю. Завдяки їй він збагатився різноманітними стилістичними фігурами.

Науковий стиль

Церковнослов'янська мова значною мірою сприяла розвиткові й наукового стилю, початки якого відносять до XVI — XVII ст.

«Зерцало богословія» (1618) К. Транквіліона-Ставровецького — науковий твір, видрукуваний книжною українською мовою, у якому знаходимо чимало композитів: *и оукрасивъ єго видѣнїє, различнымъ свѣтомъ:* ***горолєтнымъ свѣтоносны(м) скороходнымъ*** *с҃лнцємъ* (1618 Зерц., 17), *таковаго хꙋлєнїа и заблꙋжєнїа ѡ(т)ню(д) нє прїймаєтъ ц҃рквъ наша въсто(ч)наа.., и нє знаєтса до таковыхъ* ***зломꙋдръныхъ*** *ч҃лкѡвъ, и простотѣ и(х) посмѣваєтса* (18), *ѡбридливость єстъ идѡлопоклонєнїє* ***всєгосвѣтнєє*** (32), *и* ***д҃шєтлѣнномꙋ*** *китꙋ, албо вєлорыбови* (38), *вѣрꙋютъ въ с҃тою нєра(з)дѣлїмꙋю и* ***єдиноистотнꙋю*** *тр(о)цꙋ* (43), *и такимъ* ***звѣздоплєтнымъ*** *вѣнъцємъ, вѣнча х҃с главꙋ* (55 зв.).

Чи не найпоширенішими пам'ятками науково-практичного жанру XVIII ст. були травники, лікарські та господарські порадники. Кількість складних слів у них невелика, що пов'язано з намаганням авторів якомога простіше пояснити складні речі. У лікарських порадниках часто трапляються молитви. Саме там фіксуються прикметникові композити, як правило, церковнослов'янізми, типові для релігійних текстів. Наприклад: *сілою ч(с)тнаго и* ***жівот[во]рящаго*** *кр(с)та* (ЛГП, 101), *славны(х) и* ***всехвалныхъ*** *ап(с)лъ Петра и Павла* (101).

Досить поширеними були складні прикметники на позначення часових проміжків: *козатецъ … ѡ(т)гонітъ* ***тридне(в)ную*** *фрыбру* (ЛГП, 101), *при фебрѣ* ***че(т)вероднєвной*** (39).

Отже, складні прикметники, різні за структурою і походженням, широко представлені в усіх стилях староукраїнської мови.

*****

У староукраїнській мові продовжують функціонувати власне складні прикметники, перші компоненти яких вказували на ступінь вияву ознаки: *велеславный*, *всєпрєчєстный*, *великоразумный*, *высокоꙋмны*, *благопріѧтный*, *многотрудный*, *дорогоцѣнный*, *малопотребный*, *добросладокъ*, *злоковарный*. Характерною рисою цього періоду стало залучення синонімічних основ. Зокрема, як словотвірні синоніми до основи **веле-** використовуються **бує-** та **зацне-**, до основи **велико- — велице-** / **вельце-**, що, здебільшого, зумовлено впливом польської мови: *буємудрий*, *зацнеславетный*, *велцеласкавый*, *велицепобожны*. Поодинокими є випадки заміни основи **много-** у значенні ‘високий ступінь вияву ознаки’ основою **богато-**: *богатоꙋмєнъ*. Власне складні прикметники досить часто вживалися в текстах конфесійного та художнього стилів, однак такий словотвірний тип не дуже активно поповнювався новими похідними.

Найбільша кількість складних прикметників, як і раніше, утворювалася складносуфіксальним способом за такими основними лексико-словотвірними моделями:

· «прикметникова основа + інтерфікс + іменникова основа + суфікс **-н-**» (якість ознаки, часова семантика): *благопобѣдный*, *добропамятный*, *крутобережный*, *щирозлотный*, *среброоправный*, *долговатогранистый*, *чирвонобарвяний*, *каменосердечный*;

· «числівникова основа + інтерфікс + іменникова основа + суфікс **-н-**, зрідка **— -евн-**, **-енн-**, **-ск-**, **-ев-**» (кількісні ознаки предметів): *єдиновѣтвний*, *двоморский*, *двунеделъный*, *первородний*, *второзаконный*, *обостронный*, *многодневный*, *килкорочній*, *маловременний*;

· «займенникова основа + інтерфікс + іменникова основа + суфікс **-н-**, зрідка **— -ск-**, **-енн-**» (узагальнені ознаки предметів: повнота вираженої ознаки, інакшість ознаки; часові ознаки,

просторові): *всенародний*, *инородний*, *сегорочный*, *кождоденный*, *цѣлодневный*, *тоголѣтній*, *своявoлны(и)*;

· «іменникова основа + інтерфікс + іменникова основа + суфікс **-н-**» (ознака предмета за схожістю, ознака предмета за приналежністю): *ангєлоподобный*, *корытоѡбра(з)ны(й)*, *змиєножны(й)*, *во(с)ходосо(л)нєчны(й)*;

· «іменникова основа + інтерфікс + прикметникова основа» (ознака предмета за схожістю, якість предмета, об'єктні відношення): *ангелолѣпный*, *громогучный*, *душеполезный*, *болѣзнотяжкій*, *богомерзкий*;

· «прислівникова основа + прикметникова основа» (якість, міра, ступінь вияву ознаки): *долгошедивый*, *сипкогрубый*;

· «іменникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікси **-н-**, **-анн-**, **-енн-**, **-им-**, **-елн-**, **-ив-**, **-лив-**, **-ателн-**, **-ителн-** та ін.» (суб'єктні, об'єктні, часові та просторові відношення): *богонареченный*, *землемѣрный / землемѣрский*, *муроломный*, *ягородородный*, *душеврачебный*, *болѣзноносный*, *властолюбный*, *вѣкопомный*, *огнепалный*;

· «прислівникова основа + дієслівна основа + суфікси **-н-**, **-ив-**, **-лив-**, **-ач-**, **-уч-**, **-ан-**, **-л-** та ін.» (міра, ступінь вияву, якість дії, часові та просторові ознаки): *велехвалный*, *великомовѧчий*, *пр8дкобѣжачїй*, *мимопротекающий*, *долготерпеливый*, *новоутворенный*;

· «числівникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікси **-н-**, **-анн-**, **-лив-**, **-ив-**» (кількість, міра виконаної дії): *первомененый*, *первозданный*, *многопитный*, *богатодаровный*;

· «займенникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікси **-н-**, **-уч-**, **-ач-**, **-ущ-**, **-ащ-**, **-ителн-**» (об'єктні, суб'єктні відношення): *всетворителный*, *всемогучий / всємогущии*, *всежеланный*, *всехвалный*, *самотворный*, *самолюбний*;

· «прикметникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікси **-н-**, **-енн-**, **-ив-**, **-ащ-** та ін.» ('перебувати в певному

стані’): *животворящий* / *животворивый* / *животворный*, *слепорожденный*;

· «дієслівна основа (здебільшого **люб-**) + інтерфікс + іменникова основа + суфікс» (об’єктні відношення): *любомусикий*;

· «дієслівна основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікси **-в-**, **-лив-**, **-алн-**, **-елн-**, **-н-**» (об’єктні відношення): *любодѣєвый*, *любопрепиралный*, *любоучителний*, *любопослушливый*.

Пам’ятки староукраїнської мови відбивають процес заміни одних основ іншими, зокрема: **все-** → **обще-**, **ино-** → **чужо-**: *общєнародный*, *чужосторонный*, *чужозємскій*. Розширюється коло займенників, що беруть участь у творенні складних прикметників: **цѣло-**, **сего-**, **того-**, **сва-** / **свое-**, **своя-**.

Продовжує розвиватися тип складних прикметників, утворених складнонульсуфіксальним способом, найпоширенішими серед яких були композити на основі прикметниково-іменникового словосполучення: *бѣлохвостый*, *вєликогубы(й)*, *довгорукий* / *долгорукїй*, *скороноги(й)*, *гологузый*, *кривоносий*. Саме в староукраїнський період починає переважати нульсуфіксальна модель творення складних прикметників з другою іменниковою основою на позначення частин тіла людини. Інші словотвірні моделі не набули такого поширення: *карнаухий*, *двоногий* / *двоногїй*, *чєтвєрозубый*, *малоногїй*, *многоѡкїй*, *ветроногий*, *лвосилый*.

Активно поповнюється староукраїнська мова й композитами, утвореними основоскладанням за допомогою сурядного зв’язку: *свѣтлобуланий*, *темногнѣдий*, *зрыжаплеснивый*, *оугроросинскый*, *кесарео-цесарскый*, *православно-каѳолический*.

Особливістю староукраїнської ділової документації було використання великої кількості слів-штампів, утворених зрощенням, з першими основами **вище-** і **ниже-** та їхніми варіантами: *звышереченый*, *звышнаписаный*, *выжейменованый*, *вышенаписаный*, *выщспецификованый*, *нижеподписаный*, *нижепомененый*.

Розділ 5

ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. ІСТОРИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIX — КІНЦЯ XX ст.

У XVIII ст. українська літературна мова, зорієнтована на народну мову, визначила свою діалектну основу, однак несприятливі умови культурного розвитку значно сповільнювали процес її становлення. Кодифікація та нормалізація української мови залишаться завданням декількох поколінь українських літераторів, громадських і культурних діячів [Стаменова, с. 82].

Період XVIII — XIX ст. характеризується складними національно-історичними умовами, у яких перебували український народ і його мова. Українці потрапляють під сильний культурний вплив панівних націй у імперіях, які вони населяють — Австро-Угорщини та Росії. Це перешкоджає формуванню єдиного загального стандарту української літературної мови. Вона вимушена розвиватися в умовах відсутності своєї національної держави, яка б за допомогою своїх інститутів — керівництва, школи, літератури, преси тощо, — мала б можливість підтримувати і регламентувати розвиток літературної мови. Особливо яскраво це проявлялося у Східній Україні, де численні обмеження, а згодом і заборони української мови стали перешкодою для її повноцінного розвитку. «Тут держава всіляко працювала на маргіналізацію та знеособлення етнічної самосвідомості носіїв цієї мови»

[Стаменова, с. 90]. У західних українських землях перехід літературної мови на народну основу проходив повільніше. Там староукраїнська літературна мова не виходила з ужитку, оскільки не піддавалася русифікації, на відміну від українських територій, що входили до складу Російської імперії.

Отож у найгіршому стані — і де юре, і де факто — «перебувала українська мова на підросійській Україні (офіційно заборонена у громадському житті, шкільництві й літературі) та під Угорщиною (без правових ґарантій, а в дійсності цілком усунена з громадського життя); в найкращому стані була вона в Галичині, де її вживано публічно; становище на Буковині було проміжне; на підавстрійських землях українську мову офіційно не переслідували, але гарантовані їй права на практиці суттєво обмежено» [Шевельов, с. 23—24].

На початок XX ст. стан розвитку української мови можна охарактеризувати так: 1) українська мова була неоднорідною на всій території свого поширення — між мовою східноукраїнських та західноукраїнських письменників спостерігаються відмінності, зумовлені різною діалектною основою; 2) вплив літературної мови на діалекти залишався слабким, натомість вплив діалектів на літературну мову — сильним, особливо в Західній Україні; 3) відсутність єдиних, загальноприйнятих мовних норм [Плющ 1971, с. 350—351].

90-ті роки XIX ст. — перші два десятиліття XX ст. багаті знаменними подіями, які сприяли розвиткові й зміцненню соціального престижу української мови [Русанівський 2002, с. 261]. Ці роки асоціюються з творчістю корифеїв української літератури — І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Б. Грінченка, А. Тесленка та ін. На цей період припадає і російська революція 1905 р., наслідком якої стало визнання української мови як самостійної [Статєєва, Гомонай] та тимчасове ослаблення урядових обмежень щодо її вживання. Активізується діяльність Наукового товариства імені Шевченка,

видається «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка, швидко розвивається українська масова преса (до середини 1906 р. виникло 35 періодичних видань [Чапленко, с. 175]), ведеться розбудова наукової мови, особливо термінології.

Українська мова станом на 1914 рік не могла вже виправдати своє існування лише доступністю для селянства. «Чи були сучасники свідомі того, чи ні, а мова перетворилася передусім на засіб охорони національної культурної традиції, що виявляла себе в літературі, на політичний прапор нації, яка перебувала в стадії формування, або, може слід сказати, в стадії відродження на новій, модерній основі» [Шевельов, с. 81].

У 1917 р. наступає доба спершу відносної, а затим і повної самостійності України [Русанівський 2002, с. 300]: українська мова стає державною, знаряддям дипломатичних відносин та міждержавних дипломатичних актів. Однак революція 1917 р. не вплинула на вживання, статус і внутрішній розвиток української мови так сильно, як можна було б сподіватися.

З 1925 р. починається процес широкої українізації, практичні заходи якої були спрямовані, з одного боку, на запровадження української мови в державному апараті, а з іншого, — на користування нею в культурному житті в широкому сенсі слова. Вплив цієї політики на становище української мови і ставлення до неї були складними і внутрішньо суперечливими. Як зауважує Ю. Шевельов, започаткована в Москві, підхоплена і впроваджувана комуністичною партією звичними для неї методами, українізація викликала прихильність і підтримку одних прошарків населення та сторожке вичікування других [Шевельов, с. 147], збуджуючи «почуття ворожости до української мови» [Там само, с. 148]. Незважаючи на це, в добу українізації виходять численні посібники й підручники з української мови, перекладні словники, велику увагу приділено укладанню термінологічних словників. Все це відбивало найголовнішу рису доби — намагання нормалізувати українську літературну мову, що врешті-решт призвело до

створення при Наркомосі в 1925 р. Державної комісії для розробки правил правопису української мови. Не легка і не проста понад трирічна робота правописної комісії завершилася затвердженням 6 вересня 1928 р. «Українського правопису», який підписав М. О. Скрипник. Це був надзвичайно важливий крок, адже «вперше за свою історію українську мову нормалізовано, вперше нормалізація відбулася на наукових підставах» [Там само, с. 169].

1933 року політика українізації остаточно припиняється, хоча формально вона ніколи не була скасована. Для цієї справи Й. В. Сталін направляє в Україну П. П. Постишева, котрий мав необмежену диктатуру до 1937 р. «Згубні наслідки політики П. П. Постишева виявилися не в забороні української мови чи формальному припиненні українізації, а в майже тотальному розгромі українських кадрів. У погодженні з гаслом про культуру, національну тільки формою, кожного, хто плекав традиції українського минулого, змушували замовкнути або нищили. Терор досяг нечуваних розмірів» [Шевельов, с. 174]. Основним гаслом культурної політики П. П. Постишева було усунення штучних бар'єрів між українською та російською націями і культурами. Починається боротьба проти «націоналізму» й «шкідництва» в мовознавстві. Одна за одною з'являються статті Н. А. Кагановича «Мовна теорія українського буржуазного націоналізму», Б. М. Левіна «Так орудували буржуазні націоналісти», С. І. Василевського «Добити ворога», А. А. Хвилі «На боротьбу з націоналізмом на мовному фронті» та книга «Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті» [див.: Шевельов, с. 180—197]. Усі публікації зводилися до одного — «особливо велику шкідницьку роботу провели українські націоналісти на мовному фронті, намагаючись відірвати розвиток української мови від мови російської» [«Знищити....», с. 4]. Тому було запропоновано негайно вжити такі заходи: провести чистку серед мовознавців і в мовознавчих установах; вилучити з ужитку всі праці «буржуазних мовознавців» у ділянці термінології,

лексикографії й синтаксису; переглянути правопис; підготувати нові загальні й термінологічні словники. У дуже короткий час підготовано новий правопис, який почав діяти з 1933 р. «Мову безоглядно заганяли у вузьке річище … ближче до російської, накидаючи спільні мовні елементи. Численні українські слова, фразеологічні звороти й синтаксичні конструкції були заборонені» [Шевельов, с. 204].

З приходом до влади М. С. Хрущова й припиненням масового терору становище почало стабілізуватися. У 1939 р. приєднано Галичину й Волинь, у 1940 р. — Буковину.

Правове становище української мови на землях, що входили до складу Польщі (Галичина, Волинь, Холмщина, Підляшшя), визначалося частково міжнародними договорами, а частково польською конституцією й державними законами. Зокрема у Версальському договорі 1919 р. зазначалося, що «незалежно від того, чи польський уряд запровадить державну мову, польські громадяни не-польської мови повинні мати забезпечені можливості для вживання своєї мови в судівництві, усно або на письмі» [Шевельов, с. 222]. Такий статус української мови був підтверджений і конституцією Польщі 1921 р.: «Кожний громадянин має право на збереження своєї національності і плекання своєї мови і національних особливостей» [Handelsman]. Однак у дійсності поляки прямо чи приховано вели антиукраїнську боротьбу. Тому українська мова виконувала тут не тільки комунікативну функцію між селянами, духовенством та іншими групами інтелігенції, вона набула нового значення як «засіб національного самоутвердження, як форма виклику, як вияв зневаги до політичного режиму» [Шевельов, с. 222].

Щодо внутрішньої будови, то українська мова цієї частини Західної України залишалася, як і в часи Австрійської імперії, місцевим койне, особливо типовим для Львова. Період початку XX ст. характеризується намаганням галичан наблизити свою мову до наддніпрянського варіанту, однак, як зазначає Ю. Ше-

вельов, «політичні режими й побут у двох частинах країни були такими кардинально відмінними, що досягти одности мови стало немислимим» [Шевельов, с. 230].

У 1918 р. Буковина входить до складу Румунії. Підписаний Румунією Сен-Жерменський договір 1918 р. гарантував усім національним меншинам вільне використання й розвиток своїх національних мов. Однак влада країни не збиралася його дотримуватися, що засвідчено і румунською конституцією 1923 р., і законом 1924 р., який офіційно запроваджував поділ національних меншин на дві групи: тих, що мали право зберегти свою мову (угорці, німці), і тих, що цього права не мали (передусім українці). Після окупації скасовано автономію Буковини, повністю румунізовано суди, державні установи, заклади освіти, преса та видавнича діяльність підлягали суворій цензурі.

У квітні й червні 1937 р. відбулися два гучні процеси над українськими націоналістами, а в травні 1938 р. для нагляду над національними меншинами при уряді створено Генеральний комісаріят для національних меншин.

Румунська окупація мала нещадний вплив на розвиток української мови, функції якої обмежувалися використанням у родинному колі, та й здебільшого у селі, де послуговувалися не літературною мовою, а місцевими говірками.

28 червня 1940 р. радянська армія перейшла румунський кордон. Українській мові на Буковині, в Хотині й Південній Бессарабії надано того самого статусу, що й у радянській Україні.

8 травня 1919 р. представники місцевих народних рад зібралися в Ужгороді на Загальні народні збори, на яких було вирішено приєднати Закарпаття до Чехо-Словаччини, що у вересні цього ж року було санкціоновано Сен-Жерменським договором. Згідно з конституцією Чехо-Словаччини 1920 р. Закарпаття отримувало автономію (Карпатська Русь) і вільний статус русинської мови на цій території. Негайно виникло питання: якою ж є літературна мова на Закарпатті — русинська? (тоді який

діалект лежить в її основі), церковнослов'янсько-російська? (її активно пропагували русофіли) чи запропонована Чеською академією наук українська мова в її галицькому варіанті? Закарпатська інтелігенція не мала єдиного погляду на літературну мову Закарпаття. Отже, оновлюються і продовжують співіснувати три мовно-національні орієнтації: російська, українська і місцева руська (або карпаторуська), яка наприкінці 1920-х років, по суті, переходить до української.

Це явище неабияк стривожило проросійсько налаштовану частину суспільства, яка, за висловом Ю. Шевельова, «прийшла в стан бойової готовости й кинулася на боротьбу» [Шевельов, с. 247]. На противагу українській «Просвіті» в травні 1923 р. засновано «Общество им. О. Духновича» — товариство, що мало на меті пропагувати російську мову й культуру [Керецман, с. 423].

Використовуючи мовний хаос, чехословацька влада проводить свою політику: засновує на Закарпатті чеські школи, упроваджує чеську мову в діловодство, створює паралельні класи з чеською мовою навчання в середніх школах, надає підтримку чеським молодіжним організаціям, видає чеські газети тощо [Бача].

Врешті-решт чеська адміністрація, очевидно, втомлена нескінченною «мовною війною» і звичайно схильна до русофільства, стала поволі відступати від своєї первісної проукраїнської політики. У законі від 3 лютого 1926 р. сказано, що «русинську (малоруську) мову *дозволено* вживати» (§ 100), а не що її *повинні* вживати [Шевельов, с. 249]. Нарешті у 1937 р. було визнано рівноправність української та російської мови на Закарпатті.

1939 року територія Закарпаття спочатку частково, а згодом і повністю була окупована Угорщиною. Після захоплення Карпатської України профашистська угорська влада намагалася утвердити ідею угрорусизму, за якою, мовляв, «угорські русини», починаючи з XVIII ст., не мали жодних зв'язків із українською

територією, і тому добровільно вливалися в угорську націю [Чаварга, с. 70; Черничко, Фединець].

З жовтня 1944 р., після окупації Закарпаття радянським військом, там стали обов'язковими норми української літературної мови й правопису в їхньому радянському варіанті.

У 1945 р. народний комісар освіти П. Г. Тичина підписав нову (третю) редакцію українського правопису, робота над якою розпочалася ще 1938 р. Вона була офіційно затверджена постановою Ради міністрів Радянського Союзу в 1946 р. і ще більше наближала українську мову до російської.

Активно продовжується русифікація школи. Зокрема, у 1958 р. Пленум ЦК КПРС видав постанову про перехід українських шкіл на російську мову викладання. 17 квітня 1959 р. Сесія Верховної Ради УРСР прийняла відповідну Постанову та ухвалила закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», згідно з яким вивчення української мови в школах оголошено необов'язковим, а також на «вимогу батьків і дітей» зменшено кількість шкіл з українською мовою навчання.

У 1961 р. набула чинності четверта редакція українського правопису. Правописна комісія на чолі з Л. А. Булаховським повинна була наблизити українські правила до опублікованих ще 1956 р. «Правил російської орфографії та пунктуації», з чим повністю справилася.

З початку 60-х рр. XX ст. розпочинається десятиліття українського культурного відродження [Масенко 2005, с. 18]. З'являється ціла плеяда молодих талановитих митців, які отримали назву «шістдесятників». У цей самий час міністр освіти УРСР Ю. М. Даденков готує республіканську реформу, що передбачала надання переваги під час вступу до вищих навчальних закладів абітурієнтам, які добре знали українську мову; викладання українською мовою всіх суспільних наук; друк наукових журналів, підручників та посібників українською мовою тощо. За

реформою Ю. М. Даденкова українська мова повинна була стати мовою офіційного діловодства. Однак ця реформа була зупинена директивою з Москви. Отже, політика 50—60-х рр. була підпорядкована конкретним політичним цілям — подальше зміцнення російської мови і звуження функцій місцевих національних мов.

На початку 70-х рр. московське партійне керівництво вирішило, що процеси етномовної міксації, принаймні в УРСР і БРСР, досягли тієї межі, коли «друга рідна мова» фактично перейняла всі функції питомих рідних мов — української і білоруської, відтак процес «стирання національних відмінностей» у цих республіках можна вважати завершеним [Масенко 2005, с. 23].

У звітній доповіді на XXIV з'їзді КПРС 30 березня 1971 р. Л. І. Брежнєв висунув тезу про постання нової історичної спільноти — радянського народу. Введення такого поняття визначило спрямування мовно-культурної політики наступних десятиліть, яка «наблизилась до практики посиленої русифікації 1930-х років» [Масенко 2017, с. 213]: директива колегії Міносвіти УРСР «Про вдосконалення вивчення російської мови в українських школах» (1978), постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів Радянського Союзу «Про поліпшення вивчення російської мови у школах республік» (1983), постанова ЦК КПРС «Про єдину офіційну загальнодержавну мову в Радянському Союзі» (1989).

Така політика радянського уряду, яка заперечувала все національне, убачаючи в цьому тільки «націоналістичне спрямування» [Кендус, с. 186], не могла не викликати невдоволення і навіть обурення української інтелігенції.

Проблема звуження сфери вживання української мови зайняла центральне місце на письменницьких зібраннях. У березні 1987 р. у «Літературній Україні» була опублікована стаття С. П. Плачинди «А мова — як море», що викликала зливу читацьких листів і започаткувала громадський рух на підтримку української мови [Дещинський, с. 5]. Відчувши підтримку народу, письменники взялися за реалізацію пропозицій. Улітку

1987 р. Пленум Спілки письменників України, висловивши глибоке занепокоєння тим, що поступово з нашого життя зникає рідна мова, дійшов висновку про доцільність її конституційного захисту. До президії Верховної Ради УРСР було надіслано відповідний лист за підписами Ю. М. Мушкетика, Б. І. Олійника, Д. В. Павличка [Дещинський, с. 6].

11 лютого 1989 р. відбулася установча конференція «Товариства української мови ім. Т. Шевченка», метою якого проголошено утвердження української мови в усіх ділянках суспільного життя (статут Товариства надруковано в березні цього ж року в газеті «Літературна Україна»). 16 лютого надруковано проєкт програми «Народного Руху за перебудову», що містив вимогу надати українській мові статусу державної мови в УРСР.

28 жовтня 1989 р. Верховна Рада Радянського Союзу ухвалює «Закон про мови в Українській РСР», де в ст. 2 визначається, що «державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова» [Закон про мови в УРСР]. Водночас Українська РСР «забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР» (ст. 4) [Закон про мови в УРСР], а також гарантує право громадян звертатися до державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій «українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятною для сторін» (ст. 5) [Закон про мови в УРСР]. Отже, «Закон про мови» хоча де-юре визнавав українську мову державною, де-факто надавав російській мові рівнозначних прав, офіційно впроваджуючи двомовність.

Суспільно-політичні зміни у другій половині 80-х — на початку 90-х рр. XX ст. активізували процес зростання національної свідомості української нації. Перебудова поклала початок докорінній зміні ситуації в культурі, а саме: відкрила шлях до деідеологізації та повернення забутих імен; створила передумови для створення концепції розвитку української культури та

відновлення її самобутності; сприяла появі нових видів і жанрів мистецтва, які раніше були неможливі. Однак лише здобуття власної держави відкривало широкий шлях для розвитку власної культури і мови [Кендус, с. 190].

Описані історичні умови мали безумовний вплив на внутрішній розвиток української мови, що відбилося на всіх її рівнях і словотвірному зокрема.

2. ВЛАСНЕ СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ. ПРЕФІКСОЇД

У системі похідних прикметників є морфеми, які за своєю словотворчою функцією займають проміжне (перехідне) місце між морфемами кореневими та власне афіксальними. Услід за М. М. Шанським, такі морфеми називаються афіксоїдами [Шанский]. З кореневими морфемами їх зближує спільність походження, а зі службовими — те, що вони здатні до утворення певних словотвірних моделей за аналогією [Секежицки, с. 165]. Такі морфеми утворюються на базі складних слів, співвідносяться з повнозначним словом і зберігають свої семантичні та генетичні зв’язки з відповідними коренями. Саме цей зв’язок не дозволяє їм досягти такого рівня абстрагованості, як у афіксів [Вихованець І. Граматика… (далі — Гр-ка 1982), с. 11]. Водночас афіксоїди порівняно зі своїми повнозначними відповідниками все-таки частково нейтралізують лексичні значення, указуючи на ступінь, міру вияву ознаки, тобто характеризуються абстрагованою семантикою. Афіксоїди мають високу регулярність, повторюваність у ряді слів з тим самим значенням, за словотворчими функціями наближаючись до афіксів.

Відокремлення афіксоїда в ролі службової морфеми не виключає функціонування останньої у ролі компонента складного похідного слова. Таким чином, на думку Е. Секежицьки, афіксоїд представляє собою не перерозподіл кореневої морфеми в

складі складного слова, а тільки відгалуження від кореневої морфеми, отримання нею ще однієї функції — функції афікса [Секежицки, с. 169].

Щодо нової української мови, то можна зауважити, що перші основи складних прикметників вже втратили свою прив'язаність до повнозначних слів і виконують роль афіксоїдів, указуючи на ступінь вияву ознаки.

У цей період продовжують функціонувати слова з першими компонентами церковнослов'янського походження — **веле-**, **велико-**, **високо-**, **все-**, **много-** / **багато-**, **зло-**, **добро-**, **благо-**, а також виникають нові, зокрема: **глубоко-** / **глибоко-**, **остро-** / **гостро-**, **широко-**, **загально-**, **вузько-** та ін.

На відміну від староукраїнського періоду пам'ятки нової української мови фіксують значно більшу кількість складних прикметників з першою основою **веле-**, яка служила для підкреслення збільшеної ознаки, вираженої другим компонентом складного слова. За походженням усі вони є церковнослов'янізмами: ***велегласний*** (1885—1886 Жел. I, 60), ***веледушний*** (60), ***велеліпний*** (1885—1886 Жел. I, 60; 1920 Я., 67; 1927 Гр. I, 154), ***велемудрий*** (1927 Гр. I, 154; 1924—1933 РУАС, 204, 1093, 2309), ***велеславний*** (1885—1886 Жел. I, 60), ***велетрудний*** (1924—1933 РУАС, 1096), ***велерозумний*** (1096). На початку XX ст. спостерігається тенденція до заміни складних прикметників з першою основою **веле-** у значенні 'дуже' на аналітичні форми з прислівником *дуже*, префіксальні форми на **пре-**, рідше — композитні форми з першою основою **велико-**. Наприклад: ***велерозумний*** (1924—1933 РУАС, 1096) → *дуже розумний* (2319), *великорозумний* (204, 1096, 2319).

Церковнослов'янські форми вживаються переважно в художньому стилі, зокрема поезії, для створення урочистості, піднесеності стилю: *і шум людський, і* ***велемудрі*** *книги, і п'яних струн бентежно-милий спів* (1926 Р. Відр., 68; М. Рильський).

Основа **веле-** могла ускладнюватися додатковим семантичним значенням кількості ‘багато’. Зокрема: ***велелюдний*** (1885—1886 Жел. І, 60; 1907—1909 Гр. І, 131; 1924—1933 РУАС, 990, 1093; 1930 РУС, 245; 1930 РУСДМ, 85), ***велезначний*** (1924—1933 РУАС, 1091), ***велелітній*** (1092), ***велескладний*** (1095). Наприклад: *І день і ніч плачу На розпуттях* ***велелюдних****, і ніхто не бачить* (1845 Шевч. І, 330). У цьому випадку її поступово замінює основа **багато-**.

У сучасній українській літературній мові тільки два слова з першою основою **веле-** є нормативними. Прикметник ***велемудрий*** ‘дуже розумний’ (СУМ І, 317) подається у СУМі з позначкою *книжн.*, а ***велелюдний*** ‘який складається з великої кількості людей’ (СУМ І, 317) є стилістичним синонімом до *багатолюдний*.

Як уже говорилося вище, композити описаної словотвірної моделі досить активно вживаються в поетичних творах. Причому письменники використовують як давні церковнослов’янізми, так і власні неологізми, утворені за аналогією. Наприклад: *Щоб доторкнутись і воскресити вас, і слухать вас у* ***велевдячній*** *мові* (М. Вінграновський), *Тоді й приходить пещена печаль І страдницька покора* ***веледушна****…* (І. Павлюк), *Ніч настала — немов на Купала:* ***велеможна****, тривожна, в’язка* (І. Римарук)*.

Словотвірний тип складних прикметників, у яких перша основа **велико-** підсилювала ознаку, виражену другою основою, не був поширений у новій українській мові: ***великовменитый*** (1843 Б.-Н., 71), ***великолїпний*** (1885—1886 Жел. І, 61), ***великорозумний*** (1885—1886 Жел. І, 61; 1907—1909 Гр. І, 132; 1924—1933 РУАС, 204), ***великоумний*** (1885—1886 Жел. І, 61), ***великоважний*** (1920 Я., 68), ***великогрішний*** (1924—1933 РУАС, 1091), ***великобагатий*** (1092), ***великомилосерд(н)ий*** (1093), ***велико-***

* Приклади індивідуально-авторських композитів із вказівкою тільки прізвища письменника подаються за кн.: Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі XX – XXI сторіч (лексикографічний аспект). Луцьк, 2017. 388 с.

милостивий (1093), ***великонемічний*** (1093), ***великокорисний*** (1094), ***великостраждальний*** (1095), ***великоцінний*** (334, 1096), ***великовчений*** ‘дуже освічений’ (1885—1886 Жел. І, 60; 1907—1909 Гр. І, 131; 1924—1933 РУАС, 1096), ***великотерплячий*** (1907—1909 Гр. І, 132) / ***великотерпливий*** (1924—1933 РУАС, 1096) / ***великотерпний*** (1924—1933 РУАС, 1096) ‘дуже терплячий’.

Прикметник ***великомудрий*** (Сл. Шевч. І, 67) замість більш поширеного ***велемудрий*** використав для створення іронії Т. Г. Шевченко: *У дурні німчики обули* ***великомудрого*** *гетьмана* (1845—1846 Шевч. І, 292).

У сучасній українській мові всього п’ять похідних аналізованого словотвірного типу вважаються нормативними. Три з них є стилістично нейтральними. Це ***великовчений*** ‘який відзначається великою вченістю, освіченістю; дуже розумний’ (СУМ д. т. 1, 112), ***великозверхній*** ‘дуже зверхній’ (112), ***великославний*** ‘дуже славний’ (112). Інші два належать до експресивної лексики. Зокрема, композит ***великотрудний*** (СУМ д. т. 1, 112) означає ‘дуже, надто важкий’ і вживається для створення урочистості висловлювання. Прикметник ***великорозумний*** (СУМ І, 320) навпаки — внаслідок переосмислення значення набуває іронічної семантики: ‘який претендує бути розумнішим, ніж є насправді’.

За аналізованою моделлю утворювалися нові слова — індивідуально-авторські неологізми, зокрема ***великошумний*** (ІАП, 74): *нові міста* ***великошумні*** (П. Тичина).

У новій українській мові продовжують функціонувати власне складні прикметники з першою основою **високо-**. Такі похідні вказують на значний ступінь вияву ознаки: ***високовоспитанний*** (1885—1886 Жел. І, 87), ***високодостойний*** (1885—1886 Жел. І, 87; 1924—1933 РУАС, 204), ***високострімкий*** (1885—1886 Жел. І, 87), ***високочестний*** (87), ***високоморальний*** (1920 Я., 99; 1924—1933 РУАС, 204), ***високославний*** (1885—1886 Жел. І, 87; 1907—1909 Гр. І, 188; 1924—1933 РУАС, 2313, 2485; СУМ д. т. 1, 137), ***високоблагородний*** (1924—1933 РУАС, 204), ***високоурочи-***

стий (204), ***високогуманний*** (229), ***висококомфортабельний*** (СУМ д. т. 1, 136), ***висококомфортний*** (136), ***висококультурний*** (136), ***високоміцний*** (137), ***високообдарований*** (137), ***високомистецький*** (СУМ І, 494) та ін. Основа **високо-** у складі таких похідних відповідає за значенням словам *дуже*, *у вищій мірі*. Наприклад: *святого Кирилла, любомудрця* ***високоумного****, многоученного* (1837 Рус. Дн., 152), *уваги* ***Високоученного*** *Іеромонаха Модеста Гриневецкого* (129), *стримував його такт* ***висококультурної*** *людини* (Р. Відр., 853; Володимир Юринець).

За аналогією до описаних вище композитів утворюються нові прикметники. Наприклад: ***високоболісний*** (ІАП, 78), ***високорівний*** (ІАП, 79), *Як* ***високопечальна*** *напружена мить* (О. Пухонська).

До прикметників такого типу відносимо також етикетні епітети типу ***високоповажний*** (1885—1886 Жел. І, 87; 1893—1898 СРУ І, 130; 1907—1909 Гр. І, 188; 1924—1933 РУАС, 229, 1074; 1930 РУСДМ, 30, 85; СУМ І, 495) / ***висоцеповажный*** (1843 Б.-Н., 79), ***високошановний*** (1907—1909 Гр. І, 188; 1924—1933 РУАС, 204, 229, 1074, 1096; 1930 РУСДМ, 30; СУМ І, 495), ***високоіменитий*** (1885—1886 Жел. І, 87; 1920 Я., 99) / ***високойменитий*** (1924—1933 РУАС, 1092).

Поступово композити з першим компонентом **благо-** на позначення високої міри вияву ознаки виходять з ужитку. Зокрема, у словнику Є. Желехівського та С. Недільського зафіксовано тільки один прикметник — ***благопристойний*** (1885—1886 Жел. І, 32), у словнику за редакцією Б. Грінченка — два: ***благополучний*** (1907—1909 Гр. І, 71) і ***благонадійний*** (83). У художніх творах знаходимо складні прикметники, не зафіксовані словниками, зокрема: ***благоразумне*** *діло, Омеляновичу* (1840 Кв.-Осн. І, 690).

У сучасній українській мові тільки один композит вважається нормативним — ***благополучний*** ‘який перебуває в доброму стані; який щасливо, успішно відбувається чи закінчується; щасливий, успішний, добрий’ (СУМ І, 193). Три вжива-

ються як застарілі: ***благоліпний*** ‘гарний’ (СУМ І, 193), ***благопристойний*** ‘цілком пристойний’ (193) та ***благонадійний*** ‘який заслуговує на довіру, цілком надійний’ (193). У дореволюційній Росії церковнослов’янський прикметник ***благонадежный*** (СЦСЯ І, 53) отримує політичне забарвлення і використовується для позначення осіб, які ‘з політичного боку не викликають недовіру у влади’ (СУМ І, 193). У говірках Нижньої Наддніпрянщини зберігся композит ***благорозсудливий*** ‘такий, що звертає увагу на всі життєві обставини перед прийняттям якогось рішення’ (СГНН, 88), котрий не став надбанням літературної мови.

Перша основа **добро-** виконує роль підсилювальної частини в таких композитах, як ***доброчесний*** ‘який живе чесно’ (1885—1886 Жел. І, 189; 1924—1933 РУАС, 298, 1653; СУМ ІІ, 326), ***добропристойний*** ‘дуже, цілком пристойний’ (1924—1933 РУАС, 41; СУМ д. т. 1, 292), ***добропорядний*** ‘який відзначається порядністю; який відзначається позитивними ознаками’ (СУМ ІІ, 325), ***доброщирий*** ‘дуже щирий’ (СУМ д. т. 1, 292).

Основа **зло-** у прикметників передає семантику ‘який досяг найвищого ступеня у своєму вияві; сильний, лютий’. Наприклад: ***злочестивий*** заст., книжн. ‘нечестивий’ (1885—1886 Жел. І, 303; 1907—1909 Гр. ІІ, 161; 1924—1933 РУАС, 548; СУМ ІІІ, 605), ***зловорожий*** ‘ворожий’ (1927—1928 Гр. ІІ, 381; 1924—1933 РУАС, 156, 545), ***зломогутній*** (1924—1933 РУАС, 546), ***зломудрий*** (546), ***злохитрий*** (546, 548), ***злопідступний*** (1930 РУС, 172).

Такі похідні слабо представлені в сучасній українській літературній мові, однак названа словотвірна модель є продуктивною у творенні авторських неологізмів: ***злоєхидний*** (ІАП, 138), ***зловпертий*** (ІАП, 138), ***зломіщанський*** (ІАП, 138), ***злоотруйливий*** (ІАП, 138) та ін. Зокрема: ***зловперті*** *брили долонями дробить* (В. Барка).

На початку ХХ ст. як синонімічна до основи **зло-** виступала основа **лихо-** (що засвідчено, зокрема, у «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова),

наприклад: ***зломудрий*** = ***лихомудрий*** (1924—1933 РУАС, 546), ***лихопідступний*** (546) рос. *злоковарный* та ін.

У новій українській мові продовжують активно вживатися складні прикметники з препозитивною основою **много-** на позначення високого ступеня вияву ознаки. Зокрема, ***многоважний*** (1885—1886 Жел. І, 446), ***многомилостивий*** (447), ***многоповажний*** (447), ***многосильний*** (447), ***многоумний*** (447), ***многочесний*** (447) та ін.

У перекладних словниках початку XX ст., зокрема у «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова, вже досить послідовно простежується семантична диференціація давньої основи **мъного-**. Так, для вираження неозначено великої кількості використовується основа **багато-**: ***багатобожний*** (1924—1933 РУАС, 1090), ***багатошлюбний*** (1090), ***багатовіковий*** (1090), ***багатовладний*** (1090), ***багатоокий*** (1091), ***багатоголос(н)ий*** (1091), ***багатогрудий*** (1091), ***багатодітний*** (1091, 1096). Для передачі підсиленого ступеня вияву ознаки (що в попередні періоди так само виконувала основа **много-**) укладачі словника пропонують вживати аналітичні форми з прислівниками *дуже*, *вельми*, зрідка — префіксальні на **пре-** чи композитні з **веле-** або **велико-**. Наприклад (подаємо російське реєстрове слово та його переклад): ***многобедный*** — *дуже злиденний* (1924—1933 РУАС, 1090), ***многобурный*** — *дуже, вельми бурхливий* (1090), ***многовременный*** — *довгочасний* (1091), ***многоискусный*** — *вельми майстерний* (1092), ***многогрешный*** — *великогрішний* (1091), ***многокозненный*** — *вельми підступний* (1092), ***многомилосердный*** — *великомилостивий*, *великомилосердний* (1093), ***многомощный*** — *дуже, вельми сильний* (1093), ***многомудрый*** — *премудрий*, *велемудрий*, *дуже мудрий* (1093). Окремі прикметники з першою основою **много-**, зафіксовані у словнику, є стилістично маркованими. До них належать: ***многоцінний*** заст., поет. (1924—1933

РУАС, 1096), ***многогрішний*** заст. (1091), ***многостраждальний*** заст., вис. (1095), ***многотрудний*** ірон. (1096).

У сучасній українській літературній мові всього чотири слова з першою основою **много-** на позначення значного ступеня вияву ознаки вважаються нормативними. Це: ***многогрішний*** книжн. ‘багатогрішний’ (СУМ д. т. 1, 65), ***многоцінний*** книжн. ‘дуже цінний’ (66), ***многонадійний*** ‘багатонадійний’ (СУМ IV, 766), ***многотрудний*** уроч. ‘який вимагає великих зусиль’ (766). Тільки композит ***многоцінний*** не має відповідника з основою **багато-**. Усі вони належать до застарілої лексики та використовуються з певною стилістичною метою — надання творам урочистості, пишноти, а в деяких випадках — навпаки, для створення іронії.

Таку модель творення складних слів використовують письменники, утворюючи нові авторські епітети чи повертаючи в художній текст давні слова: *На цій* ***многожальній*** *могилі…* (П. Воронько), *Однокласники мої —… люди вже* ***многомудрі*** (С. Йовенко), *Хто дав тобі це* ***многосиле*** *ім’я?* (Ю. Береза), *Так просихає торфу чорний плат По* ***многосоннім*** *і пекучім літі* (М. Зеров).

На значний ступінь вияву ознаки вказують і складні прикметники з основою **багато-**: ***багатонадійний*** ‘який подає великі надії на що-небудь’ (СУМ I, 82), ***багатоплідний*** ‘який дає великий приплід (про тварин); який дає великий урожай плодів’ (82), ***багатосильний*** ‘який має велику потужність’ (82), ***багатомилостивий*** уроч. ‘який виявляє велику милість’ (СУМ д. т. 1, 35), ***багатотрудний*** вис. ‘який вимагає великих зусиль’ (36).

У поезії фіксуємо прикметники ***багатострадний*** (ІАП, 46): *наш народ* ***багатострадний*** *Нині вільним уже є* (Ю. Береза).

На підсилення ознаки, вираженої другою основою — прикметником, вказують також основи **глубоко-** / **глибоко-**, **остро-** / **гостро-**, **широко-** та ін. Наприклад: ***глубокозмислний*** (1885—1886 Жел. I, 144), ***глубокоумний*** (144), ***глубокочувствительний***

(144), ***глибоколюдяний*** (1924—1933 РУАС, 229), ***глибокоповажний*** (СУМ д. т. 1, 230), ***гостророзумний*** (1885—1886 Жел. I, 156), ***остроумний*** (582), ***гостроколючий*** (1920 Я., 158), ***широкославний*** (1885—1886 Жел. II, 1090), ***широкоосвічений*** (СУМ XI, 460) тощо.

На недостатню інтенсивність ознаки чи на ознаку, що проявляється в незначній мірі, вказує основа **мало-**: ***малограмотний*** (1885—1886 Жел. I, 425; 1924—1933 РУАС, 1001, 1551; СУМ IV, 609), ***малозвістний*** (1885—1886 Жел. I, 425), ***малоцінний*** (1885—1886 Жел. I, 425; 1924—1933 РУАС, 1004), ***малочисленний*** (1885—1886 Жел. I, 425), ***малописьменний*** (1927—1928 Гр. III, 252), ***маловідомий*** (1924—1933 РУАС, 1002, 1493), ***маловажний*** (1924—1933 РУАС, 1001, 1002, 1492, 1542; СУМ IV, 608), ***малосоромливий*** (1924—1933 РУАС, 24), ***малокультурний*** (1002), ***малоосвічений*** (1003), ***малорозумний*** (1004), ***малоуспішний*** (1004), ***малодоступний*** (СУМ IV, 609), ***малокалорійний*** (610), ***малокорисний*** (610).

Трапляються подібні похідні й у художній літературі: *Десь я бачив спокій* ***малогрішний*** (І. Павлюк), ***Малоповажний*** *був, хто тії мови не вмів* (В. Стус).

До власне складних прикметників також належать похідні з першою основою **єдино-** зі словотвірним значенням ‘той, який однаково + прикметник + з ким-небудь, чим-небудь’. У новій українській мові, а також у сучасній українській літературній мові колись активні лексеми типу *единомощный* (СЦСЯ I, 390), *единомудрый* (391), *единославный* (391), *единосильный* (391), *единострадальный* (392), *единочестный* (392) не вживаються, а така модель творення не збереглася. У цьому значенні основу **єдино-** замінює основа **рівно-**. Зокрема в словнику за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського зафіксовані такі складні прикметники: ***рівнодовгий*** (1885—1886 Жел. II, 804), ***рівносильний*** (805), ***рівноузкий*** (805), ***рівночесний*** (805). У сучасній українській літературній мові до таких похідних можна віднести

композит ***рівновеликий*** ‘який має однакову з чим-небудь величину, такий самий, як у чогось розмір’ (СУМ VIII, 551).

Продовжують вживатися складні прикметники, у яких перший компонент **все-** вказує на повноту якості: ***всевічний*** (1885—1886 Жел. I, 126), ***всемилостивий*** (126), ***всеправедний*** (1885—1886 Жел. I, 127; 1924—1933 РУАС, 162), ***всесильний*** (1885—1886 Жел. I, 127; 1924—1933 РУАС, 162), ***всеславний*** (1885—1886 Жел. I, 127; 1924—1933 РУАС, 162), ***всесправедливий*** (1885—1886 Жел. I, 127), ***всечестний*** (127), ***всечудний*** (127), ***вседобрий*** (1924—1933 РУАС, 161), ***всещасливий*** (161), ***всенепорочний*** (161), ***всесвятий*** (161), ***всещедрий*** (162) / ***усещедрий*** (1907—1909 Гр. IV, 355). Наприклад: *благоугодно* ***Всемилосердному*** *простити розкаяного розбійника* (Барка, 58).

Композити такого типу часто використовував у своїй творчості Т. Г. Шевченко, зокрема: *царь* ***всесвітлий***, *царь волі* (1844 Шевч. I, 479), *сидить і дивиться, о* ***всесвятая*** (1859 Шевч. I, 360), *трудящим людям,* ***всеблагий***, *на їх окраденій землі свою ти силу ниспошли* (1860 Шевч. II, 332), *подай же й нам,* ***всещедрий*** *боже* (1860 Шевч. II, 343).

Частина композитів з першим компонентом **загально-** належать до власне складних ад’єктивів, де модифікована основа **загально-** перетворюється на своєрідний префікс з вказівкою на повноту якості однорідних об’єктів, а саме на всеохопне поширення ознаки, названої другим прикметником. Наприклад: ***загальновідомий*** (1924—1933 РУАС, 1760), ***загальнокорисний*** (1760), ***загальнопоширений*** (1760), ***загальнодемократичний*** (СУМ III, 69), ***загальнодоступний*** (69), ***загальноприйнятий*** (69), ***загальнозрозумілий*** (1924—1933 РУАС, 1760; СУМ III, 69), ***загальнообов’язковий*** (1924—1933 РУАС, 1760; СУМ III, 69).

Певне тяжіння до перетворення на самостійний префіксоїд спостерігається в основи **вузько-**, що вказує на обмеження ознаки: ***вузькопрагматичний*** ‘з обмеженим світоглядом’ (СУМ д. т. 1, 195), ***вузькотехнічний*** ‘який має суто технічний характер’

(СУМ д. т. 1, 195), ***вузькотехнологічний*** ‘який не виходить за межі чистої технології’ (СУМ д. т. 1, 195) та ін.

Отже, у новій українській літературній мові продовжує розвиватися тип власне складних прикметників.

3. СКЛАДНОСУФІКСАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКОВІ КОМПОЗИТИ

Складні прикметники з другою іменниковою основою

1. Прикметники-композити, в основі яких лежить сполучення **прикметникової** основи з іменниковою, підкреслюють зовнішні ознаки предметів та засвідчують процес перетворення тимчасових ознак на постійні [Клименко 1984, с. 179]. Похідні такого типу широко представлені протягом усього періоду розвитку української мови, у тому числі в новій українській мові.

Морально-етичні категорії, розуміння понять «добра» і «зла» — це вічні питання людського буття. Доки існує суспільство, доти ці категорії залишатимуться актуальними. Тому не дивно, що складні прикметники з першими основами **благо-**, **добро-**, **зло-**, **душе-**, **гріхо-** та інші продовжили своє функціонування у новій українській мові та зайняли почесне місце в сучасній українській мові.

Важливо зазначити, що у словнику П. П. Білецького-Носенка, який є найповнішим словником української мови і, на думку В. В. Німчука, цінним джерелом вивчення народної мови історичної Полтавщини XIX ст. [Німчук 1966, с. 34], композити-ад’єктиви з першою основою **благо-** відсутні. Нагадаємо, що основними джерелами цього словника були жива розмовна мова й фольклор. Тому відсутність у ньому аналізованих похідних свідчить про те, що церковнослов’янізми такої структури, широко представлені в релігійних текстах XI — XVIII ст., залиша-

лися чужорідними елементами для живої мови й не були засвоєні нею.

Окремі композити фіксуються в словниках кінця XIX — початку XX ст., але кількість їх дуже мала: ***благовидний*** (1885—1886 Жел. I, 31), ***благовірний*** (1907—1909 Гр. I, 70), ***благородний*** (1885—1886 Жел. I, 32 — ‘знатний’; 1907—1909 Гр. I, 71 — у двох знач.), ***благочестивий*** 1) ‘православний’; 2) ‘релігійний’ (1885—1886 Жел. I, 32; 1907—1909 Гр. I, 71). Їхні значення тотожні значенням відповідних похідних, що засвідчені в попередні періоди.

Українські письменники XIX ст. використовують у своїй творчості композити такої структури: ***благовонний*** (Сл. Шевч. I, 31), ***благородний*** ‘панського роду’ (Сл. Кв.-Осн. I, 43). Наприклад: *така жисть самая* ***благочестивая****, святая* (1840 Кв.-Осн. II, 342), *Давид, святий пророк і цар, не дуже був* ***благочестивий*** (1848 Шевч. II, 71), *Усі ті могили … Начинені нашим* ***благородним*** *трупом* (1850 Шевч. II, 232), *щоб по вкраїні розлилось, Як* ***благовоннеє*** *кадило* (1857 Шевч. II, 466).

У сучасній українській літературній мові збереглося шість композитів аналізованої структури. Два з них вживаються як нормативні: ***благодушний*** ‘лагідний, ласкавий, прихильний до людей; добродушний’ (СУМ I, 193) і ***благородний*** ‘який відзначається високими моральними якостями; чесний, порядний’; ‘породжений високою метою, пройнятий високим поривом, ідеєю і т. ін.’; ‘який відзначається дуже гарними рисами, якостями’ (193). Значення ‘знатний’ у композита ***благородний*** поступово нівелюється, і він вживається як застаріла, дореволюційна форма на позначення аристократичного, дворянського походження. Водночас використання цього прикметника закріплюється в термінології, де він «уживається як складова частина термінів — складних назв у ботаніці, зоології, хімії і т. ін.» (СУМ I, 193), а також у народній медицині. Зокрема, на Кіровоградщині побутує назва *благородні краплі* на позначення лимонника (меліси),

настояного на горілці [Вікторіна, с. 31]. Розширення семантики аналізованого композита свідчить про повне засвоєння українською мовою цієї лексеми: вона вже не сприймається як чужорідний елемент, більше того — на початку XXI ст. саме цей прикметник стає твірним для неологізму ***благородитися*** ‘ставати благородним’ (ЛСІ 2008—2009, 14): *бо в наших мислях вічність* ***благородиться****, Без дурості і мудрість не народиться* (С. Стриженюк).

Три композити з першою основою **благо-** є стилістично маркованими (застаріле, вживається рідко, книжне): ***благонамірений*** заст.‘який має добрі, щирі наміри’ (СУМ І, 193), ***благообразний*** рідк. ‘поважний і гарний на вигляд’ (193), ***благочестивий*** книжн., заст. ‘який додержується приписів релігії; побожний, набожний’; ‘належний до православної віри’ (195). Їхнє значення теж не змінилося. Прикметник ***благовірний*** повністю втратив свою первісну семантику й у сучасній українській літературній мові виступає у формі іменника та має значення ‘чоловік’ (СУМ І, 191).

У сучасній поезії знаходимо не тільки неологізми, а й давні (староукраїнські) похідні. Зокрема, Ліна Костенко використовує композит ***благофортунний*** (ІАП, 62): *Такі часи були* ***благофортунні****, що кожен подвизався зокрема* (Л. Костенко).

Загалом функціонування складних прикметників з першою основою **благо-** в сучасній українській літературній мові характеризується такими ознаками:

1) збереження невеликої кількості композитів-прикметників із першою основою **благо-**;

2) семантичні зміни в аналізованих похідних, зокрема:

а) збереження первісного значення: *благонамірений*;

б) деактуалізація первісного значення з одночасною актуалізацією пізнішої семантики: *благородний*: ‘знатний’ (застаріле, рідковживане) — ‘який відзначається високими моральними якостями; чесний, порядний’ (актуалізоване);

в) повна втрата первісного значення; семантичне переосмислення: *благовірний*: ‘правовірний’ → ‘чоловік’;

г) розширення семантики за рахунок появи нових значень: *благородний* — використовується як складник термінів;

3) стилістична маркованість переважної більшості композитів:

а) книжне:, *благоліпний*, *благочестивий*;

б) застаріле: *благонамірений*, *благочестивий*;

в) рідковживане: *благообразний*.

У всі періоди чільне місце посідає проблема вербалізації загальнолюдських морально-етичних цінностей мовними засобами [Онищак, с. 141]. Базовими поняттями, що визначають ціннісні орієнтири, є опозиція «добро — зло», адже саме ці категорії «відображають складну систему духовних та морально-етичних вимірів мовної картини світу, а також внутрішнього, духовного світу особистості» [Там само].

Поняття «добро» пов’язане з поведінкою людей, їхнім ставленням одне до одного, до суспільства, сім’ї на основі честі, справедливості, обов’язку тощо. Таке явище відбивають і складні прикметники, зафіксовані у пам’ятках XIX — XX ст. Пор., у новій українській мові засвідчений прикметник ***добровільний*** (1885—1886 Жел. I, 189; 1907—1909 Гр. I, 399; 1924—1933 РУАС, 298). У сучасній українській літературній мові поряд із закріпленим у староукраїнську добу значенням ‘який здійснюється з власного бажання, доброї волі’, він набуває нової семантики — ‘який утворюється, існує на основі самодіяльності мас, завдяки підтримці громадськості’(СУМ II, 324).

Поряд з літературною формою ***добросердий*** (СУМ II, 325) ‘який має добре серце’ (*ти* ***добросерда***, *а не зла* (1924 Р. Відр., 277; М. Драй-Хмара)), засвідченої у словниках поч. XX ст. (1907—1909 Гр. I, 399; 1924—1933 РУАС, 298), як розмовні варіанти в сучасній українській літературній мові функціонують композити ***добросердечний*** (СУМ II, 325) та ***добросердний*** (1924—1933 РУАС, 298; СУМ II, 325). Остання як основна по-

дана в словнику за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського — ***добросердний*** (1885—1886 Жел. І, 189).

Нормативним вважається прикметник ***добродушний*** ‘лагідний’ (1885—1886 Жел. І, 189; 1924—1933 РУАС, 298; СУМ ІІ, 324).

До розмовної, рідковживаної лексики відносять прикметник ***добромисний*** ‘який має добрі, щирі наміри’ (СУМ ІІ, 325), а колись широковживаний композит ***добронравний*** ‘лагідний, стриманий, покірний’ (СУМ ІІ, 325) нині належить до застарілої лексики.

Не ввійшов до складу української літературної мови композит ***добровонний***, зафіксований у словниках (1885—1886 Жел. І, 189; 1920 Я., 192) та творчості Т. Г. Шевченка: ***добровонний*** (Сл. Шевч. І, 190) — *миро* ***добровонноє*** (1845 Шевч. І, 345).

За такою словотвірною моделлю утворюються нові слова — авторські неологізми — ***доброструнний*** (ІАП, 113): *Що серед нього кобзи* ***доброструнні*** *аж рокотали, як пороги юні* (В. Барка).

Отже, поняття «добро» стійко зберігає позитивні конотації [Онищак, с. 147]. Зло як морально-етична категорія «віддзеркалює негативні аспекти дійсності, свідомості, діяльності людей і їх відносин» [Васянович, с. 57].

Протилежним за значенням до поняття «добро» споконвіків було уявлення про зло. Складні прикметники з першою основою **зло-** за семантикою відповідають:

1) слову *злий* у знач. ‘сповнений злості, ворожнечі, недоброзичливості’, наприклад: ***зловредний*** ‘який заподіює зло’ (1885—1886 Жел. І, 303; СУМ ІІІ, 599), ***злодольний*** (1885—1886 Жел. І, 303), ***злонамірений*** (303), ***злосмородний*** (1927—1928 Гр. ІІ, 385), ***зломисний*** (1927—1928 Гр. ІІ, 385) / ***зло(в)мисний*** (1924—1933 РУАС, 546; 1930 РУС, 172), ***злодумний*** (1924—1933 РУАС, 546), ***злосердий*** / ***злосердний*** / ***злосердечний*** (547), ***злонравний*** книжн. ‘який має злий норов’ (СУМ ІІІ, 602);

2) слову *злий* у знач. ‘поганий, несприятливий, нещасливий, злиденний’ наприклад: ***зловісний*** (1885—1886 Жел. І, 303;

1927—1928 Гр. II, 381; СУМ III, 598) / ***злоповісний*** (СУМ III, 603) рідко ‘який передвіщає зло, нещастя, свідчить про наближення чогось тяжкого, поганого’, ***злоязикий*** / ***злоязичний*** ‘схильний до злих, негативних суджень, пересудів, пліток’ (605), ***злоякісний*** у переносному значенні ‘який відзначається поганими властивостями’ (605);

3) слову *злий* у знач. ‘шкідливий, отруйний’, наприклад: ***злоякісний*** ‘дуже шкідливий, небезпечний’ (СУМ III, 605).

Композити такого типу широко представлені в літературі XX ст.: *ні свавіллям, ні мовчанням, ані славою, а сльозою — злою і* ***зловірною*** (В. Стус), *щоб за* ***злодумним*** *помислом колись моє братерське серце розітнути* (В. Рабенчук), *крутіж* ***злосердних*** *днів* (С. Гординський), *а скільки судів тих бувало, а скільки чар* ***злославних****, диких, — І шкури б цілої не стало Списати ваших «діл великих»* (І. Огієнко).

Незважаючи на те, що категорії добра і зла є діаметрально протилежними, вони «перебувають у діалектичній єдності» [Васянович, с. 68] і є неподільними: без існування зла неможливо було б зрозуміти, що таке добро. Тому для лексем відповідної семантики характерний паралелізм асоціативного вживання [Онищак, с. 147].

У попередні періоди складні прикметники з першою основою **єдино-** були поширеними, що підтверджує і велика кількість таких похідних, виявлених в опрацьованих пам’ятках. Вони поділялися на чотири лексико-словотвірні підгрупи, кожна з яких представлена й нині. Отже:

1. Складні прикметники з першою основою **єдино-** у значенні ‘єдиний’. Нова українська мова засвідчила використання таких композитів, як ***єдиновладний*** (1885—1886 Жел. I, 213) та ***єдинородний*** (213), що поступово виходить з ужитку і вже не фіксується словником за редакцією Б. Грінченка. Повністю виходить з ужитку композит *єдиночадий*, не набув поширення прикметник, староукраїнський новотвір, *єдиночинный*.

У сучасній українській літературній мові нормативними є прикметники ***єдинодержавний*** ‘який має необмежену владу’ (СУМ II, 496) та ***єдиновладний*** ‘який у своїх руках безроздільно зосереджує всю владу’ (496), зафіксовані ще у 30-х роках XX ст. перекладними словниками: ***єдиновладний*** (1924—1933 РУАС, 356), ***єдинодержавний*** (1924—1933 РУАС, 356; 1930 РУС, 133).

2. Складні прикметники, у яких основа **єдино-** передає розуміння одиниці як єдиного цілого, а похідні мають узагальнене значення ‘цілісності’. Староукраїнський композит ***єдностайний*** з основою **єдино-** / **єдно-** фіксує тільки словник П. П. Білецького-Носенка — ***единостайный*** (1843 Б.-Н., 130). З кінця XIX ст. форму **єдино-** поступово витісняє українська форма **одно-**. Зокрема, у «Словарі російсько-українському» М. Уманця та А. Спілки форма ***єдиностайний*** (1893—1898 СРУ I, 211) подається як варіант після основної ***одностайний***, у словнику за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського маємо тільки ***одностайний*** (1885—1886 Жел. I, 559). Саме так це слово унормоване й у сучасній українській літературній мові — ***одностайний*** (СУМ V, 368) 1) ‘який виявляє, виражає спільну волю’; 2) рідко ‘єдиний, неподільний’; 3) ‘весь, скрізь однаковий’.

3. Композити узагальненої семантики ‘один для всіх’, з-поміж яких так само виокремлюємо дві підгрупи:

1) ‘той, який є спільним у чомусь, що позначено другим компонентом складного слова’. Нова українська мова фіксує появу нового композита, синонімічного за значенням до прикметника ***єдиноутробний***, а саме — ***єдиноматерній*** (1885—1886 Жел. I, 213; 1907—1909 Гр. I, 467) / ***одноматерній*** (1893—1898 СРУ I, 211) ‘народжений тією ж матір’ю; який має спільну з кимось маму’. У «Російсько-українському словнику» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова названі композити подаються як абсолютні синоніми: ***єдиноматерній*** = ***єдиноутробний*** (1924—1933 РУАС, 357). Пор. у «Російсько-українському словнику» за ред. О. Ізюмова фіксуємо форми ***єдиноутробний*** (1930

РУС, 133), але ***одноматірній*** (1930 РУС, 133). У сучасній українській літературній мові слово ***єдиноутробний*** (СУМ II, 496) вважається книжним.

Нині паралельно функціонують прикметники ***єдиноплемінний*** (СУМ II, 496) та ***одноплемінний*** (СУМ V, 637), набуває активності не поширений у попередні періоди композит ***єдинокровний*** ‘який має з ким-небудь одного батька, але різних матерів’ (СУМ II, 496).

У новій українській мові продовжує функціонувати композит ***єдиносущний*** (1885—1886 Жел. I, 216; 1920 Я., 213; 1924—1933 РУАС, 357). Додатковий том СУМу вводить це слово в літературну мову з поміткою *книжн.*: ***єдиносущний*** / ***єдиносущий*** ‘який має з ким-небудь одне єство, сутність’ (СУМ д. т. 1, 341). Перекладні словники 30-х років XX ст. фіксують прикметник ***єдиноначальний*** (1924—1933 РУАС, 357; 1930 РУСДМ, 46), що нині є також нормативним — ***єдиноначальний*** (СУМ II, 496).

2) ‘той, який однаковий (подібний, схожий) з ким-небудь у чомусь, що виражено другим компонентом складного слова’. У пам’ятках нової української мови зафіксовано композит ***єдиномислний*** (1920 Я., 216).

У сучасній українській літературній мові паралельно вживаються церковнослов’янізм ***єдиновірний*** (СУМ II, 496) та ***одновірний*** (СУМ V, 633), деякі давні прикметники українізувалися (частину **ѥдино-** замінила основа **одно-**): ***однодумний*** (СУМ V, 634), ***однодушний*** (638), ***однойменний*** (635); церковнослов’янізм ***ѥдинообразьныи*** замінив український синонім ***одноманітний*** (636), ***однотипний*** (639).

4. Похідні зі словотвірним значенням ‘той, який однаково + прикметник + з ким-небудь, чим-небудь’ (детальніше див. власне складні).

За походженням проаналізовані прикметники всіх підгруп були кальками з грецької мови, а частина **ѥдино-** використовувалася для перекладу грецьких слів **μονο-** та **ομο-**. На відміну від

сучасної української мови в давньоукраїнський період вони були, переважно, стилістично нейтральними й виконували суто номінативну функцію. Частина з них належала до церковної лексики й позначала поняття нової для слов'ян християнської релігії. Такі композити і сьогодні активно функціонують у конфесійному стилі української літературної мови. Інші характеризували складні ознаки предметів і поступово входили до загальновживаної лексики. У сучасній українській літературній мові така словотвірна модель не збереглася. Невелика кількість складних прикметників на **єдино-** (у СУМі зафіксовано 6) функціонують нині в нашій мові як своєрідні релікти, залишки колись продуктивного способу творення композитів.

Використання описаних композитів у художній літературі, а також створення індивідуально-авторських неологізмів за названими моделями зумовлено насамперед стилістично: *вони стоять*, ***єдинодружні***, *За Руську землю уночі* (А. Малишко).

Звичайно, у новій українській мові найбагатше представлена живорозмовна лексика, серед якої чимало складних прикметників. За семантикою (способом представлення ознаки) їх можна поділити на групи. Н. Ф. Клименко виділяла п'ять таких класів [Словотвір, с. 376]: 1) вимір предмета (вага, глибина, ширина тощо); 2) якість предмета; 3) місцеположення предмета; 4) ознака часового перебігу, існування предмета; 5) узагальнення і водночас нівелювання багатьох ознак, зведених до констатації їх наявності у предмета. Основою об'єднання композитів у семантичні групи, на думку Н. Ф. Клименко, виступають антонімічні відношення [Словотвір, с. 375].

У монографії для опису складних прикметників, утворених поєднанням прикметникової та іменникової основи, ми взяли за основу класифікацію Н. Ф. Клименко, доповнивши та уточнивши її новими групами на основі зібраного матеріалу з пам'яток нової української мови. Отже:

1) ознака предмета за розмірами (вимір предмета);

2) якісні ознаки предмета;
3) кількісно-якісні властивості предмета;
4) кількісні ознаки предмета;
5) ототожнення і протиставлення ознак;
6) повнота якості предмета;
7) ознака часового перебігу, існування предмета (часові відношення);
8) локальні відношення.

Ознака предмета за розмірами (вимір предмета). Для характеристики предметів використовуються основи **тонко-**, **товсто**, **довго-**, **коротко-**, **вузько-**, **широко**, **глибоко-**, **мілко-** та ін., які передають міру неозначено великої чи малої ширини, висоти, товщини тощо.

Для опису ознак предмета за товщиною використовують основи **тонко-** та **товсто-**. У складі композитних прикметників основа **тонко-** може передавати кілька значень:

1) ‘який має невелику, незначну товщину’: ***тонконитний*** (1885—1886 Жел. II, 974), ***тонкошаровий*** (1928 РУСТТ, 374; СУМ X, 191), ***тонкостанний*** (СУМ X, 191), ***тонкостінний*** (191), ***тонкорунний*** (191), ***тонкоплівковий*** (СУМ д. т. 2, 456), ***тонкоструктурний*** (456) та ін.;

2) ‘який має невеликий, незначний діаметр поперечного перерізу, малий в обхваті’: ***тонкогіллястий***, ***тонкопористий***.

Основа **тонко-** бере участь у творенні спеціалізованих слів, передаючи значення ‘який складається з чогось тонкого, що виражене іменниковим компонентом’. Зокрема: ***тонковолокнистий*** ‘який складається з тонкого волокна’ (СУМ X, 190), ***тонкозернистий*** ‘який складається з тонких, дрібних зерен’ (190), ***тонколистовий*** ‘який складається з тонких листів’ (190) тощо.

Антонімічною за значенням до основи **тонко-** є основа **товсто-**, що передає семантику ‘який має велику, значну товщину’: ***товстоскибний*** (1885—1886 Жел. II, 971), ***товстостін-***

ний (СУМ X, 168), ***товстошаровий*** (СУМ д. т. 2, 456), ***товстолистовий*** (455).

На довжину предмета, вираженого твірним іменником, указують основи **довго-** (‘який має велику довжину’) та **коротко-** (‘який має малу довжину’). Наприклад: ***довгочерешковий*** (1885—1886 Жел. I, 190), ***довгорунний*** (1924—1933 РУАС, 295), ***довгорульний*** про зброю (312), ***довгохвильовий*** (СУМ II, 332), ***довговолокнистий*** (СУМ д. т. 1, 293), ***довговорсовий*** (293), ***довгоствольний*** (293), ***короткоцівковий*** про зброю (1924—1933 РУАС, 810), ***коротколанковий*** (1928 РУСТТ, 402), ***короткометражний*** (СУМ IV, 299), ***короткоствольний*** (СУМ д. т. 1, 489), ***короткостебловий*** (489), ***короткофокусний*** (489), ***короткочерешковий*** (489).

На ширину об’єкта, вираженого другою іменниковою основою, вказують компоненти **вузько-** (‘невелика ширина’) та **широко-** (‘який має велику ширину’). Наприклад: ***вузькоколійний*** (1930 РУС, 556), ***вузькоплівковий*** (СУМ I, 785), ***вузькорядний*** (785), ***вузькогабаритний*** (СУМ д. т. 1, 195), ***вузькогруповий*** (195), ***широкогабаритний*** (СУМ XI, 459), ***широкогіллястий*** (459), ***широкоекранний*** (459), ***ширококолійний*** (460), ***широколистяний*** (460), ***широкораменний*** (461), ***широкорядний*** (461), ***широкоформатний*** (461).

Окрім цього основного значення, названі основи можуть передавати й іншу семантику. Зокрема **вузько-** передає значення ‘який має дуже обмежені можливості, неширокі межі; пов’язаний з певною галуззю; спеціальний’: ***вузькоштабовий*** (1928 РУСТТ, 386), ***вузьковідомчий*** (СУМ I, 784), ***вузькоспеціальний*** (785), ***вузькофаховий*** (785), ***вузькоклановий*** (СУМ д. т. 1, 195), ***вузькокласовий*** (195), ***вузьконаціональний*** (195), ***вузькопобутовий*** (195), ***вузькопрофільний*** (195), ***вузькоспеціалізований*** (195). За такою структурною моделлю утворювалися авторські неологізми. Наприклад: ***вузькоутилітарний*** *сахарин ми виробляти не будемо* (1925 Р. Відр., 824; М. Хвильовий) — про поезію.

Основа **широко-** може передавати ще такі значення, як:

1) ‘який займає великий простір’: ***широкодержавний*** (1885—1886 Жел. II, 1090);

2) ‘великий у ширину, який не облягає тіла, не обмежує рухів (про одяг, взуття, меблі і т. ін.); просторий’: ***широкорукавний*** (1885—1886 Жел. II, 1090);

3) ‘який охоплює багатьох, поширюється на багатьох; масовий’: ***широковладний*** (1885—1886 Жел. II, 1090).

Ознаку предмета за глибиною передає основа **глибоко-** (чи її варіант **глубоко-**, зафіксований у словниках кінця XIX ст.): ***глубококорінний*** (1885—1886 Жел. I, 144), ***глибоководний*** (1930 РУС, 89; СУМ II, 83). Прикметникові композити з названою першою основою можуть отримувати переносне значення, насамперед за рахунок метафоризації **глибоко-** (‘значущий, змістовний’): ***глубокозмислний*** ‘змістовний’ (1885—1886 Жел. I, 144), ***глибокоідейний*** ‘який виражає глибокі ідеї’ (СУМ II, 84). У цьому випадку виникає можливість перетворення першої основи на префіксоїд.

Основною тенденцією в розвитку складних прикметників описаної групи в період нової української мови було збільшення кількості суфіксів, що брали участь у творенні композитів. Як і раніше, найпоширенішим був і залишається суфікс **-н-**, значної продуктивності набув **-ов-**, менше — **-ист-**, **-аст-**. У деяких випадках спостерігається заміна поширеного форманта **-н-** іншими суфіксами, зокрема: ***короткохвильний*** (1924—1933 РУАС, 809) → ***короткохвильовий*** (СУМ IV, 300), ***коротковолоконний*** (1928 РУСТТ, 137) → ***коротковолокнистий*** (СУМ д. т. 1, 489). Є похідні, котрі мають словотвірні синоніми: *ширококрон**н**ий* (СУМ XI, 460) / *ширококрон**ист**ий* (460) / *ширококрон**ов**ий* (460).

Багато з названих композитних прикметників утворюють антонімічні пари, на що вказувала Н. Ф. Клименко. Наприклад: *тонкостінний — товстостінний*, *тонкошаровий — товсто-*

шаровий, довгоствольний — короткоствольний, вузькогабаритний — широкогабаритний, вузькоколійний — ширококолійний.

Якісні ознаки предмета. На якісні характеристики предметів, явищ, осіб тощо, не пов'язані з їхніми розмірами, вказують основи **грубо-**, **криво-**, **круто-**, **легко-**, **м'яко-** / **мягко-**, **гостро-** / **остро**, **просто-**, **прямо-**, **слабо-**, **солодко-** / **сладко-**, **сухо-**, **твердо-**, **тепло-**, **тихо-**, **тісно-** та ін.

Наприклад: ***грубозернистий*** (1885—1886 Жел. I, 161), ***грубослоїстий*** (161), ***грубостебельний*** (1920 Я., 164), ***грубошкірний*** (164), ***криволінійний*** (1885—1886 Жел. I, 378), ***кривостінний*** (379), ***крутобережний*** (1885—1886 Жел. I, 385; СУМ IV, 377), ***острозубатий*** (1885—1886 Жел. I, 582), ***острокінчастий*** (582), ***острокутний*** (582) / ***гострокутній*** (1924—1933 РУАС, 1833; 1930 РУС, 324; 1927 СУР) / ***гострокутний*** (1928 РУСТТ, 212), ***гостроденний*** (1924—1933 РУАС, 1832), ***мягкоскорлупний*** (1885—1886 Жел. I, 461), ***м'якошаровий*** (1924—1933 РУАС, 1154); ***простогірний*** (1885—1886 Жел. II, 779), ***простонародний*** (779), ***солодкомедний*** (894), ***сухоземний*** (938), ***сухолїсний*** (938), ***теплокровний*** (1885—1886 Жел. II, 957; 1930 РУС, 536), ***тихобережний*** (1885—1886 Жел. II, 993), ***тихострунний*** (965), ***тупокутний*** (993) / ***тупокутній*** (1930 РУС, 544).

Названі основи, сполучаючись з конкретними іменниками, досить часто утворювали термінологічні сполуки. Зокрема, у «Російсько-українському словнику технічної термінології» І. Шелудька та Т. Садовського (1928) знаходимо: *борозенка* ***гостроганчаста*** (1928 РУСТТ, 18), *брус* ***гострокантовий*** (20), *лопата* ***гострокінцева*** (154), *циркуль* ***гострокінцевий*** (404) та ін.

Складні прикметники такого типу продовжили функціонувати й у новіший період. До прикладу: ***гострокінцевий*** (СУМ II, 145), ***гострогранний*** (СУМ д. т. 1, 240), ***гострозернистий*** (241), ***грубоволокнистий*** (247), ***грубозернистий*** (248), ***грубопористий*** (248), ***криволінійний*** (СУМ IV, 341), ***легкомоторний*** (465), ***твердокам'яний*** (СУМ X, 49) / ***твердокамінний*** (СУМ

д. т. 2, 441), ***твердопіднебінний*** (СУМ X, 49), ***тепловодний*** (80), ***тихострунний*** (133) та ін.

Названі основи могли поєднуватися з абстрактними іменниками. У цьому випадку прикметникові композити мали переносне значення. Наприклад: ***кривовірний*** ‘єретичний’ (1885—1886 Жел. I, 378; 1924—1933 РУАС, 1599), ***кривоприсяжний*** ‘клятвопорушник’ (1885—1886 Жел. I, 379; 1930 РУС, 201; СУМ IV, 341), ***легкогнївний*** ‘запальний’ (1885—1886 Жел. I, 399), ***легковірний*** ‘дуже довірливий’ (1885—1886 Жел. I, 399; 1924—1933 РУАС, 911), ***легкодумний*** ‘несерйозний’ (1885—1886 Жел. I, 399), ***простомовний*** ‘вульгарний’ (1885—1886 Жел. II, 779), ***слабовольний*** (1885—1886 Жел. II, 881) / ***слабовільний*** (СУМ IX, 343) ‘який має слабу волю’, ***сладкогласний*** ‘мелодійний’ (1885—1886 Жел. II, 882), ***солодкословний*** ‘красномовний’ (894), ***крутохарактерний*** ‘суворий’ (СУМ д. т. 1, 506), ***слабохарактерний*** (СУМ IX, 344) / ***слабкохарактерний*** (СУМ д. т. 2, 403) ‘позбавлений сильної волі’.

Прикметники-композити, утворені поєднанням прикметникової основи з основою абстрактного іменника, могли вказувати на внутрішні характеристики людини, на риси її характеру. У цьому випадку найпоширенішими другими основами були **-душний** та **-сердний**. Похідні такого типу фіксуються в пам’ятках, починаючи з XI ст. У новій українській мові спостерігається велика їхня різноманітність. Зокрема: ***криводушний*** ‘нещирий, лицемірний’ (1885—1886 Жел. I, 378; 1924—1933 РУАС, 850, 1598, 1611; СУМ IV, 341), ***кріпкодушний*** ‘відважний, рішучий’ (1885—1886 Жел. I, 381), ***легкодушний*** (1843 Б.-Н., 206; 1885—1886 Жел. I, 399; 1924—1933 РУАС, 912), ***простодушний*** ‘довірливий, наївний’ (1885—1886 Жел. II, 779; 1924—1933 РУАС, 2313; СУМ VIII, 299), ***прямодушний*** ‘щирий, відвертий’ (1885—1886 Жел. II, 786; 1924—1933 РУАС, 2521; 1930 РУС, 439), ***слабодушний*** ‘нерішучий, безсилий’ (1885—1886 Жел. II, 881); ***мягкосердний*** ‘душевний, чутливий’ (1885—1886 Жел. I, 461),

простосердечний ‘довірливий, щирий’ (1885—1886 Жел. II, 779), ***твердосердний*** ‘черствий’ (953), ***тїсносердний*** ‘нетерпимий’ (967).

Отже, прикметникові основи, які вказують на якісні характеристики предметів, явищ тощо могли поєднуватися як з конкретними, так і з абстрактними іменниковими основами, що безпосередньо впливало на їхню семантику. У процесі творення таких складних прикметників брали участь, окрім поширеного з давніх часів **-н-**, різноманітні суфікси **— -ист-**, **-ов-** / **-ев-**, **-аст-**, **-ат-**.

Окрему групу становлять похідні, які вказували на колірну ознаку того, що названо другою (іменниковою) основою. У їх творенні беруть участь різноманітні суфікси, найпоширенішим з яких є **-н-**: ***златостольний*** (1885—1886 Жел. I, 302), ***білорукавичний*** (30), ***злотопанцерний*** (304), ***злотоцьвітний*** (304), ***золотобережний*** (313), ***золотоустний*** (313), ***золотохрестний*** (313), ***красноягідний*** (376), ***сьвітловодний*** (1885—1886 Жел. II, 856), ***золотобанний*** (1920 Я., 310). А також:

-ан-: ***білоглиняний*** (1885—1886 Жел. I, 29);

-ов-: ***голубоцьвітовий*** (1885—1886 Жел. I, 150), ***золотолисточковий*** (313).

Композити такої структури часто використовують письменники у своїх творах, нерідко створюючи власні неологізми. Наприклад: *про вітер сніговий із рогом* ***міднодзвонним*** (1922 Р. Відр., 78; Рильський), *над нею — сонця* ***прозорохоромна*** *столиця* (1979 Барка, 9), *з сіней сільради виступили два* ***сизомундирні*** *міліціонери* (Барка, 51).

Кількісно-якісні властивості предмета. До цієї групи належать прикметникові композити, перші основи яких можуть передавати як якісні, так і кількісні ознаки предметів, осіб, явищ. Здебільшого таке явище властиве основам **веле-**, **велико-**, **високо-**, **низько-**.

Ні в новій, ні в сучасній українській мові не засвідчено використання складних прикметників з основою **веле-** у значенні

‘великий’ та другим іменниковим компонентом. Цю функцію повністю перейняла основа **велико-**.

У новій, а особливо сучасній українській мові, спосіб творення складносуфіксальних похідних з першою основою **велико-** є надзвичайно поширеним. Названа основа може вказувати на кількісні або на якісно-кількісні ознаки предметів, явищ тощо. Значення кількості для таких композитів менш характерне, ніж позначення розміру, а похідні мають таку словотвірну семантику — ‘значний кількістю; численний’, вказуючи не на точну, а на «приблизно велику кількість» [Клименко Вз., с. 28]: ***великоземельний*** ‘який має багато землі’ (1885—1886 Жел. I, 60; 1920 Я., 68; 1927—1928 Гр. I, 155), ***великолюдний*** ‘складається з великої кількості людей’ (1920 Я., 69; 1927—1928 Гр. I, 155), ***великомиліонний*** ‘багатомільйонний’ (1920 Я., 69), ***великосімейний*** (СУМ I, 321) / ***великородинний*** (1885—1886 Жел. I, 61; 1927—1928 Гр. I, 155) ‘який має велику сім’ю’, ***великомасштабний*** ‘який охоплює багато аспектів чого-небудь’ (СУМ д. т. 1, 112), ***великотиражний*** ‘який має великий тираж’ (112), ***великоврожайний*** ‘який має великий урожай’ (УЛ I, 143). У таких випадках основа **велико-** може бути замінена основою **багато-**. Наприклад: *Дуби і всякі дерева* ***великолітні*** (1848 Шевч. II, 59), *В недільну ніч* ***великолюдна*** *площа і парк — багаті зорями в засів* (В. Барка).

Основна частина композитів з основою **велико-** вказує на якісно-оцінні характеристики предметів, осіб, явищ тощо. Сюди належать складні прикметники, що передають такі словотвірні значення:

1) ‘значний своїми розмірами, величиною’: ***великовоїнний*** ‘який стосується великого воїна’ (1907—1909 Гр. I, 131), ***великодержавний*** заст. ‘властивий великій державі’ (1920 Я., 68; СУМ I, 319), ***великосімейний*** (1930 РУСДМ, 85), ***великокаліберний*** ‘який має великий калібр’ (СУМ I, 320), ***великоміський*** ‘який стосується великого міста’ (320), ***великозерний*** ‘який має великі

зерна’ (СУМ д. т. 1, 112), ***великозернистий*** ‘який складається з великих часток округлої форми’ (112), ***великоформатний*** ‘який має великий формат’ (112), ***великорозмірний*** (УЛ І, 143). Наприклад: *творяться* ***великоміські*** *гігантські середовища з людським муравлінням* (Р. Відр., 850; Володимир Юринець).

Характерною рисою сучасної української мови є утворення спеціалізованих слів загальної семантики ‘який пов’язаний із застосуванням великого розміру того, що названо другим іменниковим компонентом’: ***великоблочний*** (СУМ І, 319) / ***великоблоковий*** (УЛ І, 143) ‘пов’язаний із застосуванням великих блоків’, ***великопанельний*** ‘який пов’язаний із застосуванням великих панелей’ (320), а також біологічних термінів: ***великоголінковий*** анат. ‘який стосується великої голінкової кістки’ (СУМ І, 319), ***великогомілковий*** анат. ‘який стосується великої голінкової кістки’ (319), ***великоквітковий*** бот. ‘який має великі квітки’ (УЛ І, 143), ***великоклітинний*** бот. (143).

Церковнослов’янський композит на позначення оцінки характеру людини, її поведінки ***великодоушьныи*** (СДРЯ І, 383) активно функціонує у новій українській мові ***великодушний*** (1885—1886 Жел. І, 60; 1907—1909 Гр. І, 132; 1920 Я., 68), а в сучасній українській мові є нормативним — ***великодушний*** ‘який має прекрасні душевні якості’ (СУМ І, 320).

Частина складних прикметників отримує переносне значення. Зокрема, первинне значення композита ***великодержавний*** ‘який властивий великій державі’ (СУМ І, 319) застаріле, натомість нормативним є його нове значення — ‘який не поважає інші народи, прагне до панування над ними’.

Протилежними їм за значенням є прикметникові композити з першою основою **мало-**, що вказує на малий розмір предмета: ***малозерний*** ‘який складається з маленьких зернят’ (1885—1886 Жел. І, 425), ***маломістечковий*** (1924—1933 РУАС, 521), ***малогабаритний*** спец. ‘який має малі габарити’ (СУМ IV, 609), ***мало-***

каліберний (610), ***малометражний*** ‘який має невеликий метраж’ (610) та ін.;

2) ‘значний за часом’: ***великолітній*** ‘який має багато років’ (1907—1909 Гр. І, 132; СУМ І, 320), ***великопісний*** (СУМ І, 320) / ***великопостовий*** (1924—1933 РУАС, 84; СУМ д. т. 1, 112) ‘який стосується Великого посту’. Похідні цієї семантики так само, як і попередньої групи, мають словотвірні антоніми — ‘який триває недовго’: ***маловічний*** (1885—1886 Жел. І, 425), ***малолітній*** (1907—1909 Гр. ІІ, 401);

3) ‘який набагато переважає звичайний рівень, міру’: ***великовантажний*** (1928 РУСТТ, 17), ***великогруповий*** (144), ***великоваговий*** 1) ‘який має велику вагу, надто важкий’; 2) ‘який перевозить вантаж, що перевищує існуючі норми навантаження’ (СУМ І, 319), ***великогабаритний*** ‘який має великі габарити’ (УЛ І, 143);

4) соціальну оцінку людини: ***великокняжий*** (1924—1933 РУАС, 84; СУМ І, 320) / ***великокнязівський*** (1924—1933 РУАС, 84; СУМ І, 320), ***великородний*** заст. ‘який належить до знаті’ (1907—1909 Гр. І, 132; 1924—1933 РУАС, 204; СУМ І, 320), ***великосвітній*** (1907—1909 Гр. І, 132) / ***великосвітський*** (СУМ І, 320) заст. ‘який належить до дворянства’, ***великопанський*** ‘який належить великому панству’ (1924—1933 РУАС, 9, 84, 995; СУМ І, 320). Наприклад: *всім обвиватиму вінком: сяйво* ***великокняже*** (1979 Барка, 8)

У сучасній українській мові трапляються поодинокі випадки семантичної кореляції лексем з основами **велико-**, **високо-** і **благо-**, що визначають належність до аристократичного роду: ***великородний*** (СУМ І, 320) — ***високородний*** заст. (СУМ І, 495) — ***благородний*** (СУМ І, 193).

У художніх текстах зустрічаємо низку індивідуально-авторських неологізмів, утворених за описаною вище моделлю: ***великозаврський*** (ІАП, 73), ***великокнижний*** (73), ***великоогненний*** (74). Наприклад: *раптом птеродон малий закашляв: — Це —* ***великозаврський*** *шовінізм!* (А. Криловець), *Слова, як воїни,*

сподвижні, І мудрощі ***великокнижні*** (І. Світличний), *І серед тиші чорної небес пишучу руку* ***великоогненну*** *і троє слів…* (М. Драй-Хмара), *де знак, як* ***великопламений*** *стовп* (1985 Барка, 27), *вікнами всевічности голубінь* ***великохрамна*** (1979 Барка, 9).

Великого розвитку в новій, а особливо сучасній українській мові набуває словотвірний тип складних прикметників з першою основою **високо-** для вираження ознак кількості чи якості, що супроводжується здебільшого елементом порівняння [Клименко Вз., с. 35]. Аналізуючи прикметники такого типу Н. Ф. Клименко виділяла декілька їх типів:

1) якість, виражена прикметником, градуюється за показниками «значно перевищує норму — недостатній щодо норми — не досягає норми» [Клименко Вз., с. 36]. У такому випадку спостерігаємо кореляцію перших основ: **високо- — мало- — низько-**. Наприклад: ***висококваліфікований*** (СУМ д. т. 1, 136) — ***низькокваліфікований — малокваліфікований***. Сюди відносимо похідні ***високоавторитетний*** (УЛ І, 193), ***високоосвічений*** (СУМ І, 495) тощо;

2) порівняння якості відбувається за ознакою ‘гарний — поганий’ [Клименко Вз., с. 36]: ***високопробний*** (СУМ д. т. 1, 137) — ***низькопробний***, а також ***висококласний*** ‘який має високу якість’ (СУМ д. т. 1, 136), ***високосортний*** (СУМ д. т. 1, 137), ***високоякісний*** (СУМ І, 495);

3) ознака за своїми властивостями вища від звичайного рівня, певної норми: ***високоградусний*** (1928 РУСТТ, 49), ***високотисковий*** (403), ***високочастотний*** ‘пов’язаний зі струмом високої частоти’ (СУМ д. т. 1, 137), ***високовольтовий*** (1928 РУСТТ, 49, 110) / ***високовольтний*** (СУМ І, 494) ‘пов’язаний зі струмом високої напруги’, ***високоамперний*** (УЛ І, 193) та ін. Похідні такого типу, здебільшого, належать до термінологічної лексики;

4) виразник міри висоти, показання коливання якої-небудь якості в певному діапазоні, у межах норми, де вказана верхня і нижня точка [Клименко Вз., с. 37]. У цьому випадку маємо коре-

ляцію основ **високо- — низько-**. Наприклад: ***високооплачуваний*** ‘який оплачується або одержує заробітну плату за високим тарифом’ (СУМ І, 494) — ***низькооплачуваний***, а також: ***високорозвинений*** (1924—1933 РУАС, 204; СУМ д. т. 1, 137), ***високорослий*** (УЛ І, 194).

Основа **високо-** може вказувати на велику кількість того, що виражено другою основою. Наприклад: ***високобілковий*** ‘який містить у собі велику кількість білка’ (СУМ І, 494), ***високоврожайний*** ‘який відзначається великою врожайністю’ (494), ***високомолекулярний*** ‘який складається із сотні тисяч атомів і молекул, зв’язаних між собою валентним зв’язком’ (494) тощо.

Продовжує розвиватися словотвірний тип на позначення семантики ‘той, який має велику відстань знизу вгору’: ***високостанний*** ‘який має високий зріст’ (1885—1886 Жел. І, 87; 1927—1928 Гр. І, 227), ***високобортний*** ‘який має високі борти’ (СУМ д. т. 1, 136).

Прикметник на позначення осіб шляхетного походження ***високородний*** (1885—1886 Жел. І, 87; 1920 Я., 99; 1924—1933 РУАС, 204) вживається в новій українській мові, однак у сучасній літературній мові ***високородний*** (СУМ І, 495) уважається застарілим.

Продуктивність та надзвичайна поширеність складних прикметників такого типу сприяє утворенню низки індивідуально-авторських неологізмів, зокрема: ***високоарфний*** (ІАП, 78), ***високогорлий*** (79), ***високотрубний*** (79). Наприклад: *В щедрій поводі кольорів, фарб, речей горує над усім* ***високотонний*** *голос* (М. Зеров).

Антонімічними до прикметників з основою **високо-** виступають похідні з першою основою **низько-**. Вони можуть указувати на висоту, передаючи семантику ‘який має малу відстань від нижньої частини до верхньої’ або ‘який міститься на невеликій від землі віддалі’. Наприклад: ***низькобортний*** (СУМ д. т. 2, 141), ***низькогірний*** (141), ***низькоорбітальний*** (141).

Основа **низько-** може також указувати на ‘ознаку, яка за своїми властивостями нижча від звичайного рівня, певної норми’ [Клименко Вз., с. 36]: ***низьковрожайний*** (СУМ д. т. 2, 141), ***низьконапірний*** (141), ***низькоорганізований*** (141).

Ще одну групу становлять складні прикметники, що вказують на ‘невеликий, незначний щодо кількості, сили, інтенсивності вияв того, що позначено другим іменниковим компонентом’. Наприклад: ***низьковольтний*** (СУМ V, 413), ***низькокалорійний*** (413), ***низьковідсотковий*** (СУМ д. т. 2, 141), ***низьковуглецевий*** (141), ***низькомолекулярний*** (141), ***низькооктановий*** (141) тощо. Як бачимо, ця група представлена здебільшого термінологічною лексикою.

Складні прикметники з основою **низько-** можуть отримувати переносне значення. Зокрема, композит ***низькопробний*** (СУМ V, 413) має значення ‘який має низьку пробу через велику домішку міді й олова (про золото, срібло)’, однак частіше вживається у своєму переносному значенні — ‘який має погану, низьку якість’, наприклад: *Неодноразово скаржився М. Кропивницький на* ***низькопробний*** *репертуар провінціальних труп того часу* (СУМ V, 413). Прикметник ***низькодушний*** (СУМ д. т. 2, 141) за рахунок переосмислення семантики основ на етапі утворення композиту одразу отримує метафоризоване значення — ‘якому властиві негативні риси; підлий, ниций’ — і є антонімом до ***високодушний***.

Кількісні ознаки предмета. Прикметникові основи можуть виражати кількісний вимір ступеня вияву чого-небудь [Клименко Вз., с. 27], тобто давати кількісну оцінку явища, дії. До цієї групи належать ад’єктиви з першими основами **повно-**, **густо-**, **пишно-**, **рідко-**, **рясно-**, **дрібно-** тощо. Залучення названих основ до композитотворення зумовлено насамперед наявністю в їхній лексичній семантиці значень, що вказують на певний вимір чого-небудь, на ступінь вияву ознаки тощо [Клименко Вз., с. 29]. Отже, похідні такого типу вказують на: 1) приблизно велику чи

малу кількість; 2) кількість як приблизну міру висоти, ширини, товщини тощо.

Основа **повно-**, беручи участь у творенні складних прикметників, може передавати декілька значень:

1. ‘У якому немає вільного місця, заповнений до краю’. Такі прикметники поділяємо на дві підгрупи: а) ‘у якому є, міститься, вміщується порівняно багато кого-, чого-небудь’: ***повноквітний*** (1885—1886 Жел. II, 760), ***повноводний*** (1924—1933 РУАС, 2154); б) ‘не порожній всередині (про зерно, плоди і т. ін.)’: ***повнозерний*** ‘суцільно заповнений зерном’ (СУМ VI, 685). Прикметники такого типу досить часто використовуються в художніх творах: *З літа* ***повногрозні*** *лози підведуться* (В. Барка).

2. ‘Узятий у достатньому обсязі; цілий, весь’: ***повноголосний*** (1924—1933 РУАС, 2154), ***повнозвучний*** ‘який має достатню повноту звучання’ (СУМ VI, 685), ***повнометражний*** ‘який має достатній метраж для демонстрування протягом одного сеансу нормальної тривалості (про кінофільм)’ (685), ***повноформатний*** ‘який має повноцінний формат; представлений повністю’ (СУМ д. т. 2, 245).

3. ‘Який виявляється повністю, не частково; цілковитий’: ***повноколірний*** (УЛ II, 623), ***повноправний*** ‘який має усі права’ (1885—1886 Жел. II, 760; СУМ VI, 686), ***повномірний*** (1924—1933 РУАС, 2154), ***повновартний*** (2154), ***повноцінний*** ‘який зберігає повну, встановлену ціну’ (СУМ VI, 686), ***повномасштабний*** ‘всебічний, який охоплює все’ (СУМ д. т. 2, 245). Сюди відносимо композити з уточнювальним значенням ‘нічим не обмежений’: ***повновластний*** (1885—1886 Жел. II, 760) / ***повновладний*** (1924—1933 РУАС, 2154; СУМ VI, 684) ‘який зосереджує у себе всю владу’.

4. ‘Який досяг певної межі, певного віку, необхідної норми’: ***повновіковий*** ‘який досяг зрілого віку’ (СУМ VI, 684).

Основа **густо-** передає ознаку за такими значеннями:

1. ‘Вимір великої кількості та близьке розташування однорідних предметів’ [Клименко Вз., с. 34]. Словотвірне значення таких композитів формулюється так: ‘який має густе (густий, густу) що-небудь, що названо другою іменниковою основою’: ***густоволокнистий*** ‘який має густо розташовані волокна’ (СУМ д. т. 1, 251), ***густокронний*** ‘з густою кроною’ (251). У цьому випадку похідні прикметники споріднені з прикметниками з першою основою **рідко-**, яка передає антонімічні до них значення.

2. ‘Велика кількість близько розміщених однорідних предметів чи їх частин’: ***густоцвітний*** (1920 Я., 170), ***густозоряний*** поет. ‘з великою кількістю зірок на небі’ (СУМ д. т. 1, 251), ***густонаселений*** (СУМ II, 199) / ***густозаселений*** (СУМ д. т. 1, 251) ‘з великою кількістю населення’. Похідні такого типу є синонімічними до прикметників з першою основою **рясно-**, а їхнє словотвірне значення виводиться через формулу ‘який складається з великої кількості чогось, що названо другою іменниковою основою’, наприклад: ***рясноквітний*** (1924—1933 РУАС, 265).

Основу **густо-** досить активно використовують письменники для творення нових слів: ***густоімлистий*** (ІАП, 104), ***густокровний*** (ІАП, 104), ***густомедовий*** (ІАП, 104), ***густопсовий*** (ІАП, 104). Наприклад: *Я йду у даль, яка ще не порушена, В такий* ***густоімлистий*** *тиші сад* (Ю. Костюкевич), *Журналістів — тільки троє… Але, мабуть,* ***густопсових*** *відшукав Пуанкаре* (В. Еллан (Блакитний)).

Такі ж значення (‘неозначено велика кількість’) передає і основа **пишно-**: ***пишнобарвистий*** (1885—1886 Жел. II, 635). У творенні складносуфіксальних прикметників вона не є продуктивною. Здебільшого у цій функції використовуються основи **багато-** і **повно-**.

Однак у мові поезії спостерігається протилежне явище. Письменники активно використовують основу **пишно-** для створення неологізмів: ***пишнозбройний*** (ІАП, 226), ***пишноквітний*** (ІАП, 226), ***пишноколірний*** (ІАП, 226), ***пишнопромінний*** (ІАП,

227) та ін. Наприклад: *Люблю, столице* ***пишнозбройна****, Фортечних мурів дим і грім* (М. Рильський), *Хай райдуга слов'янська* ***пишноквітна*** *Єднає береги прадавніх рік* (О. Ундір), *Проти ніші судді стали, цареприслужники* ***пишноколірні*** (В. Барка), *Вражевлюючи небозвід, вінок* ***пишнопромінний*** *підніма надземна радість* (В. Барка).

Складні прикметники з першою основою **дрібно-** вказували на малий розмір, об'єм та ін. того, що названо іменниковою основою: ***дрібнозернистий*** (1885—1886 Жел. I, 205; 1930 РУС, 239; СУМ II, 415) / ***дрібнозернястий*** (1928 РУСТТ, 165), ***дрібновидний*** (1885—1886 Жел. I, 205), ***дрібноклинчастий*** (1924—1933 РУАС, 1041), ***дрібнокалібровий*** (1041), ***дрібноґратчастий*** (1924—1933 РУАС, 1041; 1928 РУСТТ, 165), ***дрібнонасінний*** (1924—1933 РУАС, 1041; СУМ II, 415), ***дрібнопісковий*** (1928 РУСТТ, 165), ***дрібношаровий*** (165), ***дрібногруповий*** (СУМ II, 415), ***дрібнокаліберний*** (415), ***дрібноплідний*** (415).

Основа **дрібно-** могла брати участь у творенні композитів, що вказували на соціальне, суспільне становище людини. Такі прикметники передавали значення 'маломіцний в економічному відношенні', 'який володіє незначною кількістю майна', 'який займає невисоке суспільне або службове становище' і под. Наприклад: ***дрібноземельний*** (1885—1886 Жел. I, 205; 1924—1933 РУАС, 1041; 1930 РУС, 235, 239), ***дрібномаєтний*** (1924—1933 РУАС, 1003, 1041; СУМ д. т. 1, 308), ***дрібновласницький*** (1924—1933 РУАС, 1041; СУМ II, 415), ***дрібноселянський*** (1924—1933 РУАС, 1041; СУМ II, 415), ***дрібнобуржуазний*** (1929 Прав. сл., 150; СУМ II, 415), ***дрібнопомісний*** (СУМ II, 415).

Ототожнення і протиставлення ознак. Набуває розвитку словотвірний тип складних прикметників, що заперечують значення 'однаковий, той самий', висуваючи на перший план неоднаковість предметів. Староукраїнська основа **разно-** замінюється українською формою **різно-** (у «Малорусько-німецькому словнику» Є. Желехівського та С. Недільського зафіксована та-

кож форма **ріжно-**): ***ріжноличний*** (1885—1886 Жел. II, 806), ***ріжнородний*** (806) / ***різнородний*** (807), ***ріжносторонний*** (806), ***ріжноформний*** (806), ***ріжноцьвітний*** (806), ***різнолюдний*** (1885—1886 Жел. II, 807), ***різнофарбний*** (1885—1886 Жел. II, 807), ***різноколїрний*** (1885—1886 Жел. II, 807) / ***різноколірний*** (1930 РУС, 452) / ***різнокольоровий*** (1928 РУСТТ, 314), ***різномасткий*** (1907—1909 Гр. IV, 23), ***різнобарвний*** (1924—1933 РУАС, 2002; 1928 РУСТТ, 314), ***різнойменний*** (1930 РУС, 452; 1928 РУСТТ, 314), ***різнокаліберний*** (1930 РУС, 452; 1928 РУСТТ, 314), ***різномірний*** (1924—1933 РУАС, 1628), ***різномовний*** (1930 РУС, 452), ***різноплеменний*** (452), ***різнораменний*** (1928 РУСТТ, 314), ***різнотоновий*** (314).

Таким чином відбувається реалізація зіставлення ‘різний — однаковий (єдиний)’. Наприклад: *в* ***різнобарвних*** *цвѣтах* (1837 Рус. Дн., XIV).

Описаний словотвірний тип складних прикметників продовжує розвиватися і в сучасній українській літературній мові. Такі похідні передають три основні значення, які в межах однієї лексеми можуть поєднуватися, переплітатися тощо:

1) ‘позбавлений схожості, однаковості; несхожий, неоднаковий, відмінний у чому-небудь або в усьому’: ***різновіковий*** ‘неоднаковий за віком’ (СУМ VIII, 567), ***різноглибинний*** ‘неоднаковий за глибиною’ (567), ***різноколірний*** ‘який має неоднаковий з іншим колір’ (568), ***різнотипний*** ‘який відрізняється від іншого типом’ (570);

2) ‘не один і той самий’, тобто ‘інший’: ***різнозначний*** ‘який має інше значення’ (СУМ VIII, 568), ***різнокаліберний*** ‘який відрізняється від іншого калібром’ (568), ***різноплемінний*** ‘який належить не до одного племені’ (569), ***різносистемний*** ‘який належить до іншої системи’ (СУМ д. т. 2, 337);

3) ‘усіх видів, різноманітний, всілякий’: ***різнобарвний*** (СУМ VIII, 566) / ***різнокольоровий*** (568) ‘який має різноманітне забарвлення’, ***різнобічний*** ‘який охоплює різні сторони життя;

багатогранний за змістом’ (567), ***різножанровий*** ‘який належить до різних жанрів’ (568), ***різновидний*** ‘представлений різними видами чого-небудь’ (СУМ д. т. 2, 337), ***різногалузевий*** ‘який стосується різних галузей’ (337).

Прикладом поєднання різних значень в одному слові може бути композит ***різнохарактерний*** ‘1) який відрізняється від іншого(их) характером; 2) який має неоднаковий з іншим(и) характер; 3) різний’ (СУМ VIII, 570).

Однак порівняння предметів, речей, явищ здійснюється в мові не лише на основі їх протиставлення, але й ототожнення. Зокрема для зіставлення ознак предметів, однакових за розміром, величиною, кількістю, якістю, роллю, використовується основа **рівно-**. Наприклад: ***рівнобіжний*** (1885—1886 Жел. II, 804), ***рівноваговий*** (1885—1886 Жел. II, 804; 1928 РУСТТ, 10), ***рівновісний*** (1885—1886 Жел. II, 804), ***рівнозвучний*** (804), ***рівноименний*** (805), ***рівнораменний*** (805), ***рівнородний*** (805), ***рівносторонний*** (805), ***рівнозначний*** (1885—1886 Жел. II, 804; 1930 РУС, 309, 444), ***рівнокутний*** (1885—1886 Жел. II, 805) / ***рівнокутній*** (1930 РУС, 444), ***рівномірний*** (1885—1886 Жел. II, 805; 1930 РУС, 444), ***рівноправний*** (1885—1886 Жел. II, 805; 1930 РУС, 444), ***рівночасний*** (1885—1886 Жел. II, 805; 1924—1933 РУАС, 1775; 1930 РУС, 308), ***рівноопоровий*** (1928 РУСТТ, 20), ***рівнобічний*** (1930 РУС, 444) та ін.

Цей тип творення складних прикметників у сучасній українській літературній мові є поширеним: ***рівнозначний*** ‘який дорівнює чому-небудь значенням, значимістю’ (СУМ VIII, 551), ***рівномірний*** 1) ‘однаковий, постійний у всіх своїх частинах, елементах або протягом усієї дії’; 2) заст. ‘який має однакову з чим-небудь величину’ (551), ***рівноправний*** ‘який має однакові, рівні з ким-, чим-небудь права’ (551), ***рівноцінний*** 1) ‘який має однакові з чим-небудь ціну, вартість’; 2) ‘однаковий з ким-, чим-небудь своїми якостями, властивостями, значенням, роллю’ (552) та ін.

Наприклад: *перед таким її рішенням, що* ***рівнозначне*** *смертному вирокові* (Багр., 29).

Основа **рівно-** також є досить продуктивною у творенні термінологічної лексики. Зокрема: ***рівнокрилий*** ент. ‘який має однакові за розміром крила’ (СУМ VIII, 551), ***рівнодіючий*** фіз. ‘який діє однаково з силами, сумою сил’ (551), ***рівнобедрений*** мат. ‘який має рівні бокові сторони (про геометричну фігуру)’ (550).

У художніх текстах XX ст. трапляються індивідуальні неологізми, утворені за цією схемою: ***рівнозвучний*** (ІАП, 252), ***рівноцвітний*** (ІАП, 252). Наприклад: *в гармонії світів дві* ***рівнозвучні*** *ноти* (Б. Лепкий), *а* ***рівноцвітна*** *свічка ліхтареві по стінах розлива криваві мева* (В. Барка).

Водночас, як зауважує Н. Ф. Клименко, для основи **рівно-** характерне не лише підкреслення певних однакових якостей, а й наявність елемента порівняння, зіставлення [Клименко Вз., с. 40]. Цим вона відрізняється від основи **чисто-**, що утверджує однаковість певних властивостей предмета без порівняння його з іншим. Наприклад: ***чистокровний*** (1885—1886 Жел. II, 1072; 1930 РУС, 590; СУМ XI, 336) / ***чистоплемінний*** (СУМ XI, 336) / ***чистопородний*** (СУМ XI, 336) ‘не змішаної породи, чистої крові (про тварин); про типового представника якої-небудь нації’, ***чистосортний*** ‘відібраний, одного сорту’ (СУМ XI, 336).

Від таких похідних відрізняються композити, у яких перша основа **чисто-** передає семантику ‘незабруднений’, наприклад: ***чистоводний*** ‘з чистою водою’ (СУМ XI, 335).

Повнота якості предмета. Характеристика ознаки як такої, що максимально охоплює сукупність явищ, властива прикметникам з першими основами **загально-**, **спільно-** [Клименко Однотип., с. 112].

У новій українській мові розвивається тип складних прикметників з першою основою **загально-**, що передавали ‘охоплення ознакою певного класу одиниць’ [Клименко Однотип., с. 112]. На початку XX ст. основа **загально-** починає брати

участь у творенні не тільки прикметників зі значенням ‘спільний для певної групи, класу одиниць’, але й асимілює семантику ‘спільний для всіх’, ‘який поширюється на всіх’. Тобто стає словотвірним синонімом до основи **все-**, у деяких випадках витісняючи та замінюючи її. Наприклад: ***загальновійськовий*** (1930 РУС, 304; 1930 РУСДМ, 107), ***загальновизнаний*** (1930 РУС, 304; 1930 РУСДМ, 108), ***загальноросійський*** (1924—1933 РУАС, 1760; 1930 РУС, 304) / ***всеросійський*** (1924—1933 РУАС, 1760), а також ***загальнопоширений*** (1924—1933 РУАС, 1760; 1930 РУС, 304; 1930 РУСДМ, 108), ***загальнолюдський*** (1924—1933 РУАС, 1760; 1930 РУС, 304) та ін.

Однак найбільшого розвитку і продуктивності цей словотвірний тип набуває в сучасній українській мові. Такі похідні за семантикою Н. Ф. Клименко [Клименко Однотип., с. 112—113] поділяла на такі групи:

1) прикметники, що передають значення ‘який торкається, поширюється на всіх’: ***загальнокласовий*** (СУМ III, 69), ***загальнопролетарський*** (69), ***загальновійськовий*** (69), ***загальнодержавний*** (69);

2) прикметники, що передають значення ‘той, у якому беруть участь всі’: ***загальнозаводський*** (СУМ III, 69), ***загальнолюдський*** (69), ***загальнонародний*** (69);

3) прикметники, що передають значення ‘той, який містить лише головне, суттєве, основне’: ***загальнотеоретичний*** (СУМ III, 70), ***загальнометодологічний***;

4) прикметники, що передають значення той, який не має фахового ухилу: ***загальноосвітній*** ‘який дає загальну, не спеціальну освіту’ (СУМ III, 69).

Частина композитів з першим компонентом **загально-** належить до власне складних ад’єктивів, де модифікована основа **загально-** перетворюється на своєрідний префікс із вказівкою на повноту якості однорідних об’єктів, а саме на всеохопне поширення ознаки, названої другим прикметником: ***загальнодемокра-***

тичний (СУМ III, 69), ***загальнодоступний*** (69), ***загальнозрозумілий*** (69), ***загальнообов'язковий*** (69), ***загальноприйнятий*** (69).

На те, що ознака є однаковою для певного кола, визначеного другою іменниковою основою, належить всім чи стосується всіх, вказує основа **спільно-**. Наприклад: ***спільнолюдний*** 'який стосується всіх людей' (1885—1886 Жел. II, 902).

У сучасній українській літературній мові функціонують такі слова, як ***спільнокореневий*** 'який має спільний із чим-небудь корінь' (СУМ д. т. 2, 414), ***спільномірний*** 'який можна виміряти однаковою з чим-небудь мірою; сумірний' (СУМ IX, 529), ***спільноруський*** 'спільний для всієї Київської Русі; який мав значення для всієї Київської Русі, поширювався на всю Київську Русь' (529), ***спільнослов'янський*** 'спільний для всіх слов'янських племен у минулому; який мав значення для всіх слов'янських племен, поширювався на всі слов'янські племена' (529).

Ознака часового перебігу, існування предмета. Складні прикметники можуть передавати темпоральні відношення. У ролі першої основи, як правило, виступають основи **довго-**, **коротко-**, **ново-**, **старо-**, **ранньо-**, **пізньо-** тощо.

Основи **довго-** і **коротко-** вказують на субстантивну ознаку щодо тривалості часу: **довго- —** 'який займає великий відрізок часу', **коротко- —** 'який триває недовго'. Наприклад: ***довголітний*** (1885—1886 Жел. I, 190) / ***довголітній*** (1924—1933 РУАС, 312; 1930 РУС, 120; СУМ II, 332) 'давній', ***довговічний*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1924—1933 РУАС, 312; 1930 РУС, 120; СУМ II, 331) / ***довговіковий*** (СУМ д. т. 1, 293), ***довгочасний*** (1924—1933 РУАС, 312; 1930 РУС, 120), ***довгостроковий*** (1924—1933 РУАС, 312, 843; 1930 РУС, 120; СУМ II, 332), ***довготерміновий*** (1924—1933 РУАС, 843; 1930 РУС, 120; СУМ II, 332), ***довгодневний*** (1920 Я., 194), ***довгорічний*** (СУМ II, 332), ***довгогодинний*** (СУМ д. т. 1, 293), ***короткотерміновий*** (1924—1933 РУАС, 842, 843; 1930 РУС, 214; СУМ IV, 300), ***короткосрочний*** (1920 Я., 382) / ***короткостроковий*** (СУМ IV, 299),

короткочасний (1930 РУС, 214; СУМ IV, 300). Зокрема: *які то люди тепер тугі на здоров'я та* ***довговічні*** *стали* (1833 Кв.-Осн. II, 173), *Мов стародавній дуб-велетень, стояв Захар Беркут серед молодого покоління і міг тепер бачити плоди своєї* ***довголітньої*** *діяльності* (1883 Фр. VI, 36).

На час виникнення вказують й основи **ново-** / **старо-**, **ранньо-** / **пізньо-**.

Основа **ново-** у складі прикметникових композитів позначає ознаку другого компонента, який 'недавно виник, з'явився, не існував раніше'. Наприклад: ***новозавітний*** (1885—1886 Жел. II, 532), ***новообрядний*** (532), ***новосьвітний*** (532), ***новолїтний*** (1885—1886 Жел. II, 532) / ***новолітній*** (1924—1933 РУАС, 1679), ***нововірний*** (1924—1933 РУАС, 1678), ***новозаповітний*** (1679), ***новозаконний*** (1679), ***новомісячний*** (1679), ***новомодний*** (1885—1886 Жел. II, 532; 1930 РУС, 289; СУМ V, 435).

У сучасній українській літературній мові цей тип творення складних прикметників є непродуктивним і непоширеним, а основа **ново-** здебільшого поєднується з другою дієслівною основою. Серед композитних ад'єктивів прикметниково-іменникової будови зафіксовано ***новомодний*** (СУМ V, 435) та ***новочасний*** 'який стосується найновішого часу, найновішої епохи' (СУМ V, 437): *Це ж* ***новочасні*** *миру голуби — Оці лункі стрімкі аероплани* (1959 Рильськ. III, 223).

Антонімічною за значенням до неї є основа **старо-** — 'який існує довгий час, давно створений'; 'який був раніше, колишній': ***старовѣчный*** (1861 Закр. 3, 531) / ***старовічний*** (1885—1886 Жел. II, 915), ***старовірний*** (1930 РУС, 519) / ***старовірский*** (1885—1886 Жел. II, 915), ***стародeнний*** (1885—1886 Жел. II, 915; Сл. Шевч. II, 291; 1924—1933 РУАС, 266, 336, 1092), ***старозавітний*** (1885—1886 Жел. II, 915; 1924—1933 РУАС, 94; 1930 РУС, 41), ***старомодний*** (1930 РУС, 519; СУМ IX, 661), ***старосвітський*** (1861 Закр. 3, 531; 1885—1886 Жел. II, 915; 1924—1933 РУАС, 277, 335; 1930 РУС, 127; СУМ IX, 662) /

старосьвітний (1885—1886 Жел. II, 915; СУМ IX, 662), ***старосїльский*** (1885—1886 Жел. II, 915), ***старославний*** (915), ***старожитний*** (Сл. Шевч. II, 291; 1924—1933 РУАС, 7, 335; 1930 РУС, 519), ***старорежимний*** (СУМ IX, 661). Наприклад: *і вся* ***старожитна*** *наша Україна* (1857 Шевч. VI, 130), *сумує Корсунь* ***староденний*** (1841 Шевч. I, 108).

Непродуктивними серед композитів, утворених на основі прикметниково-іменникового сполучення, є словотвірні типи з першими основами **ранньо-** та **пізньо-**. До таких композитів можна віднести прикметники, які вказують на пори року, наприклад: ***пізньоосінній*** ‘характерний для пізньої осені’ (СУМ д. т. 2, 230), ***ранньовесняний*** ‘стосується до ранньої весни’ (317), ***ранньоосінній*** ‘який відбувається на початку осені’ (317).

Аналізовані основи брали активну участь у творенні назв певного періоду суспільно-історичного чи геологічного розвитку [Клименко Н.Ф. Лексико-словотвірні категорії… (далі — Клименко ЛСК), с. 6], зокрема: ***ранньохристиянський*** (1929 Прав. сл., 463), ***ранньослов’янський***, ***пізньосередньовічний*** тощо.

У словнику Є. Желехівського та С. Недільського фіксуємо слова ***середовічний*** (1885—1886 Жел. II, 861), ***середопістний*** (861). Переклад німецьких відповідників, які подають автори, дозволяє припустити, що перша основа **середо-** вказує на часову ознаку, а саме таку, ‘що відбувається в середині якогось проміжку, названого твірним іменником’. Так, ***середовічний*** (1885—1886 Жел. II, 861) — це ‘той, який відбувається в середині року’, ***середопістний*** (861) — ‘той, що належить, відбувається посередині посту’.

Отже, складні прикметники, утворені на основі прикметниково-іменникового сполучення, могли передавати темпоральні відношення. На семантику часу вказувала друга (іменникова) основа, прикметниковий компонент уточнював її, вказуючи на: 1) тривалість ознаки; 2) точку відліку ознаки на часовій осі. За структурою це були складносуфіксальні композити з суфіксами **-н-**

(найпоширеніший), **-ов-** та рідше **— -ськ-**. Варто сказати про збільшення продуктивності суфікса **-ов-** у творенні похідних такого типу, особливо в сучасній українській літературній мові. Зокрема спостерігається явище заміни похідних з **-н-** похідними з **-ов-** (*короткосрочн**и**й* (1920 Я., 382) → *короткостроко**в**ий* (СУМ IV, 299)) чи уведення форм на **-ов-** як рівноправних літературних варіантів до похідних з **-н-** (*довговічн**и**й* (1885—1886 Жел. I, 190; 1924—1933 РУАС, 312, 1092; 1930 РУС, 120; СУМ II, 331) / *довговіко**в**ий* (СУМ д. т. 1, 293)).

Локальні ознаки. Передача локальної семантики не була характерною для ад'єктивних композитів, утворених поєднанням прикметникової та іменникової основ. Досить часто це були похідні прикметники з суфіксом **-ськ-** від складеної власної назви, наприклад: ***чорноморский*** (1885—1886 Жел. II, 1075) ← Чорне море, *з **холодноярської** святині* (1925 Р. Відр., 323; М. Бажан) ← Холодний яр.

У сучасній українській літературній мові на локалізацію предмета вказують композити ***верхньопалубний*** (СУМ I, 335), ***верхньогубний*** (335), ***задньопіднебінний*** (СУМ III, 112), ***задньовиличний*** (112), ***нижньощелепний*** (СУМ V, 409) та ін. Отже, у творенні прикметників такої структури беруть участь основи, що мають семантику локальності, зокрема: **верхньо-** / **нижньо-**, **передньо-** / **задньо-** тощо. Відповідниками сучасних основ **верхньо-** / **нижньо-** на початку XX ст. виступали **горішньо-** / **долішньо-**, **спідньо-**, що відбито, зокрема, у словнику за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова: ***горішньощелепний*** (1924—1933 РУАС, 1488), ***долішньонімецький*** (1662), ***спідньощелепний*** (1662). Названі основи були вилучені з української мови директивно у 30-х роках XX ст.

2. Поширеною в новій українській мові виявилася словотвірна модель «займенникова основа + інтерфікс + іменникова основа + суфікс». Похідні такого типу могли передавати узагальнені ознаки предметів. З давньоукраїнського періоду таку

функцію виконували основи **іно-** та **все-**. У новій українській мові ці типи зазнали деяких змін.

Тип творення складних прикметників з першою основою **ино-** не набув поширення. У словниках зафіксовано такі похідні, як ***иновірний*** (1885—1886 Жел. I, 323), ***иносторонний*** (324), ***иноземний*** (1885—1886 Жел. I, 323; 1907—1909 Гр. II, 193), ***иномовний*** (1885—1886 Жел. I, 323; 1907—1909 Гр. II, 193), ***іноплеменний*** (Сл. Шевч. I, 305), ***іностранний*** (Сл. Шевч. I, 305). Наприклад: *я з* ***іноземної*** *землі — із Пирятина* (1841 Кв.-Осн. I, 197).

Уже в кінці XIX ст. зі значенням основи **іно-** ‘інакший, чужий’ починає активно вживатися основа **чужо-** / **чуже-**. Зокрема у «Малорусько-німецькому словнику» за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського фіксуємо слова ***чужестранний*** / ***чужесторонний*** (1885—1886 Жел. II, 1079), ***чужеязичний*** (1079), ***чужогородний*** (1079), ***чужоземний*** (1885—1886 Жел. II, 1079; 1907—1909 Гр. IV, 476), ***чужомовний*** (1079), ***чужонародний*** (1079), ***чужородний*** (1079), ***чужосїльний (-ский)*** (1079), ***чужословний*** (1079). На початку XX ст. відбувається заміна церковнослов’янського **ино-** / **іно-** українським **чужо-**, що відбито в перекладних словниках того часу. Таке явище яскраво спостерігаємо у виданні «Словар российсько-український» М. Уманця та А. Спілки 1893—1898 рр.: *иновѣрный* — ***чужовірний***, *иноземный* — ***чужоземний*** / ***-ський***, *инородный* — ***чужородний*** (1893—1898 СРУ I, 308). Аналогічне явище маємо і в «Російсько-українському словнику» О. Ізюмова (1930): *иноверный* — ***чужовірний***, *иноземный* — ***чужоземний***, *иноплеменный* — ***чужоплеменний*** (1930 РУС, 183). В академічному російсько-українському словнику за редакцією А. Ю. Кримського прикметники на **ино-** подаються як варіанти після основного композита з першою основою **чужо-**, зокрема: ***чужовірний***, ***иновірний*** (1924—1933 РУАС, 623), ***чужоміський***, ***чужогородній***, ***иногородній*** (623), ***чужоземний***, ***чужосторонній***, ***иноземний*** (623), ***чужоплемен-***

ний, ***чужонародній***, рідко ***иноплеменний*** (624), ***чужомовний***, ***иномовний*** (624).

У сучасній українській мові літературними вважаються дев'ять слів, два з яких належать до застарілої лексики. Деякі з них є давніми утвореннями: ***іногородній*** 'з іншого міста, чужоміський' (СУМ IV, 32), ***іноземний*** 'стосується до іншої держави, чужоземний' (32), ***іномовний*** 'іншомовний, чужомовний' (32), застарілі — ***іновірний*** (СУМ IV, 32) та ***інoплемінний*** (32). Інші є надбанням сучасної доби — ***інонаціональний*** 'чужонаціональний' (СУМ IV, 32), ***інопланетний*** 'стосується не Землі, а іншої планети' (СУМ д. т. 1, 408), ***інорайонний*** 'стосується до іншого кліматичного району' (408).

У сучасній українській літературній мові словотвірний тип складних прикметників з першою основою **чужо-** на позначення семантики 'належний комусь іншому, не свій' є поширеним та продуктивним. Наприклад: ***чужоземний*** (СУМ XI, 380), ***чужомовний*** (380), ***чужонаціональний*** (380), ***чужовірний*** (СУМ д. т. 2, 538) та ін.

Характеристика ознаки як такої, що максимально охоплює сукупність явищ, властива прикметникам з першою основою **все-**. У творенні таких похідних брали участь суфікси:

· **-н-**: ***вселюдний*** (1885—1886 Жел. I, 126; 1924—1933 РУАС, 161, 162, 2054) / ***уселюдний*** (1907—1909 Гр. IV, 354), ***всенародний*** (1885—1886 Жел. I, 126; 1924—1933 РУАС, 161, 1760, 2525; СУМ I, 764) / ***усенародній*** (1907—1909 Гр. IV, 355), ***всеродний*** = ***всенародний*** (1885—1886 Жел. I, 127), ***всесвітній*** (1924—1933 РУАС, 161, 1083; Сл. Шевч. I, 118; СУМ I, 765) / ***усесвітній*** (1907—1909 Гр. IV, 355), ***вседневний*** (Сл. Шевч. I, 118), ***все(усе)бічний*** (1924—1933 РУАС, 162; СУМ I, 763), ***всенічний*** (СУМ д. т. 1, 191), ***всепланетний*** (192), ***всепогодний*** (192);

· **-ськ-**: ***всеславяньский*** (1885—1886 Жел. I, 127) / ***всеслов'янський*** (СУМ I, 765), ***вселюдський*** (764), ***всеросійський***

(1924—1933 РУАС, 1760; СУМ І, 765), ***всеукраїнський*** (СУМ І, 766), ***всеармійський*** (СУМ д. т. 1, 190), ***всеєвропейський*** (191);

- **-арн-**: ***всепланетарний*** (СУМ д. т. 1, 192).

Наприклад: *ні чути його плачу* ***вседневного*** (1849 Шевч. ІІ, 188), *зоря* ***всесвітняя*** *зійшла* (1857 Шевч. ІІ, 268), *царям,* ***всесвітнім*** *шинкарям* (1860 Шевч. ІІ, 332), *просто темним і некультурним людям, бо не розуміли вони* ***всенародного*** *розмаху справи* (1919 Р. Відр., 787; Андрій Ніковський), *то знайдуть пекло молодих обіймів,* ***вселюдських****, сильних* (1927 Р. Відр., 388; Олекса Влизько), *кладу тебе, нічну офіру, серед* ***вселюдського*** *трактиру* (1928 Р. Відр., 345; М. Бажан), *і* ***всеросійської*** *великої нудьги,* ***всесвітнє*** *падло і* ***вселюдська*** *гнусь* (1928 Р. Відр., 348; М. Бажан), *у* ***всесоюзному*** *масштабі* (Р. Відр., 902; Лесь Курбас), *у всі тяжкі години плачу й горя* ***всенародного*** (1953 Багр., 7).

На позначення всього часового проміжку, тобто такого, що триває від початку до кінця, у новій українській мові починає вживатися основа **ціло-**: ***цїлогодинний*** (1885—1886 Жел. ІІ, 1055), ***цїлоденний*** (1885—1886 Жел. ІІ, 1055) / ***цілоденний*** (1907—1909 Гр. IV, 432;1924—1933 РУАС, 1694, 2444; 1929 Прав. сл., 599; СУМ XI, 233), ***цїлотижневий*** (1885—1886 Жел. ІІ, 1055; 1924—1933 РУАС, 1518; СУМ XI, 234), ***цілонічний*** (1924—1933 РУАС, 161; 1930 РУС, 62; СУМ XI, 233), ***цілорічний*** (1907—1909 Гр. IV, 432; 1924—1933 РУАС, 2444; 1929 Прав. сл., 599; СУМ XI, 233). Такі слова є нормативними і нині. Одиничною є фіксація похідного ***всядобовий*** ‘який триває цілу добу’ (1885—1886 Жел. І, 129) замість ***цілодобовий*** (СУМ XI, 233).

Основа **ціло-** могла поєднуватися і з основами не темпоральної семантики, виступаючи у цьому випадку синонімом до основ **все-** та **загально-**. Наприклад: ***цілонародній*** (1924—1933 РУАС, 161, 1760), ***цїлосьвітній*** (1885—1886 Жел. ІІ, 1055) / ***цілосвітній*** (1907—1909 Гр. IV, 432; 1924—1933 РУАС, 161, 1083; 1929 Прав. сл., 599; 1930 РУС, 61). У словнику сучасної української літературної мови такі слова не зафіксовані.

На часову ознаку, як і в попередні періоди, вказують основи **сего-** / **сього-** / **цього-**, **того-** (форма родового відмінка від вказівних займенників *сей* / *цей*, *той*): ***сегочасний*** (1885—1886 Жел. II, 859) / ***сьогочасний*** (1907—1909 Гр. IV, 238; 1924—1933 РУАС, 1410, 1706), ***сеголїтний*** (1885—1886 Жел. II, 859) / ***сьоголітній*** (Сл. Шевч. II, 307; 1924—1933 РУАС, 931, 1679) / ***сьоголітошній*** (1924—1933 РУАС, 234), ***сьогорічний*** (Сл. Шевч. II, 307; 1893—1898 СРУ I, 152; 1924—1933 РУАС, 234, 1706) / ***сьогорічній*** (1907—1909 Гр. IV, 238) / ***цьогоднїй*** (1893—1898 СРУ I, 152), ***сьогочасний*** (1924—1933 РУАС, 1410, 1706; 1930 РУС, 505), ***сьогонічний*** (1924—1933 РУАС, 1694); ***тоголїтний*** (1885—1886 Жел. II, 971) / ***тоголітній*** (1907—1909 Гр. IV, 271; 1924—1933 РУАС, 931, 933), ***тогорічний*** (1885—1886 Жел. II, 971; 1924—1933 РУАС, 2514), ***тогочасний*** (1885—1886 Жел. II, 971; 1924—1933 РУАС, 83) / ***тогочасній*** (1907—1909 Гр. IV, 271), ***тоговіковий*** (1924—1933 РУАС, 83), ***тогозимній*** (542). Наприклад: *бо Криниця, бач,* ***сьоголітня*** (1857 Шевч. VI, 139), *чи получив ти* ***сьогорічну*** *другу книжку* (1860 Шевч. VI, 209).

У словнику за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського знаходимо похідне ***тоїнічний*** ‘який відбувався, мав місце минулої (тої) ночі’ (1885—1886 Жел. II, 972). У цьому випадку маємо форму родового відмінка від вказівного займенника жіночого роду *та* → *тої*, що зумовлено узгодженням у роді з мотивувальним іменником *ніч*.

Названі основи **сего-** / **сього-**, **того-** продовжували передавати локальну семантику. Зокрема: ***сего-бочный*** (1861 Закр. 3, 515), ***сегобіцкий*** (1885—1886 Жел. II, 859) / ***сьогобіцький*** (1907—1909 Гр. IV, 238), ***сьогобічний*** (1907—1909 Гр. IV, 238) / ***цьогобічний*** (1924—1933 РУАС, 1082), ***сьогосьвітнїй*** (1893—1898 СРУ II, 104) / (1907—1909 Гр. IV, 238; 1924—1933 РУАС, 314, 540, 2086), ***тогобочный*** (1835 Шимкевич, 131; 1861 Закр. 3, 548) / ***тогобочний*** (1885—1886 Жел. II, 971) / ***тогобічний*** (1907—1909 Гр. IV, 271; 1924—1933 РУАС, 29, 389, 488, 2253,

2500), ***тогобіцький*** (1907—1909 Гр. IV, 271; 1924—1933 РУАС, 389, 2500), ***тогосвітній*** (1924—1933 РУАС, 2253).

В академічному російсько-українському словнику за редакцією С. О. Єфремова та А. Ю. Кримського можна знайти складні слова з першою основою **цього-** замість **сього-**: ***цьогобічний*** (1924—1933 РУАС, 1081), ***цьогорічний*** (1924—1933 РУАС, 1706), ***цьоголітній*** (1924—1933 РУАС, 1706).

У сучасній українській літературній мові вживаються дві основи — **сього-** та **цього-**, причому, як правило, як словотвірні синоніми. Наприклад: ***сьогорічний*** (СУМ IX, 914) / ***цьогорічний*** (СУМ XI, 259), ***сьогосвітній*** розм. (СУМ IX, 914) / ***цьогосвітній*** розм. (СУМ XI, 259). Стилістично нейтральними є слова ***сьогочасний*** (СУМ IX, 914) та ***сьоголітній*** (СУМ д. т. 2, 435), стилістично маркованими — ***сьогоденний*** поет. (СУМ IX, 913) та ***сьогобічний*** заст., жарт. (СУМ д. т. 2, 435).

У творенні композитних прикметників брала участь основа присвійного займенника *свій*, яка виступала в таких формах: **своє-**, **свого-** та **сва-**. Похідні цього типу передавали семантику ‘такий, який належить чи властивий тому, що визначений твірною іменниковою основою’.

Форма **своє-** утворена поєднанням займенникової основи **свой-** (псл. *svojь) + інтерфікс **-е-**: ***своєнародний*** (1885—1886 Жел. II, 857), ***своєродний*** (857), ***своєкористний*** (1893—1898 СРУ IV, 13) / ***своєкорисний*** (1930 РУС, 481), ***своєкоштний*** (1893—1898 СРУ IV, 13), ***своєчасний*** (1924—1933 РУАС, 39), ***своєвільний*** (1570), ***своєрідний*** (1924—1933 РУАС, 1812; 1930 РУС, 319, 481). Саме такий словотвірний тип набув розвитку в сучасній українській літературній мові: ***своєкорисливий*** (СУМ IX, 99) / ***своєкорисний*** заст. ‘який прагне до власної вигоди’ (99), ***своєрідний*** ‘який має характерні особливості, не схожий на інших’ (99), ***своєчасний*** ‘який відбувається вчасно’ (100). Два прикметники є стилістично маркованими: ***своєкоштний*** заст. ‘який вчився у навчальному закладі на власні, а не на казенні

кошти’ (СУМ IX, 99) та ***своєумний*** розм. ‘який діє за власним розсудом, ні на кого не зважаючи’ (100).

Форма родового відмінка (**свого-**) в ролі першої основи складних прикметників виникла, очевидно, під впливом поширеної на той час словотвірної моделі на **сего-** / **сього-**, **того-**. Випадків використання саме такого варіанта першої основи зафіксовано небагато, наприклад: ***свогочасний*** (1885—1886 Жел. II, 858). У сучасній українській літературній мові така форма не збереглася.

Форма **сва-** є полонізмом. Виникла в результаті стягнення давнішої форми **swoja* [ЕСУМ V, 185—186]. Слід зазначити, що полонізмом є тільки форма першої займенникової основи, більшість похідних такого типу утворено від запозиченої форми на українському ґрунті. Наприклад: ***свавільний*** (1885—1886 Жел. II, 853; 1924—1933 РУАС, 43, 1570; 1930 РУС, 431). У такій формі цей композит функціонує і в сучасній українській літературній мові — ***свавільний*** ‘який діє на власний розсуд, незважаючи на волю й думку інших’ (СУМ IX, 63). Форма ***своєвільний*** (СУМ д. т. 2, 381) вважається застарілою.

3. У сучасній українській мові функціонує група складних прикметників, утворених на базі **числівниково-іменникового** сполучення, які дають кількісну оцінку явища, дії, тобто виражають кількісний вимір ступеня виявлення чого-небудь [Клименко Вз., с. 27]. До цієї групи належать ад’єктиви, що вказують на:

1) точну кількість (основи кількісних, збірних, порядкових числівників);

2) приблизно велику чи малу кількість. У цій функції, як правило, витупають основи неозначено-кількісних числівників (**багато-** / **много-**, **мало-**), а також основи типу **повно-**, **густо-**, **пишно-**, **рідко-**, **рясно-**, **дрібно-** тощо. Залучення цих основ до композитотворення зумовлено насамперед наявністю в їхній лексичній семантиці значень, що вказують на певний вимір чого-небудь, на ступінь прояву ознаки тощо [Клименко Вз., с. 29];

3) неозначену кількість (**кілька-**).

Для передачі точної кількості використовуються основи кількісних, рідше — збірних чи порядкових числівників.

Протягом усього періоду розвитку української мови спостерігалася велика різноманітність у використанні форми першої числівникової основи. На кінець XIX — початок XX ст. така ситуація залишається незмінною. Відсутність правописних змін призводить до величезної словотвірної синонімії не тільки у різних виданнях, але й у межах одного. Зокрема у «Малоруської-німецькому словнику» за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського основа кількісного числівника *чотири* виступає у таких формах: **чотиро-** / **штиро-** / **чтиро-** (***чотирогранний*** (1885—1886 Жел. II, 1077), ***штиробочний*** (1099), ***чтироповерхній*** (1077)), **чотире-** (***чотирерукий*** (1077)), **чотирох-** / **четирох-** (***чотирохлїтний*** (1077), ***четирохріжкатий*** (1070)), **четверо-** (***четверогранний*** (1070)).

У проєкті українського правопису 1926 року, в § 21 п. 3 було написано:

«а) у словах із числівниками один, два сполучним звуком буває **о** АЛЕ: *двоєдушний*;

б) у словах із числівниками три, чотири, а також із тими, що в родовому відмінку можуть мати **и**, сполучним звуком буває **и**: *три-*, *чотири-*, *п'яти-*, *семи-* і т. д.» [УПр 1926, с. 34].

Те саме відбито в затвердженому народним комісаром освіти УСРР М. Скрипником правописі 1928 року [УПр 1928, с. 27, § 21 п. 3], а також правописі 1933 року [УПр 1933., с. 26, § 21 п. 3].

Отже, нормою української літературної мови була основа кількісного числівника з інтерфіксом **-о-** для числівників 1, 2 та **-и-** для числівників 3 і далі. Незважаючи на це, у перекладних словниках 20—30-х і наступних років XX ст. спостерігається значна варіативність форм перших числівникових основ у складних прикметників. Наприклад: у російсько-українському словнику за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова від

числівника *два* переважає основа **двох-** (*двохбортовий*, *двохрукий*), також засвідчено **дво-** (*двоголосний*), **дву-** (*двукінний*). У російсько-українському словнику О. Ізюмова відповідником російської основи **дву-** виступає тільки **двох-** (*двохвесловий*). Значно менша варіантність у форм від числівника *три* — **три-** / **трьох-** та *чотири* — **чотири-** / **чотирьох-**. Другий варіант подається як можливий словотвірний синонім до основних **три-** та **чотири-** (*триденний* / *трьохденний*, *чотириколісний* / *чотирьохколісний*). Водночас «Російсько-український словник технічної термінології» І. Шелудька та Т. Садовського 1928 р. фіксує складні прикметники тільки з формами **три-** та **чотири-** (*триповерховий*, *чотирикольоровий*). Що стосується інших числівників, то у І пол. XX ст. можна говорити про фактичне утвердження літературних норм з інтерфіксом **-и-** (***семиденний*** (1930 РУС, 484), ***шестибічний*** (1930 РУС, 595)).

У 1946 році був прийнятий новий правопис, який поряд з формами **одно-**, **дво-**, **три-**, **чотири-** узаконював **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-**, якщо дальша частина слова починалася голосними **а**, **о** [УПр 1946, с. 30, § 19, п. 3], що продовжили і правописи 1960 та 1993 рр. [УПр 1960, с. 33, § 19, п. 3; УПр 1993, с. 30, § 25, п. 3].

Отже, у новій українській мові для позначення одиничності усталюється форма **одно-**: ***однобарвний*** (1885—1886 Жел. І, 558), ***однобочний*** (558), ***одноголосний*** (558), ***одноденний*** (1885—1886 Жел. І, 558; 1930 РУС, 309), ***однозвучний*** (1885—1886 Жел. І, 558), ***однозначний*** (558), ***одноименний*** (559), ***однокімнатний*** (559), ***однокінний*** (559), ***однокопитний*** (559), ***однокорінний*** (559), ***однократний*** (559), ***однолистний*** (559), ***однолїтний*** (559) / ***однолітній*** (1930 РУС, 309), ***одномастний*** (1885—1886 Жел. І, 559), ***одномістний*** (559), ***однопірний*** (559), ***однопластний*** (559), ***одноразний*** (559), ***однорочний*** (559), ***однослівний*** (559), ***однослойний*** (559), ***односторонний*** (560), ***однотонний*** (560), ***одношерстний*** (560), ***одночерепний*** (560), ***одноклітинний*** (1930 РУС, 309) та ін.

Окрім суфікса **-н-**, який був найпоширенішим, у творенні складних прикметників такого типу брали участь також суфікси:

-ов-: ***одновесловий*** (1885—1886 Жел. І, 558; 1930 РУС, 308), ***односкладовий*** (559), ***односмуговий*** (559), ***одночасовий*** (560), ***одноатомовий*** (1930 РУС, 308), ***однопелюстковий*** (309), ***одноособовий*** (309), ***одноцівковий*** (309);

-ев-: ***одноосевий*** (1885—1886 Жел. І, 559);

-ат-, **-аст-**: ***одностворчатий*** (1885—1886 Жел. І, 560), ***одноколінчастий*** (1930 РУС, 309), ***однокінчастий*** (309).

У «Малорусько-німецькому словнику» за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського навіть давні церковнослов'янські утворення засвідчені з основою **одно-**. Наприклад: ***однодушний*** (1885—1886 Жел. І, 558), ***одноплеменний*** (559), ***однородний*** (559), ***одностайний*** (559).

У XIX ст. переважає форма **дво-**: ***двогодинний*** (1885—1886 Жел. І, 174), ***дводневий*** (174) / ***дводенний*** (1893—1898 СРУ І, 176), ***двожилний*** (1885—1886 Жел. І, 174) / ***двожильний*** (1907—1909 Гр. І, 540), ***двократний*** (1885—1886 Жел. І, 174), ***дволітний*** (174), ***двомісячний*** (174), ***двораменний*** (174), ***дворожний*** (174), ***двосторонний*** (175), ***двоязичний*** (175), ***дворічний*** (1893—1898 СРУ І, 176), ***двочастковий*** (175), ***двоскладовий*** (175), ***двозначний*** (175). Вона продовжує функціонувати й у XX ст.: ***двозначний*** (1920 Я., 178; 1924—1933 РУАС, 273), ***двокротній*** (1920 Я., 178), ***дволистковий*** (178), ***двомістний*** (178), ***дворочний*** (179), ***дворучний*** (179), ***двощогловий*** (179), ***двоярусний*** (179), ***дворазовий*** (1924—1933 РУАС, 271), ***двомовний*** (273), ***двоголосний*** (273), ***двобарвний*** (749).

У кін. XIX ст., імовірно, під впливом російської мови набуває поширення форма **двох-**: ***двохтижневий*** (1885—1886 Жел. І, 174) / ***двохтижньовий*** (1893—1898 СРУ І, 176), ***двохщогловий*** (1885—1886 Жел. І, 174), ***двохразовий*** (1893—1898 СРУ І, 176), ***двохлітнїй*** (176), ***двохмісячний*** (176), ***двохкопіїшний*** (176). Саме вона стає домінувальною на початку XX ст., що

яскраво відбивають, зокрема, перекладні словники 20—30-х років XX ст. Наприклад: ***двохзначний*** (1920 Я., 179), ***двохкопитний*** (179), ***двохручний*** (179), ***двохтонний*** (179), ***двохкласовий*** (1920 Я., 179; 1924—1933 РУАС, 273), ***двохразовий*** (1924—1933 РУАС, 274; 1920 Я., 179), ***двохбортовий*** (1924—1933 РУАС, 273; 1930 РУС*, 105), ***двохвесловий*** (1924—1933 РУАС, 271; 1930 РУС, 105), ***двохрічний*** (1924—1933 РУАС, 273) / ***двохрочний*** (1920 Я., 179), ***двохциферний*** (1924—1933 РУАС, 273), ***двохколісний*** (273), ***двохмісяцевий*** (274), ***двохсхильний*** (274), ***двохспальний*** (274), ***двохденний*** (273) / ***двохдневий*** (1924—1933 РУАС, 273; 1920 Я., 179), ***двохщогловий*** (1924—1933 РУАС, 274), ***двох-частковий*** (275).

У СУМі основу **двох-** мають такі прикметникові композити, як ***двохактний*** (СУМ II, 226), ***двохатомний*** (226), ***двох'ярусний*** (227), ***двохосьовий*** (226). Названі похідні відбивають правописні правила 1960 року, за винятком прикметника ***двох'ярусний***, який починається на приголосний [й]. Додатковий том СУМу вводить ще слово ***двохосновний*** хім. 'який містить два рухомих атоми водню в молекулі (про кислоту)' (СУМ д. т. 1, 265).

Поширена в давньоукраїнський період форма **двоє-** поступово виходить з ужитку. Словники нової української мови фіксують тільки поодинокі лексеми, наприклад: ***двоєкінний*** (1885—1886 Жел. I, 174), ***двоєморский*** (174), ***двоєглавний*** (1920 Я., 178), ***двоєдумний*** (1920 Я., 178; 1927 СУР), ***двоєжильний*** (1927 СУР). Нормативною форма **двоє-** залишилася тільки для прикметника-церковнослов'янізма ***двоєдушний*** 'лицемірний' (1885—1886 Жел. I, 174; 1924—1933 РУАС, 271, 274; 1930 РУС, 104; СУМ II, 221), що було закріплено українським правописом [УПр 1933., с. 26, § 21 п. 3].

Форма **дву-** найбільше представлена в словнику за редакцією Є. Желехівського та С. Недільського: ***двубарвний***

* РУС 1930 фіксує складні прикметники виключно з основою **двох-**.

(1885—1886 Жел. I, 175), ***двугранний*** (175), ***двукляпний*** (175), ***двуличний*** (175), ***двурічний*** (175), ***двусмуговий*** (175), ***двуцьвітний*** (175). Інші словники того періоду фактично не фіксують композити подібної структури: ***двуличний*** (1907—1909 Гр. I, 364). У сучасній українській літературній мові форма **дву-** не стала нормативною.

Очевидно, за аналогією до пари **дво-** / **двох-**, а також під впливом російської мови в українській з'являється форма **двух-**: ***двухколесний*** (1885—1886 Жел. I, 175), ***двухвесловий*** (1927 СУР), яка, однак, не набула поширення.

Форма **двою-** збереглася у слові ***двоюрідний*** (1893—1898 СРУ I, 176; 1924—1933 РУАС, 273; СУМ II, 227).

У новій українській мові усталилися дві форми від основи числівника *три* — **три-** та **трьох-** / **трех-**. Основа **три-**, поширена з давніх часів, продовжує бути продуктивною і в новій українській мові: ***трибарвистий*** (1885—1886 Жел. II, 982), ***трибратнїй*** (982), ***тригранястий*** (983), ***триконечний*** (983), ***трисонячний*** (983), ***трицьвітний*** (983), ***трикутовий*** (1885—1886 Жел. II, 983; 1893—1898 СРУ IV, 123), ***трилїтний*** (1885—1886 Жел. II, 983) / ***трилїтнїй*** (1893—1898 СРУ IV, 123), ***тритижньовий*** (1893—1898 СРУ IV, 123), ***трискладовий*** (123). У російсько-українському словнику технічної термінології І. Шелудька 1928 р. зафіксовані похідні тільки з основою **три-**: ***триватний*** (1928 РУСТТ, 378), ***триклавішний*** (378), ***триколісний*** (378), ***триколонний*** (378), ***триполюсовий*** (378), ***тритоновий*** (378), ***трикольоровий*** (378), ***триповерховий*** (378) та ін.

У кінці XIX ст. спостерігається поширення основи **трьох-** (у словнику Є. Желехівського — **трех-**): ***трехраменний*** (1885—1886 Жел. II, 982), ***трьохмісячний*** (1893—1898 СРУ IV, 123), ***трьохмовний*** (123), ***трьохденний*** (123), ***трьохбоковий*** (1893—1898 СРУ IV, 122; 1907—1909 Гр. IV, 291), ***трьохголовний*** (1907—1909 Гр. IV, 291), ***трьохпудовий*** (291), ***трьохскладовий*** (291).

Продуктивність цієї основи у творенні складних прикметників призводить до того, що в перекладних словниках 20—30-х років XX ст., зокрема в словнику за редакцією О. Ізюмова 1930 р., основи **три-** і **трьох-** подаються як рівноправні словотвірні синоніми, що, фактично, суперечило прийнятому в 1928 р. правопису української мови: ***три(трьох)денний*** (1930 РУС, 544), ***три(трьох)колісний*** (544), ***три(трьох)пелюстковий*** (544), ***три(трьох)місячний*** (545), ***три(трьох)тижневий*** (545), ***три(трьох)пудовий*** (545), ***три(трьох)сажневий*** (545), ***три(трьох)складовий*** (545), ***три(трьох)стопний*** (545), ***три(трьох)струнний*** (545), ***три(трьох)фунтовий*** (545) та ін.

Український правопис 1946 р., а також виправлений і доповнений його варіант 1960 р. передбачали вживання основ **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-** тільки у випадках, якщо «дальша частина слова починалася голосними а, о» [УПр 1960, с. 33]. Однак в академічному словнику української мови 1970—1980 рр., окрім правописно правильних форм, зокрема: ***трьохактний*** (СУМ X, 307), ***трьохосьовий*** (308), зустрічаємо написання основи **трьох-** і перед іншими голосними, наприклад, **е** (***трьохелектродний*** (СУМ X, 307)), а також перед приголосними: ***трьохзарядний*** (СУМ X, 307), ***трьохлінійний*** (307), ***трьохярусний*** (308).

Велика різноманітність простежується у формах від числівника *чотири*. У новій українській мові XIX — першої третини XX ст. переважає форма з інтерфіксом **-о-** — **чотиро-** (**чтиро-**, **штиро-**): ***чотировічний*** (1885—1886 Жел. II, 1077), ***чотирогранний*** (1077), ***чтироплужний*** (1077), ***чтироповерхній*** (1077), ***штиробочний*** (1099), ***чотирогранястий*** (1907—1909 Гр. IV, 473). У словнику за редакцією Є. Желехівського зафіксована форма з інтерфіксом **-е-**: ***чотирегранний*** (1885—1886 Жел. II, 1077).

Інтерфікс **-і-** у складних прикметниках ***чотирікутний*** (1893—1898 СРУ IV, 199), ***чотиріденний*** (199), ***чотирісклад-довий*** (199), очевидно, є аналогом до **-и-**. Сама ж форма **чотири-** була утверджена українським правописом поч. XX ст. як

нормативна, що відображає і «Правописний словник» Г. Голоскевича, «Російсько-український словник технічної термінології» І. Шелудька та Т. Садовського: ***чотиривічковий*** (1928 РУСТТ, 406), ***чотириопоровий*** (406), ***чотирикольоровий*** (406), ***чотирициліндровий*** (406), ***чотириклясовий*** (1929 Прав. сл., 607), ***чотирикутній*** (607), ***чотирилітній*** (607), ***чотирискладовий*** (608) та ін. Саме ця основа і стала нормативною в сучасній українській літературній мові. Наприклад: ***чотириактовий*** (СУМ XI, 367), ***чотиригвинтовий*** (367), ***чотириденний*** (367), ***чотириколісний*** (368) тощо.

Форма непрямого відмінка від числівника *чотири* в ролі першої основи складного прикметника виступала досить рідко: ***четирохріжкатий*** (1885—1886 Жел. II, 1070), ***чотирохлїтний*** (1077), ***чотирьохскладовий*** (1907—1909 Гр. IV, 473). Як паралельний словотвірний варіант до **чотири-**, можливо, за аналогією до пари **три-** / **трьох-** форму **чотирьох-** вводить О. Ізюмов. Наприклад: ***чотири(чотирьох)атомовий*** (589), ***чотири(чотирьох)батарійний*** (589), ***чотири(чотирьох)денний*** (589), ***чотири(чотирьох)баштовий*** (589), ***чотири(чотирьох)колісний*** (589), ***чотири(чотирьох)струнний*** (589) та ін. Однак, на відміну від основи **трьох-**, вона не набула поширення. У СУМі зафіксовано тільки одне слово — ***чотирьохосьовий*** (СУМ XI, 370).

Варто також зазначити, що ще в кінці XIX ст. в ужитку були складні прикметники з першою основою збірного числівника, а саме — **четверо-**. Такі похідні зафіксовані в словнику Є. Желехівського та С. Недільського: ***четверогранний*** (1885—1886 Жел. II, 1070), ***четвероугловий*** (1070), а також у РУС 1930: ***четвероногий*** (1930 РУС, 588).

У новій українській мові для числівників *п'ять — десять* усталилися форми з **-и-**: **пяти-**, **шести-**, **семи-**, **восьми-**, **девяти-**, **десяти-**: ***пятивесловий*** (1885—1886 Жел. II, 793), ***пятигодинний*** (793), ***пятидневний*** (793), ***пятипальцевий*** (793), ***шестилїтний*** (1088), ***шестирочний*** (1088), ***шестиголовний*** (1907—

1909 Гр. IV, 493), ***шестикутний*** (493), ***шестипазурний*** (493), ***шестиденний*** (1930 РУС, 595), ***шестибічний*** (595), ***семилатний*** (1861 Закр. 3, 515; 1885—1886 Жел. II, 860; 1907—1909 Гр. IV, 113), ***семипьядный*** (1835 Шимкевич, 126) / ***семип'ядний*** (1885—1886 Жел. II, 860; 1907—1909 Гр. IV, 114), ***семиворітний*** (1885—1886 Жел. II, 860), ***семилїтний*** (860), ***семипечатний*** (860), ***семитижньовий*** (1893—1898 СРУ IV, 21), ***семинедїльний*** (21), ***семиструнний*** (1930 РУС, 485), ***семисажневий*** (485), ***семиаршинний*** (485), ***девятидушний*** (1885—1886 Жел. I, 176), ***десятиріжний*** (179) та ін. У перекладних словниках поч. XX ст. трапляється форма **шости-**, наприклад: ***шостипелюстковий*** (1930 РУС, 595), ***шостикутний*** (1928 РУСТТ, 410), ***шостициліндровий*** (173, 410).

Перші числівникові основи *п'ять — десять* з інтерфіксом **-о-**, поширені в попередні періоди, у новій українській мові повністю виходять із вжитку. Поодинокі лексеми фіксує словник за ред. Є. Желехівського та С. Недільського, зокрема: ***семоцьвітний*** (1885—1886 Жел. II, 860), ***сїмоязичний*** (868), ***десятолїтний*** (1885—1886 Жел. I, 179) та складнонульсуфіксальні ***шестокрилий*** (1885—1886 Жел. II, 1088), ***шостоголовий*** (1097), ***девяторогий*** (1885—1886 Жел. I, 176). У цьому ж словнику знаходимо форми **пять-** та **девять-**: ***пятьміровий*** (1885—1886 Жел. II, 793), ***девятьволовий*** (1885—1886 Жел. I, 176).

Продовжує розвиватися словотвірний тип складних прикметників з першими числівниковими основами **сто-** та **тисячо-**. Саме похідні такого типу найчастіше метафоризувалися, отримуючи здатність указувати не на точну кількість, а на дуже велику.

Форма основи **сто-** закріпилася ще в давньоукраїнський період і з того часу не змінювалася. Так вона продовжує функціонувати й у новій українській мові: ***стобарвний*** (1885—1886 Жел. II, 921), ***стогодний*** (922), ***стократний*** (922), ***стопудовий*** (923), ***стораменний*** (923), ***столїтний*** (1885—1886 Жел. II, 922) / ***столітній*** (1907—1909 Гр. IV, 209; 1930 РУС, 522), ***сторічний***

(1885—1886 Жел. II, 923; 1930 РУС, 522), ***стогодній*** (1907—1909 Гр. IV, 208), ***стокротний*** (1907—1909 Гр. IV, 209; 1930 РУС, 522), ***сторазовий*** (1930 РУС, 522), ***стоязичний*** (523).

У новій українській мові усталилася основа **тисячо-** (з інтерфіксом **-о-**): ***тисячостежковий*** (1885—1886 Жел. II, 964; 1907—1909 Гр. IV, 263), ***тисячолітній*** (1907—1909 Гр. IV, 263; 1929 Прав. сл., 550; 1930 РУС, 549).

Отже, протягом XIX — XX ст. продовжується процес формування словотвірних моделей складних прикметників з першою числівниковою основою та їх унормування в середині XX ст. Цей процес був довготривалим і характеризувався такими рисами:

1) велика словотвірна варіантність перших числівникових основ (подано у таблиці);

Числівник	Давньо-українська мова	Старо-українська мова	Нова українська мова	Сучасна українська літературна мова (правопис 1993 р.)
1	**ѥдино-**	**єдино-**		
		єдно-		
		одно- одиничні випадки	**одно-**	**одно-**
2	**дъво-**	**дво-** панівна	**дво-**	**дво-**
	двоѥ-	**двоє-** рідко	**двоє-**	**двоє-** у слові *двоєдушний*

	двȣ-	**дву-** поширена в діловому стилі	**дву-**	
			двох-	**двох-** якщо наступна частина починається голосними **а, о**
			двух-	
3	**три-** переважає	**три-**	**три-**	**три-**
	тре-	**тре-** здебільшого для вираження збільшеного ступеня вияву ознаки		
	трь-			
	троє-	**троє-** дуже рідко		
		трех- одиничні випадки	**трьох- / трех-**	**трьох-** якщо наступна частина починається голосними **а, о**

4	**четверо-** панівна	**четверо-** переважає	**четверо-** до кінця XIX ст.	
	четыри-		**чотири-**	**чотири-**
		четыро-	**чотиро-** до I третини XX ст.	
			чотирьох-	**чотирьох-** якщо наступна частина починається голосними **а**, **о**
5	**пѧти-**		**пяти-**	**п'яти-**
	пѧть-		**пять-** у Желехівського	
		пято-		
6	**шесто-**	**шесто-**	**шесто- / шосто-** у Желехівського	
		шести- кінець XIX ст.	**шести- / шости-**	**шести-**

7	**семеро-**			
	седмо-	**седмо-**	**семо- / сїмо-** у Желехівського	
		седмь-		
		седми-	**семи-**	**семи-**
8	**осмо-**	**осмо-**		
			осьми-	**восьми-**
9	**девѧть-**		**девять-** у Желехівського	
		девето-	**девято-** у Желехівського	
		девятеро-		
			девяти-	**дев'яти-**
10	**десѧть-**			
		десѧто-	**десято-** у Желехівського	
			десяти-	**десяти-**
100	**съто-**	**сто-**	**сто-**	**сто-**

1000	**тысѧщь-**			
		тисяча-	**тисячо-**	**тисячо-**
Назви десятків		З інтерфіксом **-о-**	З інтерфіксом **-и-**	З інтерфіксом **-и-**

2) рівноправна участь кількісних та збірних числівників у творенні складних прикметників на позначення кількісної ознаки у давньоукраїнський та староукраїнський періоди. А також поступове витіснення та остаточна заміна основ збірних числівників основами кількісних у новій українській мові;

3) висока продуктивність інтерфікса **-о-** у словотворенні до XIX ст.;

4) розширення кола суфіксів. Збільшення продуктивності суфікса **-ов-** / **-ев-** у XX ст.

Належність предмета, явища тощо до чогось першого по порядку виражала основа **першо-**, зрідка — **перво-**: ***першошлюбний*** (1924—1933 РУАС, 1934; 1930 РУС, 346), ***першорядний*** (1924—1933 РУАС, 1935; 1928 РУСТТ, 232; 1929 Прав. сл., 392; 1930 РУС, 346;), ***першокласний*** (1928 РУСТТ, 232; 1930 РУС, 346), ***першотравневий*** (1929 Прав. сл., 392), ***першоквітневий*** (СУМ VI, 339), ***першокурсний*** (339), ***першорозрядний*** (340), ***першосортний*** (340), ***першопочатковий*** (СУМ д. т. 2, 218), ***першопричинний*** (218). Прикметники-композити з основою **перво-** знаходимо тільки у словниках початку XX ст., зокрема: ***перворядний*** (1893—1898 СРУ III, 10; 1907—1909 Гр. III, 107; 1930 РУС, 346), ***первохристиянський*** (1907—1909 Гр. III, 107), ***первовічний*** (1907—1909 Гр. III, 107; 1924—1933 РУАС, 599, 1935; 1929 Прав. сл., 382), ***первообразний*** (1930 РУС, 438), ***первошлюбний*** (1930 РУСДМ, 131). Основа **перво-** не закріпи-

лася за складними прикметниками з другим іменниковим компонентом, на відміну від композитів з другою дієслівною основою.

Компонент **першо-** може також вказувати на перевагу позначуваної ознаки над іншими. Наприклад: ***першокласний*** ‘дуже добрий, відмінний, найкращої якості’ (СУМ VI, 339), ***першорядний*** ‘який є головним, основним у чому-небудь; найважливіший’ (340), ***першочерговий*** ‘невідкладний’ (340). Прикметник ***першосортний*** (СУМ VI, 340) поряд з основним літературним значенням ‘який належить до першого сорту’ в розмовній мові може мати семантику ‘дуже добрий, відмінний, найкращої якості’.

Складні прикметники з першою основою **друго-** за семантикою поділяються на дві групи:

1) композити, у яких основа **друго-** вказує на порядковий номер, відповідний кількісному числівнику *два*: ***другоразовий*** (1924—1933 РУАС, 170; 1930 РУС, 65; 1930 РУСДМ, 24), ***другошлюбний*** (1924—1933 РУАС, 170; 1930 РУС, 65; 1930 РУСДМ, 24), ***другокласний*** (1924—1933 РУАС, 170), ***друготерміновий*** (1930 РУС, 65), ***другосортний*** (СУМ д. т. 1, 308);

2) композити, у яких основа **друго-** передає семантику ‘не головний за значенням, не основний’: ***другорядний*** ‘не основний’ (1907—1909 Гр. I, 447; 1924—1933 РУАС, 170; 1929 Прав. сл., 151; 1930 РУС, 65; 1930 РУСДМ, 24; СУМ II, 423), ***другосортний*** розм. ‘посередній’ (СУМ д. т. 1, 308), ***другочерговий*** ‘менш істотний’ (309).

На порядковий номер, відповідний до кількісного числівника *три*, вказує основа **третьо-**, наприклад: ***третьокласний*** ‘призначений для місць третього класу’ (СУМ X, 249). Для цієї основи (так само, як і для попередніх двох) характерна метафоризація семантики. Такі похідні вказують на незначимість предмета, явища тощо за властивими йому ознаками, порівняно з іншими предметами, явищами. Наприклад: ***третьорядний*** ‘який не має великого значення; не дуже добрий, посередній’ (СУМ X,

249), ***третьокласний*** ‘не дуже добрий, посередній’ (СУМ X, 249), ***третьосортний*** ‘який своєю якістю поступається перед другим сортом’ (СУМ X, 249).

Інші основи не беруть активну участь у творенні складних прикметників.

Для позначення невизначено великої чи малої кількості продовжують вживатися неозначено-кількісні числівники.

У новій українській мові поряд з основою **много-** для позначення неозначено великої кількості починає функціонувати основа **багато-**. Значення ‘у великій кількості’ прислівник *багато* розвиває у староукраїнський період, орієнтовно в XVI —XVII ст.: *богато* 1) ‘багато, пишно, розкішно’; 2) ‘у великій кількості’ (СУМ XVI — XVII 2, 134). Пам’ятки попередніх століть лексему *багато* з такою семантикою не фіксують. У новий період розвитку української мови для позначення великої кількості використовуються два прислівники — *багато* і *много*: ***багато*** / ***богато*** ‘reichlich; viel’ (1885—1886 Жел. I, 8) — ***много*** ‘viel’ (1885—1886 Жел. I, 446); ***багато*** ‘1) богато. 2) много. 3) очень сильно’ (1907—1909 Гр. I, 17) — ***много*** ‘= багато’ (1907—1909 Гр. II, 436). Однак *много* поступово витісняється на другий план: ***много*** — *багато, багацько, велико, иноді* — *много* (1893—1898 СРУ II, 104); ***много*** — *багато, багацько, велико, (устар.) много, густо, тісно* (1924—1933 РУАС, 1089). У словнику за ред. П. П. Білецького-Носенка є слово ***багато*** ‘= много’ (1843 Б.-Н., 48), прислівник ***много*** — відсутній, наявний тільки похідний від нього іменник ***многость*** ‘большое количество’ (1843 Б.-Н., 227).

Поступова заміна основи **много-** основою **багато-** спостерігається в складі композитних ад’єктивів. Однак у кінці XIX — на початку XX ст. складних прикметників на **много-** було значно більше, ніж з основою **багато-**. Зокрема, у словнику Є. Желехівського та С. Недільського представлено 55 похідних на **много-** і тільки 1 прикметник на **багато-**, а саме ***багатолїчний*** (1885—1886 Жел. I, 8), який подавався як паралельний варіант до ***много-***

лічний (1885—1886 Жел. І, 447). У словнику за редакцією Б. Грінченка ця група композитів представлена дуже слабо: 1 — з основою **багато-**: ***багатолистий*** (1907—1909 Гр. І, 17), 1 — з основою **много-**: ***многомовний*** (1907—1909 Гр. ІІ, 436).

Матеріал, зафіксований у словнику Є. Желехівського та С. Недільського, вказує на широку сполучуваність основи **много-** з іменниками різної семантики. Наприклад: ***многобарвний*** (1885—1886 Жел. І, 446), ***многоводний*** (446), ***многокутний*** (446), ***многолїтний*** (447), ***многолюдний*** (447), ***многоплеменний*** (447), ***многослівний*** (447), ***многочастний*** (447) та ін. Визначальною особливістю цього часу стало залучення до процесу словотворення суфікса **-ев-**, як паралельного варіанту — ***многолучевий*** / ***многолучний*** (1885—1886 Жел. І, 447), чи як основного варіанта — ***многоосевий*** (1885—1886 Жел. І, 447).

У сучасній українській літературній мові для вираження неозначено великої кількості використовується основа **багато-**: ***багатоактний*** ‘який складається з багатьох актів’ (СУМ І, 79), ***багатовіковий*** ‘який триває чи існує багато віків’ (80), ***багатогалузевий*** ‘який охоплює багато галузей’ (80), ***багатоденний*** ‘який триває багато днів’ (80), ***багатоквартирний*** ‘який має багато квартир’ (80), ***багатокілометровий*** ‘який тягнеться багато кілометрів’ (81), ***багатоплемінний*** ‘який складається з багатьох племен’ (82), ***багаторічний*** ‘який триває багато років’ (82), ***багатотонний*** ‘який важить багато тонн’ (83), ***багатошаровий*** ‘який складається з багатьох шарів’ (83), ***багатоваріантний*** ‘який проявляється в багатьох варіантах’ (СУМ д. т. 1, 33).

Така модель в сучасній українській літературній мові стає дуже продуктивною: за нею утворюються складні прикметники не тільки загальновживаної лексики, а й вузькоспеціальної, термінологічної. Зокрема: ***багатожильний*** техн. ‘який складається з багатьох жил’ (СУМ І, 80), ***багатопелюстковий*** бот. ‘який має багато пелюсток’ (82), ***багатоукладний*** політ., ек. ‘який має кілька (багато) укладів’ (83), ***багатофазний*** спец. ‘який має кіль-

ка (багато) фаз проходження’ (83), ***багатоядерний*** спец. ‘який складається з кількох (багатьох) ядер’ (83), ***багатовимірний*** спец. ‘стосується до кількох вимірів’ (СУМ д. т. 1, 33), ***багатокоординатний*** мат., фіз. ‘який має багато координат’ (34), ***багатоосновний*** лінгв. ‘який має багато основ’ (35), ***багатопроцесорний*** інформ. ‘який використовує багато процесорів’ (36).

На початку XX ст. спостерігався різнобій у використанні основ **багато-** та **много-** саме в термінологічній сфері. Зокрема у «Російсько-українському словнику технічної термінології» І. Шелудька та Т. Садовського фіксуємо виключно основу **много-**: ***многофазовий*** (1928 РУСТТ, 4; 169; 373), ***многошаровий*** (6; 169; 393), ***многоопорний*** (10), ***многоциліндровий*** (67; 169), ***многополюсовий*** (169). У «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова маємо різні типи: ***много****членовий* матем. (1924—1933 РУАС, 832) і ***багато****атомний* (1924—1933 РУАС, 1090), ***багато****валентний* (1090), однак перше місце займають композити з **багато-**. А. Матанцева стверджує, що укладачі «Російсько-українського словника» 1924—1933 рр., на відміну від інших тогочасних лексикографів, відмовилися від термінів зі староукраїнською основою **много-** й, підтримуючи нові тенденції в мові, надають перевагу основі **багато-** [Матанцева, с. 39]. В інших словниках кінця XIX — 30-х рр. XX ст. переважають терміни з основою **много-**.

Зазначене явище мало насамперед політичне обґрунтування. У 1933 р. на засіданні спеціальної Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті було заслухано доповідь В. Ярошенка та Г. Сабалдира «Відповідники до російських прикметників з складниками -подобный, -образный, -видный», автори якої розглянули також слова зі складниками **багато-**, **много-**; складені слова з **верхньо-**, **нижньо-** і **горішньо-**, **долішньо-**, з **товсто-**, **грубо-** тощо. Окремої резолюції з цього питання немає. Однак активне насаджування в українській мові у 30—80-ті рр. XX ст. терміноелемента **много-** замість **багато-** для перекладу

аналогічних російських слів яскраво говорить саме за себе. Активізуючи староукраїнську основу **много-**, автори УРС 1953—63 та інших словників наближали українську мову до російської [Матанцева, с. 39; Поздрань, с. 68].

Основа **багато-** може сполучатися не тільки з однією основою, але й із двома. Таким чином утворюється трьохосновний композит. Наприклад: ***багатосотметровий*** ‘довжиною в багато сотень метрів’ (СУМ д. т. 1, 30).

Іменники, поєднувані з цією основою, можуть бути перелічені.

Основа **багато-** може вступати в синонімічні зв’язки з іншими основами. Зокрема: **багато-** / **повно-** (*багатоводний* / *повноводний*), **багато-** / **різно-** (*багатоманітний* / *різноманітний*), **багато-** / **густо-** (*багатолистий* / *густолистий*) та ін.

До процесу словотворення поряд із найпоширенішим суфіксом **-н-** залучаються також **-ов-** та **-ев-**.

Така модель творення складних прикметників є дуже поширеною і продуктивною. Похідні описаної структури не тільки стають надбанням загальнонародної чи термінологічної лексики, але й слугують зразком для творення індивідуально-авторських неологізмів: ***багатодзвонний*** (ІАП, 45), ***багатолунний*** (ІАП, 45), ***багатосердечний*** (ІАП, 45), ***багатохобний*** (ІАП, 46). Наприклад: *безодню мук, пекучих мук, В один* ***багатодзвонний*** *звук І з ним — сконать!* (С. Черкасенко), *він іде у ніч* ***багатолунну****, до світання вже не буде спати* (П. Бойко), *вчитель — істота* ***багатохобна*** (Н. Федорович).

Основа **много-** вживається у складі слів, які в словнику мають ремарки *рідко*, *заст.*, *уроч.*, *спец*. Наприклад: ***многоводний*** рідко ‘який має багато води, повноводний’ (СУМ IV, 766), ***многокутний*** матем. ‘який має більше чотирьох кутів’ (766), ***многолітній*** рідко ‘багаторічний’ (766), ***многострадний*** уроч., рідко (766) / ***многостраждальний*** уроч. ‘багатостраждальний’ (766).

Як правило, похідні на **много-** повністю відповідають за значенням своїм відповідникам з основою **багато-**. Однак досить часто композити на **много-** можуть:

1) дублювати лише одне значення: ***багатолюдний*** ‘1) складається з великої кількості людей; 2) у якому живе багато людей’ (СУМ I, 81) — ***многолюдний*** рідко ‘складається з великої кількості людей’ (СУМ IV, 766); ***багатомовний*** ‘1) який користується багатьма мовами; 2) який любить багато говорити; 3) який виразно натякає на що-небудь’ (СУМ I, 81) — ***многомовний*** ‘який користується багатьма мовами’ (СУМ IV, 766);

2) відрізнятися семантикою: ***багатократний*** ‘який повторюється багато разів’ (СУМ I, 81) — ***многократний*** мат. ‘кратний багатьом числам’ (СУМ IV, 766); ***багаточленний*** спец. ‘який складається з багатьох членів’ (СУМ д. т.1) — ***многочленний*** 1) спец. ‘який складається з кількох або багатьох членів, частин, елементів’; 2) мат. ‘який складається з суми кількох одночленів’ (СУМ IV, 767).

Використання основи **много-** замість **багато-** найхарактерніше для художнього стилю. Здебільшого основа **много-** надає словам книжного, високого або, навпаки, іронічного забарвлення. Наприклад: *Неси свій внесок до* ***многобарвної*** *скарбниці поколінь* (М. Рильський), *Світи повстануть ясні, класні, І многолюдні,* ***многогласні****…* (Б. Лепкий), *Мить пожадана прийшла: довершено труд* ***многоденний****!* (М. Зеров), *Мої дитячі ярі дзвони і подзвін цей* ***многоколонний*** (В. Стус), *Пожежногрива, мчи,* ***многокомонна*** *в піке глибокім полум’я збивай* (В. Стус), *Хай злак нам родить нива* ***многоплідна*** (М. Дубовик), *Мисль, огонь, напруга* ***многострунна****!* (А. Гризун).

На приблизно малу кількість вказує основа **мало-**. Однак вона може передавати не тільки кількісні ознаки, а й кваліфікувати якісні властивості. На думку Н. Ф. Клименко, кількісний аспект явища цій основі притаманний набагато менше, ніж якісний [Клименко Вз., с. 38]. Більшість композитів з основою

мало- співвідносить ознаки предметів з певною нормою, а їхнє значення пояснюється через формулу ‘недостатньо; менше, ніж треба; не досить’ [Клименко Вз., с. 38]. Наприклад: ***маловивчений*** ‘недостатньо вивчений’, ***малоздібний*** ‘не досить здібний’.

Основа **мало-**, сполучаючись з різними основами, могла утворювати декілька словотвірних типів різної семантики:

1) вказувала на невелику кількість чогось, що позначено другою основою, наприклад: ***маловодний*** (1885—1886 Жел. I, 425), ***малокровний*** (425), ***малоземельний*** (1885—1886 Жел. I, 425; 1907—1909 Гр. II, 401; 1924—1933 РУАС, 1002; СУМ IV, 609), ***малолюдний*** (1885—1886 Жел. I, 425; 1907—1909 Гр. II, 402; 1924—1933 РУАС, 1002; СУМ IV, 610), ***малоплодний*** (1885—1886 Жел. I, 425) / ***малоплодовий*** (СУМ IV, 611);

2) вказувала на недостатню кількість: ***малоумний*** (1885—1886 Жел. I, 425), ***маловірний*** (1885—1886 Жел. I, 425; 1907—1909 Гр. II, 401; 1924—1933 РУАС, 1001), ***маломоцний*** (1907—1909 Гр. II, 402), ***малодосвідній*** (401) / ***малодосвідчений*** (СУМ IV, 609), ***малолітній*** (1924—1933 РУАС, 1002; СУМ IV, 611).

У сучасній українській літературній мові для реалізації зіставлення неозначеної кількості з точною використовується основа **кілька-**. У новій українській мові вона не була продуктивною. У словниках кінця XIX — початку XX ст. знаходимо тільки декілька похідних: ***кильконедѣльный*** (1861 Закр. 3, 361), ***кількачастний*** (1885—1886 Жел. I, 345), ***кількалїтний*** (345) / ***кількалітній*** (1907—1909 Гр. II, 243).

Значно більше похідних такого типу фіксують словники I пол. XX ст.: ***кількавіковий*** (1920 Я., 351), ***кількаденний*** (1920 Я., 351; 1924—1933 РУАС, 283), ***кількарічний*** (1924—1933 РУАС, 931; 1929 Прав. сл., 236) / ***кількарочний*** (1920 Я., 351), ***кількалітній*** (1924—1933 РУАС, 931; 1927 СУР), ***кількаразовий*** (1920 Я., 351; 1924—1933 РУАС, 1092, 1574; 1930 РУС, 245), ***кількаповерховий*** (1920 Я., 351; 1924—1933 РУАС, 1097), ***кільказначний*** (1924—1933 РУАС, 1092), ***кількамовний*** (1097) та

ін. У словнику Д. І. Яворницького є випадки використання основи **кілько-**: ***кільконедільний*** (1920 Я., 351), ***кількоугольний*** (351), однак вона не набула поширення в сучасній українській літературній мові.

Нині основа **кілька-** є продуктивною, а за семантикою — нейтральною щодо зіставлення неозначено великої і малої кількості [Клименко Вз., с. 29]. Це може бути вказівка на:

1) тривалість у часі: ***кількагодинний*** ‘який триває кілька годин’ (СУМ IV, 160), ***кількаденний*** (160), ***кількамісячний*** (160), ***кількавіковий*** ‘який триває кілька віків’ (СУМ д. т. 1, 455);

2) протяжність у просторі: ***кількаметровий*** ‘який має довжину в кілька метрів’ (СУМ IV, 161);

3) особливості будови предмета, явища тощо: ***кількаповерховий*** ‘який має кілька поверхів’ (СУМ IV, 161), ***кількаярусний*** ‘який має кілька ярусів’ (161), ***кількакомпонентний*** ‘який складається з кількох компонентів’ (СУМ д. т. 1, 455), ***кількаслівний*** ‘який складається з кількох слів’ (455).

Цю основу використовують і письменники для творення нових слів. Наприклад: *Тут ще чорніш* ***кількасотлітні*** *злидні підкреслює карпатський краєвид* (Є. Маланюк).

4. Серед складносуфіксальних похідних, зафіксованих в опрацьованих пам’ятках нової української мови, виявлено мало композитних прикметників, утворених поєднанням двох **іменникових** основ. До них належить композит ***Днѣпронизовый*** *Запорожець* (1861 Закр. 3, 312).

Складні прикметники з другою прикметниковою основою

У новій українській мові продовжують функціонувати складні прикметники з другими основами **-видний**, **-подобний / -подібний**, **-образний**: ***дивообразний*** (1885—1886 Жел. І, 181), ***нічновидний*** (531), ***рибоподобний*** (1885—1886 Жел. ІІ, 802), ***дре-***

вовидний (1920 Я., 205), ***боговидний*** (1924—1933 РУАС, 47), ***богоподібний*** (47).

У сучасній українській літературній мові досить поширеною є словотвірна модель складних прикметників з другими основами **-видний**, **-подібний**. Основа **-образний** виходить з ужитку.

Похідні такого типу визначають ознаки предметів асоціативно, за зовнішньою подібністю до інших предметів. В. Б. Фридрак виділяє такі групи іменників, що найчастіше стають об'єктом порівняння [Фридрак]:

1) предмети побуту: ***бочкоподібний*** (СУМ I, 224), ***голкоподібний*** (СУМ II, 108);

· військове спорядження: ***стріловидний*** (СУМ IX, 775), ***списоподібний*** (510);

· деталі будов: ***колоноподібний*** (СУМ IV, 231), ***шпилеподібний*** (СУМ XI, 520);

2) назви істот: ***звіроподібний*** (СУМ III, 485), ***змієподібний*** (520), ***крабоподібний*** (СУМ д. т. 1, 498);

· назви рослин: ***грибоподібний*** (СУМ II, 165), ***деревовидний*** (246);

· частини тіла людини, тварини, частини рослини: ***крилоподібний*** (СУМ IV, 346);

3) явища природи: ***громоподібний*** (СУМ II, 176);

4) матеріал, речовини: ***газоподібний*** (СУМ II, 14), ***кашоподібний*** (СУМ IV, 126);

5) геометричні фігури: ***конусоподібний*** (СУМ IV, 272), ***трапецієвидний*** (СУМ X, 235).

Отже, зазвичай об'єктом порівняння чи зіставлення виступають конкретні іменники. Зрідка роль першої основи виконують абстрактні іменники (наприклад, *наука*, *правда*, *неправда*). Однак ця група не поповнюється новими похідними.

Перші три групи передають подібність за зовнішнім виглядом, четверта група — подібність за консистенцією, кольором

тощо, п'ята — подібність за формою. Саме ця остання ознака, на думку В. Б. Фридрак, порівнюється найчастіше [Фридрак].

Найбільш продуктивною і поширеною є основа **-подібний**. Зокрема, Є. А. Карпіловська нараховує 267 похідних з основою **-подібний** та 31 — **-видний** [Кислюк, с. 213].

Композитні утворення «іменник + **-подібний**» функціонують винятково у терміносистемах [Кислюк, с. 213]. Поширення основи **-видний** зумовлене директивним впровадженням у 30-х роках XX ст. до новостворених терміносистем української мови словотворчих кальок з цією основою [Кислюк, с. 211].

Характерною рисою сучасної української мови є паралельне функціонування різноструктурних синонімічних прикметників на означення подібності. Поруч із композитами з таким же значенням виступають похідні з суфіксами **-аст(ий)**, **-ист(ий)**, **-уват(ий)**, **-ат(ий)**. Так, В. Б. Фридрак, зазначає, що із 142 композитів на **-подібний**, зафіксованих у СУМі, 70 мають суфіксальні синоніми [Фридрак].

Подекуди утворюються великі ряди однокореневих синонімів: ***голкоподібний*** (СУМ II, 108) — ***голковидний*** — ***голкастий*** (108) — ***голчастий*** (126) — ***голчатий*** (120); ***стрілоподібний*** (СУМ IX, 775) — ***стріловидний*** (775) — ***стрілчастий*** (776) — ***стрілкуватий*** (775) — ***стрілчатий*** (776).

Суфікс *-**(ov)atъ**- у праслов'янській мові служив для надання похідним лексемам значення подібності. Наприклад: **kolovatъ(jь)* 'колоподібний' (ЭССЯ 10, 148), **gvězdatъjь* 'зореподібний' (ЭССЯ 7, 183). Однак, як зазначає Л. М. Костич, спрямованість суфікса **-оват**- на творення десубстантивів із транспозиційним значенням подібності пожвавлюється у XVII ст. У пам'ятках нової української мови кількість таких структур зростає [Костич, с. 127]: ***грушкуватий*** грушевидный (1927—1928 Гр. I, 404), ***брунькуватий*** почковидный (120), ***віночкуватий*** венчиковидный (290), ***бабкуватий*** старообразный (18), ***банюватий*** куполообразный (33), ***бочкуватий*** бочкообразный (107), ***звірку-***

ватий (1927—1928 Гр. II, 347) / ***звірюватий*** (348) звероподобный, ***діжкуватий*** кадкообразный (47), ***кашуватий*** кашеобразный (III, 33), ***лускуватий*** чешуевидный (III, 228). Для більшої наочності подано українське слово і його російський відповідник у словнику за редакцією Б. Грінченка.

Ознака інтенсивного вияву в суфікса **-аст-** доповнюється семою подібності до його форми або властивостей тільки у староукраїнський період [Костич, с. 132]. Порівняймо: ***вилкастий*** вилообразный (1907—1909 Гр. I, 168), ***зміястий*** змеевидный (1907—1909 Гр. II, 167), ***кривулястий*** зигзагообразный (1907—1909 Гр. II, 305), ***круглястий*** шарообразный (1907—1909 Гр. II, 312), ***кулястий*** шаровидный (1907—1909 Гр. II, 323).

Значно менше похідних з суфіксами **-ист-** та **-ат-**: ***деревистий*** древовидный (1927—1928 Гр. II, 21), ***звіздатий*** звездообразный (1907—1909 Гр. II, 131). Деякі ад'єктиви з суфіксом **-ист-** функціонують у діалектах з додатковим семантичним відтінком подібності за формою, властивостями, ознаками того, що називає твірна основа: ***торбистий***, ***колодистий***, ***жолобистий*** та ін.

Про це явище чітко написала О. Курило в «Увагах до сучасної української літературної мови»: «Російська літературна мова, коли вона прикметником хоче означити подібність до певного речівникового поняття, додає до відповідного речівникового пня слів-наростків **-подобный**, **-образный**, **-видный**, напр, *шарообразный*, *шаровидный*, *человекоподобный*. Ідучи за російською, українська мова і собі держиться такого словотвору і каже "*кулепобідний*", "*стебловидний*" та ін. Українська мова має на означення подібности свої наростки **-уватий**, **-устий**, **-астий** (**-ястий**).

Наросток **-уватий** головним своїм відтінком означає подібність до поняття, що в корені: — *зеленуватий*, *барилькуватий*, *стебелькуватий*, *діжкуватий*, *горбкуватий*, *звірюватий*, *підковуватий* (рос. подковообразный). Наросток **-астий** (**-ястий**), крім свого значіння рясноти, як його додати до речівникового пня — *гіллястий*, *квітчастий*, *вікнастий* (що з багатьма вікнами) — має

ще й значіння подібности, як його додати до прикметникового пня: — *Одлиск* ***червонястий*** *майнув по білих стінах*. Лев. І, 269. І з речівниковим пнем цей наросток, також наросток **-истий**, можуть дати значення подібности: *кулястий* (земля куляста, як кавун Гр.) (зигзагообразный), *вилкастий* (вилообразный), *діжистий* (= *діжкуватий*)» [Курило, с. 93]. У випадках, коли творення прикметника зі значенням подібності за допомогою названих суфіксів неможливе, О. Курило пропонує «дати описовий зворот: *на взір чого*, *взором чого*, *нагадуючи собою що*» [Курило, с. 93].

За такі «хибні настанови щодо вживання тих чи інших словотворчих формантів» [Матвіяс 1957, с. 76] О. Курило зазнала нещадної критики. Зокрема П. Й. Горецький, аналізуючи її працю, писав: «Так яскраво виявляється тут бажання уживати “свої наростки” і навіть, коли тих “своїх наростків” не вистачає для мови, дається “рецепт”, за допомогою якого рекомендується обминати схожість з російською мовою “описовим зворотом”. Не кажучи про потворність таких описових зворотів» [Горецький, с. 48]. Суть критики зводилася до того, що мовознавці 20—30-х років намагалися запроваджувати невластиві українській мові моделі тільки для того, щоб уникнути подібності з російською. Однак О. Курило в передмові до «Уваг…» писала про орієнтацію своїх рекомендацій на народну мову: «Вказуючи на ту чи іншу поправну форму проти хибної, я йду шляхом індуктивним: за вихідний пункт маю поширеність даного язикового явища в мові народній та в мові кращих знавців українського слова і намагаюся обминути те все, що могло б відбивати суб’єктивною вподобою» [Курило, с. 11].

30-ті роки XX ст. стали періодом систематичної руйнації та «переробки» граматичної будови української мови. Як відомо, у 1933 р. український правопис, затверджений 6 вересня 1928 р. М. О. Скрипником, істотно змінили, оскільки він «був скерований на штучний відрив української мови від тої мови, що нею говорять багатомільйонні маси українських робітників і селян, на

штучний відрив української мови від мови російської» [Постанова, с. 108]. 6 квітня 1933 р. наказом нового керівництва Наркомосу України було організовано комісію під головуванням т. А. А. Хвилі для перевірки роботи на мовному фронті. Наприкінці цього ж місяця відбулися нарада з питань національної політики в ЦК КП(б)У та засідання створеної Комісії НКО, на яких виступив нарком освіти А. А. Хвиля з доповіддю «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї». Попередні надбання українських мовознавців оголошено буржуазним націоналізмом, оскільки вони «широко запроваджували й пропагували свої власні граматичні, фразеологічні, стилістичні вигадки, видавали це власне робливо за “закони” української мови, намагалися підносити й прищеплювати різні забобонні вигадки й свої вподобання, як непорушні канони» [Резолюція Комісії НКО для перевірки… (далі — Резолюція Гр.)]. Така методологія, на думку Комісії, була «у своїй суті буржуазно-націоналістична» і «продиктувала силу термінологічних спотворень на українському мовному грунті», спричинивши «мовне шкідництво» [Резолюція Комісії НКО в справі… (далі — Резолюція), с. 15—17].

Чимало уваги Комісія приділила питанням словотвору української літературної мови. З-поміж інших, окремо зупинилася на похідних з другими компонентами **-подібний**, **-видний**. З цього приводу була виголошена доповідь «Відповідники до російських прикметників з складниками -подобный, -образный, -видный» (автори — В. Г. Ярошенко, Г. О. Сабалдир). Доповідачі наголосили на тому, що «слова з складником **-подібний** обминалися в словниках, очевидно, не без певної націоналістичної тенденції відмежуватися від схожості з російською мовою і культивувати своє “одмітне”» [Ярошенко, Сабалдир]. Розглядаючи запропонований О. Курило суфіксальний варіант творення прикметників з семантикою подібності, В. Г. Ярошенко та Г. О. Сабалдир зазначали, що суфікси **-уватий**, **-астий** мали й інше значення. Це, на думку авторів, призводило до сплутування се-

мантики похідних. Тому «відділ (відділ української літературної мови Науково-дослідного інституту мовознавства — *Р. К.*) ухвалив не обминати в українській мові слів зі складником **-подібний**, дослідивши глибше питання про слова з **-подібний** і **-видний** в новій українській літературній мові, ліквідувати надмірне поширення суфікса **-уватий**, залишивши його як основний відповідник до російського суфікса **-оватый**» [Ярошенко, Сабалдир].

Не змінилася ситуація і в наступні десятиліття. Зокрема І. К. Білодід писав: «В галузі нормалізації української літературної мови в 20-х і на початку 30-х років деякими мовознавцями та письменниками були проявлені націоналістично-пуристичні тенденції і наміри, які завдали розвиткові української літературної мови великої шкоди… Націоналістичні мовознавці намагалися “вичистити” з української мови все те, що було спільним з російською мовою або нагадувало її елементи в термінології, фразеології, синтаксичних конструкціях. Натомість рекомендувалося запроваджувати лінгвістичні раритети, застарілу і віджилу лексику, фразеологію, мовні елементи примітивно-хуторянських смаків» [Білодід 1957, с. 14]. Про «націоналістичні збочення деяких мовознавців», що виявлялися в «антинаукових тенденціях у висвітленні питань українського словотвору» писав також І. Г. Матвіяс [Матвіяс 1957, с. 76].

Практика 30-х років перекладу з російської мови на українську (особливо в царині термінології), що використовувала «вживання спотворених слів», «викликала зниження авторитету української мови, зводила її до хуторянського рівня і тому була засуджена й відкинута» [Русанівський, с. 319]. З огляду на це Комісія НКО постановила переглянути словники і виправити в дальших виданнях припущені в них хиби. Видавалися спеціальні бюлетені, завданням яких було «очистити українську радянську термінологію від націоналістичних перекручень; знешкодити отруйний вплив націоналістичних словників на мову літератури і

преси; запровадити терміни, широковживані в сучасній українській мові» [Передмова Бот.].

Особливої критики зазнав «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова, якому навіть у наступні десятиліття приписували «політичну короткозорість» та «свідоме шкідництво» [Зайцева 1957, с. 101]. Зокрема Т. В. Зайцева, аналізуючи здобутки української лексикографії за радянський період, зазначала: «Орієнтація на лексику минулого, відсутність відчуття сучасності, ігнорування лексики, зв'язаної з боротьбою за побудову нового, соціалістичного суспільства при перебільшеній увазі до лексики, зв'язаної з релігією, церквою, та до лексики, що відображає різні ворожі настрої, відштовхування від революційної сучасності і разом з нею від російської культури, російської мови, — такі основні методологічні хиби цього словника» [Зайцева 1957, с. 101].

Зазначимо, що саме в РУАС найповніше збережено питомі нормативні українські відповідники на **-уватий**, **-истий**, **-астий** [Поздрань, с. 75].

Подальший шлях розвитку української наукової мови зокрема й української літературної мови загалом визначив «принцип мінімальних розходжень» — «з двох або кількох можливих нових термінологічних варіантів перевага, як правило, віддається тому, що поширений і в інших національних мовах нашої країни, зокрема в російській» [Русанівський, с. 319].

Протягом XX ст. у нашій мові дуже продуктивно творилися складні прикметники з основами **-подібний** та **-видний**, головна роль яких полягала в уподібненні явищ: ***дугоподібний***, ***змієподібний***, ***людиноподібний*** та ін. У кінці XX — на початку XXI ст. спостерігаються дві виразні тенденції: 1) до повного усунення форм з **-видний**; 2) до максимально можливої заміни обох цих суфіксоїдів суфіксами **-(к)у(ю)ват-ий**, **-а(я)ст-ий**, рідше — **ист-ий**, **-іст-ий** [Тараненко 2015, с. 168].

Усунення прикметникових форм на **-видний** зумовлено тим, що у сучасній українській літературній мові іменник *вид* у значенні ‘сукупність зовнішніх ознак кого-, чого-небудь’ уже не належать до стилістично нейтральної лексики. «Нині спостерігається розширення вживання і творення прикметників на **-(к)у(ю)-ват-ий**, **-а(я)ст-ий** та ін. замість прикметників з **-подібний** або поряд з ними. Наприклад: *газоподібний* (РУС-68; РУСНТ-98; СУМ-12) — *газоподібний*, *газуватий* (РУС-03); *гвинтоподібний* (РУС-68) — *гвинтоподібний*, *гвинтуватий* (РУС-03), *лійкоподібний* (РУС-68: до воронкообразный), *лійкуватий*, *лійкоподібний* (СУМ-11) — *лійкоподібний*, *лійкуватий* (РУС-03); *яйцеподібний* (РУС-68) — *яйцеподібний*, *яйцюватий* (РУС-03). Однак ця тенденція в ряді випадків зазнає обмежень, зокрема, у похідних від іменників зі значенням людини і взагалі живої істоти: тільки *богоподібний*, *людиноподібний*, *гієноподібний* (собака), *єнотоподібний* (собака), *ракоподібний* і под.; у похідних від назв букв: *Т-подібний*, *дельтаподібний* і под.» [Тараненко 2015, с. 170].

З погляду конкурування варіантних номінацій у сучасному українському лексиконі прикметники зі спільним значенням ‘ознака одного об’єкта за подібністю до іншого’ проаналізувала Є. А. Карпіловська, окресливши проблему як співіснування й конкурування питомих і запозичених, калькованих словотворчих ресурсів у сучасній українській мові [Клименко, Карпіловська, с. 60—71]. Така проблема мотивується кількома основними причинами.

По-перше, між утвореннями з основами **-подібний**, **-видний** та суфіксальними похідними з **-уватий**, **-астий**, **-истий** нерідко існують цілком виразні семантичні відмінності, коли перші означають просту зовнішню подібність порівнюваних об’єктів, тоді як другі можуть містити у своєму значенні додаткову ознаку неповноти вияву якості чи навпаки — ознаку надмірного вияву якості [Тараненко 2015, с. 171]. Саме цей факт був основним ар-

гументом у 30-ті роки, коли відбувалося вилучення суфіксальної моделі з української мови.

По-друге, необхідно звернути увагу на сферу функціонування таких прикметників. Словотвірна модель «іменник + **-подібний**» функціонує майже винятково в терміносистемах (окрім *правдоподібний*, *неправдоподібний*, *богоподібний*) [Кислюк, с. 325]. Тоді як більшість слів з суфіксом **-уватий**, за спостереженням Н. Ф. Клименко, має розмовний характер [Клименко 2017, с. 33]. Ця ознака завадить переходу їх до складу термінологічних сполук [Клименко 2017, с. 33].

Аналітична, композитна структура складних прикметників свідчить про тяжіння спеціалізованих номінацій до прозорості їхньої внутрішньої форми [Клименко, Карпіловська, с. 66]. Модель «іменник + **-подібний**» зі значенням ‘подібний до чогось, названого твірним іменником’ є однозначним, однослівним позначенням поняття, не має жодних системних обмежень у творенні чи перекладі термінів і здатна до серійного відтворення, а тому має право на застосування в терміносфері як професійний варіант норми з прагненням послідовного розмежування за семантикою з простими суфіксальними прикметниками, а в загальній мові для позначення подібності за умови блокування мовною нормою гібридів на зразок *конусуватий* або *пеуватий* замість *П-подібний* [Кислюк, с. 326—327].

Окрім того, семантика похідного прикметника може залежати від сфери його застосування. Зокрема Л. П. Кислюк наводить такий приклад: «у загальномовних словниках моделі на **-видий** стосуються ознак зовнішності людини і корелюють з перифразою ‘який має обличчя (вид) за ознакою, названою в першій основі’, тоді як терміни корелюють з перифразою ‘який схожий, має форму предмета (істоти), названого в першій основі’» [Кислюк, с. 325].

Проаналізувавши актуальні моделі словотворення в сучасній українській літературній мові, О. О. Тараненко прийшов до

висновку, «якщо перша з названих тенденцій (замість *мечовидний* — *мечоподібний* і под.) реалізується достатньо успішно, то щодо більш-менш повного заступлення складних прикметників на **-подібний** кількома названими типами суфіксальних прикметників цього сказати поки що не можна. Немає єдності в поглядах на це навіть серед тих мовознавців, лексикографів, термінологів, які не тільки виступають за повернення українській мові її питомої системи словотворення, а й активно працюють у цьому напрямі» [Тараненко 2015, с. 171].

Ще одну групу складних прикметників, утворених поєднанням прикметникової та іменникової основ, становлять похідні, які вказують на об'єкт, на який спрямована ознака. Сюди відносимо композити на **бого-**: ***богорівний*** 'рівний Богу' (1893—1898 СРУ І, 37; 1927—1928 Гр. І, 94; 1924—1933 РУАС, 47), ***богоугодний*** 'угодний Богу' (1893—1898 СРУ І, 37; 1907—1909 Гр. І, 80), ***богоприятний*** 'приємний Богу' (1907—1909 Гр. І, 80), ***богупротивний*** 'противний Богу' (Сл. Шевч. І, 38), ***боговорожий*** 'ворожий Богу' (Барка, 49). Наприклад: *безуміє нас обуяло отим мерзенним і* ***богупротивним*** *панством* (1847 Шевч. І, 375), *хтось десь,* ***боговорожий****, схотів швидко нагребти гроші* (Барка, 49). На об'єкт вказує навіть сама форма першої іменникової основи, вжита Т. Г. Шевченком у давальному відмінку — **богу-**.

У СУМі зафіксовано три лексеми такої словотвірної структури, однак всі з позначкою «застаріле»: ***богомерзький*** 'нечестивий, безбожний' (СУМ І, 209), ***богорівний*** 'рівний Богові' (209), ***богоугодний*** 'угодний Богові' (210).

Складні прикметники з першою основою **душе-** / **душо-** не стали надбанням нової української мови. У словниках XIX ст. зафіксовано такі лексеми: ***душеубогий*** 'з убогою, мізерною душею' (1885—1886 Жел. І, 211) та ***душокорисний*** / ***душопожитний*** (1924—1933 РУАС, 349; 1930 РУС, 131): *ученики, нетвердії,* ***душеубогі****, катам на муку не дались, сховались* (1859 Шевч. ІІ,

322). Сьогодні цей композит належить до рідковживаних (СУМ II, 447) і має варіанти ***душевбогий*** / ***душевновбогий*** (СУМ д. т. 1, 311).

Непоширеним виявився словотвірний тип складних прикметників з першою **прислівниковою** та другою прикметниковою основами на позначення часових ознак. Наприклад: ***вічнозелений*** ‘який завжди вкритий зеленим листям’ (1920 Я., 113; СУМ I, 692): *тільки рясним верховіттям шептала* ***вічнозелена*** *сосна* (1892 ЛУ I, 89).

Складні прикметники з другою дієслівною основою

1. Ще в давньоукраїнській мові набув розвитку словотвірний тип композитних прикметників з першою **іменниковою** основою, яка вказувала на суб’єкт дії, вираженої другим дієслівним компонентом. Такі похідні функціонували в староукраїнській мові й перейшли в нову українську мову. Суб’єктом дії виступав Бог. Наприклад: ***богодухновенний*** (1907—1909 Гр. I, 79; 1924—1933 РУАС, 47), ***богонатхненний*** (1927—1928 Гр. I, 94) / ***богонад[т]хненний*** (1924—1933 РУАС, 47), ***богоданий*** (47), ***богообраний*** (47), ***богохранимий*** (48), ***богоспасаємий*** (Сл. Шевч. I, 38). Наприклад: *у тім же* ***богоспасаємім*** *граді Миргороді* (1854 Шевч. VI, 820).

У СУМі зафіксовано тільки один композит такої структури — ***богоспасенний*** (СУМ I, 210) з позначкою «застаріле» та «іронічне» у значенні ‘який мирно, спокійно існує’.

Велику групу становлять складні прикметники, де іменникова основа вказує на об’єкт дії. Серед них чимало церковнослов’янізмів з першими основами **благо-**, **бого-**, **добро-**, **зло-** та ін.

Похідні з першою основою **благо-** утворювалися від сполучення іменника й дієслова за допомогою суфіксів, а їхнє словотвірне значення описувалося перифразою ‘той, який + дієслово + іменник’: ***благодарний*** (Сл. Шевч. I, 31), ***благодатний*** (1907—

1909 Гр. І, 71), ***благочинний*** (71). Наприклад: *молодиця на Той хутір* ***благодатний*** *У найми проситься* (1845 Шевч. І, 314), *тепер, кроме сльоз* ***благодарних****, нічого в мене нема* (1856 Шевч. VI, 115).

У творчості поетів поч. XX ст. знаходимо випадки використання давніх церковнослов'янізмів описаної структури. Наприклад: *Роздерши темряву століть, свята і* ***благоносна*** *злива Над Україною шумить* (П. Филипович).

У СУМі фіксуємо три похідні аналізованої структури й семантики: ***благодатний*** 'який дає щастя, добро, радість, достаток' (СУМ І, 192), ***благотворний*** 'який робить добрий вплив; корисний, сприятливий, благочинний' (195) і ***благочинний*** (195). Останній повністю втратив семантику свого церковнослов'янського відповідника *благочинный* 'добропорядний' (СЦСЯ І, 60) і нині вживається як іменник зі значенням 'служитель культу, що керує церквами кількох парафій' (СУМ І, 195).

Отже, складні прикметники з першою основою **благо-** та другим дієслівним компонентом були досить поширеними в давньоукраїнській мові, куди потрапили як церковнослов'янські запозичення. Однак у наступні століття така словотвірна модель не набула розвитку, нові похідні за нею не утворювалися, тільки окремі слова продовжували функціонувати в той чи інший конкретний період як готовий мовний матеріал.

Загалом функціонування складних прикметників з першою основою **благо-** в сучасній українській літературній мові характеризується такими ознаками:

1) збереження невеликої кількості композитів-прикметників з першою основою **благо-** в сучасній українській літературній мові;

2) семантичні зміни в аналізованих похідних, зокрема:

а) збереження первісного значення: ***благодатний***, ***благотворний***, ***благоуханний***, ***благозвучний***, ***благословенний***;

б) повна втрата первісного значення; семантичне переосмислення: ***благочинний***: ‘добропорядний’ → ‘служитель культу, що керує церквами кількох парафій’;

в) розширення значення за рахунок доповнення релігійної семантики морально-етичною: ***благоговійний***: ‘побожний’ → ‘побожний’ + ‘сповнений найщирішої поваги, шани’;

3) стилістична маркованість переважної більшості композитів:

а) книжне: ***благоговійний***;

б) застаріле: ***благословенний***;

в) урочисте: ***благословенний***.

Складні прикметники з першою основою **бого-** вказували на Бога як на об’єкт дії, вираженої другою дієслівною основою. Зокрема: ***богобойный*** (1843 Б.-Н., 58) / ***богобійний*** (1893—1898 СРУ І, 37; 1907—1909 Гр. І, 79) ‘який боїться Бога’, ***богобоязливий*** (1893—1898 СРУ І, 37; 1907—1909 Гр. І, 79; 1924—1933 РУАС, 47, 1169; 1930 РУС, 26) / ***богобоязный*** (1835 Шимкевич, 80) / ***богобоязний*** (1907—1909 Гр. І, 79) ‘який сліпо вірить у церковні догми’, ***богобоящій*** (1843 Б.-Н., 58) / ***богобоящий*** (1907—1909 Гр. І, 79) ‘побожний, благочестивий’, ***боголюбний*** (1907—1909 Гр. І, 79; 1924—1933 РУАС, 47) / ***боголюбивий*** (1924—1933 РУАС, 47) ‘який любить Бога’, ***богомільний*** ‘побожний’ (1893—1898 СРУ І, 37; 1907—1909 Гр. І, 80; 1924—1933 РУАС, 47; 1930 РУС, 26), ***богоненавидний*** (1924—1933 РУАС, 47).

Усі зафіксовані у СУМі похідні мають ремарку «застаріле»: ***боговідступний*** ‘який не визнає Бога’ (СУМ І, 209), ***богомольний*** / ***богомільний*** ‘який вірить у Бога, старанно виконує релігійні обряди, багато молиться; побожний’ (209), ***богобоязливий*** / ***богобоязкий*** ‘який сліпо вірує у владу Бога і церкви, боїться порушувати заповіді’ (209) (у діалектах збереглася форма ***богобійний*** (СУМ І, 209)).

Наприклад: *а справник мняса не їсть: він у нас* ***богобоязливий*** (1838 Кв.-Осн. ІІ, 262), *пан справник був собі* ***богомілний*** *та*

богобоязний (1838 Кв.-Осн. II, 266), *наділив її бог розумом, вона й* ***богобоязлива****, і* ***богомолна*** (Кв.-Осн. II, 79), *а той, тихий та тверезий,* ***Богобоязливий****, Як кішечка підкрадеться, вижде нещасливий* (1844 Шевч. I, 239).

Складні прикметники з першою основою **гріхо-** виходять з літературного вжитку. Вони не зафіксовані словниками кін. XIX — поч. XX ст. Всього два слова подає Д. І. Яворницький у «Словнику української мови» (1920): ***гріходійний*** (1920 Я., 163), ***гріхолюбний*** (163). У сучасній українській літературній мові вони теж не стали нормативними.

Сім складних прикметників з першою основою **добро-** та другим дієслівним компонентом вважають сьогодні літературними. До них належать ***добромовний*** ‘красномовний’ (СУМ д. т. 1, 292), ***добротворний*** (292), ***добродійний*** (СУМ II, 324), ***доброзвучний*** заст. (325), ***доброзичливий*** (325) та ***доброхітний*** заст. ‘добровільний’ (326), ***доброчинний*** рідко ‘добродійний’ (326). Композит ***добродійний*** уже в XIX ст. набуває поряд зі значенням ‘який приносить користь, дає добро’ нову семантику ‘який має на меті давати матеріальну допомогу бідним’. Прикметник ***доброзвучний*** у сучасній українській літературній мові належить до застарілої лексики і витісняється композитом ***милозвучний***; у словнику за редакцією Б. Грінченка засвідчено церковнослов’янську форму ***доброгласний*** ‘благозвучный’ (1907—1909 Гр. I, 399).

Усі названі прикметники засвідчені словниками XIX — XX ст.: ***добротворний*** (1885—1886 Жел. I, 189), ***добродійний*** (1885—1886 Жел. I, 189; 1907—1909 Гр. I, 399) / ***добродїтельний*** (1885—1886 Жел. I, 189), ***доброзичливий*** (1927—1928 Гр. II, 59) / ***доброжичливий*** (1885—1886 Жел. I, 189), ***добромовний*** (1885—1886 Жел. I, 189; 1907—1909 Гр. I, 399), ***доброчинний*** (1885—1886 Жел. I, 189; 1907—1909 Гр. I, 400), ***доброхітний*** (1907—1909 Гр. I, 399).

До цієї групи композитів можна віднести й авторські нео-

логізми, зокрема: ***добропробудний*** (ІАП, 113), *Крізь хмари пролилось проміння вмить, із вишніх струн добігла гра півчутна,* ***добропробудна****, радісна* (В. Барка).

У новій українській мові продовжують функціонувати також ад'єктивні композити з першою основою **зло-**, що відповідає слову *зло* у значенні 'що-небудь погане, недобре; протилежне *добро*': ***злотворний*** (1885—1886 Жел. І, 303), ***злолюбивий*** (303), ***злопам'ятний*** 'який довго пам'ятає заподіяне йому зло' (1885—1886 Жел. І, 303; СУМ ІІІ, 602), ***злословний*** (1885—1886 Жел. І, 303) / ***злорікий*** (СУМ д. т. 1, 380) 'який зло, уїдливо говорить про кого-небудь', ***злозичливий*** 'який зичить зло іншому' (СУМ ІІІ, 601).

Композит ***душегубний*** (1885—1886 Жел. І, 211) / ***душогубний*** (1907—1909 Гр. І, 461; 1924—1933 РУАС, 348; 1930 РУС, 131) у словнику за редакцією Б. Грінченка фіксується вже у двох значеннях: 1) 'злочинний, вбивчий'; 2) 'який губить душу'. Саме семантика 'вбивчий, злочинний' стає основною і єдиною в сучасній українській літературній мові — ***душогубний*** 'який здійснює злочинне вбивство, лиходійство' (СУМ ІІ, 449).

У словниках І пол. ХХ ст. знаходимо ще такі лексеми, як ***душозагубний*** (1920 Я., 163), ***душолюбний*** (213), ***душеспасительний*** (213), ***душепагубний*** (213), ***душозгубний*** (1924—1933 РУАС, 348), ***душонавчальний*** (1924—1933 РУАС, 349), ***душоспасний*** (1924—1933 РУАС, 349; 1930 РУС, 131) / ***душоратунковий*** (1924—1933 РУАС, 349), ***душогойний*** / ***душозцілющий*** (349). Однак вони не ввійшли до складу сучасної української літературної мови.

Перша основа **душе-** виявилася досить продуктивною у творенні авторських неологізмів: ***душепродажний*** (ІАП, 117), ***душетріскучий*** (ІАП, 118). Наприклад: *Не сховає жодна лжезавіса — І своїх* ***душепродажних*** *зміїв* (О. Богачук), *Згине* ***душетріскуча****, згине автоматна рама* (П. Тичина).

Отже, складні прикметники з першими церковнослов'янськими основами продовжили функціонувати в новій українській мові, однак кількість їх значно зменшилася. Більшість із них нині є стилістично маркованими. Отже, відбулися певні семантичні зміни.

Творення складних прикметників на основі іменниково-дієслівного сполучення, що передають об'єктні відношення, дуже продуктивний тип і в народній мові, що відбиває зафіксована в словниках того періоду лексика. Наприклад: ***рукодайний*** 'який робиться з поданням руки; на чесне слово' (1861 Закр. 3, 508), ***винородний*** (1885—1886 Жел. I, 81), ***водосьвятний*** (115), ***дітеробний*** (186), ***звіроловний*** (289), ***золотоплавний*** (313), ***ідеоплодний*** (326), ***искрометний*** (325), ***кровопийний*** (382), ***лиходійний*** (406), ***людожерний*** (419), ***медодайний*** (432), ***рослиноядний*** (1885—1886 Жел. II, 839), ***сьвітозарний*** (856), ***сіножатний*** (868), ***хлѣбородний*** / ***хліборідний*** (1041), ***братоубійний*** (1920 Я., 50), ***водозбірний*** (117), ***дітородний*** (191), ***залізоробний*** (254), ***зерноїдний*** (296), ***зерночистний*** (297) тощо. Зокрема: *розкладаєся по* ***хлѣбородних*** *окрестностьох* (1837 Рус. Дн., IX). Така словотвірна модель лежить в основі авторських неологізмів: *вночі я справлю твій стовеслий корабель у тиху сторону народів* ***хлібоїдних*** (Р. Відр., 136; М. Зеров).

Ще з давньоукраїнського періоду деякі дієслівні основи відзначалися особливою продуктивністю у творенні ад'єктивних композитів. Серед них основи **-носний**, **-любний** / **-любивий**, **-творний**, **-точивий**. Окремі з них не зменшили продуктивність і в новій українській мові.

Зокрема, для позначення словотвірного значення 'який носить / несе те, що позначено першою іменниковою основою' використовується компонент **-носний**: ***вінценосний*** (1885—1886 Жел. I, 106; 1924—1933 РУАС, 86), ***водоносний*** (1885—1886 Жел. I, 115; 1920 Я., 117; 1924—1933 РУАС, 124; 1928 РУСТТ, 34), ***громоносний*** (1885—1886 Жел. I, 161; 1924—1933 РУАС,

258), ***жизноносний*** (1885—1886 Жел. I, 222) / ***живоносний*** (1924—1933 РУАС, 377), ***квітоносний*** (1920 Я., 345), ***кровоносний*** (1885—1886 Жел. I, 382; 1920 Я., 395; 1924—1933 РУАС, 854; 1930 РУС, 216), ***лихоносний*** (1885—1886 Жел. I, 406), ***медоносний*** (432), ***сьвітлоносний*** (1885—1886 Жел. II, 856), ***сьвітоносний*** (1885—1886 Жел. II, 856) / ***світоносний*** (1924—1933 РУАС, 1084), ***смертоносний*** (1885—1886 Жел. II, 887), ***цьвітоносний*** (1051), ***воєносний*** (1924—1933 РУАС, 56), ***хрестоносний*** (848), ***кристалоносний*** (852), ***метальоносний*** (1060), ***мечоносний*** (1066), ***мироносний*** (1084), ***молоконосний*** (1087), ***газоносний*** (1928 РУСТТ, 53).

У перекладних словниках 20—30-х років XX ст. спостерігається тенденція до передачі складних російських слів з основою **-носный** простими українськими прикметниками, наприклад: *виноносный* — ***виновий*** (1924—1933 РУАС, 108), *дожденосный* — ***дощовий*** (305), *колосоносный* — ***колосяний*** (765), *молниеносный* — ***громовий***, ***громовичний*** (1108), ***блискавичний*** (1930 РУС, 247), *песконосный* — ***пісковатий*** (1924—1933 РУАС, 2000), *плодоносный* — ***плідний*** (1924—1933 РУАС, 2022; 1930 РУС, 364), ***плодовитий*** (1924—1933 РУАС, 2022), *броненосный* — ***панцерний*** (1930 РУС, 29; 1928 РУСТТ, 19), *победоносный* — ***переможний*** (1930 РУС, 366), *смертоносный* — ***смертельний***, ***смертяний*** (1930 РУС, 499), чи заміна основи **-носный** іншими. Найчастіше цю роль виконувала основа **-вмісний**: ***золотовмісний*** (1928 РУСТТ, 105), ***нафтовмісний*** (190), ***пісковмісний*** (246), ***цукровмісний*** (335), ***вуглевмісний*** (384), рідше — **-дайний**: ***медодайний*** (1930 РУС, 239), ***золотодайний*** (173), ***світ(л)одайний*** (479). Деколи такі варіанти подаються як синоніми, зокрема: ***залізоносний*** = ***залізуватий*** (1924—1933 РУАС, 372), ***золотоносний*** = ***золотодайний*** = ***золотнистий*** (556), ***медоносний*** = ***медний***, ***медяний*** (1034), ***смертоносний*** = ***смертельний*** (1054), ***огненосний*** = ***огнястий*** (1768), ***нафтоносний*** = ***нафтовмісний*** (1651), ***водоносний*** = ***водовмісний*** (1928 РУСТТ, 34).

У сучасній українській літературній мові складні прикметники з другою основою **-носний** поділяються на такі групи:

1) ‘який містить + іменник’: ***каучуконосний*** (СУМ IV, 121), ***медоносний*** (665), ***нафтогазоносний*** (СУМ V, 225), ***рудоносний*** (СУМ VIII, 896), ***смолоносний*** (СУМ IX, 416), ***спороносний*** (575).

Регулярність формули ‘який містить’, на думку Н. Ф. Клименко, очевидно, дозволяє їй бути основою слів, семантично близьких до ряду на **-носний**, але з іншими другими компонентами, наприклад, **-місткий**, **-вмісний**. Основа **-вмісний —** кінцева частина складних слів, що означає ‘який містить у собі те, що вказано у попередній частині’, наприклад: ***азотовмісний***, ***алмазовмісний***, ***золотовмісний***, ***нафтовмісний***, ***платиновмісний***. У СУМі такі похідні нерідко подаються як синоніми: ***залізоносний*** (СУМ III, 190) = ***залізовмісний*** (СУМ III, 190). Основа **-місткий** передає значення ‘здатний вміщувати велику кількість чогось, що позначено першою іменниковою основою’, наприклад: ***водовмісткий*** (1924—1933 РУАС, 123; 1930 РУС, 49; 1927 СУР) / ***водомісткий*** (СУМ I, 721) ‘який уміщує багато води’, ***трудомісткий*** ‘який потребує великої затрати праці’ (СУМ X, 297).

2) ‘який несе + іменник’: ***градоносний*** (СУМ II, 153), ***кровоносний*** (СУМ IV, 361), ***побідоносний*** (СУМ VI, 615), ***світлоносний*** (СУМ IX, 94);

3) ‘який має, дає + іменник’: ***квітконосний*** (СУМ IV, 135), ***плодоносний*** (СУМ VI, 589);

4) фразеологічне значення: ***броненосний*** ‘покритий бронею’ (СУМ I, 239), ***орденоносний*** ‘нагороджений орденом’, ***торпедоносний*** ‘озброєний торпедами’ [Клименко Однотип., с. 131].

З огляду на історію цієї словотвірної моделі виділяємо також групу зі значенням ‘який спричиняє те, що вказано у першій основі складного слова’, наприклад: ***смертоносний*** ‘який призводить до смерті, викликає, несе смерть’ (СУМ IX, 135).

«Висока словотворча рядність» [Клименко Однотип., с. 130] характерна для композитів з другою основою **-любний**. Н. Ф. Клименко виділяла вісім формул [Там само, с. 131], які тлумачать словотвірну семантику таких похідних:

1. Розширені тлумачення: крім формули ‘який любить + іменник’, є ще й інші пояснення: ***правдолюбний*** ‘який любить правду, бореться за неї, шукає справедливості’ (1885—1886 Жел. II, 732; 1924—1933 РУАС, 2275; 1930 РУС, 404; СУМ VII, 500), ***працелюбний*** ‘який любить працю, старанно, із запалом працює’ (СУМ VII, 520).

2. Нерозширена формула тлумачення:

· ‘який любить + іменник’: ***владолюбний*** (1927 СУР; СУМ I, 702), ***властолюбний*** (1920 Я., 114; 1924—1933 РУАС, 114; 1930 РУС, 47; СУМ I, 704), ***дїтолюбний*** (1885—1886 Жел. I, 186) / ***дітолюбний*** (1907—1909 Гр. I, 393; 1924—1933 РУАС, 987; 1930 РУС, 111, 584; СУМ II, 310), ***жонолюбний*** (1930 РУС, 138) / ***женолюбний*** (СУМ II, 519), ***життєлюбний*** (СУМ II, 534), ***чадолюбний*** (СУМ XI, 263), ***піснолюбний*** (1885—1886 Жел. II, 654), *по* ***пѣснолюбних*** *дяках* (1837 Рус. Дн., 116), ***миролюбивий*** (1885—1886 Жел. I, 439) / ***миролюбний*** (1907—1909 Гр. II, 427; 1924—1933 РУАС, 1084; 1927 СУР; 1930 РУС, 244);

· ‘який прагне до … ’: ***свободолюбивий*** (1885—1886 Жел. II, 858), ***користолюбний*** (1885—1886 Жел. I, 366; 1924—1933 РУАС, 813; 1930 РУС, 211; СУМ IV, 290), ***славолюбний*** (1885—1886 Жел. II, 882; 1930 РУС, 494), ***срібнолюбний*** (1907—1909 Гр. IV, 193), ***грошолюбний*** (1924—1933 РУАС, 284; 1930 РУС, 517; СУМ II, 177), ***вільнолюбний*** (1927 СУР; 1930 РУС, 480);

· ‘який добре росте’: ***світлолюбний*** (1924—1933 РУАС, 221; СУМ IX, 93), ***тінелюбний*** (1924—1933 РУАС, 221) / ***тіньолюбний*** (СУМ X, 145);

· ‘який сповнений любові до’: ***людолюбивий*** (1885—1886 Жел. I, 419), ***людолюбний*** (419), ***народолюбний*** (1885—1886

Жел. I, 490; 1907—1909 Гр. II, 516; 1924—1933 РУАС, 282, 1372; 1929 Прав. сл., 323), ***чоловіколюбний*** (1885—1886 Жел. II, 1075; 1930 РУС, 586), ***людинолюбний*** (СУМ IV, 568);

· ‘який проявляє любов до когось, таку як до…’: ***дружелюбивий*** (1885—1886 Жел. I, 207); ***братолюбний*** (1907—1909 Гр. I, 95; 1924—1933 РУАС, 57; 1927 СУР; СУМ I, 231);

· ‘стійкий до …’: ***холодолюбний*** (СУМ XI, 121).

3. Фразеологічні значення: ***дружелюбний*** ‘який виражає дружелюбність, приязність’ (1885—1886 Жел. I, 207; 1920 Я., 208; СУМ II, 424), ***трудолюбивий (-ний)*** ‘працьовитий’ (1885—1886 Жел. II, 988; СУМ X, 296), ***христолюбивий*** (Сл. Кв.-Осн. III, 567) / ***христолюбний*** (СУМ XI, 148) ‘благочестивий, побожний’, ***плотолюбний*** ‘який має ниці, тваринні інстинкти’ (СУМ VI, 592).

Крім названих, можна виділити ще групу композитів зі значенням ‘сповнений чогось, що названо першою іменниковою основою’. Наприклад: ***честилюбивий*** (1885—1886 Жел. II, 1069), ***честолюбивий*** (1069) / ***честолюбний*** (1929 Прав. сл., 604; 1930 РУС, 588; СУМ XI, 316) ‘сповнений честолюбства’, ***щедролюбивий*** ‘сповнений щедрості’ (1885—1886 Жел. II, 1104), ***шанолюбний*** (1924—1933 РУАС, 989; 1930 РУС, 588).

Основа -**творний** передавала значення ‘виробляти що-небудь, давати існування чомусь, що позначено першою іменниковою основою’: ***дивотворний*** ‘здатний творити дива’ (1885—1886 Жел. I, 181; 1920 Я., 186), ***миротворний*** ‘який творить мир, заспокійливий’ (1885—1886 Жел. I, 439; 1907—1909 Гр. II, 427; 1924—1933 РУАС, 2368; 1927 СУР; 1930 РУС, 244; СУМ IV, 715), ***стихотворний*** ‘який пише вірші’ (1885—1886 Жел. II, 920), ***теплотворний*** ‘здатний утворювати тепло’ (1885—1886 Жел. II, 957; 1893—1898 СРУ IV, 109; СУМ X, 82), ***чудотворний*** ‘який викликає чудеса’ (1885—1886 Жел. II, 1079; Сл. Шевч. II, 417; 1893—1898 СРУ IV, 204; 1907—1909 Гр. IV, 476; СУМ XI, 376). Наприклад: *ой спасе наш* ***чудотворний*** (1845—1858 Шевч.

I, 285). У словниках поч. XX ст. фіксуються ще такі похідні, як ***красотворний*** (1907—1909 Гр. II, 301; 1927 СУР), ***горотворний*** (1924—1933 РУАС, 246; 1927 СУР) / ***горотворчий*** (1924—1933 РУАС, 246), ***животворний*** (1907—1909 Гр. I, 482; 1924—1933 РУАС, 277; 1927 СУР; 1930 РУС, 310) / ***животворчий*** (1924—1933 РУАС, 277), ***іскротворний*** (1924—1933 РУАС, 635; 1928 РУСТТ, 113), ***олієтворний*** (1924—1933 РУАС, 1015; 1928 РУСТТ, 159), ***мислетворний*** (1930 РУС, 253), ***рукотворний*** (471), ***снотворний*** (502). У сучасній українській літературній мові збереглися як нормативні ***горотворний*** ‘який бере участь у творенні гір’ (СУМ II, 137), ***животворний*** ‘який дає силу, енергію, оживляє організм’ (527), ***снотворний*** ‘який викликає сон’ (СУМ IX, 428) та як застарілий ***рукотворний*** ‘зроблений руками людини, створений людською працею’ (СУМ VIII, 906).

Основа **-точивий** утворилася від дієслова *текти*, однак таке значення у новій українській мові зберіг тільки композит ***кровоточивий*** (1920 Я., 395; 1924—1933 РУАС, 855; СУМ IV, 362) / ***кровотечний*** (СУМ IV, 362) ‘такий, з якого витікає, тече кров’. Складний прикметник ***медоточивий*** (1885—1886 Жел. I, 432; Сл. Шевч. I, 399; 1924—1933 РУАС, 1034; СУМ IV, 665) функціонує тільки з переносним значенням ‘облесливий’, наприклад: ***медоточивими*** *устами цілуються і часу ждуть, чи швидко брата в домовині з гостей на цвинтар понесуть* (1859 Шевч. II, 289), *Князь кинувся, мов голий у кропиві. Та генерал немов того й не бачив І далі лив слова* ***медоточиві*** (1891 Фр. XII, 358). У сучасній українській літературній мові його вважають застарілим. Композит ***сльозоточивий*** (Сл. Шевч. II, 269; СУМ IX, 390) функціонує у двох значеннях: прямому — ‘який викликає надмірне виділення сліз’, наприклад: *сльозоточивий газ*, та переносному — ‘перейнятий чутливістю, сентиментальністю’: *єй богу і я заплакав, хоч я і не дуже* ***сльозоточивий*** (1843 Шевч. VI, 29). У «Російсько-українському словнику» за ред. А. Ю. Крим-

ського та С. О. Єфремова зафіксований також прикметник ***мироточивий*** (1924—1933 РУАС, 1085).

На основі сполучення іменникової та дієслівної основ утворювалися складні прикметники, які передавали інструментальні відношення: ‘дія, здійснювана за допомогою об’єкта, позначеного першим компонентом’ [Клименко Морф., с. 99]. Словотвірне значення композитів такої структури можна описати за схемою: ‘який + дієслово + за допомогою + іменник, співвідносний з першим компонентом складного слова’: ***вітрозапильний*** — ‘який запилюється за допомогою вітру’ [Клименко Однотип., с. 123]. У твірному сполученні іменник, як правило, мав форму орудного відмінка: ***огнепальний*** (1885—1886 Жел. I, 553), ***рукотворний*** (1885—1886 Жел. II, 843), ***златокований*** (1885—1886 Жел. I, 302; Сл. Шевч. I, 283), ***златосяйний*** (1920 Я., 300), ***злотопрядений*** (303), ***золотосяйний*** (311), ***рукописний*** (Сл. Кв.-Осн. III, 168; 1885—1886 Жел. II, 842), ***златомальований*** (Сл. Шевч. I, 283), ***золототканий*** (293) та ін. Наприклад: *хрест високий на кладовищі трохи збоку* ***златомальований*** *стоїть* (1857 Шевч. II, 265), *спокійна течія несла вгорі* ***золотосяйні*** *хмари* (1926 Р. Відр., 357; Марко Вороний), *тебе укриє дорогим,* ***золототканим****, хитрошитим, добром та волею підбитим* (1859 Шевч. II, 291).

Локальні відношення, тобто передача ознаки за місцем дії, не була характерною для складних прикметників, утворених на основі іменниково-дієслівного сполучення. До них відносимо: ***мореходний*** (1885—1886 Жел. I, 452), ***хмароходний*** (1885—1886 Жел. II, 1041), ***земнородний*** (1885—1886 Жел. I, 298; 1920 Я., 296), ***водоходний*** (1920 Я., 117), ***тракторопрохідний*** ‘по якому може пройти трактор’ (СУМ X, 226).

Непоширеною є передача темпоральних (часових) відношень. Наприклад: ***вікопомний*** (1843 Б.-Н., 77; 1885—1886 Жел. I, 106; СУМ I, 672) / ***вѣкопомний*** (1861 Закр. 3, 357) ‘якого пам’ятатимуть віками’. У сучасній українській літературній мові

названий прикметник відносять до стилістично маркованої лексики («книжне») і використовують, переважно, для надання текстам урочистості: *В дні* ***вікопомного*** *повстання Проти розбещених панів Зросло народів двох братання* (1956 Рильськ. II, 312).

2. Розвивається словотвірний тип складних прикметників, утворених на основі **прислівниково-дієслівного** сполучення.

У новій українській мові продовжують функціонувати композити-церковнослов'янізми. Однак більшість з них зазнало семантичних, стилістичних, подекуди словотвірних змін.

Ще з давньоукраїнського періоду основа **благо-** могла сполучатися з дієслівними компонентами, виконувати прислівникові функції і вказувати на щось добре. За словотвірною семантикою такі похідні поділялися на дві групи. До першої належали композити зі значенням 'гідний чогось', напр.: *благопохвальныи* (СДРЯ I, 194) / *благохвальныи* (214) 'гідний похвали'. Будучи церковнослов'янізмами за походженням (СЦСЯ I, 54; 59), вони набули поширення в давньоукраїнську добу і залишилися її надбанням. До другої групи належали складні прикметники, де перша основа **благо-** мала значення 'приємно'. Похідні, утворені за цією словотвірною моделлю, представлені також у новій українській мові, наприклад: ***благоуханний*** 'який приємно, добре пахне; запашний, пахучий' (1885—1886 Жел. I, 32; Сл. Шевч. I, 32; СУМ I, 195). До цієї групи також належить церковнослов'янізм ***благозвучний*** 'який гарно, приємно звучить; доброзвучний' (СЦСЯ I, 52; СУМ I, 193). Цікавим є той факт, що опрацьовані пам'ятки XI — XIX ст. не фіксують використання такого прикметника.

У словниках кін. XIX — поч. XX ст. різниця у значенні прикметників ***велемовний*** (1927—1928 Гр. I, 154; 1930 РУС, 245) та ***велерічивий*** (1885—1886 Жел. I, 60; 1907—1909 Гр. I, 131) стирається. У «Російсько-українському словнику» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова названі композити подаються як синоніми, відповідники російського *многоречивый* (1924—1933 РУАС, 1094), однак прикметник ***велемовний***

(1924—1933 РУАС, 1094) є загальновживаним, а ***велерічивий*** (1924—1933 РУАС, 1094) має позначку «церковнослов'янізм».

У сучасній українській літературній мові композит ***велемовний*** (СУМ І, 317) є нормативним та стилістично нейтральним і має семантику 'який багато говорить; багатослівний', а прикметник ***велеречивий*** (СУМ І, 317) є застарілим і вживається тільки в переносному значенні 'пишномовний; багатослівний' з метою створення іронії. Саме з такою функцією він був використаний Т. Г. Шевченком: *А ти, о господи єдиний, Скуєш лукавії уста, Язик отой* ***велеречивий*** (1859 Шевч. II, 289).

У СУМі як книжний подається складний прикметник ***велелюбний*** 'здатний глибоко любити кого-небудь' (СУМ І, 317), не зафіксований опрацьованими пам'ятками XI — XVIII ст.

Продовжує функціонувати прикметник ***великомовний*** 'який багато говорить' (1885—1886 Жел. І, 61; 1907—1909 Гр. І, 132; СУМ І, 320), але порівняно зі староукраїнським періодом змінює суфікс, що бере участь у його творенні — **-ач-** (ст.-укр. *великомовачий*) на **-н-**.

Складні прикметники, що еквівалентні сполученню «прислівник + дієслово», передають міру, ступінь, якість, спосіб дії. Наприклад: ***веселозвучний*** (1885—1886 Жел. І, 65), ***короткоглядний*** (368), ***краснозвучний*** (376), ***легковаримий*** (399), ***легкостравний*** (399), ***милозвучний*** (438), ***скороплавний*** (1885—1886 Жел. II, 876), ***скороспілий*** (877), ***швидкойдучий*** (1086), ***скоротечний*** (877), ***широковіщательний*** (1090), ***широкосяглий*** (1090), ***бистроплинний*** (1927—1928 Гр. І, 68; 1920 Я., 31), ***прямовісний*** (1924—1933 РУАС, 1842), ***легковарний*** (910), ***легкозапальний*** (911), ***легкогорючий*** (911), ***легкотопкий*** (912), ***легкорухливий*** (912), ***легкозамінний*** (912), ***глибокоорний*** (1928 РУСТТ, 254) та ін.

Зокрема, основа **тонко-**, сполучаючись з дієслівними основами, може передавати такі значення: 1) 'який складається з дрібних або дуже дрібних, ледве помітних часточок': ***тонкомелений***

(СУМ д. т. 2, 456), ***тонкоподрібнений*** (456); 2) ‘виконаний майстерно, зі смаком, з урахуванням найдрібніших деталей’: ***тонкотканний*** (1924—1933 РУАС, 912), ***тонкокований***.

Складні прикметники такої структури зазвичай мали пряме значення, однак можна спостерігати й метафоризацію семантики. Це стосується здебільшого дієслівних основ на позначення процесів мислення, мовлення тощо. Наприклад: ***краснорічивий*** (1885— 1886 Жел. I, 376), ***красномовний*** (1885—1886 Жел. I, 376; СУМ IV, 328) / ***красномовный*** (1843 Б.-Н., 196) ‘який вміє майстерно говорити; промовистий; переконливий’, ***високомовний*** ‘урочисто піднесений, вишуканий’ (1893—1898 СРУ I, 130; 1924—1933 РУАС, 84, 204, 1239, 1365; СУМ I, 494), ***короткомовний*** ‘лаконічний’ (1930 РУС, 223; СУМ IV, 299).

Використовується така словотвірна модель і для творення оказіональних прикметників, зокрема: *і ми б подержали в руках* ***святопомазану*** *чуприну* (1848 Шевч. II, 69), *Молодість* ***високолетна*** *зірве холодний овоч смерти* (Б.-І. Антонич), ***легкоплинний*** *час розстань* (1923 Р. Відр., 220; П. Филипович).

Перша прислівникова основа може вказувати на час дії. Зокрема, тривалість дії в часі передають основи **довго-** та **коротко-**: ***довготерпеливий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1920 Я., 194; Сл. Шевч. I, 192; 1924—1933 РУАС; 1930 РУС; СУМ II, 332) / ***довготерплячий*** (1924—1933 РУАС), ***довготривалий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1930 РУС; СУМ II, 332), ***довгожданий*** (1920 Я., 194; СУМ II, 331) = ***довгоочікуваний*** (СУМ II, 332). Основа **коротко-** набула поширення вже на сучасному етапі функціонування української літературної мови: ***короткодіючий*** (СУМ д. т. 1, 489), ***короткоживучий*** (489), ***короткоіснуючий*** (489), ***короткоплинний*** (489), ***короткотривалий*** (489). Наприклад: *Не лякайтесь дива, — се бог судить, визволяє* ***долготерпеливих*** *вас, убогих* (1859 Шевч. II, 479). Такі прикметники близькі за структурою до зрощень.

На ‘ознаку предмета за дією, яка триває вічно’, вказували церковнослов’янізми з першою основою **присно**-: ***приснопамятний*** (1885—1886 Жел. II, 757), ***присносущий*** (757). У словниках поч. XX ст. такі похідні не зафіксовані. В академічному російсько-українському словникові за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова основа **присно**- замінена основою **вічно**-: *приснопамятный* — ***вічнопам’ятний*** (1924—1933 РУАС, 2393), *присносущный* — ***вічносущий*** (2393). Композит ***вічнопам’ятний*** ‘який залишив по собі вічну пам’ять, якого завжди пам’ятатимуть’ (СУМ I, 692) функціонує і в сучасній українській літературній мові.

На недавній час дії в новій українській мові продовжує вказувати основа **ново**-: ***новозрублений*** (1885—1886 Жел. II, 532), ***новонароджений*** (532), ***новозмурований*** (1924—1933 РУАС, 1678), ***новоспечений*** (1679), ***новонавернений*** (1680), ***новоутворений*** (1680). У сучасній літературній мові такий тип творення складних прикметників є продуктивним, а похідні можуть мати декілька словотвірних значень:

1) ‘який недавно виник, з’явився, не існував раніше’ (основне значення): ***нововиниклий*** (СУМ V, 435), ***нововідкритий*** (435), ***новозаснований*** (435), ***новознайдений*** (435), ***новопридбаний*** (436), ***новостворений*** (436), ***новоосвоєний*** (436), ***нововиданий*** (СУМ д. т. 2, 145), ***новозаселений*** (145), ***новозатверджений*** (145), ***новоодружений*** (145), ***новопосвячений*** (145), ***новоспорудженний*** (145) та ін.;

2) ‘який приходить на зміну попередньому’: ***новопризначений*** (СУМ V, 436), ***новообраний*** (436).

Не дуже продуктивним у новій українській мові виявився тип складних прикметників, еквівалентних сполученню прислівника та дієслова, які передавали л о к а л ь н і в і д н о ш е н н я. До них відносимо: ***доморобний*** (1885—1886 Жел. I, 197), ***домоткаий*** (197), ***доморідний*** (1920 Я., 198), ***всюдисущий*** (1924—1933

РУАС, 83), ***доморослий*** (199) та ін. Наприклад: *люди шукали пощади від* ***всюдисущої*** *смерти* (1953 Багр., 122).

3. У новій українській мові продовжують розвиватися словотвірні моделі складних прикметників з першою **займенниковою** та другою дієслівною основою. До першого словотвірного типу відносимо похідні з першою основою **все-**, яка стає узагальненим виразником предметів. Такі композити передають об'єктні відношення, указуючи на 'ознаку за дією, здійснюваною над узагальненим об'єктом'. До них належать давні утворення типу ***всевидаючій*** (1843 Б.-Н., 86), ***всепожираючий*** (1885—1886 Жел. I, 127), ***всевидящий*** (Сл. Шевч. I, 118). Наприклад: *А ти,* ***всевидящеє*** *око! Чи ти дивилося звисока* (1857 Шевч. II, 282). А також нові: ***всеоживляючий*** (1885—1886 Жел. I, 126), ***всецїлющий*** (1885—1886 Жел. I, 127; 1924—1933 РУАС, 161), ***усеїдний*** (1907—1909 Гр. IV, 354) / ***всеїдний*** (1924—1933 РУАС, 161) (з'являється на зміну прикметнику ***всепоядаючій***) тощо. Наприклад: *скрегіт танків, сталевих* ***всетолочащих*** *бронтозаврів* (1953 Багр., 14).

Поширений у староукраїнській мові суфікс **-телн-** (***вседаровителный*** 'щедрий' (СУМ XVI—XVII 5, 25), ***вседержителный*** 'всемогутній' (26), ***всеторителный*** 'який може створити все' (32), ***всеутешителный*** (Т. Мат. I, 119)) поступається місцем суфіксу **-ащ-**: ***всетворящий*** (Сл. Шевч. I, 119) — *познає волю і* ***всетворящую*** *любов* (1847—1858 Шевч. I, 360).

У попередні періоди розвитку української мови складні прикметники, еквівалентні сполученню «**все** + дієслово», передавали також суб'єктні відношення — 'ознака дії, здійснювана узагальненим суб'єктом'. У новій українській мові функціонує давнє утворення ***всехвальний*** (1885—1886 Жел. I, 127; 1924—1933 РУАС, 162): *велика и* ***всехвальна*** *була гадка писателя сего дѣла* (1837 Рус. Дн., 130). Нових похідних такого словотвірного типу в опрацьованих пам'ятках не виявлено.

Досить продуктивним виявився тип ад'єктивних композитів з першою займенниковою основою **само-**, що вказує на:

1. 'Скерованість дії, названої другою частиною слова, на самого себе': ***самолюбний*** (1885—1886 Жел. II, 850; 1893—1898 СРУ IV, 3; 1930 РУС, 474), ***самоукоханий*** (1885—1886 Жел. II, 851) / ***самозакоханий*** (СУМ IX, 36), ***самозгубний*** (1930 РУС, 475), ***самовбивчий*** (475), ***самовідтворювальний*** (СУМ д. т. 2, 365), ***самозапилений*** (367), ***самоізольований*** (368) та ін. Отже, такі композити передають об'єктні відношення, а формула їхнього словотвірного значення має вигляд: 'дієслово + *себе*', зрідка — 'дієслово + *собою'*: ***саможертовний*** 'здатний пожертвувати собою' (СУМ IX, 35), ***самозахоплений*** 'захоплений сам собою' (СУМ д. т. 2, 367).

Словотвірним синонімом до основи **само-** в цьому випадку виступає основа **себе-**. Наприклад: ***себелюбний*** (1893—1898 СРУ IV, 20; 1929 Прав. сл., 500; СУМ IX, 109) / ***себелюбивий*** (1930 РУС, 483) 'який любить тільки себе; егоїстичний'.

2. 'Здійснення чогось без стороннього впливу, без будь-якої допомоги або мимоволі': ***самопрославлений*** (1885—1886 Жел. II, 850), ***саморобний*** (1885—1886 Жел. II, 850; 1907—1909 Гр. IV, 100; 1924—1933 РУАС, 589), ***самосївний*** (1885—1886 Жел. II, 851) / ***самосійний*** (1930 РУС, 475), ***самохітний*** (1885—1886 Жел. II, 852; 1930 РУС, 475) / ***самохічний*** (1885—1886 Жел. II, 852), ***самопічний*** (1907—1909 Гр. IV, 100), ***самотканий*** (101), ***самохідний*** (1924—1933 РУАС, 118), ***самобраний*** (518), ***самовідречений*** (1930 РУС, 138), ***самодіючий*** (1930 РУС, 474) / ***самодійний*** (СУМ д. т. 2, 366), ***самотвердіючий*** (СУМ IX, 48) тощо.

Словотвірне значення наведених прикметників пояснюється формулою '*сам* + дієслово'. Отже, у цьому випадку маємо суб'єктні відношення.

У межах другого словотвірного типу можна виділити групу композитів з уточненою семантикою: 'щось відбувається автоматично або приводиться в рух механізмом'. Наприклад: ***самоза-***

пальний (1930 РУС, 473; СУМ д. т. 2, 367), ***самопальний*** (1907—1909 Гр. IV, 100; 1930 РУС, 473), ***саморушний*** (1930 РУС, 474), ***самозамикальний*** (1930 РУС, 474; СУМ д. т. 2, 367), ***самонавідний*** (СУМ IX, 39), ***самореєструючий*** (44), ***самовимикний*** (СУМ д. т. 2, 364), ***самовідкривний*** (365), ***самозавантажувальний*** (366) та ін.

4. Прикметникові композити, утворені на основі сполучення **прикметникової** та дієслівної основ мають характерний семантичний множник ‘приводити у певний стан’ [Словотвір, с. 374; Клименко 1984, с. 178].

Найпоширенішою першою основою ще з давньоукраїнської мови була **живо-**. Основне значення таких похідних — ‘дія (2 комп.), що надає чомусь якості, позначеної 1 комп.’ [Клименко Морф., с. 103]: ***животочивий*** (1885—1886 Жел. I, 222) ← точити живим, ***живоносний*** (1885—1886 Жел. I, 221; 1924—1933 РУАС, 377) ← носити живим, ***живородний*** (1885—1886 Жел. I, 221; 1893—1898 СРУ I, 220; 1924—1933 РУАС, 377) ← родити живим, ***животворний*** (1885—1886 Жел. I, 221; 1907—1909 Гр. I, 482; 1924—1933 РУАС, 378) / ***животворчий*** (1920 Я., 223; 1924—1933 РУАС, 378; 1929 Прав. сл., 165; 1930 РУС, 139) / ***животворящий*** (Сл. Шевч. I, 227) ← творити живим, ***живодавчий*** (1924—1933 РУАС, 378; 1930 РУС, 139) ← давати живим. Наприклад: *не хотіла поглянути на божий день, на ясний світ* ***животворящий*** (1860 Шевч. II, 368).

У СУМі зафіксовано п’ять складних прикметників такої структури. З них два є нормативними словотвірними синонімами — ***животворчий*** / ***животворний*** (СУМ II, 527), два мають ремарку «поетичне» — ***живоносний*** (СУМ II, 526) та ***живодайний*** (526), один прикметник є біологічним терміном — ***живородний*** (СУМ II, 527).

На основі прикметниково-дієслівного сполучення утворені також прикметники ***мертвонароджений*** (1924—1933 РУАС, 1054), ***мертвородний*** (1054), ***мертворожденний*** (1924—1933

РУАС, 1054; 1929 Прав. сл., 294), ***мертвороджений*** (1930 РУС, 241) ← ‘народжений мертвим. Літературною нормою сучасної української мови є ***мертвонароджений*** ‘який народився мертвим’ (СУМ IV, 681). Композит ***мертворожденний*** (СУМ IV, 681) — це застаріла, книжна форма, яка вживається переважно у художній мові. Наприклад: *Душа моя за океан полине, а я зостануся бездушним тілом, серед костей, з потворою сією,* ***мертворожденною*** (1897—1909 Леся Українка 1952 III, 122), *І в небо зносились салюти Із серць піднесених людських, І про хвилину цю забути Лише б* ***мертворожденний*** *міг!* (1960 Рильськ. II, 310).

До цього лексико-словотвірного типу належать композити з об’єктною семантикою, зокрема: ***чужоїдний*** ‘паразит’ (1885—1886 Жел. II, 1079; СУМ XI, 380), ***чужолюбний*** ‘блудний’ (1885—1886 Жел. II, 1079; 1924—1933 РУАС, 2309). У цьому випадку можна говорити про відносну субстантивацію прикметника, що входить до складу композита. У сучасній українській літературній мові прикметник ***чужоїдний*** розвиває переносне значення ‘який живе на чужий кошт, чужою працею’: *Нехай женщини емансипуються з усіх своїх слабостей, недостатків і пересудів, із темноти,* ***чужоїдного*** *життя і недумства* (1888 Фр. II, 328).

5. Складні прикметники, еквівалентні сполученню **числівника** та дієслова, вказують на кількість, міру виконуваної дії.

Найчастіше з дієслівними основами сполучаються неозначено-кількісні числівники. Основа **мало-** вказує на те, що ‘ознака предмета за дією виявляється в невеликій кількості або незначною мірою’. Наприклад: ***малозначний*** (1885—1886 Жел. I, 425; 1924—1933 РУАС, 1001) / ***малозначущий*** (СУМ д. т. 2, 14), ***малорослий*** (1885—1886 Жел. I, 425; 1907—1909 Гр. II, 402; 1924—1933 РУАС, 1003), ***маломовний*** (1885—1886 Жел. I, 425; 1907—1909 Гр. II, 402; 1924—1933 РУАС, 1003; СУМ IV, 611), ***малоговіркий*** (СУМ IV, 609), ***малородючий*** (611), ***малозвіданий*** (СУМ д. т. 2, 14), ***малоімущий*** (13). На позначення ‘ознаки пред-

мета за дією, що виявляється у великій кількості чи значною мірою' використовувалася основа **много-**: ***многострадальний*** (1885—1886 Жел. I, 447; Сл. Шевч. I, 411) / ***многостра(ж)дальний*** (1924—1933 РУАС, 1095), ***многомовний*** (1885—1886 Жел. I, 447; 1907—1909 Гр. II, 436; 1930 РУС, 246), ***многотерпеливий*** (1930 РУС, 246). Наприклад: ***многострадальная***, *святая, неначе в раї, спочиває* (1859 Шевч. II, 480).

У сучасній українській літературній мові її замінює основа **багато-**, наприклад: ***багатообіцяльний*** (СУМ д. т. 1, 35). Основа **много-** продовжує функціонувати як стилістичний варіант **багато-**, надаючи словам книжного, урочистого або, навпаки, іронічного забарвлення. Зокрема: ***багатостраждальний*** (СУМ I, 82) — ***многостраждальний*** уроч. (СУМ IV, 766), ***многострадний*** уроч., рідко (СУМ IV, 766). Нині прикметник ***багатомовний*** (СУМ I, 81) поєднав у собі два основні значення, що раніше могли передаватися різними словами — 1) 'який користується багатьма мовами' (*многомовний*) та 2) 'який любить багато говорити' (*многоглаголивий, многоречивий*). Тільки у першому значенні названий композит може мати синонім з основою **много-** — ***многомовний*** (СУМ IV, 766).

Роль першої основи виконували також порядкові числівники. Найпоширенішою виступала основа **перво-**. Композити такої структури вказували на те, що дія, позначена другим компонентом, відбувалася першою, раніше від усіх тощо: ***первотворний*** (1907—1909 Гр. III, 107; 1924—1933 РУАС, 1935; 1927 СУР; 1929 Прав. сл., 382), ***первобутній*** (1924—1933 РУАС, 1463; 1929 Прав. сл., 382; 1930 РУС, 346) / ***первобутний*** рідко 'первісний' (СУМ VI, 119), ***первостайний*** (1924—1933 РУАС, 1934), ***первозваний*** (1935), ***первостворений*** (1935), ***первозданий*** (1935) / ***первозданний*** (1907—1909 Гр. III, 107; Сл. Шевч. II, 56; СУМ VI, 120), ***первородний*** (СУМ VI, 120) / ***перворідний*** (1907—1909 Гр. III, 107; 1924—1933 РУАС, 1935; 1929 Прав. сл., 382; 1930 РУС, 346; СУМ д. т. 2, 202), ***первописний*** (1928 РУСТТ, 262), ***перво-***

твірний ‘оригінальний’ (1930 РУС, 319), ***первонароджений*** (СУМ VI, 120). Наприклад: *і мир* ***первозданний*** *одпочив на лоні ночі* (1857 Шевч. II, 277).

У сучасній українській літературній мові прикметники ***первозданний*** ‘який існує, створений раніше за все наступне’ (СУМ VI, 120) та ***первородний*** (СУМ VI, 120) / ***перворідний*** (СУМ д. т. 2, 202) ‘який виник, створений раніше за все’ є книжними.

Слід зазначити, що в складних прикметниках з другою дієслівною основою закріпилася саме основа **перво-**, а не **першо-**, на противагу композитам з другою іменниковою основою. У СУМі зафіксовано тільки один композит з основою **першо- —** ***першодрукований*** (СУМ VI, 339).

Основи кількісних числівників рідко поєднуються з другим дієслівним компонентом. Найчастіше такі випадки спостерігаємо серед авторських неологізмів. Наприклад: *стоїть* ***сторозтерзаний*** *Київ* (1920 Р. Відр., 42; П. Тичина).

4. СКЛАДНОНУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ПРИКМЕТНИКИ

У новій українській мові набуває розвитку словотвірний тип складних прикметників, утворених за допомогою нульового суфікса, тобто складнонульсуфіксальні похідні.

1. Найбільшу групу становлять композити, еквівалентні сполученню **прикметника** та **іменника**. У ролі другого компонента найчастіше виступають слова на позначення частин тіла людини чи тварини. Такі похідні називають людину або істоту, описують тварину, іноді можуть означувати особливості рослин, будівель та ін. за подібністю до частин тіла істоти. Наприклад: *на старих своих* ***доўговусих*** *господарів* (1837 Рус. Дн., 89), *а сорока* ***бѣлобока*** *танцы вывывае* (1885 УРНП, 157).

У межах цього словотвірного типу виділяємо декілька типових словотвірних моделей залежно від семантики першої прикметникової основи.

Серед нульсуфіксальних похідних на окрему увагу заслуговують прикметники, до складу яких входять кольороназви. Ці деривати характеризуються сконденсованістю позначуваної ознаки [Олексенко, Мізіна, с. 84] і вказують на ознаку за кольором того, що названо мотивувальним іменником. Наприклад: *ой не бій мене* ***сизоперый*** *орлоньку* (1827 Макс., 11), *мои гроши не полова и дѣвчина* ***чорноброва****; мои гроши не метлиця и дѣвчина* ***бѣлолиця*** (92), *ниви* ***золотокосі****, поўні божого дару* (1837 Рус. Дн., XIII), *аж ось* ***чорноброва*** *та молода,* ***білолиця*** *прийшла молода* (1845 Сл. Шевч. I, 29), *рве синю филю* ***білобоку*** (29), *соловею* ***бѣлокрылый****, мой миленьки* ***чорнобрывый*** (1885 УРНП, 33), *а мій милий* ***чорнобривий****, як тє не любити* (1912 Верхр., 123), *для вірних* ***білокрилу*** *долю* (Барка, 25), *отаких* ***блакитнооких*** *Ромців* (1953 Багр., 18)).

Більшість прикметникових композитів з першою основою на позначення кольору мають пряме значення, тобто вказують на безпосередній колір частини тіла людини чи тварини, вираженої другою іменниковою основою: ***билоликій*** (1843 Б.-Н., 55), ***білокурий*** (1885—1886 Жел. I, 30), ***зеленоокий*** (297), ***білозубий*** (1907—1909 Гр. I, 66), ***білогрудий*** (66), ***білокрилий*** (66), ***білолиций*** (66), ***білоногий*** (66), ***білоплечий*** (66), ***білорогий*** (67), ***білорукий*** (67), ***білохвостий*** (67), ***блідолиций*** (75), ***сизоокий*** (1907—1909 Гр. IV, 118), ***сірооокий*** (128), ***темноокий*** (254), ***червонобокий*** (453), ***чорноокий*** (471), ***білогривий*** (1907—1909 Гр. I, 66; 1924—1933 РУАС, 28), ***білобокий*** (1907—1909 Гр. I, 65; 1924—1933 РУАС, 28), ***білокопитий*** (1907—1909 Гр. I, 66; 1924—1933 РУАС, 28), ***білогузий*** (1920 Я., 35), ***синьоокий*** (1924—1933 РУАС, 239), ***блакитноокий*** (239), ***зеленоокий*** (538), ***кароокий*** (703), ***червонощокий*** (840), ***сизокрилий*** (Сл. Шевч. II, 246), ***сивоволосий*** (245), ***сивоусий*** (245) / ***сідоусий*** (252), ***сірооокий*** (253), ***червонолиций*** (404) та ін.

Наприклад: *де ты милый,* ***чернобривый***? (1827 Макс., 48), *куди ѣдешъ, одъѣзжаешъ,* ***сизокрылый*** *орле* (67), *дѣд* ***сивоборо-***

дий *с кобзою сѣў при могилѣ* (1837 Рус. Дн., XV), *летит ворон* ***чорнокрилий*** (70), *полюбила* ***чорнобрива*** *козака дівчина* (1839 Шевч. І, 48), *а він, сліпий,* ***сивоусий****, про колишнє плаче* (1841 Шевч. І, 161), *літа орел, літа* ***сизокрилий*** (1841 Шевч. І, 432), *заворожи мені, волхве, друже* ***сідоусий*** (1844 Шевч. І, 482), *що гусарин* ***чорноусий*** (1848 Шевч. ІІ, 156), *не жаль моєї молодості й досі (а я уже* ***сивоволосий****)* (1849 Шевч. ІІ, 444), *гетери гостя привели* ***сивобородого*** (1857 Шевч. ІІ, 269), *а скіфи* ***сіроокі****, погоничі* (1857 Шевч. ІІ, 278), *якъ дѣвчину не любити она* ***чернобрыва*** (1885 УРНП, 31), *гей козаче* ***черноусый*** (33), *ей Марико* ***черноока*** (69), *ой, мамо! — каже перший* ***кароокий*** (1924 Р. Відр., 47; П. Тичина), *той* ***синьоокий*** *мрійник* (1953 Багр., 31).

У деяких випадках складний прикметник може мати переносне значення, насамперед за рахунок переосмислення чи метафоризації однієї з його основ. Такі похідні О. А. Олексенко та О. І. Мізіна називають напівмотивованими. До них належать:

1) композити з першим компонентом **біло-**, що вказують на колір волосся людини як синонім до *сивий* [Олексенко, Мізіна, с. 85]: ***біловолосий*** (1893—1898 СРУ І, 59; 1907—1909 Гр. І, 65), ***біловусий*** (1893—1898 СРУ І, 60; 1907—1909 Гр. І, 65; 1924—1933 РУАС, 29; 1929 Прав. сл., 37) / ***білоусий*** (1907—1909 Гр. І, 67), ***білоголовий*** (1893—1898 СРУ І, 59; 1907—1909 Гр. І, 66; 1924—1933 РУАС, 28; 1930 РУС, 18), ***білобородий*** (1907—1909 Гр. І, 65; 1924—1933 РУАС, 28), ***білобровий*** (1907—1909 Гр. І, 65; 1924—1933 РУАС, 28);

2) композити з іменниковою основою **-головий**, **-чолий**, **-лобий**, **-брисий** і под., що «вказують на колір волосся, а не на колір шкіри на голові або чолі» [Олексенко, Мізіна, с. 85]: ***билобрисый*** (1843 Б.-Н., 55), ***злотоглавий*** (1885—1886 Жел. І, 304), ***чорноголовий*** (1907—1909 Гр. IV, 471), ***сивоголовий*** (1907—1909 Гр. IV, 118; 1924—1933 РУАС, 1019), ***білолобий*** (1920 Я., 35; 1924—1933 РУАС, 29; 1930 РУС, 18);

3) композити, що означують забарвлення шкіри обличчя людини з іменниковою основою **-видий** (*вид* у значенні ‘обличчя’) [Олексенко, Мізіна, с. 85]: ***червоновидий*** (1893—1898 СРУ II, 45; 1907—1909 Гр. IV, 453; 1924—1933 РУАС, 839), ***біловидий*** (1907—1909 Гр. I, 65; 1924—1933 РУАС, 28; 1930 РУС, 18), ***мідяно[мідно]видий*** (1924—1933 РУАС, 1033), ***блідовидий*** (1930 РУС, 25), ***смагльовидий*** (500);

4) на колір очей вказує основа **-зорий**: ***білозорий*** (1907—1909 Гр. I, 78; 1924—1933 РУАС, 227), ***яснозорий*** (1907—1909 Гр. IV, 545; 1924—1933 РУАС, 227);

5) композити з основами **золото-**, **срібно-**, **мідно-**, що вказують на колір за подібністю до металів: ***золотоперий*** (1885—1886 Жел. I, 313), ***золотоокий*** (1885—1886 Жел. I, 313; 1924—1933 РУАС, 543), ***золотокудрий*** (1885—1886 Жел. I, 313; 1920 Я., 311; 1924—1933 РУАС, 543), ***золотоволосий*** (1920 Я., 310), ***золотокопитий*** (310), ***золотопузий*** (1920 Я., 311), ***золотошерстий*** (1920 Я., 311), ***мідяно[мідно]шку[і]рий*** (1924—1933 РУАС, 1033), ***золотокрилий*** (Сл. Шевч. I, 292) та ін. Такі композити особливо характерні для художнього стилю: *ти, мій херувим,* ***золотокрилий*** *серафим* (1858 Шевч. II, 474), *уже зоря* ***золоторога*** (1922 Р. Відр., 177; В. Сосюра), *а вечір ловить на гнуздечку* ***золотогривого*** *коня* (1923 Р. Відр., 311; Степан Бен), *я славлю* ***злотокосу*** *осінь* (1925 Р. Відр., 278; М. Драй-Хмара), *і день білявий мій — юнак* ***сереброкудрий*** (1927 Р. Відр., 125; Олекса Слісаренко), *бистрі маленькі* ***срібнокрилі*** *винищувачі* (1953 Багр., 49).

Композитні прикметники можуть вживатися як у прямому, так і в переносному значенні. Наприклад: ***златоустий*** ‘красномовний’ (1885—1886 Жел. I, 302), ***білогубий***, *а, є.* ‘1) С белыми губами. 2) Молодой (у которого молоко на губах)’ (1907—1909 Гр. I, 66), ***зеленоголовий*** ‘молодий’ (1920 Я., 295), ***жовтоголовий*** (1924—1933 РУАС, 373) [про дітей], *впаду, як знеможений кедрик! — підкосить* ***жовтокоста*** (Барка, 27) [*жовтокоста* у

значенні ‘смерть’], *такі зелені й наївні, такі* ***жовтороті*** (1953 Багр., 34) [*жовторотий* — ‘молодий, недосвідчений’].

До другої групи належать композити, що препозиційним компонентом мають прикметники неколірної семантики. Більшість композитів цього типу вказують на зовнішні ознаки предметів, зокрема частини тіла та особливості людини: форму (*гостроносий*, *круглоголовий*), розмір (*довгоногий*, *довгорукий*), зовнішній вигляд (*голопузий*, *босоногий*), фізичний стан (*гнилозубий* та ін.), зовнішній вияв внутрішнього стану (*веселоокий*, *веселочубий*).

За значенням такі похідні поділяємо на декілька лексико-семантичних підгруп.

1. Деривати, що означають форму та параметричні характеристики соматичного поняття в людини [Олексенко, Мізіна, с. 91]. У творенні похідних такої семантики беруть участь основи **велико-**, **високо-**, **мало-**, **вузько-**, **широко-**, **гостро-**, **довго-**, **низько-**, **коротко-**, **кругло-**, **круто-**, **пласко-** та ін.

На великий розмір предмета вказує основа **велико-**: ***великоухий*** (1885—1886 Жел. I, 61), ***великоголовий*** (1924—1933 РУАС, 863; УЛ I, 143), ***великоокий*** (1924—1933 РУАС, 52; УЛ I, 143), ***великоротий*** (УЛ I, 143), ***великорукий*** (143). Наприклад: *юнак, що стояв поруч,* ***великоокий*** (1953 Багр., 169). Синонімічною до неї виступала основа **грубо-**: ***грубоголовий*** (1912 Верхр., 260), ***грубоживотий*** (260).

Основа **високо-** має значення ‘той, який має велику відстань знизу вгору’: ***високочолий*** (Сл. Шевч. I, 93; 1907—1909 Гр. I, 188; 1924—1933 РУАС, 204; СУМ I, 495). Наприклад: *мов ті діди* ***високочолі****, дуби з гетьманщини стоять* (1838 Шевч. I, 41). Протилежною за семантикою до неї є основа **низько-**: ***низькобровий*** (СУМ V, 413). Наприклад: *каже третій* ***низькобровий*** (1924 Р. Відр., 47; Тичина).

На довжину предмета, вираженого твірним іменником, вказують основи **довго-** (‘який має велику довжину’): ***довговіїй***

(1885—1886 Жел. I, 190; 1907—1909 Гр. I, 402), ***довговолосий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1907—1909 Гр. I, 402; 1924—1933 РУАС, 294; 1930 РУС, 114), ***довгоногий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1907—1909 Гр. I, 402; 1924—1933 РУАС, 294; 1930 РУС, 114), ***довгоносий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1907—1909 Гр. I, 402), ***довготварий*** (1885—1886 Жел. I, 190), ***довготелесий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1907—1909 Гр. I, 402), ***довгоухий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1920 Я., 193), ***довгошиїй*** (1885—1886 Жел. I, 190), ***довгорукий*** (1920 Я., 194; 1924—1933 РУАС, 295; 1930 РУС, 114), ***довгобородий*** (1920 Я., 193; 1924—1933 РУАС, 312; 1930 РУС, 114), ***довгоголовий*** (1920 Я., 194; 1924—1933 РУАС, 294; 1930 РУС, 114), ***довгокосий*** (1920 Я., 194; 1924—1933 РУАС, 294; 1930 РУС, 114), ***довговидий*** (1920 Я., 193) та **коротко-** (‘який має малу довжину’): ***коротконогий*** (1885—1886 Жел. I, 368; 1907—1909 Гр. II, 288), ***короткотілий*** (1920 Я., 382), ***короткоухий*** (382), ***короткошиїй*** (382), ***коротковолосий*** (1924—1933 РУАС, 809). Наприклад: *на старих своих* ***доўговусих*** *господарів* (1837 Рус. Дн., 89), *обок його цариця небога, мов опеньок засушений, тонка,* ***довгонога*** (1844 Шевч. I, 247).

Ширину предмета характеризують основи **тонко-** (‘невеликий завширшки, вузький’), **товсто-** (‘значний завширшки, широкий’), **вузько-** (‘невеликої ширини’). Наприклад: ***тонконогий*** (1907—1909 Гр. IV, 270; 1930 РУС, 540), ***товстобровий*** (1907—1909 Гр. IV, 270; 1924—1933 РУАС, 60), ***товстокосий*** (1907—1909 Гр. IV, 270; 1924—1933 РУАС, 815), ***товстошкірий*** (СУМ X, 168), ***вузконогий*** (1885—1886 Жел. I, 131), ***вузконосий*** (131), ***вузьколобий*** (1920 Я., 129; 1930 РУС, 556), ***вузькогрудий*** (1920 Я., 129). Основа **широко-** передає значення ‘товстий, масивний, великий (про частини тіла)’: ***ширококостий*** (1885—1886 Жел. II, 1090), ***широконосий*** (1090), ***широкописький*** (1090), ***широкоплечий*** (1090), ***широкобородий*** (1907—1909 Гр. IV, 496), ***широкостегний*** (1930 РУС, 596).

‘Вимір великої кількості та близьке розташування однорідних предметів’ [Клименко Вз., с. 34] передають компзити ***густоволосий*** (1907—1909 Гр. I, 343), ***густозубий*** (1920 Я., 170; 1924—1933 РУАС, 560).

На форму частини тіла вказують композитні прикметники ***круглоголовий*** (1885—1886 Жел. I, 383; 1920 Я., 397; СУМ IV, 368), ***круглоокий*** (1907—1909 Гр. II, 312; СУМ д. т. 1, 506), ***плоскогрудий*** (1885—1886 Жел. II, 660), ***плосконогий*** (660), ***плоскочеревий*** (660), ***плосконосий*** (1885—1886 Жел. II, 660; 1924—1933 РУАС, 2023), ***гостробородий*** (1920 Я., 157; 1924—1933 РУАС, 2064), ***гостровухий*** (1920 Я., 157; 1924—1933 РУАС, 1833), ***остроносий*** (1885—1886 Жел. I, 582) / ***гостроносий*** (1907—1909 Гр. I, 319; 1924—1933 РУАС, 1832), ***гостромордий*** (1924—1933 РУАС, 1832), ***гостропикий*** (1832), ***гострочеревий*** (1831), ***крутоносий*** (1885—1886 Жел. I, 385), ***круторебрий*** (1920 Я., 399), ***тупоносий*** (1885—1886 Жел. II, 993; 1907—1909 Гр. IV, 295) та ін. Наприклад: *прощайте, Товтри* ***круглогруді*** (1923 Р. Відр., 274; М. Драй-Хмара).

2. Композити, що означають недостатність / надлишок маси частин тіла людини порівняно з прийнятою нормою [Олексенко, Мізіна, с. 92].

Семантику ‘ситий, гладкий, з тілом, що має більшу, ніж звичайно, повноту’ передає основа **товсто-**: ***товстопузий*** (1885—1886 Жел. II, 902; 1893—1898 СРУ IV, 115; 1907—1909 Гр. IV, 270; 1924—1933 РУАС, 63; СУМ X, 168), ***товстопикий*** (1885—1886 Жел. II, 902; 1893—1898 СРУ IV, 115; 1907—1909 Гр. IV, 270; СУМ X, 168), ***товстогубий*** (1924—1933 РУАС, 62; 1930 РУС, 540; СУМ X, 167), ***товстозадий*** (1930 РУС, 540; СУМ X, 167), ***товстоногий*** (1885—1886 Жел. II, 902; 1907—1909 Гр. IV, 270; 1930 РУС, 540; СУМ X, 167), ***товстоносий*** (1930 РУС, 540), ***товстобокий*** (СУМ X, 167), ***товстолиций*** (167), ***товстомордий*** (167), ***товстотілий*** (168), ***товстошиїй*** (168). Наприклад: *ні дівчат* ***товстобедрих*** (1931 Р. Відр., 352; М. Бажан).

Значення ‘у міру товстий, округло-пухлий’ передає основа **повно-**: ***повновидий*** (1835 Шимкевич, 116) / ***повновидый*** (1843 Б.-Н., 286) / ***повновидий*** (1885 1886 Жел. II, 760; 1907—1909 Гр. III, 224; СУМ VI, 684) ‘який має повне обличчя’, ***повнобокий*** (1885—1886 Жел. II, 760; 1907—1909 Гр. III, 224), ***повнолиций*** ‘який має повне обличчя’ (1885—1886 Жел. II, 760; 1907—1909 Гр. III, 224; СУМ VI, 685), ***повногубий*** ‘який має повні губи’ (СУМ д. т. 2, 245), ***повнотілий*** ‘який має повне тіло, огрядний’ (СУМ VI, 686), ***повнощокий*** ‘який має повні щоки’ (686). Така словотвірна модель характерна і для авторських неологізмів, наприклад: ***повнокостий*** (ІАП, 232), ***повноокий*** (ІАП, 232).

Синонімічною до основ **повно-** та **товсто-** може бути й основа **пишно-**: ***пишноликий*** (ІАП, 227), ***пишностегна*** (ІАП, 227). Наприклад: *Сусіда Хміль — товариш* ***пишноликий*** *— хоча із нього користі нема* (В. Грабоус).

Сполучаючись з іменниковими основами на позначення частин тіла, основа **кругло-** може вказувати не на форму предмета чи істоти, а передавати значення ‘гладкий, огрядний, опасистий’: ***круглобокий*** (1885—1886 Жел. I, 383; 1907—1909 Гр. II, 312; СУМ д. т. 1, 506), ***кругловидий*** (1885—1886 Жел. I, 383; 1907—1909 Гр. II, 312; СУМ IV, 368), ***кругломордий*** (397), ***круглолиций*** (1907—1909 Гр. II, 312; 1912 Верхр., 274) / ***круглотварий*** діал. (СУМ д. т. 1, 506), ***круглозадий*** (1920 Я., 397), ***круглопикий*** (СУМ д. т. 1, 506), ***круглощокий*** (506).

Складні прикметники з другими основами **-мордий**, **-пикий**, **-пузий** є маркерами негативної оцінності та зневажливого ставлення і мають розмовний характер [Олексенко, Мізіна, с. 91].

Основи **-костий**, **-лиций**, **-ребрий**, сполучаючись з прикметниковими основами **сухо-** та **худо-** (має розмовний характер), набувають значення ‘кістлявий, дуже худий, з випнутими кістками, ребрами’: ***сухоребрий*** (1907—1909 Гр. IV, 233; 1924—1933 РУАС, 2073; 1930 РУС, 374; СУМ IX, 869) синонім ***голокостий*** ‘кістлявий, дуже худий’ (1893—1898 СРУ IV, 194), ***сухорукий***

(1893—1898 СРУ IV, 97; 1907—1909 Гр. IV, 233), ***сухолиций*** ‘який має худе лице’ (СУМ IX, 869), ***сухокостий*** ‘кістлявий, худий’ (868), ***худоребрий*** розм. ‘кістлявий, худий’ (СУМ XI, 171), ***худокостий*** діал. ‘кістлявий, худий’ (170).

3. Композити, що вказують на відсутність одягу чи взуття. Найпродуктивнішою у цій лексико-семантичній групі є основа **голо-**: ***голомозий*** (1861 Закр. 3, 300; Сл. Кв.-Осн. I, 276) у значенні ‘без головного убору’: *то усе люди своє познімали, а вона й зосталась* ***голомоза****, боса* (1833 Кв.-Осн. II, 217), ***голопузий*** (1893—1898 СРУ I, 153; 1907—1909 Гр. I, 304; 1924—1933 РУАС, 235), ***голобокий*** (1907—1909 Гр. I, 301), ***голочеревий*** (1924—1933 РУАС, 235; 1930 РУС, 92), ***голоп’ятий*** (1907—1909 Гр. I, 304; 1924—1933 РУАС, 238), ***гологрудий*** (1924—1933 РУАС, 237), ***голоперсий*** (237), ***гологузий*** (237), ***голозадий*** (237), ***голоногий*** (237), ***голорукий*** (238). Деякі з цих композитів є полісемантичними: у прямому значенні ‘голий’ вони є мотивованими, а в переносному — немотивованими у значенні ‘бідний, збіднілий’. Метафоричну семантику мають складні прикметники ***голобокий*** (1907—1909 Гр. I, 301), ***голоп’ятий*** (1907—1909 Гр. I, 304; СУМ II, 115), ***голопузий*** (1907—1909 Гр. I, 304; СУМ II, 115). Наприклад: *Що ж то за пан?.. кажуть... що то був небагатий шляхтич, з тієї «****голопузої*** *шляхти», котра в Польщі за панування магнатів кишіла по їх дворах, пила їх меди, вина* (1880 Мирний 1949 I, 186).

На відсутність взуття вказує прикметник ***босоногий*** (1907—1909 Гр. I, 90; 1924—1933 РУАС, 54; 1930 РУС, 28; СУМ I, 222): *замурзані,* ***босоногі*** *й розпатлані дитинчата* (1953 Багр., 134). У поетичному мовленні, «вступаючи в дистрибуцію з абстрактними назвами (*судьба, щастя, війна* та ін.), набуває переносного метафоричного значення, входячи до складу епітетів, напр.: *Тож матері просіють наречених, як висівки: а в кого корж не черствів? — чия судьба не* ***босонога*** (В. Барка)» [Олексенко, Мізіна, с. 92].

Розмовний характер у сучасній українській літературній мові має прикметник ***простоволосий*** ‘з непокритою головою’ (1861 Закр. 3, 492; Сл. Шевч. II, 174; СУМ VIII, 299). У фразеологічному сполученні *голий, босий і простоволосий* отримує метафоричне значення, а в сукупності ці прикметники характеризують людину, яка нічого не має. Наприклад: *Подумала Пріська, погадала: за нею її сирітська доля, — гола, боса й* ***простоволоса****, а попереду... нужда та недостачі* (1883—1884 Мирний III, 21).

4. Особливості волосяного покриву людини або його відсутність передають основи **голо-**, **густо-**, **пишно-**.

На відсутність волосяного покриву в людини вказує основа **голо-**. Наприклад: ***голобородий*** ‘безбородий’ (1893—1898 СРУ I, 153; 1924—1933 РУАС, 235; 1930 РУС, 92), ***голомозий*** ‘лисий’ (1893—1898 СРУ I, 18; 1907—1909 Гр. I, 304; 1924—1933 РУАС, 237; 1930 РУС, 364), ***головусий*** (1924—1933 РУАС, 238). Семантично такі похідні є синонімічними до аналогічних конфіксальних утворень з першим компонентом **без-**.

Велику кількість волосся, близьке розташування однорідних предметів передає основа **густо-**: ***густоволосий*** ‘який має густе волосся’ (1885—1886 Жел. I, 165; 1907—1909 Гр. I, 343; СУМ д. т. 1, 251), ***густобровий*** ‘з густими, великими бровами’ (1920 Я., 170; СУМ II, 199), ***густочубий*** поет. ‘з густим чубом’ (СУМ д. т. 1, 251). Синонімічною до неї у такому значенні виступає основа **пишно-**. Наприклад: ***пишноволосий***, ***пишнобородий***.

На волохатість (надмірний волосяний покрив) вказують композити ***патлоногий*** (1924—1933 РУАС, 817), ***патлоголовий*** (817), ***кудлоголовий*** (817).

5. Деривати, що характеризують людину за зовнішніми анормативними анатомічними показниками [Олексенко, Мізіна, с. 93], найчастіше першим компонентом мають основи **криво-**, **гнило-**, **дрібно-**, **рідко-**, **сухо-** та ін.

Наприклад: ***вирлоокій*** (1843 Б.-Н., 78), ***кривобедрий*** (1885—1886 Жел. I, 378), ***кривописький*** (378), ***дрібноголовий***

(1885—1886 Жел. I, 205; 1907—1909 Гр. I, 444), ***гнилозубий*** (1885—1886 Жел. I, 146; 1907—1909 Гр. I, 293; 1924—1933 РУАС, 560), ***кривозубий*** (1885—1886 Жел. I, 378; 1924—1933 РУАС, 850), ***кривоногий*** (1885—1886 Жел. I, 378; 1907—1909 Гр. II, 304; 1924—1933 РУАС, 851), ***кривоносий*** (1885—1886 Жел. I, 378; 1924—1933 РУАС, 851), ***кривопятий*** (1885—1886 Жел. I, 379; 1907—1909 Гр. II, 304), ***кривоустий*** (1885—1886 Жел. I, 379; 1907—1909 Гр. II, 304; 1924—1933 РУАС, 851), ***рідкозубий*** (1885—1886 Жел. II, 805; 1907—1909 Гр. IV, 20; 1924—1933 РУАС, 560), ***кислоокий*** (1885—1886 Жел. I, 343; 1907—1909 Гр. II, 240), ***клишоногий*** ‘кульгавий’ (1893—1898 СРУ II, 40; 1907—1909 Гр. II, 251; 1924—1933 РУАС, 769; 1930 РУС, 212) / ***клешоногий*** ‘кульгавий’ (1907—1909 Гр. II, 250), ***куцоногий*** (1893—1898 СРУ II, 37; 1924—1933 РУАС, 810), ***сухорукий*** ‘який погано володіє або зовсім не володіє рукою (руками) внаслідок атрофії м’язів’ (1907—1909 Гр. IV, 233; 1930 РУС, 529; СУМ IX, 869), ***гнилобокий*** (1907—1909 Гр. I, 293; Сл. Шевч. I, 135), ***гнилокишкий*** (1920 Я., 144), ***гнилоногий*** (144), ***гнилоносий*** (144), ***гнилоротий*** (145), ***кривогубий*** (392), ***кривопузий*** (392), ***вислобокий*** (1920 Я., 98), ***дрібнокостий*** (1924—1933 РУАС, 1041), ***дрібнозубий*** (1041). Наприклад: *і Достоєвський* ***сухорукий*** *горбатий лоб, як брилу, підійма* (1928 Р. Відр., 349; М. Бажан).

Необхідно також згадати про широку синонімічність деяких похідних. Зокрема для позначення клишоногої людини використовувалися такі композити, як ***чеверногий*** (1893—1898 СРУ II, 18; 1907—1909 Гр. IV, 449; 1924—1933 РУАС, 819; 1930 РУС, 212), ***кривоногий*** (1893—1898 СРУ II, 40; 1907—1909 Гр. II, 304; 1924—1933 РУАС, 819), ***курлапий*** (1907—1909 Гр. II, 330; 1924—1933 РУАС, 819), ***кутерногий*** (1907—1909 Гр. II, 333; 1924—1933 РУАС, 819; 1927 СУР), ***шеверногий*** (1907—1909 Гр. IV, 490; 1924—1933 РУАС, 819; 1927 СУР).

Окрім цього, нова українська мова засвідчує велику увагу мовців до всіляких дрібниць. Зокрема в описі вад очей знаходимо

такі атрибутиви: ***більмоокий*** (1893—1898 СРУ І, 60; 1924—1933 РУАС, 29), ***биндоокий*** (1907—1909 Гр. І, 56), ***вырлоокій*** (1835 Шимкевич, 84) / ***вирлоокий*** (1861 Закр. 3, 289; 1893—1898 СРУ І, 147; 1907—1909 Гр. І, 182; 1924—1933 РУАС, 2538), ***витрішкоокий*** ‘з витрішкуватими очима’ (1907—1909 Гр. І, 194; 1924—1933 РУАС, 2538), ***гнилоокий*** (1907—1909 Гр. І, 293), ***дзиндзоокий*** ‘близорукий’ (1907—1909 Гр. І, 379), ***зизоокий*** ‘косий’ (1893—1898 СРУ ІІ, 40; 1907—1909 Гр. ІІ, 151; 1924—1933 РУАС, 818), ***капровокий*** ‘каправий’ (1907—1909 Гр. ІІ, 218), ***кислоокий*** (1861 Закр. 3, 362; 1893—1898 СРУ І, 147; 1907—1909 Гр. ІІ, 240; 1924—1933 РУАС, 868), ***косоокий*** (1893—1898 СРУ ІІ, 40; 1907—1909 Гр. ІІ, 291; 1924—1933 РУАС, 818) / ***косозорий*** (1924—1933 РУАС, 818), ***кривоокий*** ‘косий’ (1893—1898 СРУ ІІ, 40; 1907—1909 Гр. ІІ, 304), ***масноокий*** ‘з масними очима’ (1016), ***скалоокий*** ‘з більмом на оці’ (1907—1909 Гр. IV, 131; 1924—1933 РУАС, 29), ***скулоокий*** ‘косий’ (1907—1909 Гр. IV, 146; 1924—1933 РУАС, 818), ***сліпоокий*** ‘близорукий’ (1893—1898 СРУ ІІІ, 73; 1907—1909 Гр. IV, 152), ***хмуроокий*** ‘похмурий’ (1907—1909 Гр. IV, 406) тощо.

Композити цієї групи також вживалися з переносним значенням, наприклад, композит ***дробноголовый*** (1861 Закр. 3, 317) мав значення ‘дурнуватий’, прикметник ***криворукий*** (1893—1898 СРУ ІІ, 48; 1924—1933 РУАС, 819) вживався у значенні ‘неумілий, не здатний вправно працювати руками’.

6. Композити, що означають частини тіла людини за сприйняттям на дотик (тактильні характеристики) та зоровим сприйняттям: **грубо-**, **ніжно-**, **твердо-**, **свіжо-**, **сухо-**, **м’яко-** та ін.

Сюди належать складні прикметники типу ***грубоволосий*** (1885—1886 Жел. І, 161), ***мягковолосий*** (461), ***твердогубий*** (1885—1886 Жел. ІІ, 953), ***твердокожий*** (953), ***м’якошку[і]рий*** (1924—1933 РУАС, 1154; 1930 РУС, 253), ***ніжношку[і]рий*** (1924—1933 РУАС, 1154).

Основа **м'яко-** може мати переносну семантику. Зокрема, прикметник ***м'якотілий*** (1930 РУС, 254) описує характер людини та передає значення 'безвільний, піддатливий'.

Композити, що передають внутрішні характеристики людини, серед похідних прямої мотивації репрезентовані лексемами лише однієї підгрупи — «ті, що номінують фізичні властивості людини» [Олексенко, Мізіна, с. 99]. Наприклад: ***кріпкоребрий*** (1885—1886 Жел. I, 381), ***тугошиїй*** (1885—1886 Жел. II, 991) / ***тугошиій*** (1907—1909 Гр. IV, 292) 'який має міцну шию', ***крихкотїлий*** (1885—1886 Жел. I, 380; 1920 Я., 394), ***міцноногий*** (СУМ IV, 759).

Більшість композитів, які характеризують внутрішні особливості людини, утворені шляхом непрямої мотивації, тобто внаслідок метафоризації семантики компонентів складного слова. Таке явище спостерігається, зокрема, при поєднанні прикметникового компонента з основами **-окий** та **-зорий**. Похідні в цьому випадку номінують властивість людини 'бути уважним, усе помічати, здатність швидко реагувати на події та ін.': ***острозорий*** = ***островидий*** (1885—1886 Жел. I, 582) / ***гострозорий*** (1920 Я., 157; 1924—1933 РУАС, 1832; 1927 СУР; 1930 РУС, 324) = ***бистроокий*** (1927—1928 Гр. I, 68; 1924—1933 РУАС, 1832; 1930 РУС, 324), ***гостроокий*** (СУМ II, 146). Наприклад: *а* ***гострозоре***, *мужнє покоління уже росте на молодій землі* (1925 Р. Відр., 224; Павло Филипович), *як видра* ***гостроока*** (1929 Р. Відр., 94; Рильський).

Композити ***короткозорий*** (1924—1933 РУАС, 44; СУМ IV, 299) та ***куцозорий*** (СУМ IV, 422) вказують на протилежну характеристику — 'нездатний правильно передбачити, розрахувати; недалекоглядний, непроникливий', ***слабкоокий*** 'недобачливий' (1924—1933 РУАС, 559).

Прикметник ***тупозорий*** (СУМ д. т. 2, 465) має значення 'погляд якого нічого не виражає, з тупим поглядом'.

Зір людини означують композити ***короткозорий*** (1893—1898 СРУ I, 35; 1924—1933 РУАС, 1517; 1930 РУС, 25) / ***близько-***

окий (1924—1933 РУАС, 1517) / ***низькоокий*** (1893—1898 СРУ I, 35; 1907—1909 Гр. II, 563; 1924—1933 РУАС, 1517) та ***далекозорий*** (1893—1898 СРУ I, 173; 1924—1933 РУАС, 267, 268; 1927 СУР; 1930 РУС, 103) / ***далекоокий*** (1924—1933 РУАС, 268).

Деривати, що характеризують рухові можливості людини (жвавість, рухливість) утворюються поєднанням основи **-ногий** з прикметниками *бистрий*, *прудкий*, *швидкий* тощо. За семантикою вони корелюють з простими ад'єктивами. Наприклад: ***легконогий*** (1885—1886 Жел. I, 399; 1924—1933 РУАС, 912), ***прудконогий*** (1907—1909 Гр. III, 493; 1924—1933 РУАС, 151, 912; 1930 РУС, 32), ***бистроногий*** (1920 Я., 31; 1924—1933 РУАС, 151; 1930 РУС, 58), ***швидконогий*** (1924—1933 РУАС, 70). Прикметник ***тяжконогий*** (1907—1909 Гр. IV, 302) має протилежне значення — 'повільний'.

Значення 'ставлення до людей' репрезентовано «емоційно позитивними прикметниками, що утворені на базі прикметниково-іменникового словосполучення "прикметник + іменник *серце*" і корелюють між собою» [Олексенко, Мізіна, с. 101]. Такі композити були надзвичайно поширеними ще в давньоукраїнський період, не зменшилася їх кількість і в новоукраїнську добу: ***гарячосердий*** 'запальний' (1907—1909 Гр. I, 276; 1924—1933 РУАС, 166), ***добросердий*** 'лагідний і чуйний до людей' (1893—1898 СРУ IV, 223; 1907—1909 Гр. I, 399; 1924—1933 РУАС, 40; 1929 Прав. сл., 139; 1930 РУС, 23), ***жорстокосердий*** 'безжалісний, жорсткий' (1929 Прав. сл., 167), ***злосердий*** 'злий, безжалісний' (1924—1933 РУАС, 547), ***лютосердий*** 'злий' (992), ***милосердий*** 'жалісливий, співчутливий' (1907—1909 Гр. II, 424; 1924—1933 РУАС, 50; 1929 Прав. сл., 296), ***міцносердий*** 'не схильний показувати свої почуття' (1907—1909 Гр. II, 434), ***м'якосердий*** (1154) / ***мягкосердий*** (1893—1898 СРУ I, 32) 'добрий, чуйний', ***ніжносердий*** 'чуйний' (1924—1933 РУАС, 1154), ***простосердий*** 'довірливий, щирий' (1893—1898 СРУ II, 144; 1924—1933 РУАС, 2490), ***фальшивосердий*** 'лицемірний' (1907—1909 Гр. IV, 374;

1927 СУР), ***чистосердий*** ‘щирий’ (Сл. Шевч. II, 410), ***щедросердий*** ‘велелюбний’ (984), ***щиросердий*** ‘сповнений щирості’ (1893—1898 СРУ I, 311; 1907—1909 Гр. IV, 526; 1924—1933 РУАС, 399; 1929 Прав. сл., 621; 1930 РУС, 380). Наприклад: *чи не дасть бог* ***милосердий*** *Хоч на старість волі* (1848 Шевч. II, 67), *він працьовитий,* ***щиросердий****, і в його є тямка в голові, душа в його добра* (1896 Нечуй-Левицький 1966 VI, 365), *ти* ***добросерда****, а не зла* (1924 Р. Відр., 277; М. Драй-Хмара).

У сучасній українській літературній мові функціонують композити ***добросердий*** (СУМ II, 325), ***жорстокосердий*** (СУМ д. т. 1, 347), ***милосердий*** заст. (СУМ IV, 706), ***м’якосердий*** (СУМ IV, 838), ***простосердий*** (СУМ VIII, 301), ***щиросердий*** (СУМ XI, 587).

Серед похідних непрямої мотивації є прикметники, які характеризують ставлення до інших людей, що виявляється в повсякденному спілкуванні. «Вони виражають негативну оцінку людини, яка любить дошкуляти словами, говорити дотепно, буває нестриманою у висловах та ін.» [Олексенко, Мізіна, с. 102] тощо: ***слизькоязикий*** ‘балакучий’ (1893—1898 СРУ I, 40; 1924—1933 РУАС, 51), ***щирозубий*** ‘злий, сварливий’ (1907—1909 Гр. IV, 526), ***гострозубий*** ‘дотепний, уїдливий’ (1920 Я., 158; 1924—1933 РУАС, 1832; СУМ II, 145), ***довгоязикий*** ‘балакучий’ (1920 Я., 193; 1924—1933 РУАС, 51; СУМ д. т. 1, 294), ***тугоязикий*** ‘недорікуватий’ (1924—1933 РУАС, 818), ***гостроязикий*** ‘який любить дошкуляти словами’ (СУМ II, 146), ***крутоязикий*** ‘нестриманий, гострий у висловах’ (СУМ IV, 378), ***злоязикий*** ‘схильний до злих, негативних суджень, пересудів, пліток’ (СУМ III, 605).

Для внутрішньої характеристики людини використовують композити, що описують знання людини, її розумові здібності, поведінку: ***дурноголовый*** ‘дурний’ (1843 Б.-Н., 126) / ***дурноголовий*** (1907—1909 Гр. I, 458; 1924—1933 РУАС, 846; СУМ II, 441), ***крутолобий*** (1920 Я., 399), ***кріпколобий*** (1924—1933 РУАС, 846), ***міцноголовий*** (846), ***твердолобий*** ‘дурний’ (1885—1886

Жел. II, 953; 1893—1898 СРУ II, 55; 1924—1933 РУАС, 846; 1930 РУС, 215; СУМ X, 49), ***твердочолий*** (1924—1933 РУАС, 846), ***твердоголовий*** ‘розумово обмежений’ (СУМ X, 49), ***пустоголовий*** ‘дурний, нетямущий’ (1885—1886 Жел. II, 789; 1924—1933 РУАС, 2531; СУМ VIII, 401), ***пустомозкий*** (1924—1933 РУАС, 23), ***порожньоголовий*** (1930 РУС, 441), ***тупоголовий*** ‘нерозумний, некмітливий’ (1885—1886 Жел. II, 993; 1893—1898 СРУ IV, 128; 1930 РУС, 548; СУМ X, 322), ***тупорилий*** ‘дурний’ (1885—1886 Жел. II, 993; 1907—1909 Гр. IV, 295; Сл. Шевч. II, 350; СУМ X, 322), ***туполобий*** ‘некмітливий’ (СУМ X, 322), ***тупомордий*** зневажл. ‘нерозумний, тупоголовий’ (СУМ д. т. 2, 465). Зокрема: *та й повірив* ***тупорилим*** *твоїм віршомазам* (1844 Шевч., 247).

У сучасній українській літературній мові композити ***дурноголовий***, ***тупоголовий***, ***туполобий***, ***тупорилий***, ***пустоголовий***, ***твердоголовий***, ***твердолобий***, ***тупомордий*** мають розмовний характер і надають висловлюванню відтінку зневажливості.

Складні прикметники досліджуваної лексико-семантичної групи можуть бути репрезентовані дериватами з основами, у яких спостерігаємо «нейтралізацію значення частини тіла істоти та синонімію з відповідними простими ад’єктивами» [Олексенко, Мізіна, с. 98], зокрема *веселий*, *жорстокий*, *дебільний*, *сумний*, *добрий*, *мудрий*. На думку О. А. Олексенко, з відповідними морфологічно простими прикметниками співвідносяться і похідні, де «один із компонентів десемантизується, бо в основі лежить словосполучення, побудоване з порушенням закону семантичного узгодження, таким чином актуалізується прихований образний компонент (через розузгодження до вторинного узгодження): ***дебільнолобі*** *сини*, ***сумночолі*** *матері* (В. Сосюра), ***дивночолий*** *геній*, ***добровусий*** *Тарас Григорович* (В. Сосюра), ***думночолі***, ***журночолі*** *мадонни* (П. Ребро), ***мудроокі*** *вчені* (Н. Лівицька-Холодна), ***мудрочолий*** *Тарас* (О. Ундір)» [Олексенко, Мізіна, с. 99].

Окрему велику групу становлять складні прикметники, що означають зовнішні та внутрішні характеристики

тварин. Композити на позначення особливостей зовнішнього вигляду тварин поділяємо на декілька підгруп.

1. Складні прикметники, що означують форму та параметричні характеристики частин у тварини [Олексенко, Мізіна, с. 95]: ***висококрилий*** (1885—1886 Жел. I, 87), ***жирнохвостий*** (223), ***повнохвостий*** (1885—1886 Жел. II, 760), ***довгохвостий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1907—1909 Гр. I, 402), ***ширококрилий*** (1885—1886 Жел. II, 1090; 1907—1909 Гр. IV, 496; 1924—1933 РУАС, 866), ***великокрилий*** (1920 Я., 69), ***довгокрилий*** (1920 Я., 193; 1924—1933 РУАС, 294), ***довгодзюбий*** (1924—1933 РУАС, 294), ***короткокрилий*** (810), ***короткомордий*** (810), ***короткохвостий*** (810), ***плоскогузий*** (2023), ***гостродзьобий*** (1832), ***гострохвостий*** (1833), ***короткогривий*** (1924—1933 РУАС, 809; 1930 РУС, 210), ***товстодзьобий*** (СУМ X, 167) та ін.

2. Композити, що характеризують якість волосяного покриву, шкури (шкіри) та рогів у тварини [Олексенко, Мізіна, с. 95]. Зокрема на ‘вимір великої кількості і близьке розташування однорідних предметів’ [Клименко Вз., с. 34] вказує перша основа **густо-**. Словотвірне значення таких композитів формулюється так: ‘який має густе (густий, густу) що-небудь, що названо другою іменниковою основою’: ***густошерстий*** ‘з густою шерстю’ (СУМ II, 199), ***густогривий*** ‘який має густу гриву’ (СУМ д. т. 1, 251), ***густововний*** ‘який має густу вовну’ (251), ***густоперий*** ‘який має густе пір’я’ (251). Надмірну волохатість означує і композит ***космогрудий*** (1907—1909 Гр. II, 291; 1924—1933 РУАС, 139), наприклад: *б’є* ***космогрудий*** *кінь копитом на припоні* (1930 Р. Відр., 322; М. Бажан).

Прикметники ***голошерстий*** (1924—1933 РУАС, 37), ***голошкурий*** (37), ***голоперий*** (1924—1933 РУАС, 238; 1930 РУС, 92), ***голошкірий*** (1930 РУС, 92), ***голохвостий*** (93) вказують на відсутність волосяного покриву.

Особливості шкури характеризують композити ***тонкошкурий*** (1885—1886 Жел. II, 974; 1907—1909 Гр. IV, 273; 1930 РУС,

540), ***тонкошерстий*** (1885—1886 Жел. II, 974), ***тонкоруний*** (1924—1933 РУАС, 912), ***тонкововний*** (загальна словотвірна семантика ‘який має невелику, незначну товщину’) (912) та ***товстошкурий*** ‘який має велику, значну товщину’ (1893—1898 СРУ IV, 115; 1924—1933 РУАС, 750; 1930 РУС, 540).

Для опису якісних характеристик рогів використовують такі складні прикметники, як ***сухорогий*** ‘худощавий’ (1861 Закр. 3, 539; 1907—1909 Гр. IV, 233), ***круторогий*** (Сл. Шевч. I, 356; 1907—1909 Гр. II, 315; 1924—1933 РУАС, 865), ***пусторогий*** (1885—1886 Жел. II, 790), ***повнорогий*** (760), ***високорогий*** ‘який має високі роги’ (1885—1886 Жел. I, 87; 1907—1909 Гр. I, 188; СУМ д. т. 1, 136), ***короткорогий*** (1885—1886 Жел. I, 368; 1907—1909 Гр. II, 288; 1924—1933 РУАС, 809), ***тонкорогий*** (1885—1886 Жел. II, 974; 1907—1909 Гр. IV, 273), ***куцорогий*** (1907—1909 Гр. II, 334; 1924—1933 РУАС, 809), ***криворогий*** (1924—1933 РУАС, 851), ***пряморогий*** (2521) тощо.

3. Складні прикметники, що характеризують частини тіла тварини за сприйняттям на дотик. Наприклад: ***твердоскорлупий*** (1885—1886 Жел. II, 953), ***твердошкурий*** (1893—1898 СРУ IV, 115; 1885—1886 Жел. II, 953; 1907—1909 Гр. IV, 251; 1924—1933 РУАС, 750; 1927 СУР), ***твердокрилий*** (1924—1933 РУАС, 375; 1930 РУС, 138), ***м’яколапий*** (1924—1933 РУАС, 1154), ***м’якоперий*** (1154), ***м’якошерстий*** (1155), ***м’якововний*** (1155), ***грубошкурий*** (1927 СУР). Основа **м’яко-** може мати словотвірний синонім **шовко-**, засвідчений зокрема у російсько-українському словникові за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова: ***шовкововний*** (1924—1933 РУАС, 1155).

4. Ад’єктивні композити, що означають тварину за незвичайним виглядом, вадами тілобудови тощо: ***кривоклубий*** (1885—1886 Жел. I, 378; 1907—1909 Гр. II, 304; 1924—1933 РУАС, 818), ***куцорогий*** (1885—1886 Жел. I, 393; 1924—1933 РУАС, 810), ***куцохвостий*** (1885—1886 Жел. I, 393; 1907—1909 Гр. II, 334; 1924—1933 РУАС, 810) / ***кусофостий*** (1912 Верхр., 275),

куцоребрий (1907—1909 Гр. II, 334; 1924—1933 РУАС, 810), ***куцоносий*** (1920 Я., 419), ***криволапий*** (1920 Я., 392; 1924—1933 РУАС, 850), ***кривохвостий*** (1920 Я., 393; 1924—1933 РУАС, 851), ***різноперий*** (1924—1933 РУАС, 2001), ***різномастий*** (1930 РУС, 452) та ін.

5. Складні прикметники, які позначають фізичні властивості тварини, зокрема міцність, витривалість: ***могутнокрилий*** (1924—1933 РУАС, 1132), ***потужнокрилий*** (1132).

Здатність птахів швидко літати передають композити з другою основою **-крилий** та першими прикметниками *легкий*, *прудкий*, *швидкий* тощо. Наприклад: ***легкокрилий*** (1885—1886 Жел. I, 399; 1907—1909 Гр. II, 351; 1924—1933 РУАС, 911; 1927 СУР; СУМ IV, 465), ***бистрокрилий*** (1924—1933 РУАС, 70), ***прудкокрилий*** (70).

У джерелах зафіксовані назви, які характеризують тварин не тільки за зовнішніми параметричними показниками, але й за звуковими особливостями. Зокрема у художній мові знаходимо композит ***дзвінкокопитий***: *і світом гомін і стрілиці* ***дзвінкокопитого*** *коня* (1923 Р. Відр., 275; М. Драй-Хмара).

Окрему лексико-семантичну групу становлять складні прикметники, еквівалентні сполученню прикметника та іменника, з другою основою — несоматичним поняттям. За семантикою поділяємо їх на декілька груп.

1. Композити, що означають внутрішні характеристики людини:

· за фізичною силою [Олексенко, Мізіна, с. 107]: ***легкосилий*** ‘кволий’ (1893—1898 СРУ II, 89), ***малосилий*** ‘недужий, кволий’ (1893—1898 СРУ II, 89; 1907—1909 Гр. II, 402; 1924—1933 РУАС, 1623; 1929 Прав. сл., 285; 1930 РУС, 494; СУМ IV, 612), ***міцносилий*** ‘кремезний’ (1907—1909 Гр. II, 434), ***слабосилий*** ‘кволий’ (1924—1933 РУАС, 1563; СУМ IX, 343), ***повносилий*** ‘повний сил, енергії’ (СУМ VI, 686);

· за семантичним компонентом ‘здатність піддаватися впливу’ (представлена переважно складними прикметниками з другою основою **-духий**): ***дрібнодухий*** ‘нерішучий, боязкий’ (СУМ д. т. 1, 307), ***легкодухий*** ‘1) нерішучий; 2) боягуз’ (1893—1898 СРУ II, 89; 1907—1909 Гр. II, 351; 1924—1933 РУАС, 1001; 1927 СУР; 1929 Прав. сл., 268; 1930 РУС, 494; СУМ IV, 465), ***м’якодухий*** ‘безвольний’ (1924—1933 РУАС, 1155), ***низькодухий*** ‘ниций’ (1924—1933 РУАС, 1666), ***слабодухий*** ‘= легкодухий’ (1924—1933 РУАС, 1001; СУМ IX, 343), ***убогодухий*** (1907—1909 Гр. IV, 307; 1924—1933 РУАС, 1676; 1927 СУР; СУМ X, 358) / ***вбогодухий*** (1893—1898 СРУ II, 199) ‘духовно не розвинений’. До цієї групи відносимо також прикметник ***легкомислий*** (1885—1886 Жел. I, 399);

· прикметник ***тонкосльозий*** (1924—1933 РУАС, 910, 1105; СУМ X, 191) означує поведінку ‘людини, схильної до плачу’.

2. Композити, що вказують на ознаку за звучанням, звукової наповнюваності (з іменниковою основою **-голосий**) [Олексенко, Мізіна, с. 108]: ***густоголосий*** ‘який має низький, повнозвучний голос’ (СУМ д. т. 1, 251), ***гучноголосий*** (1924—1933 РУАС, 257; 1930 РУС, 99), ***дзвінкоголосий*** (1907—1909 Гр. I, 377; 1929 Прав. сл., 132; СУМ II, 265), ***доброголосий*** (1924—1933 РУАС, 40), ***золотоголосий*** (1907—1909 Гр. II, 179; 1924—1933 РУАС, 543), ***повноголосий*** ‘який має достатню повноту звучання’ (1885—1886 Жел. II, 760; 1929 Прав. сл., 409; СУМ VI, 685), ***ріжноголосий*** (1885—1886 Жел. II, 805) / ***різноголосий*** (1885—1886 Жел. II, 806; 1893—1898 СРУ III, 246; 1924—1933 РУАС, 1627; 1930 РУС, 286; СУМ VIII, 567), ***слабкоголосий*** (1930 РУС, 494), ***тонкоголосий*** ‘високий за звучанням’ (1924—1933 РУАС, 87; СУМ X, 190). Наприклад: *батюшка сідий і* ***тихоголосий*** (1951—1961 Барка, 56).

3. Прикметники-композити, що характеризують рослину, її частини тощо:

· за кольором: ***золотоколосий*** (1885—1886 Жел. I, 313), ***білолистий*** (1920 Я., 35), ***білоцвітий*** (1924—1933 РУАС, 29), ***золотоцвітий*** (544), ***білостеблий*** (29), ***білокорий*** (1927—1928 Гр. I, 78). Наприклад: ***червонобоке*** *ябко* (1912 Верхр., 301), *двір з розбитою* ***білокорою*** *тополею* (1953 Багр., 4);

· за кількісними показниками (‘велика кількість близько розміщених однорідних предметів чи їхніх частин’): ***густолистий*** (1885—1886 Жел. I, 165; 1907—1909 Гр. I, 343; 1924—1933 РУАС, 265). Наприклад: *На ялицю* ***густокосу***, *На гілки її гнучкі Примостилось кирпоносих Вісімнадцять їжачків* (М. Дубов), *Рожеві щільники, натоптані* ***густопотоким*** *медом* (Т. Осьмачка), *Гречок буяння* ***густосоке*** *На роздолі райдужних долин* (А. Малишко), *Біла яблуня* ***густоцвіта*** (А. Малишко). Похідні такого типу є синонімічними до прикметників з першою основою **рясно-**, а їхнє словотвірне значення виводиться через формулу ‘який складається з великої кількості чогось, що названо другою іменниковою основою’. Зокрема: ***ряснолистий*** (1924—1933 РУАС, 265, 1093), ***рясностеблий*** (1095);

· за формою: ***широколистий*** (1885—1886 Жел. II, 1090; 1924—1933 РУАС, 755), ***вузьколистий*** (1893—1898 СРУ IV, 146; 1920 Я., 129; 1924—1933 РУАС, 763; 1930 РУС, 556), ***круглолистий*** (1920 Я., 397; 1924—1933 РУАС, 860), ***гостролистий*** (1924—1933 РУАС, 1832), ***туполистий*** (1930 РУС, 548). Наприклад: *[дерева]* ***широколисті***, *— осики й дуби* (1953 Багр., 3), *А кругом* ***широколистії*** *тополі* (1847 Шевч. II, 9);

· за розміром: ***великолистий*** (УЛ I, 143), ***дрібнолистий*** (1885—1886 Жел. I, 205; 1907—1909 Гр. I, 444; 1924—1933 РУАС, 1041), ***товстокорий*** (1893—1898 СРУ IV, 116; 1924—1933 РУАС, 751; СУМ X, 167), ***дрібноколосий*** (1924—1933 РУАС, 041), ***товстостеблий*** (СУМ X, 168), ***тонкостеблий*** (191). Наприклад: *ах, колонади* ***тонкостеблих*** *струй* (1929 Р. Відр., 339; М. Бажан);

· за якісними ознаками: ***голоколосий*** (1893—1898 СРУ І, 22; 1907—1909 Гр. І, 304; 1924—1933 РУАС, 25).

4. Композити, що означають ландшафт. Це можуть бути колірні характеристики, наприклад: ***зеленоберегий*** (1885—1886 Жел. І, 297), ***зеленолугий*** (297), ***золотохвилїй*** (313), ***золотополий*** (Сл. Шевч. І, 293), *та на лани* ***золотополі*** (1850 Шевч. ІІ, 218). Найчастіше перша основа таких похідних передає особливість розміру, форми, фізичного стану тощо: ***крутогорбий*** (1885—1886 Жел. І, 385), ***крутоярий*** (1885—1886 Жел. І, 385; 1924—1933 РУАС, 1766), ***крутогорий*** (1885—1886 Жел. І, 385; 1924—1933 РУАС, 1753; Сл. Шевч. І, 356), ***крутобокий*** ‘обривистий’ (1907—1909 Гр. ІІ, 315), ***крутоберегий*** (1907—1909 Гр. ІІ, 315; 1924—1933 РУАС, 30, 1753), ***широкополий*** ‘неосяжний’ (1907—1909 Гр. IV, 496; 1924—1933 РУАС, 1759; Сл. Шевч. ІІ, 424; СУМ XI, 461), ***високоберегий*** (1924—1933 РУАС, 30), ***крутоверхий*** про гору (865), ***низькоберегий*** (1041), ***мілкоберегий*** (1041). Наприклад: *щоб лани* ***широкополі*** (1845 Шевч. І, 354), *і Дніпро* ***крутоберегий*** (1847 Шевч. ІІ, 48), *і Дніпр той дужий,* ***крутогорий*** (1850 Шевч. ІІ, 217), *і ви, яри* ***крутоберегі*** (1923 Р. Відр., 274; М. Драй-Хмара).

5. Композити, що характеризують будівлі, споруди та їхні елементи за:

· кольором: ***білохатий*** (1907—1909 Гр. І, 67), ***біломурий*** (1920 Я., 35; 1924—1933 РУАС, 28);

· зовнішніми ознаками: ***гладкоплощий*** (1885—1886 Жел. І, 143), ***крутоверхий*** (385), ***острокраїй*** (582), ***островерхий*** (582) / ***гостроверхий*** (1907—1909 Гр. І, 319; 1924—1933 РУАС, 784, 790), ***тонковерхий*** (1885—1886 Жел. ІІ, 974), ***трухлобокий*** ‘у якого згнив бік’ (1907—1909 Гр. IV, 291), ***кривобокий*** (1907—1909 Гр. ІІ, 304; Сл. Шевч. І, 350; 1924—1933 РУАС, 850), ***вузьковерхий*** (1920 Я, 129), ***кривоверхий*** (392) та ін. Наприклад: *в холодній хаті* ***кривобокій*** (1860 Шевч. ІІ, 361), *як рук голодних* ***гостроверхий*** *сніп* (1928 Р. Відр., 330; М. Бажан).

6. Композити, що описують частини одягу, взуття, головних уборів тощо: ***довгополий*** (1885—1886 Жел. I, 190; 1907—1909 Гр. I, 402; 1924—1933 РУАС, 312; 1930 РУС, 114; СУМ II, 332), ***широкополїй*** (1885—1886 Жел. II, 1090) / ***широкополий*** (1924—1933 РУАС, 465; СУМ XI, 461) ‘1) з широкоми полами (про одяг); 2) крисатий (про капелюх)’, ***широкорукавий*** ‘великий у ширину, який не облягає тіла, не обмежує рухів; просторий’ (1907—1909 Гр. IV, 496), ***червоноверхий*** про шапку (1924—1933 РУАС, 839), ***вузьконосий*** ‘який має гострий, видовжений передок (про взуття)’ (СУМ д. т. 1, 195). Наприклад: *в багряниці* ***довгополій*** *ходив по храмині* (1860 Шевч. II, 352).

Серед цієї групи виділяємо композити з переносним значенням — ад’єктиви, які називають людину за професією та соціальним становищем. Наприклад: ***синємундирий*** ‘про людину, яка носить мундир синього кольору як специфічний виразник соціального становища (про жандарма)’ (Сл. Шевч. II, 249): *і часових переміняли.* ***Синємундирих*** *часових* (1847 Шевч. I, 389).

7. Композити для характеристики посуду: ***вузькогорлий*** ‘який має вузьке горло (вузькогорлий глечик)’ (СУМ д. т. 1, 195).

8. Композити, що описують меблі: ***товстоногий*** ‘з товстими ніжками (про меблі)’ (СУМ X, 167).

9. Композити, що означають частини зброї, інструментів та механізмів: ***золотопідковий*** (1885—1886 Жел. I, 313), ***довгоклюгий*** ‘з довгим вістрям (про спис)’ (1907—1909 Гр. I, 402), ***гостролезий*** (СУМ II, 146).

Інші групи, що їх виділяють О. А. Олексенко та О. І. Мізіна [Олексенко, Мізіна], у новій українській мові представлені слабо.

2. Композитні прикметники, еквівалентні сполученню **числівника** з **іменником**, передають кількісні ознаки. У ролі першого компонента, як правило, виступає основа кількісного чи неозначено-кількісного числівника (**багато-**, **мало-**). Перша вказує на конкретне число, друга, як і у випадку зі складносуфіксальними похідними прикметниками, вказує на неконкретно

велику чи малу кількість. Функцію другого компонента можуть виконувати іменники, що вказують на ознаку за віднесенням до:

1) частини тіла людини чи тварини. Це може бути як звичайний, нормальний вигляд істоти, так і опис її фізичних вад: ***двочубий*** (1893—1898 СРУ І, 176), ***двоногий*** (1893—1898 СРУ І, 176; 1907—1909 Гр. І, 363; 1924—1933 РУАС, 274) / ***двохногий*** (1924—1933 РУАС, 274), ***двокрилий*** (1893—1898 СРУ І, 176) / ***дво(х)крилий*** (1924—1933 РУАС, 274), ***двогорбий*** (1893—1898 СРУ І, 176) / ***дво(х)горбий*** (1924—1933 РУАС, 273), ***однокрилий*** (1907—1909 Гр. ІІІ, 41), ***одноногий*** (1907—1909 Гр. ІІІ, 41; 1924—1933 РУАС, 357), ***одноокий*** (1907—1909 Гр. ІІІ, 41; 1924—1933 РУАС, 1775), ***однорукий*** (1907—1909 Гр. ІІІ, 41; 1924—1933 РУАС, 1776), ***однобокий*** (1907—1909 Гр. ІІІ, 41; 1924—1933 РУАС, 1774), ***однокопитий*** (1907—1909 Гр. ІІІ, 41; 1924—1933 РУАС, 1775), ***шестикрилий*** (1907—1909 Гр. IV, 493; 1929 Прав. сл., 613), ***восьминогий*** (1924—1933 РУАС, 152), ***двохголовий*** (273), ***багатоокий*** (1091), ***багатокопит[н]ий*** (1092), ***багатоликий*** (1092), ***багатовидий*** (1092), ***чотириногий*** (1929 Прав. сл., 607) тощо.

Композитні прикметники з іменниковими основами **-ликий** та **-лиций**, зазвичай, уживаються як синоніми. Основу старослов'янського походження **-ликий** мають 5 композитів: ***одноликий*** 'позбавлений індивідуальності' (СУМ V, 636), ***дволикий*** '1) який має два обличчя; 2) лицемірний' (1924—1933 РУАС, 274; 1927 СУР; 1930 РУС, 105; СУМ ІІ, 223), ***столикий*** '1) який складається зі ста різних осіб; 2) різноманітний' (СУМ ІХ, 726), ***багатоликий*** = багатообразий, багатовидий '1) який складається з багатьох різних осіб; 2) різноманітний' (1924—1933 РУАС, 1092; СУМ І, 81) і ***многоликий*** поет. '= багатоликий' (СУМ IV, 766). Основа соматичного характеру **-лиций** фіксується лише в дериваті з першою числівниковою основою **дво- — *дволиций*** (СУМ ІІ, 223) '= дволикий'. Композити з іменниковими основами **-ликий** та **-лиций**, сполучаючись з іменниками різної семантики,

вживаються завжди в переносному значенні й створюють негативне маркування. У сполученні з основами **сто-**, **багато-**, **много-** названі вище основи вказують на ‘сукупність осіб’.

У переносному значенні вживаються композити з першими числівниковими основами **сто-**, **тисячо-**, що вказують на вищу міру вияву ознаки або на наявність значної міри чогось. Така переносність створюється для реалізації зазвичай негативної оцінки: ***стоокий*** (1907—1909 Гр. IV, 209), ***тисячоголовий*** (263), ***стоустий*** *поголос* (1924—1933 РУАС, 1106), ***тисячоуста*** *чутка* (1106);

2) частин рослини, ландшафту: ***трилистий*** (1893—1898 СРУ IV, 123; 1930 РУС, 544), ***багатолистий*** (1907—1909 Гр. I, 17; 1924—1933 РУАС, 1093; 1930 РУС, 245), ***маловод(н)ий*** (1924—1933 РУАС, 1001), ***багатоліс(н)ий*** (1924—1933 РУАС, 1092), ***багатоверхий*** [про гори] (1090), ***багатоколосий*** (1092), ***багатовод(н)ий*** (1924—1933 РУАС, 1090; 1930 РУС, 245), *потік* ***маловодий*** (1928 РУСТТ, 282), ***однолистий*** (1930 РУС, 309), ***чотирилистий*** (589), ***шестилистий*** (595);

3) частин архітектурних споруд і будівель: ***п’ятиголовий*** (1907—1909 Гр. III, 506; 1924—1933 РУАС, 2547), ***двоверхий*** (1924—1933 РУАС, 273), ***багатоверхий*** (про будівлю) (1091), ***багатоповерхий*** (1097), ***кількаповерхий*** (1097), *лук (арка)* ***двосхилий*** (1928 РУСТТ, 6), ***двосхилий*** (68), *дах* ***односхилий*** (145), ***одноповерхий*** (1928 РУСТТ, 203; 1929 Прав. сл., 356), ***триповерхий*** (1929 Пр. сл., 558), ***двоповерхий*** (125), ***семиголовий*** ‘семибаневий’ (1930 РУС, 484), ***триголовий*** ‘трибанний’ (544);

4) міри довжини і площі: ***триверста*** *дорога*;

5) звучання: ***шестиголосий*** (1893—1898 СРУ IV, 211) / ***шостиголосий*** (1930 РУС, 595), ***одноголосий*** (1924—1933 РУАС, 1775; СУМ V, 633), ***двоголосий*** (1929 Прав. сл., 125). Основи **сто-**, **тисячо-**, **мільйонно-** зазвичай не вказують на конкретне число. Їх використання пов’язане з метафоризацією, тобто переносним уживанням у значенні необмежено великої кількості.

Наприклад: ***стоголосий*** (1907—1909 Гр. IV, 208; СУР; СУМ IX, 724);

6) частин механізмів, інструментів, зброї, меблів: ***двощоглий*** *корабель* (1893—1898 СРУ I, 176), ***тризубий*** (1893—1898 СРУ IV, 123), ***однощоглий*** (1893—1898 СРУ II, 230; 1924—1933 РУАС, 1776; 1928 РУСТТ, 203; 1930 РУС, 309), ***трьохщоглий*** (1893—1898 СРУ IV, 123) / ***трищоглий*** (1930 РУС, 544), ***дволезий*** *меч* (1924—1933 РУАС, 1747), *складаний* ***однолезий*** *ніж* (1774), *капар* ***двоногий*** (1928 РУСТТ, 135), *гачок* ***тризубий*** (145), ***одновеслий*** (1929 Прав. сл., 356) та ін.;

7) до виміру міцності, сили тощо: ***малосилий*** (1924—1933 РУАС, 912);

8) масті тварин: ***одномастий*** (1924—1933 РУАС, 1776);

9) віку: (індивідуально-авторське) ***тривесне*** *дитя* (В. Барка), ***двадцятивесне*** *чоло* (М. Вінграновський).

Зазвичай складні прикметники описуваного лексико-словотвірного типу компонуються з двох твірних основ, але серед них трапляються й трикомпонентні оказіоналізми. Як зазначає О. О. Жижома, для таких утворень у семантичному відношенні характерне збільшення інформації на одну одиницю плану вираження. Складники подібних утворень доповнюють один одного, виникає своєрідне співіснування назв кількох взаємоуточнювальних якостей: *Нехай в твій кпин* ***стобальнобасим*** *маревом впаде прокльон мій…»* (А. Григоренко), *і знов живе, лютує звір* ***Стотисячоголовий****!* (М. Вороний) [Жижома 2009, с. 159.], *лиш подив-спів Весни зростав І всіх в симфонії єднав* ***Кількамільйоновоголосій*** (А. Казка).

Складні прикметники всіх описаних лексико-словотвірних моделей з першою основою **много-** часто зустрічаються в художніх творах: *Бунт розгнузданих казок про нездоланне* ***многогриве*** *море* (Р. Бабовал), *У головах — такі ж ліси дрімучі і* ***многогрудий*** *многотерпеливий пень — од поморських становищ до юрт* (М. Семенко), *І гомін вулиць* ***многооких****, як плеск немовчної води*

(М. Рильський), *Лише тече річка* ***многорукава*** (В. Стус), *Так всі річки у повновладне море Вливаються, як* ***многохвостий*** *змій* (М. Рильський), *Крізь шум юоби* ***многоязикої****, де ходять окуляристі, пізнавши мудрості великої* (А. Малишко).

Отже, словотвірний тип складнонульсуфіксальних прикметників з першою числівниковою основою не набув такої продуктивності, як відповідний тип складносуфіксальних похідних. Серед дериватів описаної структури переважають композити, утворені від кількісних числівників першого десятка, рідше — неозначено-кількісних числівників та іменників, що позначають обчислювальні предмети. Числівникові основи **сто-**, **тисячо-**, **мільйонно-** здебільшого вживаються в переносному значенні, набуваючи семантики неозначеної кількості.

3. Складні прикметники, еквівалентні сполученню «**іменник + іменник**», називають ознаки предметів за подібністю до інших предметів. У своїй семантиці мають обов'язковий елемент порівняння. Наприклад: ***змієглавий*** (1885—1886 Жел. I, 306) ← 'з головою, як у змії', ***цапоногий*** (1885—1886 Жел. II, 1049; 1924—1933 РУАС, 752) ← 'з ногами, як у цапа'. Наприклад: *та* ***козлоногий*** *п'яний дід* (1857 Шевч. II, 268), *і* ***козлоногій*** *сивий пан* (1857 Шевч. II, 460).

Зазвичай друга основа позначає соматичне поняття, перша — вказує на об'єкт порівняння. Це можуть бути іменники на позначення:

· назв тварин чи їхніх частин: ***вовкозубий*** (1885—1886 Жел. I, 113; 1907—1909 Гр. I, 245; 1924—1933 РУАС, 1257), ***качконогий*** (1907—1909 Гр. II, 228; 1924—1933 РУАС, 1939), ***видроокий*** (1907—1909 Гр. I, 158; 1924—1933 РУАС, 227), ***волоокий*** 'з великими виразними очима' (1924—1933 РУАС, 139), ***козлоголосий*** (752), ***шкурозубий*** (750), ***крилоногий*** (866), ***плавоногий*** (904), ***козлоногий*** (1924—1933 РУАС, 752; Сл. Шевч. I, 335);

· рослин чи їх частин: ***листконосий*** (1885—1886 Жел. І, 405), ***мохобородий*** (455), ***дубоголовий*** (1924—1933 РУАС, 341), ***дубоносий*** (1920 Я., 209);

· предметів: ***вилохвостий*** (1885—1886 Жел. І, 78), ***лопатоногий*** (1924—1933 РУАС, 969);

· явищ природи: ***вітроногий*** (1893—1898 СРУ І, 56; 1920 Я., 113; 1924—1933 РУАС, 70), ***блискавконогий*** (1907—1909 Гр. І, 74). Названі прикметники характеризують істоти за жвавістю руху, означаючи ‘дуже швидко’. З такою семантикою вони є синонімічними до похідних типу ***бистроногий***, ***легконогий***, ***прудконогий*** тощо.

Прикметникові композити, утворені на основі сполучення двох іменникових основ, окрім елемента порівняння у своїй семантиці, можуть вказувати на «ознаку за властивістю другого компонента мати в своєму складі перший та співвідносяться зі словосполученнями “І в Ор. в.+ І у М. в.” та «І + І в Ор. в.”» [Олексенко, Мізіна, с. 141]. Наприклад: ***горболобий*** (1924—1933 РУАС, 197) ← ‘з горбом на лобі’, ***гієнокрилий*** ← ‘як гієна з крилами’.

До композитів цієї словотвірної моделі належить прикметник-неологізм ***душеокий*** (ІАП, 117): *Ти легенда моя,* ***Душеокий*** *мій Бог прадідівський* (І. Павлюк).

Окрему групу становлять складні прикметники для передачі семантики подібності з другою основою **-видий** як варіант російського **-подобный**, **-образный**. Про штучність та директивне впровадження такої словотвірної моделі сказано у відповідному розділі про складносуфіксальні прикметники. Наведемо приклади композитів з нульовим суфіксом. Переважна більшість зафіксованих у словниках початку ХХ ст. похідних подавалася як другий варіант після основного суфіксального деривата: ***хвилевидий*** = хвилистий, хвилюватий (1924—1933 РУАС, 138), ***жоновидий*** = жінкуватий (374), ***комовидий*** = комуватий (484), ***зерновидий*** = зернуватий (541), ***золотовидий*** = золотуватий, золотистий

(543), ***зубовидий*** = зубуватий (560), ***крапльовидий*** = краплюватий (697), ***костевидий*** = костюватий (820), ***круговидий*** = кругуватий, околуватий (860), ***горіховидий*** = горіхуватий (1812), ***пальмовидий*** = пальмуватий (1918), ***павуковидий*** = павукуватий (1929), ***місяцевидий*** = місяцюватий (1930 РУС, 231). Тільки поодинокі прикметники не мали суфіксального відповідника. Зокрема: ***вінцевидий*** (1924—1933 РУАС, 86), ***опаловидий*** (1798).

4. Словотвірний тип складних прикметників, еквівалентних сполученню **дієслова** та **іменника**, не набув продуктивності та поширення. До таких похідних належать прикметники ***лежебокий*** (1907—1909 Гр. II, 353; 1924—1933 РУАС, 917), який розвинув переносне значення ‘лінивий’, та ***каплоухий*** (1885—1886 Жел. I, 334; 1907—1909 Гр. II, 217) / ***каплоухій*** (1843 Б.-Н., 179; 1861 Закр. 3, 357) / ***клапоухий*** (1885—1886 Жел. I, 347; 1907—1909 Гр. II, 217; 1912 Верхр., 271; 1924—1933 РУАС, 697) ‘з обвислими вухами’, утворений від сполучення дієслова *klapati ‘хляпати’ та *uxo ‘вухо’ > *klapouxъ (ЕСУМ II, 454), *kъlpouxъ(jь) (Шульгач, 301).

Аналізуючи прикметники такої структури О. А. Олексенко та О. І. Мізіна відносять до неї деривати, що позначають істоту за зовнішніми анормативними анатомічними показниками і вживаються здебільшого в розмовному чи діалектному мовленні. А саме: «5 СНАД (***карнавухий***, ***клаповухий***, ***чеверногий***, ***шиверногий***, ***шеверногий***) утворені на базі синтагми “Д + І”» [Олексенко, Мізіна, с. 152]. Справді, з точки зору синхронії, названі прикметники мають слабко виражену внутрішню форму через маловживаність першої основи. Однак етимологічний аналіз показав, що композит ***карнавухий*** ‘з відрізаними або короткими вухами’ утворений не від дієслова *корняти* ‘рубати, колоти’ або *карнати* ‘обрізувати, стригти’ [Олексенко, Мізіна, с. 152], а є давнім праслов’янським складним дериватом ****kъrnouxъ(jь)* (ЭССЯ 13, 235), утвореним поєднанням прикметника *kъrnъ (‘зламаний, щербатий, обрізаний’ (ЭССЯ 13, 236)) та іменника *uxo. Така слово-

твірна модель набула продуктивності ще в праслов'янську добу, про що свідчать і похідні: **kъrnodupъjь* (ЭССЯ 13, 232), **kъrnogǫzъjь* (232), **kъrnoxvostъjь* (232), **kъrnokridlъjь* (232), **kъrnolapъjь* (232), **kъrnonosъ(jь)* (233), **kъrnorǫkъjь* (233) та ін.

Композити ***чеверногий***, ***шиверногий***, ***шеверногий*** 'кульгавий, кривий', за визначенням О. А. Олексенко, утворені на базі дієслівно-іменникового словосполучення *«чевріють ноги»* [Олексенко, Мізіна, с. 152], де дієслово *чевріти* має значення 'чахнути, хиріти' [Олексенко, Мізіна, с. 152]. Етимологічний словник виводить походження *шиверногий*, *шеверногий* від сполучення праслов'янського прикметника *ševьгъ 'кривий' та іменника *noga (ЕСУМ VI, 401). Композит *чеверногий* є фонетичною його видозміною (ЕСУМ VI, 289).

З огляду на сказане вище, складні прикметники ***карнавухий***, ***чеверногий***, ***шиверногий***, ***шеверногий*** необхідно відносити до прикметниково-іменникових похідних.

5. О. А. Олексенко та О. І. Мізіна фіксують складний прикметник, утворений за «несподіваною оказіональною моделлю на базі **займенниково-іменникового** словосполучення» [Олексенко, Мізіна, с. 154] — ***моєокий*** у значенні 'з очима, схожими на когось': *і ти* — ***моєоке*** *дитя* (О. Коротащ). Інших похідних такої словотвірної моделі в опрацьованих пам'ятках не виявлено.

6. До складних прикметників, еквівалентних сполученню **прикметника** та **дієслова**, відносимо композит ***сліпородий*** 'народжений сліпим' (СУМ IX, 364), який є абсолютним синонімом складносуфіксального прикметника ***сліпонароджений***. Наприклад: *Дарма й сонцеві, що в глухих нетрях землі риється якесь* ***сліпороде*** *звір'я [крім]: хай собі риється та підпушує землю* (Мирний IV, 295).

7. Тип прикметникових композитів, еквівалентних **прислівниково-дієслівному** сполученню, не набув поширення в новій українській мові. Зокрема на міру (ступінь) вираження ознаки за дією вказують прикметники ***багатоходий*** 'який багато ходить'

(1924—1933 РУАС, 1096), ***рясноцвітий*** ‘який рясно цвіте’ (СУМ VIII, 926).

До цієї групи відносимо також композити, що вказують на спосіб виконання дії. Наприклад, прикметник ***мимоїжджий*** (1924—1933 РУАС, 1076; СУМ IV, 709) означає ‘той, який проїжджає мимо кого-, чого-небудь; проїжджий’, а композит ***прямоїжджий*** (СУМ VIII, 369) є стилістично маркованим (*нар.-поет.*) і співвідноситься з простим прикметником ‘прямий’ (про шлях, дорогу).

Метафоричне значення мають композити з першими основами **прудко-**, **легко-**, **тупо-** та другими основами **-летий**, **-ходий**, що вказують на здатність тварин чи людей швидко / повільно пересуватися. Наприклад: ***тупоходий*** ‘про коня, який повільно ходить’ (1907—1909 Гр. IV, 295), ***прудколетий*** (1924—1933 РУАС, 911), ***легкоходий*** (‘швидко’) (913).

8. У новій українській мові слабо представлений словотвірний тип складних прикметників, утворених поєднанням **іменникової** та **дієслівної** основ. У сучасній українській літературній мові функціонує прикметник ***злорікий*** ‘який зло, уїдливо говорить про кого-небудь’ (СУМ д. т. 1, 380). Утворений він поєднанням основи іменника *зло* з основою дієслова церковнослов’янського походження *ректи* ‘говорити’, отже, ***злорікий*** — це ‘той, що рече зло’. Наприклад: ***Злорікий*** *світ всігди втішається тим злом, як царство падає або поважний дом* (1891 Куліш І, 535).

Крім похідного, який передає об’єктне значення, у художній мові фіксуємо прикметник з інструментальною — ***вогнедихий*** ‘який дихає вогнем’ та причиннєво-обставинною семантикою — ***пожежновиїй*** ‘вити як на пожежу’: *як з-під лап* ***вогнедихих*** *драконів* (1953 Багр., 57), *Я круторогий, я* ***пожежновиїй****, зміїно вогневіє жовтий хвіст...* (В. Стус).

Отже, словотвірний тип складнонульсуфіксальних похідних, утворених поєднанням іменникової, прикметникової та чис-

лівникової основ з другою дієслівною основою виявився непродуктивним і в новій українській мові.

5. СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ, УТВОРЕНІ НА ОСНОВІ СУРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Мова — це дзеркало культури, у ній відображається не лише реальний світ, який оточує людину, але й суспільна свідомість народу, національний характер, стиль життя, традиції, звичаї, світогляд, частиною якого, як одна із найдревніших лексичних систем, є колористика. Тому закономірно, що одну з найбільших і чи не найдавніших груп складних прикметників, утворених способом основоскладання за допомогою сурядного зв'язку, становлять назви на позначення кольорів та їхніх відтінків.

У сучасній українській мові кольоронайменування утворюють кількісно багате та якісно різноманітне лексико-семантичне поле. Кольороназви, що входять до його складу, відзначаються неоднаковим семантичним наповненням, різною словотвірною структурою та граматичним оформленням. Композитні прикметники-кольороназви поділяємо на такі групи:

1. Назви, що характеризують колірну ознаку за її інтенсивністю, ступенем насиченості кольору (у творенні таких похідних беруть участь основи **ясно-**, **темно-**, **блідо-**, **світло-** і под.): ***блідожовтий*** (1893—1898 СРУ III, 3; 1924—1933 РУАС, 1916), ***блідорожевий*** (1893—1898 СРУ I, 36; 1924—1933 РУАС, 43), ***блідосиній*** (1920 Я., 40), ***блідохвіалковий*** (40), ***блідозелений*** (1924—1933 РУАС, 43); ***яснобілий*** (1885—1886 Жел. II, 1116), ***яснобрунатний*** (1116), ***яснорижий*** (1116), ***ясноржавий*** (1116), ***яснопунсовий*** (1116), ***ясносивий*** (1116), ***ясносиний*** (1885—1886 Жел. II, 1116) / ***ясносиній*** (1893—1898 СРУ IV, 15; 1907—1909 Гр. IV, 545; 1924—1933 РУАС, 239; 1929 Прав. сл., 627; 1930 РУС, 479), ***ясножовтий*** (1885—1886 Жел. II, 1116; 1893—1898

СРУ IV, 14; 1907—1909 Гр. IV, 545; 1924—1933 РУАС, 1916), ***яснозелений*** (1885—1886 Жел. II, 1116; 1893—1898 СРУ IV, 14; 1907—1909 Гр. IV, 545; 1929 Прав. сл., 627), ***ясносїрий*** (1885—1886 Жел. II, 1116; 1893—1898 СРУ IV, 15), ***ясночервоний*** (1885—1886 Жел. II, 1116; 1893—1898 СРУ IV, 15; 1907—1909 Гр. IV, 545; 1930 РУС, 479), ***яснокаштановий*** (1893—1898 СРУ IV, 15; 1930 РУС, 479), ***ясновишневий*** (1907—1909 Гр. IV, 544), ***яснофіялковий*** (1930 РУС, 479); ***темносизий*** (1893—1898 СРУ IV, 108), ***темноружовий*** (108), ***темнорусявий*** (108), ***темнобрунатний*** (1893—1898 СРУ IV, 108; 1930 РУС, 535), ***темножовтий*** (1907—1909 Гр. IV, 254), ***темнозелений*** (254), ***темносивий*** (1907—1909 Гр. IV, 254; 1924—1933 РУАС, 68), ***темночервоний*** (1907—1909 Гр. IV, 254; 1929 Прав. сл., 546;), ***темнооливний*** (1924—1933 РУАС, 68), ***темносиній*** (1929 Прав. сл., 546), ***темногнідий*** (1930 РУС, 535), ***темноблакитний*** (535); ***живочервоний*** ‘яскраво-червоний’ (1924—1933 РУАС, 840). Наприклад: ***яскраво-жовті*** *лани* (1953 Багр., 38), *в* ***блідо-рожево-сизій*** *мряковинці далечини* (1951—1961 Барка, 54). Часто така словотвірна модель лежить в основі авторських неологізмів: *стоять граби* ***прозоро-жовті*** *в промінні* ***яснозолотім*** (1926 Р. Відр., 69; Рильський), *через прозору дорогу* — ***легкобагровну*** (1980 Барка, 12), *Їде Осінь у кареті В* ***пишно-жовтому*** *кашкеті* (О. Рожко), *Даремно тіло* ***пишно-золоте***, *Де сині жилки рік, цілує щедро* (Є. Маланюк).

На ступінь інтенсивності ознаки вказують і суфікси, якими можуть поширюватися опорні компоненти, зокрема: *ясносин**ав**ий* (1885—1886 Жел. II, 1116), *блідозелен**ав**ий* (1920 Я., 40).

2. Назви, що уточнюють відтінок кольору, прийнятого за норму: ***жовтогарячий*** / ***жовтогорячий*** (1885—1886 Жел. I, 225; 1924—1933 РУАС, 373), ***білорум’яний*** (1885—1886 Жел. I, 30; 1907—1909 Гр. I, 67), ***біломатовий*** (1920 Я., 35), ***червоногарячий*** (1924—1933 РУАС, 2528). Наприклад: *воно сонце виглядає крізь опалову мряку* ***жовтогарячим*** *покотьолом* (1953 Багр., 4), *і*

вечір ***радісно-рожевий*** *з напівзнайомими людьми* (1929 Р. Відр., 97; Рильський).

3. Назви, що означають проміжні кольори або поєднання різних кольорів: ***білорожевий*** (1885—1886 Жел. І, 30), ***жовтаво-сїрий*** (224), ***златосинїй*** (302), ***зеленявожовтий*** (297), ***золотисто-зелений*** (312), ***карогнїдий*** (336), ***сїробрунатний*** (1885—1886 Жел. ІІ, 868), ***сїробурий*** (868), ***сїрожовтий*** (869), ***червонавосїрий*** (1065), ***червонобурий*** (1065), ***червоно-жовтий*** (1065), ***червонозлотий*** (1065), ***червонявобурий*** (1065), ***чорнобрунатний*** (1075), ***чорнобурий*** (1075), ***чорножовтий*** (1075), ***чорнорусий*** (1075), ***чорносивий*** (1075), ***чорносиний*** (1075), ***чорносїрий*** (1075), ***чорночервоний*** (1075), ***сїробурий*** (1893—1898 СРУ І, 54), ***блакитно-синій*** (1920 Я., 39), ***збіла-жовтова(с)тий*** (1924—1933 РУАС, 573), ***біласто-жовтуватий*** (573), ***жовточервоний*** (373), ***чорнувато-синій*** (666).

Така словотвірна модель є найпоширенішою. Особливо активно вона поповнюється за рахунок мови художніх творів. Наприклад: *вѣнком барвѣнковим* ***золото-зеленим*** (1837 Рус. Дн., 91), *і цвіт королевий схилив свою головоньку* ***червоно-рожеву*** (1846 Шевч. І, 355), *завіса* ***чорно-сиза*** *півнеба мовчки зап'яла* (1918 Р. Відр., 21; Тичина), *простір* ***блакитно-білий*** *і сонце-золотий небесний квіт* (1922 Р. Відр., 74; Рильський), *і* ***синьо-золоті*** *грімниці дражнили відгульня-коня* (1923 Р. Відр., 275; М. Драй-Хмара), ***чорно-сизе*** *шатро напинають вітри* (1926 Р. Відр., 279; М. Драй-Хмара) [про небо перед грозою — *Р. К.*], *прибито мозаїку з движких* ***червоно-жовтих*** *кіл* (1929 Р. Відр., 326; М. Бажан), ***жовто-білі*** *брижі* (1929 Р. Відр., 97; Рильський), *на вулиці дерева якісь височенні та волохаті,* ***чорно-зеленого*** *кольору* (1953 Багр., 3), *з темряви, з* ***буро-сивої*** *димової імли* (7), *обличчя* ***сіро-бліде****, лише з вуха … стікає смужка* ***червоно-чорної*** *крови* (191), *вигляд промовця, замість* ***рудасто-зеленкавого****, чомусь примарювався* ***полум'яно-мишастий*** *і мінений в тінь* (1951—1961 Барка, 53).

4. Назви, що означають колірну якість опосередковано. Це композити-кольороназви, утворені за колірною подібністю до предметів, явищ реальності. Першими компонентами кольоропозначень, утворених на основі компаративних словосполучень, можуть бути іменники таких груп [Романченко, с. 94—99]: 1) назви рослин (плодів, квітів, дерев); 2) назви мінералів; 3) назви металів; 4) назви продуктів харчування; 5) назви природних явищ тощо [Романченко, с. 96]. Наприклад: ***винножовтий*** (1885—1886 Жел. I, 80), ***молочнобілий*** (451), ***ржавосїрий*** (1885—1886 Жел. II, 801), ***стальносїрий*** (914), ***снїговобілий*** (890) / ***снїговобілий*** (1907—1909 Гр. IV, 161; 1924—1933 РУАС, 29) / ***сніжнобілий*** (1924—1933 РУАС, 29) / ***сніжистобілий*** (29), ***попелясто-сїрий*** (1893—1898 СРУ II, 93), *кінь* ***желызносивастий*** (1912 Верхр., 264), ***м'ясочервоний*** (1924—1933 РУАС, 1157), ***мертво-блідий*** (1053) / ***мертвотно[мертвенно]-блідий*** (1053), ***мідяно[мідно]зелений*** (1033), ***мідяно[мідно]червоний*** (1033), ***цитриновожовтий*** (939), ***криваво-червоний*** (4), ***цеглясточервоний*** (724).

Модель творення виглядає так: «відносний прикметник + **-о-** + якісний прикметник зі значенням кольору». Друга основа виражає колір своїм лексичним значенням, перша — указує на відтінок шляхом порівняння за кольором із предметом [Романченко, с. 96]. Наприклад: ***винножовтий*** ← жовтий, як вино. При творенні таких композитів перший із них підлягає частковій десемантизації й виражає найтиповішу ознаку, притаманну даному іменникові [Романченко, с. 96]. В окремих випадках основи названого типу композитів можуть мінятися місцями, наприклад: ***білоснїжний*** (1885—1886 Жел. I, 30), ***жовтозолотий*** (1920 Я., 227).

У значенні прикметників-композитів такої словотвірної моделі з'являється емоційно-оцінний елемент, що «виникає на основі семантики першого компонента в результаті виділення й інтенсифікації однієї з його сем» [Романченко, с. 97]. Сферою найбільшого наповнення цієї моделі є мова художніх творів: *я*

розсиплю пісень ***злото-соняшні*** *хвилі* (1919 Р. Відр., 152; В. Чумак), *простір блакитно-білий і* ***сонце-золотий*** *небесний квіт* (1922 Р. Відр., 74; Рильський), *багато* ***калиново-червоної****, пінистої крові на одежі* (1953 Багр., 5), *вона була би* ***сніжно-біла****, якби не була закривавлена* (80).

Можливі утворення з суфіксами **-ува-**, **-ав-**, які виражають неповний вияв колірної ознаки першого компонента. У таких прикметників основна назва кольору займає перше місце, наприклад, ***сірувато-димчастий***.

5. Прикметники, у яких одна з основ уточнює спосіб забарвлення: ***червонокрапчатий*** (1885—1886 Жел. II, 1065), ***чорнокрапистий*** (1075), ***чорнопасмистий*** (1075), ***чорнострокатий*** (1075), ***чорнорябий*** (1885—1886 Жел. II, 1075), ***сивострокатий*** (1907—1909 Гр. IV, 118), ***білодрібний*** (1920 Я., 35), ***воронострокатий*** (125), ***красно-рябий*** (390), ***жовторябий*** (227).

Складні прикметники, утворені поєднанням основ за допомогою сурядного зв’язку, передають й інші якісні характеристики істоти, предмета тощо. Зокрема:

1) риси характеру, особливості поведінки: ***тихосумний*** (1885—1886 Жел. II, 965), ***тихомирний*** (1885—1886 Жел. II, 965; 1907—1909 Гр. IV, 264; 1924—1933 РУАС, 1084), ***величночесний*** (1907—1909 Гр. I, 132), ***велично-спокійний*** (1920 Я., 69). Наприклад: *мужчина зібрав тонкі зблідлі губи і впав у* ***безпардонно-плаксивий*** *тон: він просив милости* (1924 Р. Відр., 439; М. Хвильовий);

2) зовнішній вигляд: *козака з бандуркою и* ***густокрутою*** *бородою* (1837 Рус. Дн., 92), *такою* ***гарно-молодою*** *<і> прехорошою такою* (1848 Шевч. II, 90), *возвисили б свій божий глас до оди* ***пишно-чепурної*** (1848 Шевч. II, 69);

3) смак: ***жирнокислий*** (1885—1886 Жел. I, 223), ***гострокислий*** (1924—1933 РУАС, 1832), ***кислосолодкий*** (725) та ін. Поняття складного смаку в межах норми виражається складними прикметниками, компонентами яких виступають основи слів —

назви простих смаків (***гірко-солоний***, ***кисло-солодкий***, ***кисло-солоний***, ***солодко-гіркуватий***, ***приторно-солодкий***) [Висоцький, с. 10]. М. М. Мохосоєва нараховує 26 «композитів густативної лексики з сурядним відношенням основ» [Мохосоєва, с. 223]. Хоча компоненти таких прикметників є граматично та семантично самостійними, значення цілого композита виражає нове поняття [Там само].

Система номенів смаку характеризується здатністю виражати такі смакові ознаки й відтінки смаків та ступені їхнього вираження, які сприймаються здебільшого завдяки упередженому ставленню мовців до них, їхнім підготовчим чи додатковим діям, умовам або обставинам приготування страв, базовим, тобто ситуаційним семантичним, навантаженням лексем [Ковпік, с. 542]. Основними видовими назвами найзагальніших понять смаків є й такі прикметники (*гіркий*, *солодкий*, *кислий*, *солоний* тощо), які, окрім усього сказаного, до власне смакових назв додають ще й значення та відтінки видової належності лексем, чим створюють навколо них особливі семантичні мікрополя смаків: *терпкий* / ***терпкувато-солодкий***, *прісний* / ***пріснувато-кислий*** та ін. [Там само].

4) фізичні властивості: ***крихкотвердий*** (1885—1886 Жел. І, 380), ***льодовито(крижано)-холодний*** (1924—1933 РУАС, 915);

5) звук: *твоя веселість* ***буйно-голосна*** (1934 Р. Відр., 139; Зеров);

6) часові характеристики: ***давнє-колишній*** *та ясний присниться сон мені* (1860 Шевч. ІІ, 348);

7) етнічна, національна, мовна, соціальна тощо належність: *сотворити Азбуку* ***народно-славляньскую*** (1837 Рус. Дн., 132), *в декотрих селах притикаючи до области* ***волинсько-подільского*** *нарічя* (1912 Верхр., 7);

8) напрямок (культурний, історичний тощо): ***модерністично-естетичний***, ***сахаринно-народницький***, ***фізико-математичний***, ***історико-філологічний*** тощо. Наприклад: *пред-*

ставникам нашої ***модерністично-естетичної*** *Европи* (1925 Р. Відр., 822; М. Хвильовий), *ми виходимо не з* ***сахаринно-народницьких*** *засад, які затримують національний розвиток* (1925 Р. Відр., 822; М. Хвильовий).

Складні прикметники, утворені способом основоскладання за допомогою сурядного зв'язку, часто трапляються в художніх творах: *молодь мусить бути ще* ***етично-чистоплотною*** (1925 Р. Відр., 807; М. Хвильовий), *король нічних,* ***врочисто-божевільних*** *і похоронних асамблей* (1929 Р. Відр., 336; М. Бажан), *хоч* ***похмуро-міцним*** *монолітом на козацьких кістках ти стоїш* (1930 Р. Відр., 187; В. Сосюра), *з міною* ***суворо-офіційного*** *державця* (1951—1961 Барка, 45).

Аналізовані похідні можуть утворюватися за рахунок метафоризації значення на основі порівняння, наприклад: *випускаючи з-під послюктаних вусів* ***камінно-повільні*** *речення* (1951—1961 Барка, 46) [*камінно-повільні* ← повільний, як камінь = 'дуже повільний'].

Загалом слід зазначити, що композитні прикметники, утворені на основі сурядного зв'язку між компонентами, — це відкрита система, яка постійно поповнюється новими похідними. Не всі з них, звичайно, стають надбанням літературної мови, залишаючись представниками оказіональної лексики. Саме відкритість такого лексико-словотвірного типу, велика кількість похідних його репрезентантів вказують на потужні словотвірні можливості цього словотвірного типу в українській мові.

6. СЛОВОСКЛАДАННЯ (ЮКСТАПОЗИЦІЯ)

Прикметники рідко використовують юкстапозицію як спосіб словотворення. У них вона виступає переважно як засіб стилістичного підсилення або уточнення певної ознаки, наприклад: ***гострозаразний***, ***удаванохворий***. Особливо помітна така роль юкстапозиції у прикметників з повторюваними основами (***радий-***

радісінький, ***гарний-прегарний***, ***темний-претемний***) або зі словоскладанням числівників та прикметників (***один-однісінький***, ***перший-ліпший***). Наприклад: *а на столі лежить* ***юна-юна*** *жінка* (1953 Багр., 4), *це все молодь*, ***зелена-зеленісінька*** (7), *лице його було* ***бліде-бліде*** *від упливу крови* (176), *хоч і шерсть є*, ***руденька-руденька*** (1951—1961 Барка, 44). Тут юкстапозиція функціонально зрівнюється з афіксацією при вираженні стилістично забарвлених значень (пор.: *важкий-преважкий* — *важенний*) [Словотвір, с. 381].

Редуплікація прикметників не має семантичних обмежень. Об'єднання кількох прикметників в одну складну одиницю залежить від ситуації, у якій опинився мовець, та від його настрою, лексичного запасу, освіченості, характеру тощо. Тобто носить суб'єктивний характер.

Попри семантичну довільність, складні прикметники, утворені шляхом редуплікації, мають певні структурні моделі. Серед них, зокрема, такі:

· повторення того самого слова (***блідий-блідий***, ***кислючий-кислючий***);

· другий прикметник може поширюватися префіксом, зокрема **пре-** (***гарний-прегарний***, ***кислючий-прекислючий***);

· другий компонент може ускладнюватися суфіксом (***червоний-червонісінький***, ***кислий-кислющий***) тощо.

Складні прикметники можуть також утворюватися лексико-синтаксичним способом. **Зрощення** синтаксичного словосполучення в одне слово відбувається внаслідок його частого повторення. Наприклад: ***жалюгідний***, ***малопристосований***, ***малоприхований***, ***малорентабельний***, ***малоспроможний***, ***вищесказаний*** тощо. Отже, твірною базою при такому способі словотворення виступає не будь-яке сполучення слів, а тільки синтаксична одиниця — словосполучення, в якому між словами встановлюється залежний зв'язок. Цим зрощення відрізняється від словоскладання.

Результатом лексико-синтаксичного способу словотворення є складне слово, оскільки воно має два і більше коренів. При злитті обидва слова поєднуються цілком і закінчення зберігається в новому слові, на відміну від основоскладання, де одне або два слова втрачають закінчення, а з ними й граматичне значення.

Окрему підгрупу становлять складні прикметники з першими основами **вище-** та **нижче-**, поєднувані з дієприкметниками. Похідні такого типу вказують на ознаки просторового розміщення вгорі або внизу і стосуються властивостей дій. Більшість із них утворює антонімічні пари: ***вищеназваний — нижченазваний***, ***вищезазначений — нижчезазначений***. Частина реалізує тільки окремі значення: ***вищенаписаний***, ***вищеподаний***, ***вищепоказаний***, ***нижчепідписаний*** та ін. Названі складні прикметники виражають локативні ознаки і не мають оцінних компонентів.

*****

У новій українській мові перші основи власне складних прикметників уже втратили свій зв'язок із повнозначними словами і виконують роль афіксоїдів, указуючи на ступінь вияву ознаки. У цей період продовжують функціонувати слова з першими компонентами церковнослов'янського походження — **веле-**, **велико-**, **високо-**, **все-**, **много-** / **багато-**, **зло-**, **добро-**, **благо-**: *велемудрий*, *великорозумний*, *високовоспитанний*, *благоліпний*, *доброчесний*, *злохитрий*, *многочесний*, *вседобрий*. Також виникають нові, зокрема: **глубоко-** / **глибоко-**, **остро-** / **гостро-**, **широко-**, **загально-**, **вузько-** та ін.: *глибоколюдяний*, *гостророзумний*, *широкоосвічений*, *загальнозрозумілий*, *вузькопрагматичний*.

У кінці XIX — на початку XX ст. слова з основами церковнослов'янського походження виходять з ужитку інтенсивніше, порівняно з попереднім періодом. Зокрема, спостерігається тенденція до заміни складних прикметників з першою основою **веле-**

у значенні ‘дуже’ на аналітичні форми з прислівником *дуже*, префіксальні форми на **пре-**, рідше — композитні форми з першою основою **велико-** (***велерозумний*** (1924—1933 РУАС, 1096) → *дуже розумний* (2319), *великорозумний* (204, 1096, 2319)); основу **єдино-** у складі композитів зі словотвірним значенням ‘той, який однаково + прикметник + з ким-небудь, чим-небудь’ замінює основа **рівно-** (*рівновеликий*); для передачі підсиленого ступеня вияву ознаки (що у попередні періоди виконувала основа **много-**) укладачі словників пропонують вживати аналітичні форми з прислівниками *дуже*, *вельми*, зрідка — префіксальні на **пре-** чи композитні з **веле-** або **велико-** (***многомудрый*** — *премудрий*, *велемудрий*, *дуже мудрий* (1924—1933 РУАС, 1093)); синонімічною до основи **зло-** виступає основа **лихо-** (*лихомудрий*, *лихопідступний*). А композити з першим компонентом **благо-** на позначення високої міри вияву ознаки поступово виходять з ужитку.

Складносуфіксальні прикметники широко представлені протягом усього періоду розвитку української мови, у тому числі в новій українській мові. Продовжують функціонувати композити з першими церковнослов’янськими основами. Однак вони зазнають семантичних, структурних та стилістичних змін.

У новій українській мові найбагатше представлена живорозмовна лексика. Серед складних прикметників, еквівалентних сполученню прикметника з іменником, виділяємо такі семантичні групи: 1) ознака предмета за розмірами (вимір предмета) (**тонко-**, **товсто**, **довго-**, **коротко-**, **вузько-**, **широко**, **глибоко-**, **мілко-** та ін.): *тонкостінний*, *довгохвильовий*, *широкоформатний*, *глибоководний*; 2) якісні ознаки предмета (**грубо-**, **криво-**, **круто-**, **легко-**, **м’яко-** (**мягко-**), **гостро-** (**остро-**), **просто-**, **прямо-**, **слабо-**, **солодко-** (**сладко-**), **сухо-**, **твердо-**, **тепло-**, **тихо-**, **тісно-** та ін.): *кривостінний*, *крутобережний*, *м’якошаровий*, *білоглиняний*; 3) кількісно-якісні властивості предмета (**веле-**, **велико-**, **високо-**, **низько-**): *великосімейний*, *маломістечковий*, *високотисковий*,

низькобортний; 4) кількісні ознаки предмета (**повно-**, **густо-**, **пишно-**, **рідко-**, **рясно-**, **дрібно-** тощо): *повнозерний*, *густокронний*, *рясноквітний*, *дрібнонасінний*; 5) ототожнення і протиставлення ознак (**різно-**, **рівно-**, **чисто-**): *різнофарбний*, *рівнозначний*, *чистосортний*; 6) повнота якості предмета (**загально-**, **спільно-**): *загальнолюдський*, *спільнослов'янський*; 7) ознака часового перебігу, існування предмета (**довго-**, **коротко-**, **ново-**, **старо-**, **ранньо-**, **пізньо-** тощо): *довгостроковий*, *короткостроковий*, *новомодний*, *старовірний*, *пізньоосінній*, *ранньовесняний*; 8) місце розташування предмета (**верхньо-** / **нижньо-**, **передньо-** / **задньо-**, **горішньо-** / **долішньо-**, **спідньо-**): *верхньопалубний*, *спідньощелепний*, *долішньонімецький*.

Для української мови XIX — XX ст. характерна велика словотвірна варіантність перших числівникових основ. У цей період відбувається поступове витіснення та остаточна заміна основ збірних числівників основами кількісних. Спостерігається структурний розподіл основ **перво-** / **першо-**: основа **перво-** закріплюється за складними прикметниками з другою дієслівною основою (*первозданний*, *первородний*), **першо-** — з іменниковою (*першошлюбний*, *першочерговий*). Зростає продуктивність основи **кілька-** (*кількалітній*, *кількавіковий*).

Продовжують функціонувати складні прикметники з другими основами **-видний**, **-подобний** / **-подібний**, **-образний**. У сучасній українській літературній мові основа **-образний** виходить з ужитку. У кінці XX — на початку XXI ст. спостерігаються дві виразні тенденції: 1) до повного усунення форм з **-видний**; 2) до максимально можливої заміни обох цих суфіксоїдів суфіксами **-(к)у(ю)ват-ий**, **-а(я)ст-ий**, рідше — **ист-ий**, **-іст-ий** (*голкоподібний* — *голковидний* — *голкастий* — *голчастий* — *голчатий*).

Непоширеним виявився словотвірний тип складних прикметників з першою прислівниковою та другою прикметниковою основами (*вічнозелений*). Такі слова відносяться до інертної лексики.

Активно розвивається словотвірний тип складних прикметників з другою дієслівною основою. Композити з першими церковнослов'янськими основами продовжили функціонувати і в новій та сучасній українській літературній мові, однак кількість їх значно зменшилася: *богоспасенний*, *благодарний*, *богобоязливий*, *добротворний*, *злотворний*. Нині більшість із них є стилістично маркованими.

Найпродуктивнішим у новій українській мові є тип творення складних прикметників на основі іменниково-дієслівного сполучення, що передають об'єктні відношення. Особливою продуктивністю у творенні ад'єктивних композитів характеризувалися основи **-носний**, **-любний** / **-любивий**, **-творний**, **-точивий** (поширені з давньоукраїнського періоду), а також **-вмісний**, **-місткий**, **-дайний**: *громоносний*, *вуглевмісний*, *мододайний*, *працелюбний*, *чудотворний*, *медоточивий*.

Особливістю новоукраїнського періоду стало залучення великої кількості суфіксів (окрім основного **-н-**) до творення складних прикметників.

Розвивається словотвірний тип складних прикметників, утворених за допомогою нульового суфікса. Складнонульсуфіксальні похідні за структурою поділяємо на такі групи:

1. Композити, еквівалентні сполученню прикметника та іменника. Залежно від другого компонента тут виділяємо два різновиди: 1) у ролі другого компонента виступають слова на позначення частин тіла людини чи тварини: *чорноокий*, *сизокрилий*, *високочолий*, *довгобородий*, *товстопузий*. Такі похідні номінують людину чи істоту, описують тварину, іноді можуть означувати особливості рослин, будівель та ін.; 2) з другою основою несоматичним поняттям: *легкодухий*, *тонкосльозий*, *білокорий*, *густолистий*, *крутоберегий*, *гостроверхий*. Такі похідні описують внутрішні характеристики людини; вказують на ознаку за належністю до звучання, звукової наповнюваності; характеризують рослину, її частини тощо; означують ландшафт; характеризу-

ють будівлі, споруди та їхні елементи; описують частини одягу, взуття, головних уборів тощо; використовуються для характеристики посуду; описують меблі, частини зброї, інструментів та механізмів.

2. Композитні прикметники, еквівалентні сполученню числівника з іменником (передають кількісні ознаки; цей словотвірний тип не набув такої продуктивності, як відповідний тип складносуфіксальних похідних): *однооокий*, *чотириногий*, *багатоколосий*, *дволезий*.

3. Складні прикметники, еквівалентні сполученню «іменник + іменник» (називають ознаки предметів за подібністю до інших предметів): *цапоногий*, *дубоголовий*, *місяцевидий*.

4. Словотвірний тип складних прикметників, еквівалентних сполученню дієслова та іменника (не набув продуктивності та поширення): *лежебокий*.

5. Композити, утворені на основі займенниково-іменникового словосполучення (представлені в оказіональному словотворі): *моєокий*.

6. Складні прикметники, еквівалентні сполученню прикметника та дієслова: *сліпородий*.

7. Прикметникові композити, еквівалентні прислівниково-дієслівному сполученню (не набув поширення в новій українській мові): *рясноцвітий*, *мимоїжджий*.

8. Складні прикметники, утворені поєднанням іменникової та дієслівної основ (слабо представлений): *злорікий*.

Значного розвитку, порівняно з попередніми періодами, набули композитні прикметники, утворені на основі сурядного зв’язку між компонентами: *блакитно-синій*, *сніжно-білий*, *кисло-солодкий*, *історико-філологічний*. Зазначимо, що це відкрита система, яка постійно поповнюється новими похідними.

Юкстапозиція як спосіб творення прикметників використовується і надалі рідко. У них вона виступає переважно як засіб

стилістичного підсилення або уточнення певної ознаки: *гарний-прегарний*, *червоний-червонісінький*.

ВИСНОВКИ

1. Складання — це один із найдавніших способів творення слів у всіх слов'янських мовах. Перші моделі композитів виникли ще в індоєвропейській прамові й були спільними для іменників та прикметників. Їх успадкувала, значно розвинувши, праслов'янська мова. У цей час відбувається відокремлення іменників та прикметників і відповідно — способів їхнього творення.

Для давніх праслов'янських композитів характерна двочленна безафіксна структура. Тільки в період побутування пізньої праслов'янської мови композитотворення доповнюється суфіксацією. Це дає підстави вважати, що атрибутивно-іменні словотвірні типи творення прикметникових композитів є найдавнішими. Інші (дієслівні) типи творення складних прикметників, очевидно, хронологічно пізніші, оскільки більшість із них представлена суфіксальними дериватами.

Перші ад'єктивні компоненти приєднувалися тільки за допомогою сполучних голосних **-о-** та **-е-**, оскільки серед прикметників переважали *ŏ / ā-основи та *jŏ / jā-основи; у першого числівникового компонента сполучний голосний залежав від того, з якої частини мови виник числівник.

2. На ранніх етапах розвитку давньоукраїнської мови та літератури композити стали саме тими структурними елементами, які змогли найчіткіше передавати релігійний світогляд давніх слов'ян. Більшість складних прикметників, зафіксованих у пам'ятках того часу, були кальками з грецької мови і прийшли до нас через посередництво старослов'янської мови чи церковнослов'янської як її різновиду на території Київської Русі. Спочатку запозичувалися окремі слова певної структури, а згодом — ціла словотвірна модель, за якою почали утворюватися нові слова власне давньоукраїнської мови. Оскільки складання не було но-

вим способом деривації для слов'ян (воно було властиве ще праслов'янській мові), то калькування тільки активізувало цей спосіб творення. Тому композити-церковнослов'янізми, з одного боку, легко засвоювалися мовою русичів, а з іншого, — стали моделлю для творення нових прикметників на власне давньоукраїнському ґрунті. Серед церковнослов'янських основ найпродуктивнішими були **благо-**, **добро-**, **зъло-**, **бого-**, **веле- / вель-**, **велико-**, **высоко-**, **лъже-**, **ѥдино-**, **ино-**. Складні прикметники з першими церковнослов'янськими за походженням основами посідали чільне місце у староукраїнській мові, маючи великий вплив на розвиток усіх її стилів. У новій українській мові вони зазнають семантичних, структурних та стилістичних змін.

3. У прикметниках рідко використовується юкстапозиція як спосіб словотворення протягом усього періоду розвитку української мови. Вона виступає переважно як засіб стилістичного підсилення або уточнення певної ознаки.

4. Основним способом творення складних прикметників було і залишається основоскладання. Серед композитів виділяємо два типи: 1) похідні, компоненти яких поєднані способом сурядності; 2) похідні, компоненти яких поєднані на основі підрядного зв'язку.

Похідні, компоненти яких поєднані способом сурядності, — дуже рідкісне явище у пам'ятках Київської Русі XI — XIII ст. Значно більше таких прикметників зафіксовано в опрацьованих староукраїнських пам'ятках. Особливого розвитку композитотворення прикметників із сурядним зв'язком між компонентами набуває в новій та сучасній українській мові. Нині це відкрита система, яка постійно поповнюється новими похідними.

У всі періоди розвитку української мови найпоширенішими були композити, утворені на основі підрядного зв'язку. За структурою виявлені в пам'ятках XI — XX ст. композити поділяємо на три групи: 1) власне складні прикметники; 2) складносуфіксальні; 3) складнонульсуфіксальні.

5. Власне складні прикметники у давньоукраїнській мові виконували такі семантичні функції: 1) підсилювали значення позитивної ознаки (**благо-**, **добро-**, **вьсе-**, **веле-**); 2) підсилювали значення негативної ознаки (**благо-**, **зъло-**, **вьсе-**); 3) вказували на ступінь вияву ознаки (**велико-**, **высоко-**, **мъного-**, **мало-**, **три-** / **тре-**). Похідні такого типу продовжують функціонувати й у староукраїнській мові. Характерною рисою цього періоду стало залучення синонімічних основ. Зокрема, як словотвірні синоніми до основи **веле-** використовуються **буе-** та **зацне-**, до основи **велико- — велице-** / **вельце-**, що, здебільшого, зумовлено впливом польської мови. Поодинокими є випадки заміни основи **много-** у значенні ‘високий ступінь вияву ознаки’ основою **богато-**.

Щодо нової української мови, то слід зауважити, що перші основи власне складних прикметників уже втратили свій зв’язок із повнозначними словами і виконують роль афіксоїдів, указуючи на ступінь вияву ознаки. У цей же період продовжують функціонувати слова з першими компонентами церковнослов’янського походження — **веле-**, **велико-**, **високо-**, **все-**, **много-** / **багато-**, **зло-**, **добро-**, **благо-**, а також виникають нові, зокрема: **глубоко-** / **глибоко-**, **остро-** / **гостро-**, **широко-**, **загально-**, **вузько-** та ін.

Основи прикметників церковнослов’янського походження у кінці XIX — на початку XX ст., порівняно з попереднім періодом, інтенсивніше втрачають свою актуальність. Зокрема, спостерігається тенденція до заміни складних прикметників з першою основою **веле-** у значенні ‘дуже’ на аналітичні форми з прислівником *дуже*, префіксальні форми на **пре-**, рідше — композитні форми з першою основою **велико-**; основу **єдино-** у складі композитів зі словотвірним значенням ‘той, який однаково + прикметник + з ким-небудь, чим-небудь’ замінює основа **рівно-**; для передачі підсиленого ступеня вияву ознаки (що у попередні періоди виконувала основа **много-**) укладачі словників пропонують вживати аналітичні форми з прислівниками *дуже*, *вельми*, зрідка — префіксальні з формантом **пре-** чи композитні з пер-

шими компонентами **веле-** або **велико-**; синонімічною до основи **зло-** виступає основа **лихо-**. А композити з першим компонентом **благо-** на позначення високої міри вияву ознаки поступово виходять з ужитку.

6. Серед складносуфіксальних похідних виділяємо такі основні словотвірні моделі, зважаючи на частиномовну належність компонентів:

1) «прикметникова основа + інтерфікс **-о-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-** (рідко — **-евьн-**, **-ив-**, **-ивьн-**) //* **-н-** // **-н-**, **-ов-**, **-аст-**, **-ист-**, **-ат-**, **-ан-** та ін.».

Прикметники-композити цього типу вказували на ознаку предмета за розмірами, на повноту якості предмета, ототожнення і протиставлення ознак; передавали якісні, кількісно-якісні та кількісні ознаки предмета; вказували на ознаку часового перебігу, існування предмета чи його розташування.

2) «числівникова основа + інтерфікс + основа іменника + суфікс **-ьн-** (**-евьн-**, **-ит-**, **-ат-**, **-ив-**, **-овит-**) // **-н-**, зрідка — **-евн-**, **-енн-**, **-ск-**, **-ев-** // **-н-**, **-ов-**, **-ев-**, **-ат-**, **-аст-**».

Прикметники-композити такого типу передають кількісні ознаки предметів. Розвиток цього лексико-словотвірного типу складних прикметників характеризується такими особливостями: 1) велика словотвірна варіантність перших числівникових основ; 2) рівноправна участь кількісних та збірних числівників у творенні складних прикметників на позначення кількісної ознаки у давньоукраїнський та староукраїнський періоди. А також поступове витіснення та остаточна заміна основ збірних числівників основами кількісних у новій українській мові; 3) висока продуктивність інтерфікса **-о-** у словотворенні до XIX ст.; 4) розширення числа суфіксів. Збільшення продуктивності суфікса **-ов-** / **-ев-** у XX ст.

---

* Двома скісними рисками (//) розділяємо періоди розвитку української мови. Відповідно: давньоукраїнська мова // староукраїнська мова // нова та сучасна українська мова.

3) «займенникова основа + інтерфікс **-о-** / **-е-** + іменникова основа + суфікс **-ьн-**, **-ьск-** // **-н-**, зрідка **— -ск-**, **-енн-** // **-н-**, **-ськ-**».

Похідні цього типу передають узагальнені ознаки предметів: повнота вираженості, інакшість, а також часові та просторові характеристики.

У давньоукраїнський період у процесі творення складних прикметників брали участь тільки займенникові основи **вьсе-** та **ино-**. У староукраїнській мові з'являються їхні словотвірні синоніми: **все-** → **обще-**, **ино-** → **чужо-**, а також розширюється коло займенників, що беруть участь у творенні складних прикметників: **цѣло-**, **сего-**, **того-**, **сва-** / **свое-**, **своя-**. У новій та сучасній українській мові основа **іно-** майже повністю виходить з ужитку, замість неї використовується **чужо-** / **чуже-**. Поряд з основами **сего-**, **того-** функціонують форми **сього-**, **цього-**, **свого-**.

4) «іменникова основа + іменникова основа + суфікс **-ьн-** // **-н-**».

Вказують на ознаку предмета за схожістю чи належністю. У новій українській мові виявився непродуктивним.

5) «прислівникова основа + прикметникова основа».

Похідні прикметники передають якість, міру, ступінь вияву ознаки. Цей лексико-словотвірний тип був непоширеним у всі періоди розвитку української мови.

6) «іменникова основа + інтерфікс + прикметникова основа».

Прикметники-композити цього типу вказують на ознаку предмета за схожістю, якість предмета, а також передають об'єктні відношення. У ролі другого компонента в давньоукраїнський період виступали основи **-видный**, **-подобный**, **-образный**. У сучасній українській літературній мові основа **-образний** виходить з ужитку. У кінці XX — на початку XXI ст. спостерігаються дві виразні тенденції щодо вживання складних прикметників цього типу: 1) повне усунення форм з **-видний**; 2) мак-

симально можлива заміна суфіксоїдів суфіксами **-(к)у(ю)ват-ий**, **-а(я)ст-ий**, рідше **— ист-ий**, **-іст-ий**.

7) «іменникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-ив-**, **-ьн-**, **-ен-**, **-ельн-** // **-н-**, **-анн-**, **-енн-**, **-им-**, **-елн-**, **-ив-**, **-лив-**, **-ателн-**, **-ителн-** та ін. // **-н-**, **-ив-**, **-лив-**, **-ан-**, **-ен-**, **-альн-** та ін.».

Словотвірний тип складних прикметників з другою дієслівною основою активно розвивався в усі періоди. Похідні передають суб'єктні, об'єктні, часові та просторові відношення. Особливою продуктивністю у творенні ад'єктивних композитів характеризувалися основи **-носний**, **-любний** / **-любивий**, **-творний**, **-точивий** (поширені з давньоукраїнського періоду), а також **-вмісний**, **-місткий**, **-дайний**, що набули поширення в сучасній українській мові.

8) «числівникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-ьн-**, **-ан-**, **-ен-**, **-ив-**, **-лив-**, **-альн-**, **-ельн-** // **-н-**, **-анн-**, **-лив-**, **-ив-** // **-н-**, **-ущ-**, **-л-**, **-альн-**, **-лив-**, **-ив-** тощо».

Похідні вказують на кількість, міру виконаної дії.

9) «займенникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-ьн-** // **-н-**, **-уч-**, **-ач-**, **-ущ-**, **-ащ-**, **-ителн-** // **-н-**».

Похідні цього лексико-словотвірного типу передають об'єктні та суб'єктні відношення.

10) «прикметникова основа + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-ьн-**, **-ен-**, **-ащ-** // **-н-**, **-енн-**, **-ив-**, **-ащ-** та ін. // **-н-**, **-ащ-**, **-ущ-**, **-ач-**, **-уч-**, **-ив-** тощо».

Прикметники-композити названого лексико-словотвірного типу виражають словотвірну семантику 'перебувати в певному стані'.

11) «прислівникова основа + дієслівна онова + суфікс **-ущ-**, **-ащ-**, **-вш-**, **-ив-**, **-ьн-**, **-м-**, **-ан-**, **-лив-** // **-н-**, **-ив-**, **-лив-**, **-ач-**, **-уч-**, **-ан-**, **-л-** та ін. // **-н-**, **-ельн-**, **-им-**, **-альн-**, **-лив-**, **-ив-**, **-ен-** та ін.».

Композити-ад'єктиви вказують на міру, ступінь вияву, якість ознаки за дією, часові та просторові ознаки.

12) «дієслівна основа (здебільшого **люб-**) + інтерфікс + дієслівна основа + суфікс **-ьн- // -ив-**, **-лив-**, **-алн-**, **-елн-**, **-н-**».

Передавали об'єктні відношення. Поширені в давньоукраїнський та староукраїнський періоди. Були кальками з грецької чи творилися за запозиченою моделлю.

13) «дієслівна основа (здебільшого **люб-**) + інтерфікс + іменникова основа + суфікс **-ьн-** // **-н-**».

Передавали об'єктні відношення. Поширені в давньоукраїнський та староукраїнський періоди. Були кальками з грецької чи творилися за запозиченою моделлю.

14) «дієслівна основа **люб-о-** + прикметник».

Кальки з грецької, поширені в давньоукраїнський період.

Найпродуктивнішим суфіксом, який представлений у всіх словотвірних моделях та в усі періоди розвитку української мови був **-н-**. Інші суфікси, які могли брати участь у творенні складних прикметників, не відзначалися продуктивністю, за винятком композитів з другою дієслівною основою.

7. Складнонульсуфіксація — надзвичайно поширений тип творення складних прикметників праслов'янської мови. В опрацьованих пам'ятках XI — XIII ст. похідних такого типу виявлено значно менше, порівняно зі складносуфіксальними дериватами. Вони здебільшого характеризували зовнішні риси людини, пов'язані з якісною чи кількісною характеристикою частин її тіла, або передавали внутрішній стан особи, виражаючи загальне значення 'ставлення до людей'. У староукраїнський період цей тип продовжував розвиватися. Найпоширенішими, як і раніше, були композити на основі прикметниково-іменникового словосполучення. Саме в староукраїнський період починає переважати нульсуфіксальна модель творення складних прикметників з другою іменниковою основою на позначення частин тіла людини. У новій та сучасній українській мові складнонульсуфіксація набула дальшого розвитку.

За структурою складнонульсуфіксальні прикметники поділяємо на такі групи:

1) композити, еквівалентні сполученню прикметника та іменника. Залежно від другого компонента тут виділяємо два різновиди: а) у ролі другого компонента виступають слова на позначення частин тіла людини чи тварини; такі похідні номінують людину чи істоту, описують тварину, іноді — особливості рослин, будівель та ін.; б) з другою основою несоматичним поняттям. Такі похідні характеризують риси людини; указують на ознаку за віднесенням до звучання, звукової наповнюваності; описують рослину, її частини тощо; ландшафт; будівлі, споруди та їхні елементи; частини одягу, взуття, головних уборів тощо; використовуються для характеристики посуду, меблів, частин зброї, інструментів та механізмів;

2) композитні прикметники, еквівалентні сполученню числівника з іменником (передають кількісні ознаки; цей словотвірний тип не набув такої продуктивності, як відповідний тип складносуфіксальних похідних);

3) складні прикметники, еквівалентні сполученню «іменник + іменник» (називають ознаки предметів за подібністю до інших предметів);

4) словотвірний тип складних прикметників, еквівалентних сполученню дієслова та іменника (не набув продуктивності та поширення);

5) композити, утворені на основі займенниково-іменникового словосполучення (представлені в оказіональному словотворі);

6) складні прикметники, еквівалентні сполученню прикметника та дієслова;

7) прикметникові композити, еквівалентні прислівниково-дієслівному сполученню;

8) складні прикметники, утворені поєднанням іменникової та дієслівної основ.

8. Складні прикметники займали важливе місце в лексичній системі української мови на всіх етапах її розвитку. Лексичний склад новітньої української мови активно поповнюється похідними ад'єктивами, утвореними осново- та словоскладанням.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

АБМУ — Акты Бориспольского мейского уряда 1612—1699 гг. с предисловием А. В. Стороженка. Киев: Киевская старина, 1892. 112 с.

АВВ — Акти Волинського воєводства кінця XV — XVI ст. (із зібрання Пергаментних документів Архіву головного актів давніх у Варшаві) / підгот. до друку А. Блануца, Д. Ващук, Д. Вирський (латиномовні документи). Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. 154 с.

АВМК — Акти Вижвівської міської книги XVII ст. / підгот. до вид. І. Б. Царалунга; відп. ред. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2015. 172 с.

АЖ — Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582—1588 рр.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук; відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1965. 191 с.

АЖ 1611 — Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / упоряд. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2002. 392 с.

АЖГУ — Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2004. 250 с.

АО — Акти села Одрехови / упоряд. І. М. Керницький, О. А. Купчинський; відп. ред. Л. Л. Гумецька. Київ: Наукова думка, 1970. 260 с.

АПГУ — Актовые книги Полтавского городового уряда XVII века / ред. и прим. В. Л. Модзалевского. Чернигов: Типография Губернского Земства, 1912—1914. Ч. 1—3.

Апокр. — Апокрисисъ. Сочиненіе Христофора Филалета въ двухъ текстахъ: польскомъ и западно-русскомъ, 1597—1599. *Русская историческая библіотека издаваемая Археографическою Коммиссіею*. Т. 7: Памятники полемической литературы въ Западной Руси.

Кн. 2. Петербург, 1882. С. 1003—1820.

Апол. — Аполлєіа Апологіи Книжки Діалєктомъ Роускимъ написанои Полскимъ зась вє Львовѣ дрꙋкованои, Вкротцє а Правдивє зсуммованаѧ. Київ, 1628. (Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 1829).

АППС1 — Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр. Збірник актових документів. Кн. 1 / упоряд.: І. П. Чепіга, У. М. Штанденко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 2017. 520 с.

АППС2 — Акти Полтавського полкового суду 1683—1750. Збірник актових документів. Кн. 2 / підгот. до вид. Л. А. Москаленко; відп. ред. Г. В. Воронич. Київ: КММ, 2017. 568 с.

Арх. ЮЗР — Архивъ Югозападной Россіи, издаваемый Временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ. Кіевъ, 1859—1914. Ч. 1—8.

АЮЗР — Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссіею. СПб., 1863—1892. Т. 1—15.

Багр. — Багряний І. Огненне коло. Повість про трагедію під Бродами. Київ: Знання, 2015. 192 с.

Барка — Барка В. Поезія. Повість «Жовтий князь». Київ: Наукова думка, 2001. 304 с.

БДГС — Большой древнегреческий словарь. URL: http://www.slovarus.info/grk.php.

Бер. — Беринда П. Вірші. *Українська поезія: кінець XVI — початок XVII ст.* / упоряд. В. П. Колосова, В. І. Крекотень. Київ: Наукова думка, 1978. С. 96—132.

Бер. Лекс. — Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вст. ст. В. В. Німчука; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. XL, 272 с.

Б.-Н. — Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. 423 с.

БП — Псалтир XI ст. із ворожильними приписками того ж часу (Бичковський Псалтир). *Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X — XIII ст.* Житомир: Полісся, 2015. С. 111—119.

Бут. — Єvодіа албо сла(д)ково(н)ный дойзрѣлы(х) в молодо(м) вѣкꙋ: Єго милости Господина Ѡ(т)ца Арсєнія Жєлиборского … дх҃вны(х) цнотъ запахъ. Прєзъ Григорія Бꙋтовича ꙋсмакованный. Львів, 1642. *Записки НТШ*. 1896. Т. 12. С. 23—32.

ВА II — Віденський архів гетьманського роду Розумовських / упоряд., передм., комент., додатки, іл. С. П. Потапенко. Т. 2. Київ, 2020. 360 с.

ВГ — Волинські грамоти XVI ст. / упоряд.: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1995. 246 с.

Вел. — Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками. Київ: Видання Археогр. Комісії Укр. АН, 1926. Т. 1. 268 с.

Вен. Гр. — Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты, собранные и объясненные Юрием Венелиным. Санкт-Петербург, 1840. 359 с.

Верхр. — Верхратський І. Говір батюків. Львів, 1912. 308 с.

Виш. — Вишенський І. Твори. Київ: Держлітвидав, 1959. 269 с.

Відп. ПО — Отвѣтъ (отписъ) Ипатія Потея клирику Острожскому, 1598—1599. *Русская историческая библіотека издаваемая Имп. Археографическою Коммиссіею*. Т. 19: Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 3. Петербург, 1903. С. 1041—1122.

ВЛС — Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й литовський статут Почаївського або Волинського списку). Б. м. н., 1566. (Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/н — 15).

Волк. — Розмышлянє ѡ мꙋцѣ ха҃ сп҃ситєлѧ нш҃го… Вѣршами написаныи прєз многогрішного Инока Іоаникіа Волковича. Львів, 1631. (Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 250).

ВУР — Воссоединение Украины с Россией. *Документы и материалы:* в 3 т. Москва: Изд-во АН СССР, 1953. Т. 2.

Вѣзер. — Вѣзерунок цнот превелебного […] Елисея Плетенецького. Київ, 1618. *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків.* Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. С. 14—17.

ГА — Книги врємєньныꙗ и ѡбразныꙗ Геѡргиꙗ мниха. *Истрин В. И. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе*. Петербург, 1920. Т. 1. 612 с.

Гал. — Галятовський І. Ключ розуміння / підгот. до вид. І. П. Чепіга; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1985. 445 с.

ГБ — Григорий Богослов. Собрание творений: в 2 т. / пер. Моск. дух. акад. Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. Т. 1. Слова. 832 с.

ГВЛ — Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар / ред. М. Ф. Котляр. Київ: Наукова думка, 2002. 400 с.

ГГ — Гисторія о началѣ проимєнованія козаковъ, о(т)куду козаки нарєчєнны, о(т) коєго плємєни и рода. *Гисторія… Г. Граб'янки. Лѣтописъ краткій…* / упоряд., вст. ст., комент., покажчики В. М. Мойсієнка; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2001. С. 40—175.

Гр. — Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. Б. Грінченко. Київ, 1907—1909.

Гр. 1927—1928 — Словник української мови: у 4 т. / 3-тє вид., випр., допов.; упоряд. Б. Грінченко; за ред. С. Єфремова, А. Ніковського. Київ: ГОРНО, 1927—1928.

Гр. XIV — Грамоти XIV ст. / упоряд., вст. ст., комент., слов.-покажч. М. М. Пещак; відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1974. 256 с.

Гр. XIV—XV — Kuraszkiewicz W. Gramoty halicko-wołyńskie XIV — XV wieku: studjum językowe. Kraków, 1934. 173 s.

Гр. Кор. — Петров А. Матеріалы для исторіи Угорской Руси. Т. 3. О подложности грамоты Ѳеодора Коріатовича 1360 г.

СПб., 1906. 31 с., 4 л. факс.

Гр. Сл. — Прп(б)наго максима грєка, Инока ѡ(т) ст҃ыѧ Аѳонскїа горы… Слово. Киевъ, 1619. *Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Ст҃ои каѳолическои Цркв҃є на Всходѣ.* Арк. 184—306.

ДДГ — Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: зб. док. / упоряд., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ: Наукова думка, 1993. 392 с.

Деже — Дэже Л. Деловая письменность русинов в XVII — XVIII веках: словарь, анализ, тексты / под общ. ред. И. Удвари. Ниредьхаза, 1996. 335 с.

ДЗ — Моление Даниила Заточника / подг. текста, пер. с древнерус., примеч. Д. С. Лихачева. *Повести Древней Руси XI — XII веков* / сост. Н. В. Понырко. Ленинград: Лениздат, 1983. С. 414—425.

ДМВН — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: зб. актових док. / підгот. до вид.: В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова, В. Ю. Франчук, Т. К. Черторизька; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1981. 316 с.

ДНМ — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.: матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України / підгот. до вид. [та передм.] В. А. Передрієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1976. 416 с.

Дн. Марк. — Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича (1717—1767 гг.) / под ред. Ал. Лазаревскаго. Кіевъ. Ч. 1: 1717—1725. 1893; Ч. 2: 1726—1729. 1895; Ч. 3: 1730—1734. 1897.

Евфон. — Єѵфоніа вєсєлобрмѧчаа. Київ, 1633. *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків.* Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. С. 306—310.

Евх. — ЕѲХАРІСТНРІОN АЛБО ВДѦЧНОСТЬ… / підот. до вид. В. М. Мойсієнко, З. В. Головецька; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2016. 84 с.

Епіт. Мог. — Епітафія Петру Могилі. Київ, 1647. *Київ.* 1983. № 9. С. 154.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1982 —. Т. 1 —.

ЄВ — Кульбакин С. М. Евангелие Верковича XIII — XIV в. Отчет о занятиях в книгохранилищах Москвы и Петербурга. *Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*. 1901. Т. 59. № 3. С. 2—20.

ЄЄ — Євсевієве Євангеліє 1283 року / підгот. Г. П. Арполенко [та ін.]; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: КСУ, 2001. 320 с.

Жел. — Малоруско-німецкий словар: у 2 т. / уложили Є. Желеховский, С. Недільский. Львів, 1885—1886.

ЖКК — Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. *Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.* Киев, 1849. Т. 1—2.

ЖФСт — Житиє и жизнь пр҃пдбьнаго ѿца нашего. и исповѣдьника Ѳеѡдора. гоумена ст҃ѹдиискаго. *Выголексинский сборник* / изд. подгот.: В. Ф. Дубровина, Р. В. Бактурина, В. С. Голышенко; под ред. С. И. Коткова. Москва: Наука, 1977. С. 134—407.

Зак. — Микитась В. Л., Чучка П. П. Дві закарпатські оригінальні пам’ятки XV ст. *Мовознавство*. 1968. № 1. С. 62—68.

Закр. 2 — Старосвѣтскій бандуриста. Кн. 2: Малороссійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкія приповѣдки / собралъ Н. Закревскій. Москва, 1860. С. 137—244.

Закр. 3 — Старосвѣтскій бандуриста. Кн. 3: Словарь малороссійскихъ идіомовъ / составилъ Н. Закревскій. Москва, 1861. С. 245—628.

Земка Син. — Синаксарь въ недѣлю мясопустную / переклав на народну мову Т. Л. Земка. *Тітов Хв. Матеріяли для іс-*

торії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. Київ: друкарня Української академії наук, 1924. С. р҃п—р҃пв.

Зерц. — Сіа кніга нарицаємая зєрцало б҃гословїи, избранна ѡ(т) мнѡгихъ кни(г) б҃гословскихъ. И трꙋдолюбїє(м) Съставълєна єромонаха Кирила Транъквилиона. Почаїв, 1618. (Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2233).

Зиз. Лекс. — «Лексис» Лаврентія Зизанія. *«Лексис» Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссская* / підгот. текстів пам'яток, вст. ст. В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1964. С. 23—89.

ЗЙ 1269 — Запис Йова близько 1269 року: Поучения Ефрема сирина 1492 г. *Соболевский А. И. Труды по истории русского языка.* Т. 1: Очерки из истории русского языка. Лекции по истории русского языка / предисл. и коммент. В. Б. Крысько. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 50—59. (Репр. воспроизв. изд.: Киев, 1884).

ІАП — Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі XX — XXI сторіч (лексикографічний аспект). Луцьк, 2017. 388 с.

Ізб. 1073 — Изборник Святослава 1073 года / ред. Л. П. Жуковская. Москва: Книга, 1983. 266 с. (Факсимильное издание)

Ізб. 1076 — Изборник 1076 года: Тексты и исследования / изд. подгот. В. С. Голышенко [и др.]; под ред. С. И. Коткова. Москва: Наука, 1965. 1091 с.

Іл. Сл. — Розов Н. Н. Синодальный список сочинений Иллариона — русского писателя XI в. *Slavia*. Praha, 1963. Roč. XXXII. Seš. 2. S. 141—175.

Інв. Усп. — Інвентар сиріч порядноє описаня вещей обрітающихся в скарбці церковном при храмі Успенія … описаний Костянтином Медзапетою. Львів, 1637. (Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, 2170, 1, арк. 1—80).

Інтерм. — Українські інтермедії XVII — XVIII ст.: пам'ятки давньої української літератури / підгот. Л. Є. Махновець; вст. ст. і відп. ред. М. К. Гудзій. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 239 с.

Кас. — Іωан(н)а Кассіана пȣстын(н)ожитєля ω ȣстава(х) манастырски(х). Б. м. н., середина XVII ст. (Зберігається у Рукописному відділі рідкісної книги ЛНБ НАН України, ф. 3, № 32, 1—236).

Кв.-Осн. — Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: у 6 т. Київ: Держлітвидав УРСР, 1956—1957.

КЗ — Зіновіїв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги, вст. ст. В. П. Колосової та І. П. Чепіги, іст.-літ. комент. В. П. Колосової; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1971. 391 с.

КЗК — Кременецька земська книга 1578 року / підгот. до вид. Л. В. Ящук; відп. ред. В. М. Мойсієнко, В. Д. Собчук. Кременець, 2018. 300 с.

ККПС — Книга Київського підкоморського суду (1584—1644) / підгот. Г. В. Боряк [та ін.]; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1991. 344 с.

Кл. Остр. — Невідомий твір Клирика Острозького. Острог, 1599. *Пам'ятки українсько-руської мови і літератури* / видає комісія археографічна НТШ. Львів, 1906. Т. 5. С. 201—229.

КМПМ — Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). Киев, 1883. Т. 1; 1898. Т. 2.

Кн. Мас. — Князі Масальські: документи і матеріали XVI ст. Вип. 1 / підгот. до друку й авт. текст А. Блануци, Д. Ващука; відп. ред. В. Німчук. Київ: Пульсари, 2007. 176 с.

КОЗУ — Книга Овруцького замкового уряду 1678 р. / підгот. до вид. О. Ю. Макарова. Житомир: Полісся, 2013. 244 с.

Коп. Друга передм. — Копистенський З. Предословіє на Книгȣ Бесѣдъ с(в) Іωанна Хрїсостома. *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків.* Київ: Друкарня

Української академії наук, 1924. С. 56—64.

Коп. Каз. — Копистенський З. Казаньє на ч(с)тномъ погрєбѣ… *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків*. Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. С. рі҃—рк҃s.

Коп. Ом. — Копистенський З. Оміліїа. *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків*. Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. С. рм҃з—рок҃.

Коп. Пал. — Копыстенский З. Палинодія. *Русская историческая библіотека издаваемая Археографическою Комиссіею*. Т. 4: Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 1. СПб., 1878. С. 313—1200.

Коп. Передм. — Копистенський З. Второе предисловіе къ бесѣдамъ св. Іоанна Златоуста на Дѣянія Святыхъ Апостоловъ. *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків*. Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. С. 95—104.

КПП — Киево-Печерский патерик / подг. текста, перевод и коммент. Л. А. Дмитриева. *Памятники литературы Древней Руси: XII век* / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. Москва: Худ. литература, 1980. С. 313—626.

Кр. Стр. — Кройника которая прє(д) тымъ николи свѣта нє видала с полско(г) на рꙋскии діалєктъ прєложона прєзъ Матфєя Стриковъского. Б. м. н., 1582. (Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр VIII 106м / Лаз. 52).

КС — Послание Климента Смолятича. *Памятники литературы Древней Руси: XII век* / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. Москва: Худ. литература, 1980. С. 282—289.

К. Тур. — Памятники Россійской словесности XII вѣка, изданные съ объясненіемъ, варіантами и образцами почерковъ

К. Калайдовичемъ. Москва: въ Типографіи Семена Селивановскаго, 1821. XLI, 258 с., 1 л. факс. (грав.).

К.Тур. Пр. — Кирила Мниха притча о человѣчьстѣи души и о телеси. *Памятники литературы Древней Руси: XII век* / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. Москва: Худ. литература, 1980. С. 290—309.

К.Тур. Сл. — Святого Кирила мниха слово о сънятии тѣла Христова с креста и о мироносицях. *Памятники литературы Древней Руси: XII век* / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. Москва: Худ. литература, 1980. С. 310—323.

Куліш — Куліш П. Твори: у 2 т. / підгот. текстів, упоряд. і скл. прим. М. Л. Гончарук. Київ: Дніпро, 1989.

Купч. Гр. — Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть: Дослідження. Тексти. Львів, 2004. 1286 с.

ЛГП — Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / підгот. В. А. Передрієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1984. 128 с.

ЛЗК — Луцька замкова книга 1560—1561 рр. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук; відп. ред. В. В. Німчук. Луцьк, 2013. 733 с.

Лѣк. — Лѣкарство на ѡспалый оумыслъ чоловѣчїй / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко [та ін.]. Житомир, 2017. Т. 1: Факсимільне видання. 368 с.; Т. 2: Метаграфований текст. 179 с.; Т. 3: Лінгвістичне, книгознавче дослідження та словопокажчики. 227 с.

ЛК — Лѣтописъ краткій о(т) початкꙋ вєликороссіиски(х) и про(т)чіихъ к҃нзєй и монарховъ. *Гисторія… Г. Граб'янки. Лѣтописъ краткій…* / упоряд., вст. ст., комент., покажчики В. М. Мойсієнка; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2001. С. 176—253.

ЛРК — Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: зб. актових док. / підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило; відп. ред. І. П. Че-

піга. Київ: Наукова думка, 1986. 221 с.

ЛСБ — Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис кін. XVI — серед. XVII ст. (Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф. 129, оп. 1).

ЛСІ — Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2008—2009): словник. Харків, 2010. 116 с.

ЛУ — Українка Леся. Твори: у 5 т. / редкол.: П. Г. Тичина (голова) [та ін.]. Київ: Держлітвидав, 1951—1956.

Лям. Остр. — Лѧментъ домоу кнѧжатъ Ѡстрѡ(з)кихъ: на(д)зєшлы(м) с того свѣта яснє ѡсвєцонымъ кн҃жатємъ алєксандрєм … Ѡстро(з)ским воєводою волынъски(м). Дермань або Острог, 1603. (Зберігається в Народній бібліотеці ім. Кирилла і Мефодія, конволот № 209 (Софія, Болгарія)).

Макс. — Малороссійскія пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ. Москва, 1827. 234 с.

МЄ — Апракос Мстислава Великого / изд. подгот. Л. П. Жуковская, Л. А. Владимирова, Н. П. Панкратова; под ред. Л. П. Жуковской. Москва: Наука, 1983. 527 с.

Мирний — Мирний Панас. Твори: у 5 т. / упоряд. С. Д. Зубков, І. О. Лучик. Київ: Вид-во АН УРСР, 1954—1955.

Мирний 1949 — Мирний Панас. Вибрані твори: в 2 т. Київ: Держ. вид-во худ. літ., 1949.

МІКСВ — Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. 590 с.

Мін. XI — Тот И. Х. Минея Дубровского. *Dissartationes slavicae. Sectio linguistica*. Т. 17. Szeged, 1985. С. 109—128.

Мог. Кн. — Книга дш҃и нарыцаєма злото … трꙋдолюбіємъ Пєтра Могилы… Київ, 1623. (Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 3.)

Мог. Пр. — Проповѣдь архимандрита Петра Могилы о Крестѣ Спасителя и всякого человѣка. *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків.* Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. С. со҃а—с҃ч.

Напис 1161 — Написи на хресті Єфросинії Полоцької 1161 року. *Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X — XIII ст.* Житомир: Полісся, 2015. С. 195—196.

НЄ — Поученія на евангеліе по Няговскому списку 1758 г. *Петровъ А. Матеріалы для исторіи Угорской Руси.* Т. 7. Памятники церковно-религіозной жизни угроруссовъ XVI—XVII вв. Петроград, 1921. С. 1—226.

Н.-Л. — Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: у 10 т. Київ: Наукова думка, 1965—1968.

Ном. — Номоканѡнъ Си єсть: законоправилникъ (Передмова). Львів, 1646. (Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2154).

НП — Дэже Л. Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ). Дебрецен, 1985. 525 с.

НПГУР — Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ. Часть 1: Думы и думки. Москва, 1878. 388, II с.

ОБ — Опись вещей П. Балутянского. *Удвари И. Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время.* Ниредьхаза, 2005. С. 164—168.

ОГ — Опись имущества упокоившегося Алексея Гуловича, священника прихода Кружлов. *Удвари И. Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время.* Ниредьхаза, 2005. С. 173—175.

ОЄ — Остромирово Евангелие 1056—1057 / вст. ст. Н. Н. Розова, П. Нечаева, Н. Н. Лисового. Ленинград: Аврора; Москва: Изд-во Московского Патриархата, 1988. 16 л.

ОЛ — Описаніе Кіевопечерской лавры съ присовокупленіемъ разныхъ грамматъ и выписокъ […]. Кіевъ, 1826. 343 с.

О обр. — Ѿ образѣхъ. *Іеромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Ст҃ои каѳолическои Ап(с)тлскои Цркв҃є на Всходѣ.* Київ, близько 1619. Арк. 1–599.

Остр. л. — Острозький літопис. Острог, 1509—1633 рр. (Зберігається у Москві в Державному історичному музеї, № 4007 п. н. «С кроиники Бѣлскогѡ рєчи потрєбныи выбраны»).

Отп. КО — Ѿ(т)писъ на листъ въ бозѣ вєлєбного ѡ(т)ца ипатїа […] до яснє ѡсвєцоного кн҃жати костє(н)тина ѡстро(з)ского […]. Острог, 1598. (Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ НАН України, шифр І Ст.-3976. Арк. 1—32 зв.).

Охт. — Ѿхтаикъ Сирѣчъ ѡсмогласникъ. Творєнїє ѡ(т)части прп(д)бнаго ѡ(т)ца нашого Іѡанна Дамаскина. Дермань, 1603. (Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ НАН України, шифр IV Ст.-862).

Панькевич — Панькевич І. Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Пряшів, 1970. Т. 4. Кн. 2.

Пам. — Памятники, изданные Кіевскою Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ / 2-е изд., съ дополненіями. Кіевъ, 1897—1898. Т. 1—3.

ПВЛ 1116 — Повѣсть времяньныхъ лѣтъ. *Полное собрание русских летописей.* Т. 1: Лаврентьевская летопись / 2-е изд.; Постоянная Ист.-археогр. комиссия АН СССР. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926—1928. Стлб. 1—29.

ПВЛ 1118 — Повѣсть временныхъ лѣтъ. *Полное собраніе русскихъ лѣтописей.* Т. 2: Ипатьевская лѣтопись / 2-е изд.; Имп. археогр. комиссия. СПб.: Типографія М. А. Александрова, 1908. Стлб. 1—21.

Перест. — Пересторога. *Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові* / відп. ред. С. М. Шаховський. Львів: Вид-во ЛДУ ім. І. Франка,

1954. С. 25—63.

Перло — Сіа книга названнаѧ Пєрло Многѡцѣнноє. Съставлєнна Трꙋдолюбїємъ: прєзъ Кириіла Транквѣліона. Чернігів, 1646. (Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2555).

ПЄ — Пересопницьке Євангеліє, 1556—1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик / 2-ге вид., допов.; до вид. підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко; наук. ред. В. В. Німчук. Київ, 2011. 700 с.

Пит. — Вопросы и отвѣты православному зъ папежникомъ 1603 года. *Русская историческая библіотека, издаваемая Археографическою Комиссіею*. Т. 7: Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 2. Петербург, 1882. С. 1—110.

ПЛ — Приватні листи XVIII ст. / підгот. В. А. Передрієнко; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1987. 173 с.

ПМ — «Поученьє» В. Мономаха. *Полное собрание русских летописей*. Т. 1: Лаврентьевская летопись / 2-е изд.; Постоянная Ист.-археогр. комиссия АН СССР. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926—1928. Стлб. 240—256.

ПОБ — Предисловіе къ Библіи, изданной въ Острогѣ въ 1581 г. *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ*. Ч. 1. Т. 8. Вып. 1: Памятники литературной полемики православныхъ южно-руссовъ съ протестантами и латино-уніатами въ Юго-Западной Руси за XVI и XVII стол. Кіевъ: Литотипогр. АО Н.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1914. С. 45—58.

Пов. — Перетц В. Н. Повѣсть о трехъ королях-волхвахъ въ Западно-русскомъ спискѣ XV века. *Памятники древней письменности*. Вып. 150. СПб., 1903. 119 с.

Прав. сл. — Голоскевич Г. Правописний словник (за нормами Українського правопису Всеукраїнської Академії Наук). Харків, 1929. 628 с.

Присвята Й. Тризні — Присвята Й. Тризні в «Тріоді пісній» (Новоизбранномꙋ Высоцє Прєвєлєбномꙋ, Єгѡ Ма҃ти Гд҃нꙋ Ѿцꙋ, Іѡсифꙋ Трызнѣ […]). *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків.* Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. С. 347—351.

Проп. р. — Різні проповіді. Б. м. н., поч. XVII ст. (Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 II / 73).

Просф. — Просфонима. Львів, 1591. *Русская историческая библіотека, издаваемая Археографическою Комиссіею.* Т. 19: Памятники полемической літературы въ Западной Руси. Петербург, 1903. Кн. 3 (приложения). С. 61—75.

ПСРЛ I — Лаврентьевская летопись. *Полное собраніе русских летописей.* Т. 1: Лаврентьевская летопись / 2-е изд.; Постоянная Ист.-археогр. комісія АН СССР. Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926—1928. VIII с. 579 стлб.

ПСРЛ II — Ипатьевская лѣтопись. *Полное собраніе русскихъ лѣтописей.* Т. 2: Ипатьевская лѣтопись / 2-е изд.; Императ. Археогр. комиссия. Санкт-Петербург: Типографія М. А. Александрова, 1908. XVI с. 938 стлб. 87 с.

ПЦСС — Полный церковно-славѧнскій словарь (со внесеніемъ въ него важнѣйшихъ древне-русскихъ словъ и выраженій) / сост. Г. Дьяченко. Москва: БММ, 2013. 1168 с.

Рад. Вінець — Радивиловський А. Вѣнꙋци Хв҃ъ. Київ, 1688. 543 с. (Стародрук ЦНБВ, Ш. Кир. 59).

Рад. Огородок — Радивиловский А. Огородокъ Марїи Бцы. Київ, 1676. (Стародрук НБУВ, Ш. 728).

Р. Відр. — Розстріляне відродження: Антологія 1917—1933: Поезія — проза — драма — есей / упоряд., передм., післямова Ю. Лавріненка, післямова Є. Сверстюка. Київ: Смолоскип, 2008. 976 с.

РВЗ — Реестра всего войска Запорожскаго послѣ Зборовскаго договора съ королемъ польскимъ Яномъ Казимиромъ составленные 1649 года / изд. О. М. Бодянскимъ. Москва, 1875. 338 с.

Рильськ. — Рильський М. Т. Твори: у 10 т. Київ: Держлітвидав, 1960—1961.

Роз. Гр. — Розов В. Українські грамоти. Т. 1: XIV в. і перша половина XV в. Київ: УАН, 1928. 75 с., IX.

РУАС — Російсько-український словник / за ред. А. Кримського, С. Єфремова; підгот. О. Телемко. Київ, 2007. (Електронна версія)

Рук. хр. — Рукописный хронограф. Кроника си єсть лѣтописець изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ рускимъ написана до 1656 лѣта чрезъ много лѣтъ дописана 1771. (Рукопис, ВБУ, № 165).

РУС — Ізюмов О. Російсько-український словник / 4-те вид., допов. і випр. за новим правописом. Харків; Київ, 1930. 979 с.

РУСДМ — Словник ділової мови: Термінологія та фразеологія (проєкт) / М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич. Харків; Київ, 1930. 248 с.

Рус. Дн. — Русалка Днѣстровая. У Будимѣ, 1937.

Рус. пис. — Удвари И. Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время. Ниредьхаза, 2005. 228 с.

РУСТТ — Шелудько І., Садовський І. Словник технічної термінології (загальний): проект. Київ, 1928. 588 с.

Сак. — Сакович В. Вѣршѣ на жалосный погрєбъ […] Сагаидачного. *Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків*. Київ: Друкарня Української академії наук, 1924. С. лї—нґ.

СГНН — Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т. 1: А—Ж. Запоріжжя, 1992. 324 с.

СДРЯ — Словарь древнерусского языка (XI — XIV вв.): в 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва: Русский язык, 1988 —. Т. 1 —.

Син. — Синоніма славенороссская. *«Лексис» Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссская* / підгот. текстів пам’яток,

вст. ст. В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1964. С. 91—172.

Син. П. — Синайский патерик: текст и палеографическое описание / изд. подгот. В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина. Москва: Наука, 1967. 402 с.

Ск. БГ — Княжеское житие. Сказание о Борисе и Глебе. *Древняя русская литература: хрестоматия* / сост. Н. И. Прокофьев. Москва: Наука, 1980. С. 37—44.

Сл. В. — Служебник Варлаама Хутинського кінця XII — початку XIII ст. (Рукопис зберігається в Державному історичному музеї в Москві, шифр: Син. 604).

Сл. Кв.-Осн. — Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: у 3 т. / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Харків, 1978—1979.

Сл. Лекс. — Славинецький Є. Лексіконъ латинський. *«Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підгот. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1973. С. 59—420.

Сл. ПІ — Слово о плъку Игорєвѣ, Игорѧ сына Свѧтъславлѧ, внука Ольгова / підгот. давньоруського тексту і прим. В. В. Німчука. Київ: Дніпро, 1977. 80 с.

Сл. ПРЗ — «Слово про погибіль Руської землі» XIII ст. за списком XV ст. *Кто с мечом: Три произведения древнерусской литературы XIII — XV веков /* под ред. Д. С. Лихачева. Москва, 1973. С. 14—16; арк. 273 зв. — 274 зв. рукопису.

Сл. Шевч. — Словник мови Шевченка: у 2 т. / відп. ред. В. С. Ващенко. Київ, 1964.

Слав.-Кор. — Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексікон словено-латинскій. *«Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підгот. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1973. С. 423—541.

См. Каз. — Казанъє на чєстныи Погрєбъ прєчєстногѡ и прєвєлєбно(г) мꙋжа и ѡ(т)ца Лєонтїѧ Карповича … прєзъ …

Мєлєтїя Смотриского ω(т)правованоє. Вільно, 1620. (Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд218).

См. Гр. — Смотрицький Мелетій. Граматика / підгот. факс. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука; відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. 111 с.

См. Кл. — Ключъ царства небесного / підгот.: В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2005. 121 с.

Совѣт. — Совѣтованіе о благочестіи. *Памятники, изданные Временною Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ* / 2-е изд. Т. 1. Кіевъ, 1848. С. 224—251.

Срезн. — Срезневский И. И. Матеріалы для словаря древнерусскаго языка по письменнымъ памятникамъ: у 3 т. СПб., 1893—1912.

СРУ — Словарь російсько-український: у 4 т. / зібр. і впор. М. Уманець і А. Спілка. Львів, 1893—1898.

СРЯ — Словарь русского языка XI — XVII вв. Москва: Наука, 1975 —. Вып. 1 —.

ССС — Старославянский словарь (по рукописям X — XI веков) / Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес [и др.]; под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1994. 842 с.

ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV — XV ст.: у 2 т. / уклад.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова [та ін.]; редкол.: Л. Л. Гумецька (голова) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1977—1978. Т. 1—2.

СУЄ — Скотарське учительне Євангеліє — український гоміліар 1588 року / текст підгот. і вид. М. Кочіш; передм. В. Німчука. Сомбатгей, 1997. 479 с.

СУМ — Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980.

СУМ д. т. — Словник української мови: в 11 т. Додатковий том: у 2 кн. / відп. ред. Л. В. Мовчун, І. С. Гнатюк. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2017.

СУМ XVI-XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.: у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) [та ін.]. Львів, 1994 —. Вип. 1 —.

СУР — Ніковський А. Словник українсько-російський. Горно, 1927. 864 с. (за матеріалами сайту https://r2u.org.ua).

СЦСЯ — Словарь церковно-славянского языка: в 3 т. / сост. Вторымъ отдѣленіемъ Имп. АН. СПб., 1847.

Т. — Історичний словник українського язика. Т. 1: А—Ж / уложили проф. Е. Тимченко, Е. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко; зредагував проф. Е. Тимченко. Харків; Київ: Держ. вид-во України, 1930. 550 с.

Т. Мат. — Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV — XVIII ст.: у 2 кн. / підгот., упоряд., ред. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ; Нью-Йорк, 2002—2003.

ТУ — Торгівля на Україні. XIV — середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина: зб. док. / упоряд.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко; редкол.: М. Ф. Котляр (відп. ред.) та ін.; авт. передм. М. Ф. Котляр, В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 1990. 404 с.

Туптало — Титовъ Ан. Проповѣди святителя Димитрія, митрополита Ростовскаго, на украинскомъ нарѣчіи. Москва, 1909. IX, 135 с.

УГр. XV — Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вст. ст. і комент. В. М. Русанівського; відп. ред. М. М. Пещак. Київ: Наукова думка, 1965. 162, [1] с.

УЄ № 31 — Учительне євангеліє. З території Бойківщини, к. XVI ст. (Зберігається в Рукописному відділі ЛНБ НАН України, ф. 1, № 31).

УЄ № 236 — Учительне євангеліє. Б. м. н., 1640. (Зберігається в Рукописному відділі ЛНБ НАН України, ф. 1, № 236).

УЄ № 29515 — Учительне євангеліє. Устрики, I пол. XVII ст. (Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр РК 29515 (429)).

УЄ Єв. — Єѵ(г)лїє ꙋчитєлноє албо Казанѧ на кождꙋю нє(д)лю и свѧта ꙋрочистыи… Єв’є, 1616. (Зберігається у Відділі

рідкісної книги ЛНБ НАН України, шифр IV Ст.-531).

УЄ Кал. — Єѵ(г)лїє ꙋчитєлноє албо Казанѧ на кождꙋю Н(д)лю и Свѧта оурочистыѣ. Прє(з) С(т). ѡ(т)ца нш҃єго Калліста ... по грєцкꙋ написаноє,.. на рꙋскїй пєрєложєноє ... повєлєнїє(м) Пєтра Могилы. Київ, 1637. (Зберігається у Відділі рідкісної книги ЛНБ НАН України, шифр IV Ст.-421).

УЄ Трос. — Тростянецьке учительне євангеліє (уривки). З території Лемківщини, XVI ст. *Prace filologiczne*. Warszawa, 1931. Т. 15. Cz. 2.

Уж. 1645 — «Граматика слов'янська» І. Ужевича / підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. Київ: Наукова думка, 1970. 113 с.

Уж. П. — Колесса О. Ужгородський «Полꙋставъ» у пергаміновій рукописі XIV в. *Записки НТШ*. Львів, 1925. Т. 141—143. С. 1—59.

УЛ — Український лексикон кінця XVIII — початку XXI ст.: словник-індекс: у 3 т. / редкол.: П. Ю. Гриценко (голова), К. Г. Городенська, О. А. Дюндик, Є. А. Карпіловська. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2017.

УЛ XVIII — Українська література XVIII ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / уклад., авт. вст. ст., прим. О. В. Мишанич; гол. ред. І. О. Дзеверін. Київ: Наукова думка, 1983. 697 с.

Ун. Г. — Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657—1687) / упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко; редкол.: П. Сохань (голова) [та ін.]. Київ; Львів: НТШ, 2004. 1085 с.

УП — Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. / упоряд. В. П. Колосова, В. І. Крекотень. Київ: Наукова думка, 1978. 431 с.

Урбар — Петровъ А. Матеріалы для исторіи Угорской Руси. Т. 5. Первый печатный памятникъ угрорусскаго нарѣчія. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской Маріи Терезы реформой документы. СПб., 1908. 139 с.

УРНП — Угро-русскія народныя пѣсни / собраны Г. А. Де-

Волланомъ. СПб.: Типографія Министерства внутреннихъ дѣлъ, 1885. 261 с.

УСт. — Ищенко Д. С. Устав студийский по списку XII в. (фрагменты). *Источники по истории русского языка*: сб. ст. / ред. С. И. Котков, В. Я. Дерягин. Москва: Наука, 1976. С. 121—130.

Фасмер — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / 2-е изд.; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1986—1987.

Фр. — Франко І. Я. Твори: у 20 т. / редкол.: О. Е. Корнійчук [та ін.]. Київ: Держлітвидав, 1950—1956.

ФСт. — Огласительные поучения Феодора Студита. XIV. (ГБЛ, МДА, ф. 172 (I), № 52, 230 л: 1 в — 230 б).

Хан. — Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727—1753 гг. / изд. Ал. Лазаревского. *Киевская старина, приложение*. 1884. № 3—6, 8—11; 1885. № 3—4, 6—7, 9—12; 1886. № 1, 4, 5, 7—12. Отдельный оттиск. Киев, 1884. 524 с.

ХД — «Хождение» игумена Даниила. *Памятники литературы Древней Руси: XII век* / вст. ст. Д. С. Лихачева; сост. и общ. ред. Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачева. Москва: Худ. литература, 1980. С. 25—115.

Цамблак — Цамблак Г. «[Слово] надгробноє… Кипріану…», 1409 р. *Русев П. Естетика и майстерство на писателите от Евтимиевата книжовна школа.* София, 1983. С. 230—237.

ЦБ Лит. — Центральна бібліотека АН Литви у Вільнюсі. (Матеріали взяті зі «Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.»).

ЦДІАК — Центральний державний історичний архів у Києві.

Чет. — Четья 1489. (Рукопис зберігається у ЦНБ НАН України, шифр ДА / 415 л.).

Шевч. — Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 10 т. / редкол.: О. І. Білецький, Д. Д. Копиця [та ін.]. Київ: Вид-во АН УРСР, 1939—1963.

Шимкевич — Шимкевич Ф. Словарь украинскаго нарѣчія. *Галас Б.К.*

Ф. С. Шимкевич як лексикограф і українське словникарство (кінець XVIII — початок XX ст.). Ужгород, 1995. С. 78—144.

Шульгач — Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ, 2008—2019. Ч. 1—6.

ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева, Ж. Ж. Варбот. Москва: Наука, 1974—. Вып. 1 —.

Я. — Яворницький Д. І. Словник української мови. Т. 1: А—К. Катеринослав: Слово, 1920. 411 с.

AS — Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1887—1910. T. 1—7.

BD — Documentele lui Ştefan cel Mare / publicate de I. Bogdan. Bucureşti, 1913. Vol. 1—2.

Cost. — Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare / publicate de Mihai Costăchescu. Bucureşti: Viaţa Românească, 1931—1932. Vol. 1—2.

DRH — Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. 1—3. Bucureşti, 1975—1980.

SJP — Słownik języka polskiego / red. M. Szymczak. Warszawa 1978—1981. T. 1—3.

SJS — Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae / hl. red. J. Kurz; vědecký red. B. Havránek. Praha, 1966.

SP — Słownik prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974 —. T. 1 —.

SSP — Słownik staropolski / red. S. Urbańczyk. Wrocław etc., 1953—2002. T. 1—11.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверина С. А. Сложные слова в языке XII в. *Древнерусский язык домонгольской поры*: межвуз. сб. / отв. ред. В. В. Колесов. Ленинград: ЛГУ, 1991. С. 163—173.

2. Адрианова-Перетц В. П. Очерки поэтического стиля Древней Руси. Москва; Ленинград, 1947. 185 с.

3. Азарова Л. Є. Композитні утворення в українському мовознавстві. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки.* Філологічні науки. 2000. № 6. С. 122—125. (по тексту — Азарова 1)

4. Азарова Л. Розгляд композитних утворень в українському мовознавстві. *Філологічні студії.* Луцьк, 2000. № 1. С. 10—14. (по тексту — Азарова 2).

5. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2000. 222 с.

6. Азарова Л. Є. Структурна та фонетична побудова складних одиниць у концепції «золотої» пропорції. Вінниця: Віноблдрукарня, 2001. 284 с.

7. Азарова Л. Є., П'яст Н. Й. Складання як один із способів словотвору. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2005. 123 с.

8. Азарова Л. Проблема статусу іменників-юкстапозитів у сучасному мовознавстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Лінгвістика. Херсон, 2009. Вип. 9. С. 237—241.

9. Алексеев А. А. Текстология славянской Библии. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1999. 256 с.

10. Алимпиева Р. В. О концептуальном пространстве «добро» — «зло» в древнерусском языке XI — XIV вв. *Семантика языковых единиц в диахронии*: сб. науч. трудов / ред.: С. С. Ваулина, Р. В. Алимпиева [и др.]. Калининград: Изд-во КГУ, 2001. С. 3—11.

11. Антошин Н. С. Язык молдавских грамот XIV — XVI веков: автореф. дис. … д-ра филол. наук: 10.661. Ленинград, 1961. 34 с.

12. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1969. 608 с.

13. Бача Ю., Ковач А., Штець М. Мова українців-русинів Словаччини: історична еволюція та націєтворчі функції. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Bacha_Yurii/Mova_ukraintsiv-rusyniv_Slovachchyny_istorychna_evoliutsiia_ta_natsiietvorchi_funktsii.pdf.

14. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960. 415 с.

15. Белецкий А. А. Отношения компонентов яыка. *Структурная и математическая лингвистика*. Киев, 1977. Вып. 5. С. 3—9.

16. Беркещук І. Композитні утворення у складі ад'єктивів, мотивованих назвами частин тіла. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2005—2006. № 6/7. С. 82—87.

17. Білан Н. І. Структурно-стильові та лексико-семантичні особливості заповітної документації (на матеріалі духівниць кінця XVII — XVIII ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 215 с.

18. Біленко Т. Г. Поетика нульсуфіксації: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2004. 20 с.

19. Білодід І. К. Вивчення історії української літературної мови в радянський час. *Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років* / відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. С. 3—45.

20. Брицин М. Я., Жовтобрюх М. А., Майборода А. М. Порівняльна граматика української і російської мов / 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Вища школа, 1987. 263 с. (по тексту — ПГУРМ).

21. Варбот Ж. Ж. Древнерусское именное словообразование: ретроспективная формальная характеристика. Москва: Наука, 1969. 232 с.

22. Васянович Г. Проблема добра і зла у християнській етиці. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2017. Вип. 16. С. 56—70.

23. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка. Москва: Индрик, 2002. 336 с.

24. Вендина Т. И. Из кирилло-мефодиевского наследия в языке русской культуры. Москва: Институт славяноведения РАН, 2007. 336 с.

25. Веневцева Л. Молдавские грамоты XIV — XV веков как источник изучения истории украинского языка (Фонетика. Морфология): автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.661. Харьков, 1966. 23 с.

26. Верещагин Е. М. Две линии в языкотворчестве Кирилла и Мефодия и их последователей: формирование терминологии, создание поэтической традиции. *Славянское языкознание*: X Междунар. съезд славистов. Доклады советской делегации / отв. ред. Н. И. Толстой. Москва: Наука, 1988. С. 78—89.

27. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1998. 18 с.

28. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Радянська школа, 1982. 208 с. (по тексту — Гр-ка 1982).

29. Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини / відп. ред. В. В. Лучик. Кіровоград, 2006. 436 с.

30. Вздорнов Г. Исследование о Киевской Псалтири. Москва: Искусство, 1978. 171 с.

31. Волинські грамоти XVI ст. / упоряд.: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. Київ: Наукова думка, 1995. 248 с. (по тексту — ВГ).

32. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / наук. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1966. 588 с.

33. Вялкина Л. В. Словообразовательная структура сложных слов в древнерусском языке XI — XIV вв. *Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка*: сб. ст. / отв. ред. Р. И. Аванесов. Москва: Наука, 1974. С. 156—195.

34. Вялкина Л. В. Из истории слов-терминов времени (на материале письменных памятников XI — XIV вв.). *Древнерусский язык. Лексикология и словообразование*: сб. ст. / отв. ред. В. И. Борковский. Москва: Наука, 1975. С. 69—93.

35. Гаврилюк Н. Про поетичний словник неокласиків (нульова суфіксація як засіб творення оказіоналізмів). *Урок української*. 2000. № 8. С. 22—23.

36. Гаврилюк Н. Оказіональні прикметники-композити в поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект). *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*. 2007. Вип. 10. С.74—78.

37. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с. (по тексту — СЛТ).

38. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010. 446 с.

39. Гонтарук Л. Характер запозичень із польської мови в українську XVI — першої половини XVII ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2004. Вип. 54. С. 78—103.

40. Горда О. М. Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2016. 20 с.

41. Горецький П. Націоналістичні перекручення в питаннях українського словотвору. *Мовознавсто*. 1934. № 1. С. 37—51.

42. Горобець В. Про назви кольорів в українській мові другої половини XVIII ст. URL:
http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine55-56-13.pdf

43. Горобець В. Й. З історії назв кольорів в українській мові. *Культура слова*. Київ, 1977. Вип. 12. URL:
http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine12-9.pdf

44. Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. (на матеріалі українських діаріушів) / відп. ред. В. О. Винник. Київ: Наукова думка, 1979. 128 с.

45. Горобець В. Й. Від упорядника. *Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.*: зб. док. / упоряд., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ: Наукова думка, 1993. С. 23—32.

46. Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті синтаксичного синтезу. *Мовознавство*. 1988. № 3. С. 27—34.

47. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір. Київ: Радянська школа, 1977. 120 с.

48. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1999. 206 с.

49. Гримашевич Г. Система українського числівника XVI — XVII ст. *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів, 2013. С. 210—239.

50. Гриценко С. П. Номінування колористичної гами у староукраїнських писемних пам'ятках XVI — XVII ст. *Вісник КНЛУ*. Серія: Філологія. Т. 16. № 1. 2013. С. 11—30.

51. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 208 с.

52. Грунскій Н. К. Украинская грамматика / 2-е изд., доп. Київ, 1918. 64 с.

53. Гумецька Л. Л. Нариси словотворчої системи української актової мови XIV — XV ст. / відп. ред. І. М. Керницький. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.

54. Гумецька Л. Л. Способи адаптації запозиченої лексики в староукраїнській мові. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 71—73.

55. Дем'янюк А. А. Композити в староукраїнській літературній мові кін. XVI — XVII ст.: структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2004. 18 с.

56. Дем'янюк А. А. Композити в староукраїнській літературній мові кінця XVI — XVII ст.: структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти (на матеріалі поетичних текстів): дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2004. 183 с.

57. Дещинський Л. Є. Національно-визвольний рух в Україні в 80-х — 90-х роках XX ст. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 555: Держава та армія. С. 3—13.

58. Джафаров М. М. Очерки по истории русского словосложения / науч. ред. Л. Г. Гулиева. Баку, 2009. 243 с.

59. Дмитриева Н. М., Линтовская Е. М. Этический смысл концепта «любовь» в русской языковой картине мира (на материале словарей XI — XIX веков). *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2016. № 7. С. 44—49.

60. Добрушина Е. Р. Абсолютность добра и относительность блага или наоборот? *Вестник ПСТГУ. III: Филология*. 2009. Вып. 1 (15). С. 25—40.

61. Дронова Л. П. Прилагательное *благой* в историко-культурном контексте. *Известия Уральского государственного университета*. 2005. № 39. С. 175—190.

62. Дубровіна К. О. «Філософія серця» в українській культурній традиції. *Мультиверсум*: *Філософський альманах*. Київ: Центр духовної культури, 2006. № 52. URL:
https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Dubrovina.htm

63. Дэже Л. Очерки по истории закарпатских говоров. Будапешт, 1967. 308 с.

64. Ерофеева И. В. Сложные существительные в семантической структуре летописного текста. *Ученые записки Казанского государственного университета. Гуманитарные науки.* 2006. Т. 148. Кн. 2. С. 85—98.

65. Ерофеева И. В. Именное словообразование в языке русских летописей: автореф. дис. … д-ра. филол. наук: 10.02.01. Казань, 2010. 50 с.

66. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1982 —. Т. 1 —. (по тексту — ЕСУМ).

67. Єдлінська У. Я. Із спостережень над формою українських грамот XIV — XV ст. *Дослідження і матеріали з української мови* / редкол.: Л. Л. Гумецька (голова), І. Є. Грицютенко, І. М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1964. Т. 6. С. 81—90.

68. Єдлінська У. Ділова мова XIV — XV ст. в українському мовотворчому процесі. *ІІ Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство: Доповіді і повідомлення*. Львів, 1993. С. 17—21.

69. Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори в поетичному дискурсі 80—90-х років XX століття: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2003. 18 с. URL: http://disser.com.ua/contents/3839.html

70. Жижома О. Роль оказіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу. *Лінгвістичні студії* / уклад. А. Загнітко [та ін.]. Донецьк: ДонДУ, 2009. Вип. 18. С. 156—161.

71. Жирмунский В. М. О границах слова. *Вопросы языкознания*. 1961. № 3. С. 3—21.

72. Жовтобрюх М. А. Староукраїнські грамоти як пам’ятки української мови. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 62—70.

73. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: у 2 ч. Ч. 1 / 3-тє вид. Київ: Радянська школа, 1965. 424 с.

74. Зайцева Т. В. 40 років української радянської лексикографії. *Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років* / відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. С. 93—115.

75. Закон про мови в УРСР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11.

76. Залозний П. Коротка граматика української мови. Ч. 1 / 2-ге вид. Київ, 1912. 66 с.

77. Зелінська О. Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2013. 408 с.

78. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. Москва: Просвещение, 1973. 304 с.

79. Зизаній Л. Граматика словенська / підгот. факс. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1980. [Паг. не зазнач. + 55 с. додатку].

80. Иванов В. В. К семантической типологии производных от числительного «два». *Сокровенные мысли: Слово. Текст. Культура*: сб. ст. в честь Н. Д. Арутюновой / ред. Ю. Д. Апресян. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 101—111.

81. Исупова Т. В. Развитие прилагательных с основой числительного два в истории русского языка: автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.01. Ижевск, 1992. 16 с.

82. Карский Е. Ф. Белорусы. Т. 3. Очерки словесности белорусского племени. Ч. 2. Старая западнорусская письменность. Петербург, 1921. 258 с.

83. Каунова Е. В. Сложные прилагательные в истории развития русского языка. *Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания»*. № 1 (6). Май 2010. URL: http://grani.vspu.ru/files/publics/137_st.pdf.

84. Кашуба М. Філософське підґрунтя українського бароко. *Українське бароко*: у 2 т. / ред. Д. Горбачов. Харків: Акта, 2004. Т. 1. С. 175—215.

85. Кендус О. З. Тенденції розвитку української культури напередодні проголошення незалежності України. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія: Гуманітарні науки. 2014. Вип. 12. С. 185—191.

86. Керецман В. Ю. Діяльність громадських організацій. *Нариси історії Закарпаття.* Т. 2 (1918—1945) / відп. ред. І. М. Гранчак. Ужгород, 1995. С. 413—429.

87. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2017. 424 с.

88. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 1984. 252 с.

89. Клименко Н. Ф. Як народжується слово. Київ: Радянська школа, 1991. 287 с.

90. Клименко Н. Як народжується слово / 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Академперіодика, 2017. 252 с.

91. Клименко Н. Ф. Взаємозв'язки кількісних прикметників з оцінними. *Клименко Н. Ф. Вибрані праці* / редкол.: П. Ю. Гриценко [та ін.]; упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2014. С. 22—43. (по тексту — Клименко Вз.).

92. Клименко Н. Ф. Морфологічна будова композитів. *Клименко Н. Ф. Вибрані праці* / редкол.: П. Ю. Гриценко [та ін.]; упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2014. С. 83—111. (по тексту — Клименко Морф.)

93. Клименко Н. Ф. Лексико-словотвірні категорії складних прикметників у зіставному аспекті (на матеріалі української та новогрецької мов). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43 (3). С. 3—16. (по тексту — Клименко ЛСК).

94. Клименко Н. Ф. Однотипність синтаксичних еквівалентів як основа формування однорідної семантики. *Клименко Н. Ф. Вибрані праці* / редкол.: П. Ю. Гриценко [та ін.]; упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2014. С. 112—133. (по тексту — Клим. Однотип.).

95. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

96. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ: Вища школа, 1987. 352 с.

97. Ковпік С. І. Функції густативної лексики у творі літератури. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9. С. 539—546.

98. Кожевникова А. А. Типы сложных прилагательных в памятниках русского языка XI — XVII вв. в ономасиологическом аспекте. *Русский язык: система и функционирование (к 80-летию профессора П. П. Шубы)*: материалы III Междунар. науч. конф., Минск, 6—7 апр. 2006 г.: в 2 ч. / редкол.: И. С. Ровдо (отв. ред.) [и др.]. Минск: РИВШ, 2006. Ч. 1. С. 76—79.

99. Козлова Р. М. Структура праславянского слова: Праславянское слово в генетическом гнезде. Гомель: ГГУ, 1997. 412 с.

100. Колесов В. В. Древнерусский литературный язык / ред. Д. Ф. Денисенко. Ленинград: ЛГУ, 1989. 296 с.

101. Корзо М. А. Образ человека в проповеди XVII века. Москва, 1999. 189 с.

102. Корнієнко С. І. Лексичні старослов'янізми в українській літературній мові XIX століття (семантичний і стилістичний аспекти): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2008. 22 с.

103. Костич Л. М. Історія суфіксальної деривації якісних прикметників української мови. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2004. 228 с.

104. Коца Р. З історії поняття «префікс». *Лінгвістичні студії* / наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2011. Вип. 23. С. 48—52.

105. Коца Р. Прикметникові композити на *благо-* у давній українській мові (семантика та структура). *Семантика мови і тексту*: матеріали XI Міжнар. наук. конференції (Івано-Франківськ, 26—28 вересня 2012 р.). Івано-Франківськ, 2012. С. 260—262.

106. Коца Р. О. Праслов'янські моделі творення складних прикметників та їхнє продовження у сучасних слов'янських мовах. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького національного університету*. Кривий Ріг, 2013. Вип. 9. С. 239—245.

107. Коца Р. О. Складнонульсуфіксальні прикметники у давньоукраїнській мові. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 324—328.

108. Кочерга Г. Лінгвістичний антропоцентризм і теорія мовної картини світу як основа дослідження історичної дериватології української мови. *Мовознавчий вісник*. 2012. Вип. 14/15. С. 41—46.

109. Кочубей Т. Відображення культури українського бароко у філософських поглядах професорів Києво-Могилянської академії. URL: www.medievist.org.ua/2016/10/blog-post_12.html.

110. Краўчанка З. Ф. Суадноснасць паміж збліжэннямі і кампазітамі. *Актуальные проблемы лексикологии*: тезисы докладов и сообщений / отв. ред. А. Е. Супрун. Минск: БГУ, 1970. С. 114—115.

111. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Торонто: Нові дні, 1960. 199 с.

112. Куценко В. Проблема класифікації іменникових юкстапозитів (на матеріалі преси). *Мовознавчі дослідження*. Донецьк: ДонДУ, 2000. С. 82—89.

113. Лапшина О. А. Словообразовательная семантика подобия в современном русском языке. *Культура народов Причерноморья*. 2006. № 94. С. 112—116.

114. Лѣвицкїй І. Грамматика ꙗзика русского въ Галиціи. Розложенна на пытанѧ и ötъповѣди. Пєрємыщль, 1840. 128 с.

115. Лесюк М. П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 732 с.

116. Ліпич В. М. Динаміка складно-суфіксальної деривації іменників в українській мові XI — XVIII ст.: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2005. 22 с.

117. Ліпич В. М. Нариси з історії українського словотворення (композитно-суфіксальна деривація іменників XI — XVIII ст.). Київ; Бердянськ, 2007. 158 с.

118. Лопатин В. В. Нулевая аффиксация в системе русского словообразования. *Вопросы языкознания*. 1966. № 1. С. 76—87.

119. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика: проблемы и принципы описания. Москва: Наука, 1977. 316 с.

120. Лопатин В. В., Улуханов И. С. О некоторых принципах морфемного анализа слов (К определению сложного слова в современном русском языке). *Известия АН СССР. Отд. лит. и языка*. Москва, 1963. Т. 20. Вып. 3. С. 190—203.

121. Лосский Н. О. Условия абсолютного добра: основы этики / авт. введ. А. И. Титаренко. Москва: Политиздат, 1991. 368 с.

122. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ: Наукова думка, 2000. 370 с.

123. Лук'янчук С. В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2008. 22 с.

124. Макеенко И. В. Семантика цвета в разноструктурных языках: универсальное и национальное: дис. … канд. филол. наук: 10.02.19. Саратов, 1999. 258 с.

125. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: Кліо, 2017. 240 с.

126. Матанцева А. Кореляція питомих і запозичених терміноелементів у «Російсько-українському словнику» 1924—1933 рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 676. С. 37—40.

127. Матвіяс І. Г. Дослідження з граматики сучасної української літературної мови за радянське сорокаліття. *Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років* / відп. ред. І. К. Білодід. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. С. 71—92.

128. Матвіяс І. Г. Курс сучасної літературної мови. Морфологія. Київ: Радянська школа, 1962. 163 с.

129. Матвіяс І. Особливості словотвору у західноукраїнському варіанті літературної мови. *Українська мова*. 2011. № 1. С. 28—35.

130. Матюнова А. А. Структура номинативно-словообразовательной семантики сложных слов в русском языке (диахронический аспект). *Веснік БДУ*. Сер. 4. 2011. № 3. С. 46—50.

131. Мейе А. Общеславянский язык / пер. с фр. и прим. П. С. Кузнецова; под ред. С. Б. Бернштейна. Москва: Прогресс, 2001. 500 с.

132. Микитась В. Л., Чучка П. П. Дві закарпатські оригінальні пам’ятки XV ст. *Мовознавство*. 1968. № 1. С. 62—68.

133. Мислива-Бунько І. Я. Теоретичні аспекти вивчення складних слів в українській лінгвістиці. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія». Харків, 2013. № 1048. Вип. 67. С. 7—14.

134. Мозер М. Мова східноукраїнських грамот і ділових паперів у XVIII ст. *Мозер М. Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків, 2008. С. 280—303.

135. Мозер М. Огляд історії української мови середньої доби. *Мозер М. Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків, 2008. С. 40—74.

136. Мозер М. Що таке «проста мова». *Мозер М. Причинки до історії української мови* / за заг. ред. С. Вакуленка. Харків, 2008. С. 75—111.

137. Мойсієнко В. Акти Житомирського уряду кінця XVI — початку XVII ст. — важливе джерело вивчення тогочасної української літературно-писемної мови. *Акти Житомирського гродського уряду:*

1590 р., 1635 р. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2004. С. 5—41.

138. Мойсієнко В. М. Про національний статус «руської мови» у часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 67—82.

139. Мойсієнко В. М. До читача. *Луцька замкова книга 1560—1561 рр.* / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. С. 6—7.

140. Молдован А. М. Пять новонайденных украинских грамот XIV — начала XV в. *Лингвистическое источниковедение и история русского языка*: сб. ст. / отв. ред. А. М. Молдован, В. В. Калугин. Москва, 2000. С. 261—276.

141. Мохосоєва М. М. Інноваційні процеси в лексиці на позначення смаку в сучасній українській мові. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Мовознавство. 2013. Т. 21. Вип. 19 (1). С. 218—224.

142. Нелюба А. М. Осново- і словоскладання в контексті словотвірної номінації. *Вісник ЗНУ. Філологічні науки*. 2006. № 2. С. 179—184.

143. Низаметдинова Н. Х. Греческие словообразовательные модели в истории русского словосложения. *Классическая филология на современном этапе*: сб. науч. ст. / отв. ред. И. В. Шталь. Москва: Просвещение, 1996. С. 301—311.

144. Низаметдинова Н. Х. Словообразование сложных слов в русском языке XI — XVII вв.: автореф. дис. … д-ра филол. наук: 10.02.01. Москва, 2004. 52 с.

145. Низаметдинова Н. Х. К вопросу о влиянии греческого языка на русское словосложение. *Мова*. 2014. № 21. С. 123—129.

146. Никифорова С. А. Формирование понятийной сферы «божественное» в русском языке: композиты с начальными *все* и *много* в древнерусской гимнографии. URL: http://d.120-bal.ru/literatura/10220/index.html?page=11.

147. Никифорова С. А. Композиты с начальными бого- и благо- в Ильиной книге XI — XII вв.: определение понятийных связей на базе греко-славянских соответствий. *Вестник Удмуртского университета. Филологические науки*. 2006. № 5 (2). С. 113—126.

148. Никифорова С. А. Глагольно-именная база композитов славяно-русского текста: к вопросу о генезисе сложного слова. *Вестник Удмуртского университета. Филологические науки*. 2007. № 5 (2). С. 147—152.

149. Никифорова С. А. Соположение именных основ как словообразовательная база композита славяно-русского текста. *Linguistica brunensia*. 2009. Vol. 57. Iss. 1/2. P. 81—91.

150. Николаев Г. А. Русское историческое словообразование: теоретические проблемы. Казань, 1987. 152 с.

151. Німчук В. В. Перший великий словник української мови Павла Білецького-Носенка. *Білецький-Носенко П. Словник української мови* / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1966. С. 5—37.

152. Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV — XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1985. 224 с.

153. Німчук В. Київський Псалтир 1397 року — пам'ятка північного діалекту української мови. *Український діалектологічний збірник. Кн. 3. Пам'яті Т. Назарової* / упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Довіра, 1997. С. 218—230.

154. Німчук В. В. Українська Четья 1489 року. Житомир, 2015. 101 с.

155. Німчук В. В., Симонова К. С. Передмова. *Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.*: зб. актових док. / підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1981. С. 5—23.

156. Новак М. О. О славяно-греческих параллелях composita в тексте Апостола. *История русского языка: Словообразование и формообразование*: сб. материалов. / под общ. ред. Г. А. Николаева. Казань, 1997. С. 170—178.

157. Новак М. О. Реакции на греческие словосложения в древнеславянском Апостоле. *Русский язык: функционирование и развитие*: материалы международной научной конференции (Казань, 18—21 апреля 2012 г.). Т. 1. Казань, 2012. С. 164—171.

158. Новікова Є. Б. Інноваційні прикметники-композити в лексичній системі сучасної української мови. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ*. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. 2014. Вип. 28. С. 135—140.

159. Новікова Т. Вплив церковнослов'янської мови на різні функціональні стилі української мови. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 697—699. Слов'янська філологія. С. 199—206.

160. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560 р.: Літературно-лінгвістична монографія. Варшава, 1930. 520 с.

161. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та прим. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2001. 440 с.

162. Огієнко І. Українська культура / упоряд., автор передм. та ком. М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2002. 342 с.

163. Олексенко О., Мізіна О. Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості нульсуфіксальних атрибутів. Полтава; Харків: Харків. іст.-філол. т-во, 2014. 232 с.

164. Олійник З. П. Складні слова з початковим нумеративним компонентом в сучасних російській та українській мовах. *Проблемы словообразования русского и украинского языков*: сб. ст. / редкол.: Е. С. Отин (отв. ред.) [и др.]. Киев; Донецк: Вища школа, 1976. С. 144—151.

165. Онищак Г. В. Добро та зло як предмет наукового дослідження. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2014. Вип. 12. С. 141—149.

166. Павловскій Ал. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. СПб., 1818. 116 с.

167. Панькевич І. Закарпатський діалектний варіант української літературної мови XVII — XVIII вв. *Slavia*. 1958. Roč. 27. № 2. С. 171—181.

168. Пелешенко Ю. В. Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV — початку XVI ст. / відп. ред. В. Л. Микитась. Київ: Наукова думка, 1990. 144 с.

169. Пена Л. І. Олекса Синявський про словотвір. URL: http://litmisto.org.ua/?p=25884

170. Пена Л. І. Питання словотвору у «Граматиці української (руської) мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2011. Вип. 23. С. 67—71.

171. Передмова. *Ботанічний термінологічний бюлетень*. Київ: Вид-во ВУАН, 1935. С. 3—10.

172. Передрієнко В. Проблеми вивчення староукраїнської літературної мови другої половини XVI — XVIII ст. URL: http://www.medievist.org.ua/2013/03/v-v.html.

173. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинскои литературы XVI — XVIII веков. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1926. 118 с.

174. Петров А. Отзвук реформации в русском Закарпатьи XVI в. Няговские поучения на Евангелие. Прага, 1923. 123 с.

175. Петрухина Е. В. Сложные имена в русском языке: история и современность. *Филология: вечная и молодая*: сб. ст. к юбилею проф. М. Л. Ремневой / под ред. М. Ю. Сидоровой, Л. А. Дунаевой. Москва: МГУ, 2012. С. 113—125.

176. Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту). Київ: Наукова думка, 1979. 268 с.

177. Пещак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Українознавство, 1994. 286 с.

178. Пирога Н. Г. Зіставлення складних слів і словосполучень у сучасній українській мові. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2002. № 6. С. 218—223.

179. Писарь Н. В. «Добро — зло» в составе дихотомии «бог — дьявол». *Ярославский педагогический вестник*. Т. 1: Гуманитарные науки. 2010. № 4. С. 180—182.

180. Плющ П. П. Історія української літературної мови. Київ: Вища школа, 1971. 424 с.

181. Поздрань Ю. В. «Російсько-український словник» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті. Вінниця: ВНТУ, 2018. 292 с.

182. Пономарев В. И. К истории сложных слов в русском языке. *Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР*. Москва, 1953. № 4. С. 44—58.

183. Постанова народного комісара освіти УСРР від 5-го вересня 1933 р. про «Український правопис». *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / за ред. Л. Масенко. Київ: ВД Києво-Могилянська академія, 2005. С. 108.

184. Потиха З. А. Современное русское словообразование: пособие для учителя. Москва: Просвещение, 1970. 384 с.

185. Прокопец А. П. Метафорическая деривация сложных адъективов. *Культура народов Причерноморья*. 2004. № 53. С. 107—111.

186. Радомська Л. А. Вивчення обсягу поняття «юкстапозит» у сучасному мовознавстві. *Методичні студії*. Вінниця: ДонНУ, 2015. Вип. 4. С. 249—260.

187. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті. *Мовознавство*. 1934. № 1. С. 15—17. (по тексту — Резолюція).

188. Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / за ред. Л. Масенко. Київ: ВД Києво-Могилянська академія, 2005. С. 148—152. (по тексту — Резолюція Гр.).

189. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові. *Українська мова в школі*. 1952. № 6. С. 10—19.

190. Розов В. А. Значеніе грамотъ XIV и XV вѣковъ для исторіи малорусскаго языка. Кіевъ, 1907. 20 с.

191. Романченко А. П. Композити-кольороназви як конституенти ФСП компаративності. *Мовна екологія як чинник гармонійного розвитку суспільства*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції (Одеса, 12—13 листопада 2002 р.) / відп. ред. М. О. Подрезова. Одеса: Астропринт, 2003. С. 94—99.

192. Рудь О. М. Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українській поетичній мові XX століття: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 21 с.

193. Русанівський В. М. Передмова. *Українські грамоти XV ст.* / підгот. тексту, вст. ст. і комент. В. М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 1965. С. 5—23. (по тексту — Русанівський УГр.).

194. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ: АртЕк, 2002. 424 с.

195. Русанівський В. Розквіт і взаємозбагачення мов соціалістичних націй. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / за ред. Л. Масенко. Київ: ВД Києво-Могилянська академія, 2005. С. 309—323. (по тексту — Русанівський).

196. Салерно Т. В. Сложные прилагательные с основой числительного два в древнерусском языке. *Вестник Московского государственного университета — Лесной вестник*. 2002. № 3. С. 114—119.

197. Свєнціцький І. Західноукраїнські грамоти XIV — XV ст. *Питання українського мовознавства*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1957. Кн. 2. С. 3—27.

198. Секежицки Э. К вопросу об аффиксоидах имен прилагательных в современном русском языке. *Studia Rossica Posnaniensia*. 1977. Вып. 9. С. 165—175.

199. Селіванова О. О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов). Черкаси: ЦНТЕІ, 1996. 297 с.

200. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів: Укр. вид-во, 1941. 360 с.

201. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови / 3-тє вид., переробл. Відень, 1914. 202 с.

202. Смотрицький М. Граматика / підгот. факсим. вид. та дослідження пам’ятки В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1979. 111 с.

203. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980.

204. Словообразователна и семантична структура на сложните прилагателни в славянските езици / М. Деянова, Л. Лашкова, Е. Пернишка, Д. Станишева. София, 1980. 223 с.

205. Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1979. 405 с.

206. Соломоновская А. Л. Composita в церковнославянском переводе трактата Псевдо-Дионисия Ареопагита «О небесной иерархии». *Сибирский филологический журнал*. 2012. № 4. С. 114—123.

207. Стаменова А. История лексических древнеболгаризмов в украинском литературном языке. София: Paradox, 2017. 535 с.

208. Статєєва В., Гомонай Р. Оборона прав української мови у 1905 році: загальний огляд. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Вип. 8: Збірник пам’яті професора Василя Добоша / відп. ред. М. І. Сюсько. Ужгород, 2005. С. 134—146.

209. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX ст. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 7—21.

210. Сучасна українська літературна мова: морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969. 583 с. (по тексту — СУЛМ).

211. Тараненко О. О. Смислова основа словотворення. *Мовознавство*. 1982. № 5. С. 19—27.

212. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX — XXI ст.). Київ: ВД Дмитра Бураго, 2015. 248 с.

213. Тарланов З. К. Становление типологии русского предложения в ее отношении к этнофилософии. Петрозаводск, 1999. 207 с.

214. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру. Київ: МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 172 с.

215. Темчин С. Ю. Функционирование руськой мовы и иерархия церковных текстов. *Studia Russica*. Budapest, 2009. T. 23. P. 226—234.

216. Тимченко Є. Українська граматика. Київ: Друкарня Університету св. Володимира, 1917. 168 (170) с.

217. Титаренко В. М. Побутова лексика польського походження в північноукраїнських пам'ятках XVI — XVII ст. (на матеріалі текстів ділового стилю). *Українська полоністика*. 2007. Вип. 3/4. Філологічні дослідження. С. 248—256.

218. Тишина Е. В. Основные деривационные модели праславянской ономатопеи. *Известия Волгоградского педагогического университета*. Серия: Филологические науки. 2008. № 5 (29). С. 91—94.

219. Тітов Хв. Матеріали до історії книжної справи на Вкраїні в XVI — XVIII в.в.: Всезбірка передмов до українських стародруків. Київ, 1924. 546 с.

220. Тома Н. М. Роль абстрактної лексики у вербалізації концепту «Бог» (на матеріалі творів Петра Могили). *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс*. 2013. Вип. 678. С. 134—137.

221. Трубецкой Е. Н. Смысл жизни. *Смысл жизни в русской философии: конец XIX — начало XX века* / под ред. А. Ф. Замалеева. СПб.: Наука, 1995. С. 259—341.

222. Українська література XVIII ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / уклад., авт. вст. ст., прим. О. В. Мишанич; гол.

ред. І. О. Дзеверін. Київ: Наукова думка, 1983. 697 с. (по тексту — УЛ XVIII).

223. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк [та ін.] / 3-тє вид., зі змінами і допов. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с. (по тексту — УМЕ).

224. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / за ред. Л. Масенко. Київ: ВД Києво-Могилянська академія, 2005. 399 с.

225. Українське літературне бароко: зб. наук. праць / за ред. О. В. Мишанича. Київ: Наукова думка, 1987. 301 с. (по тексту — УЛБ).

226. Український правопис (проєкт). Харків: ДВУ, 1926. 123 с.

227. Український правопис / 1-ше вид.; Нар. комісаріят освіти УСРР. Київ: ДВУ, 1929. 103 с.

228. Український правопис / авт. передм. А. Хвиля; Нар. комісаріат освіти УСРР. Харків: Рад. школа, 1933. 95 с.

229. Український правопис / за ред. І. Кириченка; Нар. комісаріат освіти УРСР. Київ: УДВ, 1946. 179 с.

230. Український правопис / 2-ге вид., випр. і допов.; відп. ред. К. К. Цілуйко; АН УРСР, Мін. освіти УРСР, Мін. вищої і сер. спец. освіти УРСР. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 272 с.

231. Український правопис / 4-те вид., випр. і допов.; АН України. Київ: Наукова думка, 1993. 240 с.

232. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV — XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. 654 с.

233. Франчук В. Ю. Структурно-семантичні особливості деяких складних прикметників. *Граматичні та стилістичні студії з української і російської мов* / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1965. С. 108—121.

234. Фридрак В. Б. Зіставлення у складному слові. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine32-8.pdf.

235. Царалунга І. Б. Вижвівська книга XVII століття — цінне джерело для вивчення західнополіського діалекту в діахронії. *Акти Вижвівської міської книги XVII ст.* / підгот. до вид. І. Б. Царалунга; відп. ред. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2015. С. 5—55.

236. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV — XV ст. Хмельницький: ФОП Гонта А. С., 2017. 448 с.

237. Чаварга А. Екстралінгвальні чинники розвитку української літературної мови на теренах історичного Закарпаття у 20—40-х рр. XX ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2017. Вип. 22. С. 68—72.

238. Чапленко В. Історія нової української літературної мови. Нью-Йорк, 1970. 448 с.

239. Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 року). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 236 с.

240. Чуба Г. Українські рукописні учительні Євангелія: Дослідження, каталог, описи. Київ; Львів: Свічадо, 2011. 222 с.

241. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию. Москва: Изд-во МГУ, 1968. 310 с.

242. Шаркань В. В. Королівське Євангеліє — пам’ятка духовної культури Закарпаття. *Українська мова*. 2012. № 4. С. 109—113.

243. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття: стан і статус. Нью-Йорк, 1987. 295 с.

244. Шевчук О. С. Аналіз творення слів під час вивчення частин мови. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 9. С. 29—33.

245. Шимко Е. Славянизмы в русском и украинском литературном языках: сходство и различия (в контексте теории трех стилей М. В. Ломоносова). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2002. Вип. 6: Філологія. С. 78—82.

246. Шульгач В. П. Нариси з праслов’янської антропонімії. Київ, 2008—2019. Ч. 1—6.

247. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева, А. Ф. Журавлева, Ж. Ж. Варбот. Москва: Наука, 1974 —. Вып. 1 —.

248. Яковенко Н. М., Німчук В. В. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI — першої половини XVII ст. *Книга Київського підкоморського суду (1584—1644)* / відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1991. С. 5—56.

249. Ярошенко В., Сабалдир Г. Відповідники до російських прикметників з складниками -подобный, -образный, -видный (доповідь на засіданні спеціальної Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті, 1933р.). *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / упоряд.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька. Київ: ВД Києво-Могилянська академія, 2005. С. 152—163.

250. Bizior R. Metaforyzacja jako strategia ekonomizująca komunikację kaznodziejską w XIX wieku. *Zjawisko ekonomii w języku, tekście i komunikacji* / red. R. Bizior, D. Suska. Częstochowa, 2010. T. 1. C. 27—43.

251. Handelsman M. Konstytucje polskie 1791—1921. Warszawa, 1922. 144 s.

252. Lamprecht A., Šlosar D., Bauer J. Historická mluvnice češtiny. Praha, 1986. 423 s.

253. Nikiforova S. Ранняя славянская терминология христианства: структура и семантика композита (на материале древнерусского и древнечешского языков): disertačni práce. Brno: Masarykova univerzita, 2014. 158 s.

254. Rejzek J. Slovesa s intenzivní reduplikací v češtině a jiných slovanských jazycích. URL: https://sites.ff.cuni.cz/ucjtk/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/Rejzek2012b.pdf.

255. Słownik języka polskiego / red. M. Szymczak. Warszawa 1978—1981. T. 1—3. (по тексту — SJP).

256. Słownik prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974 —. T. 1 —. (по тексту — SP).

257. Słownik staropolski / red. S. Urbańczyk. Wrocław etc., 1953—2002. T. 1—11. (по тексту — SSP).

258. Šlosar D. Česká kompozita diachronně. Brno, 1999. 124 s.

259. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka. I. Formacje tematyczne. Warszawa, 1992. 185 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення назв мов, наріч і діалектів

блр. — білоруська
болг. — болгарська
гр. — грецька
д.-руськ. — давньоруська
лат. — латинська
макед. — македонська
пол. — польська
псл. — праслов'янська
рос. — російська
серб. — сербська
слвн. — словенська
слвц. — словацька
ст.-пол. — старопольська
ст.-сл. — старослов'янська
ст.-укр. — староукраїнська
укр. — українська
ц.-сл. — церковнослов'янська
чеськ. — чеська

Інші скорочення

анат. — анатомічний
бл. — близько
бот. — ботанічний
вис. — високий
див. — дивись
діал. — діалектний
ек. — економічний
ент. — ентомологічний
жарт. — жартівливий
заст. — застарілий
зв. — зворот
знач. — значення
і под. — і подібний
ін. — інший
інформ. — інформатичний
ірон. — іронічний
кін. — кінець
книжн. — книжний
комп. — компонент
лінгв. — лінгвістичний
мат. — математичний
поет. — поетичний
пор. — порівняй
поч. — початок
р., рр. — рік, роки
рідк. — рідковживаний
розм. — розмовний
сер. — середина
спец. — спеціалізований
ст. — століття
техн. — технічний
т. зв. — так званий
уроч. — урочистий
фіз. — фізичний
хім. — хімічний

СЛОВОПОКАЖЧИК

У словопокажчику вміщені всі аналізовані в роботі складні прикметники. Заголовне слово (як правило, прикметник чоловічого роду в називному відмінку, зафіксований у сучасній українській літературній мові) подано напівжирним шрифтом. Всі його граматичні, фонетичні та графічні варіанти позначено світлим курсивом. Словотвірні різновиди одного й того самого прикметника подаються окремо.

bělobokъ(jь) 35, 37
bělobordъ(jь) 36
bělobrъvъ(jь) 38
Běloglazъ(jь) 39
bělogolvъ 39
Bělogǫbъ(jь) 39
Bělogrǫdъ(jь) 39
bělogъrdlъ(jь) 39
běloxvostъ(jь) 39
Bělokonьnъ(jь) 41, 47
Bělokopytъ(jь) 39
Bělokopytьnъ(jь) 41
Bělokorъ(jь) 39
Bělokosъ 39
Bělokozъ(jь) 39
bělokridlъ(jь) 39
Bělokurъ(jь) 39
bělokvětъ(jь) 36
Bělolapъ(jь) 39
bělolikъjь 39
Bělolъbъ(jь) 39
bělonogъ(jь) 39
Bělonosъ(jь) 39
bělookъ(jь) 39
běloǫsъ(jь) 39
Běloperъ(jь) 39
Bělopolъ(jь) 39
Bělorogъ(jь) 39
bělorǫkъ(jь) 39
Bělorusъ(jь) 44, 48
Bělotělъ(jь) 39
Běloux ъ(jь) 39
Běloustъ(jь) 39
Bělovolsъ(jь) 39
bělozorъ 39
bělozǫbъ(jь) 39
bogumilъ 44, 48
bolboliti 46
bosonogъ(jь) 36
bъldonogъjь 36
bъldookъjь 36
Bъlsobokъ(jь) 36
Bъlsogolvъ(jь) 36
bystroglazъ(jь) 40
bystronogъ(jь) 40
bystrookъ(jь) 40
bьrlookъjь 36
četvernogъ 41
četveronogъ 41
čę́nookъ 39
čę́novolsъ 39
čьlpogǫzъ(jь) 36

Čьlponogъ(jь) 36
Čьlponosъ(jь) 36
čьlpouxъ(jь) 36
Čьlvočelъjь 36
Čьrnobordъ(jь) 39
Čьrnobrъvъ(jь) 39
Čьrnogolvъ(jь) 39
dada 46
Dobronogъ(jь) 40
dorgomilъ(jь) 44
dъlgobordъ(jь) 36, 47
dъlgoęzykъjь 36
dъlgogrivъ 36
Dъlgoxvostъ(jь) 36
dъlgovęzъ(jь) 36
d(ъ)vogubъ(jь) 41, 47
Dьržirǫkъ(jь) 43
edьnonogъ(jь) 41, 47
edьnookъ(jь) 41
edьnorogъ(jь) 41
edьnorǫkъ(jь) 41
Gnilorogъ(jь) 36
golgolati 46
golgoliti 46
golgolъ 46
golobokъ(jь) 36
golobordъ(jь) 36
Goločelъ(jь) 36
gologolvъ(jь) 36
gologǫzъ(jь) 36
gǫgъnati 47
xromonogъ(jь) 38
jьnočędъ(jь) 42, 47
klapouxъ(jь) 438
Kočelapъ(jь) 36
kočenogъ(jь) 36
kočerǫkъ(jь) 36
kolkolъ 46
Kononogъ(jь) 43
korkorati 46
kortonogъ 39
kortošьjьjь 39
kortъkonogъ(jь) 39
kortъkonosъ(jь) 39
kortъkookъ(jь) 39
kortъkorǫkъ(jь) 39
kosobokъ(jь) 37
kosolapъ(jь) 37
kosonogъ(jь) 37
kosookъ(jь) 37
kosorogъ(jь) 37
kosorǫkъjь 37
kozobordъ(jь) 43
krasьnolicь(jь) 37
krasьnolikъ(jь) 37
krasьnoperъjь 36
krivobedrъ(jь) 37
krivobokъ(jь) 37
krivoględъ(jь) 45
krivogolvъ(jь) 37
krivokorkъ(jь) 37
krivokъrkъ(jь) 37
krivolękъjь 45
krivomъlvъ(jь) 45, 48
krivonogъ(jь) 36
krivonosъ(jь) 37
krivookъ(jь) 37
krivopętъ(jь) 37
krivopьrstъ(jь) 37
krivorogъ(jь) 37
krivorǫkъ(jь) 37
krivoustъ(jь) 37

krivozorkъjь 37
krivozǫbъ(jь) 37
krǫtobergъ(jь) 37
krǫtorogъ(jь) 37
krъvojědьnъjь 45, 48
kukonosъ(jь) 43
Kъlčebordъ(jь) 37
Kъlčegolvъ(jь) 37
Kъlčenogъ(jь) 37
Kъlčeokъjь 37
Kъldobokъ(jь) 37
Kъldouxъ(jь) 37
kъlnonogъ(jь) 37
Kъlnookъ(jь) 37
Kъlnošьjьjь 37
Kъlporǫkъ(jь) 37
kъlpouxъ(jь) 37
Kъlsolapъjь 37
kъlšenogъjь 37
Kъlšeušьjь 37
Kъltonogъ(jь) 37
Kъltoǫsъ(jь) 37
kъltorǫkъ(jь) 37
kъrčenogъ(jь) 37
kъrčenosъ(jь) 37
kъrkonosъ(jь) 37
kъrnodupъjь 37
kъrnogǫzъ(jь) 37
kъrnoxvostъjь 37
kъrnokridlъjь 37
kъrnolapъjь 37
kъrnorogъ 37
kъrnorǫkъ(jь) 37
kъrponosъ(jь) 43
kъrtojęzykъ(jь) 37
kъrtonogъ(jь) 37
kъrtonosъ(jь) 37
kъžьdodьnьnъ(jь) 42, 48
laskosьrdъ(jь) 38
ležebokъ(jь) 43, 48
lěvorǫkъjь 38
lixomyslьnъjь 41
lixorǫkъjь 38
l'uboradъ 44
l'utosьrdъ(jь) 38
loxmonogъjь 38
loxmouxъjь 38
lomonosъ 43, 48
lopatonogъjь 43
loponogъjь 38
lopouxъjь 38
lǫkonosъ(jь) 43
lupookъjь 36
lьgosьrdъjь 39, 47
lьgъko(s)kridlъ(jь) 36, 39
lьgъkosьrdъjь 39
lьgъkověrьnъ(jь) 41
Malodobrъ(jь) 43, 48
malogolvъ(jь) 40
malolětъ(jь) 41, 47
malolětьnъ(jь) 41, 47
malolistъjь 42
malol'udьnъ(jь) 42
Malonosъ(jь) 40
maloorstьlъ(jь) 45, 48
malovodьnъ(jь) 42
mama 46
matagolvъ(jь) 43
matanogъ(jь) 43
medotočьnъ(jь) 45
Mělъkozьrnъjь 41
milodanъ 45

***milodorgъ** 44, 48
***milokrъvъ(jь)** 38
***milolicьjь** 38
***milolikъ(jь)** 36, 38
***miloradъ** 44
***milosьrdъ(jь)** 38
***milovidъ(jь)** 38
***milъdorgъ** 44
***modrookъ(jь)** 39
***mokroglazъ(jь)** 40
***moldolikъjь** 38
***molmolъ** 46
***mormora** 46
***mormorati** 46
***mormorъ** 46
***mъrgoslěpъjь** 44
***novoročьnъ(jь)** 36
***novoženъ** 44
***novožilъ(jь)** 44
***oba pola/ъ/y** 41
***orzьnokvětьnъ(jь)** 38
***orzьnolikъ(jь)** 38
***orzьnorodьnъ(jь)** 38
***orzьnosьrstъ(jь)** 38
***osminogъ(jь)** 41
***Ostrobordъ(jь)** 38
***Ostročubъ(jь)** 38
***Ostroglazъ(jь)** 38
***Ostrogolvъ(jь)** 38
***Ostrogǫbъ(jь)** 38
***Ostrokopytъ(jь)** 38
***Ostrokostъ(jь)** 38
***Ostronosъ(jь)** 38
***ostrookъ(jь)** 38
***Ostrorogъ(jь)** 38
***Ostrorǫkъ(jь)** 38
***Ostrouxъ(jь)** 38
***Ostrovьrxъ(jь)** 38
***ostrozorъ(jь)** 38
***ostrozǫbъ(jь)** 38
***Pętibokъ(jь)** 41
***polpolati** 46
***porpor** 46
***pustoglazъ(jь)** 40
***Pustogolvъ(jь)** 41
***pъlnogolvъ(jь)** 41
***pъlnolikъ(jь)** 40
***pъlnovidъ(jь)** 40
***pъrkolapъ(jь)** 38
***pъrkonosъ(jь)** 38
***Rědobordъ(jь)** 39
***Rědozǫbъ(jь)** 39
***Rědъkozǫbъ(jь)** 39
***Rębonosъ(jь)** 39
***Rębǫsъ(jь)** 39
***Ręborǫkъ(jь)** 39
***Rębošьjь(jь)** 39
***rogonogъ(jь)** 43, 47
***Rogonosъ(jь)** 43
***Rogouxъ(jь)** 43
***Samojědьnъ(jь)** 45, 48
***Sedmibokъ(jь)** 41
***skǫdobordъ(jь)** 40
***skǫdonogъ(jь)** 40
***skǫdorǫkъ(jь)** 40
***skǫdoumьnъ(jь)** 40
***skǫdovolsъ(jь)** 40
***Suxobokъ(jь)** 38, 40
***Suxorebrъ(jь)** 40
***Suxorǫkъ(jь)** 40
***svojevolьnъ** 42
***Širobokъ(jь)** 39

***Širogorъ(jь)** 39
***Širogǫzъ(jь)** 39
***Širokobokъ(jь)** 39
***Širokobordъ(jь)** 39
***Širokobr'uxъ(jь)** 39
***širokomъlvьnъ(jь)** 45
***Širolapъ(jь)** 39
***Širolъbъ(jь)** 39
***šironogъ(jь)** 39
***Šironosъ(jь)** 39
***Širookъ(jь)** 39
***Širopętъ(jь)** 39
***Širouxъ(jь)** 39
***široustъ(jь)** 39
***tortoriti** 46
***tǫtoněti** 47
***Tribokъ(jь)** 41
***Trьrogъ(jь)** 41
***Tupočelъ(jь)** 38
***Tvьrdolъbъ(jь)** 41
***Tъlstobrъvъ(jь)** 40
***tьlstoęzykъ(jь)** 41
***Tъlstogǫbъ(jь)** 38, 41
***Tъlstokorъjь** 38
***Tъlstokosъjь** 38
***Tъlstorogъ(jь)** 38
***Tъlstouxъ(jь)** 40
***tьnkonosъ(jь)** 40, 47
***tьnkouxъ(jь)** 40
***tьnkovьrxъ(jь)** 40
***Velemǫdrъ(jь)** 43
***Velenogъ(jь)** 40
***veleokъ(jь)** 40
***Veleuxъ(jь)** 40
***Veleustьnъ(jь)** 41
***velezǫbьnъ(jь)** 41, 47
***velikookъ(jь)** 40
***velikopьrstьnъ(jь)** 40
***Velikorogъ(jь)** 40
***Velikorǫkъ(jь)** 40
***Vislobokъ(jь)** 43
***Vъlkobordъ(jь)** 43, 47
***vysokodumьnъ(jь)** 41
***vysokosьrdъ(jь)** 41
***vysokoumьnъ(jь)** 43, 48
***vьrlookъjь** 38
***Vьrtogolvъ** 43
***Vьsedobrъ** 42
***Vьsegъrdъ** 42
***Vьsel'utъ** 42
***Vьsemǫdrъ** 43
***Židokorvъ(jь)** 40
***Židъkonogъ(jь)** 40
***Žьltonogъ(jь)** 39
***Žьltopętъ(jь)** 39

азотовмісний 396
алмазовмісний 395
ангелови(д)ный 237
ангелоподобный 236, 237, 298
ангелолѣпный 239, 298
ангелообразьнъ 98
ароматообразьнъ 98

багатоактний 373
багатоатомний 374
багатобожний 316
багатовалентний 374
багатоваріантний 373
багатоверхий 434
багатовидий 433
багатовимірний 374

багатовіковий 316, 373
багатовладний 316
багатоводний 375
багатовод(н)ий 434
багатогалузевий 373
багатоголос(н)ий 316
багатогрудий 316
багатоденний 373
багатодзвонний 375
багатодітний 316
багатожильний 373
багатоквартирний 373
багатокілометровий 373
багатоколосий 434, 453
багатокоординатний 374
багатокопит[н]ий 433
багатократний 376
багатоликий 433
багатолистий 373, 375, 434
багатоліс(н)ий 434
багатолїчний 372
багатолунний 375
багатолунну 375
багатолюдний 376
багатоманітний 375
багатомилостивий 317
багатомовний 376, 409
багатонадійний 317
багатообіцяльний 409
багатоокий 316, 433
багатоосновний 374
багатопелюстковий 373
багатоплемінний 373
багатоплідний 317
багатоповерхий 434
багатопроцесорний 374
багаторічний 373
багатосердечний 375
багатосильний 317
багатосотметровий 375
багатострадний 317
багатостраждальний 409
багатотонний 373
багатотрудний 317
багатоукладний 373
багатофазний 373
багатохобний 375
багатохобна 375
багатоходий 440
багаточленний 376
багатошаровий 373
багатошлюбний 316
багатоядерний 374
багрянородными 160
безпардонно-плаксивий 445
биндоокий 421
бистрокрилий 428
быстроліотный 260
быстроліотного 260, 285
бистроногий 423, 437
быстроногїй 269, 286
бистроокий 422
быстропарный 260, 287
быстропарны 261
бистроплинний 402
быстропрꙋ(д)ный 270
быстротекучий 260
быстротєкꙋчєй 260
быстротекущій 260, 288
быстроточный 260
быстроумный 221, 259
біласто-жовтуватий 443

бѣлобляшковый 175
білобокий 411
білобоку 411
бѣлобока 410
білобородий 412
бѣлобрадый 266
бѣлобрадым 266, 291
билобрисый 412
білобровий 412
бѣловдячный 272
бѣловзорыстый 175
біловидий 413
біловолосий 412
біловусий 412
білоглиняний 334, 451
білоголовий 412
бѣлоглова 284
бѣлоголовъ 180
Бѣлоголовъ 180
білогривий 411
бѣлогривий 179
білогрудий 411
білогубий 413
білогузий 411
білодрібний 445
бѣлодробный 272
білозорий 413
білозубий 411
білокопитий 411
белокопытый 179
бѣлокопитий 179
бѣлокопитый 179
бѣлокопитого 180
белокопытого 179
білокорий 430, 452
білокрилий 411
бѣлокрылый 411
білокурий 411
билоликій 411
білолистий 430
білолиций 411
білолиця 411
бѣлолиця 411
білолобий 412
біломатовий 442
біломурий 431
білоногий 411
белоногий 179
бѣлоногий 179
бѣлоногій 179
белоногого 179
бѣлообразный 237
бѣлопасковатый 175
білоплечий 411
бѣлопстрый 174
бѣлопрстрыє 173
білорогий 411
білорожевий 443
білорукавичний 334
білорукий 411
білорум'яний 442
білоснїжний 444
бѣлосрѣбрный 175
бѣлосрибрная 173
білостеблий 430
білоусий 412
бѣлоусый 180
бєлоѹсый 180
білохатий 431
білохвостий 411
бѣлохвостый 179, 299
бѣлохвостая 180

білоцвітий 430
бѣлочєрмный 175
більмоокий 421
бѣсомудренный 239
бѣсомудренных 239, 292
бѣсообразьныи 56, 98
благовеликъ 59
бл҃говелика 60
благовидний 321
благовиньнъ 73
благовірний 321, 322, 323
благовѣрный 70, 149, 152, 207
благовѣрьныи 55, 73
бл҃говѣрныи 70, 83, 207
бл(а)говѣрныи 70
благовѣрному 70
бл҃говѣрнаго 70, 150
бл҃говѣрная 70
бл҃говѣрни(и) 150
бл҃говѣрнии 70
бл҃говѣрного 294
бл҃говѣрну 56
бл҃говѣрны(м) 207, 278, 292
бл҃говєрнои 254, 275
бл҃говєрномь 274
бл҃говѣрных 70
бл҃говѣрныхъ 70
бл҃говѣрнѣмь 70
благоволеныи 106
благоволитєлный 248
благовольныи 73, 209
благовонний 321
благовоньныи 70, 73
благовонный 71, 207
благовоннаго 208
благовонне 287
благовоннеє 321
бл(г)овоньноу 71
бл҃гѡвонны(х) 208, 284
бл҃гово(н)на 276
бл҃говоньна 56
бл҃говоньными 70
благовременный 167, 207
бл҃говрємєнную 208
благовханно 260, 275
благоглаголивъ 105, 106
бл҃гоглаголивъ 248
благоговійний 391
благоговѣйному 159
бл҃гоговѣнный 158, 167
бл҃гоговѣинымъ 108
благогорькъ 60, 130
благодарний 390, 452
благодарьныи 107
благодарный 248
благодарная 248
благодарних 390
благодатний 390
благодатьныи 107
благодатный 248
бл҃годатный 248, 275
благодержавный 209
Бл҃годєржавн(и) 209
благодостоиныи 59
благодоушевьныи 83, 84
благодушний 321
благодоушьныи 84
благодушный 207
благодушенъ 207
бл҃годушьны(м)ъ 69
благодьрзыи 60
благодѣтьльныи 293

благозаконьныи 73, 209
благозвучний 390, 401
благоизкоусьнъ 59
бл҃гоискусну 60
благокрасьныи 59
бл҃гокрасныѧ 60
благокрѣпъкъ 59
благоличьныи 73, 209
благоліпний 315, 323, 449
благолѣпный 202
благолѣпыи 54, 59
благолюбивыи 105, 106
благолюбный 248
благомолитвьныи 73, 209
благомощный 202
благомоудрыи 59
благонадійний 314, 315
благонадежный 315
благонамірений 322, 323
благонарочитый 202
благоносивыи 106
благоносьныи 106
благоносна 390
благонравный 207
благонравьнъ 73
бл҃гонравенъ 70
бл҃гонравным 207, 290
благообразний 322, 323
благообразныи 152
благообразный 158, 167, 208
бл҃гообразныи 208, 274, 278
благообразных 209
благообразнааго 70
благоплємєнный 209
благоплодный 207, 208
благоплодьныи 70
бл҃гоплоднаѧ 70
благопобѣдный 209, 297
бл҃гопобѣдны(и) 209
благоподобьнъ 210
благопокорливый 203
благопокорлива 202, 293
благопокорьливъ 59
благопокорьнъ 59
благополучний 314
благополучный 203
благопослушный 167, 203
бл҃гопослѹшны(х) 159
благопотрєбный 202
бл҃гопо(т)рє(б)ну 203
благопохвальныи 106, 401
бл҃гопохвалными 56
бл҃гопохвальными 83
благопристойний 314, 315
бл҃гопріѧ(з)ный 203
благопріѧтный 202, 297
благоприѧтьнъ 59
благоприятная 289
бл҃гопрїѧ(т)ною 202, 279
благопрохладные 286
бл҃гопрохладны 202
благоразумный 202
благоразоумьныи 60
благоразумна 202, 290
благоразумная 287
благоразумне 314
бл҃горазу(м)ныи 60
бл҃горазумны(х) 202
бл҃горазумный 202
благорѣчивъ 248
благородний 321, 322, 323, 337

благородный 158, 167, 208, 219
благороден 208
благороденъ 70
благородним 321
благородні 321
благороднії 288
благородного 159
благородному 158
благороднымъ 159
благородныхъ 159
бл҃городна 208, 276
бл҃городны 70
бл҃городны(х) 70
бл҃городныхъ 219
бл҃городьнѣмъ 83
благорозсудливий 315
благосерднаго 274
благосьрдыи 123, 132
бл҃госердъ 124
бл҃госєрдъ 255
благоскърбьнъ 106
благословенний 390, 391
благословенъ 108
благословена 108
блг(с҃)нъ 108
благословлєнъ 107
блг(с)влена 108
блг(с)влнымъ 108
благострастный 203
благосъвѣстьныи 60
благотворний 390
бл҃готишноє 60
благоумный 203
благоумьныи 59, 130
бл҃гооумныи 60
бл҃гооумныма 60
благоуханний 390, 401
благоуханный 260
благоуханныя 108
бл҃гоуханъноє 260
благофортунний 322
благофортунный 209
благофортуннаго 209
благофортунні 322
благохвальныи 107, 401
благочестивий 321, 322, 323
благочестивый 158, 168, 207, 290
благочьстивыи 83, 84, 149, 152
бл҃гочєстивый 284
благочестивая 321
благочестивого 158, 159
благочестивому 158
благочестивую 159
благочестивые 159, 291
благочестивымъ 159, 169
благочестивых 287
благочестивыхъ 160, 290
блгоч(с)тивому 56
бл҃гоч(с)тивыхъ 199, 286
бл҃гочєстиваго 294
бл҃гочестивои 278
Бл҃гочестивои 284
бл҃гочєстивомꙋ 199, 293
бл҃гочєстивы(м) 294
бл҃гочъстивы 150
бл҃гочьстивою 150
блгочст[и]выи 207
благочьстивьнъ 83
благочестивѣйший 160
благочестный 167, 202
благочьстьныи 84

бл҃гоч(с)тному 159
благочинний 390, 391
благочинный 390
благоязычный 207
благоꙗвленыи 105, 107
блакитно-білий 443
блакитноокий 411
блакитнооких 411
блакитносвѣтлый 174
блакитно-синій 443, 453
близкопрешлый 260
близкопрєшломъ 260
близкоприйдучий 189
близкоприйдꙋчого 189
близкоприпалий 189
близкоприпалый 189
близкопришлый 189, 260
бли(з)копришлого 189
близкопрошлый 189
бли(з)копрошълого 189
близькоокий 422
блискавконогий 437
блідий-блідий 448
бліде-бліде 448
блідовидий 413
блѣдовишневий 176
блідожовтий 441
блѣдожолтый 174
блідозеленавий 442
блідозелений 441
блідолиций 411
блідорожевий 441
блідо-рожево-сизій 442
блідосиній 441
блідохвіалковий 441
блудолюбьныи 56, 105, 110
богатодаровный 262, 298
богатодательныи 119, 120
богатоꙋмєнъ 204, 297
богобійний 391
богобоиныи 105, 247
богобойныи 247, 275
богобойный 247, 391
б҃гобойный 247
б҃гобоинъ 106
богобоиныхъ 106
б҃гобо(й)ныхъ 247, 278
б҃гобойное 247, 285
б҃гобойной 247
богоблаженыи 103
богоблаженый 104
бо҃бл҃жнаго 104
богоборный 246
богоборьныи 105
б҃гоборны(х) 247, 275
богобоязкий 391
богобоязливий 391, 392, 452
богобоязливый 247
богобоꙗзливыи 105, 106
богобоязлива 392
богобоꙗзливых 247, 281
богобоязнивый 247
богобоꙗзнивыи 105, 106
б҃гобоязнивыи 247, 275
богобоязнивым 247, 291
б҃богобоꙗзниво у 106
б҃богобоꙗзниву 56
богобоязний 391, 392
богобоязный 391
богобоязнєнъ 247
богобоꙗзньныи 106, 247
богобоячій 247

богобоящий 391
богобоящій 391
богобоящійся 247
боговидний 378
боговидный 246
боговидьныи 98, 131
б҃говидноє 248
боговідступний 391
боговѣнчанный 160
боговѣнчаный 243
боговѣнъчанною 160
боговѣщаныи 103
боговозлюбленный 243
б҃говозлюблєнными 244, 292
боговорожий 388
богоглаголаныи 103, 106
богоглаголивыи 106
богоглагольныи 106
б҃огласнымъ 274
богогнѣвьныи 105
богоданий 389
богоданыи 103, 131
б҃оданое 104
богоданный 243
богоданными 160
богодарованный 243
богодатьныи 103, 104
богодоуховьныи 103, 106
богодухновенний 389
богодухновенный 168, 243
богодъхновеньныи 103, 106
богодухновенно 244, 289
богодохновенна 159
б҃годх҃новенными 104
богодухновенных 159
богодухновеный 104
богодъхновеныи 103, 106
богодъхновьныи 104, 106
богодышущий 246
богодышущая 246, 287
богозванный 243
богозъваныи 104
богозьданъ 104
богоизбьраныи 104
богоизбраннѣй 104
б҃оизбранои 56, 104
богоизволѣну 104
богоименитый 105
богоименитым 105
богокрасныи 100, 131
богокрѣпъкыи 100
боголюбезный 158, 159, 241
боголюбєзныи 151
боголюбьзныи 100
б҃голюбєзного 241
б҃голюбєзномъ 150
боголюбезнѣйшому 160
боголюбивий 391
боголюбивыи 55, 105
боголюбивый 246, 248, 280
б҃олюбивъ 106
б҃олюбивому 106
б(о)голюбиваго 159, 248
б҃голюбива 106
б҃голюбиваго 248
б҃голюбивымь 248, 255
боголюбимыи 104
боголюбний 391
б҃голюбныа 106
боголѣпный 241
боголѣпьныи 54, 100, 101
б҃голѣпныи 102

бо҃лѣпнаꙗ 102
богомерзеный 241
богомерзький 388
богомерзкий 241, 298
богомьрзъкыи 101
богомерзкіи 242
бг҃омє(р)зскихъ 242
бг҃омє(р)зскіє 242, 286
бг҃омє(р)зского 242
бг҃омръзъскихъ 241, 281
бг҃мєрско(м) 170
богомерзый 241
богомерзыхъ 242
богомирьныи 100
бо(г)мирнаꙗ 102
богомільний 391
богомілний 391
богомолебного 291
богомольний 391
богомолна 392
богомудрый 241
богомоудрыи 100, 101
бо҃моудрыи 101
богомудръ 101
богомоудрымъ 101, 102
богомудре 101
богомудрихъ 242
богомудры 241, 292
бо҃мудраꙗ 101
богомужный 241
богомѹжьныи 101
богонабъдимыи 104
бг҃онабдимыми 104
бг҃онабдимыꙗ 104
богонад[т]хненний 389
богонадхненый 243
богонатхненний 389
богонаписаньныи 104
богонареченный 243, 298
богонареченныꙗ 105
богонаученный 243
богонаоученыи 104
богоначьртаныи 104
богоненавидний 391
богоненавистьныи 101
богонєнавистный 241
богоненавистной 242
богонечьстивыи 101
бо҃неч(с)тивомоу 102
богоносивыи 106
богоносный 158, 168, 246
богоносныи 149, 152
богоносьныи 106
богоноснаго 159
богоносных 106
богоносныхъ 248
бг҃оноснаго 248, 274
бг҃оносны(х) 149
бг҃оносныє 248, 274
бг҃оносных 248
богообещанный 244
богообразьныи 98
богообраний 389
богоотступный 246
богопагѹбьныи 101
богопаръный 246
бг҃опаръный 247, 275
богописанный 243
богописаныи 104
богоподібний 379, 386
богоподобный 241
богоподобнымъ 242, 281

богопрѣданный 241
богоприятний 388
богоприатныи 241
богоприꙗтьныи 101
б҃гѡпрїꙗтною 242, 285
б҃гоприꙗтное 102
богопротивный 241, 292
богопротивьныи 101
богопротивныхъ 242, 278
б҃гопроти(в)ны(х) 241
б҃гопротивного 241
богупротивний 388
богупротивним 388
богоразумный 241
богоразу(м)ного 241
богорівний 388
богосозданный 244
богосъзьданыи 104
богосъзданную 105
богосозданная 244
богоспасаємий 389
богоспасаємыи 149, 152
богоспасаємый 162, 168
богоспасаемаго 162
богоспасаемомъ 162
богоспасаємім 389
богоспасаемую 248
богоспасенний 389, 452
богостоудьныи 101
богостꙋдьныи 101
б҃гостоудныи 102
боготворный 244
боготворное 244, 271
боготканый 244
боготканыя 104
б҃гѡтканои 244
б҃готка(н)ныа 244
богоугодний 388
богоугодный 168, 241
богоꙋгодьныи 101
б[о]гоугодний 242
б[о]гоугодних 242
богоугоднаго 159
богоугодное 159
б҃говгодни 241, 275
богоугодно-молебный 292
богооумьныи 101
богохвалный 246
богохвалными 106
богохвалных 248, 291
б҃гохва(л)ныє 248
богохранимий 389
богохранимыи 104
богохранимый 158, 168, 244
богохранимаго 105
богохранимого 158
б[о]гохранимой 244, 294
б҃гохранимѣмъ 104
богочѧстивый 168
богочьстивыи 101, 149, 152
б҃гоч(с)тивы(и) 150
б҃гочестивыихъ 102
богочѧстный 241
богочьстьныи 101
богочтивый 246
болѣзноносный 252, 298
болѣзнотяжкій 240, 298
борисоглебский 153
бори(с)глебскаго 153
босоногий 418
босонога 418
босоногі 418

бочкоподібний 379
браконеискоусьная 102, 131
братолюбивый 110
братолюбивыи 109
бра(т)любивъ 110
братолюбний 398
братолюбный 254
братолюбнимъ 254
братоненавистний 244
братонєнавистныи 245, 280
братоубійний 394
бременоносный 252
бременоносным 252
броненосний 396
брудносивый 173
бру(д)носивы(й) 163
буємудрий 198, 297
буйно-голосна 446
буланострокатый 174
буланострокатій 173
буролисый 175
буро-сивої 443
бялокуроватый 177
бялокуроваты(и) 177

вбогодухий 429
вдѧчнопамѧтный 244
вдѧчнопамѧтномꙋ 245
велевдячній 312
велеглавъный 212
велеглавъного 212, 292
велегласний 288, 311
велегласьныи 61
велегласнѣйши 61
веледушний 311
веледоушьныи 75
веледушьныи 61
веледушна 312
велезацный 160, 170
вєлєзацными 160, 170
велезначний 312
велезубъный 170, 212
вєлєзꙋбънаго 170
велеліпний 311
велелѣпьныи 61, 130
вєлєлѣпный 168, 198
велелѣпныхъ 170
велелѣпныѧ 56, 61
вєлєлѣпноє 198
велелѣпыи 61
велелітній 312
велелюбний 402
велелюдний 312
велелюдних 312
велемовний 401, 402
велемовный 258
вєлємовная 259
велеможна 312
велемудрий 311, 312, 313, 449
велемоудрыи 55, 61
велемꙋдрыи 61
велемудрі 311
велеокыи 75, 76, 123, 132
велерічивий 401, 402
велеречивий 401, 402
велерѣчивый 258
вєлєрѣчивый 258, 280
велерѣчив 258, 287
велерѣчивое 258
вєлєрєчивоє 258
вєлєрѣчивы(м) 258, 284
велеречивный 258

велерѣчный 258
велерѣчную 258
велерѣчницкий 258
вєлєрѣчни(ц)ки(х) 258
велерозумний 311, 450
велескладний 312
велеславний 311
велеславный 198, 297
велеславьныи 61
вєлєславный 198, 294
велетрудний 311
велеоумьныи 61, 198
велехвалный 257, 298
вєлєхвалнаѧ 258, 285
великобагатий 312
великобѣдный 220
вєликобѣдного 220
великоблоковий 336
великоблочний 336
великоваговий 337
великоважний 312
великоважный 160, 171
великоважные 171
великоважныхъ 171
великовантажний 337
великовладный 218
великовменитый 312
великовозрастьныи 82, 130
великовоїнний 335
великоврожайний 335
великовчений 313
великогабаритний 337
вєликогла(в)ны(й) 219, 267
великоглаголивыи 115, 293
великог҃ливи 115
великогласьныи 65
великоголінковий 336
великоголовий 414
великогомілковий 336
великогрішний 312
великогруповий 337
вєликогубы(й) 180, 219, 267, 299
великодарованьныи 115
великодержавний 335, 336
великодержавный 160, 171, 21
вєликодєржавныи 150, 152
вєликодє(р)жавныхъ 219
вєликодєржавнаго 218
вєликодєржавного 150
великодостоиныи 65
великодостоиномоу 65
великодоушевьныи 53, 74
великодоушивъ 53, 74
великодшиви 74
великодушний 336
великодоушьныи 53, 74, 83, 336
вєликодушный 219
великодшныи 53, 74
великодушними 220
великодушными 220
великодшьна 74
великозаврський 337
великозверхній 313
великоземельний 335
великозерний 335
великозернистий 336
великоименитый 160, 171
великоименитого 171
великоіменитіє 288
великокаліберний 335
великоквітковий 336
великоклітинний 336

великокнижний 337
великокнижні 338
великокняжий 337
великокняже 337
великокнязівський 337
великокорисний 313
великокоронный 218
великокоронъного 219, 294
великокрилий 426
великоласкавый 160, 171
вєлико ласкавой 160
великолистий 430
великоліпний 312
великолѣпныи 53, 74
великолѣпный 200
великолѣпная 200, 287
великолѣпно 74
великолѣпное 200
великолѣпнымь 74
вєликолѣпноє 200, 276
вєликолѣпномꙋ 200, 293
великолѣпыи 53, 75
великолітній 337
великолітні 335
великолюдний 335
великолюдна 335
великомасштабний 335
великомиліонний 335
великомилосердний 316
великомилосерд(н)ий 312
великомилостивий 313, 316
великоміський 335
великоміські 336
великомовний 402
великомовѧчий 258, 293, 298
вєлїкомовѧчїи 258, 293
великомогоущии 53
великомогущии 65
великомогоущихъ 65
вєликоможныхъ 218
великомудрий 313
вєликому(д)рый 200
великомудрого 313
великомысльныи 75
великомысленаго 75
великонемічний 313
великоногъ 219, 267
вєликоногъ 219, 267
великообразливый 171
вєликообра(з)ливыє 171
великоогненний 337
великоогненну 338
великоокий 414
великоокъ 180, 219, 267
вєликоѡкъ 180
великопанельний 336
великопанський 337
великоперстный 219, 267
великопилный 171
великопилныхъ 171
великопісний 337
великопламений 338
вєликопольскии 150, 152
великополская 219
великопостовий 337
великоразумный 200, 297
великорогый 180
великородинний 335
великородний 337
великородный 218, 219
вєликороднiє 219, 294
вєликородныхъ 219

великорозмірний 336
великорозумний 312, 313, 449, 450
вєликоразꙋмны 200
вєликороссійского 219
великоротий 414
великорукий 414
великосановный 218
вєликосановны(х) 218
великосвітній 337
великосвітський 337
великосімейний 335, 451
великославний 313
великославный 200
великославьныи 75
вєликославный 200
велікославни 75
вєликославно(м) 200
великостраждальний 313
великотерпливий 313
великотерплячий 313
великотерпний 313
великотиражний 335
великотрудний 313
великоумний 312
великоусилный 171
вєликоꙋсилнꙋю 171
великоухий 414
великоформатний 336
великохрамна 338
великоцінний 313
великочестный 200
великоч(с)тну 65
великочисленный 220
великочисленнаго 220
великочьстьнъ 65, 130
вєликочєстноє 200
великошумний 313
великошумні 313
велицеважный 171
вєлицє важной 171
велицеласкавый 160, 171
вєлицє ласкавы(м) 160
велицеобтѧжливый 171
вєлицє ѡбтѧжливаѧ 171
велицепобожны 171, 201, 297
вєлицє побо(ж)ных 172
велицеповажный 160, 171
велицерозмаитый 201
вєлицєрозмаитꙋю 201
велично-спокійний 445
величночесний 445
велцезацный 201
вєлцє зацный 201
велцеласкавый 201, 297
велцемилостивый 201
вєльцє мило(с)тивы(й) 201
вельгласьныи 61
вельдꙋшьныи 61
вельлѣпыи 61
вельмысльныи 75
вельꙗдьныи 115
верхмененый 156
вєрхъмєнєныи 156
вє(р)хмєнєныє 164
верхньогубний 351
верхньопалубний 351, 451
верхоземный 238
верхоземному 239
верхомененый 156
вє(р)хопомєнєныє 157
вєрхоувыписаныи 156
вєрхуимєнованыи 156

верхумененый 156
вє(р)хумєнєны(х) 156
вє(р)хꙋмєнєныє 156
верхуменованый 156
вє(р)ху мєнова(н)ны(й) 157
верху менованые 156
вєрхумєнованыи 156
верхуназначоный 156
верху назначоный 156
верхуописаный 156
вєрхоуописаныи 156
вє(р)хꙋ ѡписаною 157
верхуписаный 156
вєрхоуписаныи 156
веръхуписаныхъ 156
вєрхуписаныи 156
вєрхупсанїи 156
верхупомененый 156
вєръхупомєнєныи 156
вєсєловидный 237
веселозвучний 402
веселоокий 414
вєсєлословный 221
веселочубий 414
взористозлотистый 175
взористозлоти(с)тая 173
взорыстозлоцѣсты(м) 173
взорыстошкарлатный 175
видроокий 436
виже менова(н)ниє 193
вилохвостий 437
винножовтий 444
винобойный 244, 283
винобойны(х) 245, 283
виноносьныи 111
виноносна 111
винопродавьныи 113
винородний 394
вирлоокий 421
вирлоокій 419
вырлоокій 421
вислобокий 420
високоавторитетний 338
високоамперний 338
високоарфний 339
високоберегий 431
високобілковий 339
високоблагородний 313
високоболісний 314
високобортний 339
високовольтний 338
високовольтовий 338
високовоспитанний 313, 449
високоврожайний 339
высокогласны(й) 201
високогорлий 339
високоградусний 338
высокогро(м)ны(й) 201
високогуманний 314
високодержавний 220
високодєржавнꙋю 220
высокодѣльнъ 115, 131
высокодѣлна 115
високодостойний 313
высокодумный 220
високодумная 220
високодушний 340
высокозрачный 282
високойменитий 314
високоіменитий 314
висококваліфікований 338
висококласний 338

висококомфортабельний 314
висококомфортний 314
висококрилий 426
висококультурний 314
висококультурної 314
высоколіотныи 259, 282
высоколиотный 259
високолетна 403
высоколєтныхъ 286
высокомечтателный 220
высокомє(ч)татє(л)ного 291
высокомыслный 280
высокомысльный 220
высокомысльныи 75
высокомысленымъ 57, 75
високомистецький 314
высокомѣрны(й) 220
високоміцний 314
високомовний 403
високомолекулярний 339
високоморальний 313
высокомоудрьныи 65
высоконогій 180, 267
високообдарований 314
високооплачуваний 339
високоосвічений 338
высокопарный 259
высокопа(р)ны(й) 259
высокопарною 287
высокопарнїи 285
високопечальна 314
високоповажний 314
высокоповажный 202
высокопочътєнному 202
високопробний 338
високорівний 314
високорогий 427
високородний 337, 339
высокородный 219
высокородном 287
високородними 219, 220, 294
високорозвинений 339
високорослий 339
высокосєрдый 268
високославний 313
високосортний 338
високостанний 339
високострімкий 313
високотисковий 338, 451
високотонний 339
високотрубний 339
высокоумливый 220
высокоумливъ 220
высокооумьныи 65, 130
высокоумны 201
високоумного 314
високоумнои 201
високоурочистий 314
високоученного 314
високочастотний 338
високочестний 313
високочолий 414, 452
високочолі 414
високошановний 314
високоякісний 338
висоцеповажный 314
высшєвыражєного 167
витрішкоокий 421
вишєрєчєнную 192
више написаного 167
вишєписанїй 155
вишє писа(н)ны(и) 155

више писани(й) 166
више по(м)янути(й) 166
више(й) спецѣфѣкованого 167
ви(ш)ше писаного 166
ви(ш) менован(н)ого 166
ви(ш) мененованого 166
вишъ менова(н)ни(й) 192
вишь менoвани(и) 192
вишъ мєнованіє 165
вишъ писаного 192
виш помене(н)їми 166
вищезазначений 449
вищеназваний 449
вищенаписаний 449
вищеподаний 449
вищепоказаний 449
вищесказаний 448
вікопомний 400
вѣкопомний 400
вѣкопомный 257, 298
вѣкопомной 257
вікопомного 401
вільнолюбний 397
вінцевидий 438
вінценосний 394
вѣрыгодный 196
вєрыгодныи 196
вєри годныхъ 196
вѣрогодъныхъ 196
вѣры годныхъ 196
вѣры го(д)ны(х) 196
вєри го(д)ніє 196
вѣри годного 196
вітрозапильний 400
вітроногий 437
вѣтроногїй 269
ветроногий 269, 299
вєтроноги(х) 269, 286
вічнозелений 389, 452
вічнозелена 389
вічнопам'ятний 404
вѣчнославный 223
вечнославный 223
вѣчнославна 223, 280
вѣчнославноє 223, 280
вічносущий 404
вкупородный 261
вкупочинный 261
владолюбний 397
властолюбний 397
властолюбный 255, 298
властолюбного 255
вовкозубий 436
вогнедихий 440
вогнедихих 440
во(д)нозє(м)ніи 272
водовмісний 395
водовмісткий 396
водовозний 190
водовозная 190
водозбірний 394
водомісткий 396
водоносний 394, 395
водоносьныи 111
водосьвятний 394
водоходний 400
воєносний 395
волинсько-подільского 446
волоокий 436
волосожарные 288
воронокарий 173
воронострокатий 445

воронострокатый 174
восточнѡ-каѳолйчскꙋ 178
во(с)ходосо(л)нєчны(й) 238, 298
восьминогий 433
впєрє(д) мєнованого 195
впєрє(д) мєнованы(х) 195
впро(д) рєчоны(и) 195
врочисто-божевільних 447
всеармійський 354
все(усе)бічний 353
всеблагий 289, 319
въсєблагыи 150, 151
вьсеблагыи 62
всеблагїя 200
въсєблагы(м) 150
вьсеблаженыи 62
всєблажє(н)ный 199
всеблаженной 161
всебогатный 199
вьсебогатыи 62
всевидаючій 405
всєвидущій 263, 294
всевидящий 262, 405
всевидящаго 113
всевидящеє 405
всєвидящы(мъ) 263, 286
всевиновный 233
всєвиновномꙋ 233
вьсевѣрьныи 62
всевічний 319
всегосвѣтнемъ 283
всєгосвѣтнєє 296
вседаровителный 262, 405
всєдаровитєлномꙋ 263, 279
всєдаровитіи 263, 294
вседеньныи 98
вседержавный 232, 284
всєдєржавный 233, 285
вседержителный 262, 405
всєдєржитєлный 263, 279
вседѣтелный 199
всєдѣтєлноє 199
вьседьньныи 97, 131
вседневний 353
вседневный 188, 232
вьседьневьныи 97, 131
всє(д)нєвны(й) 188, 232
вседневного 354
вседневную 188
вседобрий 319, 449
вседобрый 199
вьседобродѣтельныи 62
вседобротливый 199
вседрагий 289
вседруженъ 262
всєдрꙋжє(н) 263
вьседоушевьныи 62
всєдꙋщє(в)ни(й) 170
всеєвропейський 354
всежеланный 263, 298
всезлатий 289
вьсезълыи 62, 130
вьсеименитыи 62
всеїдний 405
всекозненыи 63
вьсекозненыи 62
вьсекъзньныи 62
всеконечный 233
всеконечноє 233
всєконєчномъ 233
всекрасный 199
вьсекрасьныи 62, 130

всекрѣпокъ 199
всекрѣпкой 200
вьселѣтьныи 97
вселукавый 168, 199
вселоукавыи 63
вселукавыи 56, 63
вьселоукавыи 62
вьселꙋкавыи 62
вселукаваго 169
всєлукавіи 200
вселюбезний 289
вселюбимий 289
вселюдний 353
вселюдський 353
вьселюдьскыи 97, 98, 131
вселюдська 354
вселюдських 354
вселюдського 354
вселютный 199
вьсельстьныи 62
всемилосердный 199
всемилосердному 319
всємилосєрдного 199, 279
всемилостивий 319
всемилостивый 168, 199
вьсемилостивыи 62
всемилостиваго 169
всемл(с)твыи 63
всємл(с)тивая 199, 274
всимл(с)тваго 63
всемл(с҃)тваго 63
всемл(с)тивогѡ 199, 279
всемилостивое 63
всемилостивѣйшій 160
всємилый 200
всемирный 232
всемірный 233
всємирный 232
вьсемирьныи 97
вьсьмирьныи 97
всемирная 232
всемирное 96, 98
всемиръного 160
всемірнаго 233, 285
всемірнія 233
всємирноє 232, 276
всемогучий 263, 298
всемогучій 263
всемогучїй 263, 279
всемогущий 161, 168, 169, 263
всємогущии 150, 152, 263, 298
всємогоуѱї(и) 263, 279
вьсемогоущии 114
всемогущаго 169
всємогущєго 169
всемогущему 56
всемогущии 263
всемогусчий 162
всемогусчого 169
всемогущого 162
всемогущомоу 113
всємогу(ш)чого 170
всємогущаго 263, 294
всемогоущемоу 113
всемощний 289
всемощенъ 63
всемудрый 199
всємꙋдрый 199, 279
всенадежный 172
всенадежнои 200
всенародний 188, 297, 353
всенародный 232

всєнародная 233
всенародного 354
всенародное 188
всенародноє 232
всенародномъ 232, 283
всенепорочний 319
всєнєправє(д)ны(х) 199, 286
всєнєчє(с)тивы(х) 200
всенічний 353
всеночный 232
всенощный 232
вьсенощьныи 97
всенощными 232
всенощьноє 96, 98
всєнощных 232
всеоживляючий 405
всепланетарний 354
всепланетний 353
всепогодний 353
всепожираючий 262, 405
всєпожираючомоу 263
всепоядаючій 263, 405
всєпоꙗдаючїє 263
всеправедний 319
всеправедный 199
вьсеправьдьныи 62
всєпрєчєстный 200
всепреч(с)тую 63
всєравный 200
всеродний 353
всеродный 232
всєродный 232
вьсеродьныи 97
всєродномъ 232
всеросійський 347, 353
всероссийский 233
всеросийского 233
всеросійської 354
всєроссійского 233
всесвітній 353
всесветный 232
всесвітнє 354
всесвітнім 354
всесвітняя 354
всєсвѣтнєє 233
всесвітлий 319
всесвѣтлый 160, 168, 199
въсєсвѣтлыи 150, 151
всесвѣтлаго 160, 169
всесвѣтлое 160
всесвѣтлому 160
всесвѣтлыми 160
всесвѣтлыхъ 289
всєсвѣтлая 199, 275
въсєсвѣтлы(м) 150
всесвятий 319
вьсесвѧтыи 62
всесвѧтый 161, 168, 199
всесвятаго 161
всесвятая 319
всесвятого 161, 169
всесвятои 161
всесвятою 161
всесвятымъ 199, 290
всесвятую 200
всєсвꙗщєнной 161
всесильний 161, 319
всесилный 168, 199
вьсесильныи 62
всесилнаго 63, 160
всесилная 161
всесилной 200, 294

всесилную 200
всєсилную 200
всеславний 319
всеславный 168, 199
вьсеславьныи 62
всєславно(г) 199
всєславномꙋ 199, 293
всеслов'янський 353
всеславяньский 353
всесмиренный 199
всєсмирє(н)ны(и) 200
всесовершенный 199
всесоюзному 354
всесправедливий 319
вьсесьрдьчьныи 62
вьсетворитвьныи 114, 131
вьсетворитвьнъ 113
всетворителный 263, 298, 405
всєтворитєлны(м) 263
всєтворитє(л)ныє 263
всетворящий 405
всетворящую 405
всетолочащих 405
вьсеꙋдостоѥныи 114
всеукраїнський 354
всеутешителный 263, 405
всєутѣшитєлного 263
всеутішні 289
всехвальний 405
вьсехвальныи 114, 131
всехвалный 168, 263, 298
въсєхвалныи 150, 152
въсєхвалны(х) 150
всехвалне 113
всехвалныхъ 296
всехвальна 405
всехвальнаго 169
всєхва(л)ны(х) 263, 274
всєхвалного 263
всєхвалныхъ 263
всецїлющий 405
всєцѣлъ 199
всечестний 319
всечестный 160, 168, 199
всечестьныи 151
вьсечьстьныи 62
всеч(с)тнаго 63
в(ъ)сєчє(ст)ного 200
всечистый 199
всечудний 319
всещасливий 319
всещедрий 319
всещедрый 161, 162, 168, 199
всещедрого 200, 294
всещедрыя 169
всєщє(д)ра 200, 286
всюдисущий 405
всюдисущої 405
всядобовий 354
второзаконный 229, 297
вуглевмісний 395, 452
вузьковерхий 431
вузьковідомчий 330
вузькогабаритний 330, 332
вузькогорлий 432
вузькогрудий 415
вузькогруповий 330
вузькоклановий 330
вузькокласовий 330
вузькоколійний 330, 332
вузьколистий 430
вузьколобий 415

вузконаціональний 330
вузконогий 415
вузконосий 432
вузконосий 415
вузкоплівковий 330
вузкопобутовий 330
вузкопрагматичний 319, 449
вузкопрофільний 330
вузкорядний 330
вузкоспеціалізований 330
вузкоспеціальний 330
вузкотехнічний 319
вузкотехнологічний 320
вузкоутилітарний 330
вузкофаховий 330
вузкоштабовий 330
выжменованый 193
выжъменованые 193
выжеписаній 193, 194
выжейвыражоный 193
выжє(и) выражоную 193
выжейменованый 193, 299
выжє(и) мєнованы(и) 193
выжей менованых 164
выже(й)мєнова(н)ный 193
выжейнаписаный 193
выжей написаного 193
выжейпомененый 193
выжє(и) помєнєная 164
выжє(и) помєнєныє 193
выже(й) рече(н)ниє 194
вы(ш) имєнованы(м) 166
вышмєнєноє 191
вы(ш) мене(н)ни(х) 167
вы(ш)мєнєные 164
вышменованы(и) 191
вы(ш)мєновано(м) 165
вы(ш)мєнованого 164, 165
vы(ш)мєнованы(и) 165
vы(ш)мєноvаны(м) 164
vы(ш)мєноvаны(х) 165
vы(ш)мєнованоє 165
vы(ш)мєнованую 165
вы(ш)менова(н)ны(й) 191
вы(ш)писанному 154
выш писани(х) 167
выш писаного 167
вы(ш) положоно(г)[о] 167
вы(ш) помене(н)ни(й) 166
вы(ш) помєнонєго 166
вышприведеный 167
вышпереченый 194
вы(ш) рєче(н)ны(и) 166
вышречоных 191
вы(ш) рєчоныє 164
вы(ш) рече(н)ни(м) 166
вы(ш) реченъного 165
vы(ш)рєчоноє 165
выше намене(н)ного 167
вышенаписаный 194, 299
вышеозначоный 194
вышеописаный 194
вышє ѡписано(и) 164
выше описа(н)ны(х) 191
вышеписаный 194
вышеписаныи 153
вышєписанныи 155
вышеписаних 155
вышеписаного 153
вышє писаннѡє 155
вышє писаннаго 154, 155
вышє писанного 154

вышє писанноє 155
вышє писанном(у) 154
вышє писанному 154
вышє писаннымъ 154
вышє писаны(х) 154
вышепомененый 194
вышє помєнєныє 163
вышепомянути(й) 166
выше помянутиє 166
вышепомянутымъ 191
вышеприпомненый 167
вышереченый 194
вышереченыи 118
вышєрє(ч҃)нны(х) 154
вышєрєчєннїй 155
вышейвсказаный 192
вышейвыображоный 192
вышейзначеный 192
вышє(и) мєнєному 165
вышє(и) мєнєныє 164
вышє(и) мєнєными 192
вышє(и) мєнованы(х) 165
вышє(и) мєнованоє 163, 191
вышє(и) мєнованымъ 164
вышейназначоный 192
вышєи на(з)начоныи 165
вышє(и)написаныє 192
вышє(и) помєнєны(и) 165
вышє(и) помєнєны(и) 165
вышє(и) помєнєноє 164
вышє(и) помєнєного 166
вышє(и) помєнєны(х) 191
вышє(и) помєнєныє 164
вышє(и) рєчє(н)ыє 192
вышє(и) рєчоными 165
вышшенамѣненый 191
вы(ш)шє ѡписанны 164
выш(ш)є рєчєн(н)омꙋ 191
вы(ш)шє(и) помєнєныє 192
вышъ записаны(и) 166
вышъ мене(н)ного 166
вышъ мєнованы(и) 165
ѵышъмєноѵаны(и) 164
вышъ мєнованоє 164
вышъмєнованого 166
вышъ мєноваными 191
вышъ менованомъ 165
вышъ мєнованъно(г)[о] 166
вышь мєновано(м) 191
вышьмєнованы(х) 191
ѵышъмєноѵано(го) 165
ѵышъмєноѵано(г) 166
ѵышъмяноѵаны(и) 165
ѵышъмяноѵано(го) 165
ѵышъмяноѵаного 164, 165
ѵышъмяноѵаны(ми) 165
ѵышъмяноѵаны(х) 164,
вышь міанованого 166
ѵышънаписаными 191
вышъ писани(и) 166
вышъ писа(н)ного 164
вышъ положоного 167
вышъпомєнєны(х) 164
вышъпомененая 191
вышъ рече(н)ни(й) 166
вышъ рєчє(н)ны(и) 191
вышъ реченъни 166
вышъ речоной 164
вышъ речонъниє 166
вышъреченое 164, 191
вышъупомєнєныхъ 165
выщспецификованый 194, 299

газоносний 395
газоподібний 379, 386
гарний-прегарний 448, 453
гарно-молодою 445
гарячосердий 423
гвинтоподібний 386
гієнокрилий 437
гієноподібний 386
гірко-солоний 446
главочестный 239
главоч(с)тная 240, 275
гладкоплощий 431
гладоотгнателній 244
гладоо(т)[г]нате(л)нїя 245
гласохвальныи 113
гласохвалными 56, 113
глибоководний 331, 450
глибокоідейний 331
глибоколюдяний 318, 449
глибокоорний 402
глибокоповажний 318
глубокозмислний 317, 331
глубококорінний 331
глубокоумний 317
глубокоуменъ 221
глубокочувствительний 317
глупомудрою 288
глупомудрым 288
гнедорыжий 174
гнедорыжого 173
гнилобокий 420
гнилозубий 420
гнилокишкий 420
гнилоногий 420
гнилоносий 420
гнилоокий 421
гнилоротий 420
гнѣдокарий 173
гнѣдо-строкатенкого 174
гноєвидный 236, 237
гноєточивый 255
гноєточивъ 255
голковидний 380
голкоподібний 379, 380, 451
голобокий 418
голобородий 419
головусий 419
гологлавый 180, 267
гологлавы(м) 267
гологоловый 180
гологрудий 418
гологузий 418
гологузый 180, 299
гологузые 180
голозадий 418
голоколосий 431
голокостий 417
голомозий 418, 419
голомоза 418
голоногий 418
голоперий 426
голоперсий 418
голопузий 418
голопузої 418
голоп'ятий 418
голорукий 418
голословныи 221
голословный 221
голословныхъ 221
голооусъ 123, 132
голохвостий 426

голочеревий 418
голошерстий 426
голошкірий 426
голошкурий 426
голубоцьвітовий 334
горболобий 437
гордовысокий 270
гордовысокій 270
гордовысокой 270, 282
гордосердый 269
гордѡсєрдый 269, 280
горѣносный 253
горѣноснаѧ 253
горіховидий 438
горішньощелепний 351
горкобыстрий 271
горкобыстри(х) 271
горкодорогий 271
го(р)кодорогою 271, 291
горкокрвавый 271
горкокрвавы(х) 271
горкотиранскій 271
горкоточный 255
горкоточныє 256, 286
горолєтнымъ 296
горотворний 399
горотворчий 399
гостробородий 417
гостроверхий 431, 432, 452
гостровухий 416
гострогранний 332
гострогранчаста 332
гостроденний 332
гостродзьобий 426
гострозаразний 448
гострозернистий 332
гострозорий 422
гострозоре 422
гострозубий 424
гострокантовий 332
гострокислий 445
гострокінцевий 332
гострокінцева 332
гостроколючий 318
гострокутний 332
гострокутній 332
гостролезий 432
гостролистий 430
гостромордий 416
гостроносий 416
гостроокий 422
гостроока 422
гостропикий 416
гостророзумний 318, 449
гострохвостий 426
гострочеревий 416
гостроязикий 424
градоносний 396
грєбєнови(д)ни(й) 237
кгрекоруский 272
кгрекорускихъ 177
кгрекорускія 251, 294
кгрекорускую 273
грекословенскую 177
грибоподібний 379
гріходійний 392
грѣхолюбивый 250
грѣхолюбивыи 56, 105, 110, 131
грѣхолюбивъ 110
грѣхолюбывїй 250
грѣхолюбивое 250
гріхолюбний 392

грѣхолюбный 250
грѣхолюбноє 250
грѣхородный 250
грѣхоро(д)нꙋю 250, 284
грѣхотворный 250
грѣхотворьныи 112
грѣхотворении 113
грѣхотворніи 113
грѣхотворногѡ 250
грѣхочистителный 250
грѣхочиститєлнꙋю 251
громогласный 238, 284
громогласного 238, 275
громогласьныи 99, 131
громогучный 239, 298
громогучныхъ 239
громоносний 394, 452
громоподібний 379
грошолюбивый 254, 255
грошолюбний 397
грубоволокнистий 332
грубоволосий 421
грубоголовий 414
грубоживотий 414
грубозернистий 332
грубопористий 332
грубослоїстий 332
грубостебельний 332
грубошкірний 332
грубошкурий 427
густобровий 419
густововний 426
густоволокнистий 342
густоволосий 416, 419
густоголосий 429
густогривий 426
густозаселений 342
густозоряний 342
густозубий 416
густоімлистий 342
густокосу 430
густокровний 342
густокронний 342, 451
густокрутою 445
густолистий 375, 430, 452
густомедовий 342
густонаселений 342
густоперий 426
густопотоким 430
густопсовий 342
густопсових 342
густосоке 430
густоцвітний 342
густоцвіта 430
густочубий 419
густошерстий 426
гучноголосий 429

давнє-колишній 446
давнодавный 242
давнопрошлый 260
давнопрошлы(х) 260
далекозорий 423
далекоокий 423
двадцятивесне 435
двакротный 186
двакротное 186
дванацятолѣтной 229
двобарвний 360
дъвобрачьныи 84, 86, 130
двоверхий 434
двовѣрна 87

двоглавный 225
двоглавны(й) 226
двогласный 225
двогнѣвьныи 89
двогодинний 360
двоголосий 434
двоголосний 359, 360
дъвогласьнъ 84, 89
двогорбий 433
дво(х)горбий 433
дводенний 360
дводневий 360
дводѹшивыи 87, 90, 130
дъвоюєвѣрьнъ 87, 89, 130
двоєвратны(й) 226
двоєглавний 361
двоєдумний 361
двоєдушний 361
двоєдѹшинымъ 224, 281
двоедушен 224
двоєжильний 361
двоєкінний 361
двоюєкровьныи 84, 90
двоєморский 361
двоюєногыи 125, 126
двоєчастый 183
двоєчастоє 183
двоженный 225
двожилний 360
двожильний 360
двозначний 360
двозубный 182
двозубнїи 182, 268
двозубый 182, 268
двозубая 182
двозьрньныи 84
дъвоименитыи 84, 85, 86, 89, 130
двоименный 226
двоконный 225
двоконьныи 85
двоко(н)ная 226
двокормъный 186, 225
двократний 360
двокра(т)ны(й) 225
двокрилий 433
дво(х)крилий 433
дъвокровьныи 84, 86
двокровны 86
двокровнии 86
двокротній 360
дволакотный 186, 225
дволезий 435, 453
дволикий 433
дволиствьныи 84
дволистковий 360
дволиций 433
дволїтний 360
дволѣтный 225
дволѣтномъ 226
дволетный 186
дволоктевый 186, 226
двомѣрилный 225
двомістний 360
двомісячний 360
двомѣсячный 225
двомовний 360
двоморский 226, 297
двоморскоє 226
двомысливыи 87, 90, 130
двонеделеноє 226
двони(т)ны(й) 226
двоногий 182, 268, 299, 433, 435

двоноги(й) 182
двоногій 182, 268, 299
двоножьныи 84
двооухыꙗ 125
двоплодьныи 84, 94
двоповерхий 434
двопрестолний 186
двопрєстолную 187
дворазовий 360
дъворазоумьнъ 87, 89, 130
двораменний 360
дворічний 360
дворочний 360
дворочномъ 226
дворочный 226
дворожний 360
дворурный 226
дворурная 226
дворучний 360
двоскладовий 360
двосторонний 360
двострочное 226
двосупружнїи 226
двосхилий 434
двотєлє(с)ны(й) 226
дъвооунькыи 90, 125, 126
дъвооухыи 125, 126, 132
двохактний 361
двохатомний 361
двохбортовий 359, 361
двохвесловий 359, 361
двохголовий 433
двохденний 361
двохдневий 361
двохзначний 361
двохкласовий 361
двохколісний 361
двохкопитний 361
двохкопіїшний 360
двохлїтнїй 360
двохмісяцевий 361
двохмісячний 360
двохногий 433
двохосновний 361
двохосьовий 361
двохразовий 360, 361
двохрічний 361
двохрочний 361
двохрукий 359
двохручний 361
двохспальний 361
двохсхильний 361
двохтижневий 360
двохтижньовий 360
двохтонний 361
двохциферний 361
двохчастковий 361
двохщогловий 360, 361
двох'ярусний 361
двочастковий 360
двочубий 433
двощоглий 435
двощоглная 226
двощогловий 360
двоюрідний 92, 362
двоязичний 360
двоязы(ч)ны(й) 226
дъвоꙗзычыи 87
дъвоꙗзычьныи 84, 87, 89
двоярусний 360
двубарвний 361
двугарцовый 226

двукгарцовый 186
двугранний 362
двукінний 351
двукляпний 362
двулетный 186, 227
двꙋлє(т)ныхъ 186
двꙋлєтних 163, 186, 227
двуличний 362
двуличный 186, 187, 226
двунеделъный 186, 227, 297
двунеделъномъ 186
дvунєдє(л)ны(м) 187, 227
двунитный 186, 226
двунитного 186
двурічний 362
двурочнї 227
двꙋсаженыи 125, 126
двусажену 125
двусмуговий 362
двухвесловий 362
двухколесний 361
двуцьвітний 362
дебільнолобі 425
деветолѣтный 186, 229
дєвєтолѣ(т)нєй 187
девѧтеровидный 229
дєвѧтєрѡви(д)нїи 229
девятидушний 365
девятонеделное 229
девяторичный 229
девяторогий 365
девятьволовий 365
дельтаподібний 386
деревовидний 379
десятиріжний 365
десятоглавна 228
десятолїтний 365
десятолѣтный 228
десѧторожный 228
десѧторочный 228
десятострунѣ 86
десѧтьстроуньныи 92
детиноигралскїй 244
дєтиноигра(л)скїй 244, 291
детинолюбный 254
дзвінкоголосий 429
дзвінкокопитий 428
дзвінкокопитого 428
дзиндзоокий 421
дивностраш ный 270
дивночолий 425
дивообразний 378
дивотворний 398
дивотворный 255
дїтеробний 394
дѣтолюбивъ 109
дітолюбний 397
дїтолюбний 397
дітородний 394
дѣтородьныи 113, 131
дѣтоумный 238
дѣтоумным 238, 288
днѣпронизовый 238
днѣпронизовихъ 239
доблеоумныи 100
доблеоумьныи 100, 131
добровільний 151, 323
до(б)рово(л)ны(и) 163, 184
доброво(л)ны(и) 184
доброво(л)ныи 184
доброволнїй 184
доброволныи 151, 152

доброволный 184, 210
добровольныи 73
доброvолны 184
доброvолъно 184
доброво(л)ного 184
доброво(л)ны(м) 184
доброво(л)ны(х) 210
доброволноє 210
доброволноє 150, 210
доброво(л)ноє 184
доброволной 150
доброволнꙋю 210
добровольноє 150
добровольнымъ 184
доброво(л)ную 184
доброво(л)нꙋю 184
добровонний 324
добровонный 211
добровоньныи 71
добровонноє 324
добровонну 211, 276
добровоньно 83
добровоньными 56, 83
добровѣрьныи 71, 130
добровусий 425
доброглаголивый 249
доброглаголивъ 107
доброглаголивыя 108
доброгласний 392
доброголосий 429
добродательный 249
добродійний 392
добродїтельний 392
добродѣтєлны(й) 249, 293
добродѣтельныи 107
добродѣтелное 108
добродѣтелному 249, 293
добродѣтелнѣи 108
добродушний 324
добродушный 210
добродушнаго 210
доброзвучний 392
доброзичливий 392
доброжичливий 392
добролозьнъ 71
добролозна 83
добролѣпный 204
добролѣпьныи 60
добролѣпнємъ 204, 276
добролѣпьныхъ 60
добромисний 324
добромовний 392
добронравний 324
добронравный 210
добронравьныи 71, 73
добронравенъ 71, 83
добронравного 210, 294
добропамятный 210, 297
добропѣсныи 71
доброплодный 204
доброплодьныи 71
доброплодными 204, 276
добропобѣдный 210
добропобѣднаѧ 210, 276
добропокорьливъ 60
добропокорьнъ 60
добропорядний 315
добропрелюбныа 56
доброприлюбныа 71
добропристойний 315
доброприѧтьнъ 60, 130
добропробудний 393

добропробудна 393
доброразоумивыи 60
доброразоумьныи 60
доброродный 211, 283
доброродєнъ 211, 276
доброродьнѣмь 71
доброро(д)ноє 211, 282
добросердечний 323
добросердечныи 210
добросердечный 210
добросердечное 210
добросердий 323, 423, 424
добросерда 323, 424
добросердний 323, 324
доброславный 210
добросладокъ 204
добросладъка 204, 276
доброструнний 324
доброструнні 324
добросъмысльныи 73
добротворний 392, 452
добъроурожденый 249
доброхітний 392
доброхотный 249
доброхотною 249, 279
доброчесний 315, 449
доброчесный 204
доброч(с)тного 204, 276
доброчинний 392
доброчьстивыи 60
доброшелкъныхъ 82
доброщирий 315
довгобородий 415, 452
довговидий 415
довговіїй 414
довговіковий 348, 351
довговічний 348, 351
довговічні 349
довговолокнистий 330
довговолосий 415
довговорсовий 330
доўговусих 410, 415
довгогодинний 348
довгоголовий 415
довгодзюбий 426
довгодневний 348
довгожданий 403
довгоклюгий 432
довгокосий 415
довгокрилий 426
довголітній 348
довголїтний 348
довголітньої 349
довгоногий 415
довгонога 415
довгоносий 415
довгоочікуваний 403
довгополий 432
довгополій 432
довгорічний 348
довгорукий 180, 299, 415
довгорульний 330
довгорунний 330
довгоствольний 330
довгостроковий 348, 451
довготварий 415
довготелесий 415
довготерміновий 348
довготерпеливий 403
довготерплячий 403
довготерпѧчій 260
довготривалий 403

довгоухий 415
довгохвильовий 330, 450
довгохвостий 426
довгочасний 348
довгочерешковий 330
довгошиїй 415
довгоязикий 424
дождевидным 237, 291
дожденосный 252
долговатогранистый 184, 297
долговѣчный 223
долговѣчное 223
до(л)говѣчныхъ 223
дълговременныи 82, 83, 130
долгодневный 231
до(л)годнє(в)нои 231
долголѣтный 231
дълголѣтьныи 82
долголѣ(т)ныє 231
долголѣтнаѧ 231
до(л)голѣтъно(г) 231
долгоногій 180
долгорукій 180, 299
долготерпеливый 260, 298
дълготьрпѣливыи 115, 131
долготєрпливы(м) 260
долготерпелива 260, 280
долготерпеливих 403
долготерпячій 260
долгоуважный 242
долгофортунное 177
долгошедивый 242, 298
долгошиий 180
долгощасливый 270
долгоѱасливого 270, 286
долішньонімецький 351, 451
домолѣжный 257
доморідний 405
доморобний 404
доморослий 405
доморослый 190
доморослого 190
доморо(с)лую 163, 190
домотканий 404
дорогоцѣнный 204
дорогоценꙋю 204
дорогоцѣ(н)ны(х) 204
достовѣрный 222
достойнопочесный 222
достопохвалный 223
достопохвалнымъ 223
достохвалный 223
достохвалнаѧ 223
древлеглаголемыи 115
древлеродьнъ 82
древлесоущии 115
древовидний 378
древодѣльныи 105, 113, 131
дрєводѣлный 256
дрібнобуржуазний 343
дрібновидний 343
дрібновласницький 343
дрібноголовий 419
дробноголовый 421
дрібногруповий 343
дрібногратчастий 343
дрібнодухий 429
дрібноземельний 343
дрібнозернистий 343
дрібнозернястий 343
дрібнозубий 420
дрібнокаліберний 343

дрібнокалібровий 343
дрібноклинчастий 343
дрібноколосий 430
дрібнокостий 420
дрібнолистий 430
дрібномаєтний 343
дрібнонасінний 343, 451
дрібнопісковий 343
дрібноплідний 343
дрібнопомісний 343
дрібноселянський 343
дрібношаровий 343
другокласний 371
друголюбивый 254
дроуголюбивыи 109
друголюбивыи 254
друголюбный 254
друголюбное 162
другоразовий 371
другорядний 371
другосортний 371
друготерміновий 371
другочерговий 371
другошлюбний 371
дружелюбивий 398
дружелюбний 398
дубоголовий 437, 453
дубоносий 437
дугоподібний 385
думночолі 425
дурноголовий 424, 425
дурноголовый 424
дурномудрыя 288
доухоносивыи 111
доухоносьныи 111
душевбогий 389
душевновбогий 389
душеврачебный 251, 298
дꙋшєврачєбныѣ 251
душевредный 240
доушевредьныи 102
д[у]шевреднаго 241
дꙋшєврєдного 240, 280
б҃шєврє(д)но 240
б҃шєврє(д)ныє 240, 286
б҃шєврєдны(х) 240
душегубний 393
душегубный 168, 240
доушегоубьныи 105, 113, 131
душегубнымъ 162, 169
дꙋшєгꙋбною 240
душезбавенный 251
дꙋшєзбавєнный 251, 281
душезбавенная 251
доушелюбивъ 110
душеносный 240
душеокий 437
душепагубний 393
душепагубный 102, 240
доушепагоубьныи 102
б҃шєпагубны(х) 240, 286
душепитателный 251
душеполезный 240, 298
доушепользьныи 102, 131
душеполезное 240, 281
б҃шеполезнꙋю 240, 281
душепродажний 393
душепродажних 393
душеспасенный 251
душеспасителный 168, 251
душеспасительний 393
душеспасительное 162

д[у]шеспасителнія 251, 294
дꙋшєспасителноє 251
б҃шєсп҃ситєлныє 251
душеспасны 251
душетлѣнный 251
дꙋшєтлѣнномꙋ 251
б҃шєтлѣнномꙋ 296
душетрiскучий 393
душетрiскуча 393
душеубогий 388
душеубогi 389
душогойний 393
душогубний 393
душозагубний 393
душозгубний 393
душозцiлющий 393
душокорисний 388
душолюбний 393
душонавчальний 393
душопожитний 388
душоратунковий 393
душоспасний 393

етично-чистоплотною 447

єдвабнозлотый 177, 272
единедьржавьнъ 213
единоб҃жественъ 79
єдиновиденъ 216
єдиновидєн 216
єдинѡви(д)на 216
єдиновiрний 327
єдиновѣрный 216
ѥдиновѣрьныи 79
єдиновѣрнимъ 216, 294
єдиновѣрную 216
єдиновѣрныхъ 216
єдиновѣтвний 224, 297
єдиновладний 325, 326
единовладный 214
єдиновластєнъ 214
ѥдиновольныи 78
ѥдиноволна 79
єдиногласный 216
единогласный 216
единогласных 216
единогласьнъ 88, 216
єдиногла(с)ни 88
єдиного(д)ныи 225
єдинодєнный 224
єдинодержавний 326
єдинодневный 225
єдинодружнi 328
єдинодушный 216
ѥдинодоушьныи 79
єдинодушнимъ 216
единоб҃шьна 80
ѥдинокєстьствьныи 79
единоес(с)твены(х) 80
єдиноженный 224
единоименита 80
единоименитьнъ 79
единоименитна 80
єдиноименный 216
единоименьныи 79
єдиноимє(н)на 216
єдиноистотный 215
єдиноистотнꙋю 296
єдино истотнꙋю 215
єдиноистотнымъ 215, 279
ѥдинокаменьныи 77, 78
ѥдинокаменьнаго 78

ѥдинокрильнъ 88, 130
єдинокровний 327
єдинокротних 225
єдинолѣтє(н) 224
єдинолѣ(т)но 225
єдиноматерній 326
єдиномислний 327
единомислны 217
єдиномысленый 217
ѥдиномысльныи 79
единомысленаꙗ 80
единомысленою 80
единомыслеными 80
єдиномыслєнный 217
единомысленныи 217
единомощный 80, 81
єдиномудренный 217
ѥдиномоудрьныи 80, 81
ѥдіномудрении 81
единомудрый 80
единонадежній 160
єдиноначальний 327
ѥдинонравьныи 79
единонравенъ 80
єдїнообразный 216
ѥдинообразьныи 79, 327
единоѡбразна 80
единоѡбразнымъ 80
єдїноѡбразныє 216
єдиноокїй 182, 268
єдиноѡкїй 182
єдиноплемінний 327
єдиноплеменный 215
ѥдиноплеменьныи 77, 78
единопоꙗсьнъ 88
единопоꙗсны 88
ѥдиноравьныи 80, 81
единоравна 81
единоразумьнъ 80, 81
єдинородний 325
єдинородный 168, 213, 214, 215
єдиноро(д)ны(й) 213
ѥдинородьныи 77, 78, 130
єдиноро(д)ного 213
єдиноро(д)наго 213, 279
єдинороднаго 213, 274
єдинородным 213, 274
Единороднаго 169
единороднѣй 213
Єдінороднымъ 199, 290
єдинорогїй 182, 183, 268
єдинорукїй 182, 268
єдиносилный 217
ѥдиносильныи 78, 81
единосильный 80
ѥдиносилна 79
єдиносилному 217
единославный 80
ѥдинославьнъ 78, 81
ѥдинославна 79
ѥдиносъмысльныи 79
єдиностайний 326
единостайный 326
единостайного 214
ѥдиностольнъ 79
ѥдиностолни 80
единострадальный 80
єдиносущий 215, 327
єдиносущний 327
єдиносущный 168, 215, 279, 290
ѥдиносоущьныи 55, 77, 78

единосущный 161
ѥдиносоуштьнъ 79
єдиносѫщенъ 79
єдиносущною 79
єдиносущную 79
єдиносущным(ъ) 215
єдиносꙋщноє 215
єдиносѫщнаа 149
єдиносѫщнꙋю 79
ѥдіносущна 79
единосущною 161
единосущныя 161
ѥдиносоуштьноу 79
ѥдиносѫштьна 79
єдиносꙋщныи 151
единотѣлесьныи 78
ѥдиноумьныи 80, 81
единоумноѥ 81
єдиноꙋстный 215
єдиноꙋстныє 215
єдиноутробний 326, 327
єдиноутробный 214
ѥдиноутробьныи 78
єдиноу(т)робнїи 214
єдиночадий 325
ѥдиночадыи 77, 124, 132
единочадый 213
ѥдинъчадаго 124
єдиночадаго 213, 274
єдиночадоую 213
єдиночадааго 56
единочадааго 124
единочадаго 124
ѥдиночадьныи 78, 213
єдиночаденъ 213
ѥдиночадна 78
единочастьныи 88
единочестный 80
єдиноч(с)тный 217
єдиноч(с)тномꙋ 217
єдиночинный 214, 325
ѥдиноѩзычьныи 79
ѥдиноѩзычнии 80
єдновѣ(р)нымъ 216
єдноистный 215
едноистное 215
єднолѣтногѡ 225
єдномысльный 172, 216
єдномыслны(й) 172
єдноногъ 268
єдноокий 268, 283
єдноѡкїй 268, 283
єдноѡчны(и) 225
єднородный 215
єдностайний 326
єдностайный 214
єдноста(и)ны(х) 214
єдностайного 214
є(д)ностайноую 214, 281
едностайними 214
єнотоподібний 386

жабоястный 245
жабоястый 286
жаждоутолитє(л)ная 244
жалюгідний 448
желудородный 245
жєлудоро(д)ноє 245
желызносивастий 444
женолюбний 397
жєстококожїй 181, 267
жєстокосє(р)ды(й) 269

жестокосерд 269, 291
жестокосердъ 269
жєстосрьдъ 53
жестосьрдьныи 72, 130
живодавчий 407
живодайний 407
живоначалный 168
живонача(л)ния 169
живоначалнаго 161, 169
живоначалною 161
живоначалнѣи 274
живоначальной 161
живоначальныя 161
живонача(л)ныя 169
живоносний 395, 407
живоносный 264
живоносьный 114, 131
живоносныхъ 264
живоносныѣ 264, 282
живоносныꙗ 114
живородний 407
животворивый 264, 299
животворивъ 114
жывотвориваго 264
животворний 399, 407
животворный 264, 299
животворчий 399, 407
животворящий 114, 168, 264, 299, 407
животворясчого 160
животворящаго 161
животворящою 161
животворѧщаго 114
животворѧщогѡ 264
животворѧщоє 161
животворѧѱєи 264, 274
животворѧѱааго 114
животворѧѱею 114
живот[во]рѧщаго 264
жівот[во]рѧщаго 296
животекучий 259
животєкꙋчаѧ 259
животнорозумный 239
животнѡрозꙋмнꙋю 239, 282
животовѣчныи 102
животодателный 245
животодателною 245
животоплатна 280
животочивий 407
животочный 256
животочным 256, 282
живо-червоний 442
жизноносний 395
жирнокислий 445
жирнохвостий 426
життєлюбний 397
жовтаво-сїрий 443
жовто-білі 443
жовтобуланий 173
жовтогарячий 442
жовтогорячий 442
жовтогарячим 443
жовтоголовий 413
жовтозолотий 444
жовтокоста 413
жовтоpотий 414
жовтороті 414
жовторябий 445
жовточервоний 443
жолтобоко 267, 285
жолтобрунатный 175
жолто-брунатною 175

жолтогарячій 174
жолтогорячий 174
жолтогорячихъ 173
жолтогорячой 175
жолтогорящий 174
жолтогоронций 177
жо(л)токгоро(н)ци(и) 177
жолтосоломястий 176
жолточєрмный 175
жолточырвоный 175
жо(л)точы(р)воны(и) 175
жоновидий 437
жонолюбний 397
жорстокосердий 423, 424
журночолі 425

завждыбытный 260
завждыбытна 260
завшебытный 260
завшє бытнїй 260
загальновизнаний 347
загальновідомий 319
загальновійськовий 347
загальнодемократичний 319, 347
загальнодержавний 347
загальнодоступний 319, 348
загальнозаводський 347
загальнозрозумілий 319, 348, 449
загальнокласовий 347
загальнокорисний 319
загальнолюдський 347, 451
загальнометодологічний 347
загальнонародний 347
загальнообов'язковий 319, 348
загальноосвітній 347
загальнопоширений 319, 347
загальноприйнятий 319, 348
загальнопролетарський 347
загальноросійський 347
загальнотеоретичний 347
задньовиличний 351
задньопіднебінний 351
законопреступный 168
законопреступныи 113
законопрестоупьныи 113, 131
законопреступъныхъ 162, 169
законопрєстоупного 275
залізовмісний 396
залізоносний 395, 396
залізоробний 394
зацневрожоный 198
зацнесильний 199
зацнесильное 199
зацнеславетный 199, 297
збіла-жовтова(с)тий 443
зве(р)ху написаного 157
зве(р)ху положено(г)[о] 157
звышъименованый 192
звы(ш) іменова(н)ного 166, 193
звы(ш) мєнєны(и) 192
звы(ш) мєнєную 192
звышменованый 192
зъвышъ менованый 193
звы(ш) менованого 166
звыш менова(н)но(г)[о] 167
звышъ менованого 193
звышъмєновано(м) 192
звышъмєнованымъ 193
звышнаписаный 192, 299
звышънаписаномъ 193
зъвишъ ѡписанъного 166
звышъ ѡписа(н)ного 193

звышписаный 192
з(ъ)вишъ писаного 165
звышпомененый 192
звы(ш) помєнє(н)ы(и) 193
звы(ш) помєнєную 192
звы(ш) помєнєны(х) 192
звы(ш) помєныны(х) 192
звышъ помєнєно(г)[о] 192
звышъпомєнєнымъ 192
звышреченый 192
звы(ш) рєчєного 164
звышъреченное 193
звышречоный 192
звышъучиненый 192
звышферованный 192
зви(ш) ферова(н)ного 167
звышереченый 192, 299
звѣздоносный 253
звѣздоносном 253, 287
звѣздоплетный 245
звѣздоплєтнымъ 245, 296
звѣровидный 237
звѣроименитый 238
звѣроимєнитый 238
звѣроименный 238
звѣроимє(н)ный 280
звіроловний 394
звѣрообразный 237
звіроподібний 379
згнедастрокатъ 174
згнєда строка(т) 173
зелена-зеленісінька 448
зеленобелый 163
зеленобєлый 175
зеленоберегий 431
зеленовласыя 286
зєлєновласїѧ 267
зеленоголовий 413
зеленожолтопасковатый 175
зеленолугий 431
зеленоокий 411
зеленявожовтий 443
землемѣрный 244, 298
землемѣрский 244, 298
земнородний 400
земнородный 257
земнородних 257
земнородным 257
zємноро(д)ны(и) 257
зерновидий 437
зерноїдний 394
зернородний 244
зерночистний 394
зжолтабелый 175
з жолта-белый 173
зизоокий 421
златовиднїй 237
златови(д)нїи 238, 285
златоглавовый 222
златозарный 222
златозарьныи 113, 131
златозарная 222, 275
златозарныхъ 113
златозрителнїє 295
златокований 400
златокованыя 57, 113
златокованный 256
златокованны(х) 256
златолюбивыи 110
златолюбивыѧ 110
златолюбьныи 110
златолюбьною 110

златомальований 400
златообразьнъ 98
златообразну 98
златоподобьныи 98, 131
златоподобнаго 98
златосинїй 443
златостольний 334
златоструйный 221
златоструйны[и] 221, 286
златосяйний 400
златоустий 413
златоустый 269
златохрамьнъ 82, 83
златоцвѣтенъ 222
златътканый 256
злобразну 83
зловидный 211
злови(д)на 212
зловѣрный 211
зъловѣрьныи 72, 73
зловѣрны(х) 212
зловѣрных 72
зловѣръного 212, 275
зловірною 325
зловісний 324
зло(в)мисний 324
зъловольныи 72, 130
зловорожий 315
зловпертий 315
зловперті 315
зловредний 324
злодольний 324
злодумний 324
злодумним 325
злоєхидний 315
злозичливий 393
злоковарный 205
злокова(р)ню 205
зълокъзньныи 71
злолюбивий 393
зломисний 324
зломысленый 211
зъломыслньныи 71, 73
зломыслєноую 212
зломіщанський 315
зломогутній 315
зломудрий 315, 316
зломудръный 205
злом҃дръныхъ 205, 296
злонамірений 324
ѕлонарочный 205
зло́началный 211, 280
зло́начальный 211
зло́началныи 71
зло́началнѣи 71
злоноровный 211
злоноровню 212, 275
злонравний 324
злонравный 211
злонра(в)ны(и) 212
ѕлонра(в)ны(и) 212
ꙁлонравны 212
злонра(в)но(и) 212
злѡнравныхъ 212, 280
злоотвратный 250
злоо(т)вра(т)ная 250
злоотруйливий 315
злопам'ятний 393
злопамѧтливый 250
злѡпамѧтливыхъ 250, 281
злопідступний 315
злоповісний 325

злопомнивый 250
злѡпомнивого 250, 281
злопьяньчивъ 205
злопьяньчива 205, 276
злорікий 393, 440, 453
злосердечний 324
злосердий 324, 423
злосердний 324
злосердних 325
злославний 288
злославних 325
злословний 393
злосмородний 324
зълосмрадьныи 115
злострасный 205
зълострастьнъ 60, 130
зълострастьноу 56, 61
злостр(с)нꙋю 205
злотворний 393, 452
злотвор(ъ)ны(и) 249
злотворныꙗ 109
злотовлосы 267, 285
злотоглавий 412
злотоглавый 196
злотоглавые 196
злотоглавный 196, 222
злотоглавній 196, 222
злотоглавная 196
злотоглавные 196
злотоглавовый 196
злотоглавовыи 196
злотоглавовая 196
злотогловый 196
злотогловыхъ 196
злотогловный 196
злотогловные 196
злотоглововый 196
злотоглововыхъ 196
злотозеленый 272
злотозєлєный 272
злотокосу 413
злотолюбивый 255
злотолюбивымъ 255
злотопанцерний 334
злотопрядений 400
злоторогимъ 267
злото-соняшні 445
злототочный 256
злототѡчныхъ 256
злотоцьвітний 334
злохитрий 315, 449
злохитрый 168, 280
злохитры(м) 281
злохытру 56, 61
злохытрыхъ 61
злохитрный 162
злочестивий 315
злочестивый 168
зълочьстивыи 60
злочестивыхъ 162
злочєстивы(х) 280
злоязикий 325, 424
злоязичний 325
злоякісний 325
змієглавий 436
змиєножны(й) 238, 298
змієобразный 236
змиюобразьныи 98, 131
змїєобра(з)ныє 237
змієподібний 379, 385
змиєру(ч)ны(й) 238
золотисто-зелений 443

золотобанний 334
золотобережний 334
золотоверхий 222
золотовидий 438
золотовмісний 395, 396
золотоволосий 413
золотоглавный 222
золотоголосий 429
золотогривого 413
золотодайний 395
золото-зеленим 443
золотоколосий 430
золотокопитий 413
золотокосі 411
золотокрилий 413
золотокудрий 413
золотолисточковий 334
золотоносний 395
золотоокий 413
золотоѡкїй 267, 285
золотоперий 413
золотопідковий 432
золотоплавний 394
золотополий 431
золотополі 431
золотопузий 413
золоторога 413
золотосяйний 400
золотосяйні 400
золототканий 400
золототканим 400
золотоустний 334
золотохвилїй 431
золотохрестний 334
золотоцвітий 430
золотошерстий 413
зрумѧночорный 173
зрыжаплеснивый 174, 299
зрыжастрокатый 174
зрыжастрокатого 173
зъсерниставилчатый 174
зъсернистаполовый 174
зсивастрокатый 174
зубовидий 438

ідеоплодний 394
идолотворенный 245
идолотворенному 245
икроро(д)ный 246
иновѣрскихъ 162, 172
іновірний 353
иновірний 352
иновѣрныи 96, 130
иновѣрный 97, 218, 233
иновѣрьныи 76
иновѣрне 97
иновѣрнии 96
иновѣрною 234
иновѣрны(м) 96
иновѣрныимъ 96
иновѣрным 97
иновѣрных 97
иновѣръных 97
іногородній 353
иногородній 352
инодушный 234
іноземний 353
иноземний 234, 352
іноземної 352
іноземны(мъ) 234
иноземский 234
иноземскихъ 234

иноличьныи 96
іномовний 353
иномовний 352, 353
иномысльныи 96
інонаціональний 353
інопланетний 353
іноплемінний 353
іноплеменний 352
иноплеменний 353
иноплеменьныи 96, 130
иноплеменній 234
иноплеменныꙗ 97
иноплеменьны(х) 97
иноплємєньныхъ 57, 96
иноплємєнныхъ 234
иноплеменнаго 283
інорайонний 353
инородний 233, 298
инородныи 234
инородьнъ 96, 130
инородны(м) 234
иносторонний 352
іностранний 352
иностранни 97
иностраньнъ 96
иночадыи 127, 132
иночадый 168, 234
иночадаго 127
иночꙗдааго 127
иноязыческихъ 169, 172
иноꙗзычьнъ 97, 172
иноꙗзычны 97
<и>ноꙗзычьнѣмь 97
искрометний 394
іскротворний 399
історико-філологічний 447, 453
каждодє(н)ноє 235
калиново-червоної 445
каменосердечный 185, 297
каменосръдный 185
камінно-повільні 447
каплоухий 438
каплоухій 438
капровокий 421
карнавухий 438, 439
карнаухий 181, 299
ка(р)наухи(й) 181
карогнїдий 443
карогнѣдий 173
кароокий 411, 412
каучуконосний 396
качконогий 436
кашоподібний 379
квітконосний 396
квітоносний 395
кесарео-цесарскый 178, 299
кєсарєво-ц(а)р(с)кою 178
кєсарово-ап(осто)лко-ц(арс)каго 178
кислий-кислющий 448
кислоокий 420, 421
кисло-солодкий 446, 453
кислосолодкий 445
кисло-солоний 446
кислючий-кислючий 448
кислючий-прекислючий 448
кількавіковий 377, 378, 451
кількагодинний 378
кількаденний 377, 378
кільказначний 377
кількакомпонентний 378
кількалітній 377, 451

кількалїтний 377
кількаметровий 378
кількамільйоновоголосій 435
кількамісячний 378
кількамовний 377
кількаповерхий 434
кількаповерховий 377, 378
кількаразовий 377
кількарічний 377
кількарочний 377
кількаслівний 378
кількасотлітні 378
кількачастний 377
кількаярусний 378
кільконедільний 378
килконеделноє 232
кильконедѣльный 377
килкорочній 232, 297
кількоугольний 378
клаповухий 438
клапоухий 438
клешоногий 420
клишоногий 420
кождоденный 234, 298
кождоденного 234
кождонощный 234
кождоношногѡ 235
козлоголосий 436
козлоногий 436
козлоногій 436
кознопл҃тенный 252
кознопл҃тенную 252, 292
коилогривый 181
ко(и)логривы(и) 181
коликовидный 232
коликоторый 232
колѣнопоклонный 245
колѣнопоклонныѣ 245
колѣноприклоный 245
колѣноприклоныи 245, 275
колкокротный 188, 232
ко(л)ко кро(т)ны(м) 188
колоноподібний 379
комовидий 437
конусоподібний 379
користолюбний 397
коротковолокнистий 331
коротковолоконний 331
коротковолосий 415
короткоглядний 402
короткогривий 426
короткодіючий 403
короткоживучий 403
короткозорий 422
короткоіснуючий 403
короткокрилий 426
коротколанковий 330
короткометражний 330
короткомовний 403
короткомордий 426
коротконогий 415
короткоплинний 403
короткорогий 427
короткосрочний 348, 311
короткоствольний 330
короткостебловий 330
короткостроковий 348, 351, 451
короткотерміновий 348
короткотілий 415
короткотривалий 403
короткоухий 415
короткофокусний 330

короткохвильний 331
короткохвильовий 331
короткохвостий 426
короткоцівковий 330
короткочасний 349
короткочерешковий 330
короткошій 415
корытоѡбра(з)ны(й) 237, 298
космогрудий 426
косозорий 421
косоокий 421
костевидий 438
ко(с)толо(м)ни(й) 245
крабоподібний 379
крапльовидий 438
красноглаголный 259
красногнѣдий 173
краснозвучний 402
краснозрачныя 287
красномовний 403
красномовный 259, 403
красномовнаго 259
краснопестреный 174
краснорічивий 403
красно-рябий 445
красносвѣтлый 272
красносвѣтлой 272
красносѣрий 175, 176
красноягідний 334
красомовный 259
красотворний 399
кра(т)когливъ 259
краткословны 221
крестоносный 252
крестострадателный 257
крестострадателное 257, 291
крєстоносноє 252
крывавострашный 270
криваво-червоний 444
кривобедрий 419
кривобокий 181, 431
кривобокій 432
кривоверхий 431
кривовірний 333
кривовѣрный 218
кривовѣрнымъ 218
кривогубий 420
кривогубый 181
криводушний 333
кривозубий 420
кривоклубий 427
криволапий 428
криволінійний 332
криволінїйний 332
кривоногий 181, 267, 420
кривоногїй 181
крывоногїй 181, 267, 290
крывоно(ж)ною 291
кривоносий 181, 299, 420
кривоноси(й) 181
кривоокий 181, 421
кривоокій 181
кривоѡки(й) 181
кривописький 419
кривоприсяжний 333
кривоприсяжное 278
кривоприсяжную 278
кривопузий 420
кривопятий 420
криворогий 427
криворукий 181, 421
кривостінний 332, 451

кривоустий 420
кривоустовымъ 282
кривохвостий 428
кривоший 181
Кривоший 181
кривощокий 181
Кривощоки(и) 181
криломощний 240
крилоногий 436
крилоподібний 379
кристалоносний 395
крихкотвердий 446
крихкотїлий 422
кріпкодушний 333
крѣпкодушьный 57, 74
крѣпкодушьныи 74
крѣпъкодоушьныи 74
кріпколобий 424
крѣпъкоразоумьнъ 66
кріпкоребрий 422
кровоносний 395, 396
кровопийний 394
кровотечний 399
кровоточивий 399
кровоточивый 255, 256
кръвоточивыи 112
кровоточиваѧ 256
кровоточивою 112
кровоточивую 112, 256
кровоточивѣи 256
кровоточный 256
кровоточнаѧ 256
кровоутолительный 245
кроткословный 221
кроткословнымъ 221
круглобокий 417
кругловидий 417
круглоголовий 416
круглогруді 416
круглозадий 417
круглолистий 430
круглолиций 417
кругломордий 417
круглоокий 416
круглопикий 417
круглотварий 417
круглощокий 417
круговидий 438
круговратный 259
кроуговратнымъ 259, 275
крутоберегий 431, 452
крутоберегі 431
крутобережний 332, 451
крутобережный 220, 297
крутобережній 221
крутобокий 431
крутоверхий 431
крутогорбий 431
крутогорий 431
крутолобий 424
крутоносий 416
круторебрий 416
круторогий 427
крутохарактерний 333
крутоязикий 424
крутоярий 431
кудлоголовий 419
коупьнодоушьныи 52
коупьносъмысльныи 53
курлапий 420
кутерногий 420
куцозорий 422

куцоногий 420
куцоносий 428
куцоребрий 428
куцорогий 427
куцохвостий 427
кусофостий 427

ласкосєрдый 269
латиноримский 272
латиноримъскомъ 272
лвосилый 269, 299
легкобагровну 442
легковаримий 402
легковарний 402
легковірний 333
легкогнївний 333
легкогорючий 402
легкодумний 333
легкодухий 429, 452
легкодушный 333
легкозамінний 402
легкозапальний 402
легкокрилий 428
легкомислий 429
легкомислный 221
легкомислнимъ 222
легкомислних 222
легкомоторний 332
легконогий 269, 423, 437
лєгконоги(й) 269
легкоплинний 403
легкорухливий 402
легкосилий 428
лєгкосръдь 124
легкостравний 402
легкотопкий 402
легкоходий 440
лежебокий 438, 453
лъжебожныи 72
лъжеименитыи 72
лжеименитии 72
лъжеимєнїтыимъ 72
лъжеименьныи 72
лжеимены(х) 72
лъженаписаныи 115, 131
лъженарицаємыи 115
лженарицаємии 115
лжеславныи 72
лъжеславьныи 72
лжесловенъ 72
лъжесловьнъ 72
лъжесловесьныи 72
лживолицемѣрный 270
лживо-лицемѣрнаго 270, 292
листконосий 437
лиходійний 394
лихомудрий 316, 450
лихоносний 395
лихопідступний 316, 450
лицемерно-фальшивый 270
лицемѣрно-фальшифой 271
лійкоподібний 386
ложьбожныхъ 72
ломоносыи 127, 132
Ломоносаго 127
лопатоногий 437
лукавохитрый 270
луносвѣтлый 238
лꙋносвѣтлы(м) 239, 290
льгкооумьныи 83, 130
льгосьрдыи 123

льодовито(крижано)-холодний 446
любоблагочестивыхъ 169
любовещный 265
любовєщноє 265, 293
любогласенъ 122
любогрѣшьныи 121, 131
любогрѣшнии 122
любодѣєвый 265, 299
любодѣєвыми 265
любодѣинъ 122
любодѣльныи 120
любодѣльныꙗ 121
люболюбьныи 122
любомоудрьныи 120, 131
любомудрены 121
любомудрый 168, 265
любомудрое 265, 287
любомудръ 168, 265
любомоудрьствьныи 121
любомусикий 265, 299
любоподвижный 265
любоподвижныи 265, 293
любоподражательныхъ 265
любопослушливый 265, 299
любопослушливыи 266
любопрепиралный 265, 299
любопрепиралную 265
любосварьныи 121
любострадьныи 121
любострадьнѣи 121
любострастьнъ 121
любострастни 122
любостѧжателный 265
любостѧжатє(л)ноє 265
люботѣлесьныи 121
люботелеснаꙗ 122
люботрудный 265
люботроудьныи 121, 131
люботруднаго 121
люботщателный 265
люботщатє(л)ныи 265
любоутѣшный 265
любооученьныи 121
любоучителний 265, 299
любочьстивыи 121
любоч(с)твыми 121
любочстива 121
любочєстєнъ 168, 265
любочьстьныи 121
любоч(с)тну 121
любочестнымъ 160
людинолюбний 398
людиноподібний 385, 386
людожерний 394
людолюбивий 398
людолюбний 398
лютоболѣзньнъ 72
лютоболѣзньно 72
лютосердий 423
лютообразьнъ 72

малобачный 204
малобачны 204
маловажний 318
маловещенъ 53, 66
маловещьнъ 66
маловивчений 377
маловідомий 318
маловірний 377
маловѣрный 204
маловѣрнии 66

маловѣрныи 66
маловѣрна 66
маловічний 337
маловодний 377
маловод(н)ий 434
маловодий 434
маловременний 188, 297
маловременный 231
маловременьныи 94, 130
маловременнаго 57, 95
маловременная 169, 188
маловременьна(г҃) 82
малогабаритний 336
малоговіркий 408
малогодный 204
малогодьныи 94
малогодными 95
малогодьнъ 95
малограмотний 318
малогрішний 318
малогрѣшьныи 95
малодосвідній 377
малодосвідчений 377
малодоступний 318
малодоушевьнъ 66
малодушный 204
малодоушьныи 66
малодушна 66
малоб҃шьнымъ 66, 69
малоб҃шьныꙗ 66
малозвіданий 408
малозвістний 318
малоздібний 377
малоземельний 377
малозерний 336
малозначний 408
малозначущий 408
малоімущий 408
малокаліберний 336
малокалорійний 318
малокваліфікований 338
малокорисний 318
малокровний 377
малокультурний 318
малолітній 337, 377
малолюдний 377
малолѣпьныи 66, 130
малолѣтьныи 53, 94, 130
малолѣтни 95
малометражний 337
маломістечковий 336, 441
маломовний 408
маломожный 204
маломоцний 377
маломощный 231
маломощьныи 95
малоногій 183, 268, 299
малоѡкій 183, 268
малоосвічений 318
малописьменний 318
малоплодний 377
малоплодовий 377
малоповажний 318
малопотребный 204
малопристосований 448
малоприхований 448
малорентабельний 448
малородючий 408
малорозумний 318
малорослий 408
малосилий 428, 435
малословесенъ 66

малословесьнъ 66
малосъмысльныи 95
малосмыслены(х) 95
малосоромливий 318
малоспроможний 448
малострадальнъ 119, 131
малоумний 377
малоуспішний 318
малоцїнний 318
малочисленний 318
масноокий 421
медодайний 394, 395, 452
медоносний 395, 396
медоносьныи 111
медоносна 111
медоносная 111
медоточивий 399, 452
медоточивыи 112
медоточивими 399
медоточиві 399
медоточный 256
медоточьныи 112
мєдоточный 256, 284
медоточная 112
медоточьныихъ 112
мертво-блідий 444
мертвонароджений 407, 408
мертвороджений 408
мьртвороженыи 114, 131
мр҃твороженое 114
мертвородний 407
мертворожденний 407, 408
мертворожденною 408
мертвотно(мертвенно-)-блідий 444
метальоносний 395
мечовидний 388
мечоносний 395
мечоподібний 388
милозвучний 392, 402
милосердий 423, 424
мимоїжджий 440, 453
мимопротекающий 259, 298
мимопротекающею 259, 288
мимотекущаго 114
мимошєдшии 150, 152
мимошєдшых 150
мимошодшихъ 151
миролюбивий 397
миролюбний 397
миролюбныи 110
миролюбьныи 109
мироносний 395
миросердый 269
миротворний 398
миротворьныи 112
миротворенъ 112
мироточивий 400
мислетворний 399
міднодзвонним 334
мідяно[мідно]видий 413
мідяно[мідно]зелений 444
мідяно[мідно]червоний 444
мідяно[мідно]шку[і]рий 413
мілкоберегий 431
місяцевидий 438, 453
міцноголовий 424
міцноногий 422
міцносердий 423
міцносилий 428
младоумьныи 83
младоумнаго 83

многобарвний 373
многобарвної 376
мъногобожьныи 93
многоважний 316
мъноговещьныи 93
многовещныꙗ 94
мъноговременьныи 93
мъноговѣтвьнъ 93, 130
многоводний 373, 375
многоводних 231
многоглаголивий 409
многоглаголивый 262
мъногоглаголивыи 119, 120, 131
многоглаголиваго 119
многоглївїй 262
многогласні 376
многогрішний 317
многогрєшныи 203, 275
многогрешный 316
многогрѣшныи 64, 152, 203
многогрѣшный 162, 168, 203, 284
мног(о)грѣшныи 64
мъногогрѣшьныи 64
многогрєшнаго 203
многогрѣшнаго 64
многогрѣшного 169
многогрє(ш)ная 169
многогриве 435
многогрудий 435
многоденний 376
многодневный 230, 297
мъногодьневьнъ 93, 94
многодневную 230
многожєнный 230
многожальній 317
многокозньныи 64
мъногокъзньныи 64
многоколонний 376
многокомонна 376
многократний 376
многократнии 231
многократними 231
многокровный 231
многокровною 230
многокружная 231
многокутний 373, 375
многоликий 433
многолиственный 230
многолиственное 230, 231
многоличбный 262
многоличбнымъ 262, 285
многолітній 375
многолїтний 373
многолѣтний 188
мъноголѣтьныи 93, 94
многолѣтнего 230
многолѣтно 94
многолѣтного 188, 230
многолѣтномъ 188, 230
многолѣтною 230
многолїчний 372
мъноголоукавыи 64
многолукаваго 64
многолучевий 373
многолучний 373
много-любимый 203
многолюдний 373, 376
многолюднимъ 230
многомилостивий 316
многомилстивыи 64
мъногомилостивыи 64, 130

многомилостивоє 64
мъногоминоувъшии 115
многоминоувши(м) 115
многомовний 373, 376, 409
многомовный 262
многомудрі 317
мъногомѧтежьныи 64
многомѧтє(ж)ны(х) 203
многомѧтежнаго 114
многонадійний 317
многоногїй 183, 268
многѡбра(з)ный 231
мъногообразьныи 93, 130
многѡбразныꙗ 93
мъногообразьнъ 63, 93, 130
многѡкїй 183, 268, 299
многооких 436
многоопорний 374
многоосевий 373
многоперный 268
многопечалного 203
многопитный 262, 298
многоплеменний 373
мъногоплодьныи 93, 94
многоплідна 376
многоплодна 94
многоплодная 203
многоплодны 94
многоплодовита 94
многоплодовиты 94
многоповажний 316
многополюсовий 374
мъногоразличьныи 65
многоразличными 64
многоречивий 409
многородный 231
многорукава 436
многорыбные 231, 286
многосиле 317
многосильний 316
многослівний 373
многосоннім 317
многострадальний 409
мъногострадальныи 119, 120
многострадалное 119
многострадальная 409
многострадальнѣм 120
многостраждальний 317, 375, 409
многостра(ж)дальний 409
многострадний 375, 409
многостр(с)тныи 64
многостр(с҃)тьноую 64
многострунна 376
многотерпеливий 409
мъноготьрпѣливыи 119, 120
многотерпѣливѣм 120
многотрудний 317
многотрудный 297
многотруднаго 203
многоумний 316
мъногооумьныи 65
многофазовий 374
многохвостий 436
мъногоцвѣтьныи 93
многоциліндровий 374
многоцінний 316, 317
многоцѣнный 203, 204, 284
мъногоцѣньныи 65
многоцєннаго 203
многоцѣннаго 203
многоцѣннихъ 203
многоцѣнны 203

многоцѣнныхъ 64, 82
многоцѣнны(х) 203
многоцѣньна 64
многоцѣньнаꙗ 64
многоцѣньными 64
многоцѣньныхъ 64
мноцѣньными 64
мьногоцѣньнымъ 57, 64
мъногочадьныи 93
многочастний 373
многочесний 316, 449
многочисленними 231
мъногочислнъ 93, 94
многочленний 376
многочленовий 374
многошаровий 374
многоязикої 436
могутнокрилий 428
модерністично-естетичний 447
модерністично-естетичної 447
моєокий 439, 453
моєоке 439
молніевидный 237
молоконосний 395
молочнобілий 444
мореходний 400
мохобородий 437
мудрократкій 270
мудрокра(т)кій 271
моудролюбивыи 110
мудроокі 425
мудрочолий 425
мудроязычный 221
моужеборьныи 113
мужеборныꙗ 113
муробитный 245
муробитнихъ 245
муроломный 245, 298
м'яковववний 427
мѧкъковълныи 82, 130
мѧкъковолныхъ 82
мягковолосий 421
м'якодухий 429
м'яколапий 427
м'якоперий 427
м'якосердий 423, 424
мягкосердий 423
мягкосердний 333
мягкоскорлупний 332
м'якотілий 422
м'якошаровий 332, 451
м'якошерстий 427
м'якошку[і]рий 421
м'ясочервоний 444
мѧтежетворьныи 112
мѧтежетворнаꙗ 113

народно-славляньскую 446
народолюбний 398
нафтовмісний 395, 396
нафтогазоносний 396
нафтоносний 395
небородный 257
н҃бородны(и) 257
неправдоподібний 387
нижевыражоный 194
ниже виражоно(й) 194
нижеименованый 194
ниже именованною 194
нижє(и)мєнованого 155
нижеменованый 194
нижеменованные 195

нижємєнован(н)ою 194
нижеподписаный 194, 299
нижепомененый 194, 299
нижей именнованную 194
нижє(и) мєноvаны(х) 194, 195
нижє(и) мєновано(г)[о] 194
нижє(и) мєновано(и) 195
нижє(и) мєнованоє 194
нижє(и) мєноvаныє 195
нижє(и) мєновано(и) 194
нижє(и) по(д)писа(н)ная 194
нижей по(д)писавшиєся 194
ныжєпо(д)писавшойся 194
нижє(и) помєнєно(и) 194
нижньощелепний 351
нижчезазначений 449
нижченазваний 449
нижчепідписаний 449
низькоберегий 431
низькобортний 339, 451
низькобровий 414
низьковідсотковий 340
низьковольтний 340
низьковрожайний 340
низьковуглецевий 340
низькогірний 339
низькодухий 429
низькодушний 340
низькокалорійний 340
низькокваліфікований 338
низькомолекулярний 340
низьконапірний 340
низькоокий 423
низькооктановий 340
низькооплачуваний 339
низькоорбітальний 339
низькоорганізований 340
низькопробний 338, 340
нищелюбный 254
ніжносердий 423
ніжношку[і]рий 421
нічновидний 378
новобраный 261
ново(б)ранному 261
нововзниклый 261
нововзниклая 261
нововиданий 404
нововиниклий 404
нововиниклый 261
нововиникліи 261
нововідкритий 404
нововірний 349
новозавітний 349
новозаконний 349
новозаповітний 349
новозаселений 404
новозаснований 404
новозатверджений 404
новозмурований 404
новозмысленый 261
новозмысленіи 261
новознайдений 404
новозрублений 404
новокрьщеныи 116
новокрєщєнъ 261
новокоуплєнїи 117
новокупле(н) 117
новолітній 349
новолїтний 349
новомісячний 349
новомѣсѧчьныи 82, 83, 130
новомодний 349, 451

новонавернений 404
новонароджений 404
новообраний 404
новообрядний 349
новоодружений 404
новоосвоєний 404
новописаныи 116, 131
новописанаꙗ 117
новопознавшїихъ 117
новопосвячений 404
новоправленый 261
новоприводьнъ 116
новоприводни 117
новопридбаний 404
новопризначений 404
новородьныи 117
новороднаго 117
новорождєнъ 261
новорождєнною 261
новорѣзаныи 117
новорѣзаны 117
новосьвітний 349
новосъзьданыи 117
новосозданому 117
новоспечений 404
новоспоруджений 404
новостворений 404
новооумьръшии 116
новоутворений 404
новоутворенный 261, 298
новочасний 349
новочасні 349
новоꙗвленыи 116
новоявлшуюся 261
новоꙗвленьныи 116
обоєде(с)ны(й) 230
ѡборучны(й) 230
обостронный 230, 297
обосторонная 230
обооухыи 127, 132
обооухою 127
обоюдоостръ 100
обоюдоуостръ 100, 131
обоюдуострий 242
ѡбоюдоѡстромь 100
обоюдуостра 100, 290
ѡбоидуѡстро 100
общєнародный 299
общєнароднoє 233
огневидних 288
огненосний 395
огнепальний 400
огнепалный 257, 298
один-однісінький 448
одноатомовий 360
однобарвний 359
однобокий 433
однобочний 359
одновеслий 435
одновесловий 360
одновірний 327
одноглавный 225
одноголосий 434
одноголосний 359
одноденний 359
однодумний 327
однодушний 327, 360
однозвучний 359
однозначний 359
однойменний 327, 360
одноименний 359

однокімнатний 359
однокінний 359
однокінчастий 360
одноклітинний 359
одноколінчастий 360
однокопитий 433
однокопитний 359
однокорінний 359
однократний 359
однокрилий 433
однолезий 435
одноликий 433
однолистий 434
однолистний 359
однолітній 359
однолїтний 359
одноманітний 327
одномастий 435
одномастний 359
одноматірній 327
одноматернїй 326
одномістний 359
одноногий 433
одноокий 433, 453
ѡдноѡкихъ 225
одноосевий 360
одноособовий 360
однопелюстковий 360
однопірний 359
однопластний 359
одноплеменний 360
одноплемінний 327
одноповерхий 434
одноразний 359
однородний 360
однорочний 359
однорукий 433
односкладовий 360
однослівний 359
однословный 225
однослойний 359
односмуговий 360
одностайний 326, 360
одностворчатий 360
односторонний 359
односхилий 434
однотипний 327
однотонний 359
одноцівковий 360
одночасовий 360
одночерепний 359
одношерстний 359
однощоглий 435
олієтворний 399
опаловидий 438
орденоносний 396
осмоголосные 187
осмодьневьнъ 85, 89, 90, 94
осмодьньныи 89
осмолѣтних 228
осмълѣтноє 228
островерхий 431
островьрхыи 124, 132
островидий 422
остродалекий 270
остродалєкаа 270, 275
острозорий 422
острозритєлна 275
острозубатий 332
о(с)тро(к)ва(с)ны(й) 270
острокінчастий 332
острокраїй 431

острокутний 332
о(с)троно(г) 180, 269
остроносий 416
остроумний 318
отьцелюбивыи 110

павуковидий 438
пальмовидий 438
памятозлобный 266
памятозлобны(х) 266, 287
патлоголовий 419
патлоногий 419
первобытный 261
пьрвобытьныи 119, 120, 131
первобитного 262
первобытная 119
первобутний 409
первобутній 409
первовічний 370
пьрвоглаголаныи 119
первозваний 409
пьрвозъваныи 119
Первозванный 262, 290
пръвозваннаго 262
первозданий 409
пьрвозьданыи 119, 120
прьвозданаго 119
первозданний 409, 410, 451
первозданный 262, 298
пръвозданный 119
первомененый 262, 298
первонароджений 410
пьрвоначальныи 93
пєрвоначалного 230
первоначалное 230
первообразний 370
пьрвообразьныи 93
пьрвописаныи 119
первописний 409
первореченнымъ 119
перворідний 409, 410
первородний 187, 297, 409, 410, 451
первородный 262
пєрворо(д)ный 261
пръвородный 262
пьрвородьныи 119
пръворо(д)ны(м) 262, 279
первородна 119
первороднаго 262
пє(р)воро(д)ному 187
перворядний 370
пьрвосвѣтьлыи 127, 132
первостайний 409
первостворений 409
пьрвосътвореныи 119, 120, 131
первотвірний 409
первотворний 409
первохристиянський 370
пьрвочадьныи 93, 130
первошлюбний 370
перший-ліпший 448
першодрукований 410
першоквітневий 370
першокласний 370, 371
першокурсний 370
першопочатковий 370
першопричинний 370
першорозрядний 370
першорядний 370, 371
першосортний 370, 371
першотравневий 370

першочерговий 371, 451
першошлюбний 370, 451
пишнобарвистий 342
пишнобородий 419
пишноволосий 419
пишно-жовтому 442
пишнозбройний 342
пишнозбройна 343
пишно-золоте 442
пишноквітний 342
пишноквітна 343
пишноколірний 342
пишноколірні 343
пишноликий 417
пишнопромінний 342, 343
пишностегна 417
пишно-чепурної 445
пізньоосінній 350, 451
пізньосередньовічний 350
пісковмісний 395
піснолюбний 397
пѣснльюбьнъ 105
пѣснльнолюбинъ 110
пѣснолюбних 397
плавоногий 436
пламенноносныи 286
пласконосый 181
платиновмісний 396
плодоносний 396
плодоносный 253
плодоно(с)ны(й) 253
пло(д)носенъ 111
плодоносьнъ 111
плодоносну 92
плодоносную 253
плоскогрудий 416
плоскогузий 426
плосконогий 416
плосконосий 416
плоскочеревий 416
плотолюбний 398
плотомудрствующія 288
плътолюбивыи 110
побідоносний 396
повнобокий 417
повновартний 341
повновидий 417
повновидый 417
повновіковий 341
повновладний 341
повновластний 341
повноводний 341, 375
повноголосий 429
повноголосний 341
повногрозні 341
повногубий 417
повнозвучний 341
повнозерний 341, 451
повноквітний 341
повноколірний 341
повнокостий 417
повнолиций 417
повномасштабний 341
повнометражний 341
повномірний 341
повноокий 417
повноправний 341
повнорогий 427
повносилий 428
повнотілий 417
повноформатний 341
повнохвостий 426

повноцінний 341
повнощокий 417
повсєднєвного 235, 283
пожежновиїй 440
позоролюбныи 110
полум'яно-мишастий 444
попелясто-сїрий 444
порожньоголовий 425
потужнокрилий 428
похмуро-міцним 447
П-подібний 387
правдолюбний 397
правдоподібний 387
праведнословнаго 291
правовѣрный 168, 218, 284
правовѣрьныи 76, 130
правовѣ(р)ныє 218
правовѣрнагѡ 218, 278
правовѣрнаго 169
правовѣрнии 76
правовѣрногѡ 218, 278
правовѣрную 76
правовѣрны(х) 247, 278
правовѣрными 76
правовѣрнымъ 76, 169
правовѣрныхъ 218
правовѣрьная 76
правовѣрьнѣ 76
правовѣрьнѣи 76
православновосточний 272
православно̄восточнои 273, 294
православно-католический 272
православно-каѳоличєскаѧ 273
православнокаѳолическую 278
правословнокаѳолическую 273
працелюбний 397, 452
прє(д)рєчони(и) 155
прє(д)рєчону 155
прє(д)рєчоны(х) 195
прѣ(д)рє(ч̄)нному 155
прѧ(д)рєчєнному 155
прежебывъшии 117
прежебывши(х) 117
прежевѣчныи 100
прежевѣчьныи 100
прежевѣчноє 100
прежеглаголимыи 117
прежеглимѣмь 117
прежелѣтьнъ 100
преженамѣненыи 117, 118
преженаписаныи 117, 131
преженаписаныѧ 118
преженареченыи 117, 118
преженаре(ч)ныхъ 117
прежеписаныи 118
прежепознавшии 117
прежепознавшии(х) 118
прежепоминаемыи 118
прежереченыи 118
прежере(ч)наѧ 118
прежере(ч)ноє 118
прежере(ч)ныхъ 118
прежереченномь 118
прежеречены(х) 118
пре(ж)ре(ч)нѣмь 118
прєжєрчєнномъ 118
прѣжереченыимъ 118
прежероженыи 117
прежероженыхъ 117
присноблаженыи 100, 131
присноживыи 115
присноживаго 116

присноживоущии 115
приснопамятний 404
приснопамятный 168, 261
приснопамѧтьныи 115, 131
приснопамятного 261
приснопамятные 160, 169
при(с)нопамѧтного 261
приснопамѧтнаго 56, 115, 116
приснопамѧтьнаго 116
присноподвижьныи 116
присноподвижну 116
присносвѣте(л) 116
присносущий 404
присносущный 261
присносоущьныи 116
присносущное 261, 287
присносущенъ 116
присносоущеноу 116
присносущаго 116
приснотекоущии 116
приснохваленыи 116
приснохвалени 116
присночьстьныи 116
приторно-солодкий 446
пріснувато-кислий 446
прозоро-жовті 442
прозорохоромна 334
простоволосий 419
простоволосый 269
простовласыи 123
простоволосы(и) 269, 285
простоволосъ 123
простоволоса 419
пр(о)стоволоса 123
простогірний 332
простодушний 333
простомовний 333
простонародний 332
просторѣкъ 128, 132
простосердечний 334
простосердий 423, 424
прошлолѣтный 223
прошлолѣтнихъ 223
прошлолѣтного 223
прошлорочный 223
прошлорочнимъ 223
прꙋдкобѣжачїй 259, 298
прудкокрилий 428
прудколетий 440
прудконогий 423, 437
прямовісний 402
прямодушний 333
прямоїжджий 440
пряморогий 427
пустоголовий 425
пустомозкий 425
пусторогий 427
поустошьномоудрьнъ 100
поустошьнославьныи 100
пятивесловий 364
пятигодинний 364
п'ятиголовий 434
пѧтигривеньныи 84, 92, 130
пятидневний 364
пятипальцевий 364
пятоголосний 186
пятоголосныхъ 187
пѧтьлѣтьныи 85, 94
пѧтьлѣтьнии 89
пятьміровий 365
пѧтьчислъныи 85, 92, 94

раболичьнъ 99
равноапостольный 217
равноап(ст)лъного 217
равноап(ст)льны(х) 217, 274
равноапостолного 217
равновладный 217
равновладныи 217
равнодушный 217
равьнодоушьнъ 82
равнолѣтє[н] 218
равьномѣрьныи 82
ра(в)номѣ(р)ны(й) 217
равьномощьныи 82, 130
равноножны(й) 217
ра(в)нонощєдє(н)ствє(н) 217
равноѡбра(з)ны(й) 218
равьнообразьныи 82
равьносильныи 82
равьнославьныи 82
ра(в)носложны(й) 217
равноу(м)ны(й) 217
равьнооумьнъ 82
равьночислнъ 82
равьночьстьныи 82
радий-радісінький 448
радісно-рожевий 443
радостотворный 255
радостнотворними 255, 295
радостотворных 255
разновидным 218, 285
разноличный 218
разноличьныи 82
разьноличьныи 83
разноличная 82
разноличныя 57, 82
разноокій 181, 267
ракоподібний 386
ранньовесняний 350, 451
ранньоосінній 350
ранньослов'янський 350
ранньохристиянський 350
ржавосїрий 444
рибоподобний 378
рижоперѣстый 174
рівнобедрений 346
рівнобіжний 345
рівнобічний 345
рівноваговий 345
рівновеликий 319, 450
рівновісний 345
рівнодіючий 346
рівнодовгий 318
рівнозвучний 345, 346
рівнозвучні 346
рівнозначний 345, 451
рівнозначне 346
рівноименний 345
рівнокрилий 346
рівнокутний 345
рівнокутній 345
рівномірний 345
рівноопоровий 345
рівноправний 345
рівнораменний 345
рівнородний 345
рівносильний 318
рівносторонний 345
рівноузкий 318
рівноцвітний 346
рівноцвітна 346
рівноцінний 345
рівночасний 345

рівночесний 318
рідкозубий 420
ріжноголосий 429
ріжноличний 344
ріжнородний 344
ріжносторонний 344
ріжноформний 344
ріжноцьвітний 344
різнобарвний 344
різнобарвних 344
різнобічний 344
різновидний 345
різновіковий 344
різногалузевий 345
різноглибинний 344
різноголосий 429
різножанровий 345
різнозначний 344
різнойменний 344
різнокаліберний 344
різноколірний 344
різноколїрний 344
різнокольоровий 344
різнолюдний 344
різноманітний 375
різномастий 428
різномасткий 344
різномірний 344
різномовний 344
різноперий 428
різноплемінний 344
різноплеменний 344
різнораменний 344
різнородний 344
різносистемний 344
різнотипний 344
різнотоновий 344
різнофарбний 344, 451
різнохарактерний 345
розноличнии 82
рослиноядний 394
росоносный 252
рудасто-зеленкавого 443
руденька-руденька 448
рудожолтий 176
рудожолтый 175
рудоносний 396
рудосѣрий 175, 176
рукодайний 394
рукописний 400
рукотворний 399, 400
рясноквітний 342, 451
ряснолистий 430
рясностеблий 430
рясноцвітий 440, 453

самобраний 406
самовбивчий 406
самовимикний 407
самовідкривний 407
самовідречений 406
самовідтворювальний 406
самовладный 264
самовладнымъ 264
самодійний 406
самодіючий 406
саможертовний 406
самозавантажувальний 407
самозакоханий 406
самозамикальний 407
самозапальний 406
самозапилений 406

самозахоплений 406
самозгубний 406
самоізольований 406
самолюбний 264, 298, 406
самолюбнаго 264
самонавідний 407
самопальний 407
самопічний 406
самопрославлений 406
самореєструючий 407
саморобний 406
саморушний 407
самосївний 406
самосійний 406
самотвердіючий 406
самотворный 264, 298
самотворны(х) 264
самотканий 406
самоукоханий 406
самохідний 406
самохітний 406
самохотный 263
самохічний 406
сахаринно-народницький 447
сахаринно-народницьких 447
свавільний 357
сваволная 236
свѣтлоблакитний 176
свѣтлобуланий 173, 299
свѣтловишневий 176
сьвітловодний 334
свѣтлогнѣдий 173
свѣтлогнѣдій 176
свѣтлогранатовий 176
світ(л)одайний 395
свѣтложолтий 176
свѣтлозелений 176
свѣтлокаштановатий 173
свѣтлокоричний 176
свѣтлокофейний 176
свѣтлолазоревий 176
світлолюбний 397
світлоносний 396
сьвітлоносний 395
свѣтлооливковий 176
свѣтлопопелястий 176
свѣтлоторжественный 270
свѣтлоторжественнаго 271
сьвітозарний 394
свѣтолучный 238
свѣтолучное 239, 288
світоносний 395
свѣтоносныи 111
сьвітоносний 395
свѣтоносная 111
свѣтоноснім 285
свѣтоносну 111
свѣтоносны(м) 296
свѣтообразнаго 98
свѣтосолнечный 238, 239
свободолюбивий 397
свогочасний 357
своєвільний 356, 357
своєволного 236
своєкорисливий 356
своєкорисний 356
своєкористний 356
своєкоштний 356
своєнародний 356
своєрідний 356
своєродний 356
своєумний 357

своєчасний 356
свояволны(и) 236, 298
свято-великой 177
святопомазану 403
себелюбивий 406
себелюбний 406
сегобіцкий 355
сегобочный 235
сего-бочный 355
сєгобочнꙋю 235, 295
сеголїтний 355
сеголетній 188
сеголетнихъ 163, 188
сєголѣтно(го) 188
сегосвѣтній 235, 236
сегосвѣтных 236
сегосвѣтныхъ 236
сєгосвєтни(х) 236, 275
сєгосвѣтними 236
сегосвѣтнаго 236
сегосвѣтних 236
сєгосвѣ(т)ни(х) 236
сегосвѣтнюю 236
сегорочный 188, 298
сегочасний 355
седмеросвѣтильныи 84, 91
седмерочисльныи 85
седмивзорное 229
седмиглавный 229
седмилампадному 229
седмистолпный 229
седмобратьныи 84, 85, 90
сєдможродлыхъ 228
седмонеделноє 228
седмочислений 186
седмочисльныи 85
седмочисленомъ 187
сєдмьмѣсячный 228
семиаршинний 365
семиворітний 365
семиголовий 434
семиденний 359
семилатний 365
семилїтний 365
семинедїльний 365
семип'ядний 365
семипьядный 365
семипечатний 365
семисажневий 365
семиструнний 365
семитижньовий 365
семоцьвітний 365
середброкудрий 413
середовічний 350
середопістний 350
сивобородий 411
сивобородого 412
сивоволосий 411, 412
сивоголовий 412
сивожєлѣзая 176
сивострокатий 445
сивострокатый 174
сивострокатенкого 174
сивоусий 411, 412
сизокрилий 411, 412, 452
сизокрылый 411
сизомундирні 334
сизоокий 411
сизоперый 411
синємундирий 432
синємундирих 432
синьобагровий 176

синьо-золоті 443
синьокривавий 176
синьоокий 411, 412
синьорябий 176
сипкогрубый 242, 298
сипкогрубого 242
сѣдовласій 266, 285
сідоусий 411, 412
сїмоязичний 365
сіножатний 394
сіро-бліде 443
сїробрунатний 443
сїробурий 443
сїрожовтий 443
сірооокий 411
сірооокі 412
сірувато-димчастий 445
скалоокий 421
скиптродръжавный 290
скоробистрій 242
скоробистрими 242
скороноги(й) 180, 269, 299
скороплавний 402
скороспілий 402
скоротечний 402
скороходнымъ 296
скотопитателна 287
скулоокий 421
слабкоголосий 429
слабкоокий 422
слабкохарактерний 333
слабовільний 333
слабовольний 333
слабодухий 429
слабодушний 333
слабосилий 428
слабосильный 270
слабосильного 271, 288
слабохарактерний 333
славолюбний 397
славолюбный 284
сла(д)коглаголивы(й) 259
сладкогласний 333
сладкогласный 221
сладкогласны 222
сладкозвонный 221
сладкозвонны 222
сладкомысльный 221
слодкомыслнихъ 222
сладкоплиный 259
сладкоплиной 259, 295
слезоточный 256
слезоточніє 256, 295
слизькоязикий 424
сліпонароджений 439
слепорожденный 264, 299
слѣпороже(д)енному 264
сліпоокий 421
слѣпоокого 57
сліпородий 439, 453
сліпороде 439
словеноросійських 288
сльозоточивий 399
смагльовидий 413
смертоносний 395, 396
смертоносный 252
смертоноснаго 111
смертоносніє 252
смертоносны 252
смертоноснѣе 252
смертотворный 255
смиренномудрый 177

смолоносний 396
сніговобілий 444
сніговобілий 444
сніжистобілий 444
сніжнобілий 444, 453
сніжно-біла 445
снотворний 399
солодко-гіркуватий 446
солодкомедний 332
солодкословний 333
сонце-золотий 445
сосноро(д)ный 246
списоподібний 379
спідньощелепний 351, 451
спільнокореневий 348
спільнолюдний 348
спільномірний 348
спільноруський 348
спільнослов'янський 348, 451
спороносний 396
сребнозлоцистый 177
среброоправный 221, 297
срѣброоправнимъ 221, 295
срібнокрилі 413
срібнолюбний 397
стальносїрий 444
старовε(ч)ны(и) 178
старовε(ч)ная 178
старовірний 349, 451
староверный 223
старовѣрное 223
старовірский 349
старовічний 349
старовѣчны(й) 178, 272
старовѣчних 272
старовѣчнихъ 272
старовѣчны(х) 272
старовѣчный 349
стародавный 178, 272
стародавъны(й) 178
старода(в)нємъ 272
старода(в)ноε 178
стародавноε 178
стародавныхъ 272
староденний 349, 350
старожитний 350
старожитна 350
старозавітний 349
старозаконный 223
старозаконному 223
старомодний 349
старорежимний 350
старосьвітний 350
старосвітський 349
старосїльский 350
старославний 350
стихотворний 398
стобальнобасим 435
стобарвний 365
стогодний 365
стогодній 366
стоголосий 435
сътограньныи 85
сътожрьтвеныи 86
стократний 365
стократный 229
сътократьныи 85, 86
стокротний 366
стокро(т)ны(и) 229
стокротноε 229
столикий 433
столітній 365

столїтний, 365
сътолѣтьныи 85
столѣтном 224
стоокий 434
стопудовий 365
сторазовий 366
стораменний 365
сторічний 365
сторозтерзаний 410
сторукїй 182, 268
стотисячоголовий 435
стоустий 434
стоязичний 366
страхородних 288
стріловидний 379, 380
стрілоподібний 380
суворо-офіційного 447
суєзлосними 295
сумночолі 425
сухоземний 332
сухокостий 418
сухолиций 418
сухолїсний 332
сухоребрий 417
сухорогий 427
сухорукий 417, 420
сьогобіцький 355
сьогобічний 355, 356
сьогоденний 356
сьоголітній 355, 356
сьоголітня 355
сьоголітошній 355
сьогонічний 355
сьогорічний 355, 356
сьогорічній 355
сьогорічну 355
сьогосвітній 355, 356
сьогосьвітнїй 355
сьогосѣлный 189
сьогосѣлский 189
сьогочасний 355, 356

тайнообразный 237
твєрдовласый 181
твердоголовий 425
твердогубий 421
твердокам'яний 332
твердокамінний 332
твердокожий 421
твєрдокожїй 181
твердокрилий 427
твердолобий 424, 425
твердопіднебінний 333
твердосердечній 284
твердосердний 335
твердоскорлупий 427
твєрдоустый 181
твердочолий 425
твердошийный 185
твердошиинный 185
твердошкурий 427
темний-претемний 448
темноблакитний 176, 442
темнобрунатний 442
темнобуланий 173
темнобурий 176
темновишневий 176
темногнідий 442
темногнѣдий 173, 299
тємногнѣдій 176
темноголубий 176
темногранатовий 176

темножовтий 442
темножолтий 176
темнозелений 174, 176, 442
темнозеленого 272, 294
темнозрачно 222
темнокарій 173
темнокофейний 174
темнокропивний 176
темноокий 266, 411
темноокій 266, 285
темнооливковий 176
темнооливний 442
темноружовий 442
темнорусявий 442
темносивий 442
темносизий 442
темносиній 442
темнофиалетовый 176
темночервоний 442
тепловѣлкготный 177
тепловодний 333
теплокровний 332
теплотворний 398
терпкувато-солодкий 446
тисячоголовий 434
тисячолітній 366
тисячостежковий 366
тисячоуста 434
тысѧщькратыи 125, 126
тихобережний 332
тихоголосий 429
тихомирний 445
тихомирный 270
тыхоми(р)ны(и) 271
тихострунний 332, 333
тихосумний 445
тінелюбний 397
тіньолюбний 397
тїсносердний 335
товстобедрих 416
товстобокий 416
товстобровий 415
товстогубий 416
товстодзьобий 426
товстозадий 416
товстокорий 430
товстокосий 415
товстолистовий 330
товстолиций 416
товстомордий 416
товстоногий 416, 432
товстоносий 416
товстопикий 416
товстопузий 416, 452
товстоскибний 329
товстостеблий 430
товстостінний 329, 331
товстотілий 416
товстошаровий 330
товстошиїй 416
товстошкірий 415
товстошкурий 427
тогобіцький 356
тогобічний 355
тогобочний 355
тогобочный 235, 355
тогобочнии 235, 295
тогобочнихъ 235, 295
тоговіковий 355
тогозимній 355
тоголітній 355
тоголїтний 355

тоголѣтній 235, 298
тогорічний 355
тогорочный 235
тогорочно(м) 235
тогосвітній 356
тогосвѣтній 235
тогосвѣтныи 236
тогосвѣтнимъ 235
тогосвѣтно(и) 236
тогосвѣтного 235
тогосвѣтными 235
тогочасний 355
тогочасній 355
тоїнічний 355
тойрочный 235
тойрочной 235, 285
тонковерхий 431
тонкововний 427
тонковолокнистий 329
тонкогіллястий 329
тонкоголосий 429
тонкозернистий 329
тонкокований 403
тонколистовий 329
тонкомелений 403
тонконитний 329
тонконогий 415
тонкоплівковий 329
тонкоподрібнений 403
тонкопористий 329
тонкорогий 427
тонкоруний 427
тонкорунний 329
тонкосльозий 429, 452
тонкостанний 329
тонкостеблий 430
тонкостеблих 430
тонкостінний 329, 450
тонкоструктурний 329
тонкотканний 403
тонкошаровий 329, 331
тонкошерстий 427
тонкошкурий 426
торпедоносний 396
Т-подібний 386
тракторопрохідний 400
трапецієвидний 379
треблаженный 227
треблѫжныи 67
треблаженъ 67
трьблажєнъ 67
треблажени 67
треблаженна 228
треблаженноє 227
треконечній 227
треконечный 227
треплетеный 227
тресветлый 67
тресвятой 67
трьстмь 67
трьстоую 67
тресущный 227
тресущнаго 227
третеденныи 230
третелетний 186
трєтєлє(т)ныхъ 186
третьокласний 371, 372
третьорядний 371
третьосортний 372
трехраменний 362
трехсоставного 228
трещасливий 227

трещасливыи 227
три(трьох)денний 363
три(трьох)колісний 363
три(трьох)місячний 363
три(трьох)пелюстковий 363
три(трьох)пудовий 363
три(трьох)сажневий 363
три(трьох)складовий 363
три(трьох)стопний 363
три(трьох)струнний 363
три(трьох)тижневий 363
три(трьох)фунтовий 363
трибарвистий 362
трибратнїй 362
триватний 362
триверста 434
тривьрстьныи 85
тривесне 435
триголовий 434
тригранястий 362
тригребьныи 85
тридєсятолѣтнїй 229
триденний 359
тридневный 227, 283
тридьневьныи 85, 89, 130
триднє(в)ную 227
тридне(в)ную 296
тридневнаго 85
трид҃нєвнаго 227, 283
триєдиныи 66
триєдинѫ 67
тризубий 435
триклавішний 362
триколісний 362
триколонний 362
трикольоровий 362
триконечний 362
трикратыи 125
трикротний 186
трикротный 227
трикро(т)нымъ 186
трикротное 227
трикротнымъ 227
трикутовий 362
трилакотьныи 85
трилистий 434
трилистный 227
триличьныи 88
трилїтний 362
трилїтнїй 362
трилѣтнїй 227
трилѣтный 227
трилѣтьныи 85
трилѣтна 227
трилѣтну 227
трилѣтную 227
триобразьныи 88
триперсоналный 227
триповерхий 434
триповерховий 359, 362
триполюсовий 362
трисвѧтыи 66, 130
трискладовий 362
трисонячний 362
трисолнечныи 88
трисл҃нчьнаго 88
трисолнечное 224
трисъставныи 88
трисъставнаго 88
тристълпьныи 85
тритижньовий 362
тритоновий 362

триꙋпостасьныи 88
трицьвітний 362
тричастьныи 85, 92
тричисльныи 85
трычислє(н)на 227
трищоглий 435
троеличным 228
троєꙋгъльныи 85, 91
трудолюбивий (-ний) 398
трꙋдолюбивая 110
трудомісткий 396
трухлобокий 431
трьвєличьствьнъ 67
трьклятыи 66, 67
трьохактний 363
трьохбоковий 362
трьохголовний 362
трьохденний 359, 362
трьохелектродний 363
трьохзарядний 363
трьохлінійний 363
трьохмісячний 362
трьохмовний 362
трьохосьовий 363
трьохпудовий 362
трьохскладовий 362
трьохщоглий 435
трьохярусний 363
тугошиїй 422
тугошиій 422
тугоязикий 424
тупоголовий 425
тупозорий 422
тупокутний 332
тупокутній 332
туполистий 430
туполобий 425
тупомордий 425
тупоносий 416
тупоносый 181
тупорилий 425
тупорилим 425
тупоходий 440
тяжконогий 423
тяжкосерд 222
тяжкосєрдный 221

убогодухий 429
угровлахїиский 152
угровлахїиско(и) 153
оугровлахїйскои 153
оугровлахїискои 153
оугроросинскый 273, 299
удаванохворий 448
украиномалоросийский 273
Украино Малоросийскимъ 273
украиномалоросийских 273
Украиномалоросійскимъ 273
украинополский 273
украинополскихъ 273, 295
усеїдний 405
уселюдний 353
усенародній 353
усесвітній 353
усещедрий 319

фальшивосердий 423
фізико-математичний 447

хвилевидий 437
хитросвязаный 259, 292
хитросвязанный 259

хитрословесними 222, 292
хитротканный 259
хитротканных 259
хлібоїдних 394
хлїборідний 394
хлѣбородний 394
хлѣбородних 394
хмароходний 400
хмуроокий 421
холодноярської 351
холодолюбний 398
хрестоносний 395
христолюбивий 398
христолюбивыи 149, 152
христолюбивый 109, 168
христолюбиваго 169
христолюбиви 109
христолюбивымъ 160, 278, 292
христолюбивыхъ 169
х҃олюбивыхъ 109
хр(с)толюбиваго 150
хр(с)толюбивагѡ 109
хр(с)толюбивои 254, 275
хр(с)толюбивомь 275
хр(с)толюбивыхъ 109
хрьстолюбивѡмоу 109
х(с)олюбивому 56
х(с҃т)ѡлюбивы(и) 150
хъ(с҃)любивыи 109
христолюбний 398
хр(с)толюбного 254
христоненависні 289
худокостий 418
худоребрий 418
худородных 246
цапоногий 436, 453
цветоносный 253
цьвітоносний 395
цв(ѣ)тоноснои 253
цвѣтоноснаѧ 253
цвѣтоносным 253
цеглясточервоний 444
цитриновожовтий 444
цїлогодинний 354
цілоденний 354
цїлоденний 354
цѣлодневный 234, 298
цілодобовий 354
цілонародній 354
цілонічний 354
цѣлоночный 234
цілорічний 354
цѣлорочный 234
цѣлорочніє 235
цілосвітній 354
цїлосьвітній 354
цїлотижневий 354
цнотородныхъ 246
цукровмісний 395
цьогобічний 355, 356
цьогоднїй 355
цьоголітній 356
цьогорічний 356
цьогосвітній 356

чадолюбивий 254
чадолюбивый 253, 279
чадолюбний 397
чеверногий 420, 438, 439
человеколюбивый 253
человеколюбивыи 110

человеколюбный 253
человѣколюбный 161, 168
человѣколюбныи 110
человѣколюбнаго 161
человѣколюбному 169
человѣколюбныя 253
человѣкоподобнаго 98
человѣкоспасительной 161
червонавосїрий 443
червоний-червонісінький 448, 453
червонобокий 411
червонобоке 430
червонобурий 443
червоноверхий 432
червоновидий 413
червоногарячий 442
червоно-жовтий 443
червоно-жовтих 443
червонозлотий 443
червонокрапчатий 445
червонолиций 411
червоно-рожеву 443
червоно-чорної 443
червонощокий 411
чє(р)нобѣлая 176
червонявобурий 443
чернобривый 411
чернобрыва 412
черноока 412
черноусый 412
чєсновєлєбный 177, 271
ч(єс)тнѡ-вєлєбный 270
ч(єс)тнѡ-вєлєбнымъ 177, 271
честилюбивий 398
честолюбивий 398
честолюбний 398
четверогранний 358, 364
чєтвєроднєвный 228
четвородьневныи 85, 89
четвородневна 228
четвородневнимъ 228
чє(т)вєроднєвной 228
че(т)вородневной 296
четвьродневна 85
чєтвєроглавый 182, 183, 268
чєтвєрозубый 182, 183, 268, 299
четвероколесныи 85, 91
четвероконьныи 85
четвероконьчьныи 84
четвероличьныи 84
чєтвєролично 228
чєтвєролѣтный 228
чєтвєромѣсячный 228
четвероногий 364
четвероногыи 125, 126, 132
четвероногих 126
четвероногихъ 268
четвероногых 126
чєтвєроногїй 182, 183, 268
четвероногъ 125, 126
четвероножный 182, 268
четвероножьныи 84, 126, 130
четвероообразьныи 84
четвероскѹтьныи 84, 85
четвероугловий 364
чєтвєроуголный 228
четвероѹгъльныи 85
четверочисльныи 85
чєтирокопѣєчная 186, 187
четирохріжкатий 358, 364
четыридесѧтечисльныи 85
четыридесѧтидьневьныи 85, 89

четыриногыи 125, 126
чирвонобарвяний 185, 297
чистовидных 222
чистоводний 346
чистокровний 346
чистоплемінний 346
чистопородний 346
чистосердечнаго 222
чистосердий 424
чистосортний 346, 451
чл҃вкѡнєнавистномꙋ 280
чл҃колюбивый 253
чл҃колюбивааго 110
чл҃колюбивь 253
чоловіколюбний 398
чл҃колюбномоу 253
чорнобривий 411
чорнобрывый 411
чорнобрива 412
чорноброва 411
чорнобрунатний 443
чорнобурий 443
чорноголовий 412
чорножовтий 443
чорно-зеленого 443
чорнокрапистий 445
чорнокрилий 412
чорноморский 351
чорнооблач(н)ая 286
чорноокий 411, 452
чорноокій 180, 266
чорнопасмистий 445
чорнорусий 443
чорнорябий 445
чорносивий 443
чорно-сиза 443
чорно-сизе 443
чорносиний 443
чорносїрий 443
чорнострокатий 445
чорноусий 412
чорночервоний 443
чорнувато-синій 443
чортоподобнꙋю 237, 282
чотиригранний 363
чотирерукий 358
чотири(чотирьох)атомовий 364
чотири(чотирьох)батарійний 364
чотири(чотирьох)баштовий 364
чотири(чотирьох)денний 364
чотири(чотирьох)колісний 364
чотири(чотирьох)струнний 364
чотириактовий 364
чотиривічковий 364
чотиригвинтовий 364
чотириденний 364
чотиріденний 363
чотириклясовий 364
чотириколісний 364
чотирикольоровий 359, 364
чотирикутній 364
чотирилистий 434
чотирилітній 364
чотириногий 433, 453
чотириопоровий 364
чотирискладовий 364
чотирісклaдовий 363
чотирициліндровий 364
чотирікутний 363
чотировічний 363
чотирогранний 358, 363
чотирогранястий 363

чотирохлїтний 358, 364
чотирьохколісний 359
чотирьохосьовий 364
чотирьохскладовий 364
чревоболѣ(з)не(н) 238
чтироплужний 363
чтироповерхнїй 358, 363
чудотворний 398, 399, 452
чꙋдотворьныи 112
чюдотворный 255
чꙋдотворнои 255
чюдотворному 112
чюдотворныя 112
чюдотворенаꙗ 112
чужесторонний 352
чужестранний 352
чужеязичний 352
чужовірний 352, 353
чужогородний 352
чужогородній 352
чужозємскій 299
чужозємскихъ 234, 295
чужоземний 352, 353
чужоїдний 408
чужоїдного 408
чужолюбний 408
чужоміський 352
чужомовний 352, 353
чужонародний 352
чужонародній 353
чужонаціональний 353
чужоплеменний 352
чужородний 352
чужосїльний 352
чужословний 352
чужосторонній 352
чужосторонный 299
чужостороного 184, 234
чюждестраннии 82

шанолюбний 398
шаровидная 237
швидкойдучий 402
швидконогий 423
шеверногий 420, 438, 439
шєстдєсятолѣтный 229
шестибічний 359, 365
шестиголовний 364
шестиголосий 434
шестиденний 365
шестикрилий 433
шестикутний 365
шестилистий 434
шестилїтний 364
шестимѣсячном 228
шестипазурний 365
шестирочний 364
шестоголосний 186
шестоголосныхъ 187
шєстогубый 182, 268
шестоколныхъ 228
шестоконнихъ 228
шестокрилий 365
шестокрилъ 90, 125, 126
шестокрильныи 84, 126
шестокрылатыи 84, 89, 126, 130
шестолетнюю 187
шестолѣтноє 228
шестомилноє 228
шестоногъ 125, 126
шиверногий 438, 439
широкобородий 415

широковіщательний 402
широковладний 331
широкогабаритний 330
широкогіллястий 330
широкодержавний 331
широкоекранний 330
ширококолійний 330
ширококостий 415
ширококрилий 426
ширококронистий 331
ширококронний 331
ширококроновий 331
широколистий 430
широколисті 430
широколистії 430
широколистяний 330
широконосий 415
широкоосвічений 318, 449
широкопиский 415
широкоплечий 415
широкополий 431, 432
широкополі 431
широкополії 432
широкораменний 330
широкорукавий 432
широкорукавний 331
широкорядний 330
широкославний 318
широкостегний 415
широкосяглий 402
широкоформатний 330, 450
шкурозубий 436
шовкововний 382
шостиголосий 434
шостикутний 365
шостипелюстковий 365
шостициліндровий 365
шостоголовий 365
шпилеподібний 379
штиробочний 358, 363

щедролюбивий 398
щедросердий 424
щирозлотный 221, 297
щирозлотній 221, 294
щырозло(т)ны(и) 221
щирозубий 424
щиросердий 424

юна-юна 448

ягодородный 246, 298
яйцеподібний 386
яровидный 237
яростномечній 222, 287
яскраво-жовті 442
ясневелможний 242, 294
ясневелможный 242
ясневелможній 160
яснєвєлмо(ж)ного 242
яснепревелебный 243
яснобілий 441
яснобрунатний 441
яснобуланий 173
ясновишневий 441
ясногнѣдий 179
ясножовтий 441
яснозелений 441
яснозолотім 442
яснозорий 413
яснокаштановий 441
яснопунсовий 441

ясноржавий 441
яснорижий 441
ясносвѣтлый 272
ясносвѣтлая 272
ясносивий 441
ясносиний 441
ясносиній 441
ясносинявий 442
ясносїрий 441
яснофіялковий 441
ясночервоний 441
ящуроочный 238

ЗМІСТ

ВСТУП …….. 3

Розділ 1. **ОСНОВО- ТА СЛОВОСКЛАДАННЯ В ДЕРИВАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ** …… 6
1. З історії вивчення складних слів ……...…… 6
2. Способи творення складних слів ……...…… 11
3. Словоскладання та його різновиди ……..……. 14
4. Основоскладання як спосіб словотворення ……..….. 22

Розділ 2. **ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ** …… 33
1. Прикметники-композити з другим іменниковим компонентом ……..... 35
2. Прикметники-композити з другим прикметниковим компонентом …….. 43
3. Прикметники-композити з другим дієслівним компонентом ……..... 44
4. Редуплікація …… 45

Розділ 3. **СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XI — XIII ст.** ……. 50
1. Власне складні прикметники ……..... 58
2. Складносуфіксальні прикметники …….. 68
Складносуфіксальні прикметники з другим іменниковим компонентом …… 68
Складносуфіксальні прикметники з другим прикметниковим компонентом …… 99
Складносуфіксальні прикметники з другим дієслівним компонентом …… 103
Складносуфіксальні прикметники з першим дієслівним компонентом ……... 120
3. Складнонульсуфіксальні прикметники ……. 122

Розділ 4. **ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ** …….. 133
1. Історичні умови розвитку української мови XIV — XVII ст. ……. 133
2. Жанрово-стильова диференціація староукраїнської мови . 138
3. Лексико-словотвірні типи складних прикметників у пам'ятках різних стилів …… 147
ДІЛОВИЙ СТИЛЬ ……. 147
Складні прикметники у пам'ятках XIV — XV ст. ……... 147
Прикметники-композити в текстах XVI — XVIII ст. …….. 158
Стилістичні функції складних прикметників ……. 158
Лексико-словотвірні типи прикметникових композитів, утворених способом основоскладання …… 167
Складні прикметники, утворені способом словоскладання. Зрощення ……. 190
КОНФЕСІЙНИЙ ТА ХУДОЖНІЙ СТИЛІ ……...…….. 198
Власне складні прикметники ……. 198
Складносуфіксальні прикметники ……. 205
Складносуфіксальні прикметники з другим іменниковим компонентом …….. 206
Складносуфіксальні прикметники з другим прикметниковим компонентом ……... 239
Складносуфіксальні прикметники з другим дієслівним компонентом …….. 243
Складні прикметники з першою дієслівною основою …… 265
Складнонульсуфіксальні прикметники ……. 266
Композити, утворені на основі сурядного зв'язку ……... 270
4. Стилістичні функції прикметників-композитів ……. 273
Конфесійний стиль …….. 273
Художній стиль ……... 276
Науковий стиль …… 296

Розділ 5. **ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ТИПИ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ** ……... 300
1. Історичні умови розвитку нової української мови

XIX — кінця XX ст. ……. 300
2. Власне складні прикметники. Префіксоїд ……... 310
3. Складносуфіксальні прикметникові композити ……..... 320
Складні прикметники з другою іменниковою основою …….. 320
Складні прикметники з другою прикметниковою основою …... 378
Складні прикметники з другою дієслівною основою …..…… 389
4. Складнонульсуфіксальні прикметники …… 410
5. Складні прикметники, утворені на основі сурядного зв'язку …….. 441
6. Словоскладання (юкстапозиція) ……. 447
ВИСНОВКИ …….. 455
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……. 464
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ …….. 486
УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ …….. 507
СЛОВОПОКАЖЧИК …….. 508

Наукове видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КОЦА Руслана Олександрівна

ДИНАМІКА ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНИХ ТИПІВ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Редактор *Т. Г. Міхальова*

Підписано до друку
Формат 60*84/16. Папір офс.
Гарнітура Times New Roman. Друк офс.
Ум. друк. арк. 37,06. Обл.-вид. арк. 25,15.
Наклад 200 примірників.
Замовлення № 21.

Видавництво «ФОП Сабов А.М.»
м. Ужгород, вул. Університетська, 21/220
Тел./факс: (0312)64-37-22
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4855 від 5.02.2015 р.
Друк: ФОП Сабов А.М., тел. 099-315-00-93